

VIÑDING KRUSE

DET KOMMENDE SAMFUND

1 BIND

NYT NORDISK FORLAG . ARNOLD BUSCK

KJØBENHAVN MCMXLIV

NORDLUNDEES BOGTRYKKERT, KØBENHAVN
1852

INDHOLDSFORTEGNELSE.

1 BOG.

<i>DET NYE MENNESKE</i>	1-257
-------------------------------	-------

1 AFSNIT.

PROBLEMET OM DE ETISKE VÆRDIER	9-75
--------------------------------------	------

1 Kapitel.

<i>Kulturproblemet: Kan de etiske Værdier, Moralen og Retten, videnskabelig begrundes?</i>	11-22
--	-------

2 Kapitel.

<i>Tidligere Forsøg paa videnskabelig at begrunde Moralen og Retten</i>	23-75
---	-------

2 AFSNIT.

ERKENDELSESLÆREN HVAD ER VIDENSKABELIG ERKENDELSE	77-147
---	--------

1 Kapitel.

De beskrivende Videnskaber 79-115

2 Kapitel.

De anvendte eller eksperimentale vurderende Videnskaber 116-137

3 Kapitel.

Videnskabeligt Bevis eller Begrundelse. Etikken og Retslæren 138-148

3 AFSNIT.

ETIKKEN. DET NYE MENNESKES VEJE 149-212

I. Den individuelle Etik 151-191

II. Den sociale Etik 192-212

4 AFSNIT.

ÆSTETIKKEN. DEN ÆSTETISKE VURDERING

Et Skønhedens Samfund 213-247

5 AFSNIT.

DEN SIDSTE SYNTESE. VERDEN OG MENNESKE-

LIVET 249-257

2 BOG.

SAMFUNDET OG RETSORDENEN 259-374

1 AFSNIT.

SAMFUNDETS OG RETTENS OPRINDELSE. RETTENS FORMAAL	261-334
---	---------

1 Kapitel.

<i>Hvad er Ret? Samfundets og Rettens Oprindelse</i>	263-273
--	---------

2 Kapitel.

<i>Retsreglen. Den konkrete Afgørelse. Reglens Aarsager ...</i>	274-282
---	---------

3 Kapitel.

Rettens Formaal.

<i>Overstigt over Retsystemet. Rettigheder og Pligter</i>	283-301
--	---------

4 Kapitel.

<i>Samfundsvidenskabens Metode</i>	302-334
--	---------

2 AFSNIT.

HANDLINGER, DER SKADER NÆSTEN. RETSTRIDIGE HANDLINGER	335-374
---	---------

1 Kapitel.

<i>Hvad er Skyld?</i>	337-350
-----------------------------	---------

2 Kapitel.

<i>Skadens Forudseelighed. Forudseelighedsfeltet</i>	351-359
--	---------

3 Kapitel.

<i>Sjælelig Skade. Det forudseeliges Grænse</i>	360-374
---	---------

3 BOG.

EN NY SAMFUNDSORDNING	375-602
-----------------------------	---------

1 DEL.

DEN PERSONLIGE RET	377-424
--------------------------	---------

1 Kapitel.

<i>Menneskerettighederne</i>	379-404
1. Retten til Liv og Legeme	386-387
2. Den personlige Frihed	386-387
3. Ytringsfriheden	386-387
4. Samværsretten	388-390
5. Retten til uforstyrret Særtilværelse	391-404
a. Den private Boligs Fred	391-392
b. Den private Meddelelses Fred	392-395
c. Retten til eget Navn	395-399
d. Retten til eget Billede	399-401
e. Retten til almen sjælelig Fred. Beskyttelse mod psy- kisk Forulæmpelse	401-404

2 Kapitel.

<i>Familie- og Arveretten</i>	405-424
1. Familieretten	406-419
a. Betingelserne for Indgaaelse af Ægteskab	406-412
b. Betingelserne for Ægteskabets Opløsning	412-415
c. Ægtefællernes Formueforhold	415-419
2. Arveretten	419-424

2 DEL.

EJENDOMSRETTEEN	425-602
-----------------------	---------

1 Afsnit.

<i>Hvad er Ejendomsret? Kan Ejendomsretten begrundes? ..</i>	427-567
I. Grundbegreberne	430-445
II. Erfaringsgrundlaget. De generaliserende Slutninger	445-508
a. Landbruget	462-472
b. Industrien. Kapitalophobningen	472-477
<i>Udviklingen i Rusland efter Revolutionen 1917.</i>	
a. 1917-21	478-483
b. 1921-29	483-494
c. 1928-41	494-505
III. Samfund indenfor Samfundet	508-527
1. Samfund indenfor Produktionen	511-512
2. Samfund indenfor Omsætningen	513-514
3. Samfund indenfor Kreditgivning	514-515
4. Samfund indenfor Boligbyggeriet	515
5. Samfund paa Opsparings- og Forsikringsomraadet .	515-517
IV. Den aandelige Ejendomsret	527-534
V. Den sjælelige Ejendomsret	534-567

2 Afsnit.

<i>Oversigt. Ejendomsrettens Virkeformer. Ejendomsrettig-</i> <i>hedernes Omraade</i>	568-580
1. Inddeling af Ejendomsret. Individuel og artsbestemt Ejendomsret	568-573
2. Ejendomsrettens Natur og Virkeformer	573-578
a. Ejendomsrettens Indhold	573-575
b. Ejendomsrettens Genstand	575-578
3. Ejendomsrettens Beskyttelse	578
4. Forskellige Arter af Ejendomsret	578-580

3 Afsnit.

<i>Ejendomsrettens Grænser</i>	581-604
1. Samfundets Kontrol med Brugen og Udnyttelsen af Ejendomme	581-582
2. Samfundets Kontrol med Omsætningen og Realkreditten	582-588
3. Samfundets Kontrol med Formingen af By og Natur. Ejendomsretten og vore Byers og Landskabers Skønhed	589-604

3 DEL.

ERHVERVSRETEN	605-890
---------------------	---------

1 HOVEDAFSNIT.

RETSUDVIKLINGEN I ERHVERVSLIVET	607-776
<i>Indledning</i>	609-612
1. Landbrugserhvervet	609
2. Byerhvervet	610

1 Afsnit.

<i>De gamle Erhvervsorganisationers, Lavenes Opløsning.</i> <i>Den uindskrænkede Erhvervsfrihed</i>	613-665
--	---------

1 Kapitel.

<i>England og Nordamerika</i>	618-654
-------------------------------------	---------

2 Kapitel.

<i>Fastlandstaterne</i>	655-665
I. Frankrig	655-659
II. Tyskland	659-664
III. Andre Stater	664-665

2 Afsnit.

<i>De nye Erhvervsorganisationers Dannelse og deres Kamp for retslig Anerkendelse</i>	666-684
---	---------

1 Kapitel.

<i>England</i>	674-681
----------------------	---------

2 Kapitel.

<i>De andre Lande</i>	682-684
-----------------------------	---------

3 Afsnit.

<i>Organisationernes Kamp for Magten. Boycottingens Periode</i>	685-740
---	---------

1. Boycotting af Handlende, Fabrikanter og andre næringsdrivende, iværksat af Fagfæller, navnlig af en Organisation af disse (Kartel, Trust eller Arbejdsgiverforening) 693-694
2. Arbejdernes Boycotting af Arbejdsgivere
3. Arbejdernes Boycotting af andre Arbejdere
4. Arbejdsgivernes Boycotting af Arbejdere

1 Kapitel.

<i>Organisationernes Vækst i de forskellige Lande</i>	700-707
1. <i>England</i>	700-702
2. <i>Nordamerika</i>	702-704
3. <i>Frankrig</i>	704-706
4. <i>Tyskland</i>	706-707

2 Kapitel.

<i>Trustproblemet i de store Industrilandes Ret</i>	708-720
1. <i>Engelsk Ret</i>	708-709
2. <i>Amerikansk Ret</i>	709-719
3. <i>Fransk og tysk Ret</i>	720

3 Kapitel.

<i>Boycot-Forfølgningen</i>	721-735
-----------------------------------	---------

4 Kapitel.

Retsdannelser udenfor Organisationernes Omraade 736-740

4 Afsnit.

Retsudviklingen i Landbrugserhvervet 741-776

2 HOVEDAFSNIT.

EN NY RETSORDEN I ERHVERVSLIVET 777-890

En ny Retsorden 779-827

Aarsagerne til Arbejdsløsheden 827-837

Afhjælpning af Arbejdsløsheden 838-858

Nærmere om Erhvervsrettens Virksomhed 859-864

Sammenfatning 865-871

Særlig om Landbrugets Erhvervsret 872-890

4 DEL.

STATSRETEN 891-1103

Enevælde eller Folkestyre 894-910

1 Kapitel.

De menneskelige Kvaliteter under Folkestyret 911-922

2 Kapitel.

Lovgivningen under Demokratiet 923-931

3 Kapitel.

Administration under Demokratiet.

Den lovgivende Forsamlings Indgriben i Administra-

tionen 932-937

4 Kapitel.

<i>Udenrigstyret under Demokratiet</i>	938-943
--	---------

5 Kapitel.

<i>Det kommunale Selvstyre. Sognebegrænsningen og Sogne- egoismen</i>	944-967
1. Vejanlæg	947-952
2. Vandløbsregulering og Kloakering	952-955
3. Bebyggelse og Fredning. Byplan og Landsplan	956-967

6 Kapitel.

<i>Den rette Kommunalordning og Centralstyrets Forhold hertil</i>	968-983
---	---------

7 Kapitel.

<i>Statens og Kommunens Finanser under Demokratiet</i> ...	984-1019
1. Sociale Ydelser uden Genydelse	993-1010
I. Aldersrenten	993-1001
II. Skole- og Biblioteksvæsen	1002-1010
a. Skolerne	1002-1008
b. Bibliotekerne	1009-1010
2. Statstilskud og Laan	1010-1011
3. Statens Drift af Erhvervsvirksomheder	1012-1019

8 Kapitel.

<i>Administrationens Indviklethed, Langsomhed og Kost- barhed</i>	1020-1042
I. Instansordningen	1020-1021
II. Høringen	1022-1027
III. Stofophobningen	1027-1033
A. Kunstmuseer	1028-1029
B. Historiske Muscer	1029-1030

C. Biblioteker	1030-1032
D. Arkiverne	1032-1033
IV. Beskatningssystemet	1033-1040
V. Kommunalordningen	1041-1042
VI. Statsgælden	1042

9 Kapitel.

<i>Demokratiets Kreditsider. Den personlige Frihed og Ytringsfriheden. Pressen</i>	1043-1077
--	-----------

10 Kapitel.

<i>Sammenfatning af Erfaringer. Fremtidens Forfatning ..</i>	1078-1105
I. Koncentreret Styre og Friheden	1088
II. Sagkundskabens Plads	1088-1089
Magtens Deling.	
1. Tredeling	1089-1090
2. Todeling	1090-1091
Personlig og aandelig Frihed. Domstolenes Stilling	1090-1094
3. Den besluttende Myndighed og Raadet	1095
4. Rigets Leder	1095-1097
5. Rigsraadet. Dets Sammensætning	1097-1099
Grundlinjen i det nye Statstyre. De borgerlige Grundrettigheder	1100-1104
Kommunalforfatningen	1104

5 DEL.

RETSHAANDHÆVELSEN	1107-1178
I. Den borgerlige Rettergang	1113-1125
a. Tiden. Den hurtige Afgørelse	1115-1123
b. Offenlighed og Mundtlighed	1123-1124
Sagførervæsenet	1124-1125

II. Rettergangen i Straffesager og den øvrige Behandling	
af Lovovertrædere	1126-1178
1. De Sindsyge og Aandsvage	1165-1166
2. De unge Lovovertrædere	1166-1167
3. Voldsforbrydere	1168-1170
a. Handlinger foretaget under Indtryk af stærk Forurettelse	1168-1169
b. Handlinger foretaget i Skinsyge	1169-1170
c. Vaneforbrydelser	1170
4. Sædelighedsforbrydere	1170-1171
5. Ejendomsforbrydere	1171-1172
Dommerens Stilling til Beviset og til Anklager og Forsvarer	1173-1178

6 DEL.

FORHOLDET MELLEM STATERNE	1179-1201
1. De mindre Staters Selvstændighed	1185-1187
2. Grænserne mellem Staterne	1188-1191
3. Kolonierne	1192-1195
4. Et Statsforbund, der har Magten	1195-1200
TILLÆG	1203-1230

I DEN Tid, vi nu oplever, er det som om alt det, der hidtil har baaret det menneskelige Samfund, vakler. En Krig, mere ødelæggende og omfattende end nogen tidligere, omspændende næsten hele Kloden og alle dens Folk, har rystet Troen paa Menneskehedens Fremtid. Den har ødelagt Tilliden mellem Folkene og istedenfor skabt et Had mellem dem uden Lige. Og det er om de materielle Goder, om denne Verdens Rigdomme og deres Fordeling, der er kæmpet. For Landomraader og deres Raastoffer er det, at Menneskeheden blev kastet ud i denne kulturødelæggende Verdenskamp. Samtidig bevæges Staterne i deres Indre af de bitreste Modsætninger mellem fundamentalt forskellige Livs- og Samfundsopfattelser, kort udtrykt ved Ordene: Demokrati eller Diktatur.

Nogen Redning for Menneskeheden, nogen Løsning af disse Verdenskonflikter og Verdensproblemer synes ikke at kunne komme fra de Stormagtslande, der har været Parter i Striden og repræsenterer dybt forskellige Regeringsystemer, som de hver for sig sværger til. Kan Løsningen da tænkes at komme fra de ganske faa Lande, der har staaet udenfor Verdenskrigen, som ikke har været Deltagere i denne?

Disse faa Lande er alle smaa og har hidtil baade økonomisk og aandelig været stærkt afhængige af de mægtige Lande, der kæmper om Verdensherredømmet. Hvorledes kan man vente nogen

Fornyelse herfra, noget nyt Syn paa Forholdet mellem Folkene og paa Statstyret? Ogsaa disse Lande synes kun at tænke i de to Muligheder: Demokrati eller Diktatur; og de politiske Bevægelser og Stridigheder kreser ogsaa der udelukkende om Valget mellem disse to Systemer. Nogen aandelig Fornyelse, et helt nyt Syn paa Statstyret er hidtil heller ikke kommet fra disse Lande.

Dette gælder ogsaa de nordiske Lande. Disse har i deres Historie hidindtil modtaget alle nye Aandstrømninger fra de store Kulturlande. Herfra modtog de Kristendommen, senere Reformationen indenfor denne. Ogsaa andre aandelige Strømninger modtog de nordiske Lande udefra; det gælder baade Rationalismen i det 18 Aarhundrede og Romantikken og Realismen i det 19 Aarhundrede. Men ikke blot religiøst og alment aandelig, ogsaa statslig fik Norden altid sin Fornyelse udefra. Nye Former for Samfundets Styrelse fik Norden i det 17 og 18 Aarhundrede i Enevælden, i det 19 Aarhundrede i Demokratiet, begge Gange ogsaa fra de store Kulturlande.

Skal Norden da vedblive med at modtage Fornyelsen udefra, ogsaa nu, hvor de store Kulturlande er aandelig splittet mellem fundamentalt forskellige Livs- og Samfundsopfattelser, og hvor de samme store Lande har ødelagt hverandre indbyrdes gennem den største af alle Krige, med et Had og en Skade for Kulturen uden Lige? Er det tænkeligt, at Norden denne Gang kunde besinde sig paa sig selv, søge Fornyelsen i sig selv, saa at en helt ny Strømning, aandelig og samfundsmæssig, kan udgaa fra Norden, til Gavn for den hele Menneskehed?

1 BOG.

DET NYE MENNESKE.

DET Samfund, der skal komme, er først og fremmest det *Menneske*, der skal komme. Selvom der gives et Samfund en fuldkommen Forfatning, hjælper det ikke synderligt, hvis Menneskene, som Samfundet bestaar af, har en slet Kvalitet. Alle politiske Partier er overfladiske, det gælder baade liberale og konservative, socialistiske, kommunistiske og fascistiske; de beskæftiger sig nemlig kun med det *ydre*: sociale Ordninger om dette eller hint. Men de har forsømt det vigtigste: Mennesket. Det er Kvantiteten, der interesserer Politikerne, ikke *Kvaliteten*.

Naturligvis kan Samfundet udrette en Del og har i Aartusender udrettet en Del til at hæve Mennesket kvalitativt, gennem sine to mægtige Paavirkningsmidler, Straf og Løn; og det vilde være naivt at tro, at Mennesket kan aves i sine slette Tilbøjeligheder eller højnnes uden disse Magtens Midler, alene ved fri aandelig Paavirkning. Men det vilde være lige saa naivt at tro, at disse Samfundets Magtmidler alene er tilstrækkelige, at en ny, fuldkommen Samfundsordning alene vil kunne hæve Menneskene og indføre det ideale Samliv mellem Mennesker paa Jorden. En Stræben henimod begge, det nye Menneske og en ny Samfundsordning, er nødvendig.

Først er da — baade i Forholdet mellem Menneskene i det enkelte Samfund og mellem Folkene — ingen dybere Fornyelse mulig uden en ny Mennesketype. Den Mennesketype, der hidtil har været den

dominerende, i Kampen mellem Folkene, i den økonomiske, politiske og aandelige Strid mellem Menneskene i det enkelte Samfund, staar lige langt under den Mennesketype, der maa komme, hvis Verden skal frelses, som Urmennesket, der var paa Grænsen af Dyret, staar under den nuværende Mennesketype. Den Type, der nu er den overvejende i Antal og den dominerende, staar i Intelligens, i teknisk Viden og Kunnen og i ydre, materiel Kultur højt over Urmennesket. Men paa ét afgørende Punkt er Nutids-typen beslægtet med Urmennesket: de er begge *Selvishhedens* Typer. I Nutidsmennesket lever under Kulturens Fernis stadig Urtidens Menneskedyr. De fleste Mennesker i Nutiden søger nemlig overalt, baade i den økonomiske Kamp i Erhvervs livet, i den politiske Kamp i Staten og mellem Stater, ja selv i Kappelstriden indenfor Aandslivet at rane saa meget til sig af denne Verdens Goder, Penge, Lande, Magt og Ære, som muligt, uden Hensyn til, om det sker til Skade for Næsten og Samfundet.

Der er en lille Elite af sjældne Undtagelser herfra. Men det er den selviske Mennesketype, der stadig dominerer, baade i Erhvervs liv, politisk Liv og Aandsliv, indenfor det enkelte Folk og mellem Folkene indbyrdes. I Erhvervs livet søger den enkelte at slaa sin Konkurrent ned, med alle Midler, selv de mest hensynsløse. Kun Lovene sætter en vis Grænse, omend hidtil kun en svag Grænse for denne Hensynsløshed. I det politiske Liv er den overvejende Type Stræberen, der ved Paagaaenhed og Intriger søger at tilrane sig en Magtstilling uden Hensyn til, om hans Evner, Kundskaber og Karakter berettiger ham dertil. Han trænger derved andre ud, der saglig er langt bedre egnede til at lede Staten end han, men som netop i Kraft af deres højere Menneskestandard ikke ønsker at betjene sig af hans lave, udvendige Midler. De fleste af Nutidens Politikere hører til Stræber-Typen. Stræberen tænker i sin Selvoptagethed ikke paa, at hver Gang han ved Partipolitik, Paagaaenhed eller Intriger tilraner sig en Stilling i de saglig dygtigeres Sted, skader han Samfundet.

Men selv i Aandslivet, selv indenfor Kunst og Videnskab, kæmpes der ofte ganske selvisk med lave Midler. Der findes adskillige Forfattere, Kunstnere og Videnskabsmænd, der stjæler en Andens aandelige Ejendom, d v s selvisk tilegner sig og benytter i deres Værker en Andens Ideer uden at nævne Kilden; og de aandelige Stridigheder mellem forskellige videnskabelige Anskuelser og Retninger føres ofte i den Form, man kalder Polemik, der i Realiteten ikke er andet end en Kamp for den personlige Selvhævdelses Skyld og ikke en Meningsudveksling i en uselvisk Interesse for ved fælles Kræfter at finde Sandheden.

I Forholdet mellem Folkene raser det vildeste Begær efter at tilrane sig de største Landomraader af Kloden og de fleste Raastoffer, med den mest hensynsløse Anvendelse af økonomiske Magtmidler og Krig.

Denne Selvished paa alle Omraader, denne Kamp med alle Midler mod Næsten, for at ødelægge eller fortrænge ham, i det økonomiske, aandelige, politiske og mellemfolkelige Liv, viser, at Menneskene trods al deres Teknik og ydre Kultur endnu ikke er kommet ud over Rovdyrstadiet, ud af Kampen i Junglen. Kun enkelte af Menneskehedens store Førere har vist frem til en ny Mennesketype, Uselvishedens, men hine enkelte Ensomme har Menneskeslægten ikke fulgt. Den har tværtimod forfulgt dem, stenet dem, korsfæstet dem, idet Mængden instinktmæssig føler, at det Ideal, hine store Enkelte krævede af dem, er Afkaldet paa Rovdriften af deres Medmennesker, Tilintetgørelsen af Rovdyret i dem selv.

I det 20 Aarhundrede er der endog sket den store Kulturnedgang, at Rovdyrkampen i den brutaleste Form har bredt sig til og nu behersker de forskellige sociale og politiske Retninger. Endskønt Striden mellem disse overhovedet kun egner sig til at føres med aandelige Vaaben, og skønt ingen af disse Retninger, være sig kommunistiske, socialistiske eller fascistiske, har forpagtet Sandheden, har disse Retningers Tilhængere ikke des mindre tilladt sig

at myrde dem, der ikke har samme Mening som de selv. Man lader ikke Samfundet, Retsordenen dømme. Man tager sig selv til Rette, anser sig selv for højeste Dommer og skaffer den af Vejen, der er af en anden social Grundanskuelse end en selv. Samfundsvidenskaben er en overordenlig vanskelig Videnskab, og de forskellige sociale og politiske Retninger, være sig liberalistiske, socialistiske, kommunistiske eller fascistiske, har kun faaet fat paa en lille Del af Sandheden om Samfundet og dets Forbedring. Alligevel tror disse Retninger alle i intellektuelt Hovmod, at de hver for sig har fundet de Vises Sten, den eneste saliggørende Vej til Samfundets Forbedring, og det er lykkedes Førerne for disse Retninger at faa den store Masse af disse Retningers naive, ubegavede Tilhængere til at tro paa denne Enfoldighed. I denne Enfoldighed myrder i vore Dage disse stakkels vildledte Fanatikere af de forskellige Retninger hinanden, lidet anende, at disse modstaaende Retningers Anskuelser, i hvis Navn der myrdes, kun er Uvidenhed og Kvaksalveri, og at forøvrigt selv de bedste Samfundsreformer intet er værd, naar ikke Menneskene selv forandres, og at enhver enkelt af de fanatiske sociale Retningers Tilhængere derfor istedenfor at myrde andre passende kunde begynde med at reformere sig selv, deres egen Sjæl og dens Lidenskaber, og dernæst i sokratisk Beskedenhed erkende, at Samfundets Reformering er en saare vanskelig Sag, hvis Løsning man kun gennem aarelange, møjsommelige Arbejder i Samfundsforskning kan gøre sig Haab om at yde Bidrag til. At myrde andre for noget saa ligegyldigt som, at disse andre hører til andre sociale eller politiske Retninger end én selv, lige saa overfladiske som éns egen Retning — dette Vanvid var det forbeholdt det 20 Aarhundrede at sætte systematisk i Værk.

Naar den hensynsløse Magtkamp endog i den allerseneste Periode af Menneskehedens Historie, i det 20 Aarhundrede, ja netop i dette Aarhundrede har naaet sin største Udfoldelse, baade i de mest ødelæggende Verdenskrige mellem Staterne, med Myrderier uden Lige af den uskyldige Befolkning, og i de mest hensynsløse

socialle og politiske Kampe med Masse-mord af anderledes tæn-kende, da maa Menneskeheden indse, at det staar overfor et Skæbnevalg mellem de to Mennesketyper, Rovdyrmennesket, som de fleste Mennesker synes at tilhøre og som endog i sin værste Form viser sig i mægtig stigende Tal netop i Nutiden, og det uselvi-ske Menneske, som hidtil kun har været den sjældne Undtagelse.

Men under Udviklingen netop i nyeste Tid vil det kun være naturligt, at Mennesket, stillet overfor dette Skæbnevalg og tviv-lende om alt og alle, søger ud i den Egn, der ligger hinsides godt og ondt, og stiller sig det Spørgsmaal: Hvorfor skal vi opgive Rov-dyrstadiet? Hvorfor kan den hensynsløse Kamp ikke fortsættes? Hvorfor kan den Enkelte, der er den stærkeste, selvom det kun er med fysiske og andre ydre Magtmidler, og uden Hensyn til hans Kvalitet, ikke tilrane sig saa meget af denne Verdens Goder, som han vil? Der har jo været Tænkere i nyere Tid, der har hævdedt dette, den Stærkeres Ret og den hensynsløse Kamp for Tilværelsen, tilskyndet af visse biologiske Opfattelser af Plante- og Dyrelivets Udvikling. Men de har ganske vist uklart sammenblandet denne Type, den Stærkeste, med den kvalitetsmæssig højeste Menneske-type. Dernæst har der alle Tider, baade i Oldtidens og Nutidens Tænkning, været Retninger, der hævdede, at det overhovedet ikke kan begrundes, at én Mennesketype og én Adfærd overfor Med-mennesker kvalitetsmæssig er højere end en anden. Videnskabelig set, hævder disse Retninger, er alle Typer og alle Arter af Adfærd lige gode; det kan ikke bevises, at Rovdyrtypen og dens Tilintet-gørelse eller Fortrængning af Medmennesker er lavere eller ringere end Uselviskhedens Type og Adfærd. Erfaringen synes jo tvært-imod at vise, at baade i Forretningsliv, Politik og i Forholdet mellem Staterne er Rovdyrtypen den, der opnaar de største Fordele.

Der er to aandelige Kræfter, der gennem Menneskeslægtens hidtidige Udvikling har bekæmpet Rovdyrtypen og fulgt Uselvisk-heden som Ledestjerne. Disse to Kræfter kalder vi de etiske, og de er Retten og Moralen. Men Problemet, der maa rejses, er: kan

disse Kræfter eller Værdier, Retten og Moralen overhovedet videnskabelig begrundes? Hvis disse etiske Værdier ikke kan begrundes, men, som det faktisk i nyeste Tid er hævdet, kun er en Fortidslevning af Mystik og Overtro, saa maa Konsekvensen blive — selv om de fleste Tænkere af denne Retning viger tilbage herfor eller tilslører den — at der fremtidig maa gives Rovdyrtypen fuldstændig frie Baner, saa at den uden de Hæmninger, Moralen og Retten hidtil har sat, kan sejre og som den Stærkeste slaa alle andre ned, fysisk, økonomisk og aandelig. Naar al Moral og Ret kun er For-domme og uberettigede Hæmninger paa den frie, hensynsløse Livs-udfoldelse, hører fremtidig al Tale om Mennesketypens Kvalitet, om de Stærkes og de Svages Kvalitet op. Styrken bliver eneste Kvalitet. Magten bliver Ret, baade mellem Mennesker og mellem Stater.

1 AFSNIT.

PROBLEMET OM DE ETISKE VÆRDIER.

1 Kapitel.

KULTURPROBLEMET: KAN DE ETISKE VÆRDIER, MORALEN OG RETTEN, VIDENSKABELIG BEGRUNDES?

DEN Tid, vi lever i, bærer paa de vigtigste Livsomraader Præget af den største aandelige Forvirring og Splittelse. Baaede paa det politiske, sociale, moralske og religiøse Omraade tårner i det 20 Aarhundrede fundamentalt forskellige Livsanskuelser sammen. Og disse Sammenstød har tilmed i store Samfund antaget en saadan Voldsomhed, Fjendtlighed og Fanatisme, at enhver Forsoning synes umulig. Samtidig er der, som fremhævet, opstaaet en dyb Tvivl og Strid om selve de Værdier, som hidtil har været anset for det bærende Grundlag for hele Menneskehedens Virken, Værdier som Ret og Moral, personlig Moral og Samfundsmoral, og Religion. Det er i Virkeligheden hele det hidtidige Grundlag for Menneskers Livsførelse, der rokkes ved Tvivlen og Striden om disse Værdier i vor Tid.

For at begynde med Forholdene i den ydre Magtverden, i det *politiske* Spørgsmaal, altsaa i Problemet om den rette Statstyrelse, staar som nævnt hele vor Klode delt og stridende mellem to dybt forskellige Systemer eller Livsanskuelser: det demokratiske System (i en vid Betydning), — der raader i de angelsaksiske, nordiske og visse andre Lande, — og det autoritære eller diktatoriske System, der hersker i Tyskland, Frankrig, Spanien, Portugal, Rusland og, om ikke formelt saa dog faktisk, i en Række andre Stater. Her skal først i store Træk gives en objektiv Beskrivelse af den faktiske

Modsætning mellem disse Statsystemer. Senere i min Fremstilling skal jeg søge at give en uhildet Vurdering af dem.

Der raader vel i Enkeltheder betydelige Forskelligheder mellem flere Forfatninger indenfor de demokratiske Lande; saaledes er der f Eks i visse Henseender store Forskelligheder mellem Englands og de nordamerikanske Fristaters Forfatning og mellem Schweiz' og de nordiske Landes Forfatning. Men taget i det hele og store er der visse fælles Grundtræk i Forfatningerne for alle de demokratiske styrede Landes Vedkommende, Træk, som sædvanlig i store Linjer kan angives saaledes: Folket vælger indenfor visse Rammer forholdsvist frit mellem Personer og politiske Anskuelser ved Valget til den lovgivende Forsamling; deraf opstaar der forskellige Partier, der kæmper med hinanden om at vinde Tilslutning hos Flertallet i Folket til deres politiske Grundanskuelser, deres Partiprogram, og derved om Retten til at faa Indflydelse paa Landets Love. Folkets Flertal har efter dette System gennem den af det selv valgte lovgivende Forsamling en Mulighed for at bestemme Retningslinjerne i Lovgivningen og Samfundets Styrelse i det hele. Ligesom de forskellige politiske Partier faar Lov til frit at kæmpe for deres Anskuelser, navnlig gennem Pressen og offentlige Møder, hersker der idetheletaget i disse Lande den saakaldte Ytringsfrihed, altsaa en Frihed for den enkelte Borger til offentlig

Man maa vel adskille parlamentarisk fra demokratisk Styre. Baade England og USA har demokratisk Styre, men kun England har parlamentarisk Styre. Ved dette sidste forstaas i første Linje, at Regeringen udpeges af den folkevalgte, lovgivende Forsamling (Underhusets, Folketingets e l's) Flertal. Dette er Tilfældet i England, hvor Ministeriet fremgaar af Flertallet i Underhuset, men ikke i USA, hvor Ministrene ikke udpeges af Kongressen, men baade reelt og formelt vælges af Præsidenten, ligesom denne heller ikke vælges af Kongressen, men af Folket, ved direkte Valg. Ligesom man saaledes kan have et demokratisk Styre uden et parlamentarisk, kan man omvendt have et parlamentarisk, der ikke er demokratisk, f Eks det Styre, der raadede i England før Valgloven af 1832, hvor kun et Mindretal af Folket (gennem en skarp, tildels vilkaarlig Valg-Census) havde Stemmeret.

til andre at meddele sine Tanker og Anskuelse og at kæmpe for deres Udbredelse. Både Folkets Indflydelse paa Lovgivningen og dets Ytringsfrihed er dog faktisk i nyere Tid blevet ret væsentlig indskrænket i de saakaldte demokratiske, frie Lande ved den Udvikling, der efterhaanden er sket i disse Lande.

I de autoritært eller diktatorisk styrede Lande er der kun ét Parti, nemlig det Parti, hvis Fører Statens øverste Leder er, og kun én offentlig anerkendt politisk Grundanskuelse. De gamle politiske Partier, der raadede i disse Landes tidligere demokratiske Periode, er opløst; og nye Partiers Dannelse er ikke tilladt. Ytringsfrihed i den ovenfor anførte Betydning, altsaa en Frihed for enhver til offentlig, gennem Pressen og Møder, at udtrykke, hvilke politiske og sociale Anskuelse han vil, er blevet ophævet eller væsentlig indskrænket; Pressen og andre offentlige Udtryksmidler (Radioen, Filmen, Teatret) er i disse Lande i ret vidt Omfang undergivet Regeringens Ledelse. Lovgivningen bestemmes af Statens Fører og hans Raadgivere; og selvom der ogsaa i disse Stater findes Forsamlinger, valgt af Folket, ofte efter Direktiver af Regeringen er disse Forsamlinger om ikke altid formelt, saa dog reelt kun raadgivende paa Lovgivningens Omraade.

Ogsaa mellem de autoritært styrede Lande er der i visse Henseender Forskelligheder. Det har dog her mindre væsentlig Betydning, at der naturligvis ogsaa i den nærmere Udformning af disse Landes Forfatningsbestemmelser i Enkeltheder er mange Forskelligheder, f. Eks. mellem Sovjet-Ruslands og Tysklands Forfatning. En langt dybere Forskel ligger i, at der i de vesteuropæiske Stater, Tyskland, Frankrig, Portugal o.l., styres ud fra andre *social*e Grundanskuelse end i Sovjet-Rusland. Den i autoritære vesteuropæiske Stater herskende Aandsretning følger som Grundsætning en Hævdelse af den private Ejendomsret og det private Initiativ, selvom den autoritære Regering ogsaa i disse Stater forbeholder sig i vidt Omfang at begrænse denne Ejendomsret og dette Initiativ, hvor disse private Faktorer bruges og benyttes i Strid med bærende

Samfundshensyn. Ved denne Anerkendelse af en ret stor Frihed for den private borgerlige Erhvervsvirksomhed og Ejendomsret er der stadig en vis Overensstemmelse mellem disse to vesteuropæiske Staters Styrelse og de andre, demokratiske Landes Styrelse. I Sovjet-Rusland styres Erhvervslivet derimod af Regeringen ud fra en helt anden social Grundopfattelse, nemlig den socialistiske, idet man fra Statens Side her har forsøgt at trænge den private Ejendomsret og det private Initiativ saa meget tilbage som muligt. Til at begynde med forsøgte Sovjet-Regeringen helt at ophæve disse private Faktorer; men da det hidtil ikke er lykkedes for Regeringen at gennemføre en socialistisk Samfundsordning, søger den at begrænse de private økonomiske Kræfters Virken paa forskellig Maade, omend under stærke Svingninger i Regeringens Holdning over for dem.

Der er imidlertid ikke blot en dyb Forskel i *social* Grundanskuelse mellem disse to Typer af autoritært eller enevældig styrede Stater; der er ogsaa en dybtgaaende Forskel mellem dem i Statens Forhold til de nedarvede Livsværdier, de *moralske* og *religiøse*. De vesteuropæiske autoritære Stater hævder, at disse Værdier er Livsbetingelser for Folkets Kraft og Udvikling. De gamle borgerlige moralske Idealer holdes i disse Stater i Ære som stærke Fordringer til den Enkelte; og der vises Ærbødighed overfor Religionen som Livsmagt, ganske uanset, at den autoritære Stat ogsaa overfor Religionens Organisation, Kirken, forbeholder sig sin begrænsende Overhøjhed. I Sovjet-Staten har Regeringen derimod hidtil bekæmpet Religionen, dels ved at ophæve dens offentlige Organisation, Kirken, og dels ved at paavirke Befolkningens Anskuelser ved en Propaganda, der er rettet imod den nedarvede religiøse Livsanskuelse. Overfor de moralske Værdier i nedarvet Forstand har Sovjet-Staten hidtil ogsaa stillet sig ret negativ, hvilket i ret vidt Omfang har sat sit Præg paa Familieretslovgivningen og Dele af Straffelovgivningen, omend Staten i Rusland som i andre Lande har været nødt til at gribe ind overfor de for Samfundet

farlige Forbrydelser. — I de demokratiske Lande møder man under den der herskende Ytringsfrihed begge disse Retninger med modsat Holdning overfor de moralske og religiøse Værdier, den positive og den negative, som er eneherskende henholdsvis i den ene eller den anden Gruppe af de diktatorisk styrede Lande.

Vor Tids Mennesker og Samfund staar saaledes splittet mellem de mest modstridende Livsanskuelser, baade paa politisk, socialt, moralsk og religiøst Omraade. Ved disse dybtgaaende Modsætninger stilles Mennesker og Samfund i det 20 Aarhundrede overfor de største Spørgsmaal, ikke blot som Problemer til Drøftelse, men som intet mindre end *Spørgsmaal paa Liv og Død for Menneskeheden, for dens Skæbne, for dens Kultur.*

Disse Spørgsmaal er:

Er Vejen for Samfundene til Redning og til Kulturens Bevarelse stadig den Vej, som vistes Menneskeheden af de nye Samfund, der i det 17, 18 og 19 Aarhundrede gennem Oprør og Revolutioner mod den paa hin Tid i Staterne herskende Enevælde kæmpede sig frem og som deres Banner formede Menneskerettighedernes Erklæring? Eller er Vejen fremad de nye stærke autoritære Styreformere?

Gennem Revolutionen i 1688 gjorde det engelske Folk det af med Kongernes (Stuarternes) Enevælde og skabte forud for alle andre Folk et frit Forfatningsliv, hvis mest karakteristiske Træk var, at Lovene kun kunde gives med Tilslutning af de af Folket valgte Repræsentanter, Parlamentet, at særlig ingen Skat maatte opkræves uden dettes Samtykke, at Domstolene skulde være uafhængige af Regeringen, og at Borgernes personlige Frihed, Ytringsfrihed og Ejendom blev beskyttet af Lovene og Domstolene overfor Vilkaarlighed fra Regeringens Side. Det væsenligste af disse Grundsætninger blev allerede fastslaaet i den Borgerrettighedernes Erklæring, the declaration of rights, 1689, som den nye Konge (William den 3die) ved sin Tiltrædelse maatte love at overholde. De samme Grundsætninger gik igen i de declarations of rights, som de nordamerikanske Fristater efter Løsrivelsen fra England, 1776, efter-

haanden indskrev i deres Forfatningslove; de fik ved den franske Revolution sit begejstrede Udtryk i Nationalforsamlingens Erklæring i 1789 om de umistelige Menneske- og Borgerrettigheder, og de trængte i det 19 Aarhundrede igennem i de fleste europæiske Stater, i disses demokratiske Forfatninger efter det engelske Forbillede.

De Erfaringer, Staterne siden da har gjort under disse Forfatninger, har ikke været ublandet gode. Den lykkelige Samfundstilstand, man drømte om i de frie Forfatningers Morgenrøde, er ikke indtraadt. Det frie Folkestyre har i Staterne i Nutiden ligesom i Oldtidens Stater i deres demokratiske Periode medført talrige Partikampe og Klasseskampe, hvilke er Baggrunden for Diktaturets Opstaaen i Stater, hvor disse Kampe havde været særlig oprivende, og hvor de havde virket opløsende paa selve Ordenen og Sikkerheden i Samfundet.

Er da disse Grundsætninger om det frie Folkestyre i Menneskerettighedernes Erklæring stadig Vejen for Samfundene i deres Forfatningsliv? Eller skal de saakaldte frie Forfatninger, der udgik fra England i det 17 Aarhundrede og efterhaanden sejrede i de fleste Stater i det 18 og 19 Aarhundrede, nu i det 20 Aarhundrede vige og atter give Plads for Enevælden, saaledes som denne er genopstaaet i Spanien, Portugal, Tyskland, Frankrig og Rusland, hvor den politiske, sociale og aandelige Ledelse af hele Folket fra oven har afløst de store Kampe mellem de forskellige Partier, Klasser og Anskuelser, der overalt er opstaaet under de frie Forfatninger?

Vil det maaske gaa alle Nutidens Stater i Fremtiden saaledes, som det gik Oldtidens Kulturstater, Staterne i den græske og romerske Verden, hvor det frie Folkestyre og Diktaturet vekselvis i længere Perioder afløste hinanden? Vil det altsaa gaa saaledes, at vi efter Enevældens Periode i det 16 og 17 og delvis i det 18 Aarhundrede og efter det frie Folkestyres Tid i det 18 og 19 Aarhundrede nu i det 20 Aarhundrede skal opleve en Enevældens Periode i 100 Aar eller mere?

Men lige saa fundamentalt, lige saa livsvigtigt for Samfundene

som dette centrale politiske Spørgsmaal er det *social*e Spørgsmaal: skal den private Ejendomsret og det private Initiativ være det bærende Grundlag for Samfundets Erhvervsliv, saaledes som det er i de demokratisk parlamentariske Lande og i overvejende Grad ogsaa i de fleste autoritære Stater, eller skal Staten overtage hele Driften af Erhvervslivet, saaledes som den største af Diktaturstaterne, Sovjetrusland, tilstræber?

Men under disse store politiske og sociale Spørgsmaal ligger der et endnu større, et endnu dybere Spørgsmaal for Menneskelivet, nemlig Problemet om de *moralske* og *retslige* Vurderinger. Disse Vurderinger er et mærkeligt Fænomen, der viser sig som en Magt ved al menneskelig Handling og Adfærd; de sætter sig som Dommer over alt, hvad Mennesker foretager sig, over deres personlige Liv saavel som over de Indretninger, de har skabt, derunder den største af alle menneskelige Indretninger, Samfundet og dets Retsorden. Alle nye Bevægelser i Samfundet, baade de stilfærdige og de voldsomme, udgaar fra disse Vurderinger. Revolutionerne mod et bestaaende Samfund sker ud fra en grundlæggende Vurdering af det bestaaende Samfund som slet. Og naar der strides og vælges mellem de ovenfor nævnte fundamentalt forskellige politiske og sociale Systemer, sker det fra alle Sider, fra de forskellige Systemers respektive Tilhængere og Modstandere, ud fra bestemte Vurderinger af, hvilken Retsordning der i det lange Løb anses bedst for Samfundet.

Det er imidlertid ikke underligt, at man ikke har kunnet naa til Enighed om de store politiske og sociale Spørgsmaal, men at hele Verden er splittet og stridende om disse. Ti om de dybestliggende Spørgsmaal i Menneskelivet, som er Forudsætningen for alle andre, om selve de moralske — og retslige — Vurderinger hersker der i nyere Tid den mest dybtgaaende Strid og Uklarhed. Som ovenfor nævnt, raader der i forskellige Diktaturstater en vidt forskellig Indstilling overfor de moralske Værdier; og i de demokratiske Lande kæmper de mest modsatte Anskuelser med hinanden i dette Pro-

blem saavel som i det politiske og sociale Problem. Tiden bevæger sig paa Overfladen, naar den tror at kunne løse de største politiske og sociale Spørgsmaal, uden først gennem en grundlæggende Undersøgelse at prøve at løse Problemet om de Vurderinger af alt menneskeligt, der ligger bag alle politiske og sociale Systemer, bag alle personlige og samfundsmæssige Handleregler. Man kan med en Ændring af et gammelt klogt Ord sige: søger først Løsningen af dette Menneskelivets dybeste Spørgsmaal, saa skulle og Løsningen af alle andre Spørgsmaal i denne Verden tillægges Eder.

Etikken er den videnskabelige Undersøgelse af de moralske Fænomener. Retslæren er den videnskabelige Undersøgelse af de retslige Fænomener. Det er naturligvis vigtigt, at Etikken 1) giver en Beskrivelse af den Moral, de Moralregler, hvorefter der faktisk leves, ligesom Retslæren jo i Form af positiv Retsvidenskab giver en Beskrivelse af den Ret, der faktisk gælder. Men Etikken og Retslæren kan ikke indskrænkes til denne faktisk beskrivende Virksomhed. Der viser sig store Forskelligheder baade mellem de forskellige Folk og mellem de forskellige Tider i Menneskeslægtens Udvikling i Henseende til den faktisk fulgte Moral og den i Landene gældende positive Ret (Love og Domspraksis). Men gennem den historiske og sammenlignende Undersøgelse af de til forskellige Tider og i forskellige Folk fulgte Moral og Ret føres man nødvendigvis ind paa Spørgsmaalet: Kan der trods de mange Forskelligheder mellem de forskellige Tidens og Folks Moral og Ret paavises visse fælles fundamentale moralske og retslige Grundsætninger, som

Ordet Etik kommer af det græske Substantiv: Etos, der kan betyde baade: Sædvane, Vedtægt og Karakter. Vi bruger Etik baade i videre og snevrere Forstand. Etik i videre Forstand omfatter baade Morallære (ogsaa kaldet Moralfilosofi) og Retslære (Retsfilosofi). Vi kalder derfor baade Moral og Ret etiske Værdier. I snevrere Forstand betyder Etik derimod kun Morallære. Sædvanlig tages Etik kun i sidstnævnte snevrere Betydning. Men derfor er der intet i Vejen for jævnsides hermed, da der ogsaa er Trang til et Fællesord, at kalde baade Ret og Moral de etiske Værdier.

Menneskeslægten i Historiens Løb fra lavere til højere Udviklingsstadier mere og mere har kæmpet sig frem til, som de primitive Folkestammer i Nutiden stadig er langt fra at naa, og som selv Kulturfolkene i Nutidens Samfund kun ufuldkomment følger? Herved opstaar Etikens og Retslærens anden og vigtigste Opgave: efter den faktiske Beskrivelse at undersøge 2), om det er muligt videnskabelig at begrunde Moralen og Retten. Hvis dette er muligt, vil der kunne findes fundamentale etiske og retslige Love eller Grundsatninger for menneskelig Adfærd; Etikken og Retslæren vil derefter kritisk kunne undersøge den nedarvede Moral og Ret; og det er herefter ikke givet, at etisk og retslig begrundet falder sammen med den gældende, nedarvede Moral og Ret.

Løsningen eller Ikke-Løsningen af Grundspørgsmaalet om selve de moralske og retslige Værdiers Begrundelse vil blive afgørende for Menneskehedens fremtidige Bane; og i dette Livsspørgsmaal staar vor Tid overalt i Opløsningens og Modsigelsens Tegn. Under Udviklingen af den nyere Tids Videnskab opstod der efterhaanden Retninger, der viste en stærk kritisk Holdning overfor de gamle aandelige Værdier, Moral og Religion, baade i deres hidtidige Former og i deres inderste Grund. Den frie videnskabelige Aand, der begyndte at vise sig i Renaissancen, og som brød afgørende igennem i det 18 og 19 Aarhundrede, underkastede respektløs alle Fænomener, alle Værdier, ogsaa Moralen og Religionen, en af Fortidens Opfattelse uafhængig kritisk Undersøgelse. Og i Slutningen af det 19 og Begyndelsen af det 20 Aarhundrede opstod der baade i Filosofien og den æstetiske Litteratur en Retning, der benægter, at det overhovedet er muligt at begrunde Moralen, saavel den nedarvede som enhver anden. En Frihed til fuld Livsudfoldelse paa alle Omraader, uhæmmet af Moralens Regler saavel som af Religionens Forestillinger, blev Tidens Løsen. Og den Tanke bredte sig mere og mere, at den nedarvede religiøse Opfattelse med dens Tro paa absolutte moralske Idealer var et tilbagelagt Stadium i Menneskeslæg-

tens Udvikling. Men netop paa denne Tid, da den filosofiske og æstetiske Negativisme eller Relativisme paa Moralens og Religionens Omraade vinder mere og mere frem, sætter pludselig med Voldsomhed nye stærke Modbevægelser ind. Menneskeheden synes atter at længes mod absolutte, evige Idcaler. Mod Negativismen vender først og fremmest den nye autoritære Stats- og Livsanskuelse i Vesteuropa sig med skarp Front og hævder, som før nævnt, den stærkeste Tro paa de nedarvede moralske Værdier. Denne Aandsretning tilstræber ogsaa en moralsk Højnelse af Folket og ikke mindst en Udvikling i Ungdommen af høje moralske Idealer; og den foregaaende Tids videnskabelige og æstetiske Litteratur med negativ eller relativistisk Holdning overfor Moralen som Livsværdi trænges i disse Lande tilside. Samtidig viser der sig i andre Lande nye religiøse Strømninger, der griber store Dele af Befolkningen, og som ligeledes stiller absolutte moralske Krav til den enkelte.

Heroverfor gør den filosofiske Negativisme og Relativisme gældende, at disse nye politisk autoritære og religiøse Bevægelser Hævde af moralske Idealer som absolut Rettesnor for Menneskeliv til syvende og sidst hviler paa en uvidenskabelig Tro, en ubevislig Paastand. En Hævde af moralske Krav eller Idealer, ja selv Rettens Bud, hviler efter denne Opfattelse i Virkeligheden i Mystik ligesaavel som Religionens Paastande. Regeringen kan vel i de autoritære Stater gennem Statens Propaganda paavirke Flertallet af Folket til Troen paa bestemte moralske og statslige Idealer, ligesom Kirken i ældre Tid udøvede en stærk Paavirkning af Folket for sine moralske og religiøse Idealer. Men den nævnte filosofiske Retning hævder, at det er uheldigt for Aandslivet, naar en saadan

Den autoritære Statsanskuelse staar og falder ikke med de særlige Former for denne, der i Italien og Tyskland hidtil er kaldt den fascistiske og nazistiske. Den autoritære Opfattelse hersker bl a ogsaa i Frankrig og Portugal uden at være knyttet til de særlige Former, der hedder Nazismen og Fascismen.

ensrettet Paavirkning afløser den frie Undersøgelse af de moralske saavel som af alle andre Ideer.

Mellem disse to fundamentalt forskellige Livssyn staar da Kampen i vor Tid. Og Kampen bliver mere og mere et Kulturproblem, et Spørgsmaal om vor Kulturs Eksistens og Fremtid. Af den ene Part i Kampen hævdes det, at hvis Menneskeheden paa de moralske og andre aandelige Omraader skal ledes af en aandelig Ensretning fra Statens Side og ikke af en fri filosofisk Meningsudveksling og Undersøgelse, kan Samfundet, dets aandelige og politiske Liv, let komme ind i et Stadium, svarende til hin Tid, da religiøs Fanatisme førte Europa ind i Religionskrigenes Ødelæggelser og Forfølgelser af anderledes troende; og i den seneste Tids Opblussen af en stærk national Selvhævdelse og Bekæmpelse af Modstandere ser denne Retning Tegn paa en kommende Tid, hvor Krige mellem Folkene og Forfølgelser af anderledes tænkende bliver en Fare for de menneskelige Kultursamfund. Fra den autoritære Retnings Side hævdes det derimod, at medens Videnskaben paa den ydre Naturs Omraade har ført til de største tekniske Fremskridt, til Gavn for Menneskeheden, har derimod Videnskaben paa de indre sjælelige Omraader, særlig de filosofiske Undersøgelser af de moralske Fænomener ført til et almindeligt Virvar af forskellige Anskuelser og til sidst til en overvejende Skepsis og Negativisme overfor alle Moral- og Retsbegreber, en aandelig Opløsning, der fra Filosofien har bredt sig til den almindelige Litteratur og derigennem paavirket Folket, ikke mindst Ungdommen, og fremkaldt en almindelig moralsk Slaphed og Løshed, der er blevet den største af alle Kulturfarer, idet denne moralske Opløsning synes at true vor Races Livskraft og derigennem hele dens Fremtid.

Hvis man vil dømme retfærdigt i denne Kamp paa Liv og Død mellem to grundforskellige Livssyn, hvis Modsætning mærkes paa alle Omraader i Nutidens Menneskeliv og Samfund, er der, efter min Opfattelse, ingen anden Vej at gaa end *den strengt videnskabelige*. Det maa ganske vist indrømmes, at en virkelig videnskabelig

Forskning netop paa Sjælelivets Omraade, hvor de moralske og retslige Fænomener og de modgaaende Kræfter findes, er forbundet med store Vanskeligheder, større Vanskeligheder end de, der møder den naturvidenskabelige Forskning af den ydre Natur. Men Vanskelighederne kan ikke fritage os for ialtfald at forsøge en strengt videnskabelig Undersøgelse ogsaa af disse Sjælelivets Dybder. Vi maa først stige ned i de dybe Skakter i Menneskelivet, hvor Tvivlen og Troen kæmper om de Værdier eller moralske Kræfter, der hidtil i Folket blev anset for de bærende for Menneskeheden, før man bliver berettiget til at gaa ud i Samfundet og virke for eller imod disse Kræfter.

Den vigtigste Betingelse for en virkelig videnskabelig Undersøgelse er, at man gaar til den uden nogen Art af forudfattede Meninger. For Videnskaben er det moralske og det umoralske paa Forhaand lige godt eller lige slet; eller rigtigere: de er ved den videnskabelige Undersøgelser Begyndelse ganske lige stillede. De er begge paa Anklage- og Forsvarsstadiet, hvor de staar overfor den upartiske Dommer. Moral og Umoral er begge indre psykiske Fænomener, som Videnskaben først og sidst maa undersøge og prøve rent objektivt, lige saa objektivt som Jern og Kul, lige saa følelsesmæssig ligegyldigt, som Videnskaben undersøger Grundstoffernes Atomer.

Der er her tre Muligheder. Enten kommer den videnskabelige Undersøgelse af de etiske Fænomener, Moral og Ret, til det Resultat, at Moralens og Retten ikke alene kan begrundes, men at de videnskabelig kan *modbevises*. Eller Undersøgelsen kommer til det Resultat, at disse etiske Værdier vel *ikke* videnskabelig kan *begrundes*, men at deres Berettigelse paa den anden Side heller ikke kan modbevises. Endelig er der den tredje Mulighed, at de etiske Værdier videnskabelig kan *begrundes*.

I dette Livspørgsmaal deler Retten Skæbne med Moralens. Ti Rettens Regler er kun den Del af Moralens Regler, som Samfundet mener at burde og at kunne gennemtvinge med ydre Magt, med Retshaandhævelsen og dennes Teknik.

2 Kapitel.

TIDLIGERE FORSØG PAA VIDENSKABELIG AT BEGRUNDE MORALEN OG RETTEN.

DET er naturligt at begynde Undersøgelsen med at spørge Fortidens Erfaringer og Indsigt: hvilke Forsøg er der i Fortiden gjort paa at begrunde de etiske Værdier?

Da den aandelige Virksomhed, vi kalder Videnskab, begynder at vise sig i Menneskeslægtens Udvikling, er det ikke de indre sjælelige Fænomener, som de moralske, den giver sig til at undersøge. Disse Fænomener undgik tværtimod paa Grund af deres *uhaandgribelige* Karakter den begyndende Videnskabs Opmærksomhed. Den første Videnskab var ganske *udadvendt*, rettet mod den *ydre Verdens* Fænomener, mod *Naturfænomener* som Jorden, Havet, Himmellegerne, Solen, Stjernerne o.l. De usynlige sjælelige Kræfter og deres Aarsagsammenhæng kræves der et højere udviklet Stade af videnskabelig Virksomhed for at kunne opdage og undersøge.

Overalt, hvor det, vi kalder en videnskabelig Forklaring, viser sig første Gang i den menneskelige Aandsudvikling, ytrer den sig i en ubevidst og famlende, senere mere bevidst og planmæssig Søgen efter en anden Aarsag eller *andre Aarsager* end dem, Menneskeslægten i sin Barndom antog for de eneste sande Ophav til alle Ting og deres Forandringer, nemlig overnaturlige Væsener.

Den overnaturlige Forklaring er Menneskeslægtens *første Aar-*

sagsforklaring; og den beror paa en *Analogislutning*, som Mennesket drager *fra sig selv og sine Kræfter* til den ydre Natur og dens Virksomheder. Naar det primitive Menneske ser, at alle de Virksomheder og Forandringer i hans nærmeste Synskreds, som han selv har direkte Kendskab til, skyldes hans eller andre levende Væseners Kræfter og Indgriben, ligger det nær for ham at antage, at naar han i Naturen ser Virksomheder eller Forandringer, maa de ogsaa skyldes levende Væseners Kræfter og Indgriben; og da disse Naturforandringer ofte er langt stærkere og voldsommere end dem, hans og hans Medmenneskers Kræfter formaar at sætte i Værk, antages de Magter, der staar bag, at være mægtige overnaturlige Væsener, som gennem deres Virksomhed kan gribe baade gavnlige og forstyrrende ind i hans og hans Fællers Skæbne, og som Menneskene derfor er afhængige af, maa frygte og søge at staa sig godt med. Himlen har sin Gud, Havet sin, Floderne deres og saa fremdeles; og uanset, at Navnene veksler fra Folk til Folk (Zeus, Jupiter, Odin, Poseidon, Ægir o s v), er Grundforestillingen om Guderne den samme. Analogislutningen drives videre og videre, saaledes at Guderne tilsidst tænkes i menneskelig Skikkelse, blot med overnaturlige Størrelser og Kræfter; og ligesom man, naar man vil bevæge Mennesker til en gunstig Optræden, henvender sig til dem med Gaver, søger man at stemme Guderne venligt mod én ved særlige Gaver, Ofre. Men ikke blot den *ydre Verden*, Naturen og dens Virksomheder tilskrives Guderne som Ophav. Samme Aarsagsforklaring finder vi hos Menneskeslægten paa disse ældre Stadier overfor Fænomener som *Moral* og *Ret*. Moralens og Rettens Regler — der paa hine Udviklingstrin faldt sammen — var Gudernes Bud.

Det er som bekendt det græske Folk, hos hvem det, vi kalder en videnskabelig Forklaring af Naturfænomenerne, første Gang vises sig og begynder at fortrænge den primitive Forklaring af disse Fænomener ud fra Gudernes Indgriben. Ægypterne og Babylonerne var vel, paa Grund af Naturforholdene og deres Følger — Landets Frugtbargørelse ved Flodens periodiske Oversvømmelser, Tørken,

Landets Opdyrkning og Deling — blevet tvunget ind paa matema-
tisk og astronomisk Tænkning, men kun som rent praktisk Land-
maalerkunst og praktisk Tidsberegning ved Iagttagelse af Himmel-
legemerne. Men til en bevidst Tænken eller Filosoferen over Ver-
den og dens Oprindelse naaede de ikke; her vedblev de at hvile i
Troen paa Gudernes Indgriben. Grækeren *Thales* fra Milet (ca 600
Aar f Kr), der forøvrig fra Rejser var vel bekendt med den ægyp-
tiske og babyloniske Matematik og Astronomi, var den første, der
spurgte, hvori Verdens indre Væsen bestaar, af hvilket Stof den
var dannet. For en søfarende Græker, med det stærke Indtryk af
Verdenshavet, var det ret naturligt, at han kom til det Resultat, at
Urstoffet, hvoraf hele Verden er opstaaet, er Vandet; Landene har
hævet sig som Øer af Verdenshavet; og hans Antagelse syntes
ham at faa Bekræftelse af, at Planter ikke kan opstaa uden Fugtig-
hed, og at idetheletaget alt levende, Planter og Dyr ikke kan leve
uden Vandets Element. Hermed er en filosofisk eller videnskabelig
Tænken sat i Gang, som gennem mangfoldige skiftende Antagelser,
Hypoteser over samme Urstofproblem har vedvaret til vore Dage.
Det vil naturligvis ikke undre, at *Thales'* Efterfølgere i Naturfiloso-
fien snart fandt paa andre Løsninger, andre Stoffer som Urstof end
han. En anden fandt saaledes, at ikke Vandet, men Luften var Ur-
stoffet: en tredje mente, at en Slags Ildstof var det. Den græske
Tænkning paa den ydre Naturs Omraade udvikler sig iøvrig i
denne og senere Tid i to jævnsides løbende Retninger. Paa den
ene Side udvikler Grækerne den praktiske Viden og Kunnen, som
de, som nævnt, tog i Arv fra Ægypterne og Babylonerne, til en
Række Fagvidenskaber, Matematik, Astronomi og Fysik (*Pytha-*
goras, *Euklid*, *Archimedes* o a). Men jævnsides hermed gaar en ab-
strakt naturfilosofisk Tænkning over Verdens inderste Væsen. Ved
Siden af den nævnte Strid om Urstoffets Art opstod der en Strid,
om Verdens inderste Væsen var uforanderligt eller bestandig under-
givet Forandring. En Retning hævdede, at Verden, alt det værende
er en Enhed og evig uforanderlig, og at al den ydre Verdens Mang-

foldighed og Forandringer kun er et Skin (den eleatiske Skole). En anden Tankeretning hævdede derimod, at alt er i ustanselig Forandring, Bevægelse, i bestandig Vorden, og at alt blivende, konstant Væren kun er tilsyneladende, et Skin (Heraklit). Endelig opstod der en Retning, der søgte at mægle mellem disse Opfattelser, idet den hævdede, at Urstoffet bestod af mangfoldige smaa Elementer, at disse var evige, uforanderlige og udelelige — Atomer — men at det er de Blandinger og Forbindelser, disse Atomer indgaar med hinanden, der er Aarsagen til al Forandring og til alle de mangfoldige forskellige Genstande, vore Sanser iagttager. Atomet er et sidste Element, der blandes og forbindes med andre, men som ikke selv er en Blanding (Demokrit).

Alle disse Stridigheder om Verdens inderste Væsen, om Urstoffets Art, om Verden er evig uforanderlig eller i bestandig Bevægelse, maatte tilsidst synes ørkesløse, idet ingen af de stridende Opfattelser kunde føre noget virkeligt Bevis for sin Rigtighed; de var alle kun Antagelser, Formodninger, til syvende og sidst subjektive Meninger. Der bredte sig da efterhaanden en Tvivl, om det overhovedet var muligt at udgrunde Verdens Væsen, Naturens inderste Beskaffenhed. Der opstaar en skeptisk Aandsretning, der opløser alt i Subjektivisme: hvad der er Sandhed for mig, er ikke Sandhed for dig; der gives overhovedet ingen objektiv, en for alle gyldig Sandhed. Sandt er, hvad der for mig i hvert Øjeblik synes sandt. Flere Filosofer af denne Retning betvivlede ogsaa Sanseriagttagelsens Rigtighed; de benægtede Eksistensen af en ydre Verden. Mennesket blev saaledes alle Tings Maal. Denne Opfattelse maatte ogsaa rent menneskelig faa Konsekvenser. Ialtfald blev for adskillige af disse Filosofer — Sofisterne — den Enkeltes Egoisme den eneste Handlenorm. Vil man dømme helt retfærdigt om de mere betydelige af Sofisterne, maa man indrømme, at erkendelses-

Ordet Atom kommer af det græske Adjektiv: »atomos«, der betyder: udelelig.

mæssig var deres Negativisme berettiget, naar den ses i Forhold til den naturfilosofiske Spekulation, der gik forud for dem.

Det er paa denne Baggrund af Stridigheder mellem grundforskellige Verdensopfattelser, af almindelig Tvivl om enhver Sandhedserkendelse, og Opløsning, at *Sokrates* opstod. Han var forsaavidt enig med Sofisterne, som han erkendte, at han intet vidste om Naturens inderste Væsen, om *den ydre Verden* idethele. Stridighederne herom interesserede ham ikke. Der var imidlertid en Erkendelse, som han ansaa for den største og vigtigste, ja ene fornødne for Mennesket: at *erkende sig selv*. Han erklærede, at han ikke forstod noget af Naturerkendelsen, hverken i dens Helhed eller i dens Enkeltheder. Han udtaler idethele om anden Erkendelse i Sammenligning med Selverkendelse: »Jeg formaar endnu ikke, hvad Indskriften i Delphi kræver: at erkende mig selv, og det synes mig latterligt, saalænge man er uvidende heri, at beskæftige sig med andre Ting«.

I Selverkendelsen mente Sokrates at kunne finde en sikker Viden, nemlig om det vigtigste for Mennesker her i Livet: Vejen til Lyksalighed. Selverkendelsen kunde saaledes i Modsætning til Naturerkendelsen baade føre til en sikker Viden, som Naturerkendelsen ikke kunde give, og tilmed endog til en Viden om noget, der var meget mere værd for Mennesket end de Emner, som Naturerkendelsen beskæftigede sig med, nemlig det ene fornødne, Menneskets Lyksalighed (*evdaimonia*).

Alle stræber efter at blive lykkelige. Alle behøver da Kendskab til Vejen, der fører til dette Maal. I dette Kendskab, i denne *Viden om Vejen* til *Lykken*, ligger efter Sokrates al sand Dygtighed og Dyd, al *Moral*. Det er Sokrates' Grundbetragtning, at Dyd og Dygtighed er Viden, at al urigtig, uetisk Handlen beror paa manglende Indsigt i, Viden om, hvorledes den menneskelige Viljes Maal, Lykken skal virkeliggøres, at ingen derfor fejler frivillig, at ingen med Forsæt gør det onde.

Hvis denne Sokrates' Grundbetragtning er rigtig, at al Dyd og

Dygtighed beror paa *Viden*, saa er der herved givet den stærkeste videnskabelige Begrundelse af *Moralen*. Ti ingen Begrundelse kan være stærkere end at vise, at *Moralen selv* er en *Videnskab*.

Hvorledes er Sokrates nu kommet til det Resultat, at *Moralen* er en *Viden*?

Det græske Bysamfund var paa hans Tid naaet højt i Haandværkerkultur, i al teknisk Kunnen ved Omdannelse af Stoffer til praktiske Formaal, først og fremmest til Opførelse af Bygninger med disses mange forskellige Indretninger, til Anbringelse af Torve og Gader, Mure omkring Staten, Vandledninger, Bygning af Skibe og Vogne o s fr. Grækerne udnyttede her dygtigt alle de tekniske Erfaringer, Ægypterne, Babylonerne og andre Folk havde gjort, kombinerede dem og gjorde paa Grundlag heraf store tekniske Fremskridt. Alle disse tekniske Arbejder krævede en betydelig faglig Kunnen, stor Dygtighed i Beregning af Forholdet mellem Maal og Midler. Det samme gjaldt de andre Færdigheder eller Kunster, der opstod i et højt udviklet Bysamfund som det græske, ogsaa i de saakaldte frie Erhverv, lige fra Billedhugger- og Malerkunst til Lægekunst. Overalt krævedes der i højere og højere Grad teknisk Færdighed og Indsigt. Det græske Ord, der senere almindelig blev brugt om moralsk Dyd, *Arcte*, betød i de homeriske Digte Tapperhed, Kraft og Raskhed, altsaa den til Krigsgerningen nødvendige Dygtighed, men kom senere til at betegne enhver faglig Dygtighed i praktiske Erhverv; og først senere kom det til at betyde den generelle Egenskab, Dyd. Paa en saa dyb, tænksom Natur som Sokrates maatte det vække Undren og gøre det stærkeste Indtryk, at i alle Haandværk og Kunster, hvis høje Teknik havde skabt saa smukke Resultater i de græske Byer, stræbte man efter en større og større Kunnen og Indsigt i Forholdet mellem Maal og Midler, men at i det højeste menneskelige Anliggende, vor Lykke eller Vel-

Det latinske Ord *virtus* betyder ogsaa oprindelig Mandighed, Tapperhed og senere Dyd.

færd, fandtes der ingen tilsvarende Stræben efter Indsigt eller Kun-
nen. Paa alle andre Omraader var man klar over, at man intet
kunde naa uden faglig Indsigt og Dygtighed; men paa dette Om-
raade, det vigtigste af alle, gik alt paa bedste Beskub. Det, Sokrates
vilde lære sine Medmennesker, var altsaa en faglig Indsigt i eller
Viden om de Veje, der fører til menneskelig Lykke, Velfærd. I *Pla-
tons* Dialog Menon siger Sokrates: »Alt hvad Sjælen tager sig for
og stadig udøver, fører tilsidst til Lykke, naar Indsigt fører an,
men til det modsatte, naar Uforstand har Magten. Hvis altsaa en
Dyd er en Egenskab ved Sjælen, der nødvendigvis maa være gavn-
lig, saa maa den være Indsigt, eftersom alt i Sjælen hverken er
gavnligt eller skadeligt i og for sig, men bliver skadeligt eller gavn-
ligt ved at forenes med Indsigt eller Uforstand. Ud fra det Syns-
punkt maa Dyden være en Indsigt, siden den er gavnlig«.

Om Livets Goder, Sundhed, Styrke, Skønhed, Rigdom o l frem-
hæver Sokrates sammesteds, at de kun er gavnlige eller nyttige for
os, naar vi gør den rigtige Brug af dem; men denne rigtige Brug
kan kun Viden lære os, den Viden eller Indsigt, som er Dyd. Den
rette Viden, fremhæver han i en anden af Platons Dialoger, Prota-
goras, bestaar her ofte i den rette Maalekunst eller Maadehold,
hvorved man gennem at vælge en mindre Ulyst i Øjeblikket vinder
en større Lykke i Fremtiden, medens omvendt de, der ligger under
for deres Lyster i Øjeblikket, vælger et mindre Gode uden at vide,
tænke paa de store Følger i Fremtiden af deres Handling.

Den enkeltes individuelle Liv er den sokratiske Moralbegrun-
delses Udgangspunkt og første Omraade; men ganske samme Be-
grundelse eller Vurdering anvendes, naar vi gaar over til Samfun-
dets Tilstande eller Indretning. Ligesom Sokrates undersøger, om
en individuel Egenskab, et saakaldt Gode, en Handlemaade hos den
Enkelte er gavnlig eller nyttig for denne, saaledes undersøger han
ogsaa, om de forskellige Statsindretninger er nyttige for Menne-
skene; og han rettede herunder ofte en skarp Kritik af forskellige
Indretninger under Staden Athens demokratiske Styre, idet han og-

saa paa dette Omraade fandt, at man tilsidesatte det Krav til særlig Viden, Indsigt, som man ellers, i alle faglige Erhverv og Virksomheder ansaa for nødvendig. Fremme af Menneskevel blev saaledes ogsaa den øverste Rettesnor for alle statslige og idethele samfundsmæssige Indretninger. Fælles menneskelig Velfærd og Egnethed eller Hensigtsmæssighed til at fremme denne Velfærd blev den øverste Maalestok for enhver social Handlemaades og Indretnings Godhed. Ud fra denne Synsmaade anerkendte Sokrates ingen Statsindretning paa *Autoritet*. Han bøjede sig ikke for nogen Statsindretning, fordi den kunde beraabe sig paa det nedarvedes hævdevundne *Autoritet*. Han anerkendte kun en Statsindretning, naar man kunde godtgøre dens Nytte eller Gavnlighed, dens Egnethed til at fremme menneskelig Lykke. Men herved forstaar man, hvorfor Sokrates efterhaanden blev anset for den store Oprører, der undergravede Tilliden til de nedarvede Statsindretninger, ogsaa de demokratiske, og som ved at underkaste dem nævnte Prøvelse og Kritik fordærvede Ungdommen og var farlig for Staten.

Mod Sokrates' Grundopfattelse, at Dyd er Viden, at man kun handler moralsk urigtig af Uvidenhed, at ingen med Forsæt gør det onde, har senere Tiders Tænkning rejst Kritik. Det maa nu sikkert ogsaa erkendes, at man kan have en nøje Viden om, en klar Forestilling om en Dyd, f. Eks. om Beherskelse, uden selv at besidde denne som Karakteregenskab. Der turde dog paa den anden Side være en vis Kerne af Sandhed i Sokrates' Betragtning. Ved Spørgsmaal om Hæderlighed i det praktiske Liv vil det saaledes ofte vise sig, at uklar Tænkning og forrodet Moral hænger nøje sammen; og i Spørgsmaalet om Beherskelse af en Lidenskab vil den, der giver efter for en saadan, i Handlingens Øjeblik eller forinden meget ofte have mobiliseret for sig selv en Række Argumenter, der synes ham at overveje Argumenterne imod at give efter. — Der kom jo ogsaa efter Sokrates en Anden, der ud fra sin dybe Indsigt i Livet sagde om dem, der skadede ham og dræbte ham: de *vide* ikke, hvad de gøre.

Men det er rigtigt, at i sin Almindelighed kan Sokrates' Hovedpaastand, at man kun handler umoralsk af Uvidenhed, næppe oprettholdes. Vigtigere er det imidlertid, at nogle af de væsentligste moralske Egenskaber ikke i første Række beror paa Forstand, men paa Følelse. Som jeg senere skal søge at vise, staar saaledes selve den rent intellektuelle Evne: at kunne forudse eller forudberegne skadelige Følger af sine Handlinger for ens Medmennesker psykologisk i intim Forbindelse med, ja staar ligefrem i Forhold til, hvor stærk en Følelse man har for dem, Handlingen eventuelt kan skade.

Naar Sokrates' Forsøg paa at begrunde Moralen som Viden ikke er lykkedes, skyldes det dog en endnu dybere Aarsag. Denne har man imidlertid hidtil i Etikken ikke set. Saa vidt jeg formaar at se, ligger den dybere Vanskelighed for Sokrates' Opfattelse deri, at han tager Ordet: Viden i en særlig Betydning, og at han overhovedet *ikke, inden han definerede* Moralen eller Dyden som Viden, har *gjort nøje Rede for, hvad han mener* med Begrebet: Viden, eller undersøgt, om det mulig kunde tages i *forskellige Betydninger*. Sokrates plejede jo i sine Samtaler at lægge særlig Vægt paa, at man klart vidste, hvad man talte om, naar man diskuterede, at man nøje klarede sig Betydningen af de Ord, man anvendte, og at naa til klare Definitioner af de Begreber, der laa bag Ordene. Det vilde saaledes have været i Sokrates' Aand, hvis en af hans Tilhørere havde stillet ham følgende Spørgsmaal: Sig mig nu en Gang, Sokrates: naar Du siger, at Dyd er *Viden*, hvad *mener* Du saa egentlig *med dette sidste Ord*? Tager Du her Ordet Viden i samme Betydning, hvori vi tager det f Eks i Matematikken, i Fysikken, idethele i Naturvidenskaben, eller tager Du det i en anden Betydning? Hvis nogen havde stillet Sokrates overfor dette Spørgsmaal, var han maaske ved sin grundige Natur blevet nødt til først at beskæftige sig noget med den Naturerkendelse, som han ellers ikke interesserede sig for; han vilde da have set, at man ikke kan skille nogen Del af den menneskelige Viden ud fra den anden som mindre vigtig, at *al menneskelig Viden eller Videnskab hænger nøje sammen*,

og at kun et Overblik over og en Undersøgelse af de for alle Videnskaber fælles Grundbegreber kan bringe Klarhed over Menneskelivets dybeste Problemer. Til disse Grundbegreber i al Videnskab hører naturligvis først og fremmest selve *Begrebet: Viden*, hvad det egentlig vil sige: at vide noget. »Ti« — vilde en saadan Tilhører ud fra Sokrates' egen Metode med Føje kunne sige — »Du kan dog ikke vente, Sokrates, at være i Stand til at overbevise os om, at Dyd er Viden, før Du først har sagt os, hvad Viden er«. Og det er jo muligt, at Sokrates' Overvejelser herover og Besvarelse vilde have ført Tænkningen ind paa helt nye Baner, saa at vi ikke havde faaet den fundamentale Uklarhed, der hviler over alle de senere Tankeretninger, der fulgte efter ham, ja over al senere Etik, baade over Epikuræernes og Stoikernes Etik i Oldtiden og over Utilitarismens Etik og Pligtetikken i Nutiden. Der var imidlertid ingen saadan Tilhører, der spurgte Sokrates saaledes. Og vi kan tilføje: der har heller ikke senere været nogen, der rejste dette Spørgsmaal. Dette, det vigtigste af alle Spørgsmaal blev glemt.

Al senere græsk Etik sluttede sig til Sokrates i visse Hovedpunkter, selvom den iøvrig ofte var indbyrdes uenig og delte sig i Skoler eller forskellige Aandsretninger. Det ene Hovedpunkt er selve Udgangspunktet for Sokrates' etiske Overvejelser, nemlig at den menneskelige Lykke eller Lyksalighed er al Morallæres Maal. Heri er alle hans Efterfølgere enige; men Uenigheden begynder, naar man derefter nærmere skal angive, hvori Lykken bestaar. I Spørgsmaalet om Vejene til den sande Lykke delte den græske Etik sig i forskellige Retninger. Men selv her var der dog et enkelt Punkt, hvorom de var enige, og hvori de ligeledes sluttede sig til Sokrates. Det var i den gamle græske Tanke, at der maa være et vist Maal eller Grænse, ogsaa for Lyster eller Nydelser, at det umaadelige eller grænseløse er skadeligt.

Platon giver sig, navnlig i de senere Dialoger, til nærmere at undersøge, hvori det højeste Gode, Lystfølelsen eller Lykken bestaar. Han kommer her, ud fra sit Livs Erfaringer, til det Resultat,

at det, vi kalder Lyst eller Lystfølelse, er forskellige Ting, at der maa trækkes en Grænse mellem slette og gode Lyster. Lystfølelser ved smukke Farver og Skikkelser, ved skønne Toner og Dufte og ved Erkendelse er rene Lystfølelser, der ikke skjuler nogen Ulyst eller Smerte i sig. Men det umaadelige eller grænseløse i Nydelser eller Lyster maa undgaas. Sjælen skal harmonisk forene i sig forskellige Kræfter, uden Overmaal til nogen Side; den højeste Dyd er derfor det maadholdne Sinds Dyd, der betvinger de enkelte overdrevne Lyster.

Disse Betragtninger ligger i Virkeligheden ogsaa bag Platons Behandling af *Samfundets* Problemer. I sit Hovedværk om Samfundets Styrelse »Staten« (Politicia) fremhæver han, at de individuelle Lyster i Staten skal holdes strengt i Tømme; enhver skal ikke have Lov til at foretage sig eller beskæftige sig med, hvad han vil. Samfundets Virksomhed er grundet paa en *Arbejdsdeling*, hvor enhver har sit bestemte Arbejde at udføre, idet de forskellige Behov derved tilfredstilles paa en harmonisk Maade. Staten er følgelig ikke, som Sofisterne hævdede, opstaaet ved en vilkaarlig Overenskomst mellem de Enkelte, men er dybt begrundet i den menneskelige Naturs Behov, idet ingen kan eksistere alene, men behøver en *Mængde* Ting, som alene Samfundsfællesskabet og Arbejdsdelingen kan skaffe ham. Men af denne Arbejdsdeling følger da, at enhver skal øve det Arbejde, der svarer bedst til hans Natur og Evner. Den Dyd, der har særlig Betydning for Samfundet, er: *Retfærdighed*. Men Retfærdighedens Grundtanke bestaar netop for Platon i, at *enhver udfører sin egen Gerning og ikke giver sig af med uvedkommende Ting*, altsaa: *enhver gør sit, sin for ham særlig egnede Gerning i Samfundet*. En stærk fagmæssig inddelt Ordning og Styrelse af Staten bliver Følgen. Platon gaar herved stærkt imod sin Tids Individualisme og Demokrati og hylder et autoritært Styre med en stærk Kontrol af Aandslivet (baade Digtning og Kunst) fra Statens Side, for at Folket ikke skal fordærves ved slette aandelige Paavirkninger, og en planøkonomisk Ordning af Erhvervs livet. Un-

der Demokratiet følger hver sin Lyst, i ubunden Frihed i Handling og Tale; i Staten som i Familien forsvinder derved enhver Autoritet. Og enhver mener at forstaa sig paa Statens Styrelse. Men denne Styrelse er i Virkeligheden en Kunst, som kun de viseste og dygtigste magter. Ligesom enhver anden faglig Gerning kræver Statsmandens Gerning en særlig Sagkundskab og en omhyggelig Forberedelse. Af Statens Herskere kræver Platon den mest omfattende videnskabelige Uddannelse og den mest indgaaende praktiske Erfaring. Han siger: »Dersom ikke enten Filosoferne bliver Konger i Staterne, eller de, som nu bærer Navn af Konger og Herskere, begynder at give sig af med Filosofi paa en ægte og fyldestgørende Maade, og dersom ikke denne Forening af politisk Magt og Filosofi kommer i Stand, og de mange Naturer, som nu for Tiden vender sig i den ene Retning alene, tvinges til at opgive dette, saa er der ingen Mulighed, min kære Glaukon, for, at det onde kan bringes til Ophør i Staterne, og jeg tror heller ikke i Menneskeslægten, og før det sker, vil sikkert aldrig den Statsordning, som vi nu har beskrevet i Ord, komme indenfor Mulighedernes Rige og se Dagens Lys.« Derfor bliver Uddannelsen af Herskerne af største Betydning for Grundlæggelsen af et sundt Statsliv. Men verdenserfaren som Platon var, mente han ingenlunde, at Filosoferne eller de videnskabelige Tænkere alene i Kraft af deres videnskabelige Uddannelse skulde kunne regere. Efter denne Uddannelse maatte de gennem mange Aars Arbejde ude i det praktiske Liv lære dette og dets Behov at kende.

Aristoteles fortsætter i sine etiske Undersøgelser Sokrates' og Platons Tankegang. Enhver menneskelig Virksomhed tilsigter at opnaa et Gode. Men hvilket er det højeste Gode? Alle vil svare: Lykke eller Lyksalighed. Men hvori bestaar Lykken? Efter *Aristoteles* bestaar den i at udvikle den for ens Væsen ejendommelige Dygtighed, Fuldkommengørelsen af ens Evner. Men da den for Mennesket i (i Modsætning til Dyret) ejendommelige Evne eller Dygtighed er Fornuften eller den aandelige Virksomhed, bestaar

Lykken i Sjælens fornuftmæssige Virksomhed. Disse Grundtanker udvikler Aristoteles nærmere i sit etiske Hovedværk: *Ethica Nicomachea*. Han fremhæver her i Begyndelsen, at der mellem Mennesker er meget forskellige Meninger om, hvori Lykken egentlig bestaar. For nogle bestaar den i materielle Nydelser; for andre er Æren Lykken, for andre igen Rigdom os fr. Aristoteles mener imidlertid at kunne finde en almengyldig Form for Lykke, der staaar over de nævnte saakaldte Goder. Han slutter her saaledes: For enhver, der har en bestemt faglig Gerning, f Eks en Haandværker, en Billedhugger, er der en Virksomhed, en Handlen, som er særlig for ham, og som i sig selv er et udmærket Gode. Saaledes maa der ogsaa for *Mennesket som saadant* være en Gerning eller Handlen, som er særlig for ham og kan kaldes hans. Hvori kan da denne for Mennesket særlige Handlen eller Virken bestaa? Det kan nu ikke være selve det at leve, Legemets Ernæring og Vækst, ti det har vi tilfælles med alt levende, ogsaa Planterne. Det kan heller ikke være Sanselivet, ti det har vi tilfælles med alle Dyr. Tilbage bliver da som *særegent for Mennesket* som saadant: et Liv skikket til Handling med Fornuft, eller som han ogsaa udtrykker det: Menneskets Gerning er en Sjælvirken med Fornuft. Den særlig menneskelige Dygtighed er ikke Legemets, men Sjælens. Det menneskelige Gode eller Lykken bestaar derfor i en sjælelig Virken i Dyd og Dygtighed. Lykken kalder vi en sjælelig Virken. Aristoteles udtaler disse Tanker mange Gange og giver varierende Udtryk herfor. Et andet Sted siger han saaledes: »Hvad der efter Naturen er særegent for hver, er det bedste og lifligste for ham. Altsaa Fornuftlivet for Mennesket, eftersom Fornuften egentlig er Mennesket. Dette Liv vil da blive det lykkeligste«.

Aristoteles' Etik hænger nøje sammen med hans Erkendelseslære. I den gamle græske Naturfilosofis Problem: Forandring eller Uforanderlighed finder han Løsningen i at sondre mellem, hvad man kan kalde Tingenes og Væsenernes Stof og Form. Stoffet i Verden er det uvirksomme, passive, Formen det aktive, skabende

Element, det efter en Tingene og Væsnerne iboende Tendens stræber mod det Formaal at virkeliggøre den for hver enkelt særegne Fuldkommenhed. Han anlægger her i Virkeligheden en *Analogi fra Menneskets Virksomhed* (f Eks Haandværkerens Formen Sten, Træ og andet Stof efter Formaalet til en dertil svarende fuldkommen, men højere Væren, et Hus, et Redskab, et Skib) *paa hele Naturen*, baade den organiske og uorganiske Verden. Og herved bliver der Enhed mellem Aristoteles' Erkendelseslære og Etik, idet Menneskets Stræben efter Lykke, efter det for Mennesket ejendommelige Gode, er en Stræben efter den for dette Væsen fuldkomne Form; og Verdensaltet synes ham da i Virkeligheden at være en etisk Verden, overalt bevæget af en Stræben fra lavere til højere Udviklingstrin.

Aristoteles betoner, at der i Mennesket foruden Fornuften ogsaa findes Naturkræfter eller Drifter, der kæmper mod Fornuften. Den, der kan tvinge sine Drifter, som har fuldkommen Selvtugt, lyder Fornuften i Sjælen. Han kommer her, ligesom Platon, ind paa Tanken om det rette Maal eller Maadehold og udvikler herved sin Lære om, at Dyderne i alle Livets Forhold er *den rette Midte* mellem to modsatte Tilstande, der maa anses for Overdrivelser. Den, der nyder enhver Lyst og ikke holder sig fra nogen, bliver tøjlesløs; men den, som flygter fra hver Glæde, bliver afstumpet. Det meste i Livet ødelægges ved for meget og for lidt. Ligesom Platon sondrer Aristoteles mellem *to forskellige Arter af Lystfølelser*, af hvilke han anser den ene Art for mere værdifuld eller renere end den anden; og ligesom sin Lærer anser han Lystfølelsen eller Glæden ved Farver, Toner, ved al Kunst og ved Tankens Virksomhed som de bedste. Han fremhæver særlig som en Modsætning, at medens Glæden ved Farver, Toner o l stammer fra Øjet, Øret, Lugtesansen og almene Berøringer, der gælder hele Legemet, knytter de Nydelser, som vi har tilfælles med Dyrene, og som Selvtugten angaar, — Smagen ved Mad og Drikke og den seksuelle Drift — sig derimod til lokalt begrænsede Dele af Legemet. Ikke enhver Nydelse er attraa-

værdig; de førstnævnte Glæder eller Nydelser hæver sig efter Aristoteles' Opfattelse i Art og Kilde over de andre. I Spørgsmaalet om *Samfundets Styrelse* er Aristoteles, ligesom Sokrates og Platon, kritisk overfor det paa hans Tid herskende Demokratis Udvækster og Udskejelser. I Modsætning til Forholdene under dette Styre, hvor det ofte beror paa Tilfældigheder, hvem der bliver de ledende, hævder han, at Statens Styrelse som enhver anden Gerning eller Fag kræver en særlig Viden eller Sagkundskab, og at kun de bør være Herskere, der paa det samfundsmæssige Omraade har den største saglige Kundskab og praktiske Erfaring. Højest staar Staten, hvor den Enkelte hersker, naar han besidder fremragende Dygtighed. Men i det virkelige Liv sker dette sjældent; stor Styrke eller Evne til Magt er sjældent forenet med den højeste Indsigt og Visdom; og derfor forfalder Eneherredømme let til Tyranni, den sletteste af alle Regeringsformer. I Mangel af det bedste, den enkelte fremragende Herskers Styre, er derfor Aristokratiet eller et Statsstyre af faa særlig dygtige og indsigtsfulde den rette Forfatning.

Den senere græske Filosofi stod ikke Maal med de nævnte tre store Tænkere. I Problemet om, hvori Lykken bestaar, spaltedes den senere græske Etik forøvrig i forskellige Retninger, hvoraf der særlig er Grund til at nævne to, fordi de udtrykker to forskellige Livssyn, den epikuræiske og den stoiske Skole.

Epikur definerer Filosofien som »en Virksomhed, der gennem Overvejelser og Drøftelser istandbringer det lykkelige Liv«. Det er en populær Misforstaaelse, at Epikur og hans Skole alene saa Lykken i de materielle Nydelser. Epikurs Udgangspunkt, at Lysten eller Lykkefølelsen er det eneste sande Gode, anser han for en umiddelbar indlysende Kendsgerning, der ikke behøver noget særligt Bevis. Stræben efter Lyst er Menneskets egenlige Væsen, Formaalet for al dets Virken. Alle Dyder er kun Midler til at opnaa dette Gode, den størst mulige Lystfølelse. Epikur fremhæver de legemlige Nydelser som værdifulde, men han anser de sjælelige

Glæder for større. Han lægger særlig Vægt paa at sikre Lyksaligheden paa længere Sigt, for hele Livets Varighed. Derfor er Besindelse, Overblik over, Afvejelse af det i det lange Løb fordelagtige og ufordelagtige og Selvbeherskelse ogsaa efter Epikur nødvendige Elementer i den rette Livskunst. Det gælder om at holde al Uro og alle Forstyrrelser, alle Smerter borte, medmindre Smertefølelsen er en Betingelse for at opnaa endnu større Lystfølelse eller Lykke.

Det private Liv i uforstyrret Fred og Lykke, i rolig Nydelse af de Goder, som passer for en, er for Epikur det højeste; og man gør klogt i at holde sig borte fra alle offentlige Anliggender. Staten og Statens Styrelse interesserer ham derfor mindre. Staten er for ham kun en gensidig Forsikringsanstalt eller Beskyttelsesanstalt, der ved sine straffende Love skal sikre de enkelte Mennesker at kunne føre deres Liv rolig og gensidig uforstyrret af hinanden, idet de Mennesker, der vil skade eller paa anden Maade gribe forstyrrende ind i de andres fredelige og lykkelige Liv, ved Loven afskrækkes herfra.

Hvis man i enkle Træk vil karakterisere Modsætningen mellem den epikuræiske og den *stoiske* Skoles Etik, maa man formentlig fremhæve, at Udgangspunktet for den stoiske Skoles Tænkning er et væsentlig mørkere Livssyn end det epikuræiske, at Stoikerne har et langt skarpere Blik end den anden Aandsretning for det menneskelige Livs Muligheder for Smerter og Lidelser, at det derfor gælder om at udvikle Mennesket til at hæve sig over disse, men at dette ikke er muligt uden samtidig at frigøre Menneskene for deres Afhængighed af de Nydelser og Former for Lykke, som de fleste Mennesker anser for de største, men som ofte pludselig gaar under i Jordelivets Storme og uberegnelige Omskiftelser. Stoikernes Erfaringer om Lidelsen i Menneskelivet er dybtgaaende. De hyldede den sokratiske Tanke, at Etik er Visdom, Indsigt i Livet, og deres Maal var ligesom Epikuræernes den menneskelige Lykke; men deres Indsigt i Livet viste dem, at Illusioner og Vildfarelser fører Menneskene blinde ind i Lidenskabernes Storme og i Skyld, og at alt Liv i Sindbevægelser og Begær betyder Lidelse. Stoikerne saa

for det første, at de menneskelige Drifter rummer uberegnelige Muligheder for Lidelser og Smerter, og at kun en Befrielse for eller Undertvingelse af disse nedbrydende Kræfter i Menneskelivet kan frelse dette fra Lidelsen, der truer fra denne Kant. Men dernæst har Stoikerne med Skarphed set, at de Goder, som Menneskene sædvanlig nævner som Kilder til Lyst og Nydelse, Rigdom, Sundhed, Familie, Magt o l, som Erfaringen viser, ofte er underkastet de største Tilfældigheder og udsat for Katastrofer udefra, som Mennesket ikke er Herre over. Det ideale Billede af den Vise er derfor efter Stoikerne et Menneske, der ikke blot har frigjort sig for alle Lidenskaber, men som ogsaa har gjort sig uafhængig af den ydre Verdens Goder. Han undgaar Lidelsen og vinder den indre Fred og Lykke.

Af denne Indsigt i Livet følger hos Stoikerne en stærk Tendens til Askese, til en Fjernen sig fra denne Verden og dens ydre Tilløkkelser, en lignende Tendens, som vi træffer hos andre, samtidige og senere Aandsretninger og Religioner, saaledes i indisk Filosofi og Religion, navnlig i Buddhismen, og i Kristendommen i Oldtiden og Middelalderen. Hos dem alle møder vi det fælles Træk: en Fjernen sig fra eller Hæven sig op over denne Verden og dens Goder, en Fornægtelse af Livets Begær og Drifter, i Erkendelse af, at en Binden sit Liv til disse Goder og disse Tilbøjeligheder før eller senere fører i Ulykke. Denne Livsfjernhed kan føre til Livsfornægtelse, som hos Buddhismen, der har følt Lidelsen ved alt Menneskeliv, ved alle dets Goder, Begær og Katastrofer saa intenst, at den ser det højeste Maal i den fuldstændige Tilintetgørelse af menneskeligt Liv i sædvanlig Forstand. Stoikerne havde derimod ikke opgivet Troen paa en vis Lykke; de troede paa en hele Naturen beherskende Verdensfornuft, som det enkelte Menneske maa underordne sin Fornuft, en højere Verdensorden, Gud. De havde heller ikke opgivet Haabet om at naa en vis Forbedring af det menneskelige Samfund. Adskillige Stoikere deltog i det praktiske Liv, navnlig som Statsmænd og Lovgivere, og fik ofte en gavnlig Ind-

flydelse paa Lovgivningens Retning; men de var klar over, hvilken Skæbne der kunde vente dem paa denne ydre Verdens Skueplads. De stræbte derfor efter at gøre sig sjælelig uafhængig af Verdens ydre Forløb og Begivenheder og at søge den højeste Tilfredsstillelse i deres Indre. Selvom de af Verdens Magthavere blev forvist til øde Egne, fjernt fra Familie, Rigdom og Magt, vilde de dog paastaa, at de førte alt deres med sig (*omnia mea mecum porto*). De mente gennem Sindets Beherskelse og Underkastelse under Verdensordenen at kunne hæve sig over alle Ulykker og Omskiftelser: Rigdom og Fattigdom, Sundhed og Sygdom, Ære og Skændsel, Liv og Død.

Den græske Etik, baade de tre store Tænkere, Sokrates, Platon og Aristoteles, og de følgende Retninger, Epikuræerne og Stoikerne, har kastet Lys over visse Sider af det etiske Problem, som jeg ovenfor har søgt at vise; og deres Tænkning vidner om dyb Indsigt i Menneskelivets Kaar. Men nogen videnskabelig Begrundelse af de etiske Værdier, af Moral og Ret formaaede de ikke at give. Ti dersom et saadant Bevis skulde være ydet, maatte de, som jeg forsøgte at godtgøre under Fremstillingen af Sokrates' Lære, have givet en Undersøgelse af selve Begrebet *Viden*, naar de fleste af dem paa-stod, at Moralen og Retten var en Viden eller Fornuft. Man forstaar derfor, at Etikken spaltede sig i forskellige Retninger, der lagde Vægt paa vidt forskellige etiske Idealer eller Værdier, ti nogen objektiv videnskabelig Maalestok for de forskellige Værdier og dermed en fast Retningslinje for Menneskenes Liv, for Moralens og Rettens Førelse og Udvikling, havde ingen kunnet anwise. Og det er derfor meget naturligt, at der efter de store etiske Tænkere og jævnsides med de senere, modsatte etiske Systemer opstod en Aandsretning, *Skepticismen*, der træt af Striden mellem de forskellige Opfattelser stillede sig tvivlende overfor alle moralske Værdier. Skeptikerne hævdede baade, at en objektiv Erkendelse af de ydre Ting var umulig, idet al Iagttagelse eller Sansning beroede paa subjektive, stadig foranderlige Indtryk, og at det var umuligt at

begrunde etiske Værdier, idet ogsaa her Subjektet var eneste Maalestok, ligesom dets individuelle Følelser var Kilden til alle Værdier. Skeptikerne opløste saaledes alle Værdibegreber, hævdede Intetheden eller Ligegyldigheden af enhver almenyldig Maalestok, baade i Naturerkendelse og i etisk Virkning. Og spurgte man dem om, hvorledes man da skulde føre sit Liv, naar der idetheletaget ikke gaves nogen vejledende Vurdering, henviste de — naar de overhovedet var sig Konsekvensen bevidst — til den faktisk eksisterende Skik og Brug, Retsædvane og Lov i vedkommende Egn eller Land. Men for en saadan Handlemaade kunde de naturligvis — ud fra deres eget Udgangspunkt — heller ikke give nogensomhelst Begrundelse, lige saa lidt som for nogen anden Handlemaade eller Vurdering.

Under denne sidste Periode, hvor Oldtidens Tænkning opløstes i forskellige Aandsretninger med modsatte etiske Idealer eller i Skepsis overfor alle etiske Værdier, er det, at en anden Aandsmagt sætter ind: Religionen — med den mest positive Hævdelse af de højeste etiske Idealer. Denne nye Religion, Kristendommen, der efterhaanden greb de Flestes Sind og tog Magten i Samfundet, ydede naturligvis ikke noget videnskabeligt Bevis for de etiske Værdier; den gav istedenfor en urokkelig Tro paa disse Værdier, tilmed i Form af den mest absolute Uselvished og Selvopofrelse. Med Kirken som eneste Aandsmagt i Middelalderen indordnedes al Tænkning saavel som al Kunst og Digtning under Troen og toges i dens Tjeneste. Den frie videnskabelige Undersøgelse, der var endt i intellektuel Opløsning og Tvivl, maatte overfor denne nye, sejrende Aandsmagt tie i de næste Tusend Aar.

Saadanne store Perioder af aandelig Enhed, Sluttethed og urokkelig Tro, som den kristne Middelalder var, har i sig en Ophøjethed og en dragende Magt over Sindene. *Goethe* siger med Rette: »Alle Epoker, i hvilke Troen hersker, under hvilken Skikkelse den end fremtræder, er straalende, Hjertet opløftende og frugtbare for Sam-

tid og Eftertid. Alle Epoker derimod, hvori Tvivlen i en hvilken-somhelst Form hævder en kummerlig Sejr, vil — selvom de ogsaa et Øjeblik skulde prale med en Skinglans — forsvinde for Efter-verdenen, fordi ingen gerne vil plage sig med Erkendelsen af det ufrugtbare.«

Noget andet er, at der opstaar nye frugtbare Aandsmagter ved Siden af de ældre. Erfaringen viser saaledes, at ved Siden af den Aandsmagt, Religionen er, gør en anden Aandsmagt under Menneskeslægtens Udvikling sig stærkere og stærkere gældende, Videnskaben; og selvom denne i Perioder trænges til Side, vil den før eller senere atter komme op og stille sit Spørgsmaal: hvorfor? Mennesket vil aldrig ophøre med at søge og kræve *Begrundelse*. Det gælder baade overfor vort Verdensbillede og overfor Rette-snoeren for vort personlige Liv. Her varede Tavshedsperioden for Videnskaben i Tusend Aar. Men tilsidst viste denne sig igen. *Videnskabens Genfødsel* er et *vigtigt Led* i hele den Tid, vi kalder *Renaissancen*. Under denne Periode skete der ikke blot dette, at den græske og romerske Litteratur, baade den videnskabelige og den poetiske, og den antikke Kunst fødtes til nyt Liv og blev almindelig kendt og dyrket i Europa. Men idet Europas aandelige Liv saaledes atter knyttede Forbindelsen med sin Oldtidskultur, opbyggedes der tillige paa dette Grundlag og paa nye Erfaringer i Forbindelse hermed et nyt Verdensbillede, en ny Naturvidenskab og en ny Teknik. Naturligvis var der ogsaa i den kristne Middelalder en vis metodisk Tænkning; men den gik væsenlig ud paa at forene den kristne Tros Dogmer med Aristoteles. Indenfor denne snevre Horisont opøvedes der en betydelig formel Tænkning, den skolastiske; dens største Repræsentant er *Thomas af Aquino*. Men allerede i det 15 Aarhundrede og Begyndelsen af det 16 Aarhundrede begynder flere Tænkere, som *Cusanus* og *Pomponazzi*, at bryde med den skolastiske Tænkning, der var stivnet i formel Logik ved Kommentarer og Fortolkninger af Biblen og Aristoteles' Værker, medens de nævnte nye Tænkere vendte sig til Na-

turen, samtidig med at de fik Føling med andre af Oldtidens Filosofer.

Overgangen fra den kristne Middelalder til Videnskabens Genfødselse under Renaissancen sker ganske gradvis. De første Stød til en ny Udvikling i Europas Aandsliv kom dels fra Araberne, dels fra Grækerne i det mere og mere svindende byzantinske Rige. Da det arabiske Rige organiseredes i det 7 og 8 Aarhundrede og paa sit Højdepunkt strakte sig fra Persien til Spanien, opstod der ikke blot ved det livlige Samkvem mellem dette mægtige Riges enkelte Dele en Verdenshandel og en betydelig materiel Kultur, der indvirkede stærkt paa det middelalderlige Europa; men efterhaanden udvikledes der ogsaa en arabisk Aandskultur, derunder en Videnskab, der ligeledes fik stor Betydning for Europa. Ved det arabiske Verdensriges Berøringer med Grækenland under det byzantinske Kejserdømme skaffede Araberne sig allerede i det 9 Aarhundrede Kendskab til den videnskabelige græske Oldtidslitteratur, navnlig til dens Matematik, Astronomi og Fysik, og bragte paa dette Grundlag disse Videnskaber yderligere frem. Fra de arabiske Universiteter, der laa nærmest ved Vesteuropas nye Folk, navnlig fra Universitetet i Cordoba i Spanien, udgik der allerede i det 10 og 11 Aarhundrede en stærk videnskabelig Paavirkning af det kristne Europa, særlig paa Naturvidenskabens, Matematikkens og Lægevidenskabens Omraade. Men ogsaa teknisk blev Araberne ved Handelen fra deres vidtstrakte Verdensrige Formidlere og Befordrere af Fremskridt, bl a baade i Bygningshaandværk og Skibsfart. Ved deres Handel med Østasien skal de saaledes i Kina have lært Kompasset at kende, som de siges at have anvendt i deres Skibe allerede i det 9 Aarhundrede, og som, da det i det 12 Aarhundrede fik Indpas i europæisk Søfart, snart indgav denne større og større Dristighed i at vove sig ud paa de store Have; og i samme Retning virkede Arabernes praktiske Anvendelse af Astronomien. Der fører en direkte Aarsagsforbindelse herfra til den store Besejling af Ver-

denshavet, der endte med Amerikas Opdagelse 1492. Europas aandelige Horisont udvidedes herved, samtidig med at Handelen med de nyopdagede Verdensdele efterhaanden bragte Europa et større og større materielt Opsving. Denne Udvidelse af Horisonten er et af de vigtige Træk i den Tidsalder, vi kalder Renaissancen, og den gav Mod til endnu dristigere Forskning og endnu større Overblik over Naturen; allerede i det 16 og det 17 Aarhundrede formaaede Vesteuropas Folk at naa væsenlig videre i Naturvidenskab end deres Læremestre, Grækerne og Araberne, ti i denne Tid skabes af *Kopernikus, Kepler, Galilei og Newton* det nye Verdensbillede, der erstattede Oldtidens ptolemæiske Anskuelse af Jorden som Verdens Centrum, der ogsaa blev den kristne Middelalders, med en Opfattelse af Verdensaltet, hvorefter vor Klode kun blev et Led i en større Sammenhæng.

Men samtidig med denne Paavirkning, der saaledes tilsidst førte til en ny *Naturvidenskab* og *et nyt Verdensbillede*, fik Europa mod Slutningen af Middelalderen en *direkte* Forbindelse med og Paavirkning fra Oldtidens Videnskab, der førte til en Genoptagelse af Forskningen ogsaa paa *Samfundsvidenskabens* Omraade og tilsidst til en Stille paany af Etikens Grundproblemer paa det Stadium, hvor Oldtidens Filosofi havde forladt dem. Allerede i det 14 Aarhundrede — altsaa længe inden det byzantiske Kejserdømmes Fald og Konstantinopels Erobring (1453) — begyndte græske Lærde at forlade det græske Rige, der stadig truedes af Tyrkernes Angreb, og hvis endelige Fald maatte befrygtes; og den aandelige Forbindelse mellem Grækenland og Italien, der havde været afbrudt siden det 6 Aarhundrede, blev saaledes atter tilvejebragt. Disse udvandrede græske Videnskabsmænd befordrede i høj Grad det direkte Studium af den græske Oldtidslitteratur, idet de baade medførte store Samlinger af gamle Haandskrifter fra denne Litteratur og vakte Begejstring for denne ved deres Undervisning. Et vist Kendskab til latinske Forfattere og enkelte Steder ogsaa til visse græske Forfattere var vel stadig holdt vedlige selv i den ældre Mittel-

alder, navnlig i Klostrene; men denne Interesse og dette Kendskab var kun ringe i Sammenligning med det indgaaende Studium af alle bevarede græske og latinske Skrifter, der nu, gennem de græske Lærdes Undervisning, bredte sig over Italien og derfra til det øvrige Europa. Men herved fik man ikke blot nøje Kendskab til den græske Naturvidenskab og Matematik — som man hidtil væsenlig havde kendt paa anden Haand, gennem den arabiske Videnskab — altsaa til *Pythagoras'*, *Euklids*, *Arkimedes'* Anskuelse — men ogsaa til *Sokrates'*, *Platons* og *Aristoteles'* etiske Opfattelse og til Epikuræernes, Stoikernes og Skeptikernes Lære.

Ligesom den nye Naturvidenskab, der, baade med Araberne som Mellemmænd og direkte, bygger videre paa den græske Oldtidsvidenskabs Resultater, er et af Hovedtrækkene i Renaissancens Aandsliv, saaledes maa det anses for et andet Hovedtræk i dette Aandsliv, at man nu som nævnt fik Kontakt med en Tænkning over *etiske* Problemer som den græske, der paa rent menneskeligt Grundlag søgte efter en naturlig Forklaring af de etiske Værdier og, om muligt, en videnskabelig Begrundelse af disse. Baade naturvidenskabeligt og etisk stred den nye Tid mod den middelalderlige Kirkes Autoritetstro. Det nye Verdensbillede stred mod Kirkens Verdensbillede, der blev fastholdt, selv ved Forfølgelser, helt ned i det 16 og 17 Aarhundrede; og Forsøgene paa en rent menneskelig Begrundelse af Moralens og Retten var i Strid med den middelalderlige Kirkes Aand, for hvem Opfattelsen af Moralens og Rettens Regler som Guds Bud maatte gøre enhver yderligere Begrundelse overflødig.

Allerede tidlig i Renaissancen møder vi Tænkere, der fuldt fortrølige med Platons og Aristoteles' Filosofi hævdede Etikens Begrundelse i Menneskelivet selv og dens Uafhængighed af Religionen. *Pomponazzi* er formentlig den første i nyere Tid, der hævdede Etikens Selvstændighed. I et Værk (om Sjælens Udødelighed) fra Begyndelsen af det 16 Aarhundrede søger han at vise, at hvad man end antager om Sjælens Skæbne efter Døden, bestaar

de moralske Love urokket heraf. Disse Loves Maal maa søges i Livet selv; de er ikke fremmede og ydre Bud, der skal fremtvinges ved Haab og Frygt, men selvstændige Krav, der stammer fra vort eget Væsen. En Lon eller Straf efter Døden er da ikke nødvendig for Opretholdelsen af de moralske Love; disse sikrer et Gode, der har sit Maal og sin Værdi i sig selv.

Det nylig vakte indgaaende Kendskab til Sokrates', Platons og andre græske Filosoffers etiske Grundtanker frembragte idethele en stærk aandelig Bevægelse; den græske naturlige Maade at tænke paa virkede opløsende paa den middelalderlige Skolastiks Logik og kunstige Tankebygninger. Sokrates' intellektuelle Beskedenhed og Skepsis overfor en absolut Viden om Verden og hans Betoning af Selverkendelse som den vigtigste Erkendelse virkede stærkt ogsaa paa denne Tid. Blandt Tænkere af denne aandelige Indstilling maa særlig nævnes *Montaigne*. Han betoner (i sine Essays, der udkom 1580), at enhver ydre og overnaturlig Begrundelse af Moralen er overflødig og skadelig; virkelig værdifuld er kun den Handling, der ikke er bestemt ved ydre Forskrifter, men fremgaar af de Normer, vi bærer i os selv. Saaledes maa Moralen ogsaa undvære Støtte fra Religionen, der knytter sine Bud til Haab og Frygt. Idet *Montaigne* anførte Sokrates, fremhævede han vor Erkendelses snevre Grænser og det relative i Erkendelsen; han stillede sig skeptisk overfor alle bestemte dogmatiske Forestillinger om Guddommen; denne dyrkes af de forskellige Folk under meget forskellige Skikkelser og Former. Han, som levede i Religionskrigenes Tid, nærrede saaledes samme Aandsfrihed som Frankrigs store Konge paa hans Tid, Henrik den 4.

Den græske Filosofi paavirkede imidlertid ikke blot Renaissance-tidens tænkende Aander til at beskæftige sig med Moralreglerne, men førte dem ogsaa til at søge en *naturlig Begrundelse* af *Samfundet*, *Staten* og de af denne fastsatte Regler, *Retsreglerne*. Navnlig Platons og Aristoteles' Undersøgelser af Staten og Grundbegrebet for det menneskelige Samfund, Retfærdigheden, maatte naturligvis

ogsaa snart føre det nye Aandsliv ind i Betragtninger over Samfundsdannelsen og Motiverne hertil.

Althusius, der levede i Slutningen af det 16 og Begyndelsen af det 17 Aarhundrede, fremhævede, at Aarsagen til, at Menneskene sluttede sig sammen i Samfund, først i mindre, senere i større, var, at de enkelte Mennesker, naar de levede isoleret i Naturen, ofte var hjælpeløse og i Trang og derfor behøvede Støtte fra andre Mennesker. For gensidig at hjælpe hinanden havde de derfor i den ældste Tid ved en udtrykkelig eller stiltiende *Overenskomst* oprettet Samfundet og overdraget en vis Samfundsmyndighed Styrelsen af Samfundet eller Staten til visse Personer, Øvrigheden. Men ligesom det er Folkets Trang, de menneskelige Fornødenheder, der er Aarsagen til denne Overenskomst eller Kontrakt, til Samfundets og Regeringsmyndighedens Oprettelse, er og bliver det Folkets Tarv og Trang, som Staten skal fremme; og fra Folket udgaar da al Regeringsmyndighed. *Grotius* udviklede noget senere Anskuelse, der i det væsentlige stemte med de her anførte af *Althusius*. Samfundets og Samfundsmyndighedens, Regeringens Opstaaen skyldes ogsaa efter ham en Overenskomst mellem frie Mennesker; ved Sammenlutningen søger de at opnaa Retsikkerhed og idethele at fremme deres fælles Vel. *Grotius* fremhæver stærkt Retsreglernes Uafhængighed af Religionen; der er i Mennesket nedlagt en naturlig Samfundsdrift; og han fremhæver, at der ikke blot mellem Individerne indenfor det enkelte Samfund, den enkelte Stat, men ogsaa mellem de forskellige Stater indbyrdes maa herske visse Retsregler, en vis Retsorden, baade i Krig og Fred; og ved sin Fremhævelse og Udvikling af disse Retsregler (i sit Hovedværk, 1625) blev han Folkerettens Grundlægger. *Hobbes* er enig med *Althusius* og *Grotius* om Samfundets Opstaaen ved en Overenskomst mellem Menneskene til deres fælles Vel. Men han ser mørkere paa den menneskelige Natur; han er ikke enig med *Grotius* i, at Mennesket i sig har en oprindelig Trang til Samfundsliv. I forskellige Arbejder (der udkom omkr. Midten af det 17 Aarhundrede) udvikler han, at alt, hvad vi

ved om Tilstandene mellem vilde Folkeslag og om de europæiske Folk paa deres ældste barbariske Standpunkt, er, at det er det enkelte Menneskes oprindelige Trang at tilrane sig saa meget af Naturens Goder og Magt over andre som muligt. I denne Naturlilstand støder da de mange Enkeltviljer sammen i Kampen om Goderne, i det almindelige Rov. Men Menneskene vil efter mange bitre Erfaringer opdage, at denne Naturlilstand, denne alles Krig mod alle (*bellum omnium contra omnes*), er et saa stort Onde, at de maa søge fælles Midler imod det, at de langt bedre kan faa Herredømme over Naturens Goder ved at leve og virke i Fællesskab og Fred. Den inderste Aarsag til alle moralske og retslige Regler er da det fundamentale Krav, der dikteres af Selvopholdelsestrangen, Kravet: at *Freden* maa herske mellem Mennesker; af denne Trang til Fred udspringer alle Dyder; og denne Fred maa sikres ved en *stærk Samfundsmagt*. Statsmagtens Myndighed maa være *ubetinget*. Folkets Vel er Statsmagtens højeste Formaal; Samfundet og Staten er jo oprettet for Folkets og ikke for Regentens Skyld. Men en stærk og absolut Regeringsmyndighed er netop i Folkets egen Interesse, nemlig for at sikre Freden. Hobbess blev saaledes den videnskabelige Begrunder af Enevælden; og netop paa hans Tid trængte denne Statsform igennem i Frankrig og en Række andre Stater paa Fastlandet; en Tid saa det ud til, at den ogsaa skulde sejre i England. Det var i og for sig ikke det enevældige Kongedømme, der interesserede Hobbess. Han oplevede baade *Stuarterne* og den engelske Republiks enevældige Hersker, *Cromwell*. Og der er ingen Grund til at mistænke Hobbess for at ville indynde sig ogsaa hos denne sidste ved at hævde den absolute Statsmagt under enhver Form. Det, Hobbess med sit ængstelige og nervøse Naturel fremfor alt frygtede, var *Mængden*, der let kunde forledes til *Uroligheder* og *Oprør*; og for at holde den uberegnelige Mængde i Tømme og ubetinget sikre Freden i Samfundet, var for Hobbess den stærke, absolute Herskermagt nødvendig. Om det var en Konge eller Republikkens Styrer,

Cromwell, der gennemførte denne stærke Statsmagt, maatte efter Formaalet være et underordnet Spørgsmaal.

Hobbes oplevede ikke Stuarternes endelige Fald og den frie Forfatnings Indførelse under William den 3, idet han døde nogle Aar før Revolutionen i 1688. Hans Efterfølger i den engelske Tænkning, *John Locke*, der fra første Færd var imod Enevælden, maatte i dens sidste Tid forlade England og var iblandt de landflygtige, der sammen med William af Oranien forberedte denne Revolution. Hans videnskabelige Arbejder om Samfund og Regeringsmagt (1690) formede sig derfor ganske naturligt som et Forsvar for denne Revolution og for den nye frie Forfatning.

Locke er enig med sine Forgængere, *Althusius*, *Grotius* og *Hobbes*, i, at Samfundet er opstaaet ved en fri Overenskomst, der afløser en Naturtilstand, og at al Regeringsmagt er til for Folkets Skyld, for at skabe den størst mulige Lykke for dette. Han mener vel ikke, at *Hobbes* har Ret i, at Naturtilstanden var en Krigstilstand, men han erkender, at en Naturtilstand medfører saa store Onder, at kun en fast Statsordning kan ophæve dem. Men ud fra Udgangspunktet, at alt Samfund og al Regeringsmagt er til for Folkets Skyld, hævder han, at Folkets frivillige Tilslutning er den eneste Begrundelse og Adkomst for en lovlig Regering. Den frie Overenskomst, der afløste Naturtilstanden, maa saaledes paa en vis Maade stadig fornyes, stiltiende eller udtrykkelig, overfor en ny Regering, ved Tilslutning til denne fra Folkets Flertal. Og hvis en Regering, som Stuarternes, mister denne Tilslutning og bliver Genstand for almindeligt Had, er det berettiget af Folket at fjerne den. *Williams* Overtagelse af Kongemagten var en ideel Ordning, ti det var et frit Folk, der overdrog ham Regeringen, mod at han til Gengæld lovede at respektere dets Rettigheder. Den højeste Magt vedbliver imidlertid at være hos Folket. Det viser sig, naar der opstaar en Konflikt mellem den udøvende Magt og den lovgivende (Konge mod Parlament) — en Konflikt, som det engelske Folk jo under

Stuarterne havde gjort særlig bitre Erfaringer om —, ti en saadan Konflikt kan kun Folket afgøre. Lovgivningsmagten maa være den højeste Magt, og den maa være skilt fra den dømmende Magt og andre Statsfaktorer. Gennem faste Love og uafhængige Dommere hævdes bedst Borgernes Rettigheder.

Locke mente iøvrigt, at Mennesket af Naturen havde visse Rettigheder, som Retten til personlig Frihed og Ejendomsretten; og disse naturlige Rettigheder mistes ikke, fordi Mennesket indtræder i et Samfund, men skal tværtimod sikres gennem dette og dets Myndigheder. Disse Rettigheder maa sikres mod Vilkaarlighed. Ejendomsretten maa saaledes ikke af en Regering vilkaarlig fratages Borgerne; derfor maa Skatter ikke opkræves uden Samtykke fra Folkets Flertal. Ligesom Ejendomsretten maa ogsaa den personlige Frihed som en naturlig Ret sikres Borgerne. Enhver Form for Slaveri er i Strid med Naturen.

Disse *Lockes* Grundsætninger kan da i Korthed sammenfattes saaledes: at en Regering kun kan indstiftes eller fortsættes med Tilslutning af Folkets Flertal, at Lovene og Domstolene skal beskytte Borgerne mod Vilkaarlighed fra den udøvende Regeringsmagts Side, og at der er visse fundamentale Rettigheder, grundede i den menneskelige Natur, navnlig den personlige Frihed og Ejendomsretten, som Samfundsmagten særlig maa sikre. Disse Grundsætninger fik den største Indflydelse paa Tænkerne og senere paa Samfunds- og Statsudviklingen i den følgende Tid. De paavirkede først og fremmest stærkt de franske *Tænkere* som *Montesquieu*, *Voltaire* og *Rousseau*, og igennem dem det øvrige Europas Aandsliv. Men tilsidst trængte Lockes Rets- og Statslære, ikke mindst gennem de sidstnævnte fremragende Forfattere, ogsaa igennem i Folkenes Liv ved Staternes Omdannelse. Englands Forfatningsliv, det engelske Folks Kamp for Forfatningsfrihed og Borgernes Rettigheder, der fik sit klareste Udtryk i Lockes Stats- og Retsidealer, blev det Banner, hvorunder Folkene rejste sig mod middelalderlig Undertrykkelse og menneskelig uværdige Retstilstande. De naturlige Grundrettig-

heder, der i den følgende Tid ogsaa kaldtes Menneskerettighederne, fik allerede i Lockes Tid praktisk Udtryk i den Rettighedernes Erklæring, som blev Indledningen til og Grundlaget for Kong Williams Styr. Og den nordamerikanske og den franske Revolution rejstes fra første Færd som en Kamp for disse Menneskerettigheder og indskrev dem i de nye Samfunds Forfatning. Men langt udover disse Samfund fik Menneskerettighedernes Ideal indgribende Betydning og omformede Samfundet fra Grundten. Kampen mod Livegenskabet og al anden ufri Retstilstand hos Bønderne førtes saaledes i Menneskerettighedernes Navn og førtes derigennem til Sejr.

Der fører en indre Aarsagsammenhæng fra *Sokrates*, fra hans Begrundelse af Samfundet, af Moral og Ret, i Menneskers Lykke, gennem Renaissancetidens Tænkere, der i Tilknytning til denne Opfattelse retfærdiggjorde Samfundet og dets Regering i Menneskers Sammenslutning til Menneskers Vel, til *John Locke* og de andre engelske Forkæmpere for Regeringens Tilknytning til Folket og for Sikringen af Borgernes Menneskerettigheder og til de senere Omdannelser af Stat og Samfund i de samme Idealers Navn. Sokrates' kritiske Prøvelse af alle Regler og Indretninger ud fra deres Betydning for Menneskers Lykke, hans Oprør mod nedarvede uretfærdige Former for Statsstyre, vakte en Aand, der vel gennem lange Tider kunde bekæmpes og med Vold holdes nede, men som aldrig helt kunde udryddes. Der kom vel Aarhundreder, ja mer end et Aartusend, hvor slavisk Autoritetsdyrkelse fik Magten, nemlig i det romerske Kejserdømmes Tid og i Middelalderen. Men da den frie Tænkning med Renaissanceen atter rejste sit Hoved, idet man igen fik Føling med Oldtidens græske Tænkning paa frit menneskeligt Grundlag, da genopstod i de følgende Aarhundreder lidt efter lidt, men stærkere og stærkere det gamle sokratiske Spørgsmaal om de nedarvede Reglers og Statsindretningers Gavnlighed for Menneskenes, for Folkets Lykke. For dette Spørgsmaal faldt efterhaanden de overleverede Statsordninger, den arvelige Enevælde, Adels-

og Kirkevælden, og hele Befolkningsklassers Ufrihed; men Prøvelsen var saa dybtgaaende og Modstanden saa haard, at den ofte kun sejrede gennem Revolutioner.

Der opstod idetheletaget i det 17 og 18 Aarhundrede en stærk Tillid til, at den menneskelige Fornuft med Menneskenes Vel til Formaal var i Stand til at udtænke ikke blot den rigtige Forfatning, men overhovedet et helt System af *naturlige Retsregler*, der bør gælde mellem Samfundets Medlemmer, en *Naturret*, der, fordi den opbyggedes paa den uforanderlige Menneskenatur og Samfundskontrakten til Menneskets Lykke, skulde være *universel*, gyldig for alle Lande og Tider, i Modsætning til den i de forskellige Lande gældende *positive Ret*, der ofte — ikke mindst paa den Tid — var en planløs, tilfældig Masse af spredte Lovbestemmelser og Rets-sædvaner, der tilmed i mange Tilfælde var forældede og skyldtes en vilkaarlig, ikke af Fornuft dikteret Indgriben, hvorfor den positive Ret varierede stærkt fra Land til Land og fra Tid til Tid. Alle-rede *Aristoteles* sondrede mellem naturlig Ret og positiv Ret, og vi træffer ogsaa hos de romerske Jurister Udtryk for denne Sondring. Men det var først Retsfilosofferne i det 17 og 18 Aarhundrede, der bevidst og systematisk udformede en Naturret paa Grundlag af Overenskomsten eller Samfundskontrakten til Menneskenes Vel-færd og opstillede paa de forskellige Livsomraader en Række Ret-tigheder og Retsregler, der efter deres Opfattelse udsprang af den menneskelige Natur. Denne Ret, som altsaa ansaas for en Menne-sket iboende, medfødt Ret, er det, Goethe i Faust stiller op som Idealet i skarp Modsætning til den i Landene gældende tilfældige, positive Ret, som det er en Gru at lære for Ungdommen, som »ned-arves som en evig Sygdom, og som slæber sig langsomt afsted fra Slægt til Slægt.«

Denne Naturrettens Opfattelse, som de fleste Retsfilosoffer og Jurister sluttede sig til i det 17 og 18 Aarhundrede, har haft den største Betydning for Retsudviklingen i Kulturstaterne. Ikke blot banede dens betydeligste Førere, som vist, Vejen for gennem-

gribende Forandringer i Landenes Forfatninger og sociale Forhold; men ogsaa paa en Række særlige Omraader af Retslivet, baade indenfor Strafferetten og Privatretten, kæmpede de førende Filosofer og Jurister for gennemgribende Reforme. De hævdede for det første, at Naturrettens Regler gjaldt overalt, hvor den positive Ret ingen Regler indeholdt; men mange hævdede endog, at den positive Ret, hvor den stred mod Naturretten, maatte vige for denne. Dette sidste kunde dog selvfølgelig ikke i Almindelighed gennemføres; men paa visse Omraader skete det dog; saaledes hændte det Gang paa Gang i europæiske Stater paa denne Tid, at middelalderlige, barbariske *Strafferegler* under Indflydelse af Naturretten i Retspraksis enten mildnedes eller ikke udøvedes. Indenfor *Privatretten* var der i Staterne ofte store ulovbestemte Omraader paa Grund af de nedarvede Loves ofte sporadiske og idet hele ufuldstændige Karakter. Her udførte Naturretten en meget betydelig og gavnlig udfyldende Virksomhed; og det laa i, at de Regler, som Naturrettens Filosofer og Jurister her opstillede, i mangfoldige Tilfælde ingenlunde var nogle abstrakt udtænkte, livsfjerne Regler, men tværtimod saadanne, som der i Samfundet paa de forskellige Livsomraader var et naturligt praktisk Behov for, og som ofte i Forvejen havde vist deres Brugbarhed ved at bane sig Vej i Kontraktpraksis. Vel var der ogsaa Naturretsfilosofer, der uden praktisk Erfaring opstillede Retsgrundsætninger eller Retsidealer, der ikke tog tilstrækkeligt Hensyn til de faktiske Forhold, og som derfor nødvendig maatte strande i det virkelige Liv. Men det er givet, at naar Naturretten, taget i det hele og store, fik den mægtige praktiske Betydning til Omdannelse eller Omvæltning af Forfatninger eller sociale Retstilstande, til Skabelse af Folkeretten, til Udfyldning og videre Udbygning af Reglerne paa Privatrettens Omraade, til Korrigering eller Mildnelse af mange forældede Retsregler og endelig til Skabelse af helt nye borgerlige Lovbøger, da skyldtes dette utvivlsomt, at de førende Naturretsfilosofer ingenlunde var livsfjerne Mænd, men ofte i høj Grad *det praktiske Livs*

Mænd, der var i nøje Kontakt med deres Tid og dens praktiske Behov, hvorfor deres Naturretsteorier ofte ikke var andet end, hvad det praktiske Retsliv trængte til. Naturrettens Lærere var først og fremmest Mænd som Althusius, Grotius, Locke og Montesquieu, der havde været ude i det praktiske Liv og kæmpet med i Livets Kampe, og som derfor ud fra indgaaende Kendskab til Livsforholdene kunde virke for indgribende Reforme i Lovgivning og Retspraksis.

Med det 19 Aarhundrede kom der med den *historiske* Skole, navnlig med Mænd som Savigny og Puchta, en stærk Reaktion mod Naturretten. Det maa ogsaa erkendes, at Naturretten, selv dens betydeligste Førere, ikke havde tilstrækkelig Forstaaelse af Værdien af den nedarvede Ret og af at bevare en vis Kontinuitet med denne, ligesom de ogsaa ofte manglede Forstaaelse af, at den langsomme, organiske Vækst af Retsformerne i Livet kunde give et vægtigt Erfaringens Vidnesbyrd om disse Retsformers Værdi. Paa den anden Side var denne Naturrettens Ensidighed dens Styrke. Den havde ikke kunnet virke som den befriende og forfriskende Storm, der omstyrtede de mange forældede, middelalderlige Retsordninger Europa over, hvis den havde haft indgaaende historisk Viden og Forstaaelse og dyb Respekt for den langsomme organiske Vækst i Retsordningernes Liv. Som et særligt Vidnesbyrd om Naturrettens manglende historiske Forstaaelse har man ofte fremhævet dens Forklaring af Samfundets Dannelse og en Regeringsmagts Opretelse ud fra en Overenskomst eller Kontrakt mellem Individerne herom, idet en saadan Kontrakt naturligvis almindelig slet ikke kan paavises, og Samfundets Dannelse idethele taget er et historisk meget sammensat Fænomen. Det maa dog her bemærkes, at Naturretslæren fremhævede, at denne Samfundskontrakt kunde tænkes at være indgaaet *stiltiende* saavel som udtrykkelig; og det er et Spørgsmaal, om de førende indenfor denne Aandsretning overhovedet har opfattet denne Kontrakt som en virkelig historisk Begivenhed. Hovedsagen har ihvertfald for dem været *fornuftsmæssig* at

begrunde Samfundets og Regeringsmagtens Dannelse som en *Sammenslutning* mellem Menneskene til disses fælles Vel. Forøvrig fremhævede allerede en af det 18 Aarhundredes Filosofer, *Hume*, tidlig i dette Aarhundrede klart og bestemt, at den Overenskomst (convention), hvorved Samfundet sædvanlig i Statslæren tænkes grundet, ikke maa opfattes som et *Løfte*, men kun som en almindelig Sans for eller Følelse af fælles Interesse. Menneskers gensidige Respekt for hinandens Ejendomsret beror saaledes ikke paa noget Løfte og ikke paa en Overenskomst i anden Betydning, end der f. Eks. er, naar to Mænd ror en Baad i Forening. Endvidere fremhæver *Hume*, at den af Statsfilosofer paastaaede oprindelige vilde Naturtilstand, hvor Menneskene levede og kæmpede isoleret, er en Fiktion, idet Mennesker altid har levet i Samfund, ihvertfald i Familiesamfund.

Udgangspunktet i Naturretten og i al Etik og Retsfilosofi siden Renaissancen var altsaa det sokratiske: Vurderingen af Samfundet og alle dets Indretninger, af alle Moral- og Retsregler ud fra deres Evne til at fremme Menneskers Lykke eller Velfærd. Udtryk som: Borgervellet, det til Borgerheld sigtende, det almindelige Vel er det 18 Aarhundredes Yndlingsudtryk i alle offentlige Anliggender. Og i det 18 Aarhundredes rastløse Reformiver opstod der ingen særlig Reflektøren over eller Tvivl om, hvori dette Vel, Samfundets og den Enkeltes Vel eller Lykke, egenlig bestaar. De fleste Filosofer, der behandler Morallære og Naturret i Tiden fra Renaissancen til det 18 Aarhundrede, gaar ud fra det sokratiske Standpunkt som selvfølgelig, altsaa at Moralens og Rettens Begrundelse ligger i Menneskets Søgen efter Lykke, og at Fornuften eller Visdommen kan finde Vejene hertil. Den grundigste Fremstilling af denne Tankegang finder vi hos *Locke*. Han fremhæver, i Fortsættelse af Sokrates' og idethele den græske Etik's Tankegang, at idet al Menneskets Stræben gaar ud paa at opnaa Lykke eller Lystfølelse og at undgaa Smerte, kan Fornuften bestemme vore Handlinger efter dette Maal, hvilket vil sige, at det konstante Ønske om højere og

varigere Lykke underordner sig de øjeblikkelige, lavere Ønsker. Locke siger: »Den intellektuelle Naturs højeste Fuldkommenhed ligger i en omhyggelig og konstant Søgen efter sand og varig Lykke«.

Enkelte Filosofer i det 17 og 18 Aarhundrede begynder imidlertid at yde dybere gaaende Undersøgelser af *Følelsernes* og *Lidenskabernes Psykologi*; og herved rejser lidt efter lidt det Spørgsmaal sig, om Moralen — og Retten — virkelig beror paa Fornuft, som den sokratiske Opfattelse hævder, eller paa Følelse. En stærk psykologisk Forstaaelse af de menneskelige Følelser og Lidenskaber møder vi navnlig hos *Spinoza* og *Hume*.

Spinozas Hovedværk: *Ethica* (1677) indeholder kun i de to første Dele den spekulative Verdensanskuelse, som ikke kan oprettholdes; i de følgende Dele giver han Bidrag til Sindsbevægelsernes og Lidenskabernes Psykologi og Etik, der den Dag i Dag har Værdi. Han fremhæver (som *Bacon* før ham), at ingen Lidenskab eller Følelse kan hæmmes eller ophæves uden ved en modsat og stærkere Lidenskab eller Følelse. Og han betoner flere Gange de menneskelige Sindsbevægelser og Lidenskabers Styrke og skæbnebestemmende Indflydelse paa Livet. Paa den anden Side mener han, i Overensstemmelse med den nedarvede, sædvanlige Tankegang, at Mennesket har en vis Evne til ved Fornuft at lede sine Følelser og Lidenskaber. Dyden bestaar netop i at handle under Ledelse af Fornuft; dette er en ofte gentaget Hovedsætning hos *Spinoza*; og det er jo, hvad Sokrates lærte. Den Vise har fremfor den Uvidende Sjælens Magt over Lidenskaber og Følelser. Men hvorledes Forholdet nærmere er mellem denne Sjælens Magt eller Fornuftens Overledelse og Følelser, Sindsbevægelser og Lidenskaber, staar ret uklart hen.

Hume ser klarere og skarpere paa Problemet, men ogsaa hans Udviklinger ender dog, saa vidt jeg kan se, i en Gaade. I sit Hovedværk (*A Treatise of Human Nature*, 1739) siger han (i sin Behandling af Følelsernes Psykologi og Moralen), at intet er mere alminde-

ligt baade i Filosofi og det daglige Liv end Talen om Kampen mellem Lidenskab (og Følelse) og Fornuften, og Paastanden, at Fornuften maa have Fortrinnet for Lidenskaberne, og at Mennesker kun er moralske, forsaaavdt de indretter deres Handlinger i Overensstemmelse med Fornuften. Men overfor denne sædvanlige Tankegang hævder Hume, at Fornuften aldrig kan være et Motiv til nogen Handling af den menneskelige Vilje, at Bevæggrunden for en Handling, for Viljen kun kan være en Følelse eller Lidenskab. Da nu Moralen er noget, der frembringer Viljesakter, Handlinger, maa den have sin Rod i Følelsen, ikke i Forstanden. Skulde Sondringen mellem godt og ondt bero paa en Fornufts slutning, maatte den enten bevises at være i Overensstemmelse med en Iagttagelse af Virkeligheden, af dennes Genstande, eller med et vist Forhold mellem disse, som Lighed eller Forskel, i Kvalitet, Kvantitet eller Antal. Men intet af dette er Tilfældet. Hume bemærker særlig, at medens vor Forstands Domme om Virkeligheden altid udtrykkes saaledes, at noget *er* eller *ikke er*, udtrykkes Moralens Sætninger altid ved, at noget *bør* eller *bør ikke* være. Men naar vor Skelnen mellem godt og ondt, moralsk og umoralsk, saaledes ikke beror paa nogen Skelnen af vor Fornuft, kan den kun bero paa en Forskel i *Følelsen*, nemlig Følelse af *Lyst* og *Ulyst*. Dersom vi iagttager, at et Mord bliver begaaet, siger vor Forstands Konstatering af Virkeligheden intet andet, end at en vis ydre Handling under de og de ydre Omstændigheder blev begaaet i Omverdenen, men giver os ingen moralsk Vurdering. Denne opstaar derimod ved den Følelse, her af *Ulyst*, som Handlingen vækker *i os*, og som er Aarsag til vor Fordømmelse af Handlingen. Last er idethele betegnet ved *Ulyst*, Dyd ved *Lyst*, men disse Følelser af *Lyst* og *Ulyst* har en særlig Karakter.

Hume er imidlertid ikke helt klar eller konsekvent. Medens han, som nævnt, almindelig udtaler, at alle vore Handlinger udspringer af vore Følelser eller Lidenskaber, siger han andre Steder, at Fornuften alligevel paa en vis Maade har noget med vore Handlinger

og disses Ledelse at gøre. Han udtaler, at vi i Valget af Midler til det Formaal at opnaa Lystfølelser og undgaa Ulystfølelser anvender Fornufts slutninger. Motivet til vor Handling udgaar ikke fra Fornuften, men vor Handling kan ledes af denne. I sin Behandling af Retslæren siger han, at Retfærdighed er en »kunstig« Dyd; og det viser sig af flere Udtalelser, at Hume hermed mener, at en Retsordning mellem Mennesker, baade om Arbejdsdeling og Godernes Fordeling, Ejendomsrettens Anerkendelse, den personlige Retsbeskyttelse o a, naas af Menneskene ved Anvendelse af Forstand og Dømmekraft. Naar Mennesket lever og virker isoleret, er hans Arbejdskraft for lille til at udføre noget betydeligt Arbejde, ligesom han maa udrette mange forskellige Arbejder, saa at han ikke kan faa nogen særlig Dygtighed i hver enkelt. Ved Forening af Kræfterne bliver Menneskenes Magt betydelig forøget; ved Arbejdets Deling (»the partition of employment«) øges hver enkelts Dygtighed. Disse Fordele saavel som Sikkerhed for Person og Ejendom og andre Fordele ved Samfunds- og Retsordenen stammer ikke fra Naturen, fra Menneskets oprindelige Følelser og Lidenskaber, ti disse er i den ukultiverede Tilstand helt egoistiske og kortsynede, kun optaget af ens egne (og ens Slægts) Behov; men disse Retsordninger er derimod opstaaet ved en Art Kunst eller Kunstfærdighed (»artifice«), og denne bestaar i »Bedømmelsen eller Forstaaelsen af, hvad der er unormalt og uhensigtsmæssigt i Følelserne og Lidenskaberne«. Altsaa ogsaa paa dette Omraade — det retslige — formaar Fornuften at udøve en regulerende Indflydelse paa Følelserne og Lidenskaberne.

Vi finder saaledes hverken hos *Hume* eller hos *Spinoza* nogen nærmere psykologisk Forklaring paa, hvorledes vore Handlinger kan siges at være bestemt eller motiveret af vore Følelser og Lidenskaber, naar disse og dermed vore Handlinger dog samtidig erkendes at kunne ledes og reguleres af en helt anden Faktor end Følelse og Lidenskab, nemlig Fornuften.

Omend Forholdet mellem Fornuft og Følelse i Moralens saaledes

lidt efter lidt var begyndt at blive et psykologisk Problem, stod dog, som det fremgaar af de sidstnævnte Forfatteres Anskuelse, stadig ogsaa den Del af det sokratiske Standpunkt fast, a) at Moralens ialtfald i væsentlig Grad bestemmes af Videns, af Forstand, af dennes Overledelse. Og den anden Del af det sokratiske Standpunkt, b) at Moralens og Rettens Formaal gaar ud paa at opnaa den størst mulige Lykke for Mennesker, antages, som vist, af Renaissance-tidens Tænkere og af de allerfleste Moral- og Retsfilosoffer siden da. Denne Opfattelse blev den store Faktor i Naturretten, i det 18 Aarhundredes Reformtrang, i dets Revolutioner; M H t Lykkens eller Godernes *Fordeling* hævdede flere Moral- og Retsfilosoffer tidlig i det 18 Aarhundrede, — i Modsætning til det daværende Samfunds mægtige Uligheder — *den størst mulige Lykke for det største Antal Mennesker* som Maalet for vore Handlinger og for Samfundets Love (*Hutcheson og Beccaria*). Vi møder ogsaa tidlig hos enkelte Filosoffer den Sprogbrug, at alt, hvad der tjener til eller tenderer mod at fremme den menneskelige Lykke, være sig Handlinger, Indretninger, Love o a, er *nyttige*. Saaledes definerer *Spinoza* det *gode* som alt det, der er *nyttigt* for os, for Opretholdelse af vor Tilværelse; og han fremhæver bla, at intet er nyttigere for Mennesker end Mennesket, at intet er nyttigere for Opretholdelsen af Menneskets Tilværelse end det gode Samliv og Samarbejde mellem Mennesker. Og *Hume* bemærker ved Omtalen af en Række Retsregler, at de er bestemt eller begrundet ved deres *Nytte, utility*. Men han bruger i Flæng med dette Udtryk ogsaa Ord som Interesse, Selvinteresse, offentlig Interesse. Ogsaa Utilitarismens psykologiske Grundlag finder vi allerede klart fremhævet hos flere Forfattere, navnlig hos *Locke* og *Hume*. *Locke* fremhæver, at det, der bevæger vor Vilje, og idethele er alle Menneskers Maal med deres Handlinger, er Higen efter Lykke, at opnaa saa megen Lyst som mulig og undgaa Smerte; det, vi kalder *godt*, er det, som skaber eller forøger Lystfølelsen og formindsker Smerten; og det, vi kalder *ondt*, er det, der foraarsager Smerte. *Hume* udtaler, at Følelsen af

Lyst og Smerte er den vigtigste Kilde og bevægende Tanke i alle Menneskets Handlinger.

Det var derfor ikke noget nyt, da *Bentham* i sit Hovedværk (*An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*, 1789), fremhævede, at det fælles Maal for al menneskelig Handling, for al Moral og offentlig Virksomhed, er Menneskers Lykke, at en Handling eller Indretnings *Nytte* bestaar i *dens Evne til at fremme denne Lykke og til at forhindre Ulykke*, Smerte, at Grundsætningen om Nyttens — the principle of utility — som er Grundlaget for hele hans Værk, derfor betyder den Grundsætning, der billiger eller misbilliger en hvilken som helst Handling overensstemmende med dens Tendens til at forøge eller formindske Lykken for de paagældende Mennesker, idet denne Vurdering anlægges baade for Handlinger af Enkeltmand og af en Regering, og at Moralens og Rettens Formaal idetheletaget maa være den største Lykke for det største Antal Mennesker. Men *Bentham* har indlagt sig betydelig Fortjeneste ved mere bevidst og systematisk end *Forgængerne* at forsøge at redegøre for de menneskelige Handlingers og Moralens Oprindelse fra disse Faktorer. Efter *Bentham* ledes al menneskelig Handling og Opførsel udelukkende af de to menneskelige Følelser, Lyst og Smerte, af en Stræben efter at opnaa saa meget af Lyst eller Lykke som muligt og efter at undgaa Smerte saa meget som muligt. Denne Lov behersker hele Menneskelivet. Ogsaa naar vi følger en moralsk Dyd og for denne ofrer en stærk Lystfølelse og undertiden ligefrem vælger en Smerte fremfor Lysten, er dette i Virkeligheden kun tilsyneladende, ti det, der i disse Tilfælde foregaar, er faktisk blot dette, at vi foretrækker en mere varig Lystfølelse for en forbigaaende, idet Kvantumet af Lystfølelse ved den moralske Opførsel i det lange Løb overstiger Smerterne derved. Af de Faktorer, der bestemmer en Lysts eller Smertes Størrelse eller Betydning for os, fremhæver *Bentham* særlig disse Følelsers Intensitet, Varighed, Sikkerhed eller Usikkerhed, og Nærhed eller Fjernhed. M H t *Fordeelingen* af Lysten eller Lykken eller rettere af de Goder, der frem-

kalder denne, hævder Bentham, at da det ikke blot gælder om at skabe det størst mulige Kvantum af Lystfølelse isoleret set, men at skabe denne Følelse hos det størst mulige Antal Mennesker, er det urigtigt, at de Goder, der er Kilder til Lystfølelse, særlig Rigdom, gives i Overmaal til nogle og i Undermaal til en Mængde andre. En bedre, retfærdigere Fordeling af Goderne i Samfundet, en Modarbejdelse af en økonomisk Udnyttelse af de svagere i Samfundet, var derfor en bestemmende Faktor i visse af Benthams Bestræbelser for en Reform af Samfundet. Iøvrig ligger maaske Benthams største Fortjeneste i, at han, gaaende ud fra Grundsætningen om den største Lykke for det største Antal, fremsatte mange Tanker til Reformen af Samfundsordningen, paa Ejendomsrettens, Retsplejens, Strafferettens og Forfatningsrettens Omraader, Tanker, der fik en betydelig Indflydelse paa den senere Retsudvikling, ikke mindst i England, og hvoraf adskillige maa anses at rumme værdifulde Fremskridt.

Efter den bevidste og konsekvente Sprogbrug, som Bentham anvender, og hvorefter Grundlaget for al Moral og Ret er Nyttens Grundsætning, the principle of utility, og som altsaa for ham falder sammen med Grundsætningen om den største Lykke for det største Antal, kaldes hans Etik naturlig Utilitarismen. Den vandt hel eller delvis Tilslutning hos de fleste Moral- og Retsfilosoffer i den sidste Halvdel af det 19 Aarhundrede. I England fik Benthams Lære saaledes en varm Tilhænger i *Stuart Mill*, hvis vigtigste videnskabelige Indsats iøvrig ligger paa Erkendelseslærens Omraade (i hans Hovedværk: *A System of Logic*, 1843), men som gav en kort og klar Fremstilling af Benthams Opfattelse. I Tyskland er *Ihering* stærkt paavirket af denne Opfattelse. Han fremhæver, at Menneskets Maal er Selvopholdelse; og Naturen naar dette Maal ved, at Mennesket uvilkaarlig søger Lystfølelsen og undgaar Smerten; og idet Mennesket ved denne Stræben opnaar, at Summen af Lystfølelser normalt overstiger Summen af Smertor, opretholdes Livet. Ved Siden af den almindelige Aarsagslov for hele Naturen, at en-

hver Virkning eller Forandring har sin *Aarsag*, gælder for den organiske Verden den Lov, at enhver Handling har sit *Formaal*. De menneskelige *Formaal* er Skaberne af alle menneskelige Handlinger, af al menneskelig Opførsel; *Formaalet* er derfor ogsaa *Skaberen* af hele *Retsordenen* saavel som af *Moralen*. Derfor kalder Ihering sit Værk paa dette Omraade: *Formaalet i Retten* (Der Zweck im Recht). Det alt omfattende *Formaal*, hvoraf alle Menneskelivets store og smaa *Formaal* eller *Interesser* udspringer, er selvc Menneskelivets Opretholdelse, Sikringen af dets Lykke eller Vel, Afværgelsen af dets Smerte eller Ulykke. Men paa ét vigtigt Punkt mener Ihering ikke at kunne være enig med Bentham, idet han hævder, at *Formaalet* med *Retten* og *Moralen* er Opretholdelsen ikke af det enkelte Individ, men af Menneskelivet i dets Helhed, af *Menneskearten* (das Leben der Gattung Mensch), saaledes som denne er organiseret i *Samfundet*. Idet *Samfundet* opfattes som en Organisme, et selvstændigt Væsen, bliver *Moralens* og *Retten*s *Formaal* varigt at gavne dette Væsens, det menneskelige *Samfunds* Liv og Vel, at sikre dets Eksistensbetingelser. Kun paa denne Maade kan Ihering forklare sig de uegennyttige, selvopofrende Handlinger. Nyttigt er, hvad der fremmer, beforder vore *Formaal*. Men kun det, der fremmer, beforder *Helheden*, det samfundsmæssig nyttige, er det, *Moralen* og *Retten* gaar ud paa. Ihering overser dog formentlig her, at *Samfundet* som et selvstændigt Væsen eller organisk Enhed kun er et Billede, og at man ikke ved dette Billede kommer uden om Benthams *Udgangspunkt*, der ikke er andet end det sokratiske: Lykken for det enkelte Menneske. Hvis man overhovedet vil forklare eller begrunde *Moralen* og *Retten* ud fra Menneskers Vel eller Lykke, maa man nødvendigvis *begynde* med det enkelte Menneske og ikke med flere eller mange Individier af denne Art under ét.

Utilitarismen har i det 20 Aarhundrede været Genstand for en skarp og indgaaende Kritik, ganske særlig i det Land, hvor den først opstod og fik sine betydeligste Forkæmpere, England. Inden-

for den engelske Filosofi i vort Aarhundrede er denne etiske Retnings Paastande i alle Enkeltheder taget op til en meget nøjeregnende Prøvelse. Bag Utilitarismen ligger, som ovenfor fremhævet, den samme Lære, der var Sokrates' Udgangspunkt, og som ligeledes fik stor Tilslutning i den græske Filosofi efter ham, nemlig, at al Menneskets Stræben gaar ud paa Lykke, Lystfølelse og Undgaen af Ulystfølelse, en Lære, som ofte kaldes Hedonismen (efter det græske Ord for Lyst, Lystfølelse: hedone). Kritikken af Utilitarismen retter sig nu dels mod den særlige Udformning, som Utilitarismen gav Hedonismen, dels mod denne selv. Hvad den særlige Udformning angaar, har der iøvrig været en vis Usikkerhed i Formuleringen af Nytteprincippet, idet dette først af Bentham blev udtrykt som: den størst mulige Lykke hos det største Antal Mennesker (hvilket er blevet den hyppigste Formulering); men fordi der her var to Størrelseselementer i Konflikt med hinanden — Lykkens eller Lystfølelsens Intensitet og Antallet af Personer, mellem hvilke den var fordelt —, og da de respektive Grænser herfor ikke kunde fikseres, valgte han senere blot Formen: den størst mulige Lykke. Nu betyder Lykkens Udbredelse til saa mange Mennesker som mulig vel ogsaa efter den sidste Formulering et vigtigt Maal — ti Tusend lykkelige Mennesker mends at give en større samlet Sum af Lykke end enkelte eller faa lykkelige. Men Fordelingen rykker dog mere i anden Række efter den sidste Formulering end efter den første. Man har med Rette fremhævet, at for dette Utilitarismens Grundbegreb: det største Kvantum af Lyst, maa det konsekvent antages, at hvis f. Eks. 10.000 Mennesker ved en Tyrefægtning eller Gladiatorkamp kan opnaa en stor intens Lystfølelse, maa dette store Kvantum Lyst langt kunne overveje et enkelt eller enkelte Menneskers Lidelser ved samme Lejlighed, og altsaa være etisk berettiget. Og dog vil netop en saadan Kvantum-Beregning afgjort stride mod den højere moralske eller humane Bevidsthed i vor Tid. Man kan kun undgaa denne stødende Beregning ved at komme ind paa en Rangforordning mellem Lystfølelser, ved inden-

for disse at sondre mellem højere og lavere. Man mindes her en af Kants etiske Grundsætninger, at intet Menneske maa behandles som blot Middel for andre, men skal behandles som et Formaal i sig selv. — Endvidere indvender man, at naar Menneskelivets Maal er den størst mulige Lykke eller Lystfølelse, kan dette overhovedet ikke føre Menneskene til nogen Interesse for Lykkens *Fordeling* eller *Spredning*, men kun til, at det enkelte Individ søger saa stor Lykke for sig selv som muligt. At A skal interessere sig ikke blot for A's Lykke, men ogsaa for B's, for alle andre Samfundsmedlemmers Lykke, og give noget af sine Goder fra sig, for at B eller andre kan opnaa saadanne, kan overhovedet ikke begrundes. Det fremhæves i den nyeste engelske Filosofi, at fra den egoistiske Hedonisme: den Enkeltes Stræben efter egen Lykke til den universelle Hedonisme eller Utilitarisme: den Enkeltes Virken for alles, for Samfundets Vel, er der et Spring, som ingen nok saa talrige og udstrakte Erfaringer kan godtgøre.

Endvidere maa det erkendes, at Benthams Utilitarisme ved Sætningen om den *størst* mulige Lykke opererer med *Størrelses- eller Kvantum-Begrebet*, der hører hjemme i den ydre Verden, men ikke i den indre sjælelige Verden. Det er derfor et Spørgsmaal, om man ikke maa bruge andre Ord, andre Formuleringer paa sidstnævnte Omraade. Et Faktum er det vel, at vi Gang paa Gang finder, at en Lystfølelse er »større« end en anden, og at en Række Lystfølelser med Mellemrum giver større Lykke end en enkelt af samme Art. Men Ordet »større« bør maaske undgaas, og Ordet »intensiv« foretrakkes, naar Talen er om Lystfølelser og Ulystfølelser; og naar Bentham ved sin Betragtning om Lystfølelsens Størrelse betoner Intensiteten og Varigheden, maa det fremhæves, at disse to Momenter staar i omvendt Forhold til hinanden. Jo mere intensiv en Lykke eller Lystfølelse er, jo kortere er i Reglen dens Varighed. —

Medens *Bentham* alene holdt sig til de saakaldte kvantitative Bestemmelser, altsaa til Lystfølelsernes Intensitet, Varighed og Antal, hævder *Stuart Mill*, at der ogsaa findes *kvalitative* Forskelle,

nemlig mellem de saakaldte højere og lavere Lystfølelser eller Nydelser. Denne Sondring mellem højere og lavere Lyst er ældgammel, baade i Filosofi og Religion. Vi saa saaledes, hvorledes baade Platon og Aristoteles og selv Epikur anerkendte denne Sondring. Den blev uddybet ved den nye Verdensreligion, Kristendommen; men hos Renaissancetidens Filosofer træffer vi Forsøg paa at begrunde Sondringen paa rent menneskeligt Grundlag. Noget virkelig Begrundelse blev dog hverken den Gang eller senere givet. Stuart Mill søger at begrunde Sondringen ved en Henvi­sing til det faktisk psykologiske, at de Mennesker — eller de fleste af dem — der har prøvet begge Slags Lystfølelser, baade de saakaldte højere eller aandelige og de lavere, foretrækker de første og vil ikke give Afkald paa dem for noget Kvantum af anden Lyst. Her­til indvender Kritikken i nyere engelsk Filosofi, at naar dette virkeligt er Meningen, at der skal lægges Vægt ikke blot paa Lystfølelsens Kvantitet, men ogsaa paa dens Kvalitet, maa Mill faktisk indrømme, at der i Menneskelivet er andet, der stræbes efter, end det mest mulige af Lyst; og hermed synes Grundlaget for Utilitarismen og Hedonismen at vakle. — Der kunde nu i og for sig tænkes et andet Alternativ, nemlig at det mulig kunde godtgøres, at de saakaldte højere Lystfølelser enten i Henseende til Intensitet, Varighed eller Antal var de saakaldte lavere overlegne. Men denne Tanke synes Mill ikke at have været inde paa; og ialtfald har hverken han eller andre leveret noget Bevis for en saadan Omregning af det »kvalitative« til det »kvantitative« i Lystfølelsen.

Men hvad enten man saaledes anvender Begreber som Kvantitet eller Kvalitet, synes en »Maaling« af Lystfølelser eller en Bestemmelse af disses forskellige Betydning for Menneskelivet at være et mere sammensat Problem end Utilitarismen har tænkt sig.

Endnu vægtigere er dog de Indvendinger, der rammer selve Ker­nen i Utilitarismen og Hedonismen idethele, og som gaar ud paa, at disse Retningers Lære om, at alt Menneskelivs Stræben er Stræben efter Lystfølelse eller Lykke, er psykologisk urigtig. Læren kan

forøvrig betyde *enten* a, at det, Mennesket *faktisk*, psykologisk *tilstræber*, er Lykke, Lystfølelse og Undgaaelse af Ulyst, eller b, at Lykke eller Lystfølelse er det eneste, Mennesket *bør* stræbe efter, det eneste rette Maal for alle menneskelige Handlinger.

a. Den psykologiske Hedonisme (og Utilitarisme) er uholdbar, ti 1) kan der paavises mange Tilfælde i det virkelige Liv, hvor Mennesker, saavel som Dyr, handler ud fra et Racens eller Individets *Selvopholdelsesinstinkt*, ganske uden Hensyn til, om Handlingen medfører Lyst eller Lidelser eller endog Død. Baade i Dyreverdenen og Menneskeverdenen værner f Eks Moren instinktivt sit Afkom mod enhver Fare, selvom hun derved udsætter sig for de største Lidelser eller Død. Det enkelte Menneske foretager ogsaa til sin egen Selvopholdelse instinktivt Handlinger uden Henblik paa Lyst eller Ulyst. Men 2) kan det ogsaa paavises, at Mennesket i Valget mellem Lystfølelser ingenlunde altid vælger den størst mulige, samlede Sum af Lystfølelser. Den, der beherskes af en uimodstaaelig *Lidenskab* eller *Drift*, bukker Gang paa Gang under for Trangen til en øjeblikkelig Nydelse, endskønt han er fuldtud klar over, at der derefter venter ham talrige Lidelser og Sorg, lange Tidens Græmmelse over et forspildt Liv og andet, der ogsaa efter hans egen Mening mange Gange overvejer den øjeblikkelige Nydelse, som han dog imidlertid ikke har kunnet modstaa. Driftens Tilfredsstillelse kan jo endog bringe Individets Undergang med sig.

Menneskene handler m a O ikke saa fornuftmæssig eller planmæssig efter Maalet: den størst mulige Sum af Lyst, som den psykologiske Hedonisme og Utilitarisme gaar ud fra. Dertil er Mennesket i altfor høj Grad et Instinktvæsen og et Driftsvæsen.

b. Men naar det saaledes maa erkendes, at den størst mulige Sum af Lyst ikke er det, der *faktisk* altid *tilstræbes*, kan det maa ske hævdes, at dette Maal derimod er det, der *bør* tilstræbes. Her ved gaar man fra de psykologiske til det etiske Spørgsmaal; men disse to Spørgsmaal blandes ofte sammen. Samme Sted, hvor *Bentham* som anført udtaler, at de to Faktorer, Lyst og Smerte faktisk

leder alle vore Handlinger, siger han i Flæng hermed, at det er disse Faktorer alene, der bestemmer, hvad vi *bør* og skal *gøre*, uden at han er sig denne Overgang fra det psykologiske til det etiske bevidst. Den samme Forveksling møder vi hos *Stuart Mill*, idet han hævder, at det eneste Bevis for, at noget er ønskværdigt, er, at Mennesker faktisk ønsker det; og ethvert Menneske ønsker og stræber efter Lykke; derfor er Lykken eller Lystfølelsen — og den størst mulige Lyst — ønskværdig. Men *Mill* viser ved sin egen Sondring mellem højere og lavere Arter af Lyst, at ikke al Lyst, som tilstræbes, er ønskværdig. Man kommer derfor ikke uden om Forskellen mellem a: det, der faktisk *er*, og b: det, der *bør* være. Er man imidlertid klar over denne Forskel, kan man naturligvis meget vel ændre Utilitarismen saaledes, at man baade indrømmer, at vi faktisk ofte vælger Nydelser, der — naar Livet ses som en Helhed — ikke giver den største Totalsum af Lykke, og samtidig fastholder, at vi i al vor Handlen *bør* tilstræbe denne Sum.

Men dernæst maa fremhæves, at med Spørgsmaalet om, hvorledes vi *bør* være, eller, hvad vi *bør* tilstræbe, rejser sig det fundamentale Spørgsmaal: hvorfor skal det ene Menneske A, ikke blot tilstræbe A's, men ogsaa det andet Menneske B's Lykke, virke ikke blot for sin egen, men for andres Velfærd?]

Men et endnu dybere liggende Spørgsmaal rejser sig og rører ved Grundlaget for al Etik, for al Moral og Ret, og det er Spørgsmaalet: hvad vil det overhovedet sige, at vi *bør* være eller handle saaledes og saaledes? Og hvorledes kan vi idetheletaget *erkende*, at vi *bør* gøre det ene eller det andet? Al Erkendelse, al Viden synes jo alene at gaa ud paa at bestemme, at noget *er* saaledes eller saaledes. Ingen noksaa omfattende Erfaringer eller Kundskaber om, hvad der faktisk *er*, synes at kunne give os nogen Forestilling om, at noget *bør* være. Undertiden kan vi fra en Række Ting, som *er*, med en vis Sandsynlighed slutte, at et eller andet mulig *vil* ske; men til, at noget *bør* ske, fører tilsyneladende *ingen Viden, intet Kendskab til det faktiske*.

Der er gjort et Forsøg paa at komme ud over denne Vanskelighed ved at hævde, at ved Siden af og ligestillet med de universelle Grundbegreber og Love, der gælder for al vor Sanserfaring, som Tid og Rum og Aarsagsloven, gælder der et andet, lige saa universelt Grundbegreb, en lige saa universel Lov for Handlen, nemlig Pligt-Begrebet, den almene moralske Grundlov. Det er *Kant*, der har givet denne etiske Grundbetragtning. Han hævder i Erkendelseslæren, at Aarsagsloven ikke udspringer af Erfaringen, Sanseriagttagelsen, men er apriorisk d v s en Form, hvori vor Aand modtager al Sanseriagttagelse, al Erfaring, og derfor er gyldig for al Erfaring; og paa samme Maade findes der en universel moralsk Lov, der heller ikke udspringer af Erfaringen, ti Erfaringen kan aldrig begrunde en almen Lov; men den moralske Lov gælder lige saa alment og ubetinget for al Handlen, som Naturloven, Aarsagsloven gælder for alt, hvad der sker i Naturen. Den universelle moralske Lov, der ikke stammer fra, men er uafhængig af Erfaringen, underkaster Mennesket i alle dets Handlinger en ubetinget Pligt uden Hensyn til Lyst og Smerte (et kategorisk Imperativ). Derfor stilles denne Etik som *Pligt-Etik* i Modsætning til en Etik, der som Utilitarismen bygger paa Lystfølelsen, Velfærdet som *Værdi*, en *Værdi-Etik*. Spørger man *Kant*, hvilken denne universelle moralske Lov da er, som kan sidestilles med Aarsagsloven, svarer han, at den lyder saaledes: Du skal handle saaledes, at den Regel, du følger, kan blive almindelig Lov; og denne Lov skal være en rent formel Fornuftlov. Af denne formale Grundlov mener *Kant* logisk at kunne udlede de etiske Grundsætninger, som for ham er de vigtigste, navnlig den Grundsætning, at det ene Menneske aldrig maa behandle et andet Menneske blot som Middel, men altid skal behandle det som Formaal. Det er imidlertid urigtigt, naar *Kant* mener, at disse og lignende etiske Grundsætninger kan udledes af den før frem-

Den almindeligste Formulering af Aarsagsætningen eller Aarsagsloven er: Der sker ingen Forandring uden, at der dertil er en Aarsag.

hævede, øverste universelle *formale Lov*. Ti naar denne virkelig er helt formal, altsaa uden Indhold, da ses det ikke, hvorledes den kan faa noget etisk Indhold. Mange Mennesker følger som universel Lov, at man altid skal gavne sig selv, uanset om det skader andre. Hvis man vil afvise denne Lov som Lov for alle Mennesker, maa man give en anden Begrundelse end Kants formale. Den Tankefejl, Kant her begaar, er, at han paa Forhaand gaar ud fra og postulerer, at man ikke kan opstille som almindelig Handleregel en uetisk Handlemaade, en Handlemaade, der, hvis den blev almindelig, vilde blive til Skade for Menneskeheden i dens Helhed. I Virkeligheden ligger der bag Kants formale Lov ubevidst den Tilsnigelse, at en Handlemaade, der skal gøres til almindelig Handleregel, kun kan være en saadan, som de næstekærlige Mennesker billiger; og det kan kun den Handlemaade være, der gavner Menneskeheden. Kants Pligt-Etik ender saaledes tilsidst, naar den tænkes igennem, i en Værdi-Etik, endog i den Form, som denne Etik paa hans Tid begyndte at antage gennem *Bentham* og andre, Utilitarismen, der netop saa det etiske Ideal i Menneskehedens Vel, eller den størst mulige Lykke for det størst mulige Antal Mennesker. Men hermed kommer Kants Etik ind i de samme Vanskeligheder som al anden Værdi-Etik. En Ligestillen af en etisk Erkendelse med en faktisk Aarsagserkendelse synes ikke at være mulig. Fra vor Viden om det, der faktisk er, synes der ikke at føre nogen videnskabelig Bro til noget, der bør være, til, at der bør handles paa en vis Maade.

Indenfor Etik og Sociologi gør der sig derfor i nyeste Tid en stærk Tendens gældende til at hævde, at en virkelig videnskabelig Moral-Undersøgelse maa indskrænke sig til at konstatere de *faktiske eksisterende* Samfundsformer, de faktisk eksisterende Sæder og Skikke, Moralopfattelser o.l., og at Retslæren maa indskrænke sig til at fastslaa, hvad der faktisk er gældende Ret, de gældende Love og Retsædvaner, og historisk at beskrive de faktiske, ned gennem Tiderne skiftende og fra Folk til Folk skiftende Samfundsformer, Retsregler, Sæder og Skikke, medens alle Betragtninger

over, hvorledes Samfundsformerne, Rettens og Moralens Regler bør være, anses for uvidenskabelige, idet de gaar udenfor Videnskabens Opgave: at fastslaa, hvad der faktisk er, og hører hjemme i den politiske og sociale Agitation. Det viser sig da ogsaa, at saasnart man gaar over til at spørge om, hvorledes Samfundet og Retten og Moralen i dette Samfund bør være, hersker der de mest forskellige politiske og sociale Anskuelser, der for de forskellige Mennesker er i høj Grad individuelt, subjektivt prægede. Begreber som »godt« og »ondt«, »Værdi«, »Pligt«, »Formaal«, ol, savner derfor efter denne Opfattelse ganske videnskabelig Almengyldighed og er kun Udtryk for individuelle Følelser af Lyst og Ulyst i bestemte Øjeblikke hos bestemte Grupper af Mennesker. Disse Følelser veksler fra Folk til Folk, fra Tid til Tid, fra Individ til Individ; og vi mangler enhver videnskabelig Maalestok til Afgørelsen af, hvorfor den ene Slags Følelser overfor en vis menneskelig Adfærd skulde være »rigtigere« end en anden. Der kan ikke gives nogen anden Videnskab paa dette Omraade end en *strengt beskrivende Skildring* af de etiske saavel som af de uetiske Fænomener uden noget Fortrin for en af disse, en Konstatring af de faktiske Aarsagsammenhæng paa Menneskelivets individuelle og sociale Omraader.

Efter denne Opfattelse er altsaa Etik — Morallære og Retslære — i den Betydning, denne Lære har haft fra den græske Filosofi i Oldtiden og til vor Tid, som en Lære om, hvordan Mennesker »bør« handle, ikke nogen Viden og kan overhovedet ikke være nogen Viden. Viden eller Videnskab er og bliver Viden om, hvad der er. En Viden om, at noget bør være, er uforstaaelig, i Virkeligheden Mystik.

Vor Tids Tænkning paa disse Menneskelivets vigtigste Omraader er saaledes endt i samme Negativisme eller Skepticisme, som Oldtidsamfundet mod dets Slutning endte i. Vi er altsaa i vor Tid, efter over 2000 Aars etiske Udvikling og Tænkning over etiske Problemer, i Virkeligheden ikke naaet et Skridt videre end Sokrates og Problemstillingen efter ham. Sokrates hævdede, som vi

saa, at Etikken som en Lære om, hvorledes vi *bør* handle, netop var en *Viden*. Skepticismen i den senere græske Filosofi benægtede dette. Men vor Tids Skepticisme eller Negativisme overfor alle etiske Forestillinger benægter, som ovenfor vist, ligeledes, at en Lære om, at Mennesker bør handle paa en bestemt Maade, en Lære om godt og ondt, om Værdi og Pligt, heror paa nogen Art af Viden eller Videnskab. Paastand staar her stadig mod Paastand.

Som jeg i Begyndelsen af denne Undersøgelse af Strømningerne paa Etikdens Omraade gennem Tiderne forsøgte at vise, skete der en *Forglemmelse i Problemstillingen* overfor Sokrates' nævnte Hovedpaastand. Den første og vigtigste Betingelse for at naa til Erkendelse af Sandheden er at stille Problemet rigtigt. Men jeg hævder, som jeg begyndte med at fremhæve, at *Problemet om Etikdens Begrundelse*, om Begrundelse af Moral og Ret, det vigtigste af alle Samfundsspørgsmaal, *aldrig er blevet rigtig stillet*. Da Sokrates paastod, at Etikken, Læren om, hvorledes vi bør handle, er en Viden, en Videnskab, skulde man, som jeg viste, derefter have spurgt: hvad maa man da egenlig, dybere set, forstaa ved Viden eller Videnskab? Men dette Grundspørgsmaal blev ikke stillet. Og dog er det jo intet mindre end *Etikdens Grundproblem*. Men det er endnu mere, det er samtidig intet mindre end al *Videnskabs Grundproblem*, det Problem, hvormed man først og fremmest maa begynde al Tænkning, der vil kalde sig videnskabelig. Vi maa indgaaende undersøge, hvad vi forstaaer ved det Fænomen: at *vide* eller *erkende* noget, før vi overhovedet kan afgøre, om nogen Art af sjælelig Virksomhed falder udenfor eller indenfor Viden eller Erkendelse. Det gaar her som altid ved de dybeste og vanskeligste Spørgsmaal: man begynder med at anse noget for ganske selvfølgeligt; her begynder man saaledes med at anse for noget selvfølgeligt, noget, alle er klar over, hvad det vil sige: at vide noget. Men saasnart man begynder at tænke noget dybere over Spørgsmaalet, viser det sig at være alt andet end klart og ligetil.

Naar man ser paa de talrige Eksempler, *Sokrates* i Platons Dia-

loger henter fra Haandværkets, Kunstens og anden Tekniks Verden, faar man nærmest det Indtryk, at Sokrates ved sine Forestillinger om Viden har holdt sig til en vis populær Opfattelse, som var meget almindelig paa hans Tid, og som stadig i vore Dage er gængs i Befolkningen, nemlig den, at Viden er Forestilling om eller Indsigt i, *hvorledes* en Ting haandværksmæssig og i videre Forstand teknisk *kan gøres*. I daglig folkelig Tale hedder det: han *ved*, hvorledes han kan frembringe den og den Ting. Denne Sprogbrug eller Betydning af Ordet Viden ligger ret nær ved Anvendelsen af samme Ord ved naturvidenskabelige Eksperimenter. Vi siger saaledes, at en Kemiker f Eks *ved*, at naar Stof X og Stof Y blandes sammen, opstaar Stof Z. Paa noget lignende Maade siger vi, at en Haandværker *ved*, at naar han anvender Redskabet x, f Eks en Hammer, overfor et Stof y, f Eks et Stykke Metal, paa en vis Maade, vil en bestemt Genstand, z, blive Resultatet. Sokrates glemte imidlertid her at spørge, om denne Betydning af Ordet Viden, der beror paa en teknisk eller eksperimentel Anvendelse af den naturvidenskabelige Aarsagsætning, og som siger os, at noget *vil* eller *kan* ske ved Blanding eller Behandling af Stoffer, overhovedet kan sammenstilles med, hvad man kalder en Viden om, at vi Mennesker *bør* handle saaledes og saaledes, og om denne etiske Viden kan kaldes en Viden. Men dernæst undersøgte Sokrates ikke dette andet Begreb om Viden i Sammenligning med et tredje Begreb, nemlig Viden i den Betydning, at noget *er*, *eksisterer*. Naar Sokrates ikke særlig interesserede sig for den sidstnævnte, tredje Betydning af Ordet Viden, altsaa en Viden om, hvorledes Verden faktisk er, laa det i, at det var den Art Viden, han nærrede den største Mistillid til. Naar vi siger, at noget er til, og hvorledes det faktisk er, falder dette for den populære Opfattelse sammen med, hvad vi ogsaa kalder Virkeligheden eller den virkelige Verden. Naar vi siger, at Jordkloden eller en Planet *er* saadan og saadan, mener den populære Opfattelse, at disse vore Udtalelser dækker Virkeligheden, den virkelige Verden. Men hvordan Verden virkelig

er, herom udtaler Sokrates, at han *intet ved*. Denne sokratiske Negativisme overfor vor Erkendelse af den virkelige Verden kan jo ikke afvises: ét er *vor Erfaring, vor Opfattelse* af Virkeligheden, ét andet er, om *vor Erfaring, vor Opfattelse* falder sammen med *Virkeligheden*, med den virkelige Verden.

Det foregaaende har formentlig vist, at vi for det første tager Ordet *Viden* ialtfald i tre forskellige Betydninger, at de modsatte Aandsretninger — Hævdelsen af Etikken som en Viden og Negativismen overfor al Etik — støtter sig til hver sin Betydning, og at man om dem begge med en vis Ret kan sige, at de Betydninger, de tager Ordet Viden i, er noget populære og ikke nøje gennemtænkte. Begge Opfattelser kritiserer hinandens Begreb om Viden og benægter dets Rigtighed, men ingen af dem har kritisk gennemtænkt sit eget Begreb.

Naar man betænker, at vi saaledes endnu stadig, ligesom i Oldtiden, ikke er naaet til Klarhed over, om de etiske Værdier, Moral og Ret, beror paa individuelle Følelser, eller om de beror paa Viden, og at man ikke kan naa til Enighed herom, allerede af den Grund, at man ikke er trængt tilbunds i Problemet om, hvori det, vi kalder Viden eller Videnskab, dybere set bestaar, saa kan det ikke undre, at Tiden, naar vor Kultur udsættes for en Katastrofe som Verdenskrigene og Statsomvæltningerne derefter, bliver et let Bytte for de mest fanatiske, hinanden fjendtlige Livsanskuelser, der ingen Muligheder har for at forstaa hinanden. Mange af de klogeste mistvivler om vor Kulturs, ja om Menneskeslægtsens Fremtid. Det 19 Aarhundrede lod sig forlede af de mange ydre, tekniske Fremskridt til at tro paa en stor Fremtid for Fornuftens Herredømme, paa en Udvikling af Folkemasserne i Retning af større Fornuft, større Fordragelighed, til Undertvingelse af Hadet mellem Racer og Stater, mellem Religioner og modstridende sociale Livsanskuelser. Det Frihedens og Fornuftens Herredømme, som man drømte om i Morgenrøden af de Folkerejsninger og Omvæltninger, der skabte Menne-

skerettighedernes Erklæring, skulde efterhaanden virkeliggøres i Folkenes Masse, gennem et stadig videre udviklet og af Fornuften ledet Demokrati. Denne det 19 Aarhundredes Tro paa Fornuftens og Frihedens voksende Overherredømme i Folket og i Folkene, paa Demokrati og Fremskridt, er bristet som en Illusion under det 20 Aarhundredes Krige og Revolutioner. Istedensfor Fornuftens eller Videnskabens Indtrængen i Folkenes brede Lag ser vi en Genopvækkelse af de nationale Lidenskaber, af Hadet mellem Folkene og mellem dybt forskellige politiske og sociale Bevægelser. Objektiv, alsidig afvejende Tænkning afvises under disse Kampe som umulig, som en Illusion, der kun fører ind i endeløse Stridigheder og alt opgivende Skepticisme, medens Tiden kræver Tro, ubetinget og urokkelig Tro paa store Folkeideal, paa absolute Retningslinjer. Og man maa i en vis Forstand give disse nye Bevægelser Ret, ti naar der i selve Videnskabens Værksteder raader en saadan Uenighed om Menneskelivets mest grundlæggende Spørgsmaal, om Livets største Værdier, som i det foregaaende paavist, om Moral og Ret og om selve Videnskabens Grundbegreb, naar man her er endt i en Skepticisme eller Negativisme, som vi genkender fra Oldtids-samfundets Slutning, en Opløsning og Forvirring, hvor Paastand staar mod Paastand, saa kan man ikke undre sig over, at Folkenes Masser hengiver sig til Mystik og begejstret Tro paa de mest forskellige sociale, religiøse og nationale Ideal eller Livsanskuelser. Og da disse dybt modstridende Livsanskuelser, hvoraf de forskellige Folkemasser er grebet, er ude af Stand til ad Fornuftens Vej at overbevise hinanden eller at raabe hinanden op, er Tiden endt i et Kaos af fanatiske Kampe mellem Livsanskuelser, Folk og Racer. Naar den aandelige Generalstab, der skulde være Folkets bedste Ledere, Videnskaben, svigter i Menneskelivets centrale Spørgsmaal, maa den finde sig i, at Folkemassernes Ledelse gaar over til dem, der appellerer til Følelserne og Lidenskaberne i Folket.

Alligevel er det ikke udelukket, at Videnskabens stille Værksted kan blive et Fristed mod Fanatisme og Had, og midt i al Tidens aandelige Forvirring og Opløsning og Krige mellem Folkene, endnu har en Gerning at gøre i Menneskhedens store Livspørgsmaal. Videnskaben kan blive Redningen for Menneskeslægten overfor den truende aandelige og materielle Ødelæggelse af Kulturen. Jeg tror, at Platon har Ret i den tidligere anførte Udtalelse: »Dersom ikke enten Filofferne bliver Konger i Staterne, eller de, som nu bærer Navn af Konger og Herskere, begynder at give sig af med Filosofi paa en ægte og fyldestgørende Maade, og dersom ikke denne Forening af politisk Magt og Filosofi kommer i Stand, og de mange Naturer, som nu for Tiden vender sig i den ene Retning alene, tvinges til at opgive dette, saa er der ingen Mulighed for, at det onde kan bringes til Ophør i Staterne, og jeg tror heller ikke i Menneskeslægten, og før det sker, vil sikkert aldrig den Statsordning, som vi nu har beskrevet i Ord, komme indenfor Mulighedernes Rige og se Dagens Lys.« Men skal Filosofien eller Videnskaben blive Folkenes Fører, saa maa den, som jeg har forsøgt at vise, først og fremmest naa til Klarhed over sine egne Grundbegreber, ti disse er til syvende og sidst Menneskelivets førende Begreber.

Men som Resultat af den foregaaende Undersøgelse kan vi formentlig fastslaa, at vi vinder ingen Klarhed over de etiske Værdier, Moralen og Retten, over Problemet, om disse Faktorer beror paa individuelle Følelser, eller om de beror paa almengyldig Viden, før vi har undersøgt og faaet Klarhed over Grundproblemet i al Videnskab og Viden:

Hvori bestaar selve den menneskelige *Viden og den videnskabelige Erkendelse*?

Og naar vi spørger, om Moralen og Retten *videnskabelig* kan begrundes, maa vi tilføje et endnu dybere Spørgsmaal: hvorledes kan *Videnskaben selv* begrundes eller bevises?

2 AFSNIT.

ERKENDELSESLÆREN.

HVAD ER VIDENSKABELIG ERKENDELSE?

1 Kapitel.

DE BESKRIVENDE VIDENSKABER.

DET er ikke al Viden, der kaldes Videnskab. Vi siger f Eks, at vi har Viden om, at en Person A i Gaar talte med en Person B. Men denne Kendsgerning er kun et enkelt isoleret Fænomen og har i Reglen ingen videnskabelig Interesse. Det, vi kalder Videnskab, adskiller sig i begge disse Henseender fra vor almindelige dagligdags Viden. Videnskaben omhandler for det første ikke enkelte, isolerede Kendsgerninger, men en Mangfoldighed af Kendsgerninger, der er sat i System i Forhold til hinanden, og for det andet kun Kendsgerninger, der har Betydning for en videre Forstaaelse af Verden i Sammenhæng. Men medens ikke al Viden er Videnskab, er derimod al Videnskab Viden, en Underart af denne, ti al Videnskab beror paa det samme som vor dagligdags Viden, nemlig paa Iagttagelse af Kendsgerninger; der er som nævnt blot den Forskel, at i Videnskaben behandles Kendsgerningerne i en større Sammenhæng og med et andet Formaal end i det dagligdags Liv. Erkendelseslæren maa altsaa undersøge dette Fundament for alt menneskeligt Virke: Viden.

Men over selve dette Grundbegreb er der den største Uklarhed. Ordet Viden tages, som jeg ovenfor paaviste, i daglig Tale i forskellige Betydninger, hvoraf jeg her særlig vil fremhæve de to, der i Nutiden stilles i fundamental Modsætning til hinanden.

1. Vi siger saaledes, at vi *ved*, at noget er saaledes eller saaledes, f Eks at den Plante, jeg i dicte Øjeblik ser, har hvide Blomster, at Plantearten A har de og de Egenskaber, at Stoffet B bestaar af Grundstofferne x, y og z, at Kloderne i Universet tiltrækker hinanden des stærkere, jo mindre Afstanden er imellem dem.
2. Vi siger endvidere i daglig Tale, at vi *ved*, at Mennesker *bør* handle paa bestemte Maader, f Eks at man ikke bør overdrive Nydelsen af Alkohol, eller at man ikke bør skade sine Medmennesker.

I Nutidens Videnskab er der Enighed om, at Viden i Betydning 1 er Viden i videnskabelig Forstand, men Uenighed om, hvorvidt Viden i Betydning 2 er Videnskab. En almindelig Tendens i Nutidens Videnskab hævder at Viden 2 ikke er Videnskab, objektiv Viden. Den kan ikke erkende, at man videnskabelig kan begrunde en Lære om, at man bør handle saaledes og saaledes, altsaa en Morallære eller Etik og en Retsslære. Sokrates indtog det modsatte Standpunkt. Han hævdede, at hvorledes Naturen, Verden *er*, ved vi intet om. Vi kan kun gøre os Haab om at vide en eneste Ting, nemlig, hvorledes vi *bør* indrette vort Liv for at blive lykkelige; men det er ogsaa den vigtigste Viden; denne Viden er netop Morallæren eller Etikken. Problemet er da: hvem har Ret, den almindelige Tendens i Nutiden eller Sokrates? Eller har de begge

Den ovenfor omtalte herskende Retning i Nutiden, der hævder, at Videnskaben kun kan *beskrive* de moralske og retslige Fænomener, altsaa, hvorledes disse *er*, men at man ikke kan *begrunde* nogen moralsk eller retslig Regel, altsaa nogen Regel om, at man *bør* handle paa en vis Maade, har for det første været fremherskende i nyere fransk *Sociologi*; særlig kan her nævnes *Levy-Bruhl*. I dansk Filosofi har navnlig *Herbert Iversen* ud fra sit almindelige erkendelsesteoretiske Standpunkt hævdet det samme; i Sværrig har Filosofen *Hägerström* og hans Skole forfægtet en lignende Opfattelse. Se nærmere om disse Forfattere min Bog: *Erkendelse og Vurdering*, 1942, S 459, 262-70, 516-21.

Uret, helt eller delvis? Af dette Spørgsmaal afhænger Etikdens og Retslærens Skæbne, om Etikden og Retslæren kan begrundes som Videnskaber.

Men dette Problem kan først løses, naar det grundlæggende Spørgsmaal, som baade Sokrates, Etikden efter ham og den herskende Retning i Nutiden har forsømt at undersøge, nemlig: hvad forstås ved Viden i Betydning I, hvad vil det sige, at vi *ved*, at noget *er*, og er saaledes eller saaledes?

I Almindelighed plejer man at sige, at vor Udtalelse om, at et Fænomen er eller, med et Fremmedord, eksisterer og eksisterer med de og de Egenskaber, betyder, at Fænomenet er virkeligt, at vor Udtalelse stemmer med *Virkeligheden*. Men heraf bliver vi ikke klogere, ti Problemet maa da blot udtrykkes saaledes: hvad forstaa vi ved dette Begreb: *Virkeligheden*? Hvad enten vi siger, at et Fænomen *er*, *eksisterer*, eller er *virkeligt*, mener vi det samme. Og Grundproblemet er det samme: hvori bestaar vor Viden om, at et Fænomen virkelig er eller eksisterer, og hvorledes begrunder vi dette *Virkelighedsbegreb*?

Den første umiddelbare, jævne Betragtning vil her straks svare: at noget virkelig eksisterer og er saaledes og saaledes beskaffen, ved vi, fordi det kan vi iagttage med vore *Sanser*. Vi ser f. Eks. en Hest og hører den, og deraf slutter vi, at den virkelig eksisterer.

I det Billede i vor Bevidsthed, vi faar gennem vore *Sanser*, og som vi kalder en Hest, indgaar flere forskellige Sanseindtryk. Vi ser saaledes, at Kroppen overvejende er brun, at Manken har en lysere gulgraa Farve, at Sokkerne er hvide; vi faar endvidere et Indtryk af Hestens Omrids, Form og Størrelse; vi hører dens Vrinsken. Vort Billede er dog umiddelbart for os en Enhed. Det er ikke saaledes, at vi først ser den brune Farve, derefter Omrids eller Form: den runde, aflange Krop, de fire Ben, derefter den gulgraa Manke, derefter den hvide Farve i Benene forned. Selvom det naturligvis godt nu og da kan ske, at vi først ser Hovedet og Manken og disses Farver og derefter den øvrige Kropps Form og Farver.

indgaar disse Indtryk dog straks derefter og umiddelbart i Helheds-Billedet: Hesten.

Vi ser imidlertid ikke blot en enkelt Genstand, men flere, f Eks en Vogn ved Siden af Hesten, et Hus lidt derfra o s v. Sansefønmelserne kommer ikke til os i et forvirrende Mylr, men ordnede i disse Grupper af sammenhørende Fønmelser, vi kalder *Genstande* eller *Ting*, Heste, Vogne, Huse o s v. Dette letter os i høj Grad Orienteringen i og Overblikket over Tilværelsen. Men Grupperingen af Sansefønmelserne i Ting eller Genstande vilde dernæst ikke være mulig uden den Opfattelse, vi kalder *Rummet*: enhver Ting eller Genstand i Naturen har sin bestemte Plads i Rummet. Ved saaledes at anbringe alle Ting paa bestemte Pladser i Forhold til hinanden giver Rumopfattelsen yderligere Orden og Fasthed i vore Sanseindtryk. Den giver os en klar Orientering i Naturen, en uvurderlig Hjælp baade i vort daglige Liv og i Videnskaben gennem denne faste Orden, at alle Ting har deres bestemte Plads i Univer-

Vor Rumopfattelse har vi ikke faaet gennem en enkelt Sansefønmelse. Vi faar saaledes ikke denne Opfattelse gennem Synet alene. Vi tror ofte, at Tingene er langt nærmere end de faktisk er, f Eks at en Bjergskraaning er ret nær ved os; men, naar vi vandrer henimod den, viser den sig at være meget længere borte. Her maa altsaa vore *Bevægelsesfønmelser* supplere vore Synsfønmelser. Smaa Børn griber ofte efter Ting, de ser, og lærer først efterhaanden, gennem deres Bevægelser, at de er længere borte. Selvom vi maaske gennem vor Synsans kan faa en vis begrænset Dybdeopfattelse, er det givet, at vor udviklede Rumopfattelse faar vi først gennem kombineerede Syns-, Bevægelses- og Berøringsfønmelser. Under Udviklingen af vor Rumopfattelse virker iøvrig ikke blot disse forskellige Slags Sansefønmelser, men tillige en Skelnen og Sammenligning, ti Børnet i mindre Forhold og voksne Mennesker i større Forhold lærer snart at skelne mellem det Antal Bevægelsesfønmelser, som de skal igennem for at naa hen til d v s faa Berøringsfønmelser af en Genstand x, som Øjet allerede har set, og det større Antal Bevægelsesfønmelser (og dermed større Træthed), de maa igennem for at naa hen til en fjernere Genstand y; og ved saaledes stadig at sammenligne de forskellige Grupper af Bevægelsesfønmelser og Synsfønmelser i Forhold til Berøringsfønmelser bliver de mangfoldige Tings Afstand efterhaanden nærmere bestemt.

set i Forhold til hinanden, med bestemte, større eller mindre Afstande fra hverandre.

Under Sanscfoernemmelserne, disses Grupperinger i Ting eller Genstande og disses Placering i Rummet, rører der sig imidlertid allerede en tredje Evne, og det er den *skelnende* og *sammenlignende* Evne, vor Evne til at finde *Forskel* og *Lighed* i Tilværelsen. Denne Evne er et uundværligt Led i al *Sansning* og al *Rumopfattelse*, men er en selvstændig Evne, forskellig fra disse, idet den ogsaa gør sig gældende udenfor disses Omraade.

Indenfor det Helhedsbillede, vi kalder en Ting, kan vi for det første *skelne* mellem de forskellige Sanseindtryk, mellem den brune Farve i Kroppen, den hvide Farve i Sokkerne; og vi skelner mellem disse Hestens Farver og dens Omrids eller Form; vi kan ogsaa skelne mellem disse og Hestens Størrelse. Vi ser maaske kort efter et Føl af samme Hest; Føllet kan have de samme Farver, brun Krop og hvide Sokker; men den er forskellig fra den voksne Hest i Størrelse. Disse Sanseindtryk, som vi skelner mellem, plejer vi ogsaa at kalde Hestens *Egenskaber*. Vi siger, at Hesten har *Egenskaberne*: Farve, Form, Størrelse o. l. Men i vort samlede Indtryk eller Billede af Hesten kan vi ikke blot skelne mellem dens forskellige *Egenskaber*, men indenfor hver enkelt af disse finder vi *Lighed*, og denne Lighed findende Evne hjælper i høj Grad til at give os et samlet Billede, en overskuelig Enhed, ti vi finder Lighed mellem den brune Farve paa Hestens Sider og den brune Farve paa dens Ryg, mellem den hvide Sok paa det ene Ben og den hvide Sok paa det andet; vi finder Lighed mellem to bestemte Dele af Hesten, nemlig mellem dens 2 Øjne, 2 Ører, Næsebor, og mellem fire Dele, nemlig dens Ben, o s v.

Disse to Evner: at finde Forskel og finde Lighed er dernæst ogsaa virksomme, idet vi, som nævnt, føres udover den enkelte Genstand, til andre Genstande. Vi skelner mellem Hesten, vi nu ser, og fEks et Føl, vi derefter ser; og saaledes skelner vi mellem alle de Helhedsbilleder, vi kalder Genstande eller Ting: en Høstmaski-

ne, der findes i Nærheden af nævnte Hest og Føl, Vognen, der staar lidt længere derfra, Kornet i Marken 100 Meter længere borte, o s v. Men samtidig med at vi saaledes *skelner* mellem de forskellige Genstande eller Ting i Naturen, finder vi ogsaa *Lighed* mellem dem. Sanseindtrykkene kommer idethele ikke til os i kalejdoskopisk Forvirring, men ordnede: først, som nævnt, i de Helhedsbilleder eller Grupper af Sanseindtryk, vi kalder Genstande eller Ting, paa bestemte Pladser i Rummet, og dernæst saaledes, at disse mange Genstande vel i flere Henseender er forskellige fra hinanden men ogsaa i andre Henseender har Lighed med hinanden. Vi opdager saaledes, at de samme Egenskaber gaar igen. Alle Ting har saaledes Farve, Form, Størrelse og Konsistens (Haardhed, Blødhed). Forskellen mellem dem er Forskel i Afskygninger eller Grader indenfor samme Egenskab. Nogle Genstande er haardere end andre, er større end andre, er lysere end andre, eller har en anden Art Farve end andre, f Eks, brun, medens andre er gule eller hvide o s v. Dernæst opdager vi, at nogle Genstande ligner hinanden mere end andre, og vi samler da dem, der ligner hinanden, i *Grupper* eller *Klasser*. Hestene udgør saaledes en Gruppe; selvom Hestene kan være meget forskellige i visse Egenskaber, idet de kan være brune, sorte, hvide, større eller mindre, saa ligner de dog alle hinanden i visse Grundegenskaber, som paa den anden Side adskiller dem fra andre Grupper, f Eks Hunde, der ogsaa ligner hinanden, men i visse andre Grundegenskaber. Disse fælles Grundegenskaber, som findes hos Genstandene indenfor hver af de mange Grupper, samler vi en fælles Forestilling, som vi kalder et *alment Begreb*. Vi taler saaledes om Almenbegrebet: Hest, Almenbegrebet: Hund, o s v, og vi kan ofte samle disse Grupper i endnu større Grupper, f Eks Begrebet: *Dyr*, der omfatter Undergrupperne, Underbegreberne: Hest, Hund, Abe o l, og som, skønt disse er forskellige i mange Henseender, dog i visse Henseender ligner hinanden og adskiller sig fra en anden stor, omfattende Gruppe, der ogsaa har mange Undergrupper, nemlig Begrebet: *Plante*. Den menneskelige

Viden og navnlig den systematisk ordnede Viden, vi kalder Videnskaben, vilde overhovedet ikke være mulig, hvis vi ikke gennem vor Forskel og Lighed findende Evne kunde samle de mangfoldige Genstande i Universet under saadanne større og mindre Fællesgrupper. Vi faar herigennem en omfattende *Orden* i *vore mangfoldige Sans Eindtryk og en mægtig Forenkling*, som er en af Grundene til, at vi er i Stand til at beherske Naturen.

Almenbegreberne er Grundstenene i al videnskabelig Forskning. Almenbegreberne hører til de Træk, der fundamentalt adskiller Menneskets Tænkning fra Dyrenes snevre Forestillingskres. Saadanne fint fortonede Forestillinger har Dyrene vistnok enten slet ikke eller ialtfald kun i yderst ringe, uudviklet Skikkelse, ti disse Forestillinger forudsætter foruden vor skarpt udviklede skelnende og sammenlignende Evne en Erindringsevne, en Evne til i Bevidstheden at fastholde mangfoldige tidligere Indtryks Ligheder og Forskelle, i et saa mægtigt Omfang, som kun Mennesket har været i Stand til at udvikle, medens Dyrene kun besidder Erindringsevne paa yderst begrænsede Omraader. Gennem Almenbegreberne er vi i Stand til aandelig at favne hele Universet, inddele dette i større og mindre Grupper, orientere os i Verdensaltets umaadelige Erfaringsomraader, hidkalde efter vort Forgodtbefindende som ved en Aladdins Lampe snart den ene Gruppe af Verdens Fænomener, snart den anden, sammenstille dem snart i den ene, snart i den anden Sammenhæng, alt efter vore praktiske og videnskabelige Behov. Det var derfor ikke uberettiget, at *Platon* i poetisk Vision i Almenbegreberne (med et græsk Ord Ideerne) saa det evige, det guddommelige i Menneskeaanden. Disse fint fortonede Forestillinger, hvorved vi hæver os over og behersker Sanseverdenens uendelige Vrimmel af forskelligartede, brogede Indtryk, hører til Menneskets Adelsmærke.

Det vil af det anførte ses, at det, vi kalder *Viden*, bestaar ikke blot i isolerede *Sansførmelser*, som f Eks rødt, firkantet, haardt, blødt, eller i de Fornemmelsesgrupper eller Helhedsbilleder.

som vi kalder Genstande eller Ting, ordnede i vor Rumopfattelse, men tillige i en særegen Evne, der er en Erkendeevne ligesaa vel som vor Sansning og Rumopfattelse, nemlig vor Evne til at finde Forskel og Lighed eller, som vi ogsaa kan kalde den, vor skelnende og sammenlignende Evne.

I denne Evne — den logiske Evne i videre Forstand — møder vi den mest fundamentale af de menneskelige Erkendeevner. Uden Opfattelse af Forskel og Lighed kan vi overhovedet ikke komme ud af Stedet, ikke handle og ikke opnaa nogensomhelst Viden. Vi kan end ikke *sanse* noget, hverken høre, se eller iøvrig fornemme noget uden Skelnen og Sammenlignen. Hvis der ingen Forskel var mellem Sansefornemmelserne, hvis vi altid havde fuldstændig det samme Sanseindtryk, altid fornemmede ét og det samme, vilde vi slet ingen Fornemmelse faa. Hvis der omvendt aldrig var Sansefornemmelser, der lignede hinanden, hvis alle vore Sansefornemmelser var fuldstændig forskellige, altsaa udgjorde en eneste forvirret, ustanselig skiftende Masse, vilde vi sikkert heller intet fornemme, ikke faa nogen Sansefornemmelse; ihvertfald vilde al Iagttagelse, Opfattelse af Sansefornemmelser være umulig. En eneste ustanselig skiftende, forvirrende Strøm af Sanseindtryk gennem Bevidstheden vilde overvælde og bedøve denne. I vor Bevidsthed, som den er, gaar derimod, som nævnt, midt i Forskellighederne bestandig de samme Hovedarter af Sansefornemmelser igen. Sansningen viser os Ting af meget forskellig Størrelse og Figur, men de har alle den fælles Egenskab *Størrelse* og den fælles Egenskab *Figur*; endvidere har Tingene meget forskellig Farve, men de har alle den fælles Egenskab *Farve*, o s v. Og selv indenfor samme Hovedart møder vi mange Sansefornemmelser, der helt eller delvis ligner hinanden. Vi møder saaledes mange Ting, der er røde, mange, der er blaa, mange, der har samme Størrelse og samme Figur, o s fr.

I den menneskelige Bevidsthed findes der foruden Sansefornemmelser *Forestillinger*. De sidste er Kopier, svagere eller stærkere, som vi opbevarer i vor Bevidsthed af tidligere hafte Sansefornem-

melser, f Eks min Forestilling i dette Øjeblik om den Hest eller det Hus, jeg saa i Gaar eller for en Maaned siden. Paa vore Forestillinger beror al Erindring, Hukommelse.

Paa Sanssefornehmelseernes Stadium er den skelnende og sammenlignende Virksomhed nært knyttet til selve Sansningen, men er dog ikke ét med denne. Sansningen kan, som ovenfor fremhævet, ikke tænkes uden Skelnen og Sammenligning mellem de enkelte Sanssefornelser. Derimod kan Skelnen og Sammenligning udmærket godt virke uden Sansning, navnlig mellem to Forestillinger (f Eks to Billeder, jeg i dette Øjeblik mindes en Gang at have set) — og det er derfor, vi kan skelne mellem Sanssefornelserne og selve den skelnende og sammenlignende Virksomhed. Men forøvrig begynder denne Virksomhed allerede paa Sansningens Stadium saa smaat at vise sin Selvstændighed, d vs sin Forskellighed fra selve Sanssefornelserne. Betragter jeg i dette Øjeblik et Maleri af nogle Huse med røde Tage og nogle grønne Træer imellem Husene, saa faar jeg umiddelbart, ureflektet et samlet Kompleks af Synsfornelser, af Farver og Omrids; men samtidig har jeg en mer eller mindre klar Bevidsthed om eller »Fornemmelse« af, at den røde Farve og den grønne Farve gaar igen forskellige Steder i Synsfeltet, nemlig i de forskellige røde Huse og de grønne Træer. Ogsaa denne »Fornemmelse« af Lighed kan maaske være ganske ureflektet, men den kan ogsaa, senere, optræde som en fuldt bevidst og klar Konstatering af *Lighed* i Farve mellem flere Genstande i Billedet, nemlig Husene og Træerne, der bortset fra Farven iøvrig er *forskellige* baade i Størrelse og Form. Men denne Bevidsthed om eller »Fornemmelse« af Lighed og Forskel mellem de enkelte Sanssefornelser, her Synsfornelser i samme Synskompleks, er allerede her *forskellig* fra selve *Sanssefornelserne*. Det er en anden psykisk Evne, der her saa smaat har begyndt sin Virken ved Siden af Sanssefornelserne. Men langt stærkere viser denne Evnes Selvstændighed sig, naar jeg »fornemmer« eller »finder« Lighed mellem en Sanssefornemmelse, jeg havde i Gaar — eller for en

Maaned siden —, altsaa en Forestilling, og en Sanseførmelse nu, idet jeg f Eks ser det samme Hus i Dag, som jeg saa i Gaar eller for en Maaned siden. Endelig viser Grundforskelligheden mellem Sanseførmelserne — og de dertil svarende Forestillinger — paa en ene Side og vor lighed- og forskel-findende Evne paa den anden Side, sig klart, hvor denne Evne opererer med to Forestillinger i Erindringen, f Eks med en stor og en lille Cirkel, jeg i Gaar saa i en geometrisk Bog, og som jeg i Øjeblikket tænker paa, d v s faar frem i min Bevidsthed.

Vor Evne til at finde Lighed og Forskel kan nærmere beskrives saaledes, at et i vor Bevidsthed nu opdukkende Sanseindtryk (eller Forestilling) rammer et tidligere haft Sanseindtryk, der er opbevaret i Bevidstheden som Forestilling, og som nu kaldes frem ved, at det førstnævnte Sanseindtryk (eller Forestilling) rammer og helt eller delvis dækker det opbevarede. Man kunde derfor kalde denne Virksomhed for psykisk Dækning.

Der findes altsaa i vor Erkendelse foruden Sanseførmelser, enkle og sammensatte, og de deraf afledede Forestillinger, den psykiske Foreteelse, at Sanseførmelser og Forestillinger helt eller delvis dækker hinanden eller falder udenfor hinanden, den lighed- og forskelfindende Evne.

Vore Sanseførmelser i de Helheds-Billeder, vi kalder Tingene eller Genstandene i Naturen, dissers Placering i Rummet og deres Ligheder og Forskelle, viser os *en stabil Verden*. De faste, uforanderlige Ting giver os en tryk Ramme om vor Tilværelse. Det første og overvejende Indtryk, Menneskene har faact af Naturen, har været Indtrykket af Varighed, Stabilitet i den Verden, der omgiver dem, og hvori de derfor finder et trygt Arbejdssted. Jorden, hvorpaa Menneskene færdes, er fast. Bjergene, der begrænser deres Horisont, ligger fast, Skoven, der omgiver dem, ligesaa; og hvor Søen eller Havet sætter Grænse for Landet, hvor de bor, ligger Grænselinjen ligeledes i Reglen fast. Det er sikkert disse meget

stabile, varige Indtryk af Naturen, der har givet Menneskene Forestillingen om Uforanderlighed, Evighed, og paa Grund af Trygheden ved den uforanderlige Tilstand gjort Evigheden til et Ideal for dem.

De ordnede Grupper, som vor Skelnen og Sammenlignen i Sansefornemmelserne og Forstillingerne giver vor Bevidsthed, de faste Ting i Naturen, faar dernæst en forøget Stabilitet ved vor Samlen alle Ting i ensartede Klasser, Arter, i et helt Rige eller Hierarki af Overbegreber og Underbegreber. Hele Naturen deles paa denne Maade i de store Hovedgrupper: uorganiske Stoffer og organiske eller levende Stoffer, og de sidste deles igen i Grupperne: Planter og Dyr. De Videnskaber, der behandler disse Grupper, Kemi, Botanikken og Zoologien bestemmer nærmere de Almenbegreber, der er Gruppernes Kendemærker, finder mange yderligere Undergrupper eller Arter indenfor hvert sit Omraade: Kemi sonder saaledes mellem Grundstoffer og andre Stoffer, Botanikken sonder i Eks mellem Grupperne: énkønnede og tokønnede Planter. Zoologien mellem Hvirveldyr og hvirvelløse Dyr, o s v.

Alle Klasser, Arter er tilsyneladende uforanderlige. Det var derfor ikke underligt, at Platon ansaa Almenbegreberne for evige Typer, som Gud en Gang for alle havde indpræget i Verden. Nogle Videnskaber som den deskriptive Botanik og Zoologi er netop optaget af at ordne og systematisere disse tilsyneladende uforanderlige Arter, Grupper. En enkelt anden Videnskab bygger ogsaa paa visse Egenskaber, der er evig uforanderlige i Verden, nemlig Matematikken, idet denne alene opererer med Rumforholdet og Talforholdet. Geometrien bygger paa den evige, uforanderlige Egenskab ved Tingene i Naturen, at de er udstrakte, at de alle har en vis Størrelse i Forhold til hverandre og befinder sig i Rummet i forskellige Afstande fra hverandre; og Aritmetikken bygger paa, at vi opfatter Tingene i Talforhold, som én eller flere. Navnlig anvender vi Talforholdet ved ensartede Genstande, f Eks 8 Heste, 3 Vogne, 10 Tdr Korn. Det er overalt vor skelnende og sammen-

lignende Evne, vi anvender i Matematikken i Forbindelse med vor Rumsopfattelse og nøje dermed sammenhængende Tingsopfattelse. Vi synes ogsaa her at staa overfor urokkelige Grundforhold. De er ialtfald uforanderlige, saalænge vor Evne til Skelnen og Sammenlignen, altsaa den logiske Evne, og vor Rumsopfattelse er Grundlaget for vor Erkendelse.

Men det er kun en Del af Naturen, der er uforanderlig for os, omend denne Del er saa stor, at den giver vort Liv og Arbejde det faste, trygge Fundament i Tilværelsen.

Ved Siden af denne tilsyneladende urokkelige, evige Side af Naturen findes der en anden Side, der beherskes af det Grundfænomen, vi kalder: *Forandring*.

Forandring er noget, der sker paa Baggrund af en hidtil stabil Tilstand, en Genstand eller Genstande, der ned gennem en vis Tid har været identisk med sig selv eller, som vi ogsaa siger, har været uforanderlig. Jeg befinder mig f. Eks. i en Egn, der for Tiden frembyder et uforanderligt Landskab: en Mark foran mig, omgivet af en Skov; der rører sig ingen Vind, høres ingen Støj, og Himlen er skyfri. Det er fra saadanne stationære Tilstande af Ro, Stilhed og Tingenes Uforanderlighed gennem Tiderne, vi har faaet vore Forestillinger om Identitet, om Evighed.

Midt i alle denne Uforanderlighed sker der med ét noget. En Sky viser sig paa Himlen, bliver større; den hidtil skyfri Himmel formørkes; der høres Torden; Vanddraaber falder fra Himlen, og Kornet paa Marken, der hidtil var stille, begynder at bevæge sig, ligesom i Bølger.

Hvorledes stiller vor Bevidsthed sig nu til dette Grundfænomen. Forandring?

Da alle Forandringer strider mod en hidtil stabil Tilstand, som vort Sind har fundet Hvile i, vækker enhver Forandring Uro i Sindet. Dette reagerer med et Spørgsmaal? Hvorfor varede den stabile Tilstand ikke ved? Hvad var det, der frembragte Forandringen?

Dette udtrykker vi ogsaa i daglig Tale ved Ordene: hvad er *Aarsagen* til Forandringen? Og vort Sind falder ikke igen til Ro, før det har fundet det, vi kalder Aarsagen. Vi vil have en Forklaring paa disse Brud paa den stabile Tilstand; og vi mener da ogsaa at finde en Forklaring i et *forud for Forandringen gaaende Fænomen*, vi kalder Aarsagen. Men hvad er dette Fænomen for noget? Er det noget *forskelligt* fra Forandringerne, noget over disse herskende eller disse fremkaldende?

For at faa Klarhed herover maa vi først undersøge selve Fænomenet: Forandringer nærmere.

Først kan vi fastslaa, at medens *Ting*, som ovenfor vist, er stabile eller konstante Syns- og andre Sansindtryk d v s Oplevelse af de *samme* Sansindtryk af den ydre Genstand til forskellige, efter hinanden følgende Tider, er *Forandringer* derimod Oplevelse af *forskellige* Sansindtryk af samme Genstand til forskellige, efter hinanden følgende Tider. Som Eksempel paa de stabile Ting kan nævnes en ubevægelig Sten, der holder sig uforandret gennem en Række Tider, jeg ser den i, og som Eksempel paa Forandring kan nævnes Bly, der smelter, eller en Kugle, der ruller henad Jorden.

Den Forstilling, vi kalder *Tid*, er noget, der kun er opstaaet i os ved Forandring og er utænkelig uden Forandring. Ganske særlig er vor Anskuen i Tid opstaaet ved den mest fundamentale af alle Forandringer: *Bevægelse* af Legemer i Rummet. Fra de ældste Tider har Menneskene derfor ogsaa anvendt Bevægelsen af særlig fremtrædende Ting, Himmellegerne, Sol og Maane, til Inddeling af Tiden, idet disse Himmellegeres Bevægelse som bekendt er Grundlaget for vor Inddeling af Tiden i Dage, Maaneder og Aar. Men foruden disse regelmæssige Bevægelser foregaar der en Mængde uregelmæssige Bevægelser, f Eks de nys nævnte: En Skys Bevægen sig henover Himlen, Regndraabers Fald, Kornets Bølgen.

Foruden Bevægelse eller Forandring af Tingenes Plads i Rummet foregaar der ofte en Forandring i Tingene eller Genstandene selv, uden Pladsforandring, f Eks Tapetets Falmen, Løvets Skiften Farve

fra grønt til gult, Blyets eller Isens Smeltning, o.l. Vi sonderer altså mellem *Pladsforandring* eller *Bevægelse* af Tingene uden Forandring i disse selv, og *Genstandsforandring* (eller kvalitativ Forandring), hvor det netop er Tingen selv, der forandres.

Vi iagttager nu overalt i Naturen foruden de stabile Ting *kun Forandringer*, der følger *efter hinanden* i Række, være sig Genstandsforandringer eller Pladsforandringer. Derimod iagttager vi intetsteds nogen *Kraft*, der bevirker Forandringen, sætter denne i Gang, eller overhovedet noget andet Fænomen over eller ved Siden af Forandringen. Vi ser f. Eks. den Forandring, at Sneen smelter. Men nogen »Kraft«, noget bag Forandringen virkende, der fremkalder Smeltningen, iagttager vi ikke. Derimod iagttager vi, at der forud for Sneens Smeltning er gaaet en *anden Forandring*, nemlig en Opvarmning af Luften, og vi iagttager ogsaa, at der er en vis *Sammenhæng* mellem disse to Forandringer, Luftens Opvarmning og Sneens Smeltning; og idet disse to Forandringer altid viser sig at følges ad, kan vi sige, at der er en *lovmæssig Sammenhæng* mellem dem. Men hvori denne lovmæssige Sammenhæng inderst inde bestaar, ved vi i Virkeligheden ikke. I tidligere Tid, helt ind i det 19 Aarhundrede, forklarede man mange Forandringer i Naturen som bevirkede ved »Kræfter«, »Naturkræfter«. Men i Nutidens Videnskab har man mere og mere opgivet denne Forklaring, da den i Virkeligheden intet oplyser. Man sagde saaledes tidligere, at Varmen er en Naturkraft, som bl. a. i nævnte Tilfælde fremkalder Sneens Smeltning. Men i Slutningen af det 18 og i den første Del af det 19 Aarhundrede udformedes der i Naturvidenskaben den saakaldte Molekyl-Teori og den kinetiske Varmeteori, dvs. den Opfattelse, at Varme bestaar i *Bevægelse* af de eventyrlig smaa Elementer eller Dele, Molekyler, hvoraf alle Ting bestaar (kinetisk af det græske Ord *kineo* — bevæger). Naar vi siger, at Luftens Opvarmning fremkalder Sneens Smeltning, vil det efter Molekyl-Teorien og den kinetiske Varmeteori sige, at Luftens Molekyler er i hastigere Bevægelse end Sneens Molekyler, og at Luftens Mole-

kyler efterhaanden ved at støde mod Sneens Molekyler sætter disse i stærkere Bevægelse, hvorved Sneen efterhaanden gaar fra fast Form — hvor Molekylerne svinger lidt — over i flydende Form. Vand, hvor Molekylerne svinger stærkere. Der aabenbarer sig imidlertid som man vil se, ikke herved nogen Kraft; det, der efter denne Forklaring foregaar, er kun, at en Bevægelse i nogle Legemer forplanter sig til en Bevægelse i andre Legemer; altsaa møder vi atter her kun to Forandringer, her Pladsforandringer eller Bevægelser efter hinanden i Rækkefølge. Ogsaa Elektricitet og Magnetisme omtaltes i tidligere Tidens Fysik som Naturkræfter. Men ogsaa her er Kraft-Begrebet i det 19 Aarhundrede opgivet, idet den moderne Atomteori ogsaa forklarer Elektriciteten og Magnetismen som Bevægelser af Legemer, blot af andre eller endnu mindre Legemer end Molekyler, som Joner og Elektroner. Idetheletaget er det, der er sket i den nye Naturvidenskab gennem Molekylteorien, den kinetiske Varmeteori og Atomteorien, det ejendommelige, at *al Genstandsforandring* forklares som *Pladsforandring*, altsaa ogsaa opfattes som *Bevægelser*, nemlig af de mindste Stofdele, af Molekyler, Atomer, Joner, Elektroner o l, eller mellem Stofdele (Lysfænomener). Paa samme Maade forklares ogsaa det senest opdagede Fænomen, Radioaktiviteten.

Kan vi nu sige, at vi efter Molekylteorien, den kinetiske Varmeteori og den moderne Atomteori *forstaar* disse Genstands-Forandringer, f Eks Sneens Smeltning, den elektriske Gnist og andre elektriske Fænomener, den magnetiske Tiltrækning o l bedre end før? At forstaa eller erkende er at føre noget hidtil ukendt tilbage til noget kendt; og forsaavidt kan vi sige, at vi nu forstaar Sneens Smeltning bedre end tidligere, som vi har ført denne Forandring tilbage til noget, vi møder ustanselig i vort daglige Liv og derfor kender saa godt, nemlig *Bevægelse mellem Legemer*, f Eks Bevægelse af Vogne, Mennesker, Sten, Kloder o s v. Disse Bevægelser af Legemer er vi altsaa fortrolige med; vi *genkender* dem, naar vi nu faar at vide, at Varme »ikke er andet« end Bevægelse mellem

Smaalegemes, Molekyler, og at Smeltningen derfor »kun« bestaar i, at Bevægelsen mellem Særens Molekyler er blevet stærkere. Og vi synes ogsaa bedre at forstaa den elektriske Strøm i Telefon- og Telegraftraade, i Kulbuelysset, i Lynet, naar vi hører, at disse heller ikke er »andet« end Bevægelser af andre — derunder mindre — Legemes end Molekyler, nemlig Elektroner, Joner.

Men spørger vi, om vi da forstaa eller ved, *hvad Bevægelse mellem Legemes er* og hvorledes den opstaa, maa vi svare benægtende. Tager vi f Eks Bevægelser som Stenens Fald mod Jorden eller Planeternes Bevægelse omkring Solen, ved vi i Virkeligheden ikke, hvad denne Bevægelse egenlig er, hvad der fremkalder den, om der er noget, der ligesom »bagved« det, vi ser, driver Bevægelsen. At vi heller ikke forstaa, hvorledes Bevægelse opstaa eller foregaar, og at vi altsaa ogsaa føler Trang til en Forklaring selv af Legemes Bevægelse, ses deraf, at man tidligere ogsaa her har talt og stadig i almindelig Sprogbrug taler om en *Kraft*, Tiltrækningskraften eller Tyngdekraften, der »bevirker« Stenens Fald mod Jorden og Klodernes Bevægelse om Solen. Men allerede Newton advarede mod at tage denne Forklaring bogstavelig. Vi ser eller iagttager nemlig ingen Kraft, der fører Stenen mod Jorden eller Planeterne rundt om Solen. Hvad vi iagttager, er kun selve disse Bevægelser, altsaa Pladsforandringer i Rækkefølge; men hvad der egenlig bevirker disse Bevægelser, ved vi ikke. Vi forstaa dem altsaa ikke. Men dette gælder i Virkeligheden ikke blot disse, men alle Bevægelser i Universet. Naar et Legeme, f Eks en Kugle, støder mod en anden Kugle og sætter denne i Bevægelse, iagttager vi ogsaa kun to Forandringer, to Bevægelser efter hinanden; men hvorledes overhovedet det ene Legeme, den ene Kugle kan »meddele« eller »overføre« sin Bevægelse til den anden, forstaa vi ikke. Hvad foregaar der her bag det, vi iagttager, i Kuglerne eller bag disse og Rummet, hvori de er? Det ved vi intet om.

En Kraft eller Kræfter er noget, vi overhovedet ikke har fundet i Naturen, men et Fænomen, vi Mennesker har oplevet i os selv,

og derfra analogt overført paa Naturen. Det er det, vi kalder en antropomorf — en i Menneskets Lignelse dannet — Forklaring. Denne Art Forklaring begyndte vi allerede med i allerældste, primitive Tid, da vi forklarede Forandringer i Naturen — Havets Bølger, Flo dens Brusen, Lyn og Torden — som bevirket af højere Kræfter, Guder, som Menneskene dannede i deres egen Lignelse. Det er denne antropomorfe Forklaring, vi har fortsat med helt ned i nyere Tid; istedenfor de mytiske Væsener, Guderne, satte vi blot Kræfter eller Naturkræfter. Denne Analogi, vi her drager fra os selv til Naturen, bestaar i, at da vi har iagttaget, at vi selv ved en indre psykisk Akt, en Viljesbeslutning, kan sætte vore Lemmer og Lege mer og andre Ting i Bevægelse, slutter vi, at der ogsaa maa være en indre Kraft, f Eks i Solen, der trækker Planeterne rundt om denne, i Jorden, der drager Stenen ned til sig, i Magneten, der trækker Metalstykket til sig. Men dette er en antropomorf Analogi eller Slutning, som der intet videnskabeligt Grundlag er for. For øvrig er selv det Fænomen, at vor Viljekraft, noget psykisk, kan omsættes i Muskelbevægelser, noget fysisk, der sætter ydre Lege mer i Gang, ogsaa ganske gaadefuldt. Ogsaa her iagttager vi i Virkeligheden kun visse Forandringer, psykiske og fysiske efter hinanden, i løvmæssig Sammenhæng; men hvorledes denne Sammenhæng egenlig er, hvori den bestaar, ved vi heller intet om.

Om al Bevægelse af Legemer i Universet ved vi, at den er relativ. At et Legeme, f Eks en Sten bevæger sig, betyder, at den i Forhold til et andet Legeme, Jorden, bevæger sig. At Jorden bevæger sig, vil sige, at den bevæger sig i Forhold til Solen; at Solen bevæger sig, vil sige, at den bevæger sig i Forhold til andre Stjerner, til hele det System af Stjerner, hvortil den hører. Et Legeme kan være i Bevægelse i Forhold til ét Legeme, men i Hvile i Forhold til et andet. En Kugle, der bevæger sig henad et Skibsdæk, i modsat Retning af Skibet, men med samme Fart som dette, er saaledes i Bevægelse i Forhold til Skibet, men i Hvile i Forhold til Jorden.

At alle Legemer i Universet — lige fra Kloder og Sten til Mole-

kyler, Jøner og Elektroner — bevæger sig i Forhold til hinanden, er saaledes en sidste, lige saa irreduktibel Egenskab ved Stoffet som at dette er udstrakt. At disse Fænomener, Stoffets eller Legemernes Udstrækning og Bevægelse, er irreduktible, vil sige, at de ikke kan føres tilbage (reduceres) til andre, endnu simple Fænomener og følgelig ikke kan forklares, idet al Forklaring bestaar i saadan Tilbageføring.

Vor Tanke stanser altsaa ved disse sidste irreduktible, uforklarlige Fænomener: det fysiske d v s det i Rummet udstrakte, Legemerne og deres Bevægelse, fra de største Kloder til de mindste Elementer, Molekyler, Atomer, Elektroner. Men ligesaa irreduktible, uforklarlige er de psykiske Fænomener: Fornemmelser, Følelser, Sindsbevægelser, Forestillinger, Viljesbeslutninger.

Længere ned i Erkendelses- eller Reduktionsprocessen kan vi ikke komme. Vi ved, at der findes Legemer, udstrakte i Rummet og i Bevægelse; men vi ved ikke og kan ikke forklare os, hvad udstrakte Legemer og deres Bevægelse er; og lige saa lidt ved vi, hvad det psykiske og de psykiske Forandringer er. Følgelig er det en populær Taagesnak og ikke Videnskab, naar visse Filosooffer og enkelte Naturvidenskabsmænd selv i nyere Tid forsøger at forklare det psykiske, Stemninger, Følelser, Forestillinger, Vilje, som alene værende fysiske Processer i Hjernen, altsaa som Bevægelser mellem Molekyler, Atomer, eller endnu mindre Legemer. Som om man forklarede det ringeste ved Bevægelse af Legemer, naar vi hverken ved, hvad Legemer eller udstrakte Fænomener er for noget, eller, hvad Bevægelse mellem dem er, eller hvad de skyldes. Alle materialistiske eller behaviouristiske Retninger — eller hvad de ellers kaldes — er i deres Forsøg paa at forklare det psykiske ud fra materielle Genstande og deres Bevægelse lige saa uvidenskabelige, lige saa ubevislige Postulater som de modsatte Retninger, de spiritualistiske, der vil forklare alle materielle Genstande og deres Bevægelser som psykiske, som Udslag af Aand.

Derimod kan man forklare materielle Fænomener ved andre

materielle Fænomener og psykiske Fænomener ved Hjælp af andre psykiske Fænomener. Hvorvidt man videnskabelig har nogen Gavn af saadanne Forklaringer, afhænger af, om man kan opnaa nogen *Forenkling* af Fænomenerne, af vort Syn paa Universet, og derigennem en større Beherskelse af dette.

En saadan Forenkling er utvivlsomt naaet ved Molekylteorien, den kinetiske Varmeteorien og den moderne Atomteori, da de har reduceret alle de tilsyneladende mangfoldige kvalitative Forandringer i Tingene til Bevægelser af Legemer. Men det, der er sket ved denne Reduktion eller Forklaring, er altsaa, som vist, blot en stor *Forenkling af vor Uvidenhed*, en Flytning af denne fra en Mængde forskellige og uforklarlige Fænomener — Varme, Elektricitet, Magnetisme, Radioaktivitet — til et eneste sidste uforklarligt Fænomen, Bevægelse af Legemer.

Naturligvis er Forenkling, Ophævelse af Forskelle, til en vis Grad al Videnskabs Maal. Molekyl- og Atomteorien betyder saaledes, som nævnt, Ophævelsen af den tilsyneladende store Mangfoldighed i Verden af forskellige Genstande og har reduceret dem til nogle ganske faa Byggestene, hvoraf alt materielt i Universet bestaar, Protoner, Elektroner, Joner o l; og det vilde selvfølgelig være en betydelig Forenkling, hvis Grundforskellen mellem det materielle og det psykiske kunde ophæves, enten ved at det materielle i sidste Instans kunde forklares som psykisk eller ved, at det psykiske kunde forklares som materielt; det er jo denne mægtige Forenkling, som henholdsvis Spiritualismen og Materialismen hver paa sin Maade tilsigter. Men disse Opfattelser er efter al hidtidig Forskning begge ubevislige; den nøgterne Videnskab maa nøjes med blot at konstatere Forskellen som en efter al Erfaring til Dato irreduktibel Forskel. Selvom vi en Gang i Fremtidens Videnskab kunde naa saa vidt, at vi ved ganske særlige fintmærkende lagttagelsesinstrumenter kunde se de Molekylbevægelser i et Menneskes Hjerneceller, der svarer til det samme Menneskes Følelser — i

lagttagelsesøjeblikket — f Eks ved hans Læsning af en Scene i et af Shakespeares Skuespil — saa er og bliver disse Følelser noget grundforskelligt fra nævnte Hjernecellebevægelser; og vi bliver ikke klogere ved at forklare det ene uforstaaelige Fænomen, det psykiske, her Følelser, ved noget andet ligesaa uforstaaeligt, Bevægelser af ydre Legemer, saalænge Identiteten af disse to Fænomener, det psykiske og det fysiske, ikke er bevist.

Overfor enhver Forandring spørger vi, som fremhævet: hvad er Aarsagen til Forandringen? Som jeg ovenfor har paavist, er det, vi kalder *Aarsagen*, i Virkeligheden kun *den Forandring, der er gaaet forud for* den Forandring, vi nu betragter, og som staar i Forbindelse med denne Forandring, som vi kalder en Virkning af den foregaaende. Forandringer, der følger efter hinanden i Forbindelse med hverandre, kalder vi idetheletaget en Række af Aarsager og Virkninger. Hvis den Forandring, vi kalder et Lyns Bevægelse fra Skyen ned mod et Hus, efterfølges af den Forandring, at dette brænder, siger vi, at det er Lynilden, der er »Aarsag« til Husets Brand. Men gaar vi længere tilbage i Forandringernes Række siger vi: det er Skyer eller Vanddampe af forskellig Elektricitet, der støder sammen, som giver Udladningen, Lynet; i denne foregaaende Forandring har vi altsaa Aarsagen til Lynet og derved til Husets Brand. Men Skyernes eller Vanddampenes Dannelse kan følges længere tilbage, til Solvarmens Indflydelse paa Overfladevandet i Have og Søer, o s v. Ofte danner Forandringernes Række et saadant Kredsløb i Naturen: Floden løber gennem Landet ud i Havet; op af Havet stiger efter stærk Solvarme Vanddampe, der fortætter sig og bliver til Skyer; disse bevæger sig hen over Landet og falder ned over dette som Regn; denne ender, gennem mangfoldige smaa Vandløb, Bække o l, tilsidst i Aaer eller Floder, der atter løber i Havet o s v, o s v.

Det er i og for sig ret vilkaarligt i denne Forandrings-Række.

hvilket Led i Rækken vi kalder for Aarsag og hvilket for Virkning. Solvarmens Indvirken paa Havoverfladen er Aarsag til Skyers Dannelse; Skyer er her »Virkning«; men Skyer er »Aarsag« til, at Bække, Aaer og Floder faar Vandmængde. Lynilden er »Aarsag« til Husets Antændelse, men Lynilden er »Virkning« af de i Skyerne værende modsatte Arter af Elektricitet. Naar vi i Forandringernes uendelige Rækker udskiller enkelte Led i Rækken, enkelte Forandringer som Aarsag og Virkning, er det, saa vidt jeg kan se, i Virkeligheden dels, fordi vi i Almindelighed tænker brudstykkervis, i hvert Øjeblik kun kan overskue et begrænset mindre Omraade, og dels, fordi det er hensigtsmæssigt for os til praktisk Orientering i Naturen og Udnyttelse af denne at holde os til de nærmeste Led, som i Øjeblikket har mest umiddelbar Interesse for os i forskellige Øjemed. Men vor Forstands hensigtsmæssige eller praktiske Ordning og Tilrettelæggelse af Iagttagelserne er ikke ensbetydende med Virkeligheden, ti Virkeligheden, Omverdenens sande Natur, er den store Sammenhæng af Forandrings-Rækkerne. »Aarsag-Virkning« Betragtningen er et vilkaarligt Udklip af Forandringernes store Strøm, af denne Virkelighed. Til en Mængde praktiske Formaal gaar vi nøje ind paa den enkelte Forandrings-Situation og fastslaar efter nærmere Undersøgelse f Eks, at for at Virkningen Ild skal kunne indtræde, maa der være et vist brændbart Materiale i Huset, og Ilden, hvormed vi vil antænde, være af en vis Styrke. For at Vandet kan løbe nedad, som i en Flod, fastslaar vi, at Vandet maa være flydende, a, og befinde sig over en skraanende Bund, b. Mangler en af disse Betingelser, enten fordi Vandet ikke er i flydende, men i fast Form, som Is, eller Bunden under Vandet ikke stadig skraaner nedad, som f Eks i en Dam, indtræder Virkningen, Vandets Flyden gennem Landet ikke. Vi siger i almindelig Sprogbrug baade, at a og b er »Aarsagerne« til Flodens Løb og »Betingelserne« for denne »Virkning«. At finde disse umiddelbare, nærmest liggende Aarsager eller Betingelser har navnlig den praktiske Betydning, at naar de er fundet, ved vi i

Fremtiden, at hvis vi vil frembringe »Virkning« x , en bestemt Forandring, maa vi fremkalde a og b ; og paa den anden Side er vi sikker paa, at hvis vi fremkalder a og b , saa vil x ogsaa indtræde. Til mangfoldige Øjemed behøver vi ikke at gaa længere tilbage i Forandringernes uendelige Række eller Proces end til de to Led, vi til praktisk Orientering kalder »Aarsagen« og »Virkningen«. Hvor langt vi vil gaa tilbage i Forandringernes Række, afhænger ganske af, hvad det er, vi vil opnaa i de enkelte Tilfælde. Vor Begrænsning til det lille Udsnit af Virkelighedens store Sammenhæng, til Aarsag-Virkning-Situationen betyder altsaa i første Række en Arbejdsbesparelse. Vi sparer Tid og Kræfter. Naar man siger, at den og den Undersøgelse kun har »teoretisk«, ingen »praktisk« Interesse, betyder denne Talemaade ofte netop, at det *til de Formaal*, der i Øjeblikket ligger for, er det ikke nødvendigt at gaa længere tilbage i Aarsagsammenhængen eller den lovmæssige Sammenhæng d v s i Forandrings-Rækkerne end til nogle ganske faa Led, f Eks de nævnte a og b som Aarsag til Virkningen x . Men for Erkendelseslæren og for Videnskaben i dens Helhed maa den store Sammenhæng, Forandringernes uendelige Række aldrig tabes af Syne, og ofte er en Gaaen langt i Forandrings-Processen, ogsaa i den enkelte Fagvidenskab, ensbetydende med videnskabelig Grundighed og en Begrænsen sig til nogle faa Rækker af Forandringer Overfladiskhed.

Der ligger imidlertid noget antropomorft i disse gamle Begreber: *Aarsag* og *Virkning*. Det er i Virkeligheden stadig *Kraft*-Forestillingen, der gør sig gældende her. Naar vi siger, at Lynet er Aarsag til Husets Brand, har vi, mer eller mindre bevidst, en Forestilling om, at der i Lynet er en indre »Kraft«, der bevirker, fremkalder

At vor Forstands hensigtsmæssige eller praktiske Tilrettelæggelse af Iagttagelserne er ensbetydende med Erkendelse af Virkeligheden, er alle pragmatiske og økonomisk-erkendelsesteoretiske Retningers store Fejltænkning, se om denne og andre Metodefejl ved disse Retninger min Bog: *Erkendelse og Vurdering* S 236-37, 272-75, 507-16.

Branden som Virkning. Men hvad vi nøgternt, videnskabelig kan iagttage, konstatere, er faktisk, som fremhævet, kun, at en Forandring, Lynildens Bevægelse, afløses af en anden Forandring, Husets Antændelse; og forud for Forandringen Lynets Bevægelse konstaterer vi ogsaa kun en anden Forandring, Dannelse af Skyer, elektrisk ladede, som Aarsag til Virkningen, Lynet, der igen er Aarsag til Branden. Og naar vi i nyeste Tid forklarer disse Rækker af Forandringer i Genstande som Pladsforandringer eller Bevægelser af Molekyler, Joner, Elektroner, faar vi ogsaa kun en Række af Forandringer efter hinanden i Tid, Bevægelser, der forplanter sig fra den ene Gruppe Smaaegemer til den anden. Men nogen »Aarsag« til disse Bevægelser, nogen »Kraft«, der fremkalder disse Bevægelser iagttager vi ikke. Vi ved kun, at Legemerne i Universet, smaa eller store, er i Bevægelse i Forhold til hinanden, at nogle Legemer bevæger sig hurtigere end andre, og at Legemer kan »forplante« deres Bevægelse til andre d v s at naar Legemer kommer i en vis Nærhed af andre Legemer, faar disse en ny Bevægelse eller en ændret Bevægelse, være sig uden Berøring med hinanden — som f Eks ved Kloders Kresen om hinanden eller Genstandes Fald mod en Klode — eller ved Berøring med hinanden, ved en Støden sammen med hinanden. Men en »Aarsag« til disse Bevægelser, en Kraft eller andet iagttager vi ikke. Vi finder derimod i den Del af Naturen, som er Genstand for sædvanlig Iagttagelse, en Lov for disse Bevægelser (Newtons Gravitationslov). Der er altsaa konstateret en vis lovmæssig Sammenhæng mellem Legemernes Bevægelse i Universet, der kort kan udtrykkes saaledes, at Legemer nærmer sig des hurtigere til hinanden, jo større Legemernes Masse er og jo kortere Afstanden mellem dem er.¹⁾ Naar det i den nyeste Atom-

1) Den korrekte Definition af Newtons Gravitationslov (Tiltræknings- eller Tyngdelov) lyder, — idet Ordet Kraft for Kortheds Skyld benyttes —, som bekendt, saaledes: den Kraft, hvormed to Legemer tiltrækker hinanden, er proportional med Produktet af Legemernes Masse og omvendt proportional med Kvadratet paa Afstanden.

fysik siges, at der derimod i Atomverdenen, der ikke kan iagttages paa sædvanlig Maade, ofte ikke kan konstateres en saadan lovmæssig Sammenhæng mellem de eventyrlig smaa Legemers, Elektroners og Joners Bevægelser, udtrykkes dette ofte ved, at Aarsagsbeskrivelsen svigter ved disse Bevægelser, at Aarsagsætningen: — ingen Forandring uden Aarsag — her ikke gælder. Men dette er en uheldig Udtryksmaade, ti som ovenfor vist, kan der heller ikke findes nogen Aarsag til de sædvanlig iagttagelige Bevægelser i Universet (Klodernes Bevægelse, Stenens Fald mod Jorden). Aarsagsætningen gælder overhovedet ikke ved nogen Forandring i Universet, naar »Aarsag« tages i den sædvanlige, nedarvede Betydning som noget (Kraft eller andet) der »bevirker« en Forandring, en Bevægelse. Men det, der menes med det uheldige Udtryk, at Aarsagsbeskrivelsen, Aarsagsætningen svigter ved Bevægelserne af Atomverdenens Smaaelementer, er blot dette, at medens der mellem Bevægelserne i den sædvanlig iagttagelige Verden — som vi kort kan kalde Makrokosme-Verdenen — kan konstateres *lovmæssige Sammenhæng*, kan der end ikke konstateres en saadan Sammenhæng mellem Bevægelserne i Atomverdenen — som vi i Modsætning til Makrokosmeverdenen kort kan kalde Mikrokosmeverdenen. Der kan i Mikrokosmeverdenen kun konstateres en vis statistisk Regelmæssighed (f Eks mellem Bevægelserne af de Joner og Elektroner, der kaldes Alfa- og Betapartikler, ud af det radioaktive Stof, altsaa deres Løsrivelse fra dette).

Aarsagsætningen — der, som nævnt, udtrykkes ved: ingen Forandring uden Aarsag — betyder altsaa kun, at i den Verden, som er tilgængelig for sædvanlig Iagttagelse, gaar der i Tid forud for en Forandring altid en anden Forandring, som staar i lovmæssig Forbindelse med den førstnævnte, saaledes at den foregaaende Forandring er en Betingelse for den næstes Indtræden.

Mellem de psykiske Rækker af Forandringer, Sansefornemmelser, Forestillinger, Følelser, Viljesbeslutninger, kan der ogsaa konstateres visse lovmæssige Sammenhæng, f Eks at Forestillinger i

Tid følger efter Sansefølelser, Følelser, Viljeslutninger, og er mere eller mindre tydelige Genbilleder af disse. Men vi ved lige saa lidt, hvad lovmæssig Sammenhæng mellem Forandringerne er paa det psykiske Omraade som paa det fysiske Omraade. Ogsaa her maa vi frigøre os for den populære Forestilling, at den ene Forandring, f Eks en Sansefølelse eller Følelse eller Lidenskab, som »Aarsag«, eller »Kraft« — ligesom »bagved« det, vi iagttager — »frembringer« en Forestilling eller Viljesbeslutning som »Virkning«. Heraf følger, at hele Striden om »Viljens Frihed«, mellem Determinisme og Indeterminisme er ganske ørkesløs og maa ophøre. Om Mennesket i sine Handlinger frit kan vælge mellem to eller flere af disse eller efter hele sin Natur, dvs efter alle de foregaaende Forandringer i denne, er tvunget til at vælge én bestemt Handling, ved vi intet om. Denne haabløse Strid om noget, der ligger udenfor vor Erkendelses Grænse, har dernæst ingensomhelst Indflydelse paa vor Vurdering af eller Dom om Mennesker. Et Menneskes Skyld er dette Menneskes Dom over sig selv og sin Handling i et bestemt Øjeblik eller andre Menneskers Dom om samme. Hvis en Mor forlader sit Barn, f Eks for at gøre Indkøb, uden at fastgøre Vindushasperne i Værelset, hvor Barnet opholder sig, og det under Morens Fravær kravler op i Vindueskarmen og styrter ud og slaar sig ihjel mod Stenbroen, saa kan vi andre Mennesker nok saa meget præke for hende en teoretisk Determinisme, altsaa sige til hende, at hun ikke kunde gøre for det, at hun ingen Skyld har, at hun ifølge hele sin Natur, Opdragelse o l ikke kunde handle anderledes. Vi vil aldrig faa hende bort fra hendes egen umiddelbare Dom: jeg har Skylden. Og hun vil i lange Tider, ja maaske hele sit Liv — jo bedre Menneske hun er, jo længere — gruble over og angre denne Skyld. Hun føler sig med Rette ikke overbevist af Deterministernes Argumentation, ti den er, som vist, uvidenskabelig. Den begaar det mest uvidenskabelige af alt: at udtale sig om Ting, vi intet ved om, altsaa om, hvad lovmæssige eller statistisk regelmæssige Sammenhæng i Universet er for noget. Den store danske

Digter, Brorson, har skrevet en Salme, hvor hvert Vers ender med de Ord: om du begyndte *nu, i dette Øjeblik*. Denne Nybegyndelse i det menneskelige Sjæleliv, dette skæbnesvangre Valg af Muligheder, enten til Oprejsning eller Fald, er lige saa uforklarlig som Klodernes Bevægelse i Universet og Elektronernes Kresen om Atomets Kernc.

Men ligesom vi maa frigøre os for den Forestilling, at den ene Forandring 1) som en Aarsag eller Kraft »frembringer«
Virkningen, saaledes er der 2) heller ikke *Identitet* mellem Aarsag og Virkning. Baade efter den dagligdags og den molekylære Forklaring af Fænomenet: Forandring, er denne — Virkningen — baade tidmæssig og rumlig forskellig fra Aarsagen. Vi tilstræber Evighed, Varighed, Stabilitet, Uforanderlighed, d v s *Identitet mellem Tilstande før og nu*; men vi opnaar det aldrig. Det højeste, vi naar af Evighed eller Identitet, er en Antagelse af, at Stofelementerne er evig uforanderlige, og at Summen af Masse og Energi i Universet er evig, uforanderlig den samme. Men selve Bevægelsesfænomenet, hvortil alle Forandringer reduceres, kommer vi ikke uden om. Stofelementerne forandrer ustanselig gennem Tiden deres Plads i Rummet. Identitet mellem Tilstanden før og nu er et uopnaaeligt Ideal.

Vi bygger, som før fremhævet, oprindelig vort Liv og Arbejde paa de tilsyneladende uforanderlige Dele af Naturen, der danner den trygge Ramme om vor Tilværelse. Og vi har herved i vor Natur faaet vor dybeste Trang: til Stabilitet, til Evighed. Selv overfor de mange foranderlige Dele af Naturen opgiver vi ikke dette Hang til Stabilitet, Evighed. Der er for det første en stor Stabilitet i, at der er Lovmæssighed i Forandringerne i Universet. Naturen viser os altsaa en vis Fasthed selv i Omskiftelserne, en vis Constantia i al sin Inconstantia. Men dernæst søger vi at fastslaa, gennem Molekyl- og Atom-Teorien, at alle de tilsyneladende mangfoldige Forandringer ikke er mangfoldige, men kun én, nemlig Bevægelse, ikke Forandring af de Grundelementer, hvoraf Verden bestaar, men kun en Forandring af deres Plads i Rummet. Selve Grundelementerne

er evige. Derved opnaas baade en mægtig Forenkling, Overskuelighed over Universet, og noget fast, evigt. Denne Evigheds-Trang har behersket Naturvidenskaben lige fra Demokrits Atom-Teori til Nutidens Atom-Fysik. _____

Det er gennem det foregaaende paavist, at al vor *Viden* eller Erkendelse er opstaaet gennem 6 Erkendelses-Faktorer: 1) vore Sansciagttagelser af den fysiske Omverden, og 2) vore Selviagttagelser af de indre psykiske Fænomener, 3) vor Evne til at skelne og sammenligne mellem alle disse Iagttagelser og derigennem finde Orden og Ensartethed i dem, navnlig ved Almenbegreberne (Iagttagelsernes Gruppering i Ting, Arter, Grupper), 4) vor Evne til at placere dem i Rummet, og 5) finde den Fasthed og Orden, der hedder lovmæssige Sammenhæng mellem Iagttagelserne som Forandringer i 6) Tiden. Den mest universelle Erkendelsesevne er vor skelnende og sammenlignende Evne, den logiske Evne. Den behersker baade Sansciagttagelser og Selviagttagelser. Den behersker idetheletaget al Videnskab, baade Formalvidenskaben, som Matematik, der er hævet over Tiden og Forandringerne, og Realvidenskaben, der ogsaa behandler Forandringerne i Tingene gennem Tiden. Den mest universelle Evne efter den logiske Evne er vor Opfattelse af lovmæssige Sammenhæng mellem Forandringerne og den med disse nøje forbundne Opfattelse: Tiden. Disse to Erkendelses-Faktorer behersker baade Sansciagttagelser og Selviagttagelser, men kun Realvidenskaben, ikke derimod Formalvidenskaben, Matematikken, der er hævet over alle Forandringer og Tiden. Vor Rum-Opfattelse er den mest begrænsede, den mindst universelle Erkendelses-Faktor. Den gælder kun for Sansciagttagelser.

Med Erkendelses-Faktorerne er *Virkelighedsbegrebet* fastslaet. Ved Virkeligheden forstaar vi: samtlige vore Sansciagttagelser og Selviagttagelser i Forskelle og Ligheder og lovmæssige Sammenhæng i Tid og Rum. Naar vi siger, at noget er saaledes eller saaledes, eller, hvad der er det samme, at noget er virkeligt, vil det

altsaa sige, at det er en Sansciagttagelse eller en Selviagttagelse eller flere i Forskel og Lighed, lovmæssig Sammenhæng i Tid og Rum. Den ydre Verdens Fænomener foregaar baade i Rum og Tid, den indre psykiske Verdens Fænomener foregaar derimod kun i Tiden.

Selve Sondringen mellem en ydre, fysisk, og indre, psykisk Verden er, som vist, en sidste irreduktibel Sondring. Den skyldes vor mest fundamentale Erkendelsesevne, vor skelnende og sammenlignende Evne. Gennem utallige Fornemmelser, Følelser og Forestillinger lærer vi efterhaanden at *skelne* mellem to store Hovedgrupper af Oplevelser, nemlig mellem dem, der kommer og gaar uafhængig af vor Vilje, og andre. Til de første hører Sanscufornemmelserne i lovmæssige Sammenhæng og de deraf afledede og dermed overensstemmende Forestillinger. Til de andre Oplevelser, hvor vi selv i større eller mindre Grad er Herre, hører alle vore frit kombinerede Forestillinger, Fantasiforestillinger, endvidere vore Følelser og Stemninger. Det er vor skelnende Evne, der lærer os at sondre mellem disse Oplevelser, og vor sammenlignende Evne, der grupperer dem i to store Grupper, i to Verdener, en Verden, der er uafhængig af vore Ønsker, Tilbøjeligheder og Beslutninger, og en Verden, hvor vi selv regerer, Fantasiens og Følelsens Verden. Vor Opfattelse af Forskel og Lighed lærer os ogsaa snart de afgørende praktiske Skelnemærker, der i det daglige Liv afgrænser disse to Verdener. Den af vore Viljer og Ønsker uafhængige Verden er rumsbestemt og indenfor Rummet sammenhængende og lighedsordnet ved forskellige Grupper af Sansekomplekser, navnlig de varige af disse, vi kalder Ting. Efterhaanden som Jeget gennem Fornemmelserne lærer de ydre Tings Egenskaber at kende, dannes Almenbegreber af disse Egenskaber: Form, Udstrækning, Tæthed, Farve o s v og dermed deres Sum: Almenbegrebet Ting, som indeholder alle de Egenskaber, som de ydre, materielle Ting, Omverdenen besidder i Modsætning til Bevidstheden, Jeget. At vi finder disse ydre Ting i Omverdenen i mangfoldige Tilfælde uforandrede,

altsaa en fuldstændig Lighed, naar vi efter længere eller kortere Mellemrum atter iagttager dem, bestyrker vor Opfattelse af den rumsbestemte Verden som en Virkelighed, der bestaar, ogsaa naar vi personlig ikke oplever den.

Naar vi da maa sondre Verden i to Dele, en Verden, der er uafhængig af vor Vilje, og hvis normale Særkende er Rumsbestemthed, Udstrækning, og vor psykiske Verden, der ikke er udstrakt, skyldes hele Sondringen altsaa først og fremmest en *Skelne-Akt*, hvorved Jeget, Bevidstheden skelner sig ud fra Omverdenen eller rettere fra en Verden, der er uafhængig af os, forskellig fra os selv, og en *Sammenlign-Akt*, der grupperer alle Fænomener i disse to Verdener.

Nu kan man naturligvis benægte, at vor skelnende og sammenlignende Evne giver os det rigtige Billede af Tilværelsen, naar den fastslaar, at jeg er ikke det Bord, det Hus, den Hest o s v, kort sagt, at Jeget og Omverdenen er to forskellige Ting. Hvis man, som de engelske Filosofer Berkeley og Hume, vil benægte den ydre Verdens Eksistens, maa Benægtelsen derfor ramme langt dybere, end disse Filosofer anede; den maa ramme selve den skelnende Evne, ikke blot i dette, men i alle Spørgsmaal. Der kan ikke anføres nogen videnskabelig Grund til, at vor Bevidstheds Skelnen skulde give Erkendelse paa nogle, men ikke paa andre Omraader. Hvis vor Skelnen og Sammenlignen ikke giver os nogen Erkendelse ved denne ganske klare Sondring mellem en ydre og en indre Verden, med aldeles bestemte Skelnemærker, saa giver denne Evne os overhovedet ikke nogen Erkendelse paa nogetsomhelst Omraade af Universet. Bevidsthedens Skelnen og Sammenlignen er Basis for al Matematik og Logik og for al Konstatering af reale lovmæssige Gentagelser; disse Erkendelser er altsaa ikke det mindste bedre stillet end vor Antagelse af en ydre Verden. Men al Sansførm-

Om Berkeleys og Humes Erkendelseslære se iøvrig min Bog: Erkendelseslærens og Naturvidenskabens Grundbegreber, 1941, S 72-126.

melse er overhovedet ikke mulig uden Skelnen. I hver den simpleste Sansning, der er Udgangspunktet for al Viden, er der en Skelneakt af vor Bevidsthed. Altsaa er der her et Enten-Eller: enten giver vor Sansning og vor Antagelse af en ydre Verden os begge Erkendelse, da de begge helt beror paa samme Evne i vor Bevidsthed, Skelnen, eller der er ingen af dem, der giver Erkendelse. At hævde, som Berkeley og Hume, 1) at kun den ene af disse, Sansseforfømmelsen, a, giver Erkendelse, og 2) at den anden, Forestillingen om den ydre Verden, b, ikke giver os Erkendelse, da denne sidste ikke kan udledes af den første, Sansningen, er urigtig videnskabelig Metode, ti begge disse Paastande, 1 og 2 er ubevislige. Berkeleys og Humes Paastand om den ydre Verden som en Fiktion og Sanssefømmelserne som den sande Erkendelse, beror idethele paa, hvad jeg har kaldt en Grundlags-Illusion, idet Paastanden hviler paa og anvender den samme Erkendelses-Forudsætning — Skelnevnen — som Paastanden benægter Gyldigheden af. Naar man indser, at Begrebet den ydre Virkelighed, en af os uafhængig Verden, ved selve sin Modsætning, vor Forestilling om Virkeligheden, er skabt af vor Bevidstheds Skelnen, og at selve denne Skelvens Erkende-Evne ikke kan bevises, saa indses det, at Berkeleys, ja selv Humes Skepticisme i Erkendelseslæren ikke er radikal nok; de bør konsekvent naa til det Resultat, at *hverken Sanssefømmelsen, Antagelsen af en ydre Verden eller nogetsomhelst andet kan give nogensomhelst Erkendelse. Og selv Begrebet Virkelighed, Eksistens maa benægtes*. Man ender følgelig i de gamle Oldtids-Skeptikers Skepticisme: der eksisterer intet; og selvom der eksisterer noget, kan det ikke erkendes.

Men selve denne radikale Skepticisme beror paa en Grundlags-Illusion. Den har nemlig ikke set, at den alene for at udtrykke sin Skepticisme overfor al Erkendelse er nødt til at bevæge sig i Modsætninger: mellem at eksistere og ikke at eksistere, at erkende og ikke at erkende; og disse Modsætninger bliver overhovedet kun til gennem vor skelnende Evne. Al Skepticisme, moderat som Berke-

leys og Humes, eller radikal som de gamle græske Filosofer, overser altsaa, at i selve deres Benægtelse af vor Erkendelse (helt eller delvis) anvender de Erkendelse, nemlig vor Skelnen og Sammenlignen; og deres Skepticisme ophæver derved sig selv. I en lignende Grundlags-Illusion er den modsatte Retning, den materialistiske Retning hildet.

Der raader som ovenfor berørt selv i Nutiden stadig den samme ustanselige Strid mellem disse to Retninger. Den førstnævnte Retning, som man kan kalde den spiritualistiske eller mentalistiske, hævder, at da det ikke kan bevises, at der eksisterer en ydre Verden, er det alene de psykiske Oplevelser, vore mentale Tilstande, der er Virkeligheden og alene fortjener at udforskes; og den modsatte Retning, den materialistiske (i Nutiden ogsaa kaldet den behaviouristiske eller den fysikalistiske) hævder, at da det ikke kan bevises, at den menneskelige Bevidsthed, det menneskelige Sjæleliv eksisterer, maa den videnskabelige Forskning alene holde sig til og skal alene iagttage Menneskets (saavel som Dyrets) ydre Adfærd, deres Organismers Bevægelser, Reaktionen i Rummet, derunder Hjerncellers, Nervers og Musklers Refleksbevægelser i den ydre, fysiske Verden, medens derimod alle saakaldte psykiske Fænomener, der formenes at kunne være Genstand for en saakaldt Selviagttagelse, saasom Tanker, Følelser, Viljesakter o s v, maa anses for ganske uforstaaelig, intetsigende Tale.

Da begge disse Retninger i al deres Tænken og Argumenteren overfor hinanden først og fremmest anvender den logiske Evne, Skelnen og Sammenligning, og da Bevis paa dette Omraade bestaar i at finde Ligheder og Forskelle i Erfaringsverdenen, saa bortfalder hele Striden og Problemet, ti en af de mest fundamentale Forskelle og Ligheder i Erfaringen er Forskellen mellem ydre, materielle Fænomener og indre psykiske Fænomener og Ligheden mellem alle Fænomenerne indenfor hver af disse Grupper i disse Henseender. Begge de nævnte Retninger kan efter Behag benægte selve vor skelnende og sammenlignende Evnes Fremstilling eller Billede

af Tilværelsen, men saa har begge Retninger i samme Øjeblik op-
hørt at eksistere, da de ikke kan tænke en eneste Tanke, endsig
fremsætte en Verdensanskuelse — være sig spiritualistisk eller ma-
terialistisk — eller stille sig i Modsætning til den anden Retning —
uden overalt og hele Tiden at anvende den skelnende og sammen-
lignende Evne.

Alle spiritualistiske og materialistiske Retninger saver saaledes
i Virkeligheden den Gren over, hvorpaa de selv sidder. De anvender
uden at vide af det i deres egen Bevisførelse den samme Tænke-
evne, som deres Bevisførelse søger at benægte Anvendeligheden af.

At noget er, at noget virkelig eksisterer, kan ikke bevises ved
at henvise til, at det stemmer med en enkelt isoleret Iagttagelse,
være sig Sanseagttagelse af noget ydre eller Selviagttagelse af no-
get indre, ti en enkelt Sanseagttagelse kan f Eks. senere vise sig at
være et Synsbedrag, en Hallucination. Men saadanne Sansbedrag
kan være saa levende, at Iagttageren fuldt og fast tror paa dem
som Virkelighed. Man tror f Eks at se en afdød, nærstaaende Per-
son levende for sig. Det, der alene kan give den sande Forvisning
om at staa overfor noget virkeligt, er derfor, som utallige Erfarin-
ger efterhaanden har bekræftet, ikke den enkelte isolerede Iagt-
tagelse, men vore samlede Iagttagelser i lovmæssig Sammenhæng.
Netop naar Synet af en Afdød som levende — være sig i Hallu-
cinationer eller Drømme — bringes i Sammenhæng med alle vore
andre, mangfoldige Iagttagelser, indser vi, at nævnte enkelte iso-
lerede Iagttagelse ikke kan være Udtryk for noget virkeligt. End-
videre lærer en Række særlige Iagttagelser i lovmæssig Sammen-
hæng — nemlig indenfor det fagvidenskabelige Omraade Fysio-
logi — at Hallucinationer og Drømme efter al Sandsynlighed har
deres naturlige Oprindelse i visse særlige Tilstande i den menne-
skelige Organisme, og ikke i en virkelig Tilsynekomst af de Af-

døde, som de sædvanlige lagttagelser i normal, vaagen Tilstand aldrig viser os, ligesaa lidt som de Fantasifigurer, som ogsaa kan forekomme i Drømme.

Men det er ikke blot enkelte isolerede *Sanseiagttagelser*, der kan bero paa Selvbedrag. Det samme kan forekomme ved *Selviagttagelser*. Det hænder ofte, at Mennesker ved enkelte Iagttagelser af deres Jeg bedrager sig selv og f. Eks tror, at de er betydelig bedre Mennesker, end de er. Det er saaledes et ikke ukendt Fænomen, at Folk, der f. Eks gaar regelmæssig i Kirke og kalder sig Kristne, og som tror, at de er sande Kristne, altsaa uselviske, næstekærlige Mennesker, i deres daglige Forretningsvirksomhed er haardhændede Egoister, der som Bedriftsejere udnytter deres Funktionærer til det yderste, afskediger dem, naar de bliver svage, uden at støtte dem, selvom de har været ansat i deres Virksomhed i mange Aar, o l; og denne besynderlige Modstrid kan være dem ganske ubevidst. Ogsaa her stammer den svigtende Opfattelse af Virkeligheden, deres sande Jeg, fra, at de kun slutter fra enkelte isolerede Iagttagelser — Søndags-Jeget — og ikke bringer dem i *Sammenhæng* med de mangfoldige andre Iagttagelser, som de kunde have rig Lejlighed til at gøre i deres sædvanlige Liv — Hverdags-Jeget —, men at de tværtimod ubevidst holder disse Sæt Iagttagelser skarpt adskilt, som ved vandtætte Skodder, eller, adækvat udtrykt: ved følelsetætte Skodder.

Ogsaa fra disse Sider set bekræftes altsaa den ovenfor givne Definition af Virkeligheden: samtlige menneskelige *Sanseiagttagelser* og *Selviagttagelser* i Tid og Rum, i Forskelle og Ligheder og lovmæssige *Sammenhæng*. Det sandeste, hvilket altsaa vil sige: det mest omfattende Billede af Virkeligheden giver Videnskaberne, ti de bygger paa det største, mangfoldigste Antal af Iagttagelser, og de søger overalt at bringe disse i den størst mulige Harmoni, Samstemthed eller Korrelation med hinanden. Videnskaben konfronterer de forskelligste Iagttagelser fra samme Omraade med hinanden, lader et Sæt Iagttagelser kritisere et andet

Sæt, søger at finde den dybere lovmæssige Sammenhæng mellem dem og opbygger derved et saa fuldstændigt Billede af Virkeligheden som muligt. Men derved kan det ske, at det Virkelighedsbillede, som Videnskaben i en Periode danner sig, i en senere Periode maa vige for et andet Billede, enten fordi der er kommet endnu flere Iagttagelser, end man havde, da det første Billede dannedes, og disse Iagttagelser ikke kan bringes i Harmoni med dette, eller fordi en dybere Forskning har fundet en endnu bedre Harmoni eller Samstemthed mellem de foreliggende Iagttagelser, end det første Billede af Virkeligheden gav. Naar vi saaledes siger, at det Kopernikanske Verdensbillede og den nyere Molekyl- og Atomteoris Verdensbillede begge er rigtigere, sandere, mere stemmende med Virkeligheden end det Ptolemæiske og idethele det Verdensbillede, som vor umiddelbare Sanseiagttagelse viser os, saa beror det netop paa, at Kopernikus' og Molekyl- og Atomteoriens Verdensbillede giver den bedst mulige Samstemthed, Korrelation mellem alle hidtil hafte Sanseiagttagelser i disses Ligheder og Forskelle og lovmæssige Sammenhæng. Hver Gang vi gør nye Sanseiagttagelser eller opdager nye Ligheder og Forskelle eller nye lovmæssige Forbindelser, gælder det om at bringe disse nye Erfaringer i Samklang med hele det store System af de mangfoldige Erfaringer, Videnskaben hidtil har gjort. Men hvis nye Erfaringer ikke kan bringes i Samklang med dette System, med vor totale Verdensopfattelse, kan der blive Tale om at revidere dette, i større eller mindre Omfang. Korrelationen maa paa en eller anden Maade skaffes til Veje, enten ved at de nye Erfaringer efter en nærmere Undersøgelse indpasses i Systemet, eller, hvis dette ikke er muligt, ved at Systemet ændres eller opgives og giver Plads for en ny rigtigere Opfattelse af Virkeligheden.

Vi kan da efter de nu anførte Grunde yderligere uddybe den ovenfor givne *Definition* af *Virkelighedsbegrebet* saaledes: Ved Virkeligheden forstaar vi *samtlige Iagttagelser, Sanseiagttagelser og Selviagttagelser, i Tid og Rum, i Ligheder og Forskelle, i lovmæs-*

sige Sammenhæng og idethele i den størst mulige Samstemthed eller Korrelation.

Som det vil ses, falder Begrebet Erfaring, Begrebet Viden og Begrebet Virkelighed sammen, naar det drejer sig om en bestemt Tids Opfattelse. Vi kan saaledes sige, at Virkeligheden for vor Tid, vor Viden eller Erfaring om Virkeligheden er det samme. Men da det jo er muligt, at Videnskaben én Gang i Fremtiden naar til et endnu fuldstændigere, rigtigere Billede af Virkeligheden end vor Tid har mægtet, kan vi, naar det gælder alle Tider, ogsaa anvende den Sprogbrug: vor Tids — eller den og den Tids — Viden om, Erfaring om Virkeligheden er saaledes eller saaledes, ved hvilken Sprogbrug der altsaa skelnes mellem Begreberne Viden og Erfaring paa den ene Side og Virkeligheden paa den anden Side.

Men selvom Menneskene i Fremtidens Videnskab en Gang skulde naa til et saa fuldstændigt Billede af Virkeligheden, som det overhovedet er muligt at naa med de Erkendeevner, vi Mennesker nu en Gang har faact, er dermed ikke givet, at dette Billede ogsaa giver os Verdens, Universets inderste Virkelighed. Det kan jo nemlig være, at vi Mennesker med de Erkendeevner, vi har, overhovedet ikke magter at erkende Verden inderst inde. Flere Filosofer, navnlig *Kant*, har hævdet, at vor Opfattelse af Virkeligheden kun er subjektiv, og at vi overhovedet aldrig vil kunne erkende Verden, som den virkelig i sig selv er (*das Ding an sich*). Det samme var det, Sokrates mente, naar han netop med Henblik paa Naturen, Universet, udtalte, at vi ved kun, at vi intet ved. Overfor denne Kants og Sokrates' Opfattelse, at vi intet ved om Universets egenlige Væsen, vil jeg sige: end ikke det ved vi. Der er flere Muligheder. Det er muligt, at vor Opfattelse af Universet — derunder vor Tids Molekyl- og Atom-Teori og Relativitets-Teori — kun er et subjektivt farvet Billede af Universet i sig selv eller maaske endog

Om Begreberne Viden, Erfaring og Virkelighed maa jeg iøvrig henvise til den nærmere Undersøgelse i min Bog: *Erkendelse og Vurdering, Erkendelseslærens og Etikens Grundproblemer*, 1942, S 275 ff.

slet intet Billede af dette. Men det er ogsaa muligt, at vor Opfattelse giver os et helt eller delvis rigtigt Billede af Verden i sig selv. Vi ved blot intet herom; og vi vil aldrig faa at vide, hvilken af disse Muligheder der er den rette.

Vi maa altsaa sondre mellem to Ting, nemlig den menneskelige Opfattelse af Universet, hvad jeg for Kortheds Skyld vil kalde Virkelighed 1, og Universet, som dette er i sig selv, hvad jeg vil kalde Virkelighed 2.

I. Det kan da efter det anførte først fastslaaes, at naar vi siger, at et Fænomen *x* er, og, at *x* virkelig har *Egenskaberne* *a* og *b*, f Eks at Guld er et Grundstof med de og de *Egenskaber*, saa menes hermed kun Virkelighed 1 d v s: for den menneskelige, videnskabelige Erkendelse, der altsaa bestaar i samtlige vore Iagttagelser i den størst mulige Korrelation, ser det ud til, at *x* virkelig er til og har *Egenskaberne* *a* og *b*. Men vi ved intet om, hvorvidt denne vor Opfattelse ogsaa stemmer med Universet, som dette virkelig i sig selv er, om Virkelighed 1 helt eller delvis eller slet ikke stemmer med Virkelighed 2.

II. Dernæst maa fremhæves, at naar Videnskaben siger, at noget virkelig er til, f Eks Elektricitet, og er saaledes og saaledes beskaffet, betyder dette ikke, hvad man efter dette Udtryks sproglige Form skulde tro, at der kun tales om dette nogets, Fænomenet Elektricitets Eksistens i *Nutid*, i dette Nu, vi iagttager den, idet vi f Eks ser, at den ved at ledes gennem en Metaltraad fremkalder Lys. Det menes nemlig for det første, at Paastanden om Elektricitets Eksistens ogsaa gælder *Fortiden*; ja alle Paastande i videnskabelige Bøger, være sig om Planters, Dyrs, Kloders, elektriske og magnetiske Fænomeners Eksistens o s v, kan jo efter Sagens Natur kun dreje sig om en *Virkelighed i Fortiden*, noget der allerede er blevet iagttaget. Mere besynderligt er det dog, at Videnskabens Paastande ogsaa gælder Virkeligheden i *Fremtiden*, ti medens vi med Rette kan paastaa, at et Fænomen, f Eks Elektriciteten

i en Metaltraad, virkelig har eksisteret i Fortiden og eksisterer i dette Nu, hvor vi iagttager den, saa har Videnskaben intet Bevis for, at den ogsaa vil eksistere og følge de samme Love (lovmæssige Sammenhæng) i Fremtiden. Men Videnskaben formulerer dristig Naturlovene alment, som gældende baade for Fortid, Nutid og Fremtid. Men for denne sidstes Vedkommende er Antagelsen af Naturlovenes Gyldighed ikke en Viden, kun en Tro, nemlig en Tro paa Naturens Konstans d v s, at Fænomenerne ogsaa i Fremtiden vil optræde i de samme lovmæssige Sammenhæng, som de hidtil har vist sig i. Saaledes er f Eks Galileis, Keplers og Newtons Love for Legemers Bevægelse, Coulombs, Ørsteds og Ampères Love for de elektriske og magnetiske Fænomeners Optræden formet saaledes, at de har Almengyldighed, baade for Fortid og Fremtid, uden overhovedet at skelne herimellem. Naar f Eks Newton i sine Bevægelseslove bla fastslaar Inertisætningen, altsaa den Lov, at ethvert Legeme, der er i Hvile, ikke kan sætte sig selv i Bevægelse, og at, hvis det er i Bevægelse, kan det ikke af sig selv forandre hverken Bevægelsens Hastighed eller dens Retning, men at der til alle disse Forandringer kræves udefra kommende Faktoreres Indgriben, eller naar Coulomb bla fastslaar den Lov, at den Kraft, hvormed to Elektricitetsmængder frastøder eller tiltrækker hinanden, er ligefrem proportional med Elektricitetsmængdernes Produkt og omvendt proportional med Afstandens Kvadrat, saa fastslaar disse Naturlove bestemte lovmæssige Sammenhæng med Almengyldighed for alle Tider, Fortid og Fremtid. Men dog er disse Naturlove selvfølgelig kun udformet paa Grundlag af de hidtidige Erfaringer; og strengt taget har man derfor ingen Sikkerhed for, at Fænomenerne vil optræde efter de samme Love i Fremtiden.

2 Kapitel.

DE ANVENDTE ELLER EKSPERIMENTALE VURDERENDE VIDENSKABER.

VIDENSKABEN nøjes imidlertid ikke med at fastslaa, 1. at noget er eller 2. var, altsaa, at dette noget er iagttaget i Tid og Rum i Forskelle og Ligheder og lovmæssige Sammenhæng, og at dette noget ogsaa 3. vil være i Fremtiden; vi opdager nemlig, at vi ikke blot passivt, som Tilskuer kan iagttage, at naar Forandringen a er indtraadt, er hidtil ogsaa altid Forandringen b indtraadt umiddelbart derefter, som det, vi kalder Aarsag og Virkning; men vi opdager, at vi selv, med vore Hænder eller Redskaber, kan gribe aktivt ind i dette Naturforandringernes Forløb, altsaa sætte Forandringen a ind, og, at ogsaa i dette Tilfælde vil Forandringen b følge. a er f Eks den Forandring, vi iagttager, i Naturen, at et Frø af Vinden føres hen paa et Stykke Muldjord; b er den derpaa følgende Forandring, vi senere iagttager, at der op af Jorden vokser en Plante. Vi slutter altsaa ikke blot dristig — uden noget Bevis herfor — at naar a i Fremtiden indtræder, vil ogsaa b indtræde, men vi har yderligere det Mod selv at gribe ind i disse Naturforandringers Løb, idet vi med vore Hænder griber Frøet og lægger det i Mulden, i den Tro, at ogsaa i dette Tilfælde vil b, Plantens Fremkomst af Jorden vise sig. De mangfoldige Forandringer i Naturen skaber Uro i os og Spørgsmaal om hvorfor; men da vi opdager, at der selv i Naturens Forandringer er en vis Regelmæssighed, en vis Konstans, at de altid opfører sig efter bestemte Love, faar vi ikke blot derved en vis Ro og Tryghed i vor Tilværelse, men vi aflurer

Naturen dette Træk og efterligner den ved at fremkalde de samme konstante Forandringer, som den selv iværksætter. Og dette gør vi navnlig, fordi det viser sig, at vi ved at udnytte Lovmæssigheden i Naturens Forandringer kan fremkalde Forandringer, der er til Gavn for Menneskeheden. Menneskets bevidste Indgriben i Naturforandringerne og Udnyttelse af disses lovmæssige Sammenhæng er det, der foregaar i *det videnskabelige Eksperiment*. Dette kan bruges til blot at undersøge og konstatere, hvilken Forandring (Virkning) det vil fremkalde, at en anden eller flere andre Forandringer (Aarsager) iværksættes ved menneskelig Indgriben. Dette kan vi kalde det *konstaterende* Eksperiment. Men Eksperimentet kan ogsaa bruges til, ved at sætte visse Forandringer i Gang, at fremkalde de for Menneskeheden gavnlige Virkninger. Dette kan vi kalde det *vurderende* Eksperiment. Men begge disse Arter af Eksperimenter, det konstaterende og det vurderende, gaar sædvanlig i Videnskaben Haand i Haand.

Eksperimentet menes almindeligt at være begrænset til Naturvidenskaben. Men dette er efter min Opfattelse urigtigt. Det er kun tilsyneladende, at Eksperimentet alene i Naturvidenskaben har vundet sin største Sejr for Menneskeheden. I Virkeligheden ligger den planmæssige Indgriben i Naturens lovmæssige Sammenhæng, som er Eksperimentets Væsen, baade i det konstaterende og i det vurderende Eksperiment, bag alle menneskelige Fremskridt, paa alle Omraader, ja faktisk bag alt menneskeligt Arbejde. Og det konstaterende og det vurderende Eksperiment glider jævnt over i hinanden. Under Menneskeslægstens Udvikling opdagede saaledes en Dag i Tidernes Morgen et Menneske, at to Sten, der stødte mod hinanden, fremkaldte Ild. Han efterlignede da Naturen i det konstaterende Eksperiment: selv med sine Hænder at slaa to Sten mod hinanden og saa, at der atter herved fremkaldtes Ild-Gnister. Men han naaede ogsaa snart her til det vurderende Eksperiment: at anvende de herved fremkaldte Ild-Gnister til at tænde Baal til at varme sig ved og derefter, Skridt for Skridt, under Udviklingen

gennem lange Tider, til mange andre Formaal: til at lyse op med i Mørket, og da Metaller fandtes, til at smelte eller hærde disse o s v. Gennem lignende konstaterende og vurderende Eksperimenter opdagede Menneskene, at de kunde indvirke paa og omforme Ting, Stoffer i Naturen til Genstande, der kunde være til Nytte for dem, og derved opfandt de efterhaanden: Redskaber, Klæder, Vaaben, Vogne, Baade, Skibe; de lærte dernæst at tage visse Dyr i deres Tjeneste, navnlig Kvæg og Heste, som de allerede paa Nomadestadiet naaede at nyttiggøre sig paa forskellig Maade; senere opdagede de, ligeledes gennem det konstaterende og det vurderende Eksperiment, det ovenfor berørte Forhold, at Frø, der saas i Jorden, først af Vinden, senere af Menneskehænder, vokser op og giver Afgrøde, som kan anvendes til Føde for Mennesker og Dyr. Ilden og Saaningen er vel nok de følgerigste af alle Menneskets Eksperimenter.

Derefter følger Bosættelsen og Opfindelsen: det faste Hus, med omliggende dyrket Jord. Alle senere Erhverv og deres Fremskridt, Haandværk, Landbrug, Skibsfart, Fiskeri o l, med alle deres Redskaber og Metoder er helt og holdent opstaaet gennem Eksperimentet, det konstaterende og det vurderende, i nøjeste Samarbejde. Eksperimentet bliver endnu senere det bærende i al Naturvidenskab og i den uafbrudte Samvirken mellem Erhverv og Naturvidenskab, der skaber hele den moderne Teknik, der kun er en Videreførelse af Fremskridtene fra de ældre, rent haandværksmæssige Stadier. Fra de gamle primitive Redskaber til Bearbejdelse af Træ, Metaller, til Frembringelse af Stoffer, Landbrugs-Redskaber, Vogne, Skibe har Menneskeheden gennem Aartusender ganske gradvis eksperimenteret sig frem, udnyttende de lovmæssige Sammenhæng, til hele den moderne Maskinteknik paa alle disse Omraader og til det intense Samarbejde mellem Videnskab og Erhverv, som de mange *tekniske Naturvidenskaber* betegner, saasom Bygningsingeniørvidenskab, Havne-, Bro- og icthele Vandbygnings-Videnskab, Maskinlære, Fabriksingeniørvidenskab, den industrielle Kemi o l.

Men Mennesket opdager dernæst ogsaa, at det gennem Iagttagelse og Benyttelse af lovmæssige Sammenhæng i sit eget Legeme kan fremkalde Virkninger til Gavn for dette. Men under Udviklingen af den herved opstaaede anvendte Videnskab, Lægevidenskaben, føres vi uvilkaarlig og uimodstaaelig gennem ganske gradvise Overgange hen til ogsaa at iagttage og udnytte de psykiske lovmæssige Sammenhæng. Naar Fysiologien gennem det konstatende og Lægevidenskaben gennem det vurderende Eksperiment fastslaar, at Indtagelse af visse Stoffer i Organismen har en gavnlig Virkning, men at Optagelse af andre, f. Eks. Alkohol, Kokain i større Mængder har en skadelig Virkning for Organismen, føres vi samtidig nødvendigvis til at iagttage visse psykiske Sammenhæng og at konstatere, at Mennesket til en vis Grad er i Stand til at vælge mellem disse Virkninger og derigennem beherske sine Tilbøjeligheder til overdreven Brug af nævnte Nydelsesmidler. Det konstatende og vurderende Eksperiment fører altsaa gennem Fysiologi, Lægevidenskab og Psykologi med uundgaelig Konsekvens over i et videnskabeligt set nyt Omraade, der hidtil har været behandlet ret tilfældig og vilkaarlig i nedarvet Moral og Religion og uden virkelig videnskabelig Begrundelse eller Metode i den Del af Filosofien, der kaldes den individuelle Etik. Vi mangler her i høj Grad et Erfaringsmateriale af videnskabelig objektive og nøjagtige Erfaringer. I det følgende skal jeg forsøge at give en nærmere Behandling af dette Problem. Men saa meget kan formentlig allerede paa dette Sted fastslaas, at den nedarvede Morals og Religions Trossætninger vel maa modtages med Ærbødighed, fordi de er Udtryk for Menneskehedens Erfaringer gennem Tusender af Aar, men at disse Trossætninger ikke længer slaar til for Menneskeheden, at denne maa kræve Begrundelse, og at kun en videnskabelig, objektiv Undersøgelse af de psykiske Fænomener: Ønsker, Lidenskaber, Drifter og en eksperimental Udnyttelse af de lovmæssige Sammenhæng mellem disse og deres Virkninger kan bane Vej for de rigtige Grundsætninger eller Love for menneskelig

Livsførelse. Paa dette Sted er det tilstrækkeligt at fremhæve, hvad det følgende nærmere skal belyse i Enkeltheder, at Mennesket under sin Udvikling fra lavere til højere Stadier har vist sig i Besiddelse af en særlig, for Mennesket ejendommelig psykisk Egen-skab, nemlig den nævnte Evne til indenfor visse Grænser at beherske sit Sjæleliv. Ogsaa her er det, efter min Opfattelse, gennem det konstaterende og vurderende Eksperiment, at Mennesket paa psykisk Omraade, ligesom tidligere paa den ydre Naturs Omraade, naar frem til Opdagelsen af, at det kan lede sit Sjæleliv, sine Tan-ker og Ønsker i visse bestemte Retninger, med gavnlige Virkninger, og bort fra andre, der erfaringsmæssig drager skadelige Virkninger efter sig. Europa udgør en meget lille Del af hele vor Klodes Land-areal i Sammenligning med de andre Verdensdele og har tilmed for Størstedelen et ret ugæstmildt Klima og vanskelige Naturforhold. Men at det netop er Folkene i denne lille Verdensdel og de derfra udvandrede, der med deres overlegne Teknik og praktiske Kunnen paa alle Omraader er blevet den førende Race og i det hele og store den øvrige Verdens Beherskere, er ingen Tilfældig-hed. I Europa maatte Frugtbarheden fravristes Naturen af Men-neskene under en uafbrudt og haard Kamp; de oprindelige mæg-tige Skovstrækninger, Mose- og Hedestrækninger maatte ryddes, vandafledes, opdyrkes; de største Vanskeligheder for Samfærdselen fra de Landene overalt skillende Bjerge, Have, dybe Indskæringer af disse o l maatte overvindes; og jævnsides med alle disse Arbej-der gjorde det forholdsvist kolde Klima i den største Del af Om-raadet den halve Tid af Aarct en bestandig Kamp for bedre Boliger og Klæder nødvendig. Paa alle Omraader, Rydningens, Afvandin-gens, Agerdyrkningens, Samfærdselens, Bolig- og Klædetilvirknin-gens Omraader maatte denne Verdensdels haarde og vanskelige Naturforhold nødvendigvis fremtvinge i de Mennesker, der be-boede den, betydelige Egenskaber i Retning af Haardførhed, Nøj-somhed, Beherskelse og omfattende teknisk Snille og Opfindsom-hed. De førstnævnte Egenskaber, som vi plejer at kalde moralske,

navnlig Arbejdsomhed og Beherskelse i alle deres Former, er alt-saa vokset lige saa naturnødvendig op af Livets Urgrund, gennem Menneskehedens konstaterende og vurderende Eksperimenteren, som: Redskaber, Vogne, Bygninger, Skibe, Maskiner og al senere Teknik og Videnskab. Den Kulturværdi, de nævnte menneskelige Egenskaber betegner, og som er Frugt af en lang Udvikling paa Menneskeslægtens Lidelsesvej, kan med et kort Udtryk kaldes: *Karakter* — i kvalitativ Betydning — eller *Karakter-Værdi*. Al menneskelig Livserfaring viser, at den Sum af Egenskaber, vi kalder Karakter, har alt afgørende Betydning for, hvad den Enkelte faar ud af sit Liv — i Reglen mere end Begavelse og ydre Kaar. Som den gamle Filosof fra Renaissancetiden sagde — idet han vendte sig mod Middelalderens Overtro —: »et Menneskes Skæbne læses ikke i Stjernerne, men i dets Karakter«.

Men ganske paa samme Maade har Menneskene, ved mangfoldig konstaterende og vurderende Eksperimenteren gennem Aartusender, under Lidelser, Arbejde og Tilfredsstillelser famlet og følt sig frem til en anden for Menneskeheden uundværlig Kulturværdi, nemlig: *det menneskelige Samfund*. I Kampen mod de mangfoldige Farer i den omgivende Natur, i Bestræbelsen for at gøre os Jorden underdanig, betvinge Naturkræfterne og skabe nye Værdier, har det Fænomen, vi kalder Samfundet, vist sig at være Menneskehedens vigtigste Værn og Beskyttelse, det eneste Middel til Sikringen af den Enkeltes Arbejdsfred og Liv. Samfundet har dels gennem et Samarbejde mellem Mennesker paa mange Maader skabt 1) et Værn mod Naturens Farer og en organiseret Udnyttelse af dens Kræfter og dels gennem en stærk Samfundsmagt 2) søgt at hindre Mennesker i at skade hinanden indbyrdes. Gennem alle menneskelige Samfund ned gennem Tiderne, gennem alle Lovbøger, fra Hammurabis Lov og Mose Lov til Nutidssamfundenes Straffelove lyder det elementære Bud: Du skal ikke skade dine Medmennesker. Lovene specialiserer dette Bud i forskellige Handlinger: Du skal ikke ihjelslaa; du skal ikke stjæle; du skal ikke bære falsk

Vidnesbyrd mod din Næste; du skal ikke krænke hans Ære o.l. Men alle Specialreglerne kan sammenfattes i dette ene Bud: Du skal ikke skade din Næste. Dette Bud lyder ikke blot gennem alle Samfundets Lovbøger, men er en ledende Grundsætning, der gaar igennem alle de retslige og moralske Regler paa hele dette Omraade, Samlivet mellem Mennesker. Grunden til, at Menneskene paa alle Livets Felter er naaet frem til dette Bud som det mest fundamentale af alle, er formentlig i første Række den, at Budets Gennemførelse ialtfald sparer Menneskene for de Lidelser, de tilføjer hinanden indbyrdes, og dernæst skaber Arbejdsfred for den Enkelte. Den uomgængelig nødvendige Betingelse for, at Mennesker ved Arbejdsomhed, Opfindsomhed og Initiativ kan udrette noget er, at de har Fred til deres Arbejde, at der er Tryghed i Samfundet om den Enkeltes Virksomhed, at andre Mennesker hindres i at gribe forstyrrende ind og tilføje ham Skade. I den ældste primitive Tid gik altfor megen kostbar Tid tabt for Arbejdet derved, at det enkelte Menneske, for at bruge et Billede, maatte arbejde med Murskeen i den ene Haand og Sværdet i den anden, idet han samtidig med sit Arbejde ustanselig maatte værge sig for Fjender udefra. Nutidens Samfund har sikret Arbejdsfreden for den Enkelte ved at overtage Sværdet, idet det med Bøddelsværdet eller andre haarde Midler tvinger andre Mennesker til ikke at dræbe, saare eller paa anden Maade skade den fredelig arbejdende.

Men det konstatrende og vurderende Eksperiments Metode ligger ikke blot bag alt menneskeligt Erhverv, al Teknik, al Moral og Ret; det ligger endelig ogsaa bag al *Kunst*. Menneskeheden har, bevidst eller ubevidst, gennem Aartusender følt, eksperimenteret sig frem til Opdagelsen af, at visse bestemte, paa særlig Maade ordnede Indtryk giver Behagsvirkning, andre det modsatte. Men det forholder sig med Æstetikken som med Etikken. Der savnes dels et stort Materiale af objektive Erfaringer og dels en sikker videnskabelig Metode til nærmere at fastslaa, paa hvilke Momenter det beror, at visse Indtryk giver Behagsvirkning, andre ikke; og der-

for raader der, ligesom i Nutidens Moral, ogsaa i Nutidens Kunst, baade i Maler- og Billedhuggerkunst og Arkitektur den største Forvirring og Raadvildhed. Derfor viser bl a Nutidens Byer et Kaos af de forskellige Stilarter, af forvirrede Forsøg og deraf følgende forrodet Bebyggelse. Hele vor Tid er en Opløsningens Tid, baade moralsk, æstetisk, politisk og alment aandelig. Men ligesom man, som jeg skal søge at vise, gennem en sikker videnskabelig, eksperimentel Metode kan naa frem til bestemte Resultater, til visse fundamentale Retningslinjer for menneskelig Livsførelse paa de Omraader, hvor hidtil en nedarvet Moral og Ret uden Begrundelse og Klarhed famler i Blinde, saaledes vil man, efter min Opfattelse, ogsaa paa æstetisk Omraade, gennem en objektiv, *eksperimentel, videnskabelig* Metode kunne naa frem til Forstaaelse af, hvorfor visse Indtryk af Syn og Hørelse giver Behagsvirkninger, andre det modsatte. Man vil, saa vidt jeg kan se, ogsaa her kunne finde frem til bestemte Retningslinjer, der viser, at det kun er ganske særlige, ejendommelige Ordninger af Rum-, Farve- og Lydforhold, der giver de Mennesker løftende og berigende Indtryk, vi kalder Skønhed, og hvilke disse ejendommelige Indtryks-Ordninger er.

Efter det anførte kan det da formentlig fastslaaes, at de menneskelige Kulturværdier, Videnskab, Erhverv, Teknik, Karakter, Samfund og Kunst, alle er opstaaet af og kun kan begrundes ud fra Menneskehedens Eksperimenteren sig frem: til Tænke-, Arbejds- og Erhvervs-Former, til karaktermæssige Retningslinjer, til Samfundet og dets Retsregler og til de særlige Anordninger af Sansendtryk, der kaldes Skønhed. Al Menneskeslægtens Kultur, al dens Virken og Arbejde bunder altsaa til syvende og sidst i det konstaterende og vurderende Eksperiment.

Med det vurderende Eksperiment, Skaberen af al menneskeligt Fremskridt og Kultur, er der opstaaet en ny Tankeform, der er forskellig fra den beskrivende Videnskabs: noget 1. er, 2. har været, og 3. vil være. Mest beslægtet er den vurderende Eksperimental-

viden med den sidstnævnte Tankeform 3. Der er ingen Væsensforskelse mellem 3 og det konstaterende Eksperiment, ti hvad enten Forandring a — den saakaldte Aarsag — fEks en Ild, sættes i Gang af Naturen selv og derved fremkalder Forandring b, fEks en Skovbrand — den saakaldte Virkning — eller a fremkaldes af Menneskehænder eller Redskaber, er Forløbet i Naturen videnskabelig, erkendelsesmæssig det samme. Og for at tage et andet Eksempel: hvad enten Stofferne x og y blandes sammen af Naturen selv, og denne Forandring, Aarsagen a, fremkalder et nyt Stof, Virkningen b, eller Blandingen iværksættes af menneskelige Hænder eller Redskaber, er Naturforløbet erkendelsesmæssig det samme. Men dette Forløb forandres i og for sig heller ikke, fordi Mennesket fremkalder Ilden eller den kemiske Blanding af Stoffer med det Formaal at skabe Virkninger, der er til Gavn for Menneskeheden. Men da Naturforløbet her ledes bevidst af Mennesker og efterhaanden mere og mere planmæssig af Videnskaben med et Formaal, som Naturen i sig selv udenfor Menneskenaturen (og den organiske Verden, se nedenfor) ikke har, er der her en mere sammensat Tankeform, som ogsaa kræver en anden sproglig Form end Udtrykkene: er, har været og vil være. Selv den sidste slaar ikke til. Vi maa for at udtrykke den formaalsbestemte, eksperimentale Udnyttelse af de lovmæssige Sammenhæng i Naturen enten bruge den betingede Taleform: *hvis* Mennesket *vil* frembringe Forandring eller Virkning b, *maa* det først fremkalde Forandring eller Aarsag a, eller bruge den kortere Vending, der i Realiteten betyder det samme: Mennesket *maa* — eller skal eller bør — sætte a, Aarsagen i Gang, for at fremkalde Virkningen b.

Denne sidste Tankeform og dens sproglige Udtryk, i det følgende kaldet Form 4, den vurderende Eksperimentalviden ved Siden af al konstaterende Videns Former 1, 2 og 3, er altsaa, som i det foregaaende belyst, den herskende Tankeform i alt menneskeligt Arbejde, i alle Erhverv og deres Teknik, i alle tekniske Naturvidenskaber, i al Lægevidenskab. Og det er, som jeg ovenfor paa-

viste, ganske den samme Tankeform, den vurderende Eksperimentalforskning, der maa være den herskende i Fremtiden i al Etik og Retslære, naar de skal opbygges paa erfaringsmæssigt, ikke apriorisk Grundlag. Fremtidens Etik kan altsaa efter min Opfattelse ikke, saaledes som Religionernes Morallære eller Kants og lignende Filosoffers aprioriske Pligtetik, opstille absolute Bud. I denne Betydning kan en videnskabelig Erfaringsetik ikke bruge Ordene: Du skal, Du bør. Den erfaringsmæssige etiske Eksperimentalforskning kan efter min Opfattelse kun sige til Mennesker: *hvis* I vil undgaa de og de skadelige Virkninger, Forandringer i eders Liv, *maa* I sætte de og de Forandringer, Aarsager, ind, altsaa praktisk talt følge den og den Opførsel. Etikken kan altsaa herefter kun blive en sjælelig Lægevidenskab, en Karakter- eller Levelære, der fortsætter Lægevidenskabens Behandling af Legemet med en tilsvarende erfaringsmæssig, eksperimental Behandling af Sjælen. Men der er naturligvis intet i Vejen for, at vi ogsaa anvender den anden, ovenfor anvendte Udtryksform: I *bør* — eller *maa* eller *skal* — handle saaledes og saaledes, hvis I vil opnaa de og de gavnlige Resultater: et stærkt Helbred, stor Arbejdscvne og Erhvervsdygtighed, betryggende Samfundsforhold, da alt dette i høj Grad ogsaa er afhængig af, hvorledes man sjælelig, karaktermæssig lever sit Liv. Man maa blot stadig være klar over, at Udtrykkene »maa, bør, skal« ogsaa her ikke betyder andet end det samme eksperimentale, erfaringsmæssig prøvende og vurderende, som det ogsaa betyder, naar vi staar og skal vælge den bedste Brokonstruktion, den bedste Helbredelsesmetode overfor Tuberkulose o l.

Da det overalt drejer sig om den videnskabelig set samme Tankeform, kan vi altsaa i sidste Instans med fuld Ret sige, at vi *bør* — eller *maa* eller *skal* — slutte den elektriske Strøm, hvis vi vil opnaa en Lysvirkning, at vi *bør* blande Stof x sammen med Stof y, hvis vi vil fremkalde Stof z, at vi *bør* anvende Konstruktionen x for at frembringe en bestemt Brobygning y, at vi *bør* tilføre det menneskelige Legeme et bestemt Stof, f Eks Leverpræpa-

rat eller Insulin, hvis vi vil modvirke henholdsvis Sygdommene pernicios Anæmi og Sukkersyge, at Mennesker bør vise Arbejdssomhed og Beherskelse for at kunne erhverve til Livets Opretholdelse og vinde teknisk Fremgang heri, og at Mennesker bør undlade at skade deres Medmennesker.

Paa Grund af det overordenlig sammensatte i Tankeform 4 er det meget forstaaeligt, at al nyere Erkendelsesteori og Undersøgelse af etiske Fænomener hidtil overhovedet ikke har kunnet begrunde Etikken og Retslæren. Idet den nyere Videnskab med Rette afviste ældre Etiks og Religions aprioriske, absolute Moralbud, og idet Videnskab kun syntes at være: at konstatere, at noget er, oven-

Hvis ovennævnte herskende Retning i Nutidens etiske Undersøgelser er rigtig, maa konsekvent al Opdragelse af Ungdommen i Skoler og Familie ophøre, al Vurdering af Personer, offentlige og private, al Kritik af Samfundsinstitutioner eller af private Selskabers Færd, ophøre, ligesom ogsaa alle Domstole og Fængsler maa indstille deres Virksomhed, ja al Samfundets Lovgivning maa ophøre, ti Nutidens Mennesker kan selvfølgelig ikke være bekendt at indprente Børn, unge Mennesker, Lovovertrædere eller andre Mennesker nogle Domme, som er logisk meningsløse, som videnskabelig ikke kan begrundes. Den herskende Retnings Tilhængere trøster sig med, at disse rent teoretiske videnskabelige Undersøgelser og deres negative Resultater ikke vil faa nogen Indflydelse paa Menneskers Liv, at disse stadig vil blive ved at dømme, vurdere sig selv og andre, opdrage Børn og straffe Lovovertrædere.

Dette turde dog være en Illusion. I Nutiden, hvor der er en saa stor og udbredt Respekt for Videnskaben selv i den jævne Befolkning, vil det snart gaa op for denne, at naar Videnskaben selv giver op overfor alle moralske og retslige Regler, at disse i Virkeligheden ikke kan begrundes videnskabelig, saa maa der være fuld Frihed til at opføre sig, som man vil; og alle Hæmninger i Love o l maa man snarest sætte sig ud over, og disse bør snarest afskaffes.

Men dernæst maa den herskende Retning være konsekvent i sin Tænkning og derfor være klar over, at den staar overfor et Alternativ: *enten* har den herskende Opfattelse Ret i, at alle moralske og retslige Domme kun er logisk meningsløse Følgesudbrud, og at følgelig Moralen og Retten ikke videnskabelig kan begrundes; og i saa Fald maa den uundgaelige Konsekvens være, at al Opdragelse af Børn og unge Mennesker i Skole

nævnte Viden 1, (eller har været, Viden 2), slutter den herskende Retning i Nutidens etiske og retslige Undersøgelser saaledes: om enhver Paastand, at noget er (eller har været), kan vi sige, at den enten er sand eller falsk; men om den Paastand, at vi bør eller skal eller maa handle saaledes og saaledes, kan vi hverken sige, at den er sand eller falsk; følgelig er denne Paastand logisk meningsløs; de moralske og retslige Paastande maa derfor antages kun at være Følelsesudbrud uden nogen videnskabelig Mening. Følgelig kan Moralen og Retten ikke videnskabelig begrundes, men maa nærmest antages at bero paa en logisk uforstaaelig Mystik.

Hele denne Betragtning er imidlertid en videnskabelig metodisk

og af Forældre, al Straf af Forbrydere, al Kritik af Samfundsinstitutioner, af offentlige og private Personer maa ophøre; eller ogsaa maa der være noget galt, noget videnskabelig uholdbart i den herskende Retnings Opfattelse, en videnskabelig Metodefejl i denne Retnings Tænkning.

I en Tid som denne, den allernyeste, hvor der over hele Jordkloden raser en Kamp om Magten uden nogen Art af moralske og retslige Hæmninger, skal man ganske særlig ikke gøre sig nogen Illusioner om, at det vil være uden Følger, at Videnskaben hævder, at Moralen og Retten ikke kan begrundes. Hvis Videnskaben, som er det eneste, som Menneskene endnu kan tænkes at ville bøje sig for, ikke kan begrunde disse Værdier, kan vi se en Fremtid i Møde, hvor Menneskehedens Kultur gaar til Grunde i en Alles Kamp mod Alle. Samtidig trues Menneskeheden af en Opløsning indefra, i det enkelte Menneske. For enhver skarp lagttager er det mærkbart, at der i de sidste Menneskealdrer under den herskende negative Holdning overfor alle moralske Værdier fra de aandelige Ledendes Side har bredt sig en betænkelig Løshed, ikke mindst blandt Ungdommen, i de seksuelle og andre materielle Forhold. Heller ikke her skal man gøre sig nogen Illusion om, at Videnskaben, der er den eneste aandelige Autoritet i Nutiden, skulde kunne hævde, at Moralen og Retten ikke kan begrundes, uden at dette negative Resultat faar Følger for Ungdommens og idethele Folkets Holdning og Skæbne i Fremtiden. Selv dette skal der dog selvfølgelig ikke tages nogetsomhelst Hensyn til, hvis den herskende negative Retning videnskabelig er holdbar. Ingen Lægmandsbevægelser som Pragmatismen o l skal blande sig heri og prøve at forfalske Videnskabens Resultater. Men om den etiske Negativisme er videnskabelig holdbar, er derfor alene Spørgsmaalet, som ovenfor skal søges afgjort.

Tankefejl, der skyldes, at man ikke har tænkt Problemet igennem tilbunds. Det er klart, at hvis man alene tager Viden i Betydning 1 — Viden om, at noget *er* (eller har været, Viden 2) — og derefter konfronterer denne Viden med Viden 4 — at noget *maa* eller *bør* være — er det forstaaeligt, at der for en overfladisk Tænkning konstateres en afgrundsdyb Forskel mellem *er* og *bør* være, hvorover der ikke kan bygges Bro, og at den almindelige Tendens i Nutidens Etik, Retsvidenskab og Socialøkonomi, derfor, trængt ud i dette snevre Alternativ, Viden 1 og 4, tilsidst mener at maatte hævde, at kun en faktisk Beskrivelse af etiske, retslige og økonomiske Fænomener, en vurderingsfri Konstatation af, hvad der paa disse Fænomeners Omraade »er«, er Videnskab, medens Undersøgelsen indenfor samme Videnskaber af, hvad der »bør være«, ikke er videnskabelig. Denne Tendens er forstaaelig, da der hidtil har manglet en dybere erkendelsesteoretisk Undersøgelse af, hvad Viden er, af Modsætningen mellem *er* og *bør* være, og af andre mulige Former af Viden.

Hele den nævnte Retning har overset, at det idetheletaget er en videnskabelig Metodefejl at sammenligne Viden 4 med Viden 1, og at den Viden, Viden 4 skal sammenlignes med, metodisk rigtig maa være Viden 3, idet netop disse 2 Arter af Viden, Viden 3: at noget vil være, og Viden 4: at noget maa eller bør være, begge er en Viden om *Fremtiden*, beroende paa Slutninger fra fortidige lovmæssige Sammenhæng til fremtidige.

Viden 3 er alle enige om at henhøre til den strengt videnskabelige Viden, ti til denne Viden hører alle Naturvidenskabens Love. Det drejer sig nemlig ikke her om den Paastand, at noget *mulig* vil indtræde i Fremtiden, men en Paastand om, at noget *nødvendig* vil indtræde, idet Naturvidenskabens ud fra mangfoldige Erfaringer om lovmæssige Sammenhæng, om Konstansen i Naturens Forandringer, indtil videre bygger paa og arbejder ud fra Antagelsen af, at denne Konstans ogsaa vil vise sig i Fremtiden, uanset, at dette strengt erkendelsesteoretisk set ikke kan bevises. Men naar

vi nu nærmere undersøger denne Viden 3, Naturvidenskabens fundamentale Antagelser, viser det sig, at ogsaa om Paastandene i denne Viden gælder det samme, som den herskende Retning indvender mod Viden 4, nemlig, at disse Paastande hverken kan siges at være sande eller falske. Disse to Domme: sand eller falsk — udtømmer ikke hele Tænkningens Omraade, men kun en Del af dette, nemlig den, der vedrører det, der er sket eller sker nu. I Paastande om Viden 3 og 4, altsaa om Naturlovenes, den konstaterende og vurderende Eksperimentalvidens Antagelser, der alle vedrører det, der vil ske i Fremtiden, maa man bruge andre Udtryk end sand og falsk, Udtryk, der dækker disse Tankeformer. Man maa om Paastande som, at Legemernes Bevægelse i Fremtiden vil følge Newtons Gravitationslov, at Stofferne x og y ved Blanding vil blive til Stof z , at Giften a 's Indvirken paa Organismen b vil blive Virkningen c , at man ved Beherskelse af Trangen til Alkohol, Mad, af Seksualdrift kan bevare Sundhed og Arbejdsevne o s v, om alle saadanne Paastande maa man bruge Dommene: dette er *sandsynligt* eller *rigtigt* eller det modsatte, nemlig: efter de hidtil gjorte Erfaringer i Fortid og Nutid om de lovmæssige Sammenhæng. Om de Fremgangsmaader, der efter de hidtil gjorte eksperimentale Erfaringer er gavnlige for Menneskeheden, være sig i de tekniske Naturvidenskaber, Lægevidenskab, Etik og Retslære, kan man ogsaa bruge det Udtryk, at de er *hensigtsmæssige*, hvilket vil sige, at Formaalet eller Hensigten, der tilstræbes, Virkningen i Fremtiden vil opnaas ved at sætte Aarsagen ind.

Det videnskabelige Eksperiment, det konstaterende og vurderende, maa i saa vidt Omfang som muligt udstrækkes til alt i Universet; det kan saaledes, som ovenfor vist, ikke stanse ved Menneskets Legeme, men gaar gennem gradvise Overgange ind paa Sjælens Omraade og derfra ind i den større Sammenhæng, den større sjælelige Organisation, vi kalder Samfundet. Ogsaa paa disse Omraader kan der, som det følgende vil vise, opstilles visse eksperimentale Naturlove, navnlig de to, som i det foregaaende er an-

tydet, og som jeg vil kalde *Karakterloven* eller Beherskelsens Lov og *Samfundsloven* eller Loven mod, at Mennesker skader hinanden. Den førstnævnte Lov og lignende Love skal behandles i den individuelle Etik, den anden Lov og dermed beslægtede Love behandles i den sociale Etik og Retslæren og tildels i Socialøkonomien.

Efterat der i det foregaaende er forsøgt en Belysning i videnskabelig metodisk Henseende af Forskellen mellem de beskrivende og de eksperimentale vurderende Videnskaber, kan Videnskabernes System opstilles. Forud for alle Fagvidenskaber maa Erkendelseslæren gaa. Denne maa behandle de Grundproblemer og Grundbegreber, som alle Fagvidenskaber benytter sig af, saasom Begreberne Virkelighed, Eksistens, Erfaring, endvidere Begreber som Jagttagelse, Tid og Rum, Aarsagsammenhæng eller lovmæssige Sammenhæng, Prøven paa alle Dømmes Sandhed eller Rigtighed, o.l. Erkendelseslæren bliver saaledes alle Videnskabers almindelige Del. Dernæst maa fremhæves, at der til enhver beskrivende Videnskab svarer en eksperimental vurderende Videnskab. De beskrivende Videnskaber kaldes undertiden ogsaa de teoretiske Videnskaber; og de eksperimentale vurderende Videnskaber kaldes ogsaa de praktiske eller anvendte Videnskaber. Det konstaterende Eksperiment anvendes ogsaa af de beskrivende Videnskaber; i de eksperimentale eller praktiske Videnskaber anvendes baade det konstaterende og det vurderende Eksperiment, men mest naturligvis det sidste.

Videnskabernes System kan da efter det anførte kort skitseres saaledes:

A. ERKENDELSESLÆREN.

ALLE FAGVIDENSKABERS ALMINDELIGE DEL.

B. FAGVIDENSKABERNE.

I. DE BESKRIVENDE ELLER TEORETISKE VIDENSKABER.

- a. *Fysik. Kemi. Astronomi. Matematik.*
- b. *Den deskriptive Botanik* (ogsaa kaldet Systematikken, der giver en beskrivende Fremstilling af Arter og Slægter i Planteverdenen). *Planteanatomi. Plantefysiologi* (Fremstilling af Planternes Organer, Stofskifte og Livsvirksomhed idethele). *Plantepatologi* (Beskrivelsen af Planternes Sygdomme).
- c. *Den deskriptive Zoologi* (Systematikken: Rækker, Klasser, Ordener i Dyreverdenen). *Dyreanatomi. Dyrefysiologi. Dyrepatologi.*
- d.
 1. *Antropologi. Menneskets Anatomi, Fysiologi, Patologi.*
 2. *Psykologi. Historie, derunder Arkæologi. Sprogvidenskab.*
 3. *Sociologi* (en beskrivende Fremstilling af det menneskelige Samfund, dets Organisationsformer, Kulturfænomener, Udvikling). *Positiv Retsvidenskab* (Beskrivende Fremstilling af gældende Love og anden Ret). *Socialøkonomi* (Socialøkonomiens Teori, beskrivende Fremstilling).
- e. Der findes enkelte Videnskaber, som efter sin omfattende Genstand rækker over flere af de ovennævnte Videnskabs-

Under de beskrivende eller teoretiske Videnskaber tager jeg, som det vil ses, baade, hvad man kalder de deskriptive Videnskaber (f Eks den deskriptive Botanik, Systematikken) og hvad man kalder de eksplikative Videnskaber (f Eks Plantefysiologien). De førstnævnte giver alene en Skildring og Systematisering af Fænomenerne, de sidstnævnte giver en nærmere Forklaring ved en Udforskning af Aarsagsammenhængen mellem dem.

grupperes Omraade: *Geologi. Biologi.* Geologien spænder saaledes over Grupperne I a, b, c og d. Biologien, den almene Lære om Livet, skal efter naturvidenskabelige Metoder undersøge Liv i alle dets Former og omfatter følgende Grupperne I b, c og d.

II. DE ANVENDETE ELLER PRAKTISKE VIDENSKABER.

- a. *Maskinlære. Mekanisk Teknologi. Elektroteknisk Videnskab. Teknisk Kemi. Bygnings-, Fabriks-, Vej-, Bro- og Vandbygnings-Ingeniørvidenskab* o l.
- b. *Landbrugsvidenskab og Forstvidenskab, der giver Læren om den rationelle Behandling af de forskellige Nytteplanter og om Bekæmpelsen af deres Sygdomme.*
- c. *Veterinærvidenskab, der omhandler den rationelle Udnyttelse af de forskellige Husdyr og Bekæmpelse af Sygdomme hos disse, altsaa Ernæringslære o l, Dyrkirurgi og -Medicin.*
- d.
 1. *Lægevidenskab, altsaa Videnskaben, med mange Underafdelinger, om den rationelle Behandling og Helbredelse af Menneskets legemlige Sygdomme.*
 2. *Psykiatri. Individuel Etik. Æstetik.*
 3. *Social Etik. Retslære. Anvendt Socialøkonomi.*
- e. De under I e hørende Videnskaber — Geologiens og Biologiens Erfaringer — udnyttes af *forskellige anvendte Videns-*

En Sondring mellem Videnskaberne, der ofte anvendes, er Sondringen mellem *Naturvidenskaber* og *Aandsvidenskaber*. Under *Naturvidenskab* indfattes alle Grupperne I a, b, c, d 1 og e; og hertil maa ogsaa regnes de hertil svarende anvendte eller praktiske *Naturvidenskaber*, II a, b, c, d 1 og e, da der ellers ikke er Overensstemmelse med, hvad der i Almindelighed inddrages under *Aandsvidenskaberne*. Til disse henregnes nemlig temmelig almindeligt *Videnskabsgrupperne* I d 2, 3, og delvis c og II d 2, 3 og delvis e.

skaber, ligefra mineteknisk Videnskab, Landbrugs- og Forstvidenskab til Lægevidenskab og Etik.

I det hele og store svarer der, som fremhævet, til hver af Grupperne under de beskrivende Videnskaber Grupper af de anvendte Videnskaber, idet disse sidste som Grundlag udnytter de førstes Erfaringer. I-Videnskaber samler Iagttagelser, konstaterer Forskelle, Ligheder og lovmæssige Sammenhæng, derunder tidmæssige og rumlige Sammenhæng mellem dem og giver en systematisk Fremstilling af alle disse Erfaringer. II-Videnskaber udnytter de herved vundne Erfaringer, navnlig de hidtil konstaterede lovmæssige Sammenhæng eller Aarsagsammenhæng, idet de griber ind i disse Sammenhæng — være sig med Hænder, Redskaber, Maskiner, Teknik idethele, eller psykiske Paavirkninger — og ved at hidføre bestemte Aarsager bevidst og planmæssig fremkalder bestemte gavnlige Virkninger. Den eksperimentale Metodes 2 Arter, det konstaterende og vurderende Eksperiment kaldes i det følgende for Kortheds Skyld Eksperiment a og b. Eksperiment b bygger i vidt Omfang paa det Erfaringsgrundlag, som er skabt gennem Eksperiment a. Og i den daglige videnskabelige og tekniske Praksis glider de to Eksperimenter jævnt over i hinanden. I de fysiske, kemiske og biologiske Laboratorier, der er knyttet til videnskabelige Læreanstalter, anstilles der Verden over utallige Eksperimenter alene med det Formaål at efterspore og konstatere dybere og andre Aarsagsammenhæng end hidtil iagttaget. Men ofte foregaar der samtidig og uadskillelig forbundet med denne Eksperimenteren a den anden Eksperimenteren, b, der ved planmæssig Indgriben i de uorganiske eller organiske Processer søger at fremkalde praktiske Virkninger til Gavn for Mennesker. Omvendt arbejdes der paa de Laboratorier, kemiske eller biologiske, der ofte er knyttet til omfattende Industrivirksomheder, og hvis Hovedformaål er Eksperiment b, i vidt Omfang ogsaa med Eksperiment a, uden Hensyn

til de direkte praktiske Virkninger, idet man er klar over, at en systematisk og grundig eksperimentel Viden a er Betingelsen for at naa store Resultater i eksperimentel Viden b. De to Arter af eksperimentel Viden arbejder saaledes paa store Omraader Haand i Haand.

Der er ingen metodisk videnskabelig Forskel mellem, om den eksperimentale Videnskab arbejder paa fysisk eller paa psykisk Omraade; og Forholdet mellem de anvendte og de beskrivende Videnskaber er overalt det samme paa begge Omraader. Saaledes giver f Eks Naturvidenskaben gennem Fysik, Kemi o l (Gruppe I a) en faktisk Beskrivelse af de hidtil iagttagne Fænomener i den uorganiske Natur, deres Ligheder og Forskelle og Lovene for Fænomenernes Optræden (Viden 1, 2 og 3, støttet af Eksperiment a), og paa Grundlag heraf søger de mange dertil svarende tekniske Videnskaber (Gruppe II a) at angive de talrige for Menneskeheden hensigtsmæssige Løsninger indenfor Maskinbedrift, Vej- og Brobygning, Vandbygningsvæsen, Telegraf-, Telefon- og Radioteknik o a (Viden 4, Eksperiment b). Ganske paa samme Maade giver Anatomien, Fysiologien og Patologien (I d 1) en faktisk Beskrivelse af alle de hidtil iagttagne Ligheder og Forskelle og lovmæssige Sammenhæng i det menneskelige Legeme og dets Sygdomsfænomener (Viden 1, 2 og 3 og a-Eksperimentet); og paa Grundlag af denne Viden søger Lægevidenskaben (II d 1) at finde Metoder til en helbredende Behandling af de menneskelige Sygdomme, navnlig gennem en planmæssig Udnyttelse af de af Videnskaberne I d 1 konstaterede lovmæssige Sammenhæng til Gavn for Menneskeheden (Viden 4, Eksperiment b). Og ganske paa samme Maade maa f Eks den individuelle og sociale Etik, Retslæren og den anvendte Socialøkonomi (II d 2 og 3) udnytte de af Psykologien, Historien, Sociologien, den positive Retsvidenskab og den teoretiske Socialøkonomi (I d 2 og 3) konstaterede lovmæssige Sammenhæng paa Menneskelivets forskellige Omraader til Gavn for Menneskeheden, karaktermæssig og samfundsmæssig, støttet af

Eksperiment b. Gennem tidligere Erfaringer konstaterer vi, at Handling eller Undladelse x giver Tilfredsstillelse eller Lystfølelse y, og at Handling eller Undladelse p giver Ulystfølelse q; og finder vi gennem disse og eventuelt nye Erfaringer, at der er en lovmæssig Sammenhæng mellem x og y og mellem p og q, søger vi i Fremtiden at hidføre de Betingelser, der herefter skaber Lyst, og fjerne dem, der skaber det modsatte. Vi opstiller paa Grundlag heraf en etisk eller retslig Regel. At følge en etisk eller retslig Regel er derfor et psykologisk Eksperiment, et psykologisk Analogon til det fysiske, kemiske Eksperiment. I begge Tilfælde lærer vi Naturen dens Kunst af. At skabe i Laboratoriet de kemiske og fysiske Betingelser for et nyt Stofs Opstaaen og i Sindet at skabe de psykologiske Betingelser for en Lystfølelses Opstaaen eller et Behovs Tilfredsstillelse er ganske ens Fænomener, videnskabelig metodisk set.

Ligesom Naturvidenskaben maa ogsaa Aands-Videnskaben, Psykologi, Samfundsvidenskab, Historic, Sprogvidenskab o a, skelne mellem Viden, Erfaring, i Betydning 1 og 2 og i Betydning 3 og 4. Psykologien skildrer paa Grundlag af vore hidtil hafte Selviagttagelser de psykiske Tilstande, Sansninger, Forestillinger, Følelser, Viljesbeslutninger o l i Ligheder og Forskelle og lovmæssige Sammenhæng, altsaa som disse hidtil har været. Sociologien, den positive Retsvidenskab og den teoretiske Socialøkonomi giver en faktisk Beskrivelse af de hidtil iagttagne Fænomener i Forskelle, Ligheder og lovmæssige Sammenhæng indenfor det menneskelige Samfund og dets Organisationsformer, dets Bevægelser i Pris- og Lønforhold, Forskydninger mellem Erhvervene, de faktisk gældende Love og Anordninger. Den historiske Videnskab fremstiller de hidtil foregaaede Begivenheder i lovmæssige Sammenhæng o s v. Ligesom paa Naturvidenskabens Omraade er det ogsaa nyttigt paa Aandsvidenskabens Omraade at holde den faktisk beskrievende Viden paa Grundlag af de hidtidige Iagttagelser, Viden i Betydning 1 og 2 ude fra Viden i Betydning 3 og 4. Det vil være me-

todisk heldigt, at ogsaa Videnskaben om Menneskets Aand, baade Psykologi, Samfundsvidenskab, Sprogvidenskab o a, først gør sig klart, hvad der hidtil faktisk er sket paa vedkommende Erfaringsomraade, inden man gaar over til 3: at udtale generelle Antagelser eller Forudsigelser om en kommende fremtidig faktisk Udvikling — uden planmæssig, eksperimentel Indgriben — og 4: at udtale sig om, hvilke Virkninger en planmæssig eksperimentel Indgriben (a og b) fra menneskelige Viljesbeslutninger antagelig efter de hidtil vundne Erfaringer vil faa. Denne sidste Viden, 4, navnlig Eksperimentalviden b: Læren om de hensigtsmæssige Virkninger til Gavn for Menneskelivet, giver Etikken og Retslæren paa Grundlag af Psykologiens, Sociologiens og den positive Retsvidenskabs Iagttagelser af de faktiske psykiske Tilstande, Samfundstilstande, Rets-tilstande og deres lovmæssige Sammenhæng.

I alle anvendte Videnskaber er der, som berørt, en ustandselig Samvirken mellem Eksperimentalviden a og b og ofte en umærkelig Overgang mellem dem. Der er ogsaa indenfor disse Videnskaber undertiden en umærkelig Overgang mellem Viden 1, 2 og 4. Selv i den saakaldte positive Retsvidenskab, der for en meget stor Del holder sig til Viden 1, er man, baade ved Fortolkningen af gældende Lovbestemmelser og ved Udfyldning af Lovgivningen ved Analogier og almindelige Retsgrundsætninger, nødt til i meget vidt Omfang at bygge paa Retslæren, altsaa netop paa Anvendelsen af Viden 4.

Der er ogsaa undertiden en umærkelig Overgang mellem flere eksperimentale Videnskaber. Det gælder f Eks Lægevidenskab og individuel Etik (II d 1 og 2). Disse maa paa flere Omraader sam-

Ordet »hensigtsmæssig« kan i og for sig rent sproglig anvendes baade, hvor de Virkninger, man har til Hensigt at fremkalde, er skadelige og, hvor de er gavnlige. Men almindelig tages Ordet »hensigtsmæssig« kun i den Betydning, at Hensigten er rettet paa gavnlige Virkninger; og i denne Betydning tages Ordet i nærværende Fremstilling.

arbejde. Det legemlig usunde beror, som nævnt, ofte paa en manglende sjælelig Beherskelse, f Eks m H t visse Nydelsesmidler.

Enhver konkret Afgørelse i Juraen, f Eks en Dommers Afgørelse af en Retsag, en Sagførers Raad til en Klient, er efter det anførte Udtryk for en Eksperimentalviden af samme Art som en Læges Afgørelse om en Operations Nødvendighed, en Ingeniørs Bestemmelse om en Bygningskonstruktions Anvendelighed o.l. Alle disse Afgørelser beror paa en eksperimentel Udnyttelse af de lovmæssige Sammenhæng i Naturen, den ydre eller indre, altsaa paa en Viden, bygget paa fortidige Erfaringer om, at hvis man gør saadan eller saadan, vil der indtræde de eller de bestemte Virkninger. Og en videregaaende Undersøgelse i en retsvidenskabelig Afhandling eller i en Lovbetænkning er, ligesom en lægevidenskabelig og en teknisk naturvidenskabelig Undersøgelse, en eksperimental Forskning, der, byggende paa talrige Erfaringer om lovmæssige Sammenhæng i fortidige Tilfælde, søger at fastslaa, hvilken samfundsmæssig Behandling, ogsaa kaldet Lovordning, der vil være den mest hensigtsmæssige, d v s vil medføre de gavnligste *Virkninger* for Samfundet, naar de og de bestemte Forandringer, ogsaa kaldet *Aarsager*, sættes ind.

Naturligvis er den eksperimentale Forudberegning vanskeligere paa nogle Omraader end andre. Den er saaledes noget vanskeligere i den organiske Verden end i den uorganiske, og indenfor den organiske Verden er den noget vanskeligere paa det menneskelige psykiske og sociale Livs Omraade end paa det legemlige Livs Omraade. Deraf forklares det, at Spørgsmaalet, om de og de Virkninger vil følge af de og de Aarsager, er mere tvivlsomt og kan give Anledning til flere delte Meninger f Eks paa Etikens og Samfundsvidenskabernes Omraade end i Lægevidenskaben. Men dette er kun en Gradsforskel; og overalt maa dette Spørgsmaal løses ved saa omfattende nye eksperimentale Erfaringer som muligt.

3 Kapitel.

VIDENSKABELIGT BEVIS ELLER BEGRUNDELSE. ETIKKEN OG RETSLÆREN.

DET, vi kalder videnskabeligt Bevis eller Begrundelse, er efter det ovenfor i dette Afsnit, Kap 1 og 2, udviklede af forskellig Art. Navnlig kan der, saa vidt jeg kan se, sondres mellem 3 Arter af videnskabeligt Bevis.

1. I de *beskrivende* Videnskaber er Beviset for en Paastands Rigtighed Paavisningen af dens Overensstemmelse med Virkeligheden i den anførte Betydning (ovenfor S 112-13); herunder gaar ogsaa det konstaterende Eksperiment; Virkeligheden angaar baade Fortid og Nutid og Fremtidens lovmæssige Sammenhæng (S 114-115).

2. I de *eksperimentale vurderende* eller *anvendte* Videnskaber, saasom alle tekniske Naturvidenskaber, Lægevidenskab o l bestaar Beviset eller Begrundelsen i Paavisningen af, at den og den Indgriben i de lovmæssige Sammenhæng har de og de hensigtsmæssige eller gavnlige Virkninger, (116 ff). Disse eksperimentale, vurderende Videnskabers Bevis er, som ovenfor vist, ikke videnskabelig af lavere Rang eller Orden end de beskrivende Videnskabers Bevis

3. Endelig maa fremhæves det *logiske* Bevis: at udlede en Paastand af andre Paastande, idet den Paastand, man vil bevise, ved Skelnen og Sammenligning godtgøres som Slutning (Konklusion) at ligge i og altsaa kunne udledes af andre Paastande som Forudsætninger (Præmisser). Dette Bevis anvendes selvfølgelig ogsaa i de

beskrivende og i de anvendte Videnskaber, ved Siden af Virkelighedsbeviset og det vurderende Eksperimentalbevis, men det rendyrkes og anvendes udelukkende i de saakaldte Formalvidenskaber, Logik og Matematik. Matematikkens sidste Forudsætninger, Aksiomerne — f. Eks $2 + 3 = 5$, den rette Linje er den korteste Vej mellem to Punkter — kan ikke selv bevises ad den matematiske, logiske Slutningsvej, idet alle andre Paastande i sidste Instans uledes af og hviler paa disse Aksiomer. Men disse hviler igen dels paa visse Virkelighedsiaagttagelser, dels paa en hensigtsmæssig særlig Anvendelse af disse d. v. s. en Anvendelse, der eksperimentelt har vist sig at være højst nyttig, baade i de beskrivende og i de anvendte Videnskaber. Matematikkens Aksiomer beror nemlig paa de Sider af Virkeligheden, vi kalder Størrelser, Form, Tal, og stemmer forsaavidt med denne. Men vi har i Matematikken vedtaget at abstrahere disse ud fra den øvrige Virkelighed; og disse Vedtagelser har vist sig hensigtsmæssige.

Som jeg ovenfor har paavist, kan ogsaa de etiske og retslige Grundsætninger videnskabelig bevises ud fra den eksperimentale, vurderende Metode. Naar det hidtil har været den herskende Opfattelse, at Etikken og Retslæren ikke videnskabelig kan begrundes, skyldes det forskellige vægtige Indvendinger, der kan rettes mod alle de tidligere Forsøg, der har været gjort paa at begrunde Etikken og Retslæren.

For at en Tankevirksomhed paa et vist Omraade kan blive en Videnskab, kræves dels en erkendelsesteoretisk Gennemtænkning, der kan karakterisere og begrunde Virksomheden som Videnskab og anwise den dens Plads i Videnskabernes System, og dels en sikker videnskabelig Metode. Begge Dele har al Etik hidtil manglet; og det er derfor kun naturligt, at den almindelige Tendens har været at nægte Etikken Karakter af Videnskab. Den hidtidige Etik har saaledes for det første ikke magtet erkendelsesteoretisk at undersøge, hvad videnskabeligt Bevis og Begrundelse er; og for det andet har Etikken istedenfor at finde en sikker videnskabelig Me-

tode opstillet snart et, snart et andet følelsesbetonet Princip, hvorefter alle etiske Spørgsmaal skulde løses. Men intet af disse Principper har man videnskabelig kunnet begrunde. Naar disse Retninger i deres Grundprincipper bygger paa saadanne uklare Begreber som »Pligt« og »Lykke«, maa de alene af den Grund afvises som uvidenskabelige.

Pligtetikken har, selv i dens bedste og ejendommeligste Form, Kants Pligtetik, vist sig uigennemførlig som rent formal, logisk, som ikke-indholdsmæssig. Og bliver den indholdsmæssig, ender den i Værdietik. Vi kan da holde os til denne. Den Værdietik, der i nyere Tid har vundet den største Tilslutning, Utilitarismen, lider imidlertid videnskabelig Skibbrud, fordi dens etiske Maal: den størst mulige Lykke for det størst mulige Antal Mennesker, ikke kan begrundes. Ordet Lykke er et vanskeligt Ord. Ordet Lykke

De hidtidige etiske Hovedretninger er Udtryk for et forskelligt Livsyn. Værdietikken har, lige fra Sokrates og Epikur til Utilitarismen, fremstillet Etikens Opgave som den at virke for saa megen Lykke som muligt for det enkelte Menneske og for Menneskeheden i dens Helhed. Pligtetikken har, ligefra Oldtidens Stoikere til Kant, instinktivt følt, at Livets Erfaringer ikke var udtrykt i denne Søgen efter Lykke, men langt snarere i en Kamp mod Instinkter og Lidenskaber, der truer Menneskelivet i dets Grund, og at disse Livet ødelæggende Kræfter kun kan holdes nede ved den Enkeltes frivillige Underkastelse under ubetingede Bud, Pligterne.

Der er en interessant Parallel mellem de to modsatte etiske Retninger i Oldtiden, Epikuræerne og Stoikerne, og de to modsatte Retninger indenfor den nyere Etik, Værdi-Etikken, navnlig Utilitarismen, og Pligt-Etikken. Epikuræerne og Utilitarianerne ser det etiske Maal i den størst mulige Lykke og den mindst mulige Smerte for Mennesker. Stoikerne og Pligt-etikerne ser begge et ophøjet Maal for Menneskelivet i at hæve sig over dets Lyst og Smerte ved at underlægge hele ens Liv en højere Verdensorden, hvis Bud lyder til os som det, vi kalder Pligter, d v s Normer for vort indre Liv og for vor Opførsel mod vore Medmennesker. Begrundelsen er noget forskellig, idet Stoicismen synes at mene, at en Underkastelse af Lyst og Smerte under en ophøjet Verdensorden i hele Livsløbet vil give den varigste Tilfredsstillelse, Lykke, medens Pligtetikken anser Pligtbegrebet, den universelle moralske Lov for en apriorisk, over Sanseverdenen hævet, almengyldig Lov. Men Livsynet er det samme.

betyder en særlig intensiv Lystfølelse, de sjælelige Højdepunkter i Livet. Men disse Højdepunkter er relativt meget sjældne; og de føles endda ofte kun særlig intensivt paa Baggrund af Menneskets Lidelser og Kampe og tilmed ogsaa netop paa Baggrund af deres Sjældenhed. Værdietikken medtager da ogsaa under Begrebet Lykke i videre Forstand de mindre intensive Lystfølelser. Men derefter opstaar blandt forskellige andre Vanskeligheder ogsaa Problemet om Lystfølelsernes Kvalitet: om man kan sondre mellem saakaldte »højere« og »lavere« Lystfølelser. Dette Grundproblem har ingen Værdietik, ingen Utilitarisme løst. Naar Utilitarismen hævder, at de enkelte Mennesker ogsaa skal virke for Lykke hos de flest mulige Mennesker, maa man da ialtfald først, inden man paatager sig denne Opgave, være klar over dette Spørgsmaal, altsaa over, hvilke Arter af Lystfølelse man skal søge at udbrede. Men dernæst kan man overhovedet ikke begrunde, at man skal virke for Lykke generelt hos alle andre Mennesker, altsaa uden Hensyn til disses Kvalitet og Opførsel mod én selv og andre og uden Hensyn til deres naturlige Tilknytning eller manglende Tilknytning til én selv. Det maa i høj Grad betvivles, at en saadan forskelsløs Gavnen alle Mennesker i Flæng skulde være til Menneskehedens Trivsel og Fremgang. Ved en saadan Gøren godt mod alle mulige Mennesker forsvinder alle menneskelige Kvaliteter i Livet; der bliver ingen Opmuntring eller Belønning til de gode og ingen retfærdige Lidelser for de slette. Alt bliver graat i graat. Uundværligt for Menneskeheden er det utilitariske Grundprincip derfor ikke.

Gennem den ovenfor førte Undersøgelse har jeg begrundet Etikken og dermed Retslæren som Videnskab og bestemt deres Plads i Videnskabernes System, nemlig blande de anvendte, ved Siden af Lægevidenskaben og de tekniske eller anvendte Naturvidenskaber. Samtidig har jeg givet Etikken og Retslæren en fast videnskabelig, erfaringsmæssig Metode: den vurderende eksperimentale. Men med denne Metode er det givet, at Etikken og Retslæren

ikke kan paatage sig de store, overspændte Opgaver, som al hidtidig Etik hidtil har forløftet sig paa. Den eksperimentale Erfaringsetik, som maa blive Fremtidens, kan, som paavist, ikke begrunde absolute moralske Krav, der skulde være uafhængige af Erfaringen, men kan kun nøgternt gøre Menneskene opmærksom paa, ligesom alle andre eksperimentale Videnskaber, at hvis man vil opnaa de og de gavnlige Virkninger for Individ og Samfund, maa man følge de og de Fremgangsmaader, den og den Opførsel. Etikken kan saaledes for Individets Vedkommende ikke paatage sig at finde en ubestemt Lykke, men kan kun fastslaa den mere begrænsede Lov, som jeg har kaldt *Karakterloven*, der i Fortsættelse af Lægevidenskabens Undersøgelser fremhæver, at Individets Sundhed og Erhvervsdygtighed staar i ligefremt Forhold til den Beherskelse og Arbejdsomhed, som Individet udviser i sin daglige Opførsel. Dernæst kan man, som jeg skal gøre et Forsøg paa at vise, eksperimentelt ogsaa finde frem til enkelte Love for Lystfølelsers og Smerters Opstaaen. Endvidere kan en eksperimentel Etik for Samfundets Vedkommende, som paavist, ikke naa frem til at paalægge Menneskene en almen Pligt til at fremkalde den størst mulige Lyst eller Lykke hos det størst mulige Antal Mennesker. Foruden det, jeg ovenfor har anført mod en saadan Pligt, kan endvidere fremhæves dels, at, hvad Mennesker forstaar ved Lykke, er højst forskelligt, og dels, at de enkelte Menneskers Evne til at føle Lykke ogsaa er højst forskellig. Den eneste almene Opførsel eller Lov, man kan paalægge Mennesker i Forhold til andre Mennesker i Samfundet, er den mere begrænsede, at de ikke maa skade hinanden. Medens man ikke naturlig kan tale om en *Pligt* til at skabe *størst mulig Lystfølelse* hos de fleste Mennesker, kan man derimod naturlig tale om en *Pligt til ikke at skade sine Medmennesker*. Denne begrænsede Pligt eller Lov, som jeg ovenfor har kaldt *Samfundsloven*, er til Gengæld blevet saa dybt begrundet gennem Menneskehedens eksperimentelle Erfaringer i Aartusender, at alle Samfund har paataget sig den Opgave med Sværdet, Fængslet og anden Straf at

tvinge Menneskene til at opfylde denne elementære Lov. Ethvert Samfund maa i sin egen Selvopholdelsesdrift, til alle Menneskers Gavn, med alle Midler selv de haardeste gennemtvinge Freden mellem Mennesker. Vi vilde aldrig kunne have forsvaret at tvinge Menneskene med Sværd og Fængsel til ikke at skade hverandre, hvis vi ikke havde Aartusenders eksperimentelle Erfaringer bag denne Grundregel. I Nutiden har Samfundene vendt sig mod alle Arter af Menneskenes Skaden hinanden. I Nutidens Kultursamfund er Retshaandhævelsen i alle dens Former: Straf, Erstatning, Forbud, Tilintetgørelse, rettet mod det, der kaldes: de retstridige Handlinger. Men blandt flere forskellige Momenter i Begrebet: den retstridige Handling, er det centrale, det vigtigste Moment: en menneskelig Handling, der tilføjer et andet Menneske Skade.

Dernæst kan Samfundet, ligeledes paa Grundlag af Aartusenders eksperimentelle Erfaringer, ogsaa paalægge Menneskene, men kun paa visse begrænsede Omraader, at arbejde sammen til fælles Gavn og hver for sig bidrage til, med Penge eller andet, at gennemføre visse Opgaver, der kommer alle Mennesker i Samfundet, direkte eller indirekte, til Gode; disse Opgaver, som Lovene ogsaa tvinger Menneskene til at virke for til gensidig Hjælp og Støtte, er i Nutidens Samfund stigende i Antal og Betydning (jfr f Eks Fremtvindelse af Skatter til Bygning og Vedligeholdelse af Veje og Gader, Hospitaler og Skoler, Lærestalter, Domstole, Politioi, og den almene lovpligtige Folkeforsikring mod Sygdom, Invaliditet og Alderdom).

Naar den hidtidige Etik, baade Værdietikken og Pligtetikken, har fortabt sig i uklare og overspændte Opgaver og ikke faaet Øje paa de begrænsede, men til Gengæld livsnødvendige Opgaver, som de nævnte to Grundlove, Karakterloven og Samfundsloven, omfatter, skyldes det, saa vidt jeg kan se, næst efter manglende Genneomtænkning af Erkendelses-Problemerne, at Etikken har forsømt at udnytte det mægtige Materiale af praktiske Erfaringer, som to Fagvidenskaber rummer, og idethele at søge intim Tilknytning til

disse, nemlig Juraen og Lægevidenskaben. Efter min Opfattelse ligger Etikens Fremtid i, at den forlader den hidtidige Etiks abstrakte Højder og kommer ned paa de praktiske Erfarings Jord og søger et nøje Samarbejde med disse to Erfaringsvidenskaber. Hele den vidtløftige teoretiske Debat om Værdietikkens og Pligtetikens uklare og tvivlsomme Grundbegreber og de mægtige Kvanta af filosofisk Litteratur, som denne Debat har affødt, staar ikke i rimeligt Forhold til Anstrengelserne og har idethele været ret ufrugtbar. Derimod ligger der vidtstrakte frugtbare Egne af dybe menneskelige Erfaringer i disse to Fagvidenskaber paa de begrænsede Omraader, som de to Grundlove omfatter. Juraen har i Aartusender, fra det menneskelige Samfunds første Opstaaen ustanselig og ved mange fint udtænkte Midler arbejdet paa at hindre Mennesker i at skade hinanden og desuden paa at bringe dem til et vist Samarbejde mod Farerne fra Naturen. Paa det andet Omraade har Lægevidenskaben, ligeledes gennem lange Tider, gjort omfattende Erfaringer. Den offentlige Debat om de moralske Begreber har i Reglen været uden Værdi, netop fordi den har forsømt at søge nøje Føling med disse Erfaringer. Den nedarvede Moral opstiller som bekendt bestemte Regler for den Enkeltes personlige Livsførelse, men har ikke givet nogen virkelig Begrundelse for dem. Dette har hævnnet sig, ti det har medført stærke Angreb fra negativistiske Retninger, der, fordi de ikke kunde finde nogen Begrundelse for de nedarvede Moralregler, har proklameret en fri Livsudfoldelse og hævdet, at en fri Given efter for Instinkter og Drifter er sund, og at en Hæmning af Drifterne ved de nedarvede, moralske Krav førte til sygelige Tilstande. Denne Tilstand har paavirket vide Krese, selv af den jævne Befolkning.

Dersom man vil modvirke disse udbredte frie Forhold, maa man give Grunde. Nutiden kan ikke lade sig nøje med Deklamationer om Dyd. Man maa give en bestemt real Begrundelse af hver eneste etisk Regel for personlig Livsførelse. Men netop her mødes, saa vidt jeg kan se, Lægevidenskabens Erfaringer med Menneskehedens

almene Erfaringer gennem Aartusender. Der maa efter min Opfattelse i Fremtiden organiseres et nærmere Samarbejde mellem Psykologi, Psykoterapi, anden Lægevidenskab og en praktisk sjælelig og økonomisk Erhvervslære eller Dygtighedslære. Kun gennem saadanne Videnskabers samlede og samarbejdede Erfaringer kan man finde frem til visse Hovedlinjer for, hvilken personlig Livsførelse der skader Individet.

Først naar de fremhævede to Grundbetingelser kan sikres, kan Etikken begynde Undersøgelsen af den tredje og vanskeligste Opgave: om det er muligt at antyde eller anvise Veje, der for den Enkelte kan føre til menneskelig Lykke eller Tilfredsstillelse.

Den almindelige, herskende Opfattelse hos Flertallet baade af det ældre og det nuværende Slægtleds Videnskabsmænd i Filosofi, Nationaløkonomi og Retslære, har efterhaanden groet sig saa fast i den nedarvede Sondring mellem »er« og »bør være«, at den radikale Anskuelse, jeg ovenfor har fremsat, og deraf følgende nye Tankeveje møder og vil endnu i lange Tider møde den stærkeste Modstand hos alle dem, der hidtil har bevæget sig i de gamle traditionelle Cirkler, hvorefter Paastande om, at noget er, kan begrundes, men at Paastande om, at noget bør være, ikke kan begrundes. Som typisk Udtryk for den sædvanlige, traditionelle Tankegang kan anføres følgende, mangfoldige Gange gentagne Talemaade: At $2 + 3 = 5$, kan rationelt paatvinges alle ud fra Talrækkens Begreb; men, at man bør hjælpe sin Næste, el, kan ikke rationelt paatvinges alle. Denne sædvanlige Tankegang, der altid akcepteres uden Bevis, som noget selvfølgeligt, indeholder ikke des mindre ved en nærmere Undersøgelse flere fundamentale Tankefejl i videnskabelig Metode.

For det første er Udtrykket: »kan rationelt paatvinges alle« ikke helt klart. Trykket maa lægges paa Ordet »rationelt«, ti om noget rationelt kan paatvinges alle eller Flertallet eller nogle, er lige-

gyldigt. Istedendfor dette Udtryk »rationelt kan paatvinges alle« maa vi hellere bruge det klarere og mere bestemte: »kan videnskabelig bevises«.

Men dernæst sammenblandes der i den nævnte traditionelle Tankegang de forskellige Arter af Bevis, der, som i det foregaaende godtgjort, klart maa holdes ude fra hinanden, men som alle er lige gode i videnskabelig Beviskraft.

De matematiske Aksiomer kan, som jeg ovenfor fremhævede, ikke selv logisk bevises, men kan bevises derigennem, at de dels stemmer med visse Sider af Virkeligheden og dels har vist sig hensigtsmæssige (138-39).

De etiske Grundsætninger kan bevises gennem det vurderende Eksperimentalbevis, ligesom Lægevidenskabens Grundsætninger eller Behandlingsmetoder, altsaa som værende hensigtsmæssige til at fremme Menneskers Vel. Man kan da ikke som Sidestykke til de matematiske Aksiomer vælge en etisk Sætning, den ovennævnte om at hjælpe Mennesker, der netop ikke eksperimentelt, erfaringsmæssig kan anerkendes i den Almindelighed, hvori den her udtales. Man kan ingenlunde som almindelig Regel hævde, at man skal hjælpe sine Medmennesker uden Hensyn til disses Opførsel mod én selv eller andre og uden Hensyn til deres Kvalitet. Afgørelsen maa her bero paa de nærmere Omstændigheder i de enkelte Tilfælde. I nogle Tilfælde vil det netop være det rette ikke at hjælpe — hvor vedkommendes Opførsel er særlig hensynsløs og lav og Kvaliteten særlig ringe — i andre Tilfælde vil det rette være at hjælpe, nemlig hvor Omstændighederne i begge Henseender ligger helt anderledes.

Skal man vælge en etisk Grundsætning, der kan sidestilles med de matematiske Aksiomer, kan man naturligvis ikke tage en saadan tvivlsom, i sin generelle Form urigtig Sætning som den her nævnte, men derimod den Grundsætning, som jeg ovenfor nærmere har paavist og begrundet, nemlig den mere begrænsede og nøgterne: at man ikke bør skade sine Medmennesker. Om denne

Grundsætning kan man for det første sige, at alle Mennesker vil anse den for rigtig, uimodsigelig; den vil, for at anvende det populære Udtryk, kunne paatvinges alle. Men dernæst har alle Samfund anset denne etiske Grundsætning for saa uimodsigelig godtgjort og grundet i alle menneskelige Erfaringer, at Samfundenes Myndigheder med alle Retshaandhævelsesmidler, Straf, Erstatning, Forbud o l, overalt tvinger Menneskene til at følge den.

De matematiske Aksiomer kan altsaa begrundes gennem Virkelighedsbeviset i Forbindelse med det vurderende Eksperimentalbevis; de fundamentale etiske Grundsætninger, som jeg har kaldt Samfundsloven og Karakterloven, kan begrundes gennem det vurderende Eksperimentalbevis. Og i Henseende til videnskabelig Beviskraft er disse Begrundelser, Virkelighedsbeviset og Eksperimentalbeviset, ligestillede. Den ovennævnte herskende Opfattelse er altsaa videnskabelig uholdbar.

Undertiden fremhæves det, at Etikken ikke kan være en Videnskab, fordi man mod en individuel Etik kan rette det Spørgsmaal: hvorfor skal jeg vise Selvbeherskelse og derigennem fremme min Sundhed og Erhvervsdygtighed, hvis jeg foretrækker at nyde Livet og tage de eventuelle Konsekvenser deraf, og fordi man mod en social Etik kan rette det Spørgsmaal: hvorfor skal man søge Samfundets Tilfredsstillelse og Fremgang. Disse Spørgsmaal er lige saa betydningsløse, videnskabelig set, som hvis man vilde spørge: hvorfor skal man anvende den bedste Brokonstruktion over en Flod, eller: hvorfor skal man, naar man lider af Sukkersyge, paalægge sig en vis Diæt. Den individuelle og sociale Etik kan efter min ovenfor givne Begrundelse som Eksperimentalvidenskab ligesaa lidt som Ingeniørvidenskaben eller Lægevidenskaben opstille absolute Bud, hverken i religiøs Betydning eller i Betydning af Kants kategoriske Imperativ. Den nye individuelle Etik siger til det enkelte Menneske kun: *hvis* du vil opnaa den og den gavnlige

Virkning, y, for dit Liv, maa du sætte den og den Aarsag, x, en vis Adfærd fra din Side ind. Og ligeledes siger den nye sociale Etik ikke til Samfundet og dets Mennesker imperativt, absolut: I bør ikke skade hinanden, men det mere beskedne og nøgterne, rent videnskabelige: hvis Samfundet vil opnaa en Række fordelagtige Virkninger — i Henseende til Arbejdsfred, Produktion, Arbejdsdeling, Lidelsers Formindskelse o s v — maa det i alle Love gennemføre denne Grundsætning, at Mennesker ikke skader hinanden. Og alle Samfund har i stigende Grad og allermest i Nutiden følt sig saa overbevist af dette vurderende Eksperimentalbevis, at de Mennesker, der skader andre, hugger Samfundet Hovedet af, kastrerer, steriliserer, indespærre paa Livstid eller mindre Tid, paa-lægger Erstatninger o s v.

De nævnte Spørgsmaal kan derfor, naar Etikken og Retslæren grundlægges, som ovenfor paavist, altsaa som eksperimentale vurderende Videnskaber, forsvinde som de sidste Udtryk for en uddøende Tankegang, der er uden videnskabelig Værdi.

3 AFSNIT.

ETIKKEN.

DET NYE MENNESKES VEJE.

I.

DEN INDIVIDUELLE ETIK.

DEN individuelle Etik maa i første Række være sjælelig Sundhedslære, sjælelig Lægevidenskab, og maa derfor samarbejde med Lægevidenskaben i snevrere Forstand og drage Nytte af dens Erfaringer. Men dernæst maa den bygge paa en anden Erfaringsvidenskab, Psykologien.

Der har her, som paa mange andre Omraader, været for megen Fagspecialisering i den moderne Videnskab. Bornerte videnskabelige Lavsgrenser og smaalig Selvhævdelse fra den ene Fagvidenskab overfor den anden har rejst skillende Fagmure, der hindrer Overblikket over Menneskehedens samlede Erfaringer paa de forskellige Omraader. Men en Sammenarbejden af disse forskellige Omraaders Erfaringer vil, saa vidt jeg kan se, kunne skabe en nøgtern og i Livet grundmuret Etik og dermed faste Grundsætninger for Menneskets Livsførelse, medens den nuværende Tids moralske Forvirring og Opløsning efter min Opfattelse er i Strid med den eksperimentelle Erfaring eller Viden, som de forskellige Fagvidenskaber i Samarbejde kan give os i Forbindelse med Menneskehedens Livserfaringer gennem Aartusender.

Selv indenfor den enkelte Fagvidenskab, f. Eks. Lægevidenskaben, har der rejst sig snevre Lav, en vidt dreven Udstykning af videnskabeligt Arbejde i en Mængde Specialist-Videnskaber; og skønt der indenfor Lægevidenskaben selv har lydt advarende Røster mod

denne vidtdrevne Fagspecialisering, fortsættes Tendensen. Naar en Specialist-Videnskab behandler f Eks Gigtsygdomme, Hudsygdomme, Hals-, Næse- og Øre-Sygdomme, vilde det i alle de Tilfælde, hvor selv en gentagen Specialistbehandling slog fejl, være ønskeligt, om der kunde indsamles et Materiale til Belysning af det centrale Problem, om ikke den lokale Lidelse skulde staa i en vis dybere Aarsagsforbindelse med Organismens hele Almentilstand, en vis generel Svækkelse, og om denne mulig kunde skyldes en forkert Livsførelse. Den nyeste Vitamin- og Hormon-Forskning er jo begyndt at rokke ved Lavsmurene. Men det er ikke blot Fejl i Ernæringen, Stofskiftet o.l, der i den dybeste Aarsagsammenhæng kan føre til lokale Sygdomme. Man maa gaa ind paa en nærmere Undersøgelse af det Problem, om en Forandring af selve Livsførelsen, f Eks en anden Arbejdsmaade, en anden Inddeling af Arbejdsdagen, en Afveksling af aandeligt med legemligt Arbejde, en større Beherskelse paa visse Omraader o.l, kunde fremkalde Bedringer eller Helbredelse selv af lokale Lidelser, som ingen Specialist-Behandling, være sig af Hud, Hals, Tarm eller Hjærte har kunnet udvirke. Idethele ligger der et stort uopdyrket Felt i Grænseområdet mellem Fysiologi, Psykologi, Lægevidenskab og Etik, nemlig m H t det centrale Problem: om den personlige Livsførelses Indflydelse paa de forskellige Sygdomme, deres Opstaaen og Vækst og deres Helbredelse. De lægelige Fagspecialister vilde ud fra deres store Erfaringer paa de forskellige Omraader kunne bidrage stærkt til Belysning af dette for hele Menneskeheden vitale Problem.

Idethele burde i Fremtiden ingen Lægevidenskab, den være sig nok saa almen eller nok saa specialiseret, skilles fra den sjælelige Lægevidenskab, fra Psykologien og den individuelle Etik. Nutidens Lægevidenskab er allerede klar over, at Nervesygdomme, Hjærte- og Nyresygdomme, Sukkersyge og adskillige andre Sygdomme kan forværres af rent sjælelige Lidelser, af Sorger, Græmmelse, Anger o.l. Men der kunde formentlig indvindes dybtgaaende nye Erfaringer, der kunde kaste Lys over Sygdommens ofte meget udviklede

Aarsagsammenhæng, gennem en Efterforskning af mange Syges sjælelige Forhistorie. Langvarig Sorg over en nærstaaendes Død, Græmmelse over et forfejlet Livsmaal, Anger over et ødelagt Liv er ofte den dybeste Aarsag ikke blot til Nerveridelser, men ogsaa til legemlige Sygdomme, idet disse sjælelige Lidelser i adskillige Tilfælde lidt efter lidt kan undergrave den legemlige Organismes Modstandskraft og tilsidst gøre den til et let Bytte for Sygdomme i livsvigtige Organer. Lægen burde derfor, ikke som nu tilfældig hist og her, men altid samtidig stræbe efter at være Sjælesørger. Til den rent lægelige Diagnose burde han føje en sjælelig, psykologisk-etisk Diagnose; og Lægen burde have et betydeligt Kendskab til Psykologi og en dertil knyttet etisk Indsigt. Ligeledes burde Teologerne istedenfor en relativt unyttig grammatisk-sproglig Viden om Græsk og Hebraisk og istedenfor en Del Eksegese og Dogmatik lære Psykiatri, Psykoterapi og Psykologi for bedre at være i Stand til at være Sjælesørgere i virkelig Forstand for de mange ulykkelige Mennesker, som ogsaa de møder paa deres Vej.

Men dernæst kan Lægevidenskaben og den individuelle Etik ikke skilles fra den sociale Etik og fra Rets- og Samfundslæren. Mangfoldige Menneskeskæbner lider Skibbrud under en uretfærdig Samfundsordning, under en uheldig retslig Ordning snart af det ene, snart af det andet Livsforhold. Under den liberalistiske Retsordnings frie Konkurrence og frie Ret til Afskedigelse og Antagelse bliver ikke blot de udygtige, men ogsaa ofte dygtige og samvittighedsfulde Mennesker slaaet ud i det daglige Næringsliv. Mangfoldige Menneskers Liv ødelægges, og deres Helbred undergraves gennem disse Katastrofer for den enkelte, som en forkert Samfundsordning er Skyld i. Derfor maa der heller ikke være skillende Fagmure mellem Videnskaber som Lægevidenskab, individuel Etik og Retslæren. Der burde være et nøje Samarbejde mellem disse Videnskabers Erfaringer. Lovgiveren maa paa disse Omraader støtte sig ogsaa til Lægens, Præstens, Advokatens og andre Sjælesørgeres Erfaringer.

1. LEGEMLIG OG AANDELIG SUNDHED.

Lægevidenskabens Erfaringer om visse Nydelsesmidlers Indvirkningen paa Organismen og om Ernæringen idethele giver allerede et fast Erfarings-Grundlag for en stor Del af den individuelle Etik. Beherskelse overfor Nydelsesmidler som Opium, Kokain, Alkohol og Nikotin er nødvendig, hvis ikke Organismens Sundhed skal nedbrydes. At overdreven Nydelse af Mad er svækkende for Helbredet, fremgaar baade af Lægeerfaring og af Livsforsikringspraksis, der gennem sin omfattende Statistik konstaterer større Dødelighed hos overvægtige Personer. De seksuelle Nydelser danner ingen Undtagelse fra denne Beherskelsens Grundlov. At en vis, begrænset Gruppe sjælelige Sygdomme, særlig Hysteri, i flere Tilfælde kan være foraarsaget af Fortrængning af seksuel Drift i en vis Periode, berettiger ikke til den mægtige Generalisering, som en Retning, der en Tid lang var paa Mode, gjorde sig skyldig i, naar den hævdede, at et uhæmmet Seksualliv, som hos de primitive Folkeslag, alene var sundt og en Beherskelse usund. Det er tværtimod gennem mangfoldige Erfaringer blevet bekræftet, at en Beherskelse af denne saavel som af andre Drifter i Forbindelse med et stadigt legemligt eller aandeligt Arbejde giver et godt Grundlag for Sundhed og Modstandskraft mod Sygdomme. En Beherskelse af den sidstnævnte Drift er dernæst nødvendig i ethvert Kultursamfund, allerede fordi der ellers opstaar social Uorden og Ulykke for mange Mennesker. De ugifte Mødres og deres Børns Skæbne er tilstrækkeligt Vidnesbyrd om, hvilke individuelle og samfundsmæssige Ulykker uhæmmede Drifter af denne Art forvolder.

2. ERHVERVSDYGTIGHED. KARAKTER.

Endelig er der et upaaagtet men mægtigt og alsidigt Materiale af Erfaringer, der viser Beherskelsens Værdi ikke blot ved denne Drift, men ved alle materielle Drifter, og Værdien af den Arbejd-

somhed, der tager Drifternes Plads eller begrænser dem. Erhvervs-
 livet og den juridiske Praksis er en eneste Række af saglig vægtige
 Vidnesbyrd om, at de Egenskaber, som vi i en samlet Sum kalder
Karakter i kvalitativ Betydning, d v s Flid, Nøjsomhed, Sparsom-
 melighed, Maadehold, faglig Duelighed er de dybere Aarsager til
 de fleste sociale Forskelligheder, baade i H t Indtægt og Formue,
 og at disse beherskende Karakteregenskaber idethele er dem, der
 bærer Samfundet. De sociale Forskelligheder mellem Menneskene
 er i de fleste Tilfælde ikke skabt af Magt over andre, men af Magt
 over sig selv. Denne indre Magt eller Beherskelse, der ligger bag
 alle disse Karakteregenskaber, er Grundlaget for ethvert Kultur-
 samfund. De Teorier om fri seksuel og anden Livsudfoldelse, som
 den saakaldte Realisme i Litteratur og Filosofi har hævdet i det
 19 og 20 Aarhundrede, har derfor ingen Bund i Erfaringen.

De anførte sundhedsmæssige, erhvervsøkonomiske og samfunds-
 mæssige Grunde viser klart den etiske Livsførelses overlegne Værdi
 i Forhold til den uetiske i karaktermæssig Hensende. Det er imid-
 lertid ikke blot Nutidens praktiske Erfaringer, der viser dette.
 Menneskeslægtens Erfaringer i historisk Tid er en eneste Række
 Beviser for de moralske Karakteregenskabers Sejr i Livskampen.
 Man har undertiden som Idealet for Livsførelse henvist til de pri-
 mitive Folk, der vegeterer paa Sydhavsøerne i u hæmmet Driftsliv.
 Disse Folkestammer viser imidlertid ingen Udvikling, men Stilstand
 gennem Aartusender. Det er ikke disse Folk, der har skabt Kul-
 turen; det er ikke dem, som har bragt Menneskeheden frem til det
 høje Stade i Teknik, i Videnskab, Kunst og Samfundsorganisation,
 hvortil Kulturfolkene i Nutiden er naaet. Det er de Folkestammer,
 som vandt Herredømmet i en ringe Del af Jorden, Europa, der i
 Kamp med dettes paa store Omraader barske og kolde Natur ud-
 viste en Haardførhed, en Arbejdsomhed, Udholdenhed og Behers-
 kelse, der ikke blot gjorde denne lille Verdensdel beboelig og
 frugtbar, men skabte en saa højt udviklet Teknik, Videnskab og
 Samfundsform, at den viste sig de andre Folkeslag overlegen og

scenere vandt Herredømmet i Amerika, Afrika, Australien og store Dele af Asien. Det samme gælder de Stammer, der i Asien allerede tidlig frembragte en betydelig Aandskultur (Indien og Kina). Men de Karakteregenskaber, der idetheletaget har skabt den menneskelige Races rige Kulturudvikling, Arbejdsomhed, Udholdenhed, Nøjsomhed o l, og den skabende Begavelse, disse Egenskaber har udnyttet, alle er de kun naaet gennem en tilsvarende Fortrængning og Beherskelse af de legemlige Drifter i den menneskelige Natur.

Nye Livstyper i Tilværelsen opstaar jo, som den nyere Biologi har paavist, under Plante- og Dyrelivets Udvikling ikke kun som Følge af de ydre Forhold og Organismernes gradvise Tilpasning til disse, men fordi der op af selve Livets Urgrund af hidtil uopklarede Aarsager, ved stødvide Forandringer eller Spring, rejser sig noget nyt, en ny Livsform, der viser sig at faa Magt over de ydre Forhold, baade ved Tilpasning og Beherskelse af disse, og at være andre Livstyper overlegen. Da Mennesket som særlig Livstype viste sig i Tilværelsen under Dyreverdens Udvikling paa Jordkloden, var det nye, der brød frem i den organiske Udvikling, dette, at Mennesket baade bogstavelig og aandelig rejste sig i Tilværelsen, instinktivt valgte de højere Organers Udvikling med Fortrængning eller Beherskelse af de lavere, vandt Herredømmet over Naturen og efterhaanden satte de helt nye Værdier ind i Verden: Kunst, Videnskab og Samfund. Menneskene var aldrig naaet til disse Værdier uden gennem Udviklingen af en fjerde Kulturværdi, som jeg i det foregaaende har indbefattet under Ordet Karakter. Artstypen Menneske naaede ikke sin rige Kulturudvikling, der gav det Forspringet for Dyrene og Herredømmet over Naturen, ved en Udvikling af Fordøjelses- og Seksualorganerne, men ved en stadig Udvikling af det højeste Organ, Hjernen, og dennes særlige Spejderorganer mod Omverdenen, Øjet og Øret. Mennesket har i Forhold til alle Dyr den største Hjerne, naar baade dennes relative Vægt — i Forhold til Legemets — og dens absolute Vægt tages i Betragtning, samt de fleste og de finest udviklede Hjernevindinger. Da

Mennesket lærte den oprejste Gang og derved ikke længer behøvede sine Hænder til rent mekanisk at holde Legemet i Gang, men fik Hænderne fri til alle Slags Arbejder i den omgivende Natur, begyndte det intense Samarbejde mellem Menneskets Hænder og Hjerne, der allerede i den ældste Tid skabte Redskaber og Vaaben, og som senere i alle sine mangfoldige Forgreninger efterhaanden skabte alt Haandværk, alt Arbejde med Jorden. Samfærdsel og endnu senere, umiddelbart og middelbart, al Teknik, al Kunst, Videnskab og Samfundsorganisation. *Aristoteles* ledte efter det, der var særegent for Mennesket, i Modsætning til Dyrene, og bemærkede, at vi ikke fandt dette særegne i det lavere Sanseliv, ti det havde vi tilfælles med Dyrene, men i en sjælelig Virken, i Fornuft. Det, der efter Naturen er særegent for Mennesket, er Fornuftlivet, eftersom Fornuften egentlig er Mennesket. Hvad der her er i *Aristoteles'* Tanke, er det rigtige: Mennesket som Livstype i Organismernes Udvikling er alene kendetegnet ved Sjælens og Aandens Liv, de højeste Organers Vækst og deres Fortrængning eller Beherskelse af de andre.

Goethe siger (i Digtet: Die Geheimnisse):

Wenn einen Menschen die Natur erhoben,
 Ist es kein Wunder, wenn ihm viel gelingt;
 Man muss in ihm die Macht des Schöpfers loben,
 Der schwachen Thon zu solcher Ehre bringt;
 Doch wenn ein Mann von allen Lebensproben
 Die sauerste besteht, sich selbst bezwingt,
 Dann kann man ihn mit Freuden andern zeigen
 Und sagen: Das ist er, das ist sein eigen!

Meget er lykkedes for Mennesket, siden det ved Springet i den organiske Udvikling i den fjerne Urtid blev hævet op over Omgivelserne, og efterat det gennem Lidelser, Trængsler og Arbejde lidt efter lidt tilkæmpede sig sin egen, for det ejendommelige Livstype. Meget vil fremtidig lykkes, saafremt Linjen holdes. Men Naturmagten fra det forrige Livstadium hindrer og hæmmer stadig Menneskene paa Vejen mod højere Livsformer.

3. PSYKISKE NATURLOVE FOR LYST OG ULYST.

Et er imidlertid, at Mennesket baade for sin Sundhed, i Erhvervskampen og i hele Menneskehedens Kulturkamp maa følge Frigørelsens, Beherskelsens Vej; men et andet er: maa denne Vej ikke følges paa Bekostning af Livsnydelsen, af Lykken?

Etikken kan, som jeg begyndte med at fremhæve, i første Række kun beskæftige sig med de nødvendige *Betingelser* for, at der overhovedet kan opstaa Lykke for Mennesker, altsaa den legemlige og aandelige Sundhed, de hertil og til Livskampen nødvendige Karakteregenskaber, og Sikringen af Mennesker mod Skade fra andre Menneskers Side. Men naar vi derimod kommer ind paa Spørgsmaalet om Nydelse eller Lykke, er man videnskabelig paa mere usikker Grund, dels fordi Menneskenes Meninger om, hvad der er Nydelse eller Lykke, er saa individuelt forskellige, og dels fordi en virkelig videnskabelig psykologisk Undersøgelse af Betingelserne for Nydelsens eller Lykkens Opstaaen endnu ikke er blevet til; kun paa enkelte spredte Felter møder man Bidrag hertil. Det følgende skal være Forsøg paa rent objektivt at finde frem til visse Grundlinjer i en saadan Videnskab. Undertiden maa man nøjes med Antydninger; men de giver ofte bedre Vejledning end bestemte Regler eller Bud.

Mennesket som ny Livstype er brudt uimodstaaeligt igennem, uden at spørge om menneskelig Nydelse eller Lykke. Men dette Gennembrud maa have tilfredsstillet de menneskelige Livsbehov, og det er sandsynligt, at ogsaa den samlede Sum af Lystfølelser under denne Udvikling hos de sejrende Livstyper i sidste Instans har oversteget Lidelserne, Besværet og Kampene. Den intense Lystfølelse eller Lykke efter overstaaede Kampe og Besvær ved det opnaaede Resultat, ved at noget lykkes, opvejer ofte alle tidligere Lidelser under Kampene og Besværet. Det gælder baade for den fødende Mor, hvis Lykke ved Barnet for hende langt overgaar de overstaaede Lidelser, og enhver haardt arbejdende, der som Re-

sultat skaber et Værk, uanset om det er Haandens eller Aandens. Den intenseste Lykke synes ofte at opstaa paa Baggrund af den største Lidelse. Naturen forstaar saaledes at lokke Menneskene ind i Livstypens Vækst og Udvikling.

Men der gør sig et andet ejendommeligt Forhold gældende. De Nydelser, der beror paa de lavere Organer, Smags- og Seksualnydelser, er ikke ublandet Lykke. Her gælder, hvad jeg vil kalde den første Naturlov for Nydelseslivet, 1) at Nydelsens Varighed staar i omvendt Forhold til dens Intensitet. Der opstaar altsaa Tomrum i dette Nydelseskompleks. Dette Tomrum kan kun udfyldes ved *andre* Arter af Nydelser eller andre Former af Nydelser indenfor samme Kompleks. Herved opstaar, hvad jeg vil kalde den anden Naturlov for Nydelseslivet, 2) Afvekslingens Lov: jo flere Arter af Nydelse eller Lykkedilder et Menneske raader over, des større Mulighed for varige Lykketilstande. En vis Afveksling kan naas indenfor den enkelte Nydelses-Art, f. Eks Smagsnydelser eller Seksualnydelser eller Komplekser af begge; men Lystfølelser ved Raffineringen indenfor dette Kompleks aftager hurtig i Styrke og efterlader stærkt ulystbetonede Tomrum, ganske bortset fra dens Skade for Sundheden. Andre Lykkedilder maa altsaa inddrages i Afvekslingsprocessen; og her findes kun de til de højere Organer, Øjet, Øret, Hjernen knyttede Nydelser eller Glæder. Der kan om disse anføres to Ting, nemlig at Udviklingen af de højere Organer ikke blot er de sejrende i Livskampen, vitale for Sundhed og Erobring af Naturen, men Kilder til intensive Nydelser eller Lykke, og at de i Ht samlet Opgørelse af Lyst og Ulyst synes at være de Nydelser overlegne, der er knyttet til de lavere Organer. *Platon* bemærker, at Lystfølelser ved smukke Farver og Skikkelser, ved skønne Toner og Dufte og ved Erkendelse er rene Lystfølelser, der ikke skjuler nogen Ulyst eller Smerte i sig. Det er, som man ser, de mange Glæder ved Kunst og Videnskab, som *Platon* har for Øje, og vi kan hertil føje de mange Glæder ved enhver Forfyldelse i aandeligt eller legemligt Arbejde, ved enhver skabende

Indsats, og de rent sjælelige Glæder ved Samliv mellem Mennesker, der er aandelig eller sjælelig beslægtede.

Det ejendommelige for de Glæder eller Nydelser, der falder indenfor disse Omraader, der kort kan kaldes de aandelige, er, at Mulighederne for Afveksling er overordenlig store, og at de psykiske Tomrum følgelig kan indskrænkes tilsvarende stærkt, og i desto højere Grad jo flere af disse sjælelige og aandelige Lykkedkilder vedkommende Menneske har udviklet Anlæg for. Alene naar man betragter Kunstens Omraade, al den bildende Kunsts og Tonekunstens, vil det ses, at Afvekslingsmulighederne næsten er ubegrænsede. Men for alle de højere Omraader i Forening kan der formentlig opstilles følgende Lov i Forhold til de andre Omraader: 3) at ved de til Hjernen og de højere Sansorganer, navnlig Øjet og Øret, knyttede Nydelser eller Glæder staar Lystfølelsens Intensitet ikke, som ved de til de lavere Organer knyttede Nydelser, i Forhold til de fysiske Indvirkninger paa den legemlige Organisme, idet de legemlige Driftsomkostninger ved de højere Organers Brug er meget smaa, at Afvekslingsmulighederne baade herved og ved selve de højere Organers Udviklingsrigdom af forskellige Indtryk er langt større end ved de materielle Nydelser, og at de psykiske Tomrum derved bliver mange Gange færre end ved sidstnævnte. Som Følge af disse Forhold købes selv de stærkeste og rigest afvekslende sjælelige og aandelige Glæder i Reglen ikke ved Tab eller Forringelse af Sundhed, ved Svækkelse i Livskampen og deraf følgende Skuffelser ved forfejlede Livsmaal. Det er sikkert dette, Platon har for Øje, naar han som nævnt anfører, at de til højere Organer knyttede Nydelser ikke skjuler nogen Smerte og Lidelse i sig, hvad der ofte er Tilfældet ved de lavere Nydelser. De menneskelige Glæder eller Arter af Lykke synes saaledes i vidt Omfang at være lidelsesfrie i samme Grad som de er begærfrie. Kunsten, Erkendelsen og den sjælelige Samfølelse rummer intet legemligt Begær.

De store Religioner indeholder, ved Siden af deres Verdensanskuelse, en dyb Erfaring og Indsigt i selve Menneskelivet. Kristendommen og Buddhismen har forskellige Anskuelser om det hinsides, men i deres Syn paa Menneskelivets Kaar er de kommet til samme Resultat; og det giver dette en særlig Vægt, at de er naaet til det samme ud fra meget forskellige Begrundelser. De ser begge i de materielle Begær den store Hindring for Menneskeheds Lykke, for Opnaaelsen af det højeste Maal. Hvad enten man, som Kristendommen, ser det højeste Maal i en evig Salighedstilstand eller, som Buddhismen, i den vanskelig definerlige Tilstand, der kaldes Nirvana, er for begge Religioner Menneskeslægtens Frigørelse for Begæret Betingelsen for at naa dette højeste Maal. Begæret har Lidelsen i sit Følge. Begæret efter de materielle Nydelser fører ustanselig til Lidenskaber, Tomhed, Skuffelser, Had til andre Mennesker og Overgreb mod disse, mod deres Liv og Ejendom. Kun en Forløsning fra alt legemligt Begær kan frigøre Menneskeheden fra disse dens Svøber og føre den ind i den højeste Tilstand. Ser man bort fra de religiøse Anskuelser forskellige Udtryk og forskellige Begrundelse, har de dybeste Religioner saaledes samme Grundsyn paa Menneskets indre Livsførelse.

Ethvert Menneske vil, naar et vist Spand af Tid er gaaet, altid kunne gøre op med sig selv, om det har faaet noget ud af denne Periode i sit Liv. Naar et saadant Opgør finder Sted, føler Mennesket intenst, at det ligesom har et Ansvar overfor det bedste i sig selv for hvert et Øjeblik, det har levet. Det hedder i en gammel Bøn: Lær os at tælle vore Dage, saa at vi faar Visdom i Hjærtet. Man faar, som i det foregaaende vist, ikke noget ud af Livets Øjeblikke ved at fare fra Nydelse til Nydelse uden Hensyn til deres Art. Der kræves i mange Tilfælde et Valg, efter visse psykiske Love. Men dernæst kræves der det modsatte af Hast, af sjælelig Sprede og Faren fra det ene til det andet. Hvad enten det i Livets Øjeblikke gælder Arbejde, Glæden ved Kunst eller andet, kræves

der en psykisk Dvælen og Stilhed i Tiden, en Fordybelse, vi ogsaa plejer at kalde Koncentration.

Ved Koncentration eller Fordybelse maa forstaaes en Samling indenfor et vist Tidsrum af alle Sjælens Kræfter om et bestemt afgrænset psykisk Omraade, dets Forestillinger og Følelser. Der kan, saa vidt jeg kan se, udfindes en Lov for denne Koncentration, som jeg vil udtrykke saaledes: jo mere det lykkes et Menneske at samle alle Sjælens Kræfter i et Tidsrum om et saadant bestemt afgrænset Felt, jo større Betingelser er der for, at Oplevelsen i dette Tidsrum vil føles som intensivt lykkeligt. Nutidens Forhold er af mange Grunde ikke denne sjælelige Koncentration gunstig. Forudsætning for Koncentration er en vis Ensomhed, en vis Fred, hvor alle forstyrrende Indtryk fra den omgivende Verden stænges ude. Men den stærkt stigende Befolkningstæthed i de sidste 150 Aar, den mere og mere intense Samfærdsel og Meddelelse mellem Mennesker gennem en stadig stigende Teknik (Baner, Biler, Fly, Telefon, Radio o.l.) gør det vanskeligere og vanskeligere for Mennesker at fordybe sig.

I nævnte Formulering af *Koncentrationens Lov* ligger udtrykkelig kun, at Koncentrationen er *een Betingelse* for at føle intensiv Tilfredsstillelse eller Lykke; men den er ikke den eneste Betingelse herfor. Koncentrationens Lov maa forenes med de andre psykisk-etiske Love, jeg ovenfor har paavist, hvis baade den relativt varigste og mest intense Tilfredsstillelse eller Lykke skal naas. Heraf følger, at det ikke er ligegyldigt, *hvad* man koncentrerer sig om. En Koncentration i længere Tid om materielle Nydelsesfelter har ikke samme Virkninger som den Koncentration, der ligger i et intensivt legemligt eller aandeligt Arbejde. Denne sidste Koncentration er baade erhvervsmæssig og sundhedsmæssig af større Værdi end den førstnævnte Koncentration; og som Følge af Loven om Afvekslingens og de psykiske Tomrums Virkninger paa de forskellige, aandelige og materielle Organers Omraade giver Arbejds-Fordybelsen tillige, altsaa rent bortset fra Tilfredsstillelsen ved Er-

hverv og Sundhed, de relativt varigste og stærkeste Lystfølelser. Koncentrationsloven maa altsaa som etisk Lov nærmere beskrives som Loven om de *kvalitative Koncentrationer*. Som saadanne kan foruden det legemlige og aandelige Arbejde nævnes de lystbetonede Tilstande, der er knyttet til Kunstens og Naturens Skønhedsverden og det sjælelige Samliv med Mennesker.

Foruden den Koncentration, der ligger i Fordybelsen i Arbejdet og i disse Glæder, findes der en tredje Art Koncentration, som kan kaldes *Handlingens og Ordets Koncentration*, og som efter Menneskehedens Erfaringer i Aartusender har vist sig uomgængelig nødvendig til Afværgelse af Ulykker i Menneskelivet og til Fremgang for dette. Denne Koncentration bestaar i, at Mennesker, før de handler eller taler, overvejer Virkningerne af deres Handlinger eller Ord. Denne Lov, som man kunde kalde Koncentrationens anden Lov, har den største Betydning i Forholdet mellem Mennesker, særlig i Retslivet. Retsvidenskabens Lære om de retstridige Handlinger og dens Lære om Løfters, Kontrakters, Loves og andre Viljeserklæringers forbindende Kraft udspringer begge af denne Koncentrationens anden Lov. Men ogsaa i den individuelle Etik gør denne Lov sig stærkt gældende. For det enkelte Menneskes eget Velfærd er det af største Betydning, at det i enhver af Livets Situationer, hvor det skal handle eller tale, nøje betragter den enkelte Situations Muligheder for gavnlige eller skadelige Virkninger, inden det sætter en Handling eller et Ord ind i Verden. Mange Mennesker har i Tidernes Løb forspildt deres Lykke ved et ubetænksomt Ord eller en ubetænksom Handling. I det daglige Liv er det ikke blot i Forretningsforhold og i politiske Forhold, at Mennesket for sin egen og for andres Skyld nøje maa overveje Følgerne af sine Ord og Handlinger. Selv i de personligste, mest ideelle Forhold mellem Mennesker maa man veje sine Ord saavel som sine Handlinger paa Tankens Vægt, dels for at finde de mest adækvate Udtryk for, hvad man føler og tænker, og dels for at holde Ord og Handlinger tilbage, der kan saare.

Den sjælelige Koncentration, der maa foregaa paa disse Handlingens og Ordets Felter, er en praktisk Fordybelse, hvori man med sin Fantasi søger at fremkalde for Bevidstheden alle Sider, den konkrete Situation indeholder, og alle de Virkninger, et Ord eller en Handling netop i denne særlige Situation kan tænkes at forårsage, for derigennem at faa et Overblik over dens forskellige pro et contra. Den geniale Praktiker borer sig med hele sin Sjæls Kraft eller Koncentrationsevne ned i alle den enkelte Situations faktiske Sider og dens ofte mange pro et contra og slipper den ikke, før han har afdækket dem alle, og han overlader derfor kun det mindst mulige til Tilfældet.

Koncentrationens to Love: Loven for den indre Koncentration, Fordybelsen i Arbejde, i Kunst, Natur og sjæleligt Samliv, og Loven for Koncentrationen udadtil, Overvejelsen af Ordenes og Handlingernes Følger, viser saaledes i Forening Mennesket dets Ansvar for hvert Øjeblik i dets Liv. Den, der ikke følger Koncentrationens Love, vil ikke faa noget ud af sit Liv, vil gaa Glip af de rigeste Øjeblikke og vil ofte lide Skibbrud i det ydre Liv. I Korthed kan Koncentrationens to Love udtrykkes saaledes: det enkelte Menneskes Livsresultater staar i ligefremt Forhold til Styrken af Sindets Samling om de aandelige Værdier og om Overvejelsen af Ordets og Handlingens Følger.

Under de nuværende Forhold tales der i Reglen ikke om Menneskets indre Livsførelse. Det er som et ukendt Land, hvor Følelser og Stemninger, Sansninger og Lidenskaber kommer og gaar, nærmest paa bedste Beskub. Ingen vejleder Menneskene i dette Vildnis. De gamle Moralregler haanes efter den herskende Mode som forældede; men der sættes intet i Stedet. Mennesker taler ganske naturlig ikke med hinanden om disse indre Forhold; og der findes ingen Sjælelæge, hvortil de kan gaa. Og dog er dette Indre det vig-

tigste af alle Omraader, ti det er her, at Menneskeskæbner afgøres, at Mennesker enten naar den højeste Tilfredsstillelse eller styrter i den dybeste Ulykke. Det er derfor livsnødvendigt, at Etikken grundlægges som en planmæssig eksperimentel Erfaringsvidenskab, som jeg ovenfor har forsøgt. Nedenfor skal jeg gennem en Række Tilfælde fra det virkelige Liv søge at belyse de menneskelige Skæbneforhold og saaledes give et første Forsøg i etisk klinisk Behandling. Paa Grundlag af Erfaringsmaterialet maa man dernæst prøve, om det er muligt at finde psykiske, etiske Love. Kun hvis saadanne bygges paa Realiteter, Fakta, kan de blive til Vejledning for Menneskene og træde istedenfor den nedarvede Morals Regler. Spørgsmaalet er da, om saadanne psykiske Love kan findes.

Gennem den foregaaende Undersøgelse synes det at være godtgjort, at der virkelig kan udfindes et Komplex af psykiske, eksperimentelt etiske Love: Loven om 1) Forholdet mellem Lystfølelsens Intensitet og Varighed, 2) om de psykiske Tomrum og Afvekslingens Lov, 3) Loven om Afvekslingens forskellige Virkninger paa de højere og de lavere Organers Omraade, saavel paa selve Lystfølelsernes Varighed og Intensitet som paa den sundhedsmæssige Tilstand, og endelig 4) Koncentrationens Love.

Den, der i Strid med de her paaviste psykisk-etiske Love forfalder, forvitrer, enten ved manglende Arbejde eller ved en ubehersket Brug af de materielle Nydelser, oplever ikke blot umiddelbart de klart paaviselige, sundhedsmæssige og erhvervsmæssige uheldige Virkninger; men dersom Misbruget strækker sig over et

Derimod er der intet i de udfundne Erfaringer og Love, der tyder paa, at en fuldstændig Undertrykkelse af de lavere Nydelser (Askesen) skulde være sundhedsmæssig, erhvervsmæssig eller alment sjælelig det rigtige. Alene under Afvekslingens Lov har disse Nydelser en relativ Berettigelse for mangfoldige Mennesker, alt forudsat, at de som nævnt indordnes under Helheden og det nævnte fortrinsvise Valg efter de psykiske Love. Paa den anden Side er der erfaringsmæssig intet, der tyder paa, at det skulde have sundhedsskadelige Virkninger, at et Menneske periodevis under intensivt aandeligt eller legemligt Arbejde eller idethele under et Liv i dette, helt afstaar fra

helt Liv, kommer i Reglen tilsidst en af de paa en Gang intenseste og varigste, daglig undergravende Ulystfølelser, nemlig Lidelsen ved ikke at have faaet det ud af Livet, som vedkommendes Evner og Anlæg kunde have givet. *Aristoteles* siger, at den store Lykke bestaar i at udvikle den for ens Væsen ejendommelige Dygtighed, Fuldkommengørelsen af ens Evner. Dette kan, som jeg ovenfor har forsøgt, begrundes derved, at baade biologisk for Menneskeslægten i dens Helhed og for det enkelte Menneske kan kun Beherskelsen af den materielle Natur skabe fuld Frihed til Udfoldelse af Menneskets særlige Evner, de aandelige, til Herredømmet over Verden og til Opnaaelse af den rigeste Afveksling af de relativt varigste og stærkeste Glæder.

Men dernæst findes der en anden intens Lidelse, der er en Følge af manglende Indordning eller Beherskelse af de materielle Drifter under Sundhedens og Arbejdets Helhedskrav. Den, der har mistet Herredømmet over en materiel Tilbøjelighed, hvad enten den bestaar i Alkohol-, Seksual- eller anden Berusning, vil lidt efter lidt i de psykiske Tomrum føle en Lidelse, hvis Intensitet efterhaanden

de lavere Nydelser og selv m H t Føden blot spiser for at leve og ikke lever for at spise. Tværtimod er det en Erfaring, at i Perioder, hvor Mennesket skal præstere det Yderste af sine Evner, være sig sportsligt, erhvervsmæssigt eller aandeligt, er en gennemført Askese nødvendig.

Det maa iøvrig her betones, at det rent negative, Afholdenhed eller Forsagelse som saadan, er en ringe etisk Vejledning. Som Følge af de psykiske Tomrum har Afholdenhed eller Forsagelse kun Berettigelse, dersom man kan stille en anden Lystfølelse i den fortrængtes Plads, saaledes som i nysnævnte Tilfælde, hvor Lykken ved det intensive aandelige eller legemlige Arbejde træder i Stedet for de lavere Lystfølelser. Afholdsagitorer paa Alkoholens Omraade begaar derfor et psykologisk Fejlgreb ved alene at præke det negative, Afholdenheden overfor denne bestemte Nydelse, naar de ikke samtidig kan henvise til og indgive deres Tilhørere Sansen for bestemte andre Glæder af højere Art foruden Tilfredsstillelse ved større Sundhed. I al Pædagogik maa denne positive Opgave, at opøve Sansen for de højere Arter af Lystfølelser, til delvis Erstatning af de lavere, gaa Haand i Haand med Paavisningen af de sundhedsmæssig og karaktermæssig uheldige Virkninger af et ubehersket Brug af sidstnævnte.

stiger i ligefremt Forhold til Berusningernes Antal og Styrke. Jævn- sides med denne rent fysiske og nervemæssige Lidelse og stærkt forenet med den gaar den nys nævnte sjælelige Lidelse ved at mærke, at ens Evner og Anlæg forvitrer, ruster, og at ens Liv løber bort som en Strøm i Sandet.

Endelig findes der en tredje Erfaring om manglende Herredømme over sig selv. Den kan udtrykkes i følgende Lov: jo mere man mangler dette Herredømme, jo mere modstandsløs er man overfor Lidelser, der kommer udefra. Buddhismen har særlig Blik herfor. I ethvert Menneskes Liv vil der før eller senere ogsaa indtræde Ulykker og Lidelser, som er uforskyldt: Sygdom, Ælde og Død, for ens Nærmeste og én selv. Disse Lidelser kan man kun gøre sig Haab om at begrænse eller mildne gennem en psykisk aktiv Indstilling. Det er en kendt Erfaring i Livet, at Arbejdet, legemligt eller aandeligt, er den bedste Ven i Sorgen. Idethele vil den, der passivt modtager Livets uundgaaelige Ulykker og Lidelser, og endnu mere den, hos hvem Passiviteten i samme Periode er forenet med et manglende Herredømme over en materiel Tilbøjelighed eller Lidenskab, blive et modstandsløst Offer for en udefra kommende Ulykke og Lidelse. Manglende Beherskelse overfor Nydelse giver en tilsvarende Mangel paa Beherskelse overfor Lidelse. Idethele- taget viser de ovenfor nævnte Grupper af Ulyst, der er en Følge af manglende Herredømme over de materielle Tilbøjeligheder, at der er en dyb Sandhed i *Buddhas* Livserfaring, at Begæret har Lidelsen i sit Følge.

Gamle Ord faar i Belysning af disse Erfaringer en ny Værdi. De gamle Ord Anger og Samvittighed bruges baade overfor Men- neskets dybe Skaden sig selv og dets dybe Skaden andre. Disse stærke Følelser af Ansvar overfor sit Liv og andres er rigtige og sunde og skal ikke udviskes af en overfladisk og materiel Tid. Anger og Samvittighed indeholder den instinktivt rigtige Følelse af at have forbrudt sig mod Livets Love — ikke blot en nedarvet Mo-

ral, Rets eller Religions Lovc — men de sjælelige Naturlove, der som ovenfor paavist betinger al menneskelig Lykke. Men forøvrig vil det, saa vidt jeg kan se, efterhaanden som den eksperimentelle Erfaringsetik skrider frem, vise sig, at der ofte bag den nedarvede Morals, Rets og Religions Regler ligger Menneskeslægtens instinktive rigtige Erfaringer i Aartusender. Adskillige af de gamle, af en forvirret Tid forhaanede Dyder kan man trygt spaa en mægtig Renaissance. Den fornuftige Sjælelæge eller Sjælesørger, være sig Lægen, Advokaten, Fremtidens rigtige Dommer eller Fremtidens psykologisk bedre udrustede Teolog, vil sige til det Menneske, der er forpint af Anger og Samvittighed, dvs af Lidelsen ved et forspildt Liv, at selve denne Lidelse er helt rigtig og sund og en absolut Betingelse for en varig Lykke i Fremtiden, men at det næsten aldrig i Livet er helt for sent, at der i Reglen kan opbygges et nyt Liv, naar Lidelsen har lutret én til dette, og at Angeren og Samvittighedsnaget derfor vel skal have sin Tid, men paa den anden Side ikke maa forbitre hele Livet, men efter en vis Tid maa erstattes af nye stærke Følelser af Tilfredsstillelse, naar Livet omlægges efter de psykiske Love, saaledes at Glæden ved Fordybelse i Arbejdet og derigennem ved Udviklingen af ens naturlige, hidtil forsømte Evner, ved Samlivet med sjælelig beslægtede Mennesker og ved Kunstens afvekslingsrige Verden efterhaanden tager Lidelsens Plads.

For at modvirke Aarsagerne til den nævnte Række af Menneskelivets Lidelser og for at faa Del i de stærke aandelige Glæder maa Mennesket ofte i Livets enkelte Øjeblikke træffe et Valg mellem Følelser og Tilbøjeligheder. Det maa ofte sige Nej til Lysten og sige Ja til Lidelsen. Det Menneske, der er i Stand hertil, følger en *Linje* eller en *Lov* i sit Liv. Linjen eller Loven i et Menneskes Liv er dets Karakter. Af den afhænger i væsenlig Grad dets Sundhed, dets Arbejdskraft, dets Lykke. Der ligger en stor Sandhed i *Kants* Udtalelse om, at Mennesket kun gennem Selvlovgivning, kun gen-

nem sin egen Underkastelse under den ubetingede moralske Lov vinder *Friheden*. Hvad Kant her tænkte, er sikkert, at ved det enkelte Menneskes egen Underkastelse under den absolute moralske Lov frigøres hans Sjæls og Aands Kræfter fra Lidenskabernes Baand. Reglen, Loven, Underordningen af Livets enkelte Øjeblikke under en bestemt Linje vokser saaledes op af Livet selv.

Sproget er m H t de psykiske Fænomener ret fattigt paa dækkende Ord, hvilket er ganske naturligt, da det er den ydre Verden og dens Genstande, der først tiltrak sig Menneskets Opmærksomhed og særlig satte Sproget i Virksomhed. Ord som Lyst, Lystfølelse, Lykke og de modsatte Ord Ulyst, Ulykke o l giver kun ufuldkomne Udtryk for Etikens Omraade. Herunder falder, som jeg paa et tidligere Sted fremhævede, ogsaa Tilfredsstillelse af de til Livets Opretholdelse nødvendige Livsbehov, hvad enten denne Tilfredsstillelse i sig selv er forbundet med Lyst eller Ulyst. Under Menneskets højere aandelige Udvikling maa der dernæst efter de før paaviste psykiske Love ofte i Livsførelsen styres en Kurs, efter en bestemt Linje eller Regel, uanset om den i de enkelte Øjeblikke medfører Lyst eller Ulyst. Ordet Tilfredsstillelse melder sig derfor ogsaa her som et bedre, mere omfattende Ord end Lyst eller Lykke. De psykiske Tomrum er de inderste Aarsager til, at Mennesket som Helhedsresultat af en Periode eller af et Liv ikke føler en Tilfredsstillelse, en sjælelig Rigdom. Denne kan føles, selvom mange enkelte Øjeblikke i Perioden var Ulyst og Lidelse; og omvendt kan denne dybe Tilfredsstillelse mangle, selvom der i Perioden var mange Øjeblikke af Nydelse og Lyst. Tomheden, den manglende Tilfredsstillelse føles saaledes, at Livet uanset Nydelserne er løbet fra en, at ens Liv er gaaet, uden at man har *levet*.

Liv og Liv er saaledes 2 Ting: 1. Det sædvanlige vegeterende Liv, hvor man kun lever for at tilfredsstille de materielle Behov og 2. Øjeblikkene af intens Lykke i Arbejde, i Skønhed eller i Kærlighed. Denne sidste Form for Liv, hvorefter man med Rette kan sige, at man har levet, vil jeg betegne som Livet i 2 Potens. Under

Uret paa en gammel Købmandsgaard staar der: Tempus fugit. Tiden flygter. Den mærkelige Følelse senere af, at man i en Periode ikke har levet, at Tiden er flygtet fra én, skyldes, at ens Tilværelse i denne Periode var præget af Træghed eller materiel Drift og ikke var opfyldt af det koncentrerede Liv, Livet i 2 Potens, som kun opstaar enten ved Arbejde, selv under Lidelser og Besvær, eller ved de stærke, harmoniske Oplevelser af Kunstens eller Naturens Skønhedsverden eller noget tredje, som hidtil ikke har kunnet bestemmes.

Der findes nemlig endnu en Oplevelse, der psykologisk er et Slags ukendt Land, men som, saa vidt jeg kan se, indeholder Nøglen til Forstaaelsen af et Problem, der maaske vil blive afgørende for Menneskeslægtens Fremtid.

De materielle Nydelser medfører ikke blot fysiologiske Indvirkninger, men ogsaa nervemæssige. Dette Forhold er imidlertid meget lidt undersøgt. Heller ikke her kan man nøjes med Moralbud uden videnskabeligt Bevis. Den nye eksperimentelle Erfarings-Etik, som jeg ovenfor har søgt at begrunde, maa tage Opgaven op i Forbindelse med Neurologien. Smagsakten og Seksualakten har hos Menneskene paa Grund af disses højtudviklede Nervesystem en anden Art Nydelsesintensitet end hos Dyrene. Men Trangen til at fastholde eller gentage denne Intensitet fører Menneskene ind paa vidt drevne Afvekslingsprocesser og Raffinering. Der er meget, der tyder paa, at en saadan vidtdreven Afvekslings- og Raffineringsproces medfører ikke blot en fysisk, men en betydelig nervemæssig Belastning og, ved Fortsættelse i længere Tid, Svækkelse. Fra historisk Erfaring vides, at Folk og Folkeklasser, der i en vis Periode naaede en høj Blomstring i Kultur, ikke mægtede at fastholde Højdepunktet i deres aandelige Kultur, men lidt efter lidt forfaldt og tilsidst gik til Grunde og helt forsvandt; og det vides samtidig, at de samme Folk eller Folkeklasser paa Højdepunktet af deres Kultur hengav sig til en vidt drevne Afvekslings- og Raffinerings-

proces paa de materielle Omraader, hvorefter Nedgangsperioden begyndte. Den nærmere Aarsagsammenhæng er det imidlertid vanskeligt videnskabeligt at faa fuld Klarhed over. Sikkert har der ogsaa gjort sig andre Aarsager gældende i Forfaldsprocessen. Baade ved det gamle babylonske, ægyptiske og romerske Kultursamfunds Forfald har der sandsynligvis gjort sig et helt Komplex af Aarsager gældende, f Eks en forkert Samfundsorganisation (den selvstændige Bondestands og anden Middelstands Undergang, for stærk Centralisation i Statsstyret), svækkende Sygdomme, som Menneskene den Gang stod værgeløse overfor (f Eks Malaria) o fl a. Men det vilde paa den anden Side være urigtigt at se bort fra, at *blandt* Aarsagerne har ogsaa de vidt drevne Afvekslings- og Raffineringsprocesser paa de materielle Nydelsers Omraade været medvirkende, saaledes som historiske, tildels samtidige Beretninger melder om. Derfor er ogsaa de mægtige generaliserende Slutninger, som Oswald Spengler har draget (i sin Bog: Der Untergang des Abendlandes), af disse fortidige Kulturfolks Skæbne til nulevende (navnlig europæiske) Folks Skæbne uberettiget. Vi har i Nutiden væsenlig større Muligheder for en bedre Samfundsorganisation end de gamle Tiders Samfund (med deres særegne Storkapitalisme og Slaveri). Vi er dernæst gennem den moderne Lægevidenskab langt bedre stillet i Bekæmpelse af de Racen svækkende Sygdomme end Oldtidens Kultursamfund. Vanskeligheden ligger derimod, saa vidt jeg kan se, for de nulevende Kulturfolk i de moralske, sjælelige Aarsagsforhold.

Der er Tegn fra meget forskellige Omraader paa en almindelig etisk Forvirring og Opløsning i Nutiden, baade blandt de saakaldte højere og de saakaldte lavere Befolkningsklasser. Menneskene er ligesom blevet moralsk usikre. Forskellige Retninger søger, uden virkeligt Erfaringsgrundlag, at indprente Menneskene uhæmmet Driftsliv som det »naturlige«, det modsatte som noget usundt o s v. Men først og sidst virker det i vide Krese, ikke mindst i de intellektuelle, hvorfra Paavirkningen gaar videre, at man ikke hidtil har

kunnet give en videnskabelig Begrundelse af Etikken. Ti hvis dette er rigtigt, er der videnskabelig set fri Bane for alle mulige Livsførelser, ogsaa de mest uhæmmede. Er den aandelige Centralledelse i Samfundet saaledes indstillet, vil Virkningerne efterhaanden paa hele Befolkningen blive ubegrænsede.

For at undersøge, om Etikken kan begrundes som Videnskab, maatte det først undersøges, hvad Videnskab og videnskabelig Erkendelse er, om denne i sidste Instans kan begrundes, og i hvad. Dette maatte føre ind i en Undersøgelse af Erkendelseslærens Hovedproblem om de sidste Forudsætninger for al Erkendelse. Den er ovenfor blevet gennemført uden forudfattede Meninger om Etik eller om Videnskab; men Undersøgelsen har formentlig, Skridt for Skridt, med uundgaaelig Konsekvens tilsidst ført til det Resultat, at al Videnskab, de fundamentale Forudsætninger, hvorpaa al Videnskab hviler, til syvende og sidst maa søge sin Begrundelse i det samme, hvori Etikken kan begrundes, og at Etikken selv er en Videnskab, idet den hører hjemme i den Gruppe Videnskaber, der ovenfor er kaldt de eksperimentelle, vurderende Erfaringsvidenskaber. Herefter kan Grundlinjerne i Etikken trækkes op, som jeg ovenfor har forsøgt, paa Basis af biologiske, sundhedsmæssige, erhvervsmæssige, historiske og andre praktiske Erfaringer om menneskelige karaktermæssige Forhold og samfundsmæssige Forhold. Disse Grundlinjer giver Mulighed for, at Nutidens etiske Forvirring og Opløsning kan ophøre og erstattes af en planmæssig, paa eksperimentel Erfaring grundet Vejledning af Menneskeslægten om den alt overvejende Betydning af Udviklingen af de Karakteregenskaber, der bærer Samfundet og den Enkeltes Liv, og som formentlig giver det sikreste Værn imod Folkenes Forfald. Med en stadig bedre Samfundsorganisation, en stadig bedre Bekæmpelse af Sygdomme, et større og større Herredømme over Naturen, men først og sidst med et stadig større Herredømme over *Naturmagterne i Mennesket selv* synes Nutidens Kultursamfund at have Muligheder for at frigøre sig og hæve sig over de gamle Kul-

tursamfunds Skæbne, deres Forfald og Død. For Samfund som for det enkelte Menneske gælder *Pythagoras'* Ord: Ved Skæbnens Side sidder Viljen som en mægtig Herskerinde.

Det foregaaende har, saa vidt jeg kan se, vist den mærkelige etiske Lov, at medens Afvekslingsprocessen og Forfinelsesprocessen kan fortsættes ubegrænset i de Nydelser eller Glæder, der knytter sig til højere Organer, Øje, Øre og Hjerne, i Kunstens og Erkendelsens Verden, uden Skade, men tværtimod til Gavn for Menneskehedens Sundhed og Liv, saa synes Afvekslings- og Raffineringsprocessen i de lavere Organers Nydelser kun at kunne fortsættes til en stadig stærkere fysisk og nervemæssig Belastning, til karaktermæssig Svækkelse og samtidig til Svækkelse ogsaa af Evnen til de intenseste sjælelige og aandelige Glæder, som Mennesket som højere Livstype i Tilværelsen har skabt. Smagsaktens og Seksualaktens Nydelser naar som Følge af det højt udviklede Nervesystem, altsaa netop hos Kulturmennesker en overordenlig stor Intensitet; det mest dækkende Ord herfor er vistnok Ordet Berusning, i alle dens Former. Men fordi dette Forfinelsens Fænomen, Berusningen, naar sin største Intensitet netop hos Folkene paa et Højdepunkt i Nervesystemets Udvikling, vil det forstaaes, hvorfor netop de højest udviklede kan falde dybest. Det gælder Kulturfolk og Individier i Fortiden saavel som i Nutiden.

Paa dette Stadium af Højde- og Nedgangspunkt viser der sig et mærkeligt Fænomen, som hos de sjælelig højest udviklede Folk og Individier kan træde i Stedet for Fænomenet Berusning og af disse endog føles som en langt intensere Lykke end denne sidste. Der bryder nemlig hos de højest udviklede noget nyt frem, som man maaske kunde kalde en Sjæleliggørelse af den lavere Sansproces, en Løftelse af denne op i et højere Plan, sammenlignet med hvilket selv den intenseste nervemæssige Berusning kun forekommer ringe. Sjæleliggørelsen kan til en vis Grad siges at bestaa i, at selv den lavere Sans løsnes fra Begæret. Processen kendes i Seksualforholdet under Navn af Forelskelse. Paa dette Stadium løftes

Mennesket ligesom op i en højere Verden, hvor blot Synet eller Beundringen paa Afstand rummer den intenseste Lykke, og hvor Tanken om selve Seksualakten enten ikke er fremme for Bevidstheden eller fortoner sig i de vageste Stemninger; og senere i Livet staar denne Tid som bekendt altid med Glansen af en langt intensere Lykkefølelse end alle senere materielle Akter nogensinde kan opveje. Det er vanskeligt at finde et dækkende Ord for denne psykiske Proces, der sjæleliggør eller, om man vil, ophøjer en materiel Sanseproces. Ordet Løftelse vilde maaske egne sig. De sjæleliggørende Processer har i Modsætning til Afvekslings- og Raffineringsprocesserne paa de materielle Sansers Stade ingen skadelige Bivirkninger, men synes snarere som al intens højere Lykke at forøge den fysiske og nervemæssige Kraft.

Nutiden er, ikke blot paa Grund af den etiske Forvirring og Opløsning, men ogsaa paa Grund af dens vulgære Omgangsformer ugunstig for de sjæleliggørende Fænomener. I Seksualforholdet har Nutiden mistet de Værdier, som en lidt tidligere Periode, Romantikken, besad i, hvad man maaske kunde kalde Afstandens Poesi. Men det turde idethele gælde Nutidens Nydelsesliv, at de sjæleliggørende Processer paa mange Omraader er ved at svinde, at Beherskelsens Værdi underkendes, at de psykiske Tomrum derved bliver talrigere og kun afbrydes af den Afvekslings- og Raffineringsproces paa de materielle Sansers Omraade, der kan varsle et kommende Forfald. Det er ikke Berusning, men Løftelse, Tiden trænger til, om Menneskeslægten skal gaa videre paa sin Vej mod højere Livsformer. Selv Menneskeslægtens Skæbne ligger skjult i Valget mellem Berusning eller Løftelse.

Forsøg til en eksperimentel, klinisk Etik.

Da der under den abstrakte Debat om de forskellige Retninger, Pligtetikken, Utilitarismen o.l. overhovedet ikke har kunnet opstaa en virkelig videnskabelig Etik, har man forsømt den vigtige Opgave, som først og frem-

mest nu maa løses, hvor en ny Videnskab skal grundlægges, Etikken som eksperimentel, klinisk, nemlig den Opgave: at samle, systematisere og udforske Menneskehedens dybeste Livserfaringer. Disse maa søges paa de forskellige Omraader, lige fra Lægers og Juristers Erfaring til Religionernes Livsvisdom, fra Historien med dens Folke- og Menneskeskæbner til de store Digteres Værker med deres dybe Indsigt i de menneskelige Lidenskaber, Kampe og Skibbrud.

Baade Lægeerfaring og juridisk Erfaring viser, hvorledes sjælelige Lidelser, f. Eks Næringsorger, Skuffelser i Retsager, Ærgrelser over forspildte Chancer, Sorg over ens kæres Død, kan foraarsage alvorlige legemlige Sygdomme. Næringsorger, der er uforskyldte, hænger sammen med en mangelfuld Samfundsordning, hvad der senere vil blive belyst. Overfor de andre omtalte Skuffelser, Ærgrelser og Sorger maa den kliniske Etiker forsøge at lede den Lidendes Tanker i andre Retninger, vise ham, navnlig ved Eksempler, hvorledes Livet næsten aldrig er forspildt, selvom Dele af Fortiden er det, at der kan begyndes et nyt Liv — naar man, som Digteren Brorson siger, begynder nu, i dette Øjeblik — og navnlig lede den lidende til den evige Fornyelses Kilde, Arbejdet, vise ham, som et gammelt indisk Ord siger, at »ingen Ven kan lignedes ved Arbejdet; den, der arbejder, synker ikke hen.«

Et andet Sæt Erfaringer synes at tyde paa, at selv lokale legemlige Lidelser ofte kan staa i Forbindelse med en vis Svaghed ikke blot i den legemlige, men ogsaa i den sjælelige Almentilstand. Livsførelsen kan selv ved disse Lidelser spille en vis Rolle. Ved visse Arter af Sygdomme, navnlig Gigtssygdomme, er allerede den nuværende Lægevidenskab inde paa at tilraade passende Legemsøvelser eller legemligt Arbejde indenfor visse Grænser. Omvendt kan visse Gigtformer opstaa ved for stærkt og ensidigt legemligt Arbejde eller overdrevne og ensidige Sportsøvelser. (Under Udtrykket »Gigt« falder som bekendt flere højt forskellige Lidelser, saasom Lidelser i Muskler, Nerver, Arthritis deformans). Ved Svind og Svækkelse i Tandkød og Tænder er allerede den nuværende Tandlægevidenskab dels inde paa en nærmere Undersøgelse af saadanne Svækkelsers Sammenhæng med Kostens Sættelse (Vitamin-Spørgsmaalet) og dels inde paa at tilraade den naturlige Brug og Massering, der ligger i en ordenlig Tygning af Maden, der jo iøvrig ogsaa tilraades for at forebygge visse Tarmsygdomme. Men det er idethele et fysiologisk Problem, der burde undersøges i videre Aarsagsammenhæng: om og i hvilken Grad en naturlig Livsførelse idethele, derunder Legemsøvelser eller legemligt Arbejde i frisk Luft og deraf følgende Blodcirkulation, har Indflydelse paa Legemets Almentilstand og de lokale Lidelser og paa Modstandskraften overfor disse. Undersøgelsen af dette

Problem er forbundet med overordenlig store Vanskeligheder, fordi man, for overhovedet at gøre sig Haab om nogenlunde bestemte Resultater, maa arbejde med et meget stort Antal Forsøgsindivider og tilmed gennem relativt lange Tidsrum. Men hvis Specialister paa alle de forskellige Omraader foruden at have deres Opmærksomhed henvendt paa den lokale Lidelse og dens specielle Behandling samtidig altid vilde have Opmærksomheden henvendt paa Patienternes Almentilstand og hele personlige Livsførelse og forsøgsvis og periodevis prøve sig frem med saadanne Ændringer i denne, som naturlig frembød sig, vilde der efterhaanden fra de mange Specialist-Videnskabers Omraade kunne indvindes et omfattende Materiale af Erfaringer til Belysning af dette centrale fysiologiske og lægelige Problem om den personlige Livsførelses Indflydelse paa lokale Lidelser og idethele paa de forskellige Sygdomme, et Problem, der er af største etiske Betydning for Menneskeheden.

En Svækkelse i Sundhedstilstanden og Depression vil i adskillige Tilfælde kunne føres tilbage til en stærk Mangel paa Beherskelse af legemlige Drifter. Men derfor maa det ikke overses, at omvendt kan en for stærk Beherskelse eller Fortrængning af legemlig Drift i enkelte Tilfælde give Anledning til sygelige Tilstande. Men det drejer sig kun om relativt sjældne Tilfælde, da Beherskelse normalt er sundt. Tallet og Betydningen af de skadelige Tilfælde af Fortrængning er imidlertid i nyeste Tid blevet stærkt overdrevet.

Det er som bekendt særlig *Sigmund Freud* og hans Skole, der har udviklet en Lære om Fortrængningen af visse Forestillings- og Følelsesgrupper — Komplekser — særlig af seksuel Art, der hindrer disses frie Vækst og Udfoldelse, og som derved skulde være Aarsag til neurotiske, navnlig hysteriske Lidelser. Som helbredende Behandling anvendes den saakaldte Psykoanalyse: en Undersøgelse, navnlig gennem Udspørgen af Patienten, af dennes Erindringer om tidligere Oplevelser i saa Henseende. Tydning af hans Drømme som Udtryk for saadanne tilbagetrængte Komplekser o. l. Freud har utvivlsomt indlagt sig Fortjeneste ved at henlede Opmærksomheden paa disse Fænomener og nævnte Behandling; men Freud har overdrevet Betydningen af disse og uberettiget generaliseret dem langt ud over det stærkt begrænsede Omraade, som hans Erfaringer med Sikkerhed dækker.

De store Religioner rummer dybe Erfaringer om Menneskelivet, en omfattende Menneskekundskab og en stor Indsigt i de rigtige Veje for menneskelig Livsførelse. Dette gælder særlig Kristi Lære. Men det gælder ogsaa Buddhismen; og da denne er mindre kendt, skal den her omtales noget nærmere.

For *Buddha* var Menneskelivet kun Lidelse. Tre Ting, alle Forkrænkelighedens Vidnesbyrd, havde gjort det dybeste Indtryk paa *Buddha*: Sygdom, Alderdom og Død. Efter Overleveringen var *Buddha* i sin Ungdom en Prins, der levede i sit Palads lykkelig med Hustru og Barn; og hans Fader vaagede omhyggelig over, at ingen disharmoniske, forstyrrende Indtryk fra Verden udenfor Paladsets Mure trængte ind til Prinsen. Alligevel skete det en Dag, at *Buddha* paa en Udflugt saa en krumbøjet, rystende Olding, en anden Dag en Syg, der vred sig i Lidelser, og en senere Dag et Lig. Da han blev klar over, at ogsaa han selv var underkastet al denne Forkrænkelighed, Sygdom, Ælde og Død, forlod han sit Slot og sin Familie og drog ud i Ensomheden. Hans Far, Kongen, søgte at holde ham tilbage, men Prinsen sagde til ham: »Hvis Du vil skænke mig fire Ting, saa vil jeg altid blive her og aldrig forlade Dig; hvad jeg ønsker mig er: aldrig at ældes, men at leve i evig Ungdom og Skønhed; aldrig at rammes af Sygdom og at leve evigt uden at hjemfalde til Døden«. — Kongen er ikke i Stand til at opfylde hans Ønsker; saa nøjes Prinsen med at bede om det ene, at han, naar han engang dør, ikke maa genfødes til ny Tilværelse. Men heller ikke dette Ønske formaar hans Far at opfylde; saa lader han sin Søn vandre afsted, til Frelse for Verden.

Som det vil ses, er det den dybe Smerte ved, at intet i Menneskelivet er uforanderligt, evigt, at al Lykke forsvinder, der er Motivet for *Buddha* til at forsaage alt Begær og derved komme ud af Menneskets hele lidelsesfulde Tilværelse. Livets Lidelser er iøvrig ikke udtømt med de nævnte tre store, Sygdom, Ælde og Død. At skilles fra, hvad der er kært, er Lidelse, at forenes med, hvad der er ukært, er Lidelse, ikke at faa, hvad man attraar, er Lidelse.

Da det er Begæret, der binder os til denne Tilværelse, maa alt Begær, alle Sansers Nydelse opgives. Ligesom Lampen gaar ud af Mangel paa Næring, naar den gamle Olie er opbrugt, og man ikke sørger for frisk Olie, saaledes svinder Begæret hos den, der holder fast ved Erkendelsen af, at alt, hvad der binder til Tilværelsen, er forgængeligt; og med Begæret svinder Stræben, Eksistens, Fødsel, Ælde og Død. Begær og Attraa gør modstandsløs overfor Sygdom, Ælde og Død og faar én til at jamre fortvivlet over disse Ulykker.

Der gaar efter *Buddha* en dyb Ansvarlighedens Lov gennem hele Tilværelsen, forsaavidt som alle vore Tanker, Følelser og Handlinger medfører Følger i Retning af at indvikle os i Tilværelsen eller i Retning af at løsne os fra den. Derfor vil den Vise nøje overveje alle sine Tanker, Følelser og Handlinger.

I *Buddhismens* hellige Bøger opstilles der en Række Bud, og der anbefales flere Veje til at leve rigtig i *Buddhas* Aand, for at naa Maalet,

Undertrykkelsen af Livsbegæret. At disse Bud og Veje ogsaa i rent menneskelige Forhold fører til en etisk rigtig Handling overfor ens Medmennesker, er i og for sig noget sekundært i Forhold til det store Maal, Udfrielsen af Tilværelsen i den Form, vi kender den. Der opstilles 5 Bud: ikke at tage nogens Liv; ikke at tage, hvad der ikke gives; ikke at leve ukysk; ikke at lyve; ikke at nyde berusende Drikke. Som det vil ses, handler de to af disse Bud direkte om lavere Begær. Men af disse og idethele af Begær efter materielle Nydelser følger de Handlinger af Had til andre og Skade mod andre, som de andre Bud er rettet imod. Sansernes Begær avler idethele Lidenskab, Fjendtlighed, Had og Forgriben sig paa andres Liv og Ejendom. Man maa derfor forsage, opgive Fjendskab og Grusomhed, Løgn, Bagtalelse, Sladder, Drab, Tyveri og Udsvævelser.

Hvis vi kan frigøre os for alt Begær, frelses vi fra Lidelsen. Vejen til Lidelsens Ophør er den hellige, ottedelte Vej: ret Anskuelse, ret Beslutning, ret Tale, ret Handlemaade, ret Levevis, ret Stræben, ret Eftertanke og ret Selvfordybelse.

Jo mere det lykkes et Menneske at frigøre sig for Begæret, der binder, jo bedre bliver hans næste Tilværelse; og dersom han naaer Fuldkommenheden i saa Henseende, befries han for enhver Tilværelse i den Forstand, vi sædvanlig forstaar ved Tilværelse; han gaar over i Nirvana. I og for sig kan man slet ikke definere Nirvana, ti hvordan vi end vilde forsøge at definere den, maatte vi gribe til sædvanlige menneskelige Forestillinger om Liv og Tilværelse; og disse kan slet ikke anvendes hertil. Det er derfor ikke underligt, at der findes mange forskellige Opfattelser af Nirvana blandt Buddhas Tilhængere, lige fra et Salighedens Land til en rent sjælelig Tilstand, hvor Attraa, Vrede og Forblindelse ikke findes, en højeste Lykke, Hvile, Fred, og endelig til rent negative Forestillinger. Buddha ses ikke at gøre nogen Forskel mellem de forskellige Sanser. De synes alle at binde Mennesket til Livet. Han har i hele sit mørke Livsyn ikke kunnet faa Blik for, at der var Sanser, der var begærfri og derfor ikke udviklede Mennesket i den sædvanlige Tilværelse af Lidenskab, Jammer, Had, Bagtalelse, Tyveri, Drab o.l. Men de 5 Bud viser, at Buddhismen dog praktisk talt har de lavere Sanser for Øje, naar den advarer mod Begæret og alle deraf følgende Lidelser og Ulykker for Mennesket. Buddhismen har da heller ikke i sin Praksis givet Afkald paa Kunstens Verden. Derom vidner tilstrækkelig de mange pragtfulde og skønne Templer til Buddhas Ære, der fra gammel Tid og til nu er rejst i de buddhistiske Lande. Endvidere er der Problemet om Erkendelsen og dens Glæder. Den rette Erkendelse kan efter Buddha allerede i dette Liv føre den Vise ind i en Nirvana-Tilstand, naar Erkendelsen fører ham til at opgive Begæret.

Der findes dernæst, som ovenfor fremhævet, spredt omkring paa meget forskellige Steder et rigt Erfaringsmateriale til en eksperimentel Etik i den historiske Forskning af Folks eller Enkeltmenneskers Skæbne, i Biografier, i de store Tænkeres og de store Digteres Værker, der ofte giver Udtryk for dybe Livserfaringer.

Mange Tænkere har siden *Platon* og *Aristoteles* fortsat disses etiske Tankegang. Deres Sondring mellem højere og lavere Glæder uddybedes under Kristendommens Indflydelse; men i Renaissancetiden, da Kendskabet til græsk Filosofi genoplivedes, fremsattes denne Sondring paa rent menneskeligt Grundlag. Den opstilles atter og atter af Filosoferne, men nu, som i Oldtiden, uden nogen dybere Begrundelse i Enkeltheder. Man holder sig til visse almindelige Betragtninger. Som jeg ovenfor har søgt at vise, kan Sondringen kun opretholdes, dersom man kan paavise bestemte, reelle, sundhedsmæssige, erhvervsmæssige, nervofysiologiske og psykiske Grunde, der taler for den. Men de ældre Tænkeres Udtalelser har Værdi, fordi de er instinktive Udtryk for rigtige Erfaringer.

Det var *Giovanni Pico* (fra det 15 Aarhundrede), der fremsatte den tidligere omtalte, mod middelalderlig Mystik rettede Udtalelse: Menneskets Skæbne læses ikke i Stjernerne, men i Karakteren. Og han fortsætter: Sjælen er Menneskets Dæmon. Mennesket kan synke ned til at blive som Dyret, men det kan ogsaa efter Valg og ved egen fri Vilje hæve sig til det guddommelige. Den sande Visdom bestaar i Udformningen af den ideale Menneskelighed. Ogsaa hos senere Filosofer møder vi Sondringen mellem de lavere og de højere Glæder. *Spinoza*, hvis »*Ethica*« foruden hans bekendte Verdensanskuelse giver flere Bidrag til Følelsernes og Lidenskaber-nes Psykologi, fremhæver som den højeste Glæde Glæden ved vor Aands Virken; han siger, at vi kun gennem denne Glæde kan vinde den Magt over Lidenskaberne, at Freden vindes, baade i den Enkelte og i Samfundet. *Spinoza* har, ligesom *Buddha*, Forstaaelsen af, at legemligt Begær og Lidelse hænger nøje sammen. *Locke* fremhæver, at vi ofte har Valget mellem en Lystfølelse nu og en fremtidig Lystfølelse, og at vi ofte tager Fejl, idet vi foretrækker den nutidige for den fremtidige, da den første som nærværende synes os langt større end den fjerne, fremtidige. *Leibniz* siger: »Jo mindre Driften ledes af Fornuften, jo mere søger den det nuværende Øjeblikks Nydelse og ikke Lykken, dvs den varige Glæde.« *Montaigne* siger: »Dersom Smerten i Hovedet gik forud for Rusen, vilde vi vogte os for at drikke for meget, men for at narre os, gaar Vellysten altid forud og skjuler sine Følger.«

Den historiske Videnskab indeholder et rigt Materiale til Belysning af Spørgsmaalet om Lidenskaber-nes og de materielle Nydelsers Indvirken baade paa Folkene og de enkelte Menneskers Skæbne; og undertiden er

der opbevaret Udtalelser af de store førende Skikkelser, der indholder disses Livserfaring om dette Spørgsmaal. Hele dette Historiens mægtige Materiale burde en Gang gennemgaaes til Gavn for en eksperimentel, klinisk Etik. Her skal kun eksempelvis anføres Tilfælde, der kan illustrere Betydningen af dette ganske uopdyrkede Erfaringsstof.

Den anførte Udtalelse af Montaigne handler om det navnlig paa hans Tid stærkt udbredte Hang til Drikkeri. En lidt senere samtidig af ham, Henrik den 4, har i en Udtalelse berørt en anden, ogsaa paa denne Tid i de højere Klasser stærkt udbredt materiel Tilbøjelighed, nemlig Nydelsen af Mad til Overmaal. Henrik den 4 har i sit erfaringsrige Liv ogsaa gjort sine Iagttagelser af dette Fænomen og dets Virkning og siger bla: »Store Spisere og tunge Soverer vil aldrig være i Stand til at udrette store Ting. En Aand, der er begravet i en Masse Kød ved Søvn og en blødgagtig Tilværelse, vil aldrig kunne faa ædle eller højsindede Tilskyndelser.« En Dronning paa samme Tid afgiver et af Historiens bedst kendte Eksempler paa en Menneskeskæbne, der led Skibbrud ved anden Art Berusning end de af Montaigne og Henrik den 4 omtalte. Men den hører ellers til de psykiske Fænomener, hvis Aarsagsammenhæng er vanskeligst at efterspore i Historien. *Martin Hume* giver i sin Bog om Dronning Marie Stuart et vægtigt psykologisk Bidrag til Seksuallidenskabens og den svage Karakters Patologi. Denne Forf samler Billedet af Marie Stuarts Skæbne i følgende: »Godt vilde det have været for Marie Stuart og hendes Sag, om hun fra først af havde været i Stand til at erkende de Vanskeligheder, hun havde i Sammenligning med Elizabeth, naar hun skulde konkurrere med hende i Henseende til Ægteskabspolitik. Hun var varmhjertet og tillidsfuld; Elizabeth var kold og mistænksom. Elizabeth havde altid ved sin Side den kloge, klar-synede Cecil til at frelse hende fra hende selv i hendes Svagheds Timer. Marie var omgivet af den mest selviske Kreds af Fortædere og Skurke, Verden nogensinde saa; og begge de Mænd, hun troede, hun elskede, var hende ganske uværdige. Marie besad i de fleste Henseender en langt finere og ædlere Natur end Elizabeth; hun var en Kvinde af større Mod, stærkere Overbevisning, mere gavmild, højmodig og trohjertet, og, foruden hendes uden Sammenligning langt større Skønhed, Ynde og Tiltrækning, besad hun aandelige Evner, der var fuldtud lige med, om ikke højere end den engelske Dronnings. Men medens dennes Forsigtighed og Magtlyst altid i det kritiske Øjeblik frelste hende fra Svaghed, besad Marie Stuart ingen saadanne Sikkerhedsvagter, og blev periodevis revet med, hjælpeløst og uoprettelig, af den uimodstaaelige Storm af hendes seksuelle Lidenskab. Denne Lidenskab førte hende gennem Fejltagelser og Daarskaber bestandig nedad, fra Frihed til livsvarig Indespærring, fra Lykke til Elendighed, fra en Trone til et Skatot.«

Foruden Historien giver ogsaa de store Digteres Værker vægtige psykologiske Bidrag til Belysning af Menneskeskæbner under Drifternes Indflydelse og dermed til den nye Videnskab, den eksperimentelle Erfaringsetik.

Flere Værker handler som bekendt om Alkoholnydelsens Indflydelse. Men langt flere af de betydeligste Digtværker handler om Seksualdriftens Indflydelse paa Menneskeskæbner. Det gælder baade Værker fra ældre og nyere Tid. Men de ældre er ofte de mest aabenhjertige, skjuler intet og giver derfor undertiden dybere Indblik i det virkelige Skæbneforhold. Et Skrift som *Abailards* og *Heloises Breve* (fra det 12 Aarhundrede) vil altid staa som et umiddelbart gribende Vidnesbyrd om to unge uerfarne Sjæle, der føres i Ulykke, til hele deres Livs Skibbrud ved en ubehjælpelig Given efter for Øjeblikket, en ubesindig Mangel paa Beherskelse, men hvor Skibbrudet, som Livets Straf betragtet, ikke staa i rimeligt Forhold til Brøden, se *Abailard* og *Heloises Breve* i Fr. Moths Udgave 1905. Det samme gælder Skildringen i et langt senere Skrift af to Menneskeskæbner, nemlig i *Prevost d'Exiles: Manon Lescaut*. Begge afslører Faldgruber i den menneskelige Natur. *Balzacs Illusions perdues* er et af de vægtigste Bidrag til Lidenskabernes Patologi, der findes. Det meste af dette Værk bærer Selvoplevelsens Præg. Det er for store Dele en Art Selvbiografi.

Turgenjews: »Foraarsbølger«, Stenckiewics: »Uden Fæste«, Bjørnsons: »Mansana«, Jakob Knudsens: »Sind« er foruden at være Digtværker alle dybtgaaende psykologiske Studier i det Fænomen, at en pludselig opdukende Lidenskab som en Kastevind med ét Slag faar et Menneskeliv til at kæntre og gaa til Bunds. Det drejer sig i alle disse Værker om Mennesker, der ikke har tilstrækkelig Magt over sig selv, og som i en bestemt Situation, som Livet tilfældig bringer dem ind i, bliver en Kastebold for Omstændighederne, et let Bytte for Omstændighedernes Magt. Deres Sind sættes ved en tilfældig Begivenhed i stærk Svingning; denne bliver stærkere og stærkere; de mægter tilsidst ikke længer at stanse den; den vokser til en Sjælen alt beherskende Lidenskab, der lægger Livet øde. Af historiske Eksempler paa dette Karakterfænomen kan nævnes den tyske Politiker *Lassalle*, jfr Georg Brandes' Biografi af denne i Saml V 7 Bd 546-61. Bjørnson har gjort opmærksom paa, at der i de to Menneskeskæbner Kaptajn *Mansana* og *Lassalle* foreligger samme Karakterfænomen. *Tolstoys Bog: »Kreutzersonaten«* og *d'Annuncios: »Den Uskyldige«* giver ligeledes skarpsindige Bidrag til Lidenskabens Patologi. Ogsaa i disse Menneskeskæbner bliver Resultatet af den stadige Given efter for Øjeblikkets Indskydelser og Lyst, at Menneskeliv lægges øde. I *d'Annuncios Bog* skildres den manglende Selvkontrol saaledes: »jeg havde alle en utøjelig Naturs heftige Drifter; mere end én Gang var jeg bleven hjemsogt af pludselige Indskydelser, mere end én Gang overrasket over et umiddelbart opdukket grusomt Instinkt«. Dette Karakter-

fænomen fører i dette Tilfælde i sine sidste Konsekvenser til Drab, af BARNET, »den Uskyldige«. Sluttelig kommer den intensiveste af alle Lidelser: »jeg følte, at denne Kvinde, der knælede der, og jeg, vi begge led overmenneskeligt, led under den evige menneskelige Ulykke, under Syndens uafværgelige Forbandelse, under al den Skam, vore dyriske Drifter forårsager, og jeg følte Rædsel for alt det, der uforanderlig hæfter ved Grunden til selve Tilværelsen, og hele den legemlige Elendighed, der hvilede over vor Kærlighed«.

I to smaa psykologiske Mesterværker, »Magnhild« og »Absalons Haar« har Bjørnson ligeledes givet skarpsindige Bidrag til Belysning af den svage Karakters Psykologi. I »Magnhild« siger han et Sted bla: »Der er mange, som øder sin Tilværelse i Savn af Kærlighed eller for at følge sin Kærlighed. Nogle af dem kunde maaske ikke andet — Menneskene er saa forskellige. Forholdene ofte saa undskyldende; men de, jeg har set gøre det, kunde ubetinget have hersket over sig selv og derved vundet ny Kraft. De lod imidlertid alt Forsøg herpaa fare, dertil opmuntret af en Litteratur og en Kunst, hvis Kortsynethed kom af, at den var smittet i Viljen«. Den Følge af den manglende Magt over sig selv, at Livets Muligheder forspildes og Livsmaalet forfejles, skildrer Bjørnson i »Absalons Haar« i ejendommelige, stærke Udtryk: »Den, du er, faar du ikke være, det du kan, faar du ikke gjøre; det du skulde bli, naar du ikke. Som du — din mør før dig. In paa en øvvej. Og din far ogsaa. In i bare tøv Hvorfor er det saa? Vi har dog større ærind end de fleste andre. Noget forskelligt avleder hver af os. Men de andre kjører ad den slagne landevej like in i porten paa deres lykkes hus — vi tuller os bort fra landevejen og in i skogen. Absalons Haar! Hvorfor faen blev ikke David hængende efter sine haar? De var visst mindst likesaa lange som Absalons. Aa, det var paa nippet med David ogsaa. Mange ganger, like op i hans alderdom, men den centrale magt i David var for stærk. Energien i ham var og blev for vældig; den underla sig de oprørske kræfter; de fik ikke dra ham for langt bort i lidenskabelige ærind.«

Det er iøvrig ikke blot Seksualdriften, der kan fremkalde en Lidenskab, der lægger Livet øde, selvom det er den hyppigst skildrede i hele den ovennævnte Række af forskellige Forfatteres Værker. Ogsaa en Følelse eller Drift som Had, der oftest opstaar af Kampen om materielle Goder, kan fremkalde de intense Ulystfølelser, vi kalder en Lidenskab, og som kan føre en Menneskeskabne til Undergang, saaledes som levende skildret i Jakob Knudsens nævnte Bog.

Lidenskaber fører ofte til de psykiske Fænomener, vi kalder Sindsbevægelser. Disse kan bestaa i en intensiv Glæde eller Lykkefølelse; men ofte er Sindsbevægelser stærkt ulystbetonede, saasom Sorg, Skuffelse, Vrede,

Had o l. Sindsbevægelser viser sig i Forandringer i det vasomotoriske System, ved Følelse af Lykke, Glæde navnlig i Karudvidelse, ved Sorg, Skuffelse, Vrede o l i Karforsnevring, Svækkelse af Innervation, Inkoordination af organiske Muskler (ved Vrede i Forbindelse med Karudvidelse). Disse Forandringer i Karnervesystemet er navnlig fremhævet og klart belyst af *Carl Lange* i hans Afhandling: »Om Sindsbevægelser«, 1885. Lange antog, at Aarsagsforholdet mellem Sindsbevægelser og Forandringerne i Karnervesystemet var dette, at de sidstnævnte fremkaldte de førstnævnte. Senere har imidlertid *Alfred Lehmann* i sin Afhandling: »De sjælelige Tilstandes legemlige Ytringer«, 1898, paavist, at de vasomotoriske Forandringer først optræder efter Sindsbevægelsens Indtræden, og at de kan holde sig en Tid efter dennes Ophør.

De ovennævnte Digteres psykologiske lagttagelser suppleres af disse nervefysiologiske Erfaringer. Et dybtgaaende Digterværk er ofte en monografisk Studie i Lidenskabernes Psykologi. Denne i Forbindelse med den omtalte Forskning af Karnervernes Virksomhed viser, at det, vi kalder Lidenskaber, ofte stammer fra materielle Drifter, enten direkte (alkoholisk, morfinistisk, seksuel e l Berusning) eller indirekte (Had, der i de fleste Tilfælde er økonomisk eller seksuelt eller paa anden Maade materielt betinget), at Lidenskaber før eller senere ledsages af stærke Sindsbevægelser, og at disse, naar de stammer fra materielle Drifter, enten direkte er stærkt ulystbetonede som Følge af de vasomotoriske Forandringers Natur (som ved Had, Vrede, Skuffelse o l) eller, selvom de momentant er intensivt lystbetonede, i Reglen efterfølges af stærkt ulystbetonede Reaktioner.

En særlig Virkning af overdreven materiel Nydelse og Afvekslings- og Raffineringsprocessen under denne er, at den efterhaanden ligesom udtørre Sjælelivet og øder dets friske Modtagelighed for de stille Stemninger, for Lykken ved Kunstens og Naturens Verden og det sjælelige Samliv. Man kan maaske her bruge et Billede. Under Lidenskabens hede Vinde udtørres Sjælelivet efterhaanden fra en frugtbar Have til en uddød Ørken.

Vi har i dansk Litteratur to Filosofer, der begge er fine Skildrere af de stille sjælelige Stemningers rige Lykke, nemlig *Sibbern* og *Feilberg*. *Sibbern* siger i *Gabrielis Breve*: »Alt, hvad der levede i min Sjæl og kvægede mit Hjerte, da jeg i gaar vandrede gennem de skønne Egne, gaar nu atter igjen

Foruden Værker, der som de ovennævnte i deres Helhed giver Bidrag til Drifternes Patologi, findes der spredt paa forskellige Steder i mange Værker Bemærkninger, der kaster Lys over dette Emne. Eksempelvis skal blot nævnes, at en Bog som *Dostojevskis*: »Brødrene Karamassov« giver dybtgaaende Bidrag til Lidenskabernes Patologi.

i mig. Hvorledes bevare vi os vor Ungdom til vor Alderdom? Hvorledes fylde vi os med en Livspoesi, som kan vælde bestandigen? Hvorledes bringe vi en kvægende Romantik til at vorde det Element, hvori vi altid aande, eller som dog bestandig kan være os idetmindste saa nær til Kvægelse og Behag, som ved vore Kyster Havets Bølger i varme Sommerdage ere det for den Badende og Svømmende, eller som Morgenens dugfunklende Friskhed og Aftenens venlige Luftninger ere os i den deilige Aarstid, om den end har hede Dage? Hvor ofte ere ikke disse Spørgsmaal vendte tilbage i min Sjæl? Hvor ofte har jeg ikke, ved saaledes at tænke paa den evige Ungdom, lokket den selv frem til atter at hjemsoge mig og tage Bolig i mig? — Igaar gav jeg mig paa Ny hen til disse Tanker under den klareste Himmel, medens jeg vandrede langs hen igjennem den udsprungne Vaar.

Hvorpaa kommer det egentligen an? sagde jeg til mig selv, og jeg behøvede kun atter engang — thi hvor ofte gjør jeg det ei paa slige Ture? — at standse og see mig om. Her omgav mig paa alle Sider Nok, der paa det Skjønneste straaledes Sollyset tilbage i et uendeligt Farvespil, og paa det Livligste lod mig see Naturen udfolde sin Rigdom af Liv og Ynde. Men det kommer herved an paa, saa sagde jeg til mig selv, at man holder sig til Det og kvæger sig i Det, som man kan have overalt. Thi det er mit gamle Ord: jo mindre Begjær, jo mere sand Nydelse og Kvægelse. Der er underfuld Livs-Musik nok overalt; man skal kun vorde stille i sig og lytte efter,« anf V 165-66.

Feilberg omtaler som Udgangspunkt for sine Betragtninger en ganske dagligdags Situation. En Mand gaar en Vinterdag i Tusmørket i en By fra en snever, stærkt befærdet Gade ud paa en stor, rolig Plads. Larmen høres paa Afstand. Det er, som om man fik Ro til at udvide og samle sig, til at se paa Vejret og Himlen. Manden »føjte sig friere til Mode; uvilkaarlig gik han langsommere. Dagskær fra Vest lysnede hen ad Torvet. En stor Stjerne glimtede over Theatret; usædvanlig rene Pytter mellem Brosten, der begyndte at tørres, mindede om Frost. Stundom spejledes i en vis Retning langs de vaade Sporvejsskinner et underligt blaaligt og roligt Skær, der slet ikke lignede Lygternes røde hvirrende Lys. Han saa i Vejret. Der sad en Halvmaane i tiltagende i Færd med at bemægtige sig Herredømmet over Belysningen.

Et Blink af fyldig Ungdomsfølelse slog igjennem ham med en saa ejendommelig Styrke, at det vakte hans Opmærksomhed. »Det er dog underligt«, tænkte han, »saadan var det ogsaa i Morges, da jeg stod ved Stensætningen i botanisk Have og saa paa Solstraalernes Spillen i Vanddraaberne paa Brømbærbusken. Hvilken sær Rigdom er der ikke i Dag! Det er, som man saa mere end ellers. Til andre Tider lever man i Maaneder uden saa meget som en Følelse. Hvordan kan det være?« Han huskede sig om. Hvor

havde han været? Hvad havde han taget sig for? Ja, om Gaarsdagen havde han gaaet en lang Fodtur langs Strandvejen til Helsingør. Det kunde rigtig nok gjerne være, at det var Grunden; thi nu mindedes han, at han paa Slutningen af denne Tur havde bemærket ganske lignende stærke Følelsesblink f. Eks. oppe ved Humlebæksbugten, hvor Fiskerne satte Næt ud efter Solnedgang. Man hørte deres Tale og Aarenes forskellige Lyd saa klart hen over den stille Vandflade, hvori røde Aftenskyer spejlede sig. Det Indtryk var saa forunderligt. Ligesaa var det, da han gik igjennem Snekkersten By, hvor Fiskerne stode i Smaagrupper uden for Husene, snakkende og rygende Tobak i Aftenstunden. Det forekom ham saa ejendommelig hyggeligt, mindede ham saa sært om hans Barndom. Men hvorledes skulde saadan en Tur kunne have den Virkning? Var det altid Tilfældet, maatte alle Folk, der rejste eller gik meget, være lykkelige Mennesker. Han vidste ikke ret, hvad han skulde tænke. Imidlertid vedvarede de forholdsvis hyppige Blink af fyldig Følelse og Tankeklarhed næsten en hel Maaned, en December af sjælden rigt Indhold, hvori mange af hans bedste Erindringer fik hjemme. Hvor var det ønskeligt at kjende Betingelserne for og Grunden til slig Opvækkelsesperiode«, Ludvig Feilberg: *Samlede Skrifter* (1918) 7-8. Feilberg giver i det følgende mange fine og skarpsindige Betragtninger om Betingelserne for disse rige Timers Opstaacen, navnlig Sindets Fordybelse, Koncentration, der ikke forstyrres af udefra kommende, Stemningen brydende Indtryk; de stille Øjeblikke faar ved denne Fortætning en Mulighedsværdi, et Ligeløb, hvor nye Værdier fødes, medens vi ellers ofte i Livet bevæger os i et mekanisk Kresløb, der ikke afgiver slige frugtbare Stunder. Men i *Sibberns* Aand kan vi til Feilbergs Betragtninger føje, at Hovedbetingelsen for disse frugtbare Timers rige Stemning og Fred er, at vi har luget Sjælelivets Have for alt, hvad der kan forstyrre og bryde Koncentrationen, Fordybelsen med hele ens Sjæl. Det er, som *Søren Kierkegaard* siger: Sjælens Renhed er at ville ét.

— Den sjælelige Proces, *Feilberg* kalder Ligeløb, er særlig frugtbar, skabende, medens den, han kalder Kresløb, er mekanisk, rutinemæssig Bevægen sig rundt i de samme Tankebaner, *Feilberg* anf. V 212 ff. Det er den daglige Trædemølle i Erhvervsliv og Forvaltning. *Hostrup* er inde paa samme Fænomen, naar han i *Genboerne* taler om »den Flok, der rundt i Livets Mølle gaar, med Sav og Høvl, med Gods og Vrøvl, med lænket Fod og stækket Vinge.« Det forekommer mig imidlertid, at *Feilberg*, saavelsom *Hostrup*, overser, at Kresløbet, Trædemøllen, ogsaa kan være sjælelig frugtbar, idet ethvert Arbejde, ogsaa det daglige, indenfor de samme Rammer foregaaende, naar blot det sker med Fordybelse, Koncentration, kan fremkalde Stemninger af stille Glæder og Tilfredshed. Arbejderens, Kontormandens, Haand-

værkerens Tilfredshed ved Fyraften over dygtigt, vel udført Arbejde er i sig selv Værdi; og forøvrig kan der under Rutinearbejdet vise sig Muligheder for nye Ting, f. Eks. en noget ændret, mere forenklet Fremgangsmaade. Der findes iøvrig mange Mennesker og Folkeklasser, der finder en særlig Glæde netop ved det rutinemæssige Arbejde, og som kan bringes helt ud af Ligevægt, ja i Ulykke, naar der sker revolutionerende Forandringer, se *H. C. Branners* fine psykologiske Skildring i Bogen: »Om lidt er vi borte«, (1939), S 5-22. Disse Arbejdsmennesker har deres store Værdi for Samfundet; og de finder et lykkeligt Liv i det daglige, i bestemte Baner gaaende Arbejde. Dette er individuelt etisk Hovedsagen; og samfundsmæssig supplerer disse Typer de skabende og kan slet ikke undværes ved Siden af disse. For begge Typer bliver Livet værdifuldt, naar Pligten er den lysende Stjerne over deres Vej.

Den Erfaring, at man maa gribe Øjeblikket, udnytte dets Muligheder til indre Udvikling eller til ydre Fremgang, har Mennesker med dyb Indsigt i Livet ofte givet Udtryk for. Her skal eksempelvis anføres enkelte Udtalelser. *Napoleon* tænker navnlig paa at gribe Øjeblikket i Forbindelse med den ydre Fremgang, idet han siger: »Det gælder om at drage Fordel af alle Lejligheder, ti Lykken er en Kvinde. Dersom du ikke griber den i Dag, skal du ikke vente at finde den igen i Morgen.« *Correspondance de Napoléon I* Bd 31. *John Milton* tænker derimod helt paa Øjeblikkets Udnyttelse til indre aandelig Udvikling, naar han siger: »At handle ret uden at tænke paa Berømmelse er højt hævet over al Berømmelse. Men til at handle ret hører ogsaa ikke at lade en eneste Dag henflyde uden Arbejde.«

Koncentrationen om det enkelte Øjeblik har foruden denne positive Form tillige den mere negative: at hindre uoverlagte Ord eller Handlinger, der kan have skadelige Følger. Hvor skæbnesvangre Følger for et Menneskeliv et uovervejede Ord kan faa, derom indeholder baade Erindringer og den almindelige Litteratur omfattende Erfaringer, lige fra de ældste Tider til Nutiden. Hertugen af *Saint-Simon* fortæller i sine Erindringer, at en til Danmark indvandret huguenottisk Adelsmand, Grev Roye hos Christian den Femte naaede de højeste Æresposter, blev Feltmarskal, men at hele hans Stilling i dette Land blev ødelagt ved en enkelt uforsigtig Bemærkning af hans Hustru ved Kongens Taffel om, at Dronningen, Charlotte Amalie lignede en fransk Dame, Fru P. Dronningen hørte Bemærkningen — skønt den henvendtes paa Fransk sagte til den talendes Datter — og lod gennem den danske Gesandt i Paris forhøre, hvordan denne Fru P. saa ud og erfarede herved, at hun lignede et Fugleskræmsel, tilmed et latterligt Væsen. Grev Royes hele Stilling var fra dette Øjeblik ødelagt i Danmark, og han

maatte tilsidst forlade Landet. *Saint-Simon* fortæller ogsaa, at den store Digter *Racine*, der var meget yndet af Ludvig den 14. og Fru de Maintenon, i et Selskab hos disse i Distraktion lod falde en højst nedsettende Bemærkning om en Forfatter, uden i Øjeblikket at tænke paa, at denne var Fru de Maintenons forhenværende Mand, hvad der ødelagde hele Stemningen. *Racine* blev aldrig mere indbudt til Kongen og Fru de Maintenon og skal — efter *Saint-Simon* — have græmmet sig saaledes over sin Dumhed, at han døde 2 Aar efter. Dette Tilfælde giver forøvrig samtidig et Tidsbillede og belyser den franske Enevælde paa en vis Maade. *Paul Hervieus* Skuespil: »Ordene bliver« (*Les paroles restent*) belyser særlig den anden Side af denne Sag, nemlig den Skade, man med sine Ord kan volde *andre*, idet han viser, hvorledes selv det bedste Menneske ved et letsindigt henkastet Ord, som han ingen Vægt tillægger, men som opsnappes og udbredes, kan tilintetgøre andre Menneskers Fred og Lykke.

Under den hidtidige Mangel paa Vejledning fra en eksperimentel Etik er det intet Under, at Mennesker ofte afsføres og forfejler deres Skæbne. Intet kan være mere vejledende end at belyse de etiske Love, som jeg under Fremstillingen ovenfor har søgt at finde, ved konkrete Eksempler, til klinisk Behandling. Betydelige Menneskers Livserfaringer er her af særlig Værdi. Foruden de ovenfor fremhævede skal endnu anføres nogle typiske Tilfælde herfra.

Michel Angelo siger: »Intet gør Sjælen saa ren og ædel som det at stræbe efter at øve et fuldkomment Værk.« Dette udtrykker den Livserfaring, at en Periode, opfyldt af et intensivt Arbejde med et bestemt Maal, Fuldendelsen af et Værk, øver og skærper Evnerne til nye Arbejder; og samtidig føles ved Værkets Fuldendelse Tiden, der gik forud, som en rig Oplevelse, trods Smerter og Besvær undervejs. Modstykket hertil, Evnernes Forvitring og Rusten bort under Træghed og Uvirksomhed er én Gang for alle mesterlig givet af *Henrik Ibsen* i Skikkelsen *Ekdal* i »*Vildanden*«.

Følelsen af, at man ikke har levet, fordi Tiden har været optaget af materielle Ting, er som bitter Livserfaring gengivet paa en indtrængende symbolsk Maade af *Hauch* i hans Stykke: »*Søstrene paa Kinnekullens*«, hvor *Ulrikka* et helt Liv spinder Guld i Bjerget og derunder glemmer Tiden, og først, da hun kommer ud, opdager — ved at se sit hvide Haar og sit hele ældede Ydre — at Livet er gaaet, er løbet fra hende, at hun under sin Lidenskab for Guldet har glemt at leve. Ved denne Tilbøjelighed, Begærlighed eller Ivrighed, sker der en psykisk Forskydning, idet Tilbøjeligheden lidt efter lidt flyttes fra Ønsket om de materielle Nydelser over paa et Middel, Omsætningsmidlet Penge, hvorved Nydelserne kan erhverves.

Den, hvem ingen Del af Sjælens og Aandens Verden er fremmed, men som har formaaet at omfatte dem alle, faar den rigeste Følelse af at leve. Hvis et Menneske kun har levet i en Del af denne Verden, kan der ogsaa mod Periodens eller Livets Afslutning komme en Følelse af dog ikke at have levet helt. Det er denne Livserfaring, *Henrik Ibsen* giver Udtryk for i Stykket: »Naar vi Døde vaagner«. Det intensive Arbejdsliv har ikke helt kunnet erstatte den store Løftelse i det rent menneskelige Livsforhold. Til et helt Menneskeliv hører de begge.

I de gamle indiske, religiøst-filosofiske Systemer, navnlig i Yogalæren, findes der adskillige værdifulde Leveregler, særlig m H t Indøvelse i Selvbeherskelse og Fordybelse. Det fremhæves her, at Mennesket paa forskellig Maade kan opøve Evnen til *Koncentration*, til Fordybelse i Arbejdet eller i andre sjælelige Værdier.

Ofte skyldes sjælelige Forstyrrelser og Nerverlidelser Splittedhed mellem modstridende Tendenser, Spredthed over for mange Felter, altsaa manglende *Koncentration*, Fordybelse i et bestemt Arbejde. Det, man kalder »Overanstrengelse«, som almindelig antages at stamme fra for meget Arbejde, stammer ofte fra for lidt Arbejde, d vs Mangel paa virkelig alvorlig Fordybelse i et bestemt Arbejde, fra en Flyven og Faren fra det ene til det andet, uden bestemt Plan, fra en daarlig Inddeling af sin Arbejdsdag. En fransk Sindsygelæge har en Gang træffende sagt, at mangfoldige af Nutidens Nerverlidelser ikke stammer fra »trop ménage«, men fra »mal ménage«, altsaa ikke fra at have for meget at gøre, men fra ikke at have Styr og Plan i sit Arbejdsliv. Jeg kan fra min egen Erfaring bevidne, at jeg har truffet mange Mennesker, der har faaet daarlige Nerver af at have for lidt at bestille, og kun meget faa Mennesker, der er blevet nerverlidende af at have for meget Arbejde. De fleste Overanstrengelses-Fænomener stammer fra slet sjælelig Planøkonomi.

Det gælder da idethele om i hvert Øjeblik at holde forstyrrende Indflydelse og Indtryk ude, at virke for en *Samling af alle Sindets Kræfter* om det ene fornødne, det Arbejde, der netop nu skal gøres, og som først maa fra Haanden, inden nye Opgaver tages op, eller om en Oplevelse af Værdier, Skønhed, Godhed.

Yogalæren giver foruden Raad og Regler om de bedste Veje til *Koncentration* eller Fordybelse, ogsaa Vejledning i Beherskelsens Kunst. Denne kan opøves ved nu og da bevidst at gøre det modsatte af, hvad man har Lyst og Tilbøjelighed til. Man kan derved efterhaanden opøve sit *Motivvalg*, og man kan komme et nødlidende godt Motiv til Hjælp. Det er selvfølgelig ikke Meningen, at man hver Gang, man faar Lyst til en eller an-

den Nydelse, f Eks at gaa i Teatret, at spise en velsmagende Ret o s v, skal gøre det modsatte, nægte sig Nydelsen. Men ved nu og da at nægte sig den, viser man sig Herre over sin Motividannelse og opøver Beherskelsen. Det gælder imidlertid her om, hvad jeg vil kalde: under Motivernes Kæde at tage det Motiv, man vil nægte Magten, i Opløbet, altsaa inden det bliver for stærkt. Ved mere og mere at samle sin Opmærksomhed om det, der skal foretrækkes, gyder Viljen Energi i en motiverende Tanke og gør den stærk. Som fremhævet i Teksten, kan man ikke ved det blot negative: at undertrykke et Lystmotiv, opnaa noget holdbart; man maa stille et nyt Lystmotiv i Stedet og efterhaanden forstærke dette, saa det overvinder det u hensigtsmæssige Motiv.

Etiske Slægtsværdier.

At en stærk Karakterudvikling under de rette etiske Grundsætninger som Ledestjerne kan hæve en Slægt, holde sammen paa den og bidrage til at skabe store Ledere af dens betydelige Medlemmer, er den Bernstorffske Slægt et vægtigt Vidnesbyrd om. Den første fremragende Mand af denne Slægt, *Andreas Gottlieb Bernstorff*, hannoveransk Godsejer og Minister i England, affattede den saakaldte Bernstorffske Familiestatut, hvori han nedlagde Summen af sine etiske Livserfaringer, som et aandeligt Testamente og Rettesnor for Slægten. De to berømteste af hans Efterkommere, de danske Statsmænd, *Johan Hartvig Ernst Bernstorff* (1712-1772) og *Andreas Peter Bernstorff* (1735-1797) var i hele deres Livsvandel præget af denne Statuts høje etiske Standard. *Andreas Gottlieb Bernstorff* paalagde i denne Familiestatut sine Efterkommere m H t Bestyrelsen af Slægtens Godser ikke at tage Hensyn til egen øjeblikkelig Fordel, men til Fremtiden og til hele Slægtens Bedste; der var strenge Bestemmelser mod Rovdrift af Ager eller Skov, nøje Regler om Prioritering af Godserne og om enhver Gælds hurtige og præcise Afbetaling; Overskud skulde anvendes til at afrunde Godserne ved nye Køb, til Forbedring af Driften eller til Nybygninger. Der skulde henlægges en bestemt Kapital til Reservefond og Nødhjælp under Uaar eller andre Ulykker.

Slægtens Blomstring skulde fremmes ved fornuftige Midler; ikke alle Mænd burde gifte sig, kun de, der havde Midler dertil, og de, hvis legemlige og aandelige Egenskaber burde forplantes, ikke svage og umoralske Individuer. Omvendt burde ingen, der opfyldte Betingelserne, holde sig tilbage fra Ægteskab, især naar Antallet af Slægtens mandlige Medlemmer var ringe. Ved Valg af Ægtefælle paalagdes den yderste Forsigtighed; der maatte ikke først og fremmest ses paa Rigdom og stor Medgift, naar Stamherren søgte sig Hustru, ti hvad hjalp det, om Hustruen førte en stor

Medgift ind i Slægten, naar hendes Karakter og Vaner maaske var saa slette, at hun ruinerede sin Mand ved daarlig Husholdning eller maaske endogsaa »irreparabile præjudicerede« Slægten ved at blive en daarlig Moder. I Valget af Hustru maatte de heller ikke følge »de Ungdommen saa sædvanlige Luner, Hede eller utidige, endog liderlige Amouretter«, eller alene se paa Skønhed og et glat Ansigt, men de skulde vælge sig Hustruer af saa god Stand og Familie, Sjæls- og Legemsegenskaber, at baade de selv og Efterslægten kunde have Ære og Glæde af dem. Hustruen maa absolut være af god og hæderlig Familie, »ti af Folk af ond Race er der næsten aldrig noget godt at haabe«.

M H t Efterslægtens Opdragelse gav Statutten nærmere Regler. De unge Bernstorffer skulde opdrages for at naa til sand Gudsfrygt, Dyd og gode Sæder og hver paa sin Vis blive dygtige til at tjene »det Offentlige og Verden«. Drengene skulde have sunde og stærke Legemer, men dog skulde alle Legemsøvelser regnes for Biting; ved Dans kom man ikke gennem Verden, og at lære mere Fægtning end nødvendigt for sit Forsvar sømmede sig ikke for en Bernstorff. Indtil det tolvte Aar maatte Drengene opdrages paa Landet. Men senere skulde de sendes til Steder, hvor der var mere at lære, men ikke til Steder »hvor Udskejelser gaar i Svang«, saasom til store Hoffer, men til Skoler eller Gymnasier i mindre Byer. Uanset deres Lyst eller Evner skulde Drengene have ordenlig Undervisning; Arithmetik, noget Geometri, men især Historie, de vigtigste fremmede levende Sprog skulde de lære til deres syttende, attende Aar, for at de, selv om de ikke vilde studere videre, »ikke skulde opvokse i en saadan Uvidenhed, at de blev ude af Stand til at opnaa ærefulde Embedshverv eller være til Nytte for deres Fædreland og Familie«. Senere skulde de sendes ud paa Rejser, men ikke for unge og ikke for længe, kun halvandet Aar, for ikke, hvad der saa ofte sker, at spilde Tid og Penge til ingen Nytte. Men fremfor alt skulde Ungdommen fra spæde af vænnes til at sky »alle de i Verden desværre daglig tiltagende og for Ungdommen saa skæbnesvangre Udskejelser« saasom Drik, Spil o. l.

»Al Nutid er øjeblikkelig (omne præsens est momentaneum) og gaar snart forbi, de fremtidige Ting varer længe, og derfor maa man ikke for en lille og kortvarig Nydelses Skyld fordærve det, der vil og skal vare saa længe.« Dette er den alvorlige Grundtone, der gaar gennem Andreas Gottlieb Bernstorffs Familiestatut. Højtideligt besværges han sin Efterslægt altid at have for Øje, at de er Adelsmænd og stammer fra retskafne Folk, »der har levet vel og med Ære i Verden«; de har derfor at leve saaledes, at de ikke bringer Skam over Slægtens Navn og deres Forfædres Minde. Hæderligt skal hver enkelt leve, hæderligt Slægten som Helhed; fast skal de holde sammen, undgaa Kiv og Strid, leve i Venskab, saaledes som An-

Andreas Gottlieb Bernstorff selv har levet med sine Brødre og Fætttere og hele Slægt. De skal erindre, at de maa leve i Verden og lade andre leve, at man ikke kan forandre eller omvende Verden, men maa lade den være, som den er; man maa rette sig efter Verden, thi Verden retter sig ikke efter os; man lever ikke mellem Engle, men mellem Mennesker; meget ondt vil de møde, og meget maa de holde andre til Gode, men hverken bør de søge Strid med nogen eller paa den anden Side, hvor godt det end er at læmpe sig efter andre, give efter i noget, der fører ind paa onde Veje eller strider mod deres egen Værdighed eller mod Guds Bud. Altid skal de betænke, at deres egen Værdighed og hele Slægtens Velfærd paa det nøjeste er knyttet til det Lands og Samfunds Vel, hvori man lever, og de skal derfor af al Magt fremme dette Lands Vel.

Hver Mand i Slægten skal lære Familiestatutten at kende, og naar han bliver myndig, højtidelig love at overholde dens Bestemmelser. Alene af Kærlighed og Omhu for sin Slægt har Andreas Gottlieb Bernstorff samlet og baadlagt saa store Godser; derfor haaber han, at hans Slægt vil vise sig hans Tillid værdig og holde hans Værk i Ære.

I dette Aktstykke, der i to Hundrede Aar har været Grundlaget for den Bernstorffske Slægts Tilværelse, havde Andreas Gottlieb Bernstorff nedlagt Frugten af sit Arbejde, Summen af sine Erfaringer. Det er en indtrængende Opfordring til et hæderligt, arbejdsomt Liv i Selvgtelse og Respekt for det Samfund, hvori de skal leve. Saa detailleret greb Fideikommissets Bestemmelser ind i hele Slægtens Tilværelse, at man i de tre første Slægtled atter og atter maatte tage den svære Pergamentsbog frem for at leve sig ind i Stifterens Tankegang. Den Jord, man ernærede sig af, erindrede uafbrudt om Anherrens Arbejde og Velgerninger. Hvad Under da, at hans Bud og Formaninger for hine første Slægtled stod skrevet som med lysende Skrift? Fra dem udgik den Tradition, hvori de Bernstorffer opfødtes og oplærtes, der kom til at virke i Danmark, og hvoraf to hører til dette Lands betydeligste Statsmænd.

Erfaringerne fra de forskelligste Livsomraader, fra Lægevidenskab, fra de store Religioners Indsigt i Menneskelivet, fra Historiens Vidnesbyrd, fra Menneskeskæbner i de store Digteres Værker, alle bekræfter de saaledes, hver paa sin Maade, de Livets Love, som jeg ovenfor har søgt at paavise, altsaa: Karakterloven, de psykiske Love for Lyst og Ulyst, og Koncentrationens Love.

II.

DEN SOCIALE ETIK.

Ligesom i den individuelle Etik maa man i den sociale Etik begynde med det, der ikke kan omtvistes, fordi alle Erfaringer taler for det og ingen imod. Den individuelle Etik maatte derfor, som jeg viste, først beskæftige sig 1) med Menneskets sjælelige Sundhed, og 2) dets Erhvervsdygtighed. Det blev ovenover paavist, at nogle af de vigtigste moralske Krav (om Flid, Nøjsomhed, Beherskelse o l), der er opstaaet af Menneskeslægtens Erfaringer gennem Aartusender, tilsammen er Udtryk for den faste Linje eller Lov i et Menneskes Liv, der kaldes *Karakter*, som er Grundbetingelsen for hvert enkelt Menneskes Sundhed og Erhvervsdygtighed. Samtidig sikrer Karakter i denne kvalitative Betydning Orden i Samfundet.

Først efterat Kravene under 1) og 2), der er Grundbetingelserne for overhovedet at opnaa menneskelig Tilfredsstillelse eller Lykke, var undersøgt, kunde den individuelle Etik gaa over til den langt vanskeligere Opgave, 3) at søge, om det er muligt at udfinde visse psykiske Naturlove for menneskelig Lyst og Ulyst og derigennem at naa til en objektiv Vejledning for den indre Livsførelse i Valget af de relativt intenseste og varigste Tilstande af Tilfredsstillelse eller Lykke.

Paa samme Maade maa vi i den sociale Etik gaa fra det simple og sikre til det vanskelige og omtvistelige. En Etik, der som Utilitarismen fastslaar den størst mulige Lykke for det størst mulige Antal som Etikens Maal, begynder straks med det vanskeligste og mest omtvistede, nemlig Begrebet Lykke. Dernæst kan Utilitarismens nævnte Maal, som jeg paaviste, overhovedet ikke begrundes.

Iøvrig er det en Overvurdering af Samfundets Kræfter at mene, at Samfundet kan skabe Menneskers Lykke. De dybeste Kilder til Lykke ligger i det enkelte Menneske selv, og Menneskenes Evner

til at finde dybere Tilfredsstillelse eller Lykke i Livet er overordenlig forskellige. Nogle Mennesker har et lyst og lykkeligt Sind, der finder Glæder overalt paa sin Vej, selv ved de mindste Ting i Livet; andre har et mørkt og bittert Sind, der sjældent oplever at blive virkelig glad. Og mangler Mennesket Sundhed og Karakter, er der ingen Lykke. Hvad den sociale Etik, den vurderende Samfundsvidenskab kan gøre, er, ligesom den individuelle Etik, i første Række kun at skabe visse Grundbetingelser for, at Menneskene uhindret kan søge Tilfredsstillelse eller Lykke, for den sociale Etik's Vedkommende i første Række ved at hindre Menneskene i at skade hinanden indbyrdes, hindre A i at gribe forstyrrende ind i B's Livsførelse ved at tilføje ham Lidelser.

At Mennesker maa hindres i at skade hinanden, dersom der skal blive nogen Lykke paa Jorden, er Resultatet af Menneskehedens Erfaringer gennem Aartusender og har, som tidligere berørt, været Ledestjernen i alle Love i Samfundet fra de ældste Tider til vore Dage, fra Hammurabis Lov og Mose Lov til vore Dages Straffelove og andre Love. Men alle Lovgivere har kun naaet at ramme et begrænset Antal af skadende Handlinger. Flere og flere af disse Handlinger er imidlertid under Menneskenes Udvikling blevet inddraget under Lovens Omraade. Mose Lov er som bekendt kun rettet mod et mindre Antal skadegørende Handlinger: Du maa ikke ihjelslaa, du maa ikke vidne falsk mod din Næste, du skal ikke stjæle o s v. Foruden de 10 Bud findes der i de følgende Kapitler af Mosebog en Række mere udførlige Regler mod Skadetilføjelser, med særlige Straffe for de forskellige Skader. Hammurabis Lov indeholder ogsaa en Række Bud mod forskellige Skader, med særlige Straffe for de forskellige Arter af Skade (Hammurabis Lov §§ 195-233). Det samme gælder de middelalderlige Love, saaledes ogsaa de nordiske Landskabslove. Ogsaa Nutidens Straffelove i alle Lande opregner en Række særlige skadegørende Handlinger, med særlige Straffe for hver af disse eller for hver Gruppe af disse, blot med den Forskel, at de skadegørende Handlinger er blevet mange Gange flere i Nutidens

Lovbøger end i Oldtidens og Middelalderens Love. Fra at være 10, 20, 40 e l i de gamle Love er disse Handlingers Antal nu vokset til 200 eller flere. Grunden hertil er dog ikke den, at Menneskene er blevet slettere, men helt andre Aarsager, navnlig at Forholdene mellem Mennesker i det moderne Samfund er blevet langt mere sammensat og derfor frembyder Muligheder for langt flere særlige *Arter* af Skadetilføjelse end i ældre Tiders Samfund, og at Menneskene gennem den højere sjælelige Udvikling er blevet mere fint følede overfor Skadetilføjelser fra Næsten. Middelalderens Love kendte Straffe mod Tyveri og Røveri, men ingen Retsforfølgning mod forskellige *Arter* af Bedrageri. Nutidens Mennesker føler sig ofte lige saa stærkt krænket og skadet ved Bedrageri som ved Tyveri; og samtidig frembyder Nutidens mere sammensatte Forhold langt flere Muligheder for Bedrageri, for forskellige *Arter* heraf, end der fandtes i det middelalderlige Samfund.

Medens de ældre Tiders Love alene var rettet mod en Række nøje opregnede og beskrevne *særlige* skadegørende Handlinger, bærer der sig i den nyere Tids Samfund en *almen* Grundsætning Vej, der er rettet mod *enhver Skade*, Mennesker tilføjer hinanden, uden Hensyn til Skadens Art. Dette hænger sammen med, at Samfundet i Nutiden som Retsforfølgning ved Siden af *Straf* i meget vidt Omfang anvender et andet, mere smidigt Retsmiddel, nemlig *Erstatningsansvar*, mod skadegørende Handlinger. Straffelove maa, ogsaa i Nutiden, nøje specialisere de Handlinger, de rammer, idet det af Hensyn til Borgernes Retsikkerhed overfor Doms- og Politimynderheder er af største Vigtighed, at Borgerne paa Forhaand nøje ved, for hvilke bestemte Handlinger de kan rammes med det alvorlige, i deres Liv dybt indgribende Retsmiddel Straf, og for hvilke Handlinger de ikke kan rammes hermed, hvorfor de strafbare Handlinger nøje maa defineres i Loven. Men ved Erstatningsansvaret, der normalt hverken berører en Mands Frihed eller Ære — hvad Straffen i de fleste Tilfælde gør — kan Samfundet uden Betænkelighed gennemføre en almen Grundsætning rettet mod en-

hver Skade mod et Menneske, som et andet Menneske er Skyld i. Denne almindelige Retsgrundsætning, ogsaa kaldet den almindelige Erstatningsregel, baner sig da ogsaa mere og mere Vej overalt i Nutidsamfundenes Lovgivning eller Domspraksis. Saaledes fastslaar eksempelvis den franske borgerlige Lovbog ganske alment, uden nogen Art Specialisering: »Enhver menneskelig Handling, der foraarsager et andet Menneske Skade, forpligter den, ved hvis Skyld Skaden er opstaaet, til at erstatte den« (Code civil Art 1382). Gennem denne almindelige Erstatnings-Grundsætning er Nutidens Samfund naaet videre i at hindre Mennesker i at skade hinanden end ældre Tiders Samfund nogensinde naaede. Domstolene er gennem denne Grundsætning i Stand til at ramme og yde Erstatning for en Række af de vigtigste Skader, som Mennesker tilføjer hinanden.

Man skulde paa Forhaand tro, at man med den almindelige Erstatningsregel havde naaet en etisk ideel Retstilstand, idet denne Regel er saa omfattende i sin Formulering, at den efter sine Ord rammer enhver Skade, det ene Menneske tilføjer et andet og kan siges at være Skyld i. Dette er imidlertid desværre ikke Tilfældet. Mennesker skader hinanden mangfoldige Gange i det daglige Liv, uden at den almindelige Erstatningsregel kan forhindre eller ramme disse Skadetilføjelser, der ofte er Krænkelser baade af Næstens Helbred og Økonomi. Dette skyldes, som jeg i Retslæren skal vise, for et meget stort Omraade Ufuldkommenheder i selve den nuværende Samfundsordning.

Selvom Juraen under en mere fuldkommen Samfundsorden kunde naa at ramme alle Skader, Mennesker tilføjer hinanden, saa vilde dog dette etiske og retslige Problem desværre ikke hermed være udtømt. En meget vanskelig Del af Problemet staar tilbage at løse. Etikken og Retslæren kan ikke planmæssig sætte sig den Opgave at hindre Mennesker i at skade hinanden uden først at søge Klarhed over dette Problem: hvad vil det nu nærmere sige: at *skade* hinanden? Hvad ligger der i dette Ord? Og er det ønskeligt, at en-

hver Skade, der tilføjes Mennesker af Mennesker, modarbejdes af Retsordenen?

Dette vigtige Spørgsmaal har hidtil været meget forsømt i Etikken, der har holdt sine Udtalelser herom altfor abstrakt. Ogsaa paa dette Omraade har Etikken hidtil ikke været nogen Videnskab, ti den har ganske forsømt at skaffe sig det Kendskab til det virkelige Liv mellem Mennesker, til det rige Materiale af Erfaringer, som findes her, og uden hvilket Etikken ikke kan blive den eksperimentelle Erfaringsvidenskab, den bør være. Derimod har en anden Videnskab, Retsvidenskaben i høj Grad samlet Erfaringer her og opdyrket dette Felt. For store Omraader kan Etikken støtte sig til denne Fagvidenskabs Erfaringer. Men der har her som andetsteds, hvad jeg ofte har fremhævet, været skillende Fagmure mellem Videnskaberne. Den ene Videnskab, Etikken, der i dette fundamentale Spørgsmaal har et helt uopdyrket Omraade, ved simpelthen ikke, at det samme Omraade gennem længere Tid er blevet stærkt opdyrket af den anden Videnskab, Retsvidenskaben. Baade den positive Retsvidenskab og den almindelige Retslære har i deres Undersøgelser af, hvad vi i Juraen kalder retstridige Handlinger, og herunder af Begreberne Skade og Skyld, kastet Lys over dette vanskelige Problem: om al Skadetilføjelse, af Mennesker mod Mennesker, bør undgaas og maa rammes som retstridig — og derved bli a forpligtende til Erstatning. Dette Problem er imidlertid saa vanskeligt og omfattende, at selv Retsvidenskaben ud fra sine store Erfaringer ikke endnu er naaet til en endelig Løsning. Senere, i Afsnittet om Retslæren, skal jeg give en nærmere Undersøgelse af dette Spørgsmaal. Paa dette Sted skal jeg derfor til Orientering for Etikken holde mig til visse Hovedpunkter, der viser, hvor Problemet ligger.

Naar vi siger, at et Menneske A »skader« et andet, B, kan hermed menes, at A enten tilføjer B en Ulystfølelse, en Lidelse, saarer ham, legemlig eller sjælelig, eller berøver ham en Lystfølelse, lukker for en Adgang hertil. Vi Mennesker er imidlertid i flere Tilfælde

nødt til at skade hinanden i disse Betydninger, uden at der retslig kan gøres noget Ansvar gældende, og uden at der etisk kan bebrejdes os noget. I Opdragelse og Undervisning maa saaledes Forældre og Lærere Gang paa Gang ved berettiget Kritik og Vejledning til Undgaaelse af Livets Farer berøve Børnene en Lystfølelse og undertiden tilføje dem Lidelser. Ved Bedømmelser af litterære, kunstneriske, tekniske, videnskabelige og andre Arbejder er det ofte uundgaaeligt, at det ene Menneske tilføjer det andet Ulystfølelser. Statens Myndigheder er ofte nødt til gennem Straffen at tilføje de Mennesker, der forbryder sig mod Samfundets Retsorden, store Lidelser, ved Berøvelsen af Friheden, af Formue o. a. Endvidere maa Mennesker ofte tilføje hinanden Lidelser ved at skuffe Forventninger om at komme i Forbindelse med eller om at bevare Forbindelsen med hinanden, være sig i personlige, forretningsmæssige eller andre Forhold, idet ethvert Menneske maa have en vis Frihed til at bestemme, hvilke Mennesker han vil have Forbindelse med, og Frihed til at afbryde Forbindelser, som ikke længer passer ham.

Men selv i disse Forhold, Opdragelsens, Kritikens, Straffens, det almenmenneskelige Samlivs og andre Forhold er det af Vigtighed at fastholde det etiske Maal, ikke at skade Næsten, som Hovedgrundsætning, som en Ledestjerne, idet den berettigede Lidelse selv i disse Forhold ikke bør tilføjes i større Omfang end absolut nødvendigt til dens Øjemed, ligesom man ogsaa i *Formen* eller *Maa-den*, hvorpaa man opdrager, straffer, udtaler sin Kritik, afbryder en Forbindelse eller nægter at indtræde i en saadan, kan gøre meget til at mildne Lidelsen eller forsonc Vedkommende med den.

Men dernæst maa fremhæves, at selvom der findes flere forskellige Tilfælde af berettiget Skadetilføjeelse, er og maa de være *Undtagelser* fra den etiske Hovedgrundsætning, og vel at mærke *Undtagelser*, der maa *særlig begrundes* i hvert enkelt Tilfælde ved *højere Hensyn* end Hensynet til et Menneskes Smerte i en konkret Situation. Af de ovennævnte Tilfælde-Grupper kan i Virkeligheden udledes en ledende Grundsætning om Motiveringen af Skadetil-

føjelse, nemlig at en saadan kun er berettiget i de Tilfælde, hvor enten *Hensynet til selve det Menneske, Smerten tilføjes*, eller *Hensynet til Samfundet* nødvendig kræver den. For Kortheds Skyld kalder jeg i det følgende denne etiske Grundsætning for Undtagelses-Grundsætningen, da jeg ikke kan finde noget bedre Ord, medens den ledende etiske og retslige Grundsætning om ikke at skade Næsten kaldes Hovedgrundsætningen.

Den sociale Etiks og Retslærens Maal udtrykkes i det gamle Ord: Retfærdighed. Under dette indbefattes imidlertid flere Forestillinger, der maa holdes ude fra hinanden, men som dog alle tenderer i samme Retning. Der indbefattes for det første det, ovennævnte Hovedgrundsætning og Undtagelsesgrundsætning udtrykkes. Det er denne Betydning, hvori de ældre og nyere Lovbøger tager Ordet. Saaledes siger Jyske Lov (af 1241) og Danske og Norske Lov (af 1683 og 1687) i Fortalen: »Dersom et hvert Menneske var retsindigt og vilde nøjes med det ham med *Rette* tilkom, og *ikke søge sin Næstis Skade*, men gjøre hannem den samme Ret, hand ville sig selv skulle vederfaris, da gjordis ingen Lov fornøden; Men derfor settis Loven, at de retvise og fredsommelige maa nyde deris Ret, og de Uretvise og Uretfærdige, som ikke ville gjøre Ret efter det, som i Loven skrevet er, kand vorde ved den Straf, som i Loven sat er, formænte at gjøre *Uret*«. Som de her udhævede Ord viser, bestaar Retfærdigheden efter disse Lovbøger i: ikke at tilføje sin Næste Skade. Det samme gælder, som nævnt, ogsaa den franske borgerlige Lovbog (af 1803).

Medens det, som paavist overfor Utilitarismen, ikke kan kræves, at man skal virke for Lystfølelser eller Lykke hos alle uden Hensyn til disses Kvalitet og tidligere Opførsel, er der derimod *en særlig Gruppe Tilfælde*, hvor man maa *modvirke Ulykke* for Mennesker uden Hensyn til deres Kvalitet eller tidligere Opførsel. Den begrænsede Gruppe Tilfælde er *Nødstilfælde*. Det er kun gavnligt for hele Menneskeheden, at Samfundet paalægger de enkelte en Pligt til gensidig at komme hinanden til Hjælp i *Nødstilfælde*. Denne

Pligt paalægger allerede Straffeloven i et begrænset Omfang; og de sociale Forsikringslove paalægger i vidt Omfang Menneskene Pligt til gensidig Hjælp overfor hinanden mod saadanne almene Ulykker som Sygdom, Invaliditet, Alderdom og Arbejdsløshed. Men idetheletaget maa det generelt anses for en etisk Pligt at komme Mennesker til Hjælp i Nød. Og i disse Tilfælde maa Hjælpen ydes uden Hensyn til Kvalitet eller hidtidig Opførsel. Dette er naturligt allerede af den Grund, at der i Nødstilfælde i Reglen ikke er Tid til at undersøge den nødlidendes Kvalitet eller tidligere Opførsel.

Det burde være det kommende Kultursamfunds Opgave at afskaffe al social Nød, ikke blot i Betydningen: Sult og Underernæring, men ogsaa i Betydningen: usunde og hæslige Boliger. Ved Samfundets generelle Foranstaltninger herimod faar imidlertid Menneskenes Kvalitet og Opførsel atter Betydning, ikke forsaavidt angaar de nødlidendes *Fortid*, men forsaavidt angaar deres Fremtid. Det er kun den *uforskyldte* Nød, Samfundet kan paatage sig at afskaffe. Hvis Samfundet kan tilvejebringe gode Arbejds- og Lønvilkaar og gode Boligforhold, maa det blive de enkelte Menneskers Sag at udnytte dem paa forstandig Maade. Den Nød, der derefter opstaar som Følge af Drikfældighed, Dovenskab, manglende Renlighed og Hygiejne, kan Samfundet ikke afskaffe. Som en engelsk Ekspert i Boligsager og Slumkvarterer en Gang udtalte: Samfundet kan afskaffe Slum-Kvartererene, men Slum-Mentaliteten kan det ikke afskaffe.

Begrebet Retfærdighed i denne Betydning omfatter da naturlig baade Pligten til ikke at skade Næsten og Pligten til at komme ham til Hjælp i Nødstilfælde.

Ordet Retfærdighed tages imidlertid ogsaa i en anden Betydning. For *Platon* bestaar Retfærdigheden saaledes i, at enhver udfører sin egen Gerning, d v s den for ham egnede Gerning i Samfundet og ikke giver sig af med ham uvedkommende Ting (ovenfor 33). Platons Betragtning træffer utvivlsomt en Betydning af Ordet Retfærdighed, som ogsaa staar for Mennesker som Idealet af denne Egenskab. Vi siger saaledes ikke blot, at det er uretfærdigt, at A

tilføjer B en Skade uden højere Grund, og at han ikke hjælper ham i Nød, men ogsaa, at det er uretfærdigt, at B ikke faar den Virksomhed eller Stilling i Samfundet, som netop han særlig egner sig for, og at A, der ikke egner sig for den, faar den. Man kan naturligvis godt sige, at Retfærdighed i den sidste Betydning er en Underafdeling af Retfærdighed i førstnævnte Betydning, naar en vid Forstaaelse anvendes. I Reglen vil man nemlig ved at foretrække den uegnede A for den særlig egnede B derved for det første tilføje B en Lidelse uden den retfærdiggørende højere Grund. Hvis B stiller sig ganske neutral, idet han, hvis Stillingen tilbydes ham, vil tage den, men paa den anden Side ikke er særlig ivrig efter at faa den, idet han har andre Interesser, han lige saa gerne vil dyrke, saa tilføjes der ganske vist ikke *ham* nogen Skuffelse eller Lidelse ved, at Stillingen besættes med A; men hans Medborgere, Samfundet i dets Helhed lider Skade i al Almindelighed ved, at en Stilling i dette som i andre Tilfælde ikke besættes med de til Stillingen særlig egnede Mennesker. Men Skaden er af en ubestemt Art og fordeler sig paa mangfoldige Tilfælde i det daglige Liv, hvor det viser sig uheldigt, at Mennesker ikke tilfredsstillende bestrider de Stillinger, de indtager. Der kan derfor være god Grund til at fremhæve denne Betydning af Retfærdighed som noget særligt.

Taget i det hele og store kan man indenfor Begrebet Retfærdighed, efter min Opfattelse, skelne mellem 4 forskellige, særlige Underbegreber:

1. Retfærdighed er, at Mennesker ikke skader hinanden uden højere, samfundsmæssig Grund, og, at de hjælper hinanden i Nød.

2. Retfærdighed er, at ethvert Menneske faar den Virksomhed eller Stilling i Samfundet, som Menneskets Karakter og Evner gør det særlig egnet til, og ikke den Virksomhed eller Stilling, hvortil Vedkommende er uegnet.

3. Retfærdighed er, at ethvert Menneske faar den Løn for sit Arbejde, som ud fra hele Samfundets Interesser er det rigtige Vederlag netop for dette Arbejde.

4. Retfærdighed er, at ethvert Menneske bidrager til de Foranstaltninger af Samfundet, der sker til Afværgelse af fælles Farer eller er til fælles Gavn for alle.

M H t Betydning 3 skal anføres, at vi f Eks siger, at det er *uretfærdigt*, at A som en Virksomheds Indehaver selv tager Størstedelen af Fortjenesten i Virksomheden og giver de deri ansatte en til deres Arbejde og til Forholdet mellem deres og hans Indsats altfor lav Løn, eller, at en Trust eller et Kartel ved at opnaa Monopol paa en Virksomhed tiltvinger sig Priser af de andre Borgere i Samfundet, der ikke staar i det rette Forhold til de Priser eller Lønninger, der ydes de andre Samfundsmedlemmer for deres respektive Arbejder og Indsats, naar denne sammenlignes ud fra Samfundets Interesser med Trustens eller Kartellets Indsats.

Ogsaa naar Grundsætning 3 ikke opfyldes, tilføjes der Mennesker Skade, ved Lidelser eller Savn, (Berøvelse af Lyst); men ligesom ved Grundsætning 2 er Skaden ogsaa i disse Tilfælde ofte af en mere ubestemt Art, forplanter sine Virkninger til store og ubestemte Krese af Mennesker.

Lønnen for den enkeltes Arbejde giver Samfundet i Nutiden enten i Form af *Ejendomsret* over de *individuelle* Genstande, som den Enkelte frembringer ved sit Arbejde, eller i Form af en bestemt *Sum artsbestemte Genstande*, navnlig Penge. Den selvstændige Haandværker faar Ejendomsret over de Ting, han forfærdiger, Fabrikanten over de Varer, han fabrikterer, Kunstneren og Forfatteren over de Aandsværker, de skaber, o. l. De, der arbejder i en andens Tjeneste og frembringer Genstande, der er Led i en Massefabrikation, og alle de, hvis Arbejde i Samfundet ikke giver sig Udslag i Frembringelse af Genstande, faar Løn i Form af bestemte Pengedydelser. Men ogsaa i dette Tilfælde faar den arbejdende Ejendomsret, nemlig til disse artsbestemte Genstande. Ejendomsretten er i første Række Samfundets Belønning for en Arbejdsindsats.

Det er i den sammenlignende Vurdering af de Enkeltes eller

af Grupperes Arbejdsindsats, at Muligheden for at udfinde retfærdige Lønninger og Priser ligger. Det gamle middelalderlige Ideal om *justum pretium* kan og skal virkeliggøres ogsaa i Nutidens Samfund.

Ordet hensigtsmæssig betyder sprogligt: noget der svarer til Hensigten, Øjemedet, navnlig en Handling eller Undladelse, der svarer til den handlendes eller undladendes Hensigt eller Formaal. Dette Formaal kan baade være godt og daarligt. Men i den individuelle og sociale Etik og i Retslæren tager vi Ordet hensigtsmæssig i kvalitativ Betydning, altsaa som omfattende den Handling, Undladelse, Forhold idethele, som a) enten tilfredsstillende livsvigtige Behov for Individ eller Samfund eller b) afværger Farer for disse eller c) giver de relativt varigste Lystfølelser, naar henholdsvis Individets og Samfundets Liv betragtes som en Helhed. Og i denne Betydning tages Ordet hensigtsmæssig i det følgende. Hensigtsmæssighed falder derfor paa Samfundets Omraade, i den sociale Etik og Retslæren, sammen med Begrebet Retfærdighed, idet de ovenfor fremhævede 4 Grundsætninger i det hele og store vil gennemføre Formaalene a), b) og c) paa Samfundets Omraade, for alle dets Medlemmer som Helhed.

Grundsætning 3 rører ved Problemet om den retfærdige Fordelelse af Goderne i Samfundet. I og for sig er den Ordning i Samfundet tænkelig, at alle dets Medlemmer faar lige stor Løn for deres Arbejde, uanset dette Arbejdes Størrelse eller Kvalitet, hvorfor ogsaa de, der intet Arbejde udfører, maatte have samme Løn. Men denne Ordning vilde ikke være hensigtsmæssig for Samfundets, d. v. s. for Helheden af dets Medlemmers Interesser, ti al Erfaring viser, at der opnaas det for Helheden, Samfundet, største og bedste Arbejde, naar der svarende til Menneskenaturens store Rigdomme af Forskelligheder i Karakter og Evner ydes et herefter saa nøje afstemt Vederlag for Arbejdet som muligt. Det, vi derfor kalder uretfærdigt her, er netop det for Samfundet i det lange Løb uhensigts-

sigtsmæssige, at et Menneske ikke faar den Løn for sit Arbejde, som dettes Kvantitet og Kvalitet, der er bestemt ved hans Karakter og Evner, berettiger ham til. Naar en lille privilegeret Overklasse i et Samfund, f Eks Adelen i Frankrig før 1789, medens en stor Del af Folket lider Nød, tilriver sig en Rigdom, der ikke staar i noget-somhelst Forhold til deres Indsats i Form af Arbejde, kvantitativt eller kvalitativt, da føles dette som særlig uretfærdig og føltes paa hin Tid som en saa bitter Uretfærdighed, at Følelserne fik Udbrud i en Revolution. Samfundsordningen i Frankrig før 1789 stod i den stærkeste Modstrid med alle de fremhævede fire Grundsætninger. Den uretfærdige Fordeling af Goderne havde tillige endog direkte Lidelse, Nød og Sult, til Følge i store Dele af Befolkningen.

Selvom man nu utvivlsomt m H t Grundsætningerne 1, 2, 3 og 4 vil kunne gennemføre en langt mere retfærdig Samfundsordning end den nuværende, vil det dog, da Samfundsordningen kun kan give de ydre Rammer om Menneskelivet og rigtige Retningslinjer for dette, ikke være muligt for noget Samfund, selv under en nok saa fuldkommen Retsorden, at naa det store etiske Maal: at ingen Mennesker tilføjer hinanden Lidelse uden højere Grund, og at alle Mennesker faar det Arbejde og den Løn herfor, som deres Karakter og Evner begrunder. Skal dette store Maal naas, er da end ikke en dybtgaaende Reform af den nuværende Samfundsorden tilstrækkelig; men hertil maa kræves en Revolution i Menneskesjælen selv. Den Menneskesjæl, som vi møder — selv i Nutiden — hos mangfoldige Mennesker i det daglige Liv, er ikke den Mennesketype, der er egnet til at gennemføre Retfærdighedens nævnte Grundsætninger i deres Forhold til Næsten. Ustanselig forbryder de nuværende Mennesker i Samfundet sig mod disse, ofte til den største Lidelse og desværre i Reglen for de bedste af dem. Ligesom mangfoldige af den nuværende Mennesketype i individuel Etik ikke er naact til den indre Magt over sig selv, der, som paavist, alene kan give Mennesket den dybeste Tilfredsstillelse ved Livet, saaledes er Mennesketypen i social Etik ikke naact til den Overlegen-

hed og Beherskelse overfor deres egen Interesse i Konflikt med Næstens, at de frivillig afstaar fra at saare hinanden, Icgemligt eller sjæleligt, frivillig indrømmer hinanden den Stilling, enhvers Karakter og Evner begrunder, og den Løn, hver enkelts Arbejde fortjener. Denne sociale etiske Ufuldkommenhed hænger naturligvis nøje sammen med den individuelle. Ti naar de materielle Goder bliver de højeste for et Menneske, følger naturlig, at han vil søge at skaffe sig saa mange af disse Goder som muligt, selv med Tilsidesættelse af Retfærdighedens Grundsætninger. Men hertil kommer, at Mennesket fra sin Urtid og dens Kampe stadig har bevaret i sig Hadets Drift. De lidenskabelige Kampe og Krige mellem Folkene selv i Nutiden om Grænser mellem deres Lande, om Kolonibesiddelser og andre Goder, de vedholdende Kampc mellem Klasser og Partier i det enkelte Samfund og det hensynsløse økonomiske Kapløb mellem Individier i Samfundet viser ikke blot den lavere Mennesketypes Røvbegærlighed efter materielle Goder, men tillige en Hædefuldhed, en Hadets Vildskab, som ikke giver Dyrenes voldsomme Kampe i Junglen noget efter.

Hadet er ofte fremkaldt ved Selviskhed hos dem, hvem Hadet er rettet imod. Hvis en Klasse i et Samfund har tilegnet sig urimelige store Goder paa det øvrige Folks Bekostning, hævner denne Klasses Selviskhed sig tilsidst ved, at Folkets Had vender sig imod den og faar Udladning i sociale Kampe, og hvis stagnerende eller smaa Folk har tilegnet sig mægtige Koloniriger og stædigen vil fastholde dem, samtidig med at menneskerige og store Folk ingen Kolonier har, rejser dette Misforhold og de førstnævnte Folks vedholdende Selviskhed hos de andre Folk et Had, der ofte tilsidst faar Udladning i Krig.

Saalænge denne Selviskhed i Strid med Retfærdighedens Grundsætninger og Hadet vedbliver at beherske Nationer, Klasser og de Enkelte, vil Menneskeheden være splittet i sociale Kampe og nationale Krige og derved hæmmet i sin Udvikling. Det er et vægtigt Erfaringens Vidnesbyrd, at de to Religioner, Kristendommen og

Buddhismen, der i individuel Etik viser os den højeste Menneske-type, i Forholdet mellem Mennesker begge anser Hadet for den store Ulykke. Og disse højeste Religioners Livsyn har ogsaa her saa meget større Vægt, som de, ligeledes her, kommer til samme Resultat ud fra forskellige Forudsætninger. For Buddhismen er Hadet mellem Mennesker en Følge af Menneskelivets største Ondt, de materielle Begær. Af Begæret følger Hadet. Mennesket maa frigøre sig for begge, hvis det vil naa det højeste. Buddhismens Bannlysning af alt Had mellem Mennesker er Overlegenheden overfor denne som overfor alle andre Lidenskaber. Kristendommens Fordømmelse af Hadet følger af, at den anser den uselviske Kærlighed mellem Mennesker som det største Livsmaal.

Men hvad disse religiøse Livsyn ud fra deres dybe Erfaringer har givet korte, samlende Udtryk for, kan ogsaa nøgternt begrundes, saaledes som ethvert andet Resultat i Etikken, altsaa gennem en eksperimentel Viden, der omfatter Menneskehedens Erfaringer paa Livets forskellige Omraader. Buddhismen har klart set, at Hadet er en ulykkelig Følelse, en Lidenskab, der forstyrrer Sindets Fred og Harmoni. Kristendommen har lige saa rigtig set, at den positive Følelse, den uselviske Kærlighed er en lykkelig Følelse, ja rummer den højeste Følelse af Lykke og Harmoni. Men dernæst taler ogsaa Menneskelivets reale Formaal imod Hadet og den uretfærdige Selviskhed. Nøgternt kan denne Begrundelse udtrykkes saaledes: Hadet mellem Mennesker er *upraktisk*, ti det hindrer det *produktive Samarbejde* mellem Mennesker. Dette erfarer vi jo mange Gange i det daglige Liv, i Interessentskabs- og Aktieselskabsforhold, i Organisationer, i Embedsforhold o. a. I alle disse praktiske Forhold odelægger ofte det gølge Had mellem Mennesker og den deraf følgende Strid, Intrigieren, Underminering, Kvædulans o. i det produktive Samarbejde, til Skade for Bedriften, til Ødelæggelse af Helheden. Endvidere er Hadet mellem Klasserne ofte en Hindring for Samarbejdet, en Hæmning for den bedste Produktivitet. Og endnu i det 20 Aarhundrede hæmmer Hadet mellem

Nationerne og disses Selviskhed Samarbejdet og lægger Gang paa Gang Kulturen øde i langvarige Krige. Hvad Religionskrigene saae af Had mellem Menneskene i det 16 og 17 Aarhundrede, har Nationalitetskrigene i det 19 og 20 Aarhundrede saaget mellem Menneskene i det samme Europa, blot mangefold mere.

Under de nuværende Tilstande føler det enkelte Menneske og det enkelte Folk sig isoleret i Livskampen, paa sin Post overfor andre, ventende Angreb fra disse, ogsaa bagfra; og der mangler derfor den grundlæggende Betingelse for Arbejdsfred, for Harmoni og Lykke i Livet, nemlig *Trygheden*, den ubetingede Tryghed overfor sine Medmennesker. De kan i givne Tilfælde vise sig at være hjælpsomme Kammerater, men de kan lige saa godt vise sig at være Rovdyr, der myrder én bagfra, økonomisk, sjæleligt eller legemligt. Det Menneske, der f. Eks. driver en Forretning i en Gade i en Storbym, ved sig aldrig sikker paa Arbejdsfreden indenfor denne sin Virksomheds Omraade. Pludselig en Dag kan et Storforetagende, som staar bag talrige tilsvarende Forretninger i Landet, slaa ned paa denne Gade og dækket bag en nystartet, tilsyneladende selvstændig mindre Forretning ved den kapitalstærkes hensynsløse Underbud efterhaanden underminere og tilsidst ødelægge den ældre Forretning. Et andet Menneske arbejder f. Eks. som Ansat i en stor Virksomhed, som Ekspedient eller Bogholder eller Lagerforvalter. Imellem de Ansatte i en Virksomhed raader der ofte en haard Eksistenskamp. Der *kan* findes gode Kammerater, der hjælper hinanden og uselvvisk lader den for en Stilling særlig egnede opnaa denne, ligesom det kan være, at Lederen er saa overlegen dygtig, at han altid vælger de rette Folk til de rette Pladser. Men det *kan* ogsaa ske, at en eller flere hensynsløst albuer sig frem, ved Intriger, Underminering o. l. og under en ikke tilstrækkelig menneskekyndig Ledelse tilriver sig Stillinger, som andre, dygtige Mennesker i Forretningen bedre kunde have udfyldt, eller som Mennesker, der har været længere Tid i Forretningen end Stræberne, lige saa godt kunde udfylde.

Forholdene er i saa Henseende ikke bedre indenfor Aandslivet end indenfor Forretningslivet. Det er naivt at tro, at der hersker et mere idcelt, broderligt Forhold mellem de aandelig frembringende end mellem andre Mennesker. Faktisk hersker der i Videnskabens, Kunstens og Digtningens Verden samme Begærlighed, Misundelse, Had og følgelig samme Intrigieren, Underminering, Bagholdsangreb o l som i Forretningsverdenen og i Embedsverdenen; og Stræbertypen er lige saa udbredt i Aandslivet som andetsteds. Kampen, Krigens paa Livet er den samme; den kaldes blot med et let tilslørende Fremmedord: Polemik, der dog, betegnende nok, kommer af det græske Ord for Krig (polemos). I Polemikken gælder det baade paa videnskabeligt, kunstnerisk og skønlitterært Omraade endnu i vor Tid i Reglen ikke om at finde Sandheden ved fælles broderlig Hjælp. I de fleste Tilfælde er Meningsudvekslingen netop kun Polemik; og Polemik kan bedst defineres som en aandelig Krig, hvor Hovedmotivet er god personlig Selvhævdelse, og hvor Fremstillingen udtværes og Tiden spildes med Sagen uvedkommende Udfald, med det for Sandheden ganske ligegyldige Formaal: at staa sig.

Men naar Forholdet saaledes i Samfundets daglige Liv, baade i Forretningslivet og Aandslivet, er en stadig Krig, hvor lav Selvhævdelse, Misundelse og Had ødelægger eller skader Næsten med brutal Konkurrence og Polemik, er det taabeligt at være særlig forarget over, at ogsaa Forholdet mellem Staterne bestemmes af de samme lave Egenskaber og Krig i alle Former. Ligesaa lidt som det enkelte Menneske i Samfundet er tryk for andre Mennesker, ligesaa lidt ved det enkelte Folk sig tryk i Forholdet mellem Staterne. Et mindre Folk kan være saa heldig at bo ved Siden af en Storstat, som enten er mæt af Besiddelser eller af andre Grunde ingen Lyst har til at sluge den mindre Stat. Men denne *kan* ogsaa være saa uheldig at ligge ved Siden af en Stormagt, der kun spejder efter en Lejlighed og et Paaskud til at opæde det lille Folk. Men Krigene mellem Staterne er kun et enkelt Udslag af Hadet og Kampen mellem Mennesker. Selvom alle Krige mellem Staterne ophører, ved-

bliver det langt større Onde for Menneskeheden, den daglige, vedholdende Kamp mellem de enkelte Mennesker med de laveste Midler i Forretningsliv og Aandsliv, fra Erhverv til Erhverv, fra Stilling til Stilling.

Denne store Utryghed alle Vegne i Menneskeheden, mellem de enkelte Mennesker, mellem Klasser i Samfundet, mellem Folk og Stater, vil aldrig forsvinde, saalænge Hadet og den uretfærdige Selvskhed vedblivende skal raade. Og saa længe vil der aldrig indtræde det intensive Samarbejde mellem alle Mennesker, Klasser og Folkeslag, som alene kan føre Menneskene opad til en højere Tilværelsesform, en højere Livstype med langt større Arbejdsresultater og en langt dybere Tilfredsstillelse eller Lykke end det hidtil har været beskaaret Menneskeheden at naa. Menneskeheden bør følge de højeste Mennesketyper som Førere paa denne Vej opad. Den højest udviklede Mennesketype, det i bedste Forstand overlegne Menneske hader ikke. Det gælder Goethe som Cæsar. Han har simpelthen ikke *Tid* dertil; han har andet nyttigt at tage sig til, sit *produktive Arbejde*. Og de dybest tænkende Religioner leder, som vi saa, Menneskene op ad mod samme store Maal, Hadets Ophør.

Utryghedens Tilstand i det nuværende Menneskeliv vil ikke vige, før der er opstaaet en ny Mennesketype, der staar lige saa højt over den nuværende almindelige Mennesketype, som denne staar over Neanderthalmennesket. Det nye Menneske vil være klogt nok til at indse, at først naar alle Stillinger besættes med de bedst egnede, opnaas den for alle mest tilfredsstillende Samfundstilstand, og at det enkelte Menneske derfor som Led i denne større Sammenhæng maa være uselvsk i den Forstand, at det viger for den dygtigere. Og det nye Menneske vil som Leder af Staterne være klog nok til at indse, at det vil være det bedste for hele Menneskeheden, at de store, svagt befolkede og ikke tilstrækkelig udnyttede Kontinenter deles mellem Kulturfolkene efter disse Folks aandelige Stade, tekniske Dygtighed, Organisationsevne og Folkerigdom, ti

kun herved opnaas den til Gavn for alle Folk mest intensive Udnyttelse af vor Jord; og heroverfor maa al smaalig Egoisme hos det enkelte Folk vige. Det nye Menneske vil indse, at baade i Erhvervs- liv og Aandsliv kan kun Saglighed og Ridderlighed skabe de helt rigtige Resultater. I Aandslivet vil da Polemikkens golde Selvhævdelse afløses af en Bestræbelse for ved fælles Kræfter at finde Sandheden, ganske ligeegyldig, om den ene eller den anden faar Ret. Paa alle Omraader fører saaledes de praktiske Grunde til Uselviskhed.

Men denne nye Mennesketype, af hvis Sejr hele Menneskehedens Fremtid afhænger, er endnu kun et lille Mindretal; og naar man kender Livet og Menneskene, ved man, at det nye Samliv mellem Folkene og mellem de enkelte Mennesker ikke vil blive naaet i en nærmere Fremtid uden, at ogsaa *Magten* og *Tvungen* tages i de gode Kræfters Tjeneste. Store Delc af Menneskeheden, baade af de enkelte, af Klasser og Stater, vil kun ad Tugtens, Lidelsens Vej, kunne føres til Fremtidens Broderskab. Man vil paa denne Vej ikke altid kunne følge det paradoksale Bud om at elske sine Fjender. Selv den Aandens Fører, der udtalte dette Bud, fulgte det ikke altid selv. Han udjog jo med Svøbe Kræmmerne af Herrens Tempel. Den kristne Religion erkender ogsaa, at Øvrigheden ikke bærer Sværdet forgæves. Alle Statsamfund, baade i ældre Tid og i Nutiden, har kun kunnet hævide deres Retsorden gennem Straf mod Samfundets Fjender, Forbryderne, altsaa ved at tilføje disse Lidelser. De samme Lovbøger, der anser Religionen og Retten for de »tvende fornemste Støtter og Hovedpiller, med hvilke Lande og Riger udi deres bestandige Flor og Velstand befæstes og opholdes«, og som anser netop den kristne Religion for »den sande og rette Religion«, udtaler straks derefter, at derfor sættes Loven, at de, der søger »deres Næstes Skade«, og som »ikke vil gøre Ret efter det, som i Loven skrevet er, kan vorde ved den Straf, som i Loven sat er, forment at gøre Uret«. Men der ligger en vis Sandhed bag Budet om at elske sine Fjender. Undertiden viser Erfaringen, at man kan kalde det gode frem i et fjendtligt Menneske ved at gengælde ondt med

godt. Nutidens Strafferet søger ogsaa i mange Tilfælde istedenfor Straf som en Lidelse, der skal afskrække, at anvende mildere Behandlingsmetoder, navnlig overfor unge Forbrydere, Metoder, hvormed man vil søge at kalde det gode frem i Mennesker, der har forbrudt sig mod Næsten, og gennem passende Arbejde og Uddannelse gøre dem til nyttige Medlemmer af Samfundet. Man kan udtrykke den Kerne af Sandhed, der ligger i det paradoksale Bud saaledes, at det enkelte Menneske overfor fjendtlige Mennesker, Samfundet overfor dets Fjender, en Stat overfor andre Stater, først maa prøve, hvor langt man kan naa med at gengælde ondt med godt. Men visser Erfaringen, at man ikke naar noget ad denne Vej, da maa den haardere Fremgangsmaade anvendes. Da maa Sværdet lære Menneskeheden Fjender Retfærdighed eller tilintetgøre dem. Man kan m a O ikke generalisere en bestemt Fremgangsmaade, hverken den milde eller den haarde. Alt afhænger af, hvilken Mennesketype man har overfor sig. Der er adskillige Mennesker, der opfatter Godhed som Tegn paa Svaghed. Overfor denne Type maa den Behandlingsmaade vælges, som Shakespeare anbefaler i Hamlet: »Undgaa helst at yppe Strid; men har Du den, saa bær den, saa at din Modpart lær at undgaa Dig.« I det hele og store maa her gælde, hvad jeg ovenfor fremhævede: At gøre godt mod alle Mennesker i Flæng uden Hensyn til deres Kvalitet og Opførsel vil ikke være til Gavn for Menneskeheden. Det er naturstridigt og skadeligt at ville tvinge sig til at elske den lave Mennesketype, Hyænen og Tigren i Menneskeskikkelse. Her er Kongfutses Lære rigtigere end Budet om at elske sine Fjender. Der var en Gang én, der spurgte Kongfutsen, ogsaa kaldet Mesteren: »At gengælde Uret med Godhed, hvorledes er det?« Mesteren sagde: »Hvormed skulde man da gengælde Godhed? Nej, med Retsind skal man gengælde Uret, med Godhed skal man gengælde Godhed.«

Et Broderskab mellem alle Mennesker hører Fremtiden til. I Nutiden er der kun ét, der kan realiseres, og det er, at de gode slutter sig sammen til gensidig Hjælp og fælles Modstand mod

Overgreb og Vold. Thora Parsbjerg siger i Slutningsordene i Bjørns dybtgaaende Drama: Poul Lange og Thora Parsbjerg: »Hvorfor skal det være saa, at de gode saa ofte blir Martyrer? Kommer vi aldrig saa langt, at de blir Førere?« Svaret herpaa er: Det gør de ikke, saalænge de gode lader sig slaa enkeltvis af Menneskehedens Rovdyr, Underminører og Intriganter. Dette er ofte de godes Skæbne i det praktiske Liv, som Erhvervsdrivende, Embedsmænd, som Ansatte eller Arbejdere i en Virksomhed o. a. Men det samme er ogsaa Skæbnen, der lides af de smaa og store Nationer, der ikke vil andre ondt, men yde alle Retfærdighed. Disse Folk og Stater vil fremdeles blive Martyrer, blive slaaet og underkuet, indtil de alle en Gang bliver enige om at slutte sig sammen, ikke i svage, ideologiske Forbund som Folkeforbundet, men i praktisk organiserede, i Fællesskab væbnede Sammenslutninger, der er stærke nok til med Sværdet enten at tvinge Rovdyr-Staterne til at indgaa i Folkenes Broderskab eller at tilintetgøre dem.

Der kræves derfor til Menneskeslægtens Redning fra det nuværende Junglestadium med dets Myrden hinanden, legemligt, økonomisk og sjæleligt, Enkeltmennesker indbyrdes og mellem Folkeslag, et Broderskab mellem de gode og blandt disse et Aandens Førerskab eller Ridderskab, der ligesom Korsets Riddere i Kirkens Storhedstid vil værne, om fornødent med Sværdet, de svage, der trænges tilside, »alle dem, som med Vold tvinges«, og gennemføre Retfærdighed.

Broderskabet udelukker ikke den idelle Kappelstrid om at naa det ypperste. Dette frie aandelige Kapvirke maa altid bestaa, fordi det er et Middel til Skabelsen af nye Værdier. Særkendet for denne Kappelstrid er, at den, i Modsætning til Krig, Klassekamp, Polemik o. l, føres uden Had, i samme fælles Aand som den ideale Idræts-

Den vise Perser *Sadi* udtrykker den samme Tanke som Kongfutses i Ordene: »At vise Barmhjertighed mod de onde er det samme som at gøre Uret mod de gode. At tilgive Undertrykkeren er at øve Vold mod den undertrykte.«

kamp, og kun med Midler, der er tilladt i denne. Atter maa vi gaa tilbage til hin Storhedstid, hvor en rent aandelig Magt, Kirken i Middelalderen, beherskede og tæmmede de raa Kræfter, og vi vil finde det rette Ord. Den ideelle Kappelstrid mellem Mennesker og Folkeslag, der maa blive Fremtidens, maa som den gode Idrætskamp være ridderlig. Dette Ord rummer et stærkt Ideal. Det hviler i Forestillingen om den, der har et Overskud af Styrke i sig selv, baade Styrke til at beherske sig selv og til at hjælpe de svage og forstødte i Livets Kamp, og som selv i Kappelstrid for den højeste Ydelse strides ligesom i en fælles Aand med sine Medkæmpende, efter fælles Love af en usynlig Retsorden, og som uselvsk lader sine Særinteresser vige. Ridderlighedens Aand er tjenende.

Det er en kendt Erfaring, at i Skuespillet naas det mest fuldkomne kunstneriske Resultat, naar enhver af de medspillende ikke paa egen Haand søger at være fremtrædende, men uselvsk indordner sig under Helheden, Sammenspillet, og stilfærdig virker i det Plan, som Helheden kræver, og ofrende sig helt for Samspillet med sine Kammerater. Men ganske paa samme Maade forholder det sig paa Menneskehedens store Scene, i Samfundet mellem Mennesker og Stater. Alle de Onder og Ulykker, hvorunder Menneskesamfundet lider, stammer fra, at de enkelte, saavel Mennesker som Stater, vil spille en større Rolle og tilrane sig en større Plads end deres Evner, Karakter og Samfundets Helhedsplan berettiger dem til. Nøgternt, sagligt maa det derfor siges, at Menneskehedens Fremtid afhænger af, om den nye Mennesketype, som nu kun er et lille Mindretal, sejrer, om Beherskelsens, Ridderlighedens og Uselvskhedens Aand vinder Magten i Menneskenes Sind.

4 AFSNIT.

ÆSTETIKKEN.

DEN ÆSTETISKE VURDERING.

Et Skønhedens Samfund.

NAAR man ser, hvor mange forskellige Meninger der i Tidernes Løb har været fremsat om, hvad »det skønne« er, og hvilke endeløse Debatter der har været herom, maa man give Sokrates Ret, naar han sagde, at »det skønne er vanskeligt«. Vi er den Dag i Dag ikke naaet til at give en videnskabelig objektiv Forklaring og Begrundelse af, hvorfor vi kalder noget for »skønt«, andet for uskønt eller hæsligt.

Det, der først og fremmest tiltrænges, er en Klaring af Begreberne. Man maa først afgrænse *Omraadet* for det skønne, søge at fastslaa, hvad der sikkert falder udenfor, og hvad der sikkert falder indenfor Begrebet det skønne. Der er opstaaet en stor Forvirring paa dette Omraade ved, at man ofte har blandet Momenter ind i dette Begreb, det skønne, som i Virkeligheden er dette uvedkommende.

Det maa først fremhæves, at Begrebet Skønhed ikke er indskrænket til Menneskeværker. Vi taler om et skønt Landskab, et skønt Hoved, et skønt Legeme og det modsatte. Men der findes paa den anden Side en Række *Menneskeværker*, der har til Hensigt at fremkalde Skønhedsvirkninger; og dem kan vi kalde *Kunstværker* og Indbegrebet af dem *Kunst* i videste Forstand. Herunder maa indbefattes: Maleri, Skulptur, Arkitektur, Musik og Skønlitteratur (denne sidste omfattende: Digte, Skuespil, Romaner, Noveller o l).

Kunst er altsaa et noget snevrere Begreb end Skønhed. Men hvad enten det Fænomen, vi kalder Skønhed, stammer fra Naturen eller fra Kunsten, bliver Spørgsmaalet: hvorpaa beror nærmere dette X, dette Indtryk af Natur og Kunst, vi kalder Skønhedsindtryk?

Som alle andre menneskelige Livsformer, som vi stræber efter, maa Fænomeners, Indtryks Skønhed i sidste Instans bero paa Følelser af Tilfredsstillelse, af Lyst. Al Kunst giver Udtryk for Følelser. Naturligvis kan herunder ogsaa være Udtryk for Følelser af Smerte. Et Skuespil kan f. Eks. ogsaa skildre menneskelige Lidelser, Sygdom, Død, tragiske Menneskeskæbner. Men for det første staar Læseren frit, hævet over disse Lidelser, idet de ikke rammer hans eget personlige Liv; men dernæst indgaar disse Indtryk af menneskelige Lidelser kun som enkelte Elementer i Digterværket, der i sin *Helhed*, i alle dets Elementers Sammenspil maa give Læseren eller Tilhøreren en Tilfredsstillelse af en eller anden Art.

Men medens al Kunst, al Skønhed er Udtryk for eller fremkalder Følelser, der i deres Helhed giver Tilfredsstillelse eller Lyst, er det omvendt ikke alle Lystfølelser, der er Kunst, Skønhed. Disse Begreber er langt snevrere end Begrebet Lystfølelser. Skønhed, Kunst er Udtryk for en ganske *særlig Gruppe* Følelser. Her maa formentlig i første Række fremhæves, at Skønhed og Kunst aldeles overvejende er Indtryk, vi faar gennem de Sanser, der efter den foregaaende Undersøgelse med Rette er karakteriseret som de højere Sanser, Øjet og Øret. Maleri, Skulptur, Arkitektur, Musik, Poesi er Kunst, Skønhed; men Koge-»Kunsten« er trods denne sproglige Betegnelse ikke Kunst, falder helt udenfor Begrebet Skønhed. Gennem Smagsindtrykkene af Mad og Drikke kan vi opnaa mange Lystfølelser; men det er en *anden særlig Gruppe* Lystfølelser, skarpt *adskilt* fra den særlige Gruppe Lystfølelser, som vi faar gennem Øjet og Øret som Skønhedsindtryk af et Maleri, et Billedhuggerarbejde, et Musikstykke, et Digt. Da Maleri og Skulptur er ydre Genstande, indgaar der naturligvis ogsaa som Elementer Bevægelses- og Berøringsfornemmelser; og Indtryk gennem Lugtesansen

indgaar ogsaa undertiden som Elementer i enkelte andre Skønhedsindtryk; men det overvejende, det dominerende i al Skønhed og Kunst er Indtryk gennem Synet og Hørelsen. Smagsansens Indtryk falder altsaa helt udenfor disse Begreber. Nydelser af Mad og Drikke og andre Nydelser gennem de lavere Sanser har ogsaa deres Berettigelse i Menneskelivet indenfor visse Grænser; og de beherskes tildels af de samme psykiske Love som Lystfølelserne, der opstaar ved de højere Sanseindtryk. Men ogsaa kun tildels; og de maa, som jeg formentlig har paavist i det foregaaende, underordnes de højere Indtryk, de deraf opstaaede Kulturværdier, Videnskab, Karakter, Samfund og Kunst. Der er derfor Grund til at sætte et skarpt Skel mellem de nævnte Nydelser og Kunstens og Skønhedens Verden.

Der maa finde et vist Samarbejde Sted mellem de forskellige Kulturværdier. De skal alle tjene Menneskeheden. En vis Samstemthed eller Korrelation mellem dem er derfor nødvendig. De er imidlertid ligestillede, alle lige selvstændige i Forhold til hinanden. Samordningen, Korrelationen mellem dem maa derfor ikke foregaa paa den Maade, at en eller flere af dem underordnes de andre eller en enkelt af dem. Erfaringen fra Menneskehedens Historie viser, at en saadan Underordnen i det lange Løb er uheldig, til Skade for Kulturen i dens Helhed. Videnskaben bør saaledes ikke underordnes Samfundet. Det har altid haft uheldige Følger, naar Samfundsmagten vil hindre Forskningens Frihed. Hvad Kunsten angaar, er der i Tidens Løb gjort mange Forsøg paa at indordne den under de andre Kulturværdier, at tage den snart i den enes, snart i den andens Tjeneste. Deraf er der opkommet mange Misforstaaelser og forkerte Retninger i Litteratur og bildende Kunst. Men tilsidst har Kunsten altid, efter kortere eller længere Tid, hævdet sin Selvstændighed og Frihed; og de Kunstværker, der opstod under Indflydelse af den misforstaaede Retning eller Tendens, er sunket i Glemsel. I det 18 Aarhundrede var det, i Overensstemmelse med den Tids rationalistiske og nyttebestemte Tendens, en udbredt Op-

fattelse, at Kunsten skulde tjene Samfundet, skulde være nyttig for det almene Vel; og det 18 Aarhundredes Skønlitteratur er ogsaa rig paa moraliserende Skrifter og paa praktiske, for det borgerlige Samfund direkte nyttige Skrifter. Denne Tendens betyder altsaa faktisk, at Kunsten helt underordnes en anden Kulturværdi, nemlig *Etikken*. Den nye Aandsretning, der brød frem med det 19 Aarhundrede, Romantikken, betyder i Virkeligheden, at Kunsten frigør sig fra dette Underordningsforhold og hævder sin Selvstændighed. Romantikerne stillede sig i bevidst Modsætning til det 18 Aarhundredes nytterationalistiske, smaaborgerlige Syn paa Kunsten. Øhlenschläger, der i Skt Hans Aften Spil i Overensstemmelse med andre Romantikere haaner Spidsborgernes Krav til Kunsten, at den skal gøre Nytt, finder i et andet Digt (Mindediget om Wiedewelt) ubevidst et rigtigt Udtryk for Kunstens Verden som en Verden, der taler til den enkelte Menneskesjæl og kalder paa Følelser, der hører til andre Egne i den menneskelige Natur end Samfundet og Videnskaben, og som er ligesaa selvstændige og værdifulde som disse, idet han lader Poesien give Udtryk for Søsterkunstens, den bildende Kunst stærke Virkninger i Menneskesindet:

Dybt jeg skued —
 Høit Naturen lued
 I min Siæl med alt sit Tryllerie.
 Sødt bevæget
 Jeg i Stenen præged
 Stærke Træk af Livets Harmonie.

Kunsten, Poesien saavel som Musikken og den bildende Kunst, har sin egen indtrængende Tale til Menneskesjælen, som Samfundet har sin og Videnskaben sin.

I Slutningen af det 19 Aarhundrede blev dette imidlertid atter overset. Da opstod der en Retning, Realismen eller Naturalismen, der hævdede, at Kunsten skulde give en paalidelig Skildring af Virkeligheden, det virkelige Liv. Dette er imidlertid en anden Kulturværdi, *Videnskabens Opgave*; og hvad denne Retning forlangte,

var altsaa faktisk, at Kunsten skulde underordnes samme Opgave. Realismen eller Naturalismen oversaa, at Kunsten ikke kan og ikke skal paatage sig Videnskabens Arbejde ligesaa lidt som Samfundets Arbejde, men har sin egen Opgave: at give Udtryk for og fremkalde en Følelserverden af en ejendommelig, særlig Art, som intet har med Videnskab og Virkelighedskildring at gøre ligesaa lidt som med Samfundet og dets Gerning. Agitatorerne for Realismen laa imidlertid ikke blot under for denne Misforstaaelse; flere af dem blandede uklart ogsaa andre uvedkommende Elementer ind, idet de i Kravet om Virkelighedskildring uden at være sig det bevidst ogsaa vævede helt andre Krav ind som: at Litteraturen skal tjene »Fremskridtet«, skal virke for »Humanitetens frie Udfoldelse«, dens Frihed for de nedarvede Vedtægter og Autoritetens Baand, »sætte Problemer under Debat« o l. Som det vil ses, er det altsammen Opgaver, der hører ind under *Etikken*, og som rationelt kun kan løses af den objektive, videnskabelige Etik, ligesom Virkelighedskildringen i sin Helhed kun trygt kan betros den beskrivende, objektive Videnskab. Men Kunsten skal i første Række intet tilstræbe af alt dette, men give Menneskeheden helt andre Værdier. Noget andet er, at dyb Indsigt i det virkelige Menneskeliv og etiske Livslinjer ofte indgaar som Elementer i den store Kunst, som vist i det foregaaende.

Det er ikke blot det 18 og 19 Aarhundrede, der har ligget under for nævnte Misforstaaelse og Sammenblanding af uvedkommende Ting gennem disse Retninger, Nytterrationalismen og Realismen. Ogsaa det 20 Aarhundrede har faaet sin misforstaaende Retning, der ligeledes vil underkaste Kunsten et den uvedkommende Formaal. Paa flere Omraader, navnlig indenfor Arkitektur og anden Brugskunst, gør der sig en Retning gældende, der hævder, at Kunsten alene skal være Udtryk for det *hensigtsmæssige*, at den i enhver Henseende kun skal realisere det praktisk nyttige. Naar en Genstand praktisk set fuldtud svarer til sit Formaal, er den i sig selv skøn (den saakaldte saglige Retning eller Funktionalismen).

Denne Retning svarer i Misforstaaelse af Kunstens Opgave til Nyttetionalismen i det 18 Aarhundrede og Realismen i det 19 Aarhundrede; den vil ligesom disse underkaste Kunsten Formaal, der er den uvedkommende, i dette Tilfælde *Teknikken*. Men det er altsaa nødvendigt endnu en Gang at betone, at Kunsten hverken skal være nyttig i Betydningen *samfundsnyttig*, som den rationalistiske, smaaborgerlige Retning i det 18 Aarhundrede krævede, eller nyttig i Betydningen *teknisk nyttig*, som nævnte Retning i det 20 Aarhundrede mener, saalidt som den skal give *videnskabelig* Virkelighedskildring, som Realismen mente. Livet har, heldigvis, andre Sider end det nyttige. *Schiller* siger: »Mennesket leger kun, hvor det er Menneske i den fulde Betydning af dette Ord; og Mennesket er kun da fuldt og helt Menneske, hvor det leger.« Og han ser noget centralt i Kunsten deri, at den med legende Lethed former vort Livs Øjeblikke. Men om Nytte-Aarhundredet, hvori han levede, det 18, siger han: »*Nytte* er Tidens store Afgudsbillede, hvem alle Kræfter skal trælle for og alle Talenter skal hylde. Paa denne store Vægtskaal har Kunstens aandelige Fortjeneste ingen Vægt, og, berøvet al Opmuntring, forsvinder den fra Aarhundredets larmende Marked.« *Schiller* har Ret. Naar Mennesket bliver som Barn paany og lever Livets Øjeblikke i en befriende Leg i Lethed og Ynde, Øjeblikke, som Kunsten løfter Mennesket op til, befriets Mennesket samtidig for en kort Tid for Livets Bekymringer, for alle Nyttehensyn, tekniske og samfundsmæssige. Disse Nyttearter giver ogsaa Menneskene Følelser af Tilfredsstillelse. Men det er kun godt, at Livet er rigt nok til ogsaa at give Mennesket andre Følelser af Tilfredsstillelse end disse. Kunsten har i første Række den Opgave at skabe umiddelbar Glæde, at befri, løfte, begejstre Menneskesindet, saa at det føler sig frit og let, som Barnet i dets Leg. Men alt dette har intet med teknisk eller samfundsmæssig Nytte at gøre. At en praktisk Ting som et Redskab eller en Bygning først maa formes og indrettes saaledes, at Redskabet eller Bygningen fuldt tilfredsstiller deres praktiske Formaal som Redskab til Arbejde, som

Bygning til Beboelse, Værksted e. l. er en Selvfølgelighed. Men hvis Redskabet eller Bygningen *tillige* skal virke som Kunstværk paa os, maa de foruden den Tilfredsstillelse, den praktiske Nytte giver, ved deres *Linjer, Former, Farver*, skabe umiddelbar Glæde i os. Denne Glæde er en ganske *særlig Art* Tilfredsstillelse, der klart og skarpt maa adskilles fra Tilfredsstillelsen ved det praktisk nyttige. Musikken, Digtningen, Maleriet er ikke »praktisk«, har intet praktisk Nytteformaal, men blot det Formaal at skabe Glæde; og dette turde dog maaske være lige saa vigtigt som de praktiske Formaal. Men ogsaa et Redskab, en Bygning kan ved selve sit Udseende give os denne umiddelbare Glæde, foruden at give os fuld praktisk Nytte. Der er for hvert Redskab og Bygning flere Muligheder, der alle teknisk set er lige tilfredsstillende. Af disse lige gode praktiske Muligheder er det den begavede Brugskunstners og Arkitekts Opgave at finde den Form, der tillige giver Beskueren den særlige Glæde, vi kalder Skønhed. Kunsten giver altsaa Redskabet og Bygningen en *ny Kvalitet* ved Siden af den praktiske Nyttekvalitet.

Det er imidlertid ikke hidtil lykkedes objektivt videnskabeligt at udfinde, hvorpaa denne Kvalitet, vi benævner med Ord som Kunst og Skønhed, bestaar, ma O at gøre Æstetikken til en Videnskab. Dette er Grunden til, at de praktiske Nytte-Retninger benægter Eksistensen af denne Kvalitet. Men dette er selvfølgelig lige saa urigtigt, som det f Eks paa de lavere Sansorganers Omraade vilde være, naar to Retter i H t Sundhed er lige hensigtsmæssige, at benægte den Kvalitet, at den ene af dem smager bedre end den anden. Det er slet videnskabelig Metode at benægte et Fænomens Eksistens, blot fordi vi endnu ikke har naaet at kunne bestemme det. Det, der er nødvendigt for at grunde en videnskabelig Æstetik, er da objektivt at udfinde de lovmæssige Forhold, der betinger, at de særlige Følelser af Tilfredsstillelse, som Kunsten, Skønheden giver, opstaar.

Her er der, efter min Opfattelse, paa Kunstens Omraade ingen anden Vej end at følge den Metode, jeg har kaldt den vurderende

Eksperimentalmetode, der, som paavist i det foregaaende, maa anvendes i al Videnskab, derunder Etik, ved Udformning af Karakter og Samfund, ja af alle Kulturværdier. Vi maa derfor paa Kunstens Omraade nøgternt søge at udfinde, hvilke fysiologiske og psykologiske Forhold der i lovmæssig Sammenhæng fremkalder de Følelser af Tilfredsstillelse, der kaldes Skønhed.

Eksperimentalmetoden vil nu allerede klart vise os, at Skønheden er en i særlige fysiologiske og psykiske Forhold grundet *selvstændig Kvalitet*. Allerede de simpleste Tilfælde fra Dagliglivet vil vise dette. Tre forbundne Jernstænger med Huller til Lys, Bliktallerkener og Blikbægre paa et Bord er rent praktisk set fuldtud hensigtsmæssige til Formaålet, Indtagelsen af et Maaltid. Et Bord med trearmede Sølvlysestager, Meisener Porcelæn og Blomster giver os imidlertid, ved Siden af det hensigtsmæssige, tillige en særlig Følelse af Festlighed og Skønhed, medens bemeldte Jernstænger og Bliktallerkener giver os et kedeligt og trist Indtryk. En gotisk Kirke, der ved sine høje Krydshvælvinger og sine høje Taarne stræber opad, giver os en særlig, mærkelig Følelse af Tilfredsstillelse. Det kan være vanskeligt at definere den. Vi kan maaske sige, at vi faar en Følelse af Stilhed, Samling og Alvor, som vi kalder Andagt, en Følelse, der ligesom lader os se vort Liv i et videre Perspektiv, i et højere Lys. Men rent praktisk, nyttemæssigt er denne Gotikkens Opadstræben ganske overflødig. For at tage et andet Eksempel kan nævnes, at de hvide og gule Mure i vore Bøndergaarde uvilkaarlig tiltaler os som festlige og smukke, medens de graa Cementmure i Nutidsbyernes ensformige, lange Gaderækker synes os kedsommelige og triste. Visse Sættninger af Lyde, som vi kalder Støj og Larm, finder vi hæslige, andre Sættninger, f. Eks Bachs, Händels og Mozarts Musik finder vi smukke, skønt de begge kan være lige hensigtsmæssige eller uhensigtsmæssige. De er helt udenfor disse Begrebers Omraade.

De nævnte Tilfælde er kun Eksempler paa erfaringsmæssig, eksperimentelt konstaterede Kvaliteter, der falder ind under det, vi

kalder Skønhed og Kunst; vi kan blive ved erfaringsmæssig at konstatere denne Kvalitet i Tusendtal af Tilfælde. Det, det gælder om, er *plannæssig eksperimentelt* at undersøge, om der kan paavises visse lovmæssige fysiologiske og psykologiske Forhold, hvorpaa denne særlige Kvalitet, disse Lystfølelser beror.

Her maa, saa vidt jeg kan se, først fremhæves de almene fysisk-psykiske Naturlove, som jeg i det foregaaende har søgt at paavise, og som formentlig ligger bag alle særlige menneskelige Følelsesværdier, etiske og æstetiske, nemlig: Lovene om Forholdet mellem Nydelsens eller Lystfølelsens 1) Intensitet og Varighed, om 2) de psykiske Tomrum og Afvekslingen, om 3) de højere Sanseorganers, Øjets og Ørets, relativt større Afvekslingsmuligheder i Sammenligning med de andre Sanseorganers, og 4) Koncentrationens Love, se ovenfor S 158-166. Lov 1 og 2 turde allerede tilstrækkelig forklare, hvorfor det hensigtsmæssige ikke falder sammen med det skønne. De ensformige, graat-i-graat Fænomener er kedsommelige, triste, hvad enten de er Jernstænger, Blik-Tallerkener eller Storbyernes endeløse Række af Cementfacade-Huse. De kan alle være meget hensigtsmæssige til deres Formaal, men de er ikke, hvad vi kalder skønne. Afvekslingen i Farver og Former giver vort Sind en Berigelse, som er *ét* af de bestemmende Momenter i den Lyst-Kvalitet, vi kalder Skønhed. Lov 3 forklarer, hvorfor denne Kvalitet findes indenfor de højere Sanseorganers Omraade. 4, Koncentrationens Love betyder ogsaa paa dette Omraade, at Liv og Liv er to Ting i Menneskeverdenen. Indenfor denne er der foruden det almindelige animalske Liv det, jeg har kaldt de koncentrerende Øjeblikke eller Livet i 2 Potens, ovenfor S 169 ff. *Julius Lange* har sagt, at Kunst er Surrogat for Liv. Han tager formentlig her Ordet »Liv« i Betydningen koncentreret Liv. Men Kunsten giver efter min Opfattelse ikke noget Surrogat herfor; den giver selv Livet i 2 Potens ligesom enkelte andre Værdier. De koncentrerede Livsøjeblikke, om hvilke vi senere kan sige, at vi føler, at vi har *levet*, finder vi Mennesker i Arbejde, i Kærlighed til Mennesker; men vi finder dem ogsaa i

Kunstens og Skønhedens Verden. Intet af det, der kalder sig Kunst, i Maleri og Skulptur, i Digtning og Musik, i Arkitektur, fortjener Navn af Kunst og Skønhed, som ikke faar os til at leve i denne stærke Betydning, som ikke beander, løfter og beriger os, som ikke giver os andet og mere end det animalske Liv.

Den kunstneriske Virkning eller Skønhedsvirkningen beror idet hele paa et Sammenspil af forskellige Momenter. Disse gør sig ogsaa gældende paa andre Livsomraader, men blot ikke i det særlige Sammenspil, som skaber Kunsten. Under Afvekslingens og Koncentrationens Samvirken gør der sig ogsaa et andet Grundforhold gældende, vi ligeledes træffer paa andre Kulturomraader, men som paa Kunstens Omraade indgaar en særlig Forbindelse med de fremhævede Momenter, Afvekslingen og Koncentrationen. Paa alle Kulturomraader gør der sig en Stræben efter *Orden* og *Regelmæssighed* gældende; vi møder denne Stræben i Videnskab, i Karakter og Samfund, i daglig økonomisk Liv som Kulturfaktor. Gennem denne Orden og Regelmæssighed naas der paa alle Omraader en *Beherskelse af Fænomenerne*. Denne Stræben efter Orden og Regelmæssighed møder vi ogsaa som Moment i vort Skønhedsbegreb ved Siden af Afvekslingsmomentet. Naar vi søger Afveksling i Indtrykkene, stræbes der uvilkaarlig efter en vis *Regelmæssighed i Afvekslingen*. Naar der er en særlig Behagsvirkning eller Skønhedsvirkning i, hvad man kan kalde *Rytme* i videre Forstand, skyldes det, at der derved opnaas paa en Gang baade de oplivende i Afvekslingen og dog en vis Harmoni eller Ro gennem det *samme Indtryks lovmæssige Gentagelse* med Mellemrum; denne Rytme findes ligesaavel i Søjlerækken i det græske Tempel som i Verset og i Musikken. Det er Grundtendensen fra alle andre sjælelige Omraader, der ogsaa her gør sig gældende. Men dette turde kunne føres videre, ti selv hvor vi søger det oplivende for Sindet i den rigeste, mest brogede Afveksling, tilstræbes der ubevidst en vis *Ligevægt* mellem de enkelte Dele og Helheden, som vi ogsaa møder paa de andre Omraader af Menneskelivet, idet Erfaringen overalt har lært os, at kun den

Ligevægt mellem de enkelte Dele og Helheden, hvor den enkelte Del ikke faar Lov til at overvælde de andre, fører til den Beherskelse af Fænomenerne, som i alle Livets Forhold er den rette Løsning. Selv i Bygninger af den rigeste Renaissancestil eller Rokoko-stil møder vi en vis Regelmæssighed, Harmoni, Ligevægt som dominerende Træk trods Enkelthedernes Mangfoldighed.

Dette Element i Begreberne Skønhed og Kunst: Orden og Regelmæssighed forklarer bla, hvorfor vi finder den *forrodede* Bebyggelse i Nutidens Storbyer hæsliq. Ved forrodede Bebyggelse forstaar jeg den ganske tilfældige, planløse Sammenblanding paa bedste Beskub af alle Slags Bygninger, i alle forskellige Størrelser, praktiske Anvendelser og »Stilarter«, og deres yderligere Sammenblanding med Natur. Den forrodede Bebyggelse er i Forvejen samfundsmæssig uøkonomisk, idet allerede en økonomisk fornuftig Byplan fordrer en klar Adskillelse i forskellige Kvarterer af Bygninger til forskellige praktiske Formaal, Beboelseskvarterer for sig, Fabrik-kvarterer for sig o s v. Men den forrodede Bebyggelse giver os *tillige* en særlig sjælelig og fysisk Ubehagsvirkning, vi med Rette kan kalde uskøn eller hæsliq, fordi den som Uorden og Disharmoni strider mod et Grundelement i Skønhedsbegrebet, som er Udtryk for det centrale i den menneskelige Aands Struktur, nemlig Tran-gen til Orden, Lovmæssighed og Ligevægt.

Som særligt Led i Afvekslingsmomentet maa nævnes et Moment, der ofte overses i Nutidens Arkitektur, fordi man slet ikke er klar over de fysiologiske og psykologiske Love, som jeg her har søgt at paavise, og paa hvilke det, vi kalder Skønhed, beror. Det Moment, jeg her vil fremhæve, er det særlige Behov for stærke, levende Farver paa Baggrund af ensformig graa og mørke Indtryk. Her gør ogsaa de klimatiske Forhold sig særlig gældende, hvad man ligeledes overser ved Opbygningen af Nutidens Byer. Medens Ordens- og Ligevægtsforholdet angaar Indtryksdelenes Forhold til Helhedsbilledet, er det sidstnævnte Element bestem-mende for Lysvirkningen og for Farvevalget. I Lande som de

nordiske og i det hele den nordlige Del af Europa, hvor Sommeren er kort, og Lyset er sparsomt i Efteraar og Vinter og selv i den Tid, Solen er oppe, ofte er sløret af Skydækket, gælder det om for Bygningskunsten mest mulig at virke oplivende paa Sindet med lyse Farver. Bygmestrene for vore gamle Bøndergaarde forstod instinktivt dette, idet de oplivede Gaard og Længer ved de festlig lyse, hvide, gule eller røde Farver. I den sidste Halvdel af det 19 Aarhundrede faar vi derimod i Storbyerne ogsaa i det nordlige Europa de mørke, ensformige cementpudsede Husflader, der virker nedstemmende og i de snevre Gaarde fremkalder Indtrykket af mørke Skakter. Naturligvis er det vanskeligt at opstille bestemte Regler for Lys- og Farvevirkninger. Der maa her være en vis Frihed — undtagen for det kedelige og det, der uligevægtigt og ubegavet bryder ud af Helheden. Den Ørkenvandring, som det 19 Aarhundredes Forstadskvarterer i Nordeuropas forholdsvis ringe Lys daglig betyder for den store Befolkning, med mørke, kedelige Gader og triste Gaarde og forskellige spredte, klodsede Forsøg paa »Stil«, bør ikke gentage sig. Jeg opfordrede for flere Aar siden Husejerne i de triste Forstadskvarterer til at oplive de mørke Baggaarde ved at kalke deres Murflader med lyse, hvide eller gule Farver, i Forstaelse af, hvad blot dette beskedne Forsøg betyder, sjælelig, skønhedsmæssig for Baggaardens Folk; og det er glædeligt, at adskillige Husejere i de senere Aar har fulgt denne Opfordring.

Det er formentlig ogsaa paa en stærk Modsætningsvirkning i Afvekslingen, at Skønheden i festlige Anordninger indenfor Rum, f. Eks Blomster, skinnende Sollysestager og Porcelæn i rigt afvekslende Mønstre beror. Modsætningen, Baggrunden for alt dette er Mørket, Natten, Graavejret. Vi trænger i alt dette mørke og graa til den Forfriskelse for Sindet, den Befrielse for det nedstemmende, knugende, som alene den Livets Fest i Farver og Lys, Skønheden her er, kan give.

En særlig Art Koncentration, af Liv i 2 Potens møder vi i visse Følelser, som man formentlig kan samle under Udtrykket: det Op-

højede. Det er vanskeligt videnskabeligt at faa fat paa og definere dette og udrede dets Aarsagsforhold. Vi kan begynde med at konstatere, at vi her staar overfor Følelser af Tilfredsstillelse, der er af en ganske særlig Værdi for Menneskeheden, og at disse særlige Følelser ogsaa ofte indgaar som et af Elementerne i det, vi kalder Skønhed og Kunst. Det ophøjede giver os en dyb Følelse af Stilhed; det fører os i denne Stilhed ligesom op paa et Bjerg, hvorfra vi ser udover Menneskelivet, hvori vort eget Liv er et Led. En Stræben opad mod Højder, mod vide Udsigter over Livet giver ogsaa Rum for Fantasicn, for Drømmen. Det sjælelig befriende ved denne Stræben og de store Muligheder, den giver for Fantasi og Drøm, gør den til et væsentligt Element i den store Kunst. For Menneskesindet, der ofte indsnevres og indtørres under de smaa Tings og Bekymringers Tryk i Dagliglivet, bliver Følelsen af det Ophøjede en Befrielse herfra, en Løftelse op herover til en Verden af Anelser og Drøm, lige fra Menneskene i Middelalderens smaa Byer og Forhold, der mødte det Ophøjede i den mægtige gotiske Domkirkes høje Hvælvinger og opadstræbende Taarne, til Mennesker, der i det 19 Aarhundredes første Del mødte det i en Turners, en Moritz von Schwindts Billeder med de anelsesfulde vide Perspektiver. Naar Digteren skildrer Morgenens Komme: I Østen stiger Solen op, den spreder Guld paa Sky, gaar over Dal og Bjergtop, gaar over Land og By, — saa ser vi fra Højderne vagt og anelsesfuldt gennem Morgentaagernes Spredning for Lyset Lande og Byer og Bjergene i det Fjerne.

Modsætningsvis virker det fladtrykte, det overskaarne, lave i Reglen trykkende, forstæmmende, banalt. Menneskets Dragen mod Højderne er vanskelig at efterspore; mulig skyldes den ret sammensatte fysiologiske og psykiske Forhold. Da Mennesket rejste sig i Tilværelsen, baade legemlig og aandelig, blev ikke blot Legemet og Gangen rettet opad, men først og fremmest blev Blikket rettet opad og vidt ud, og dermed begyndte den menneskelige Tanke sin store Vandring mod at erobre Verden, stadig videre ud og højere

op. Det er kun naturligt, at hele denne Dragning ogsaa faar Udtryk som ét af Elementerne i Skønheden, i Kunsten. Foruden de anførte Eksempler kan ogsaa nævnes Anordninger af Rum. Høje Sale og Værelser giver saaledes et Skønhedsindtryk, der i Forbindelse med andre Momenter kan give Sindet en befriende, festlig Virkning.

Efter de Fænomener, jeg ovenfor har søgt at paavise, kan man vistnok til foreløbigt Arbejdsgrundlag definere Skønhed som særlige Anordninger af Sansindtryk, overvejende gennem Syn og Hørelse, som vi undertiden faar af den omgivende Natur, og som Kunsten i dens forskellige Former planmæssig søger at fremkalde, som giver os Følelser af Tilfredsstillelse, af Liv, der er intensere end det sædvanlige fysiske Liv, og som beror paa en Række forskellige Elementer i Sammenspil, af hvilke navnlig kan fremhæves: Afvekslingen, derunder den stærke Modsætningsvirkning eller Kontrastvirkning til ulystbetonede (derunder ensformige, kedelige) Tilstande, Rytmen eller Lovmæssigheden i Indtrykkenes Optræden i Tiden (Lydindtrykkene i Musik og Poesi) eller i Rummet (Synsindtrykkene i Maleri, Skulptur, Arkitektur) og det Ophøjede. Det er naturligvis ikke saaledes, at *alle* disse Elementer indgaar i *ethvert* Indtryk af Skønhed, Kunst; men disse Indtryk beror, efter min Opfattelse, altid paa et Sammenspil af flere eller færre af disse

Hvad der idethele gør Anordninger af Rum i Bygninger og Lysforhold skønne, er meget lidt udforsket, som de fleste æstetiske Grunde idethele. Det er sandsynligt, at de ovennævnte fysiologisk-psykiske Forhold, der betinger det ophøjede, ogsaa gør sig gældende her, som i Arkitekturen idethele. Eksempelvis kan nævnes, at høje Vinduer og lave, fladtrykte Vinduer kan have samme Aabningsflade for Lys, altsaa være lige hensigtsmæssige i saa Henseende; men de høje Vinduer giver umiddelbart en særlig Skønhedsvirkning, som de fladtrykte, lave Vinduer ikke giver. En Moderetning for disse turde derfor være en Misforstaaelse. De fladtrykte Vinduer virker netop ved, at deres Bredde er meget større end Højden, banalt, ked-sommeligt; man faar psykisk ligesom et Tryk paa Hjernen; man føler sig aandelig fladtrykt. De horisontale Linjer giver her et vist Ubehag ved, at de spreder Blikket, medens de vertikale Linjer fører ens Syn opad og giver derved større Overblik.

Elementer. Den begavede, talentfulde Kunstner, være sig Maler, Billedhugger, Arkitekt, Komponist, Digter, finder instinktivt frem til *det* rette Sammenspil mellem disse Elementer, som opliver, beriger, befrier, løfter os.

Dette ejendommelige Sammenspil af ganske særlige Elementer har, som det vil ses, intet med videnskabelig Sandhed, praktisk tekniske Formaal eller Etik at gøre. Forsaavidt maa Paastanden: *l'art pour l'art* (Kunsten for Kunstens Skyld) anerkendes. Noget andet er, at Kunsten, med fuldt Forbehold af sin Selvstændighed overfor de andre Kulturværdier, i et vist Omfang maa samarbejde med disse, som idethele alle Kulturværdier indbyrdes maa samarbejde. Ofte er der slet ingen Berørings- eller Sammenstødsflader mellem Værdierne. Musik, Maleri og Skulptur har saaledes i Reglen ingen Berøring med det videnskabelig sande eller med det praktisk hensigtsmæssige eller formaalstjenlige. De har som al anden Kunst kun det ene Formaal: at glæde, berige os; de har ingen praktiske, tekniske eller videnskabelige Hensyn at tage, bortset fra saadanne Undtagelser som f. Eks. Hensyn til Materialets Holdbarhed i Skulptur og undertiden den anatomiske Bygning i Skikkelser. Indenfor en enkelt Kunstart, Arkitekturen (og Kunsthaandværket i Brugsgenstande) er der en Berøringsflade med Teknikken; i en anden, Skønlitteraturen, er der en Berøringsflade med den videnskabelige Virkelighedskildring. Der findes kun én Kulturværdi, som alle Kunstarter kommer i Berøring med, og det er det etiske. Kunsten maa i alle sine Former forsaavidt hævde sin Selvstændighed ogsaa i dette Forhold, som det ikke kan kræves, at Kunsten skal virke moraliserende. En Moralisering vil endog ofte skade den kunstneriske Virkning. Det eneste, man med Rimelighed kan kræve af al Kunst, er det negative, at den ikke virker uetisk, at den ikke modarbejder de Maal, som en videnskabelig objektiv Etik maa anse for nødvendige for Menneskehedens Bestaaen og Fremgang. Kun hvis Tanken *l'art pour l'art* betyder, at Kunsten kan tilsidesætte selv denne negative Fordring,

er den urigtig. Men den talentfulde Kunst tilfredsstillter altid ganske naturlig denne Fordring; og den store Kunst virker faktisk paa sin egen selvstændige, naturlige Maade paa Linje med Etikken, berigende og løftende for Menneskeheden.

To Kunstarter har en særlig stor Betydning for vide Krese af Befolkningen, nemlig *Skønlitteraturen* og *Arkitekturen*. Det er derfor af særlig Vigtighed, at disse to Kunstarters Samvirken med de tilgrænsende Kulturomraader, Videnskab, Etik og Teknik, ikke kommer ind i et forkert Spor. Disse Kunstarter er undertiden kommet ind paa ufrugtbare Veje som Følge af en urigtig Opfattelse af dette Forhold. Det gælder, som ovenfor berørt, særlig Litteraturen i den sidste Del af det 19 Aarhundrede og Arkitekturen i den første Del af det 20 Aarhundrede. Det er samtidig et Problem, om Samfundets Ordning eller manglende Ordning har nogen Indflydelse paa dette Omraade. Der er derfor god Grund til at undersøge dette Forhold for disse to Kunstarters Vedkommende noget nærmere.

I. Naar en Strømning paa ét af Aandslivets Omraader bliver særlig stærk og kan opvise store Resultater til Gavn for Menneskeheden, sker det undertiden, at den breder sig ogsaa til andre Omraader af Aandslivet, bliver taget til Forbillede og af mange opfattes som den rigtige Retningslinje ogsaa paa disse andre Omraader. I den sidste Halvdel af det 19 Aarhundrede, efter den romantiske

Udtrykket udartet, degenereret Kunst skal man være varsom med at anvende. Det kan efter min Opfattelse kun anvendes, hvor der overhovedet ikke foreligger noget Kunstværk, idet det mangler alle eller de fleste af de Elementer, der, som ovenfor paavist, udgør Kunstens, Skønhedens Væsen, f. Eks. naar et Maleri, en Skulptur eller et litterært Værk lægger an paa udelukkende at skildre de lave fysiske Processer som de seksuelle o l, hvad der ikke har nogen Interesse udover en moralsk nedbrydende. Kunstnerisk set har disse Værker ingen Interesse, da de virker forstemmende, nedtrykkende, det modsatte af berigende, løftende. Videnskabelig set har saadanne Værker heller ingen Interesse. Virkelighedskildringen af Seksualfænomener o l kan ingen give bedre end Videnskaben, nemlig Anatomien og Fysiologien.

Filosofis Opløsning, da den strenge erfaringsmæssige, realistiske Aand vandt de største Sejre i Naturvidenskaben, og den omhyggelige Virkelighedsagttagelse ogsaa efterhaanden gennemtrængte Aandsvidenskaben, baade Historien og Samfundsvidenskaben, var det naturligt, at ogsaa andre Sider af Aandslivet, navnlig Skønlitteraturen og Kunsten blev paavirket af hele denne Strømning, der udgik fra den empiriske Videnskab. Baade i den bildende Kunst og Skønlitteraturen afløstes Romantikken af Realismen i den sidste Del af det 19 Aarhundrede. Førerne for den Retning eller Tendens, vi kalder Realismen eller Naturalismen i Skønlitteratur og bildende Kunst i denne Periode, havde imidlertid en meget begrænset aandelig Horisont. De havde ingen dybere Indsigt i Erkendelseslære og Etik; og de havde allerede af den Grund ikke nærmere gennemtænkt Forholdet mellem Kunsten og disse Omraader. De tænkte sig nærmest, at Forfatterne i deres Noveller, Romaner og Skuespil skulde give, ligesom Videnskabens Værker, saa nøjagtige og mange Virkelighedsagttagelser af Livet omkring dem som muligt, altsaa give en omhyggelig faktisk Beskrivelse af det daglige Menneskeliv med alle dets Konflikter, Slid og Nød, dets Kampe for Tilværelsen, de politiske Stridigheder o l. Og da den samme Periode, hvori denne realistiske Litteratur blev til, i sjælden Grad var en Opløsningens Tid, idet det 19 Aarhundredes Liberalisme i Samfundsordningen efterhaanden havde ført til den mest hensynsløse økonomiske Kamp for Tilværelsen mellem Individerne, de haardeste Klassekampe og de mest utiltalende politiske Partistridigheder, blev Litteraturen i denne Periode naturlig en nøjagtig, virkelighedstro Skildring af de laveste Sider i den menneskelige Natur, der aabenbarede sig i disse Kampe, af de Stærkeres Snuhed og Brutalitet, deres Underkuelse og økonomiske Udnyttelse af de svagere i Kampen for Tilværelsen, den store Nød i Arbejderklassen og dennes usunde og hæslige Boligkaserner. Herfra gled Litteraturen ret naturlig over til ogsaa at skildre de laveste Sider paa andre Omraader af Menneskelivet, navnlig det seksuelt lave.

Under »Virkelighed« gaar forskellige Fænomener. Der er Naturvirkelighed, Universets Virkelighed, inden det bliver paavirket af Mennesker; og der er den af Mennesker paavirkede eller skabte Virkelighed, være sig i Natur eller Samfund. Naturvirkeligheden er der ingen, der bedre kan skildre end den beskrivende Videnskab. Men det samme gælder den af Mennesker skabte Virkelighed, baade i Natur og Samfundstilstande. Saaledes kan kun den beskrivende Samfundsvidenskab (Sociologi, Socialøkonomi, Kriminalbiologi) give den rette alsidige Skildring af hele Nødstilstanden i Samfundet, af Frikonkurrencens og Klassekampens Følger, af Kapitalismens og Spekulationens Udskejelser, af de usunde og hæslige Boligforhold i Nutidens Storbyer, ligesom ogsaa Psykiatrien og Psykologien mere kyndig end nogen Roman og uden dennes Ensidigheder kan belyse de uheldige Sider af det menneskelige Seksualliv. Hvis Kunsten derfor, som Realismen hævdede, udelukkende skal have til Opgave at give en paalidelig Virkelighedskildring, da er den overflødig. Dette gælder da ogsaa Størstedelen af den realistiske Litteratur i det 19 Aarhundrede. Realismen gav de middelmaadige Forfattere uventet store Muligheder. At give en faktisk, nøjagtig Beskrivelse af Livet, man ser omkring sig, kan en Mængde Mennesker; det er nærmest et Flidsarbejde. Der opstod da ogsaa under Realismen et Utal af Skribenter; og det blev smaa, ofte ret ligegyldige Mennesker fra det daglige Liv, de skildrede med særlig Omhu. Resultatet er, at denne omfattende realistiske Litteratur fra det 19 Aarhundredes sidste Del med dens mangfoldige faktiske Skildringer af disse smaa Mennesker eller lave menneskelige Tilstande nu er ulæselig. De allerfleste af disse Værker hviler som en død Masse paa Bibliotekernes store Kirkegaarde.

De smaa Menneskeskæbner og de sociale og individuelle Sider af Menneskelivet er jo ikke *hele* det virkelige Liv, selvom det smaa og det lave er det letteste at skildre for mindre Talenter. Det virkelige Menneskeliv rummer ogsaa det ophøjede, de stærke Følelser for Menneskehedens Maal, de rige, intense Øjeblikke og

de store førende Skikkelser. Denne *Virkelighed* er det ogsaa Poesiens og Kunstens Opgave at gengive. Den saakaldte realistiske Litteratur i det 19 Aarhundrede var en temmelig smalsporet Retning; den saa overvejende kun visse Sider af Menneskelivet; den var endog stærkt tidbegrænset og stedbegrænset, gengav i Virkeligheden kun Frikonkurrencens og Klassekampens planløse og uskønne Samfund i Europa i den Tid.

Men først og sidst er det overhovedet ikke Kunstens, derunder Litteraturens eneste eller største Opgave at skildre Virkeligheden. En Digters Fantasi skal ikke være bundet heraf. Virkeligheden indgaar naturligvis som et Element i Værket; men det er ikke Virkelighedskildringen, der gør det til Kunst. Det gør derimod den Form, hvorunder Digteren behandler Virkeligheden som Stof. Han foretager dybe Udsnit af det virkelige Liv, kombinerer dem med andre, bringer dem ind under et videre Syn og forlener herved og ved Mesterens Sprogbehandling og Stil Stoffet med et intenst Liv, som den blotte Virkelighedskildring ikke ejer. De betydeligste Digtere i det 19 Aarhundrede som Helhed, f. Eks. Victor Hugo, Charles Dickens, Tolstoy, Turgénjew, Ibsen, Bjørnson, er hævet over dette Aarhundredes Modsætning Romantik og Realisme. I disse Digteres Værker møder vi ikke blot en dyb Indsigt i den menneskelige Naturs lave Sider, men ogsaa i de ophøjede hos de Enkelte; men fremfor alt har disse Digtere det Talent, der alene kan give Virkelighedskildringen Dybde og det store Perspektiv, det vide Udsyn over Menneskelivet; og netop derved bliver disse Digtere Menneskehedens Førere frem mod en ny, større og rigere Menneskelighed. Ofte har deres Værker banet Vej for store Reformere i Samfundet. I den store Digtning og Kunst har til alle Tider i Historien Realisme og Idealisme været nøje forbundet. I Shakespeares og Goethes, i Rembrandts og Murillos Værker møder vi baade det virkelige Menneskelivs Lidenskaber og Storme, de rigeste Øjeblikke og de højeste Maal for Menneskeheden.

II. Den graa Virkelighed, som det 19 Aarhundredes realistiske Litteratur og Billedkunst særlig skildrede, var ikke skabt af Naturen, men af Menneskene selv. Det triste Samfund med Nød og Elendighed, som Fabriksindustriens Gennembrud og den europæiske Befolknings stærke Formerelse skabte i det 19 Aarhundredes sidste Halvdel, og som er Baggrunden for den realistiske Litteratur og Kunsts Skildringer i denne Periode, er blevet mulig udelukkende som Følge af en forkert Samfundsvidenskab i det 19 Aarhundrede, nemlig den klassiske, liberale Socialøkonomi og Retslære, idet Regeringerne i Overensstemmelse med denne Samfundsvidenskab overlod hele det økonomiske Livs Udvikling til Menneskene selv og lod dem mangle Retsordenens faste Ledelse. Følgen blev i denne Periode en uhæmmet Kamp for Tilværelsen, Storkapitalens Udsugning af den store Befolkning, gennem lave Lønninger og høje Priser, og Byggespekulationens Opførelse af de mange usunde og triste Boligkvarterer, der skæmmer Nutidens Storbyer. Hvis Samfundsmagten i Eks istedenfor at overlade Menneskene frit at forme Byerne, som de vilde, d v s lade Pengebegærligheden udnytte dette Omraade, allerede fra Midten af det 19 Aarhundrede gennem en fast Bygnings- og Byplanlov havde formet Europas Storbyer, saa havde vi, istedenfor de mørke, forrodede, planløse Bydannelser med Fabrikker og Bolighuse i usund og kedelig Blanding, som udgør Størstedelen af Nutidens Byer, faaet en Samling af Fabrikkerne i særlige Kvarterer og udenom dem en planmæssig Anbringelse af Arbejderboliger i sunde og smukke Havebyer. Det er forbeholdt den eksperimentale, vurderende Samfundsvidenskab og Teknik i den kommende Del af det 20 Aarhundrede at ødelægge det 19 Aarhundredes usunde og mørke Storbyer og paa deres Tomter at opbygge et helt nyt Bysamfund efter rene, sundhedsmæssige og skønhedsmæssige Linjer.

Naar den realistiske Litteratur og Billedkunst blev hængende i denne forstemmende Virkelighed, som Menneskene selv havde skabt, vil det alene heraf ses, hvilken Betydning Arkitekturen

har for Menneskesindet. Og i Nutiden har den en langt større Betydning i saa Henseende end i alle ældre Tider, ti i vore Dage bor paa Grund af den stærke Befolkningstilvækst Størstedelen af Menneskene i Byer. Storbyerne har i Kulturstaterne bredt sig i langt større Omfang end nogensinde før i Menneskehedens Historie; og Bydannelsen gør langt større Indgreb i Naturen end i nogen tidligere Periode. By og Natur gaar i vore Dage paa større og større Omraader over i hinanden. De moderne Trafikmidler beforder yderligere hele denne Udvikling.

Byerne og Naturen er saaledes blevet alle Borgeres fælles store Dagligstue i højere Grad end nogensinde tidligere; og det kan derfor ikke overlades den enkelte Borger at bygge sit Hus, *hvor* han vil, og *hvorledes* han vil. Husenes Ydre er ikke en privat Ejendomsret, men alle Menneskers Fælleseje. Det er da, som de ovennævnte Erfaringer viser, en *Samfundsopgave* gennem en fast *Retsorden* at lede hele denne Udvikling. Ellers ender vi ogsaa i det kommende Bysamfund i den private Byggespekulations Ødelæggelse af alle arkitektoniske Værdier og alle Naturværdier.

Allerede gennem en fast Byplan kommer der visse *Helhedslinjer over Arkitekturen*, som ikke blot er sundhedsmæssig og trafikmæssig hensigtsmæssig, men ogsaa har en vis Skønhedsværdi, se ovenfor S 224-25. Men ogsaa indenfor *det enkelte Kvarter*, den enkelte Gade maa der tilstræbes en vis Helhedsvirkning. Ud fra dette Hensyn indsatte jeg i den nye danske Byggeslov følgende Bestemmelse: »Byggemyndigheden kan kræve, at en Bebyggelses Ydre faar den arkitektoniske Form og den Farve, som Gade- og Gaardbilledet kræver, for at der kan opnaas en god Helhedsvirkning« (Lov af 29 Marts 1939 § 60). Den private Ejendomsrets frie Raaden i det 19 Aarhundrede bevirkede, at der ofte i Nutidens Storbyer er Huse i samme Gade i mange forskellige Former, Størrelser og Stilarter, gamle og nye, tilfældig blandet sammen.

Den *enkelte Bygning* skal, foruden at tilfredsstille Hensynet til Helheden i Bybillede og Natur, naturligvis først og fremmest være

teknisk tilfredsstillende bygget, indrettet hensigtsmæssig efter sit Formaal. Men dernæst skulde den gerne for det tredje ved sit Ydre, Form og Farver, være til umiddelbar Glæde for os, oplivende og forfriskende for Sindet. Denne tredje Egenskab er, som jeg paa-viste, en ny Kvalitet, ved Siden af Hensigtsmæssigheden, den Kva-litet, vi kalder arkitektonisk Skønhed. Skønheden i Bygningskunst som i al anden Kunst beror, som i det foregaaende belyst, paa et ejendommeligt Sammenspil af forskellige Momenter: en vis Rytme, Lovmæssighed i Afvekslingen, Overskuelighed, Ligevægt mellem Helheden og Enkelthederne eller Harmoni, levende, opmuntrende Lys- og Farvevirkninger. Paa S sammenspillet mellem disse og lig-nende Momenter beror det, at der er visse indre Forhold mellem Bygningers og Værelsens Højde, Længde og Bredde, Vinduers og Døres Form og Stilling, og visse Farvesammensætninger, der i For-ening skaber Skønhed, rolig Afveksling og Hygge, medens andre Forhold skaber et skematisk, kedsommeligt Indtryk, Kulde, Uhygge.

Disse indre Forhold i Enkelthedernes Størrelse, Maal og Far-ver finder den talentfulde Arkitekt instinktmæssig. Ældre Tiders Bygningskunst eller Arkitektur fandt frem til dem gennem Aar-hundreders Erfaring; de enkelte talentfulde Bygmestres Fund blev staaende og samledes efterhaanden til en fast Tradition, som de mindre begavede Bygmestre ikke vovede at bryde.

I Nutiden mener hver Bygmester og Arkitekt sig berettiget til at bryde Traditionen og bygge paa selvopfundne Metoder; og en-hver jævn Borger vil bygge, som det passer ham i hans ubegavede Indfald. Følgen er almindelig Forvirring og Banalitet i Nu-tidens Bygninger. Demokratiet og Liberalismen d v s Frihed til at gøre, hvad hver enkelt vil, ogsaa paa Byggeomraadet, har i For-ening i det 19 og 20 Aarhundrede skabt de hæsligste Bysamfund, der nogensinde har eksisteret. Medens tidligere Perioder i Historien paa Grund af de store, talentfulde Arkitekters førende Stilling og det stærke Statstyre kan opvise en Bygningskultur af en sjælden

Helstøbthed og Harmoni: Antikken, Renaissance, Rokoko, Empiren, viser Nutidens Bygninger under Demokratiets og Liberalismens Lighed og Frihed en almindelig Forvirring, Forfladigelse, Banalisering, Eksperimenter i Øst og Vest af utallige smaa Ejere og Bygmestre, Opløsning, Tomhed. Hvis ikke Byggeriet ogsaa i Fremtidens Bysamfund skal ende i samme Fusk, kræves der foruden en fast Retsordning i Byplan og Helhedsbillede *tillige* en fast Retsordning, hvorefter de private Ejere og Bygherrer ogsaa for de enkelte Bygningers Udseende underkastes fornøden samfundsmæssig Disciplin. De betydeligste Arkitekter i Tiden maa gennem Samfundets Retsorden, under Hensyn til Erfaringerne fra Fortidens store Perioder i Bygningskunsten, kunne fastsætte visse Retningslinjer og iværksætte en rimelig Censur af Nybygninger inden deres Opførelse. De store Begavelser er selvfølgelig indenfor Arkitektstanden ligesom indenfor enhver anden Stand altid kun et lille Mindretal. Indenfor Flertallet findes der mange solide Dygtigheder. Ligesom i Fortidens store Perioder maa dette Flertal ikke henvises til sig selv alene, men arbejde under Førerskab af de fremragende. Der mangler her en vis aandelig hierarkisk Organisation. Og er Tiden fattig paa store førende Begavelser — hver Tid faar jo ikke lige meget — maa Bygmestrene hellere end forsøge noget selvlavet, middelmaadigt, holde sig til de gamle Mestre fra Arkitekturens store Tider, altsaa f Eks bygge i Renaissance eller Klassicisme, *forudsat* at Bygningen fuldt tilfredsstillende sine praktiske Formaal og ikke bryder disharmonisk ud af en Helhed, et Bybillede eller en Natursammenhæng.

Efter den ovenfor givne Bestemmelse af Elementerne i Skønhedsvirkningen som foreløbigt Grundlag og det om Byplan og Helhedsvirkning fremhævede synes det iøvrigt ikke at være umuligt i store Træk at angive visse minimale Krav, som fremtidig af Samfundets Retsorden maa stilles til enhver Bygning, for at den kan give en harmonisk og oplivende Virkning istedenfor en disharmonisk og banal. Bygningen maa 1) fuldtud tilfredsstillende sit praktiske Formaal, ved hele den tekniske Indretning, Valg af Materialer o l (hvad man

kan kalde Funktionsvirkningen), 2) føje sig ind i Bysamfundet efter den af Retsordenen givne Byplan, 3) føje sig harmonisk ind i Bybilledet, idethele i Samfundets Omgivelser af By og Natur, efter Retsordenens Regler, og 4) ved Momenterne: Afveksling, Rytme eller Lovmæssighed, Overblik, Intensitet finde frem til et saadant Forhold mellem Bygningens og Rummenes Højde, Bredde og Længde, Vinduers og Døres Placering, og Farvernes Sættelse, at den samlede Virkning bliver en umiddelbar Glæde, en Sindets Befrielse og Friskhed for Beskueren d v s for alle os andre, der foruden Ejeren skal færdes i Nutidssamfundets store fælles Opholds- og Virkerum af By og Natur.

Da den Bebyggelse, der fandt Sted i Storbyerne i det 19 Aarhundrede, ved sin forvirrede Blanding af Bygninger med forskellige Formaal og forskellige Stilarter, tilmed i Efterligninger af Halvhed og Forlorenhed, og ved sin ofte ganske uhensigtsmæssige Indretning stred ikke blot mod de ovenfor angivne vejledende Linjer 2)-4), men endog mod den elementære Fordring 1), var det forstaaeligt, at der i Begyndelsen af det 20 Aarhundrede opstod en Retning, der hævdede, at Arkitekturens Opgave maa være overalt at finde det formaalstjenlige, det mest praktiske, baade i Valget af Materialer, Højde, Længde og Dybde i Husenes Ydre, Rum og indre Inddelinger, i Farver, i Forhold til det, Bygningen skal anvendes til, og at naar denne Formaalstjenlighed overalt søges, vil der af sig selv opstaa en Bygningskunst af store, enkle, rene Linjer.

Som berettiget Reaktion mod den foregaaende Tids forrodede og uhensigtsmæssige Bebyggelse i Simili-Stil var denne Retning, Funktionalismen, berettiget. Og den Funktionalisme, der begrænser sig til at hævde Fordring 1) som selvstændig Fordring og ligeberettiget med 2)-4), er stadig fuldt berettiget og har stadig sin Mission. Denne Retning fremhævede ogsaa med Føje, at den foregaaende Perodes Arkitektur ofte ved sin planløse og umotiverede Anbringelse af spredte Elementer af forskellige Stilarter fra Fortiden gav Nutidsbygninger Forsiringer, »Udsmykninger«, som ikke tjente

nogetsomhelst praktisk Formaal. En Udrensning af saadanne uvedkommende Elementer og mere enkle og rene Linjer var derfor paa sin Plads. Endelig var det ogsaa rigtigt, naar den nye Retning fremhævede, at selve det hensigtsmæssige, det nøje til Formaalct svarende i en Bygnings eller et Redskabs Udformning i sig selv er et *Element* i Skønheden. Ligesom Virkelighedsskildringen, som ovenfor fremhævet, er et Element i den poetiske Litteraturs Skønhedsvirkning i en Mesters Haand sammen med de andre af ham beherskede Elementer, saaledes er Hensigtsmæssigheden et nødvendigt Element i den store Bygmesters Kunst og i Kunsthaandværket. Allerede Sokrates fremhævede, at et Redskab, der opfylder sit Formaal, er skønnere end et uhensigtsmæssigt gyldent Skjold. Som jeg ovenfor har fremhævet, maa først Krav 1), Hensigtsmæssigheden tilfredsstilles; det gælder baade Redskaber og Bygninger.

Men foruden denne berettigede Funktionalisme findes der en ensidig Funktionalisme, som hævder, at der overhovedet ikke findes arkitektonisk Skønhed ud over, hvad Krav 1) i sig selv skaber. Som i det foregaaende vist, er denne ensidige Retning urigtig. Den forveksler, som mange andre ensidige Retninger før den, det *nødvendige* med det *tilstrækkelige*. Det er *nødvendigt* først og fremmest at bygge praktisk, nøje svarende til Bygningens Formaal; men dette er en *Selvfølgelighed* og en Selvfølgelighed, som de gamle Tiders Bygningskunst og dennes dygtige Mestre altid uden videre opfyldte; men at bygge praktisk er ikke *tilstrækkeligt*. Hvis dette var Tilfældet, behøvede vi i Nutiden overhovedet kun Bygningsingeniører til at opføre vore Bygninger; en særlig Arkitektstand vilde være ganske overflødig; alle Arkitektur-Akademier eller -Skoler kunde nedlægges; de polytekniske Lærestalter vilde være fuldt tilstrækkelige. Arkitekter af denne ensidige Retning graver saaledes i Virkeligheden deres egen Grav, uden at være klar herover.

Men der vil altid ved Siden af Bygningsingeniørerne være Brug for en særlig Arkitektstand. Ti Bygningsingeniørerne kan saglig kun magte Kravene 1) og 2). Men 3) og 4), altsaa at skabe den for-

nødne Harmoni mellem Bygningen og Bybilledet og Naturbilledet og under Anvendelse af Afvekslingens, Lovmæssighedens og Overblikkets Momenter at skabe de Forhold mellem Størrelser og de Farvesammensætninger, der giver os en harmonisk Ro og Skønhedsglæde ved Bygninger, det kan kun Arkitekten give. Den ensidige Funktionalisme overser, at arkitektonisk Skønhed ligesom Skønhed i Maleri og Skulptur, Poesi og Musik er en selvstændig, *ny Kvalitet*, ved Siden af Hensigtsmæssigheden, og at den i Arkitekturen bestaar af de ved 2)-4) angivne Faktorer. Der er ved enhver Bygning flere Muligheder, rent teknisk set, a, b, c, der alle er lige hensigtsmæssige, men kun én af dem, a, giver os tillige de Glæder, den sjælelige Rigdom, som vi kalder Skønhed. Men det skønne er, som Sokrates sagde, vanskeligt. Det er selvfølgelig det nemmeste for en Arkitekt helt at se bort fra denne Kvalitet og alene holde sig til at bygge hensigtsmæssig, praktisk; og det er fristende for den mindre talentfulde Arkitekt. Ligesom de mindre begavede Skribenter og Kunstnere under Realismen i det 19 Aarhundrede fik uventet store Muligheder og større Muligheder end under nogen anden Retning, saaledes fik de mindre begavede Arkitekter uventet store Muligheder under den ensidige Funktionalisme. Ti hvis Arkitekturens eneste Opgave er at indrette en Bygning udelukkende efter dens praktiske Formaal og uden nogensomhelst Tanke paa, om Bygningen ved sine Former, sine Elementers Samvirken, Farvesammensætninger giver os den Glæde og Oplivelse, vi kalder Skønhed, og som foruden Hensigtsmæssigheden beror paa en Række helt andre Momenter, saa vil fremtidig selv de mest ubegavede Arkitekter kunne opføre alle Bygninger, store og smaa, offentlige og private, naar blot de overalt følger Bygningsingeniørens Anvisninger. Der vil fremtidig overhovedet ikke med nogensomhelst saglig Begrundelse kunne gøres Forskel mellem talentfulde og mindre begavede Arkitekter; Arkitekter kan da idethele erstattes af de rent tekniske Kræfter, Ingeniører og Muremestre; og Fremtidens Samfund vil herefter blive opfyldt af endeløse Rækker af kedsommelige, skematiske Huse

og Bygningskomplekser uden Aand og Fantasi, af unægtelig overordenlig enkle, men aandelig tomme Bygningsmasser, som der ikke hører mere Evne til at opstable end Børnenes Byggeklodser. Der er desværre allerede i dette Aarhundrede opført talrige kedsommelige, aandløse Bygninger af denne Slags, der skæmmer og banaliserer Nutidens Byer. Aldrig har de talentløse Arkitekter haft saa store Chancer som i denne Funktionalismes Tid.

Kun en fast Retsorden kan redde Samfundet fra denne Tomhed og Ubegavethed, som ogsaa Demokratiets og Liberalismens Nivelering af alle Kvaliteter og alle Begavelser ned i samme Plan har bidraget til at fremkalde. En ny Retsorden maa paa dette som paa andre Omraader sætte Skel mellem Begavelse og Middelmaadighed. Det vil da blive de fremragende Arkitekter forbeholdt, ligesom i Fortidens store Epoker, at give førende Retningslinjer, at udnytte Værdierne i Arkitekturen fra dens store Tider og naa frem til nye Former og Forhold mellem Linjer, Maal, Farver, hele dette Enkelthedernes fine Sammenspil, som alene kan give Menneskene Behag og Glæde i Bygningskunst som i al anden Kunst, og som intet har at gøre med Bygningens praktiske Indretning, der er en Selvfølgelighed.

Den anden Del af Samfundets store fælles Dagligstue er, ved Siden af Byerne, *Naturen*. Ligesom Bebyggelsen i Byerne i Nutidens og Fremtidens Samfund ikke helt kan overlades til de private Ejere, saaledes kan Behandlingen af Naturen og dens Samvirken med Bebyggelsen heller ikke frit overlades Ejerne eller den store Befolkning. Naturskønhed er ligesom Skønhed i Kunst en særlig Kvalitet, som det gælder om at værne og fremelske. Naar man hidtil særlig har betonet Værnet, *Fredningen* af Naturen, skyldes det, at Arbejdet paa dette Omraade en lang Tid særlig maatte gaa ud paa at bevare store Skønhedsværdier mod at blive ødelagt uden Nødvendighed af Storbyernes ofte tilfældige og hæslige Udvikling. Men lige saa vigtig som Bevaringen, Fredningen, er *Skabelsen* af

ny skøn Natur. I Fremtidens Samfund maa vi ikke blot bevare, men modellere Naturen, som en Billedhugger modellerer Leret, til nye Verdener af Skønhed, af sjælelig Rigdom.

Men ligesom det, vi kalder Skønhed i Kunst, maa videnskabelig bestemmes og *begrundes*, som jeg ovenfor har forsøgt, saaledes maa ogsaa det, vi kalder Skønhed i Naturen, nærmere bestemmes og begrundes. Selv de etiske Værdier, ja selv Videnskaben kan, som jeg gennem den foregaaende Undersøgelse søgte at vise, ikke anerkendes uden en virkelig Begrundelse.

Vi maa først undersøge, om det er muligt nærmere at bestemme, hvad det, vi kalder Naturskønhed, er. Vi maa altsaa spørge: hvad er det egentlig for særlige Fænomener i Naturen, som erfaringsmæssigt viser sig at være de største Kilder til Glæde for Menneskene?

Saavidt jeg formaar at se, fører det sundhedsmæssige og det skønhedsmæssige i samme Retning. Hvad der virker psykisk oplivende og forfriskende for os, virker ogsaa gavnligt for vor Sundhed.

1) For Storbyernes Befolkning er det sundhedsmæssigt af største Vigtighed, at den kan komme ud i Naturen og nyde den rene, friske Luft i Skov og ved Strand, uhindret af planløs Bebyggelse og andre Skranker.

2) Men uadskillelig fra denne Sundhedskilde er det befriende og forfriskende for Sindet i uhindret at glæde sig ved Skovens og Engens friske grønne Farver, Strandens hvide Sand og Havets Blaa.

Men vi maa kunne komme endnu dybere ind i Problemets Kerne. Vore Erfaringer synes at vise, at det ingenlunde er alle Dele af Naturomraaderne udenfor Byerne, der giver lige store Glæder. Der er en betydelig Forskel efter de forskellige Naturomraaders Karakter og Udseende. Et Landskab med ganske lige, flade Marker, der ikke paa noget Punkt brydes af Højdedrag, Skove, Søer e l, virker, bortset fra det rent sundhedsmæssige ved den friske Luft, monotont, uden særlig Virkning i Sindet, hverken i den ene eller den anden Retning. Folk, der f Eks har opholdt sig paa de vældige,

vidtstrakte Sletter i store Dele af Argentina, der er en eneste uendelig lang Række af Kornmarker uden den fjerneste Antydning af Højdedrag eller Skove i Terrænet, vidner om, hvor ensformigt og i Længden kedsommeligt disse uhyre Flader virker. Saadanne mægtige, flade Arealer er jo overordenlig hensigtsmæssige, til Dyrkningsformaal. Men her som i Kunst falder altsaa det hensigtsmæssige ikke sammen med det skønne. Ogsaa Skønhed i Naturen er en særlig Kvalitet, selvstændig ved Siden af Hensigtsmæssigheden.

Saadanne ens, ubrudte, monotone Flader af Marker har vort Land jo mangfoldige af; og der gaar intet tabt ved en Bebyggelse paa saadanne Steder; tværtimod kan en Bebyggelse her, naar den iøvrig formes efter faste Linjer og afvekslende Planer, virke oplivende. Derimod viser omvendt Erfaringerne, at der findes visse Steder, der er sjældne, ogsaa i vort Land, og som i sig selv er store Kilder til Glæde, til Oplivelse og Forfriskning, ikke mindst for den store Befolkning i Byerne. Disse visse Steder, disse *relativt sjældne* Steder er efter Erfaringerne ganske særlig: Skove, Engdrag og Marker i Forbindelse med ~~Skove~~ Søer, de aabne Strande ved Havet og endelig de Landskaber, hvorover man ved Hævninger i Terrainet har det vide Udsyn.

De her nævnte visse Steder rummer særlige Kilder til Glæde for Befolkningen paa Grund af deres *rigt afvekslende Karakter*. Naar Befolkningen i de store Byer til daglig i Sindet sløves ved de monotone, kedsommelige Indtryk af de Gaders og Gaardes Stenørkner, som er Særkendet for den moderne Storby, ligger der netop for denne Befolkning ganske særlig store Kilder til Sindets Berigelse og Forfriskning i de ubrudte Naturindtryk af Skove, Engdrag, Søer, Strande langs Havet o. l.

Det kan ikke noksom betones, at disse visse Steder i vort Land er *sjældne*. De danske Skove udgør saaledes en relativt overordenlig ringe Del af hele Danmarks Areal. Det samme gælder Søerne, for ikke at tale om *Kombinationen af Indsøer og Skove* og af *Skove langs Havet*. Det er derfor ganske særlig *vigtigt for Samfundet at*

værne disse *sjældne* Naturomraader, disse Kilder til Befolkningens Oplivelse, uberørt af den skæmmende, uordnede Bebyggelse, som vi til daglig trækkes tilstrækkelig med og lider under i Storbyerne. Her er derfor en vigtig samfundsmæssig Opgave ogsaa for *Lovgivningsmagten* at værne om disse Kilder til Fornylse og Glæde for Befolkningen. Vi ser, at der spontant overalt i Kulturlandene opstaar de saakaldte *Fredninger* af disse Naturomraader, først famlende og usikkert gennem Servitutpraksis og senere maalt bevidst og planmæssig gennem en Naturfrednings-Lovgivning.

Men dernæst maa et særligt Naturfænomen berøres, som jeg ikke kan finde et bedre Ord for end: Udsynet. I Schacks Galleri i München hænger der en Række Billeder af en tysk Maler, der levede for godt 100 Aar siden, Moritz von Schwind. Da jeg saa hans Billeder, gik det for første Gang bevidst op for mig, hvilken sjælelig Værdi der ligger i: *de vide Udsyn over Naturen*. Mange Naturindtryk glæder os ved deres *Intimitet*, f. Eks. et Solstrefj imellem Stammerne i Skoven, en Aa eller Bæk, der risler gennem en Skovbund eller en Eng langs Skoven; og disse virker fornyende paa vort Sind gennem de forskellige vekslende Stemninger og Følelser, de fremkalder. Men andre Naturindtryk taler til andre Sider i vort Sind, navnlig til Fantasien, til Længslerne, til Anelser om det hidtil ukendte, til Æventyret i det Fjerne. Disse Kilder til Glæder i vort Sind er det særligt, de vide Udsyn faar til at vælde frem. I Moritz v. Schwinds Landskaber ser man ofte vidt udover mægtige Dale, Bakkehæld med Floder, Skove og Bjerge i det fjerne, hvor Blikket taber sig, hvor ikke mindst hans ypperlige Fremstilling af Luftfremtoninger, af Disen, af lette Taager i Aftenrøden kalder paa Fantasi og Stemning i Forening. Tilsvarende ypperlig Fremstilling af Luftfænomener, der antyder det *Fjerne*, finder vi bl. a. i Claude Lorrains og Turners Billeder.

Det vil maaske heraf forstaas, hvorfor det er nødvendigt ogsaa gennem Lovgivningen at gribe ind og værne *de frie Udsyn over Enge og Marker til Skove, til Søer og til Havet* mod en Udsynct

hindrende og planløs Bebyggelse. Vi har mange Eksempler, navnlig i Storbyernes Omegn, paa at der er bygget høje Huse lige op i Skovbrynet, saa at Skoven er kommet til at ligge ligesom i en Baggaard. Herved ødelægges en Udsigt til Skoven for hele Befolkningen, til Gavn kun for et relativt ringe Antal Mennesker; og selv for disse gaar Udsynet tabt. Det samme gælder Villakvarterer langs med Skovbryn. Det er kun den første Række af Villaer, der ligger nærmest Skoven, der har nogen Glæde af Synet af denne. Og selv Ejerne af disse Villaer er gaaet Glip af det vide Udsyn; og Ejerne af de bagved liggende Villaer, altsaa langt de fleste, har mistet baade ethvert Syn af og ethvert Udsyn til Skoven.

Der findes her visse ubestemte, usynlige Værdier, som vel ikke direkte nationaløkonomisk kan maales i Penge, men som har en Betydning for Folkets Karakter og Sjæl, der paa Grund af de fjerne, ofte usporlige Afhængighedsforhold i Naturen og Menneskelivet er af uberegnelig Værdi, og som et Samfund gør klogt i at vogte. Hvad den jyske Hede har betydet for den jyske Folkekarakter og Digtning, kan ganske vist ikke maales i Kroner og Ører, men turde dog maaske ogsaa have en vis Værdi for et Samfund. Naar en aaben og fri Udsigt over Marker og Enge til Skoven lukkes af Bebyggelse — og hvorfor netop vælge dette sjældne Sted til Bebyggelse? — gaar der bestandig sjælelige Værdier tabt, der ikke kan opvejes af Guld. Saadanne Udsyn til Skove i det Fjerne betyder for et Barns Sjæl en Poesi, en Drøm, der løfter og giver Vinger til Tanker, der vel ikke umiddelbart kan maales i Tusender af Kroner, men som et Folk ikke kan taale at miste uden at tage Skade paa sin Sjæl.

Af de Grunde, jeg her har søgt at udrede, har jeg i mit Lands Lovgivning gennemført Regler om Forbud mod Bebyggelse i en vis Afstand fra Skovene og fra Havet (Loven af 7 Maj 1937 §§ 23 og 25).

Endvidere maa et særligt Fænomen i Naturen, der ogsaa erfaringsmæssig er en stor Kilde til Sindets Fornyelse, nævnes. Og det er de *særprægede, særlig individuelle Former i Naturen*, saasom: vore mægtige, ofte mærkelig stammede og forgrenede Ege.

ejendommelige Formationer af Tjørne og Egepurrr, Kæmpegrave, der ofte smukt afvekslende bryder et ensformigt Landskab og samtidig vækker Minder om fjerne Tider, ejendommelige, mosgroede Stengærder langs Mark- og Skovhegn og de store Heder. Ikke mindst for Storbyernes Befolkning, hvis Sind til daglig forstemmes af de monotone Husflader, Gader og Gaarde, er disse særprægede, individuelle Naturformer en stor Kilde til Berigelse for Sindet.

De Farer, der truer de ovenfor fremhævede Naturværdier, stammer fra Menneskenes tankeløse og planløse Færd. Det drejer sig her dels om direkte Beskadigelse, f. Eks *Vansiring* af smukke Træer, Omhugning af særprægede Træer eller Trægrupper, *Ødelæggelse* af Stengærder og Kæmpegrave, og endelig men ikke mindst planløs *Bebyggelse* af de naturskønne Egne.

Det gælder idethele for Fremtidens Retsorden at værne vore Skoves, vore Søers, vore Strandbredders Skønhed, værne det ejendommelige Landskab, Landet med Marker og Enge, Skove og Strande, mod den indre Fjende, som overalt truer. Og denne Fjende er: den forrodede, banale og aandsforladte Bebyggelse og anden Ødelæggelse af Naturen, der ikke mindst under Nutidens Teknik truer med som en mægtig Tromle at nedtrampe, udviske og ud-slette alt, hvad der er ejendommeligt, særpræget og smukt i Landets Natur.

Menneskeslægten har paa sine første Stadier nok at gøre med at gøre sig Jorden underdanig i økonomisk Forstand, at faa det størst mulige materielle Udbytte ud af den. Og hele den Teknik, ogsaa Maskinteknik, som har gjort os Jorden underdanig, maa nødvendig være præget heraf. Vi befinder os endnu midt i denne tekniske, økonomiske Udnyttelses Tid; men vi er allerede nu naaet saa vidt heri, at vi baade økonomisk og aandelig begynder at faa Betingelser for at gøre os Jorden underdanig ogsaa i en anden Forstand, for at lade de Værdier, der hidtil kun prægede Grupper af frembragte Genstande, Kunstens, bestemme vort Forhold til den os omgivende Verden idetheletaget, at forme vor Jord og dens Ting

eller lade den i Fred saaledes, at den ikke blot bliver vor økonomiske Arbejdsmark, men ogsaa en sjælelig Skønhedsverden om vort Liv og Virke. Som jeg i en anden Sammenhæng skal vise, har det selv paa det *materielle, produktive* Omraade været nødvendigt at gribe ind overfor den private Ejendomsret med et omfattende System af tvingende Regler, for at ikke denne Ejendomsret og dens Kræfter, naar de gik paa egen Haand, skulde føre til Fordærv for store Dde af Befolkningen. Men det vilde da være naivt at tro, at den samme Ejendomsret frit kan overlades til sig selv paa de store Omraader, der berører Befolkningens legemlige og sjælelige Sundhed og Skønheden i Samfundet.

Med den stærkt stigende Befolkning og deraf følgende stærke Bebyggelse af Landet og med Maskinteknikkens mægtige Udvikling i det 19 og 20 Aarhundrede har der idethele rejst sig et Problem, der vil faa den mest indgribende Betydning i Fremtidens Samfund, og af hvis rette Løsning de største Værdier afhænger. Dette Problem kan man maaske kalde *Omverdens-Problemet*. Det gælder efter mine Erfaringer om, gennem en forudseende og grundig, en nøje i Enkeltheder sammenarbejdet Lovgivning, at skabe de faste Rammer om Udviklingen af vore Byer og deres Forhold til Naturen, saaledes at vi en Gang kan sige, at vi ikke blot økonomisk, materielt og teknisk har gjort os Jorden underdanig, men at vi ogsaa har naaet til sjælelig at beherske den, saaledes at der ikke blot for nogle Enkelte, men for hele Befolkningen er skabt en Skønhedsverden af vor Jord. Men dette Maal vil aldrig kunne naas uden en gennemført Tugt og Orden, der nu savnes. Det, Nutiden trænger til, om ikke de største Værdier i den kommende Tid skal gaa tabt for det menneskelige Samfund, baade økonomisk, sundhedsmæssigt og skønhedsmæssigt, er Lovens Tugt og Orden i Produktion, i Byggeri, i Byplanlægning og Fredning, først og sidst en Tugt og Orden, der tvinger den Enkeltes materielle Interesser ind under de højere Maal.

5 AFSNIT.

DEN SIDSTE SYNTESE.
VERDEN OG MENNESKELIVET.

NATURVIDENSKABERNE giver os et Kendskab til den ydre, fysiske Natur og Aandsvidenskaberne Kendskab til den indre, psykiske; men ingen af dem giver os et sammenfattende Overblik over hele Naturen, den sidste Syntese. Erkendelseslæren, som bør være alle Videnskabers almindelige Del, viser os, som belyst i 2 Afsnit, S 77 ff, at al Videnskab eller Erkendelse netop stanser ved denne Grundmodsatning mellem det fysiske og psykiske som sidste, irreduktible, uforklarlige Fænomener. Hvad det fysiske d v s ydre Legemer og deres Bevægelse er, forstaar vi ikke. Vi konstaterer Forskelle og Ligheder og lovmæssige Sammenhæng mellem disse Legemer og deres Bevægelser; men om denne Erkendelse giver os en Erkendelse af Verden i sig selv, ved vi ikke. Om der er noget andet bag de ydre Legemer og deres Bevægelser, og hvad dette noget er, ved vi ikke. Det eneste Sted i Universet, hvor vi ved, at der ligger noget bag de materielle Processer, og hvad der ligger bag, er Menneskelivet. Bag Mennesket og de materielle Processer i dets Hjerneceller er der noget andet end Bevægelser i Rummet, nemlig de Fænomener, vi kalder de psykiske, Fornemmelser, Forestillinger, Følelser, Viljesbeslutninger. Denne psykiske Verden er opstaaet under en gradvis Udviklingsproces i det materielle Univers. I det kvantitativt vældige Verdensrum findes der et i Forhold hertil uendelig ringe Fænomen, Stoffet, Materien. Af dette er der opstaaet et nyt Fænomen, kvantitativt endnu langt ringere end Stoffet,

nemlig Livet. Dets Opstaaen kan ikke forklares mekanisk, altsaa ud fra Legemer og deres Bevægelser; vi forstaaer jo forøvrig heller ikke disse. Livet gennemgaar dernæst fra sin Opstaaen en Række Forandringer, vi kalder en Udvikling. Hvori denne bestaar, hvad den egentlig er, ved vi heller ikke. De ydre Omgivelsers Indvirken paa de levende Organismer er ikke tilstrækkelig til at forklare Udviklingen. Under denne opstaaer der nye Typer, stødvis, i Spring. Der rejser sig her af Universets Indre paa uforklarlig Maade nye Kvaliteter, nye Livsformer; og under disses Samvirken med Omgivelserne bliver visse Livstyper bestaaende, medens andre forsvinder. Der opstaaer derved under Udviklingen stadig højere Typer, højere i den Forstand, at de bedre end de andre er i Stand til at beherske det omgivende materielle Univers. Den højeste Type naar hele den organiske Udvikling i Mennesket, der har forstaaet at lade alle andre Organismer, Planter og Dyr, tjene sig og endog i vidt Omfang er naaet til at beherske og udnytte det uorganiske materielle Univers. Naar alt dette er lykkedes, skyldes det udelukkende Udviklingen af en ny Kvalitet i Mennesket, det aandelige Liv. Ved dette adskiller Mennesket sig fra det foregaaende organiske Livstrin, Dyret. Aand er igen noget nyt i Tilværelsen og betyder det højere Væsens Herredømme over dets egne, materielle Drifter og Skabelsen af helt nye Værdier. Menneskets Magt over sig selv har været Betingelsen for Menneskets Magt over den omgivende Natur. Dyret følger kun instinktmæssig og slavisk sine Drifter og kommer derved aldrig udenfor en lille, snevert begrænset Kres, bestemt ved refleksmæssige Vaner. Men Mennesket har ved denne mærkelige nye Egenskab, Magten over sig selv, ved at tvinge sig selv til planmæssigt Arbejde og ved anden Beherskelse gjort sig hele Jorden underdanig. Det, der særpræger Kulturmennesket, er: Karakter, Samfund, Videnskab og Kunst. Disse Kulturværdier var aldrig blevet til uden Aandens Herredømme over Dyret i Mennesket. Men, som det foregaaende har vist, er der endnu langt igen, inden Aanden har naaet det fuldendte Herredømme over Menne-

sket og dermed over Verden om os. Endnu hersker Vilddyret i mangfoldige Mennesker. Saalænge Mennesker dræber og lemlæster hinanden, i Krige og udenfor disse, og saalænge de i Erhvervslivet konkurrerer deres Medmennesker ihjel eller udbytter dem i deres Tjeneste, saalænge er Aandsmennesket ikke blevet den herskende Mennesketype. Som jeg i det foregaaende har søgt at vise, kræves der overalt i Menneskelivet for at naa de saglig rigtige Løsninger, baade i Statens Styrelse, i Erhvervsliv og Aandsliv, fremfor alt Uselviskhed og Retfærd istedenfor Had mod Næsten. Først gennem denne Uselviskhed og Retfærd naas den fuldstændige Harmonisering af Kræfterne, det Broderskab i Samarbejdet, der faar de kvalitativt bedste Kræfter frem til fuld Udnyttelse i alles Interesse, og den rette Fordeling af Goderne. Uselviskhed og Retfærd mellem Mennesker betyder det største Herredømme, Mennesket kan vinde over sig selv, og er Betingelsen for, at Menneskeheden kan naa den højeste Tilfredsstillelse. De bedste i Menneskeheden har fra dens Barndom i Kulturens Gry og ned gennem Tiderne drømt om et Samfund eller et Rige, der en Gang vil opstaa blandt Mennesker som en Forstaaelsens, Godhedens og Skønhedens Verden. Denne Drøm vil aldrig blive til Virkelighed, medmindre det retfærdige og uselviske Menneske fra at være den sjældne Type, det nu er, bliver den almindelige Mennesketype.

Men hvor langt de fleste Mennesker end er fra dette Fremtidens Samfund, saa har en Elite af Menneskeheden dog gennem en Udvikling i Aartusender allerede skabt en ny Verden i Videnskab, Samfund og Kunst. Der kæmper sig altsaa frem af det materielle Univers en Aandens Verden, som hvis Tjenere de bedste blandt Menneskene føler sig. Dette Rige er ikke ydre; det er ikke af Kvantum; det er det ringeste af det ringe i det mægtige Univers og dets Stofmasser; og selv i de levende Organismers Verden, ja selv i Menneskelivet er de, der hører Aandens Rige til, i Tal kun ringe, en lille Skare, der kæmper mod Massernes Uselviskhed, Vold og Uforstand. Men trods alt, trods sin Lidenhed mod Masserne, er

det denne Elite, der gennem Aartusender, som en Ridderskare, snart med Sværdet, snart med Ordet, har bekæmpet Dyret i Mennesket og tvunget Menneskeheden opad og ind under Aandens Magt.

De religiøse Forestillinger er Symboler, der søger at udtrykke denne Aandsmagt og dens Rige i skønne Billeder. Men naar disse Forestillinger gøres til faste religiøse Dogmer, der forsøger forstandsmæssig at fastslaa Aandsrigets Forhold til det materielle Univers, navnlig i Aarsagsforhold til dette, som Dogmer om Skabelse, Almagt o l forsøger, er de lige saa forfejlede som de filosofiske Systemers Spekulationer herom. De er alle smaa, snevre Forestillinger om Spørgsmaal, der ligger over al menneskelig Fattsevne, udenfor al Aarsagsammenhæng, Tid og Rum. Og de fører kun ind i yderligere smaafornuftige Ræsonneringer om »Aarsagen« til og »Ansaret« for Ufuldkommenhederne i det materielle Univers, ørkesløse Spørgsmaal hinsides al menneskelig Evne.

Disse haabløse Forklaringsforsøg er dertil unødvendige. For Aandsmennesket er det ikke det mægtige materielle Univers, der giver Livet Værdi, men alene det Lys, der kastes over Menneskets Liv fra hin høje Aandens Verden, der paa uforklarlig Vis er opstaaet og har kæmpet sig frem i dette Univers.

Ser vi alene paa det materielle Univers, maa det erkendes, at Menneskers Liv og Skæbne ofte synes at være et Spil af Tilfældigheder. Der hersker vel Lovmæssighed i det materielle Univers; men dette Univers og dets lovmæssige Forandringer synes ligegyldige overfor Menneskeskæbner. Katastrofer, Lidelser styrter med samme Lovmæssighed ind over Menneskelivet som Begivenheder, der er heldbringende for dette. Menneskene har vel efterhaanden ved Videnskabens og Teknikkens Udvikling lært at undgaa de fleste af Naturens Ulykker; og mange Lidelser stammer fra Menneskene selv, dels fra deres egen Mangel paa Beherskelse og dels fra slet Samfundsorganisation og Selviskhed, der hindrer, at hvert enkelt Menneske faar sin retfærdige Lod. Alligevel bliver

der, selvom disse Onder en Gang afskaffes, tilbage visse uafvendelige Lidelser i selve Tilværelsen, som synes uløselig knyttet til alt Liv. Buddha saa Intetheden i Menneskets Lykkebestræbelser, fordi det dog ikke kan afskaffe de tre fundamentale Lidelser: Sygdom, Alderdom og Død. Ogsaa disse Onder søger ganske vist Videnskaben til en vis Grad at afbøde. Men selvom den moderne Lægevidenskab med Held har bekæmpet Sygdomme, afskaffet en Del af dem og forlænget Livet betydeligt, saa er det dog rigtigt, hvad en nordisk Digter har sagt overfor Tanken om selv et meget langt Liv: »alene det, at Døden er til, gør selv det længste Liv til intet«. Det er da ogsaa særlig Døden, der staar for de fleste Mennesker som den store Fornægtelse af al Mening i Livet, som den, der berøver dem deres kære og tilintetgør deres Drømme og Haab. Lamartine siger: »Som i Dødslin hyller den ilende Tid os sent eller snart i Glemselens Skygge, os alle, vor Stolthed, vor Kummer, vor Lykke«.

Tidens Ilen og Døden strider mod den dybeste aandelige Trang i Mennesket, Trangen til Bestandighed, til Evighed. Denne Trang ytrer sig paa de forskelligste Maader hos Menneskene, baade intellektuelle og følelsesmæssige. Platons evige Ideer bag Sanseverdenens Foranderlighed og Omskiftelighed, Demokrits evige Atomer bag den ydre Verdens Vrimmel af Forandringer og Mangfoldighed, Spinozas eneste, evige Alsubstans er forskellige Udtryk for samme Evighedslængsel. Samfundstænkere har til alle Tider set Idealet i et stationært, lykkeligt Samfund med saa faa Forandringer som muligt. Aandsmennesket vil altid søge en varig, fast Tilstand af Harmoni og Fred. Augustin siger: »Uroligt er vort Hjerte, indtil det finder Hvile i Dig«. Buddha ser i Nirvana den højeste Tilstand, fordi den bringer den fuldkomne, evige Fred, som intet kan forstyrre, den fuldkomne Frihed for alle Lidenskabers Storme og Begærets Uro. Og denne Tilstand kan den vise allerede naa i dette Liv. Tænkning og Religion giver saaledes Udtryk for samme Trang. Mennesket er et Paradoks, en Døgnfluertilværelse med Evighedslængsel.

Denne Trang til Uforanderlighed, Evighed, tilfredsstilles ikke i det materielle Univers. Stoffet er i ustanselig Forandring, Bevægelse, og Mennesket er med den materielle Del af sin Natur undergivet Foranderlighedens, Forkrænkelighedens Lov. Det materielle Univers er imidlertid kun en Del af Verden; og denne Dels Inderste kender vi ikke. Den gamle indiske Filosofi anser kun den indre Verden, Aandens usynlige Verden for Virkelighed, medens den ydre Verden kun er som et Slør for den sande Virkelighed. Der er i denne Opfattelse den Kerne af Sandhed, at medens vi dybest set ikke kender den materielle Verden, hvad denne er i sig selv, kender vi derimod umiddelbart den indre Aandens Verden, nemlig i os selv, ganske uanset, at vi heller ikke ved, hvorfra denne Verden stammer, og hvad dens lovmæssige Sammenhæng betyder. Hvorledes den aandelige Verden forholder sig til den ukendte materielle, ved vi intet om; og hvad Døden betyder for den aandelige Del af Mennesket, ved vi heller ikke. Vi ved kun, at Aandsmennesket er Led i en større Sammenhæng, end den fysiske Natur viser os. Mennesket føler overfor det materielle Univers, som det ikke kender og ikke forstaar, at det er en Verden, der inderst inde er det fremmed, »at det haver andetsteds hjemme«. Mennesket føler sig kun hjemme i den Verden, det kender, i den Verden af Skønhed, Forstaaelse og Godhed, som opstaar i Mennesket selv, og som kommer fra usynlige, ukendte Egne. Som Goethe siger: »I det sædvanlige Liv afhænger meget af Valg og Vilje. Men det bedste, der hænder os, kommer — hvem ved, hvorfra.« For Mennesket er det kun det usynlige Aandens Rige, der giver Livet Værd. Kun ved at vælge at tilhøre dette Rige, helt og ubetinget, føler Mennesket sig hævet over det Tilfældige. Det føler ofte, som et Solstrejf over sit Liv fra en anden Verden, at der er en dybere Mening i det, der sker, lige saa vist som Menneskelivets Udvikling mod højere Aandsformer ikke er sket eller sker tilfældigt, men som et Led i en stor, for os ufattelig Sammenhæng.

De religiøse Symboler kan skifte, men den Livstemning, de

søger at udtrykke, og som er Kernen i al Religion, vedvarer. Det Lys, hvori Mennesket ser sit Liv i Tilværelsens Sammenhæng, og Følelsen heroverfor er den sidste Syntese. Aandsmennesket kan kun se sit Liv i Lys af det, der giver Livet Værdi, Aandsmagten i Tilværelsen. Det føler, at det har et Ansvar for sit Liv og dets Gerninger overfor Aanden; det føler, at naar det svigter denne, svigter det det bedste i sin Natur og mister den dybeste Tilfredsstillelse i Livet. Det føler, at det her møder det Ophøjede og Evige, som det maa tjene, medens alt andet, alt i den materielle Verden er Forandring og Forkrænkelighed.

2 BOG.

SAMFUNDET OG RETSORDENEN.

1 AFSNIT.

SAMFUNDETS OG RETTENS OPRINDELSE.

RETTENS FORMAAL.

1 Kapitel.

HVAD ER RET? SAMFUNDETS OG RETTENS OPRINDELSE.

I.

HVAD ER RET?

FØRST maa vi søge Fænomenet Rets Plads i Universet, altsaa gaa Naturens Rige igennem for at finde det. Det maa søges indenfor Stoffet. Indenfor Stoffet findes Fænomenet Ret kun indenfor en overordenlig ringe Del. Langt den største Del af Stoffet i Universet er det, vi kalder uorganisk Stof, og der finder vi det ikke. Vi maa da søge det indenfor det organiske Stof eller den Del af Stoffet, hvori der findes det uforklarlige Fænomen, vi kalder Liv. Men selv indenfor Livet, der hidtil kun er iagttaget paa en enkelt Klode, Jorden, finder vi i Reglen ikke Fænomenet Ret. I hele Planterverdenen finder vi det ikke; og selv indenfor Dyreverdenen finder vi det kun i yderst begrænset Omfang. Ret møder vi først, naar vi støder paa det ejendommelige Fænomen indenfor Dyreverdenen, vi kalder: et Samfund. Herved forstaar vi det Naturfænomen, at 1) flere organisk selvstændige Individier 2) virker sammen om fælles Formaal, navnlig om de livsvigtige Behovs Tilfredsstillelse og om Afværgelse af fælles Farer. Naar man undertiden om Cellerne i en Organisme (f Eks i et Menneskelegeme) bruger det Udtryk, at de udgør et »Samfund«, et »Cellesamfund«, er det et urigtigt, ikke dækkende Ord, en falsk Analogi, ti Cellerne i en Organisme er netop ikke organisk selvstændige, af hinanden

uafhængige Individuer, idet de har fælles Stofskifte, Ernæring. Men det ejendommelige ved et Samfund i egenlig Forstand er, at Individerne er organisk fuldstændig uafhængige af hinanden, idet deres Organisme hver for sig har deres eget Stofskifte og altsaa kan tilfredsstillere deres Livsbehov uden hinanden, men at de alligevel har fundet paa at virke sammen, for derigennem at opnaa en bedre Tilfredsstillelse af Behovene og en bedre Afværgelse af fælles Fæder. I Dyreverdenen opstaar en saadan Samvirken, hvor den overhovedet forekommer, rent instinktivt.

Hos højere udviklede Dyr møder vi Naturfænomenet Samfund i den Form, man kalder Familien, idet en Han og Hun virker i Fællesskab til Pasning, Ernæring og Fareafværgelse for Ungerne og sig selv. I Reglen naar Dyrene kun til denne enkle Urform for Samfund. Men hos enkelte Dyrearter møder vi større og mere sammensatte Samfund. Fugle optræder saaledes undertiden i Flokke, der flyver i bestemte Formationer. Men varige og fast organiserede Samfund træffer vi kun yderst sjældent blandt Dyrene, nl hos visse Abcarter og hos Bier og Myrer, hvis Samfund har en gennemført fast Arbejdsplan og Arbejdsdeling, alt dog beroende paa Instinkt. De højest udviklede Former for Samfund møder vi hos Menneskene. Paa disses højere Kulturtrin er Samfundene desuden bevidst planmæssig organiserede.

Det er indenfor dette, saaledes afgrænsede Naturfænomen, Samfundet, en Samvirken mellem organisk selvstændige Individuer, at vi møder Fænomenet Ret. I Myrernes og Biernes Samfund ser vi de enkelte Individuer følge en ganske bestemt ensartet Opførsel i Forhold til hinanden, navnlig m H t Arbejdsdeling, Indsamling af Føde o l. Det samme gælder i Dyrenes Familiesamfund. Moren op-

En endnu mere falsk Analogi end »Cellesamfund« er det at kalde et Molekyl for et »Samfund af Atomer«. Se om falske Analogier i Videnskaben min Bog: Erkendelse og Vurdering, 1942, S 319-21, jfr 122 ff og: Erkendelselæren og Naturvidenskabens Grundbegreber, 1941, S 284-86, 292-93, 404-412.

holder sig hos Ungerne, mader og passer dem; Faren virker ude omkring for at erhverve Føde. Den ensartede Opførsel gennemføres, om fornødent, med Magt. I Reglen virker Instinktet i disse Samfund som tilstrækkelig tvingende Magt. Men hvis f Eks en Bi afviger fra det normale og ikke følger den fælles Opførsel, eller hvis en Unge i en Fuglefamilie ikke kan følge med i Flyvningen, vil dette fra Normen afvigende Individ enten blive dræbt eller udstødt af Samfundet. Da Livets Tilfælde af Behovenes Tilfredsstillelse bestandig er de *samme*, kan der gennemføres en *ensartet* Opførsel, hvilket vi ogsaa udtrykker ved, at der kan følges en *Regel*. Men undertiden, i uventede Situationer maa der træffes en konkret *Enkeltafgørelse*, f Eks hvis et yngre Medlem af en Fuglefamilie paa Langfarten mod Syd saares eller af anden Aarsag hindres eller hæmmes i Flugten, og hvor der af dette Samfund maa træffes en Afgørelse, enten Drab eller Efterladelse. Men hvad enten den af vedkommende Samfund fulgte Ordning er en Regel, en ensartet Optræden i mange Tilfælde, eller en individuel Enkeltafgørelse, gennemtvinges den i alle Tilfælde overfor Samfundets enkelte Medlemmer med Magt, enten af Samfundets, in casu Familiens Overhoved, eller af de andre Medlemmer i Forening. Det samme Fænomen træffer vi, i mere udviklede og differentierede Former, i det menneskelige Samfund.

Det er dette Fænomen, der kaldes: *Ret*, og det kan efter det anførte defineres som: *den af et Samfund med Magt gennemførte Ordning af Forholdet* — eller Samlivet — *mellem Samfundets Individuer*, hvad enten Ordningen bestaar i en ensartet Optræden i lige Tilfælde, i en *Regel*, eller i en *individuel Enkeltafgørelse*. I pri-

Den generelle lagttagelse, at Samfund og Ret kun findes mellem selvstændige, af hinanden organisk uafhængige Individuer, har dog en Undtagelse. I Fostertilstanden har Moren og Fostret saaledes samme Stofskifte; og dog bestaar der et Retsforhold mellem dem, et af Samfundet med Magt reguleret Forhold, idet Fostret har en vis Retsbeskyttelse, dels for sit Liv og dels for sin Arvcadgang.

mitive Menneskesamfund opstaar og gennemføres disse Ordninger ogsaa ofte instinktmæssig, ligesom i Dyresamfundene. Men i de højere menneskelige Kultursamfund udformes Reglerne for den indbyrdes, fælles Optræden og Enkeltafgørelserne bevidst, planmæssig; og der findes særlig indrettede øverste Myndigheder til med Magt at gennemtvinge Ordningerne. Vi begrænser i det følgende Begrebet Ret til det menneskelige Samfund. I Dyresamfundene møder vi kun dette Fænomen paa dets første embryonale Stadier og kun som Led i Instinktlivet. Først i Menneskelivet naar Fænomenerne Samfund og Ret deres fulde Udfoldelse, deres rigt varierende, planmæssige Anvendelse. Men det er vigtigt at konstatere og fremhæve, at disse Fænomener ogsaa findes paa Dyreradiet. Sammenhængen med dette viser, at, hvad enten vi staar overfor højere eller lavere Udviklingsformer, er Fænomenerne Samfund og Ret lige saa vel Naturfænomener som Grundstoffer og Celler, opstaar ligesaa naturnødvendig som disse, som de sidste Led paa Trinstigen af Universets Udvikling: Rum, Stof, Organisme, Organismer i Samvirken.

II.

HVILKE ER AARSAGERNE TIL DISSE NATURFÆNOMENER: DET MENNESKELIGE SAMFUNDS OG RETTENS OPSTAAEN?

Man har ment, at det større menneskelige Samfund har sin Oprindelse i Familiesamfundet, og at vi derfor i Slægtforholdet mellem Ægtefæller og mellem disse og deres Børn har Aarsagen til det større Samfunds Opstaaen. I det følgende kalder vi det større Menneskesamfund eller det, vi nu kalder Samfundet i egenlig Betydning, for Samfundet i Modsætning til Familien eller Familieforholdet. Det turde nu for en nærmere Iagttagelse være klart, at Familieforholdet ialtfald ikke kan være den eneste eller den vigtigste Aarsag til Samfundets Opstaaen. Mangfoldige højere Dyrer-

arter lever i Familier; men som Hovedregel har der ikke deraf udviklet sig noget Samfund. Omvendt kan der eksistere og har der eksisteret Samfund uden Familier. Hos visse primitive Folk møder vi Samliv uden Familieliv — Parring i Flæng, Polyandri —, men der finder alligevel en vis Samvirken i Erhverv og Forsvar Sted hos disse Folk. Om dette Samfund og Samliv uden Familier hører til de allerældste eller til noget senere Kulturtrin, er omtvistet. Men Hovedsagen i denne Forbindelse er, at der findes saadanne Samfund. Den tidligere almindelige Opfattelse, at Familien er den naturnødvendige Urcelle, hvorfra alle Samfund har udviklet sig, med Klanen eller Stammen som Overgangsled, er altsaa ikke i denne Almindelighed rigtig. Der maa være andre Grunde, der, ved Siden af Slægt-Samlivet, har drevet Menneskene sammen i de større Sammenslutninger, vi kender i de menneskelige Kultursamfund, og hvortil de mange Dyrearter, der bor i Familiesamfund, aldrig har kunnet hæve sig. Sandsynligheden taler for, at det er et helt Komplex af Aarsager, der efterhaanden har skabt dette Fænomen, det menneskelige Samfund. Den allerførste Spire hertil maa allerede søges i den nye Livstype, det Spring i den organiske Udvikling, Mennesket betegner, da det hæver sig til den oprejste Gang og faar Hænderne fri til alle Slags Arbejder i den omgivende Natur. Dette Spring i Udviklingen, denne nye Livstype er en af Aarsagerne, ti uden denne nye Type var det menneskelige Samfund aldrig blevet til. Denne Livstype forbinder sig nu som drivende Kraft med Familie-Sammenslutningen som medvirkende Aarsag hos de Menneskegrupper, hvor Parring i Flæng er afløst af konstant Samliv i Familieform. Da Menneskene under sin Hjernes Anspændelse lærte sig at anvende de frigjorte Hænder dels til at forfærdige Redskaber og dels til at nyttiggøre sig visse Dyr som Husdyr, maatte en Deling af de forskellige Arbejder mellem Familiens Medlemmer yderligere befordre deres fælles Erhverv og Forsvar; og efterhaanden som Familien voksede, og de yngre Medlemmer, da de blev voksne, ogsaa stiftede Familier, opdagede de

ældre og yngre snart de praktiske Fordele i Erhverv og Forsvar ved at blive sammen og yderligere dele Arbejdet og Opgaverne mellem sig. Allerede paa Nomadestadiet udvikler Familiesamfundet sig derfor ganske naturlig ofte til et Klan- eller Stamme-Samfund. Flokinstinktet og Kampinstinktet befordrer yderligere denne Udvikling.

Den næste Aarsag eller drivende Faktor i det menneskelige Samfunds Udvikling er nogle ejendommelige Naturforhold paa visse særlige Steder, der tvinger Menneskene ind paa et endnu stærkere Samarbejde og en endnu større Samling af Kræfter til Behandling af den omgivende Natur. Det er ingen Tilfældighed, at større Samfund med høj Kulturudvikling allerede i de ældste historiske Tider særlig viser sig at opstaa i store Floddale (det ægyptiske Oldtids-samfund langs Nilen, det babyloniske og assyriske langs Eufrat og Tigris, det indiske ved Ganges, det kinesiske ved Jangsekiang). Det er vel en Overdrivelse, at menneskelig Kultur, i Videnskab, Kunst og Samfundsliv, altid tager sin Begyndelse i de store Flodlande. Der var før det første allerede paa Nomadestadiet hos visse Folk udviklet en ikke ringe Redskabs- og Vaaben-Kultur, baade teknisk og kunstnerisk, og en Retskultur m H t Besiddelse og Tilhør ved Løsørengstande. Men dernæst har der ogsaa været andre Egne end Flodlande, hvor en fortrinlig frugtbar Jordbund og andre gunstige Forhold særlig fristede og bevægede Menneskene ind paa den store Opfindelse, Saaningen, og den dermed forbundne faste Bosættelse. Men det er rigtigt, at de store Flodlande ved deres regelmæssige Oversvømmelser og ofte regnfattige Klima i ganske særlig Grad maatte tvinge Menneskene ind paa en Række sammen-satte Arbejder til Regulering af Floden med fælles Plan, hvoraf der nødvendig maatte fremspringe en højt udviklet Teknik, Videnskab, Kunst og Samfundsorganisation (Landmaalerteknik, hvoraf Geometri; Iagttagelse af regelmæssige Himmelfænomener, hvoraf Astro-nomi; Inddeling af Jorden, hvoraf Ejendomsrettens og Besiddelses-formernes højere Udvikling o fl a).

Men først og sidst er Samfundet og Retten instinktivt vokset op af Livet, ikke blot som Menneskenes Værn mod Naturmagterne og Vilddyrene, men som deres Værn mod Dyret i Mennesket selv, mod alle dem, der vil dræbe, saare og plyndre Næsten. Samfundet blev Fristedet for de fredelig arbejdende. Retsordenens Vogtere maatte sætte Magten ind imod Menneskedyrenes Vold.

Efterhaanden som de bosiddende Folks Samfund udvidedes og kom til at omfatte større og større Landomraader, bidrog ogsaa en Række andre Faktorer, af sjælelig Art, navnlig fælles Sprog og fælles religiøs Kultus, til at holde selv store Befolkninger fast knyttede til hinanden i Samfund. Endelig bliver den fælles Tilfredsstillelse eller Lykke ved Samarbejde og Samliv hos de højere Mennesketyper lidt efter lidt en stærk Faktor i Samfundets Bevaring og Udvikling. Samfundet er en Forbindelse, hvor baade Forstanden og Hjertet har haft sin Stemme med.

Efter det anførte maa det saaledes antages, at det ikke er en enkelt Aarsag, men en hel Række forskellige Aarsager, — typebiologiske, familiemæssige, stammeinstinktive, jordbundsfysiske, beskyttelsesmæssige og sjælelige — der har været de skabende og drivende Kræfter i dette Naturfænomen, det menneskelige Samfunds Opstaaen og Udvikling.

III.

RET. FORSKELLEN MELLEM RETTEN OG ANDRE HANDLEREGLER OG AFGØRELSER. TEKNIK. SPROG. SKIK OG BRUG. MORAL.

En Retsregel kan efter det anførte bestemmes som *ensartet menneskelig Opførsel*, være sig *Handling eller Undladelse*, som *Samfundets Myndighed med Magt gennemtvinger i Forholdet mellem Mennesker indbyrdes*. Men al Udøvelse af Ret behøver ikke at være *Regeludøvelse*; den kan, som ovennævnt, ogsaa bestaa i en enkelt individuel Afgørelse, en *Retsafgørelse* i et enkelt særligt Til-

tælde. Al Ret er naturligvis i sidste Instans Enkeltafgørelser, enten Afgørelse i Henhold til en Regel eller en individuel Afgørelse uden Støtte i en Regel. Men hvad enten Retten er en Retsregelanvendelse eller en individuel Retsafgørelse, kan al *Ret* bestemmes som: *den af Samfundet ved dets Myndigheder med Magt gennemførte Ordning af de menneskelige Samlivsforhold*. Ved denne Magtanvendelse adskiller Retten sig fra alle andre menneskelige Handleregler og Afgørelser. Der findes mangfoldige andre menneskelige Handleregler og Afgørelser end de retslige. Disse udgør i Virkeligheden kun et lille Mindretal. Da Menneskene fandt paa at anvende Redskaber, Vaaben og Vogne, at anvende Dyrene i deres Tjeneste og at besaa Jorden, opdagede de snart, til stor Lettelse og Forenkling af Livsførelsen, at trods Livets Mangfoldighed kom de samme Tilfælde dog stadig igen i stor Udstrækning, at de derfor kunde opstille bestemte fælles *Regler* for, hvorledes Redskaber skulde forfærdiges, Husdyr skulde passes, Jorden behandles, og senere, hvorledes Huse skal bygges, Floder reguleres, Kanaler graves o s v. Hele den *Teknik*, som opstod den Gang og siden hen har udviklet sig og nu behersker hele det praktiske Liv i Samfundet, har altsaa kunnet opbygge et mægtigt System af Handleregler. Men disse er ikke Retsregler; de har for det første Forholdet til Naturen og Behandlingen af denne til Genstand, og *ikke Forholdet til Mennesker*, og dernæst gennemføres de netop derfor i Hovedsagen frivilligt, uden Samfundsmyndighedernes Tvang. Noget andet er, at de undertiden kan optages som Led i Retsregler (f Eks Paabud om Lygters Tænding paa Vogne og Skibe). Endvidere frembyder *Sproget* et stort System af fælles Regler, der følges uden ydre Tvang. Dernæst findes der et stort System af Handleregler, der hedder *Skik og Brug*, der heller ikke er Retsregler, f Eks Regler for, hvorledes man skal spise, Bordskik (grundet dels i Hygiejne og dels i Høflighed), hvorledes man skal hilse, behandle Gæster o s v. I Reglen vil Samfundets Tvang heller ikke her være paa sin Plads. Endelig gælder det samme det store System af Regler for Livs-

førelse, der kaldes *Moral*. Som i Etikken paavist, kan Moralens Livsregler og Afgørelser begrundes dels I i Hensynet til den Enkeltes legemlige og aandelige Sundhed og Erhvervsdygtighed og dels II i Hensynet til det mest betryggende og arbejdsfremmende Forhold mellem Mennesker, der navnlig kræver, at de ikke skader hinanden og i et vist Omfang virker sammen. Moralens Regler egner sig i vidt Omfang ikke til at gennemføres ved Samfundets Tvang. Mange Moralreglers Værdi beror netop paa, at de gennemføres af Menneskene ganske frivilligt. De fleste af Moralreglerne under I, den individuelle Etik, egner sig saaledes overhovedet ikke til at gennemføres ved Myndighedstvang. Kun hvor de paa særlig alvorlig Maade kommer til at berøre Forholdet til andre Mennesker, kan Brud paa dem foranledige retslig Indskriden, undertiden ved direkte Magt, Straf, (f Eks ved Drikfældighed hos Bilkørere, seksuelle Udskejelser overfor Børn), men i mange Tilfælde kun paa indirekte Maade (en Ægtefælles Utroskab giver den anden Ægtefælle Ret til Skilsmisse). Men selv under II, den sociale Etik, er der mange Regler, der ikke egner sig til at gennemtvinges ved Samfundets Magt. Hjælpsomhed overfor Medmennesker trives saaledes bedst i Frihed. Og under System II blev det i Etikken fremhævet, at der findes mange Former, hvorunder Mennesker skader hinanden, som det er umuligt for Samfundet at hindre med Magt. *Moralens Omraade* er derfor *langt større end Rettens*. Det er kun et mindre Antal af Moralens Samlivsregler, der *praktisk egner sig* til at gennemføres med Magt, eller som det endog er muligt at gennemføre paa denne Maade. Hindringerne ligger dels i Menneskematerialets — derunder Myndighedernes — Ufuldkommenhed og dels i Ufuldkommenheder ved de Tvangsmidler, der staar til Samfundets Raadighed. Juraen har efterhaanden faact megen Erfaring og Øvelse i at bedømme, om en moralsk Regel under Hensyn til disse Arter af menneskelig Ufuldkommenhed praktisk er egnet til at blive Retsregel, og har udviklet en hel Teknik i saa Henseende, *Retsteknikken* kaldet. Mange i sig selv ideelle Samfundsreformer

strander, fordi deres Forslagstillere har overset de praktiske, rets- tekniske Vanskeligheder for deres Gennemførelse, hvilket igen bunder i manglende Menneskekundskab og utilstrækkeligt Kendskab til de virkelige Livsforhold idethele.

Retten har under Samfundets Udvikling mere og mere udvidet sit Omraade, modvirker altsaa i Nutiden flere skadende Handlinger end nogensinde før og er med sin højere Teknik ogsaa bedre i Stand dertil end tidligere. Men der findes dog ogsaa enkelte Omraader, hvor Samfundet tidligere anvendte Retstvang, men hvor det i nyere Tid har ophørt hermed og har overladt det til den frivillige Opfyldelse af Moralens Regler. Man bruger her ofte det Udtryk, at et saadant Forhold nu falder udenfor *Retssfæren*, og omvendt, naar Retten udvider sit Omraade, at et Forhold nu falder indenfor *Retssfæren*.

Blandt de Samlivsregler, der falder udenfor *Retssfæren*, kan der sondres mellem to Grupper. a. For det første er der Regler, der *overhovedet ikke egner sig til at gennemføres med Rettens Tvang*. Medens saaledes den Regel, at Forældre bør forsørge deres Børn indtil en vis Alder, egner sig til at gennemtvinges med Magt, vilde en Regel, der berører det højere Følelsesliv, som f Eks den Regel, at man bør ære sin Far og Mor, ikke egne sig til Retsregel, ogsaa fordi Livet her frembyder en Mangfoldighed af individuelle Af- skygninger og særegne Forhold. b. Men selv, hvor *en Regel i og for sig egner sig*, rent teknisk set, til at være Retsregel, gør Retsordenen undertiden klogt i ikke at gennemføre den med Tvang, men at overlade den til Moralens Omraade af frivillig Tilslutning og Gennemførelse, idet Lovgiveren her ofte vil kunne gøre mere Skade end Gavn ved at blande Retsordenens ydre Tvang ind i Forholdet. En Regel som f Eks den, at Børn bør forsørge deres Forældre, naar disse bliver gamle, egner sig saaledes i og for sig meget vel til at være Retsregel, lige saa vel som den omvendte, der er Retsregel, at Forældre skal forsørge deres Børn. Naar Retsordenen dog gennemgaaende i Landene har afholdt sig fra at gribe ind med

Retsregler i dette Forhold, skyldes det formentlig, at det bedst trives i fuld Frihed, at denne Forsørgelse faktisk uden Tvang finder Sted i betydeligt Omfang, at den ganske særlig finder Sted overfor de Forældre, der selv, i de yngre Aar, har været mest for deres Børn, har bragt flest Ofre for disse, og at endelig i Nutidens Samfund Socialforsikringen mod Alderdom har taget sig af den mest nødvendige Minimumsdel af denne Opgave. Endelig maa fremhæves, at Retsordenen, som ovenfor nævnt, undertiden trækker sig tilbage fra en retslig Regulering af et Forhold, som den tidligere gennemførte. Eksempelvis kan saaledes nævnes, at dansk Ret tidligere, lige til 1923, efter Fr 5 Marts 1734 i visse, særlige Tilfælde tvang — med Fængsel som sidste Tvangsmiddel — en Mand til at ægte en Kvinde, han havde faaet et Barn med. Men ved Ægteskabslov I, Lov 30 Juni 1922, er denne Tvang blevet ophævet, se nævnte Lovs § 91.

2 Kapitel.

RETSREGLLEN. DEN KONKRETE AFGØRELSE. REGLENS AARSAGER.

DET fremhæves undertiden fra enkelte Sider, at Retten er et Kunstprodukt, at Retten lægger ligesom et Net af Regler over Livet, der hæmmer Livets egen naturlige, frie Udfoldelse. Gennem det foregaaende har jeg formentlig vist, at denne Opfattelse ikke stemmer med Virkeligheden. Udviklingen i det virkelige Liv viser, at det mægtige System af Retsregler, der i vidt Omfang behersker Nutidens Samfund, er vokset op af Naturens Skød med en uimodstaaelig Kraft, lige saa uundgaaelig, naturnødvendig som Cellen, Organismen, og Samfundet af selvstændige Organismer. Med dette Samfund hænger Retsystemet naturnødvendig sammen, ti Retten er intet andet end den til Samfundets Opretholdelse nødvendige Opførsel af de selvstændige Organismer.

Opfattelsen af Retten som Reglernes Net over Livet berører iøvrig ikke al Ret; den berører, som Ordene viser, kun den Ret, der bestaar i *Regelanvendelse*, ikke den Ret, der bestaar i konkrete Retsafgørelser. Man kunde paa Forhaand synes, at den kon-

Skik og Brug kaldes ogsaa ofte Konvention, og Regler, grundet i Skik og Brug, *konventionelle Regler*.

I Forretningslivet beror megen rigtig Opførsel paa frivillig fulgt Skik og Brug. Men det sker ofte, at Regler, der oprindelig alene er grundet i faktisk fulgt Skik og Brug i Handelslivet, senere af Retten — gennem Domstolene eller Lovgivningen — gøres til Retsregler.

krete Retsafgørelse var den mest idelle Form for Ret. Man skulde herefter aldrig følge Regler, men altid afgøre Livets enkelte Tilfælde ud fra hvert Tilfældes hele individuelle Beskaffenhed, efter nøje Afvejelse af alle dets mange forskellige Momenter. En saadan individualistisk Betragtning kan ogsaa støttes paa, at Livet bestandig frembyder nye Tilfælde, forskellige fra alle tidligere, og at det idethele er vanskeligt at skære alle Mennesker og Tilfælde over én Kam. Man kunde derfor synes, at den største Retfærdighed er den helt konkrete, individuelle Retsafgørelse.

Der er det rigtige i den individualistiske Opfattelse, at vi ved mange Beslutninger i det daglige Liv f Eks, om vi skal gaa eller køre til et Sted, om vi vil tage en Samtale, gaa til et Møde, et Selskab eller c j, om vi skal bygge et Hus eller leje det o s v, kan træffe Afgørelsen efter nøje Hensyntagen til alle det enkelte Tilfældes konkrete Omstændigheder, og at vi ogsaa i Retslivet bør overlade Dommeren paa visse Omraader at fælde Dommen paa en lignende konkret Maade. Men det er urigtigt deraf at ville slutte, at al Ret egentlig burde være konkret Retsafgørelse, og at Regelanvendelse er en mindre naturlig og mindre ideel Form for Ret. Det sande Forhold er i Virkeligheden, at Reglen vokser op af Livet selv, lige saa naturligt som selv den mest konkrete Afgørelse. Det gælder, som ovenfor vist, ogsaa paa andre Omraader af Livet, i Teknik, i Sprog, i Skik og Brug, Moral, saavel som i Retslivet.

Først bemærkes, at hvor konkret og individuelt man end vil træffe sin Afgørelse, kan man — baade i Teknik, Moral, Ret m v — simpelthen ikke lade være at tænke paa tidligere Erfaringer, og tage Hensyn til dem, inden man træffer sin Afgørelse. Man ligger under for et psykologisk Selvbedrag, hvis man tror, at man fælder nogen Afgørelse helt konkret. I Virkeligheden er der i ens Overvejelser forud for hver eneste Afgørelse i Livet ubevidst indvævet en Række større og mindre Erfaringer som Motiver til den kommende Handling. Dette beror paa det før fremhævede Faktum, at Livet *gentager sig*, at de samme Tilfælde gaar igen. Det er ikke

blot i den ydre, omgivende Natur, at Fænomener ustanselig frembyder *Ligheder* med hinanden. Selvom det menneskelige Samfundsliv er meget mere sammensat end Livet i den omgivende Natur, hos Planter og Dyr, sker det dog ogsaa i Menneskelivet, at mangfoldige Forhold og Tilfælde ligner hinanden eller er beslægtede; og dette muliggør *ensartede Afgørelser*, til Held for Menneskene, ti herved sker der en stor *Forenkling*, som letter os Livet og giver os et stærkt Herredømme over det, i Teknik, i Sprog, i Moral og Ret.

Spørger vi, hvilke er *de reale Aarsager til* det Fænomen i Livet, vi kalder: *Reglen*, maa man altsaa paa alle Livsomraader først nævne:

1. *Gentagelsen*, Lighederne i Livet og den deraf følgende *Forenkling*.

Men foruden denne fælles Aarsag findes der særlige Aarsager eller Grunde til *Reglen* paa Rettens og tildels ogsaa Moralens Omraade. Blandt disse særlige Grunde maa først nævnes én, der fuldtud gør sig gældende baade paa Moralens og paa Rettens Omraade. Denne Grund kunde man maaske kalde: *det karaktermæssige Enten-Eller* eller *Valget*.

2. *Valget*. I den Enkeltes Livsførelse er det ingenlunde altid saa, at Mennesket kan træffe en konkret Afgørelse, der forener alle tilstedeværende Hensyn. Dette kan vel til en vis Grad ske i de ovennævnte almindelige Tilfælde, af Beslutninger om at gaa til et Møde, Selskab, indgaa en Forretningsforbindelse o.l. Men undertiden staar den Enkelte i Afgørelsen overfor et Valg. Man kan ikke baade i Livets enkelte Øjeblikke tilfredsstille sin Lyst til Kokain eller Alkohol og dog samtidig bevare Sundheden, Kilden til en Række andre Lystfølelser. I disse Tilfælde kommer *Individualismen* tilkort med sit Program: i hvert Øjeblik at forene alle Hensyn. Paa store Omraader af Livet er Hensynene forskellige Tilbøjeligheder, som Mennesket gerne vilde forene; men Livet er, om man vil, for snevert til at kunne forene dem; Mennesket staar overfor

et haardt Enten-Eller, et Valg. Det samme gør sig ofte gældende paa Rettens Omraade, i Konflikten mellem to Menneskers Interesser. Disse kan være lige berettigede, lige vel begrundede, set fra det enkelte Tilfældes Synsvinkel. Men Livet tillader ikke nogen Forening af disse to lige rimelige Hensyn. Samfundets Retsorden staar overfor et haardt Enten-Eller og maa træffe sit Valg. Som Eksempel kan nævnes en Forfatters og en Kreditors modstridende Interesser i det Tilfælde, hvor Kreditor for at faa Betaling af Forfatterens Gæld til sig vil gøre Udlæg i dennes Forfatterret til en Bog og derved fremtvinge en Offenliggørelse af denne, som Forfatteren nægter at gaa med til. Baade Forfatterens og Kreditors Interesser kan her være lige vel begrundede, f. Eks. en Interesse hos Forfatteren i ikke at udgive en Bog, der ikke tilfredsstillter ham i dens nuværende Skikkelse, og Kreditors lige saa legitime Interesse i at faa sine Penge. Som andet Eksempel kan nævnes det Tilfælde, at Ejeren, A, mister sin Ting ved Tyveri, og Tyven, B, sælger den videre til C, der er i god Tro. Ogsaa her er de to kolliderende Interesser, A's og C's, lige berettigede; men Samfundet er ogsaa her nødt til at træffe et Valg. I Tilfældet: Forfatter ktr Kreditor giver Samfundets Retsorden i Nutiden Forfatterens Interesser Fortrinet og nægter altsaa Kreditor Ret til Udlæg i Forfatterretten, d. v. s. til at udgive Forfatterens Værk mod dennes Vilje. I Tilfældet: Den oprindelige Ejer ktr godtroende Køber giver Samfundets Retsorden under de nævnte Omstændigheder (Tyveri fra B's Side) den oprindelige Ejer Fortrinet (Ret til at søge Tingen tilbage fra C).

Det, der afgør Valget i alle de nævnte Tilfælde, baade ved den Enkeltes Valg mellem to Tilbøjeligheder og ved Samfundets Valg mellem de to Menneskers kolliderende, berettigede Interesser, er

Som Eksempler paa, at det i visse Tilfælde har været muligt for Retsordenen at finde en vis Art Forsoning mellem de kolliderende Interesser kan nævnes Reglerne om Ekspropriation og Nødret, hvor A's mindre Gode ofres til Fordel for B's større Gode, men hvor A faar Erstatning af B, og Reglen om Tilbagesøgning (Vindikation) af *faste Ejendomme*, hvor den op-

Løsningen paa lang Sigt, d v s den Afgørelse, der, naar den gennemføres i alle kommende Tilfælde af samme Art, giver det (i første Tilfælde) for Individet eller (i de to sidste Tilfælde) for Samfundet gavnligste samlede Resultat. Men denne Helhedsløsning af de mange ensartede Tilfælde i Livet er netop *Reglen*.

Individualismen ser altsaa for lyst paa Livet, naar den mener i alle Livets Tilfælde at kunne forene eller forsone alle Hensyn. Dette bør man naturligvis altid forsøge. Men i mangfoldige Tilfælde er det ikke muligt; Livet selv kræver et Valg.

Dette Valg, som betyder, at Reglen maa følges ubetinget, i alle Kollisioner mellem Tilbøjeligheder (i den Enkeltes Liv) og Interesser (hos de to Personer), vil undertiden af Menneskene føles som urimelig haardt. Livet falder imidlertid let fra hinanden, den gavnlige Helhedsløsning smuldrer bort, hvis Reglens Bud ikke følges i *alle* Tilfælde. Selve dette: urokkeligt, ubøjeligt, i alle Tilfælde, uden Undtagelse at kunne underkaste sig en Regel, der bringer Bud fra et højere Syn paa den Enkeltes og Samfundets Liv, er et Udtryk for: *Karakter*, den Egenskab, der baade hos den Enkelte og Samfundet fører til de højeste Maal, de største Resultater, og er et Adelsmærke for den menneskelige Slægt. Der bør i ethvert Menneske, særlig hvor det gælder dets egne Tilbøjeligheder og Interesser, være noget af Malmet hos hin romerske Feltherre, Titus Manlius Torquatus, der lod sin egen Søn henrette, for at Reglens ubetingede Bud kunde ske Fyldest. Der var i dette enkelte Til-

rindelige Ejer, ligesom ved Løsøre, beholder Ejendomsretten, men hvor den tinglyste godtroende Køber (efter dansk og norsk Lov) faar Erstatning af Staten for sin Interesse i den vindicerede Ejendoms Værdi. *Fuldkommen* er Forsoningen af de kolliderende Hensyn dog end ikke i disse Tilfælde, ti saavel for Ejeren, hvis Ejendom ofres i Ekspropriationstilfældet og Nødretstilfældet, som for den godtroende Køber i sidstnævnte Tilfælde, vil den mistede Ejendom ofte være noget andet og mere end en Pengeværdi, ofte have en personlig, sjælelig Værdi; og for Skuffelsen ved at miste denne Værdi bringer Retsordenen selv ved de nævnte Regler ingen forsonende Erstatning, intet adækvat Bodemiddel.

fælde meget, der talte til Undskyldning for denne unge Mand, der netop ved sin Dristighed og Tapperhed lod sig friste til Nærkamp med Fjenden. Men Statens Liv stod paa Spil; i den Folkets Skæbne afgørende Kamp blev det nødvendigt at følge den strategiske Plan, at ingen enkelte Troppedele isoleret maatte indlade sig i Nærkamp med Fjenden; og derfor maatte den ubetingede Regel blive, at ingen under Dødsstraf maatte indlade sig herpaa. Med hvilken urokkelig Tillid og Tryghed kunde ikke Hæren og Folket lægge sin Skæbne i den Feltherres Hænder, der uden Personsanseelse ubøjjelig haandhævede Livets nødvendige haarde Regel. Det var ved Malmet i saadanne Karakterer, at det romerske Folk vandt Verdensherredømmet. Men hvad der gælder i det Store, gælder ogsaa i det Smaa i Menneskelivet. Der vil fra det mindste til det største, i ethvert Menneskes og ethvert Samfunds Liv komme adskillige Torquatus-Valg, mellem modstridende Tilbøjeligheder, Lyster, Interesser.

3. *Sikkerheden.* I de ovenfor under 2 nævnte Tilfælde er den ensartede Afgørelse efter Reglen i alle de konkrete Tilfælde helt rigtig; den kan i intet Tilfælde blive anderledes, som Livet nu en Gang er. Der findes imidlertid Grupper af Tilfælde, hvor Retsreglen vel maa siges at træffe det rigtige i de fleste Tilfælde, men hvor den dog i enkelte Tilfælde maa erkendes at være uretfærdig. Naar vi alligevel ogsaa her opretholder en ubetinget Regel, skyldes det, at Retsordenen ikke kan betro Menneskene, Borgerne og Myndighederne, at bevilge Undtagelser fra Reglen. Eksempelvis kan vi belyse dette ved en Retsregel som den, at alle skal holde deres Løfter om Ydelser af økonomisk Værdi. Naar Personer f Eks ved Gældsbreve lover at betale en Sum Penge, maa Domstolene ubetinget, i alle Tilfælde fremtvinge denne Gælds Betaling, selvom den i enkelte Tilfælde kan virke altfor haardt. Samfundet kan nemlig, grundet paa Menneskenes Upaalidelighed, ikke tillade Skyldnere at fritage sig for en Betaling ved Erklæring om at være i Nød; og Samfundet kan heller ikke betro Dommerne at bevilge en saa-

dan Fritagelse i Undtagelsestilfælde, ti Dommere er som alle Mennesker ufuldkomne, og det er kun yderst faa, der besidder en saa dyb Menneskekundskab og idethele Evne til at trænge helt tilbunds i Livets enkelte Tilfælde og dets mange Momenter, at de her kunde træffe den helt retfærdige Afgørelse. Tilliden til indgaaede Forpligtelser vilde rokkes i Samfundet, dersom det var overladt en slet Skyldner eller en mere eller mindre menneskekyndig Dommer at fritage for Pligten i enkelte Tilfælde. Dette vil altsaa sige, at *Sikkerheden* i Menneskelivet kræver den ubetingede, ubøjelige Regel. Ganske særlig er det en Betyggelse for Borgerne mod *Vilkaarlighed fra Myndighedernes Side* at vide, at Domstolen ubøjelig følger faste Regler i Kollisionerne mellem de mange forskellige menneskelige Interesser.

Det ovenfor under 1 fremhævede Motiv til Retsreglen, den ved *Gentagelsen* muliggjorte *Forenkling* af Retsvæsenets Administration virker nu ofte sammen med det her under 3 fremhævede Motiv til Reglen, *Sikkerhedshensynet*. Det vilde f Eks i og for sig være en ideel Ordning, at unge Menneskers Myndighed indtraadte, naar de havde naaet den til Forvaltning af deres Økonomi fornødne aandelige Modenhed og Erfaring, hvilket Stadium naturligvis indtræder i meget forskellige Aldre, alt efter Menneskenes individuelle Modenhed. Alligevel fastslaar Retsordenen (i de fleste Kulturlande) over en Bank, at alle Mennesker — uden Hensyn til individuelle Forskelligheder — bliver myndige i økonomisk Henseende, naar de bliver 21 Aar. Baade det fremhævede *Sikkerhedshensyn* og *Forenklingshensyn* fører her i samme Retning. Øvrigheden har hverken tilstrækkelig dyb Menneskekundskab til med fuld Retfærdighed i hvert enkelt Tilfælde at kunne afgøre, om et Menneskes Karakter og Modenhed nu berettiger ham til at opnaa Myndighed, eller *Tid* til at fordybe sig i dette vanskelige psykologiske Spørgsmaal ved de mangfoldige Mennesker, det her drejer sig om. Faste Regler om Tider og Terminer som 21 Aars Reglen — eksempelvis kan ogsaa nævnes Hævdreglens 20 Aar, Forældelses-

reglens 5 eller 20 Aar — betyder en overordenlig Forenkling i hele Retsvæsenets Arbejde.

Naar vi saaledes forskyder en Regel fra en konkret Hensyn- tagen til hvert enkelt Tilfælde — f Eks fra nævnte Regel om, at man bliver myndig, naar man er moden dertil — til en Regel med et ydre, fast Skelnemærke, — til, at man bliver myndig, naar man er 21 Aar, — siger vi, at Lovgivningen har foretaget en *retstek- nisk Forskydning* af Reglen.

Disse retstekniske Forskydninger maa dog ikke drives videre end højst nødvendig; og fordi en skarp Termin eller en bestemt Aldersregel kan være rimelig paa ét Omraade, kan den være gan- ske urimelig paa et andet. Forskydningen kan blive for grov. Me- dens det saaledes kan være rimeligt, praktisk fornuftigt at give alle 21aarige Myndighed, er det derimod temmelig urimeligt at give alle 21aarige eller 25aarige politisk Valgret og dermed Ind- flydelse paa Valg af Landets Styrere og af Program for dets Styrelse.

Det er forstaaeligt, at der ved de særlig sikkerhedsbestemte og retsteknisk forskudte Regler er Muligheder for, at der i enkelte Tilfælde kan opstaa Konflikter mellem Ret og Moral. Den faste Gældsinddrivelsesregel kan saaledes i enkelte Tilfælde bruges af en Kreditor i Strid med den Moral, der byder ham ikke at skade sin Næste.

Nutidens Lovgivning søger at bøde paa saadanne Haardheder ved at give fast afgrænsede Underregler. Saaledes giver Loven i mange Stater den Underregel under Gældsinddrivelsesreglen, at ikke blot Skyldnerens Klær, men ogsaa hans Hjemms Bohave inden- for en vis Grænse er fritaget for Kreditors Udlæg. Undertiden hjemler Loven ogsaa en særlig begrænset Undtagelsesregel ved de faste Terminer, f Eks Adgang for Øvrigheden til at give en Person under 21 Bevilling til at være myndig.

Særlig ved Strafferegler kan der opstaa dybe Konflikter mel- lem Ret og Moral. Nutidens Lovgivning om Forbrydelser søger dog

i vidt Omfang at undgaa eller formilde disse Konflikter, dels ved at give vide Strafferammer og tillægge den handlendes Motiv, Alder o l stor Betydning og dels ved at give Adgang til at anvende andre Retsmidler end Straf.

Det vil fremgaa af det ovenfor anførte, at det er urigtigt, naar man ofte har karakteriseret Retslæren som en *normativ* Erkendelse, altsaa en Erkendelse, der altid udtrykkes i Normer, i Regler. Retten bestaar, som paavist, baade i Afgørelser efter Retsregler og i individuelle Retsafgørelser. Det er kun i den mest formelle Betydning, at man ogsaa kan kalde Dommerens rent konkrete Retsafgørelse for Udslag af en Norm, nemlig af den Regel, særlig en Lovregel, der bemyndiger Dommeren hertil. Realiteten er dog, at Domstolene paa visse Omraader kan træffe deres Afgørelser efter et konkret Skøn over det enkelte Tilfældes samtlige Omstændigheder. Heller ikke her maa imidlertid overses den Vejledning for Dommeren, der kan ligge i hans egne tidligere Erfaringer og i de etiske Grundsætninger, der er Udtryk for Menneskehedens Erfaringer gennem Aartusender.

3 Kapitel.

RETTENS FORMAAL.

OVERSIGT OVER RETSYSTEMET. RETTIGHEDER OG PLIGTER.

I.

DE Regler for menneskeligt Samfundsliv, som Retten med Magt gennemtvinger, tilsigter, som berørt, i første Række at gennemføre det Krav, uden hvilket intet Samfund kan bestaa, nemlig, at Mennesker ikke indbyrdes skader hinanden. Herved sikres ikke blot Menneskers Liv, men først og sidst ogsaa Arbejdsfreden i Samfundet. Som i Etikken fremhævet, gaar de fleste Love, lige fra Mose Lov og Hammurabis Lov til Nutidens Straffe- og Erstatningslove ud paa dette: med Magt at hindre Mennesker i at tilføje hinanden Skade.

Men dette er ikke tilstrækkeligt til at gennemføre en planmæssig Samfundsordning, som er Rettens Formaal. Idethele kræver dette Formaal Gennemførelsen af de Grundsætninger, som blev fremhævet i Etikken, altsaa: 1. at Mennesker ikke skader hinanden indbyrdes uden højere, af Samfundet anerkendt Grund, og at de hjælper hinanden i Nød, 2. at Enhver opnaar den Virksomhed eller Stilling i Samfundet, som hans Karakter og Evner gør ham særlig egnet til, 3. at Enhver opnaar den Løn, som svarer til hans Arbejdsindsats eller anden af Samfundet anerkendt Indsats, 4. at Enhver

Danske og Norske Lov siger i Fortalen: Hvis ethvert Menneske var retsindigt og vilde nøjes med det hannem med Rette tilkom og ikke søge *sin Næstes Skade*, da gjordes ingen Lov fornøden.

bidrager positivt til de Foranstaltninger af Samfundet, som er til fælles Gavn for alle Samfundets Medlemmer. En Handling, en Foranstaltning, en varig Indretning, hvis Virkninger berører større eller mindre Krese i Samfundet, maa være til Gavn for disse Krese eller for Samfundet i dets Helhed.

De menneskelige Handlinger, der er Brud med Grundsætning 1, altsaa de som skader Næsten uden højere Grund, kaldes retstridige Handlinger, og modvirkes af Samfundets Retsorden med forskellige Magtmidler, navnlig Straf, Erstatning, Vindikation og anden Genoprettelse af den tidligere Tilstand, der bestod, før den retstridige Handling blev begaaet. Grundsætningerne 2 og 3 er kun ufuldkomment gennemført selv i Nutidens Samfund. Grundsætning 4 har under Samfundets Udvikling faaet en større og større Anvendelse og omfatter i Nutidens Kultursamfund en Række store Opgaver, haade aandelige og økonomiske. I ældre Tid bidrog Borgerne ofte med personligt Arbejde til disse Opgaver, f. Eks Bøndernes Statshoveri i mange Lande ved Anlæg og Vedligeholdelse af Veje. I Nutiden bidrager Borgerne næsten udelukkende med Penge, nemlig ved Skatterne, til de fælles Samfundsopgaver. Her ved tvinges Masserne til at se ud over deres egen snevre Interesseskres og at tænke paa samtlige Menneskers Vel. De tvinges ikke blot til at se ud over deres egen lokale Kres og hen til Landets økonomiske og sundhedsmæssige Interesser, ved Bidragene til Veje, Gader, Broer, Havne, Jernbaner og andre offentlige Transportmidler, Hospitaler o l, men ogsaa til at støtte det aandelige Liv, som mangfoldige ingensomhelst Interesse har for, gennem Bidragene til Videnskab (Skoler, højere Læreanstalter o l) og Kunst. Erfaringen viser forøvrig, at dersom Samfundsmagten, Staten, ikke tager sig af en vigtig Kulturopgave, økonomisk eller aandelig, vil de dygtigste blandt Borgerne, før eller senere, selv gennemføre den, under

Ved Vindikation forstaas Krav ved Domstolene paa Udlevering af en Ting, der med Urette befinder sig i en andens Besiddelse.

en frivillig Sammenslutnings Form. Ofte er Borgerne under denne Form bedre i Stand til at løse den end Staten. De Sammenslutninger, jeg har kaldt Samfund indenfor Samfundet, har under en driftskommunistisk Form i vidt Omfang organiseret Samfundets Behov for fælles Produktion, Indkøb, Kredit, Opsparing, Forsikring, Boliger m v (Andels- og Brugsforeninger, Kreditforeninger, Sparekasser, Forsikringselskaber, Boligforeninger). Nutidens Samfund tenderer henimod større og større Sammenslutning om Fællesopgaver. Undertiden sker det, at det, der begynder som frivillige Sammenslutningers Opgaver, ender med at overtages af Staten; dette gælder saaledes den nu samfundsmæssig organiserede Forsikring mod Alder, Sygdom, Invaliditet og Arbejdsløshed.

Ser man, hvorledes Samfundets Ledere efterhaanden gennem Tidernes Løb har tvunget Menneskene mere og mere ind under disse Rettens Grundsætninger, bliver det klart, at Retsordenen er et Mindretals, en Elites gigantiske Forsøg paa at hæve den øvrige Menneskehed opad til Virken for de højeste Maal, for en Tilværelse under de højeste Livsformer. Retsordenen er de Udvalgtes Riddervagt om Menneskehedens Idealer. Med Sværdet har denne Riddervagt gennem Aartusender tvunget den genstridige Menneskehed, Dyret i Mennesket, til at afstaa fra at dræbe, saare og paa anden Maade skade hinanden, en Skade, der baade i sig selv er Ulykke og Lidelse og som hindrer Menneskehedens produktive Arbejde. Men Retsordenen har ogsaa fremtvunget et vist Samarbejde om nødvendige fælles Opgaver, lige fra den Gang, da Flodlandenes Herskere tvang Folket til fælles Arbejde paa Kanaler og Diger til Oversvømmelsens Regulering, til Nutidsamfundet med dets mangfoldige offentlige Arbejder. Hvor Statens Indgriben ikke slog til, ledede Eliten mangfoldige Mennesker til Samling om Fællesopgaver gennem frivillig Sammenslutning. Og i Fremtiden maa Retsordenen, som senere skal vises, i langt højere Grad end hidtil med Magt søge at tvinge Menneskene til at indrømme hinanden den Stilling og den Løn, hver enkelt fortjener.

Den Elite i Samfundet, der som Retsordenens Vogtere, Lovgivere og Dommere, ned gennem Tiderne har kuet Dyret i Mennesket til ikke at skade Næsten, har herunder ogsaa set det som en særlig Opgave at beskytte de Svage mod at blive undertvunget og udnyttet af de Stærkere. Bydende lyder denne Stemme imod de Stærkere gennem Lovbøgerne ned gennem Tiderne fra de ældste til vore Dage. Vi hører den i Hammurabis saavel som i Chr. den V's Lov og i den nyeste nordiske Fælleslovgivning. Danske og norske Lov indskærper Dommerne, at de ganske særlig skal tage under deres Beskyttelse Enker og faderløse og de, som »med Vold tvinges«. Hammurabi siger mere end 3000 Aar tidligere: »Forat den stærke ikke skal undertrykke den svage, forat faderløse og Enker skal faa deres Ret forat haandhæve Landets Ret og give de undertrykte deres har jeg i Babylon skrevet mine kostelige Ord paa mit Mindesmærke og stillet dem op foran mit Billede som Retfærdighedens Konge.«

Hvor Nutidens Samfund giver Menneskene en Særret til et vist Omraade, navnlig en Ejendomsret, eller Friheder til Handling, der kan gribe ind i andre Menneskers Goder, indskærper Retsordenen samtidig, at Særretten vel i Almindelighed maa udøves, men dog ikke i den udelukkende Hensigt at skade Andre (jfr den tyske borgerlige Lovbog § 226), og at Friheden til at kontrahere og konkurrere ikke maa udøves overfor Medkontrahenter og Konkurrenter paa en Maade, der strider mod almindelig Hæderlighed (jfr f Eks den nordiske Aftalelovs § 33, Generalklausulen i den danske Konkurrencelov § 15, norsk Lov § 1, tysk Lov § 1). Forsikring dækker aldrig forsætlig tilføjet Skade, heller ikke ved Ansvarsforsikring (se den nordiske Forsikringsaftalelov § 18). Kontrakter, indgaaet under Anvendelsen af Vold, Svig, Udnyttelse af en Andens Nød, er ugyldige. Moralske Kvaliteter sætter Retsordenen ogsaa ofte som Betingelse for særlige Retsvirkningers Indtræden. Hævd over en Ejendom vindes saaledes kun af den Besidder, der er i god Tro. Ejendomsret til en Genstand, man har købt af en Person, der ingen

Ret har til den, kan kun vindes af den, der er i god Tro. Ogsaa som Betingelse for eksstinktiv Frembringelse, Tilvækst og Frugterhvervelse kræves god Tro. *De faktiske Magtstillinger i Livet gælder saaledes i Retsordenens Øjne intet, naar den moralske Kvalitet mangler.*

Alle disse Regler er vel i og for sig kun Anvendelser af Retfærdighedens Grundsætning 1, at Mennesker ikke skal skade Næsten; men disse særlige Regler viser, hvor nøje Retsordenen følger Grundsætningen selv ind paa Omraader, hvor den i Forvejen har givet Borgerne Særrettigheder til at udnytte Goder eller Friheder til at handle. Retsordenen slipper end ikke her, paa deres Enemærker, Menneskene og deres dyriske Skadetilbøjelighed af Syne.

I de nævnte Regler, der træffer Afgørelsen efter rent sjælelige Kvaliteter, som Hæderlighed, god Tro o l, falder Ret og Moral sammen. Men Konflikter mellem Ret og Moral vil idetheletaget mere og mere svinde i Antal og Styrke, efterhaanden som Samfundsmagten gennemfører Retfærdighedens fire Grundsætninger. Men selv med det mest ideelle Retsystem beror det i sidste Instans paa Dommerens Menneskekundskab og anden Indsigt i Livet, om Konflikter mellem Ret og Moral skal undgaaes. Selv den bedste Retsregel kan føre til urigtige Afgørelser, naar Dommerens Menneskekundskab og Indsigt i Livet svigter. Paa et bestemt Omraade faar Konflikten mellem Ret og Moral ofte en særlig alvorlig Karakter selv i Nutidens Ret, nemlig paa Strafferettens Omraade. Adskillige Digtere giver gribende Skildringer netop af disse Konflikter. Eksempelvis kan nævnes Tolstojs Bog: Opstandelse, Ibsens: et Dukkehjem, Jakob Knudsens: Den gamle Præst. En menneskekundig og erfaren Dommer, der ikke nøjes med at konstatere Forbrydelsen, men søger ind i dette Menneskes Forhistorie, vil alle-

Det er ikke Meningen med Fremhævelsen af de nævnte 4 Grundsætninger at paastaa, at de er udtømmende. Det er vanskeligt at give en fuldstændig Beskrivelse af Retfærdighedens Omraader. Men de nævnte 4 Grundsætninger omfatter, saa vidt jeg kan se, de største og vigtigste Omraader.

rede under Nutidens Straffelove i Kulturstaterne kunne naa til forholdsviis forstaaende Afgørelser i de nævnte Bøgers Tilfælde, nemlig ved Anvendelse af Reglerne om Hensyntagen til Motivet og andre individuelle Omstændigheder og de vide Strafferammer. Men, hvis der skabes et nyt Samfund paa andre Omraader af Retslivet, vil der ogsaa kunne gennemføres en dybtgaaende Forandring af Strafferetten og Strafferetsplejen i organisk Sammenhæng, der kan give de etisk helt rigtige Afgørelser ogsaa paa dette Omraade (se sidste Del om Retsaandhævelsen).

Ved Moral forstaaes her ikke paa alle Punkter det samme som den nedarvede Moral. Denne anerkendes kun i det Omfang, den videnskabelig etisk kan begrundes, efter den eksperimentalt vurderende Erfaringsmetode. Men som i Etikken vist, bestaar de vigtigste Grundsætninger i den nedarvede Moral den videnskabelige Erfaringsetiks Prøvelse. Disse Grundsætninger er rigtige Udtryk for Menneskelivets Erfaringer gennem Aartusender.

Det enkelte Menneskes individuelle Moralopfattelse kan Retsordenen ikke tage Hensyn til. Det gælder naturligviis for det første, hvor denne individuelle Opfattelse ikke kan videnskabelig etisk begrundes. Men dernæst maa Retsordenen idethele kræve sine Regler opfyldt, selvom de paa enkelte Punkter ikke videnskabelig etisk kan forsvares. Selv den ufuldkomne Retsorden maa lydes, som Sokrates saa stærkt fremhævede ved sin Død (i Kriton).

II.

Ordet Ret tages i to Betydninger. Dels 1) betyder det hele den af Samfundet satte Ret, hele Systemet af Retsregler og Afgørelser, der ordner de menneskelige Livsforhold, og dels 2) den det enkelte

I den nuværende danske Grundlovs § 77 staar der: Ingen kan paa Grund af sin Trosbekendelse unddrage sig Opfyldelsen af nogen almindelig Borgerpligt.

Menneske tilkommende Ret, ogsaa kaldet Rettighed. Vi har f Eks flere Retsregler, der forbyder at angribe et Menneskes Liv og Frihed. Disse Regler er den af Samfundet anordnede Ret; og i Kraft af den tilkommer der hvert Menneske en Ret til Liv og Frihed. Vi kan ogsaa udtrykke denne Sprogbrug saaledes: vi siger, 1) at det er Ret i Samfundet, at man ikke maa skade en Andens Liv og Frihed; og vi siger, 2) at Personen A som Følge heraf har en ham tilkommende Ret til sit Liv og sin Frihed.

Medens Ret i Betydning 1) maa defineres, som i det foregaaende fremhævet, altsaa som den af Samfundet ved dets Myndigheder med Magt gennemførte Ordning af de menneskelige Samlivsforhold, maa Ret i Betydning 2) defineres som *et det enkelte Menneske tilkommende, af Samfundets Myndigheder med Magt overfor andre Mennesker beskyttet Gode*. Denne Samfundets Beskyttelse med Magt af et Gode kaldes *Retsbeskyttelse*; og Godet kaldes foruden en Ret ogsaa et *Retsgode*. Et Gode kan defineres som et indre eller ydre Fænomen, der giver Menneskene Tilfredsstillelse af Behov eller Lystfølelser eller begge Dele. Som Eksempler paa Goder, der er Retsgoder, altsaa beskyttede af Retsordenen, kan nævnes: Liv og Legem, Frihed, ydre Genstande — faste Ejendomme eller Løsøre, — Forfatterværker, Kunstværker, Opfindelser o l.

Hvor den positive Lovgivning i et Land anvender Ordet »Ret«, kan det betyde snart Ret i ovennævnte Betydning 1) (ogsaa kaldet den objektive Ret), snart Ret i den under 2) angivne Betydning. I hvilken Betydning det er taget, vil i Reglen fremgaa af Sammenhængen, hvori Ordet »Ret« forekommer i den paagældende Lovbestemmelse.

Det hele System af Retsregler og Retsafgørelser, der beskytter de menneskelige Goder, altsaa Ret i Betydning 1), kaldes *Rets-*

Hvor en Lovbestemmelse bruger Ordet »Rettighed«, maa den, hvor den ikke udtaler det modsatte, antages at tage dette Ord i Betydning 2) og altsaa at henholde sig til denne Retslærens almindelige Definition, se f Eks i dansk Ret Tinglysningslovens § 1: *Rettigheder* (over fast Ejendom).

ordenen. *Samfundsmagten*, der ved sine Myndigheder gennemfører denne Retsbeskyttelse, kaldes ogsaa *Staten*.

Retsordenen kan deles i *Retsordningen*, d v s selve den retslige Ordning af Livsforholdene og *Retshaandhævelsen*, d v s den Magt-anvendelse, som Samfundet sætter i Gang, naar Retsordningen trues eller krænkes.

Retshaandhævelsen har 3 Arter af Haandhævelsesmidler: den afværgende (Forbud, Nødværge o a), den oprettende (Erstatning, Vindikation o a) og den straffende.

Fra gammel Tid inddeles Retten i *Privatret* og *offenlig Ret*; men man har undertiden lagt forskelligt ind i disse to Omraader. Den bedste Deling faar man her efter min Opfattelse, naar man til den offentlige Ret alene henregner Statsretten, taget i vid Forstand, altsaa: Forfatningsretten og Forvaltningsretten, alle Forhold vedrørende Statens og Kommunernes Forfatning og Styrelse. Den private Ret omfatter herefter: Personretten, Familie- og Arveretten, Ejendomsretten, herunder Fordringsretten.

Herefter omfatter den offentlige og den private Ret tilsammen hele Retsordningen. Retshaandhævelsen falder da udenfor begge Omraader; og dette er ogsaa det naturlige, efter som Retshaandhævelsens Ret (Strafferet, Erstatningsret o l og deres Gennemførelse i Retsplejen) angaar baade den offentlige og private Ret. Borgernes Rettigheder, baade i privatretlige og offentligretlige Forhold, beskyttes jo overalt ved Retshaandhævelsens Midler og gennem Retsplejen.

Privatretten inddeles fra gammel Tid i *personlige Rettigheder* og *Ejendomsrettigheder*. Under de førstnævnte gaar Retten til Liv og Legeme, Frihed, Ære, Fred, o l; under Ejendomsrettigheder indbefattes to Grupper af Rettigheder, der efter min Opfattelse maa karakteriseres som *individuel Ejendomsret* og *artsbestemt Ejendomsret* eller Fordringsret. Hidtil har man kaldt disse to Grupper for *Rettigheder til Ting* (faste Ejendomme og Løsøretning) og *Fordringsrettigheder*. I nyere Tid har man imidlertid maattet aner-

kende Ejendomsret ikke blot til Ting, men ogsaa til Elektricitet og andre Naturkræfter, ligesom man sikkert ogsaa maa henregne Forfatter-, Kunstner- og Opfinderrettigheder til Ejendomsretten, som aandelig Ejendomsret, ti baade over Naturkræfter og over Forfatter- og Kunstværker og Opfindelser har Retsordenen i nyeste Tid indrømmet den, hvem disse Kræfter og Værker tilhører, de samme Beføjelser, som Retsordenen giver Ejere over Ting. Disse Beføjelser, der udgør Ejendomsrettens Indhold, er, saa vidt jeg kan se, følgende Beføjelser: 1) til faktisk at raade over sin Ejendom (indre Raaden), 2) til at sælge, pantsætte og paa anden Maade at kontrahere om sin Ejendom (ydre Raaden), 3) at belaste samtlige sine Ejendomme med almindelige Gældsforpligtelser, og 4) til at disponere over sin Ejendom som Arv efter sig.

Hvad er nu det særlig ejendommelige ved de Goder, som Retsordenen giver Borgerne de ejendomsretlige Beføjelser 1) - 4) over?

Af de forskellige Goder, Samfundet anerkender som Retsgoder for de enkelte Borgere, er der en Række Goder, der er *uadskillelig knyttet til den Enkeltes legemlige eller sjælelige Liv* og beror paa den uforstyrrede Væren eller Virken af dette legemlige og sjælelige Liv. Hertil hører navnlig Retten til Liv og Legeme (beskyttet mod Manddrab og andre Legemskrænkelser), til Ære og Frihed, og til det private Livs Fred. Men foruden disse Goder findes der en Række andre Goder, der er knyttet til *Genstande*, der har deres *selvstændige Tilværelse udenfor den Enkeltes legemlige og sjælelige Liv*, som *kan bestaa uafhængig* af dette. Selvom de ofte er skabt af den Enkeltes legemlige eller sjælelige Virksomhed, fører de efter deres Skabelse en Tilværelse uafhængig af den skabende Person og dennes Liv. De er: *særlige, begrænsede Udsnit* af den ydre eller indre Verden. Hertil hører de ydre, materielle Genstande eller Tingene, men hertil hører ogsaa Forfatter- og Kunstværker, Opfindelser, Mønstre, Varemærker, en Forretnings Søgning (goodwill), endvidere en Persons Navn, et Firma. *I denne ejendommelige Egenskab* ved disse Goder, at de er *særlige, begrænsede Dele* af

Tilværelsen og ligger *udenfor den Enkeltes Person*, selv udenfor deres Skabers Person, idet de efter Skabelsen eller Frembringelsen har løsrevet sig fra dennes Liv og kan fortsætte deres Eksistens uafhængig af dette, *ligger* netop *Muligheden* for, at Samfundet kan give Borgerne de fremhævede Beføjelser 1) - 4) over disse Goder. Jeg siger udtrykkelig kun, at der er en *Mulighed* for at give en Enkelt nævnte Beføjelser over disse særlig udskilte Goder. Ti det er ikke paa Forhaand givet, at Samfundet anser det for rigtigt at give en Enkelt en Eneraaden over saadanne Goder. Det afhænger af, om et saadant Særgode er opstaaet ved en Enkelts *Arbejdsindsats* eller en anden af Samfundet anerkendt *Indsats*. Det Særgode, vi kalder *Navnet*, faar man saaledes som Vuggegave eller paa anden Maade uden nogen *Arbejdsindsats* e l fra ens Side. Dels af denne Grund og dels paa Grund af Samfundets Interesse i sikker Individualisering og dels paa Grund af Navnets intime Tilknytning til Bærerens Personlighed kan Samfundet ikke give den Enkelte Beføjelserne 1) - 4) over hans Navn. Navnet kan saaledes hverken sælges eller pantsættes, tilegnes af Kreditorer eller være Genstand for Arv. *De særlig udskilte Goder, som derimod skyldes en Arbejdsindsats* fra den Enkeltes Side eller en anden samfundsmæssig værdifuld *Indsats*, giver *Samfundet i Reglen Beføjelserne 1) - 4)*.

Et saadant særlig udskilt Gode kalder vi den Enkeltes *Ejendom*; og Beføjelserne 1) - 4) kalder vi *Ejendomsretten*. Efter min Opfattelse kan dette Gode, den Enkeltes *Ejendom*, defineres saaledes: »Begrebet *Ejendom* er ethvert særligt, begrænset Udsnit af den ydre eller indre Verden, som i Kraft af en *Arbejdsindsats* eller anden af Retsordenen anerkendt Grund naturlig tilhører en bestemt Person saaledes, at han er berettiget til at raade over det i Kraft af *Ejendomsrettens* ovenfor angivne Beføjelser«.

Grundinddelingen af de private Rettigheder skulde altsaa i og for sig blive: de *personlige Rettigheder* og *Rettigheder over de særlig udskilte Goder*. Et naturligt Navn for den sidste Gruppe er

Særrettigheder. Men da langt den vigtigste og mest omfattende af disse dog er *Ejendomsrettighederne*, og da de, der falder udenfor disse, som Navneretten, paa Grund af dens stærke personlige Tilknnytning kan henregnes til de personlige Rettigheder, kan vi stadig beholde den gamle Sondring mellem personlige Rettigheder og Ejendomsrettigheder.

Ejendomsrettigheder, altsaa de Rettigheder, hvorover Borgerne har Beføjelserne 1) - 4), falder i Nutiden i 3 Grupper:

I. Ejendomsretten til ydre, legemlige Genstande, Ting (fast Ejendom og Løsøre) og Naturkræfter. Fordringsrettigheder.

II. Ejendomsretten til Aandsværker, aandelig Ejendomsret: Forfatter- og Kunstnerrettigheder, Patent- og Mønsterrrettigheder.

III. Ejendomsretten til individuelt oparbejdede Krese af Erhvervsforbindelser og de ydre Kendetegn herpaa (en Forretnings Søgning, Kundekres, good-will, og de dertil knyttede Varemærker og andre Forretningskendetegn).

Hvis man til Fordringsrettigheder kun henregner de artsbestemte, altsaa Krav paa Pengeydelser eller andre artsbestemte Ydelser, kan man dele Ejendomsrettighederne i 2 Hovedgrupper: A Individuel Ejendomsret og B artsbestemt Ejendomsret. Til A hører da alle Rettigheder til Ting, Naturkræfter, Aandsværker, Erhvervsforbindelser med Varemærker o l; og til B Fordringsrettigheder. Til B hører Krav paa Penge og andre artsbestemte Ting og Krav paa Arbejdsydelser. Disse sidste er en mærkelig Art artsbestemte Ydelser, der, hvis de skal præsteres af en bestemt Person, faar et vist individuelt Islæt. Hvis der ikke er lagt nogen Vægt paa, at Arbejdet udføres af en bestemt Person, er Fordringen paa Arbejdsydelser rent artsbestemt. Hvis der er lagt Vægt paa, at Arbejdet netop udføres af Personen A, er Fordringen for det første artsbestemt i den Forstand, at, hvis A ikke præsterer Arbejde, kan han i Nutidens Kulturstater i Reglen ikke tvinges dertil (saaledes som ved Krav paa Erlæggelse af Ting og anden individuel Ejendom), men maa istedenfor betale en Sum Penge i Er-

statningsydelse. Men selv den principale Ydelse, Arbejdet af A, er, saalænge det ikke har materialiseret sig i et bestemt Arbejdsresultat (og derved ofte i en individuel Ejendom), ikke individuelt bestemt, saaledes som Kravet paa Udlevering af en Ting o l, men er artsbestemt indenfor alle Personen A's Arbejdsmuligheder, paa en noget lignende Maade, som Kravet mod A paa en Pengesum er artsbestemt indenfor alle A's økonomiske Muligheder. Der er noget lignende ubestemt over A's Løfter om at yde Arbejde som over hans Løfter om at betale Penge. De sidste Løfter er forøvrig ogsaa ofte afhængig af hans Arbejdsmuligheder, navnlig hans Arbejds-kraft og dennes kvalitative Værdi.

Begrebet *Formueret* er en Underafdeling under Begrebet Ejendomsret. Formuerettigheder er Ejendomsrettigheder af økonomisk Værdi. De fleste Ejendomsrettigheder har denne Værdi, men behøver ikke at have det og har det i mange Tilfælde ikke; og det har i Reglen ingen retslig Betydning, om de har denne Værdi eller ej. Mangfoldige Løsøregenstande har ingen økonomisk Værdi (hvis de f Eks skal sælges ved Auktion eller i Handlen), men en betydelig personlig Værdi for enkelte Mennesker. Selv Jordstykker kan være usælgelige. Mange Servitutter er blottet for økonomisk Værdi. De Retsregler og Grundsætninger, der gælder om Ejendomsrettigheder, kommer imidlertid i Almindelighed til Anvendelse paa dem, hvad enten de har økonomisk Værdi eller ej. Som jeg senere skal vise, er der til adskillige Ejendomsrettigheder knyttet sjælelige Værdier, som maa beskyttes uden Hensyn til, om disse Ejendomsrettigheder tillige har økonomisk Værdi eller ej. Disse sjælelige Ejendomsrettigheder vil efter min Opfattelse faa en stigende Betydning i Fremtiden.

— Familieretten og Arveretten bestaar dels af personlige Retsforhold og dels af ejendomsretlige Forhold. Der er derfor i og for sig intet i Vejen for efter den personlige Ret og Ejendomsretten at optage som en tredje Gruppe Familie- og Arveretten. Da det imidlertid er de personlige Livsforhold, der i langt overvejende

Grad præger Familieretten og Arveretten, er det formentlig mest naturligt at behandle disse Rettigheder under de personlige Rettigheder, idet det, saa vidt jeg kan se, har stor Betydning til Belysning af Problemerne at bevare Forbindelsen mellem Familie- og Arveretten og de personlige Rettigheder, navnlig Retten til Navn, til Liv, Frihed og Ære.

Den gamle Inddeling af Privatretten i den personlige Ret og Ejendomsretten er vel i det hele og store rigtig; men den er ikke udtømmende. Der findes en stor og betydningsfuld Gruppe Rettigheder, som har Vanskelighed ved at vinde Anerkendelse ved Siden af de to gamle Grupper, fordi den ikke kendtes i Romerretten. Under det middelalderlige Lavsamfund blev man heller ikke opmærksom paa den Art Rettigheder, jeg her hentyder til. Under det frie Erhvervsliv, der opstod, da Staten under Liberalismens Indflydelse ophævede Lavene og andre Skranker, blev der snart af de Erhvervsdrivende begaaet Handlinger, f. Eks. skadelig Omtale af Konkurrenter (der ikke behøver at være ærekrænkende), Boycot, o. a., som først Domstolene, senere Lovgivningen gav Retsbeskyttelse imod. Men hvilket Gode var det, man her tog under Retsordenens Beskyttelse? Det kunde naturligvis i nogle Tilfælde være en oparbejdet Kundekreds. Men det behøvede ikke at være Tilfældet. Hvilket Gode, hvilken Ret krænktes der da?

Der kan næppe findes noget bedre Udtryk for dette nye Retsgode, der kæmper sig frem til Anerkendelse hos Retsmyndighederne, end: en *Erhvervsret*. Til Erhvervsrettigheder bør ikke blot de udelukkende Erhvervsrettigheder eller Enerettigheder henregnes, men ogsaa de simple Erhvervsrettigheder, der ikke nyder Eneretsbeskyttelse. En Erhvervsret kan, saa vidt jeg kan se, defineres som: en retsbeskyttet Adgang til gennem et Arbejde at opnaa økonomiske Værdier. En saadan retsbeskyttet Adgang til at erhverve disse Værdier staar undertiden aaben for alle og enhver, f. Eks. Ret til Jagt og Fiskeri paa det aabne Hav, eller aaben for alle et Lands Borgere (eller i en vis Tid bosatte), som Jagt og Fi-

skeri paa Søterritoret, eller for alle Borgere, der opfylder visse almindelige Betingelser, saasom en vis Alder og hæderlig Vandel, der i nogle Lande kræves for at faa Næringsbevis, d v s en Tilladelse af Myndighederne til at drive et nærmere betegnet Erhverv (Haandværk, Handel o l). Men undertiden kræves der en særlig faglig Uddannelse som Betingelse for af Myndighederne at faa Ret til at drive et bestemt Erhverv (f Eks som Læge, Sagfører o l). Endelig er der Tilfælde, hvor en Enkelt har faaet Eneret paa et vist Erhverv for hele Landet eller paa et vist Erhverv indenfor et lokalt begrænset Omraade (Ret til Produktion af Alkohol, Apotekerrettigheder, Færgerettigheder). Men hvad enten der nu kræves større eller mindre eller slet ingen Betingelser for at drive et Erhverv, foreligger der her et Gode, som er forskellig fra Ejendomsrettighederne og de personlige Rettigheder, men som lige som disse to Arter bør anerkendes som et Retsgode, en Ret, idet Lovgivningen og Domstolene ikke blot beskytter Borgernes Frihed til at foretage Erhvervshandlinger gennem den almindelige Straf for Krænkelser af den personlige Frihed, men ogsaa og særlig beskytter en Borgers Adgang til Erhverv gennem Forbud og Straf — ofte ogsaa Erstatning — mod visse Handlinger fra andres Side, der hverken krænker den Erhvervendes Frihed eller Ære, men som ikke des mindre skader hans Erhvervsadgang, og som gaar under forskellige Navne: illojal Konkurrence, Boycot.

Da man ikke hidtil har været klar over dette nye Retsgodes nærmere Karakter og Omraade, vil man finde det omhandlet eller berørt paa meget forskellige juridiske Omraader. De Erhvervsrettigheder, til hvis Udøvelse der kræves Tilladelse af Myndighederne, behandles i et særligt Fag, der kaldes *Næringsretten*, som paa Grund af nævnte Tilladelse ofte betragtes som en Del af Forvaltningsretten. Dette er der ikke mere Grund til end til at betragte Patent-, Mønster- og Varemærkerettighederne som en Del af Forvaltningsretten, fordi disse Rettigheder først opnaar Retsbeskyttelse gennem Registrering hos visse Myndigheder, eller at betragte

Ejendomsretten over fast Ejendom og Skib som en Del enten af Retsplejen eller Forvaltningsretten, fordi denne Ret først opnaar fuld Retsbeskyttelse gennem Tinglysning hos Retsmyndigheder eller Registrering hos en Forvaltningsmyndighed. Men dernæst er der en Mængde Erhvervsrettigheder, der kan udøves uden nogen Tilladelse af Myndighederne, fEks Retten til Fiskeri. Disse frie Erhvervsrettigheder behandles for en stor Del i *Ejendomsretten*. De retstridige Handlinger, der krænker Erhvervsrettigheder, illojal Konkurrence, Boycot o l, behandles tildels i *Erstatningsretten*, men undertiden i særlige Fremstillinger af, hvad man kalder *Konkurrenseret*, hvilket alene af den Grund er urigtigt, at Handlinger, der krænker en Erhvervsret, slet ikke behøver at være begaaet af Konkurrenter eller overhovedet at have noget med Konkurrence at gøre. Truster og Fagforeninger, der er Forsøg paa at regulere Erhvervsrettighedernes Udøvelse paa store Omraader af Erhvervs livet, bør ogsaa behandles i Erhvervsretten. Det samme gælder de kollektive Aftaler, der nu behandles i Særfremstillinger, ofte kaldet den kollektive *Arbejdsret*.

Fra alle disse spredte Omraader — Næringsret, Ejendomsret, Erstatningsret, Konkurrenseret, Arbejdsret — bør alle Emner og Problemer om Borgernes Erhvervsrettigheder efter min Opfattelse samles i et stort Retsomraade og Fag, ligeberettiget med de gamle privatretlige Retsomraader, de personlige Rettigheder og Ejendomsrettighederne. Dette Fag bør kaldes *Erhvervsretten*.

Efter de ovenfor givne Begrundelser kan man i skematisk Oversigt fremstille Retsystemet saaledes:

RETSORDENEN.

A. RETSORDNINGEN.

- a) Privatret. b) Offenlig
I. *Den personlige* Ret.
Ret: I. *Statsret.*
Retten til Liv, II. *Forvaltningsret.*
Legeme, Frihed, III. *Folkeret.*
Fred, Ære, Nav-
neretten, Fami-
lie- og Arveret-
ten.

II. *Ejendomsretten:*

1. *Individuel Ejendomsret.*

- 1) Ejendomsretten til Ting (fast Ejendom og Løsøre) og Naturkræfter.
- 2) Ejendomsretten til Aandsværker, aandelig Ejendomsret: Forfatter- og Kunstnerret, Patent- og Mønsterret.
- 3) Ejendomsretten til individuel Kros af Erhvervsforbindelser: Kundekros, Varemærker.

2. *Artsbestemt Ejendomsret* eller *Fordringsretten.*

- 1) Fordringsret til Penge og andre artsbestemte Ting.
- 2) Fordringsret til Arbejde.

III. *Erhvervsretten.*

1. *De forskellige Arter af Erhvervsrettigheder, der tilkommer Enkeltpersoner* eller *Enkeltvirksomheder.*

- 1) Frie Erhvervsrettigheder.
- 2) Næringsrettigheder, betinget af Næringsbrev fra Myndigheder.
- 3) Faglig betingede Erhvervsrettigheder.
- 4) Encretigheder eller Monopoler.

2. *Retten i Erhvervsammenslutninger* (Fagforeninger, Arbejdsgiverforeninger, Truster, Karteller) og deres Retstilling.

Under Erhvervsretten maa iøvrig, foruden denne Fremstilling af selve Rettighederne og deres Art, behandles: *A. Aftaler paa Erhvervsrettens Omraade.* Herunder falder 1) Konkurrenceafkald og andre Erhvervsaftaler mellem enkelte Erhvervsdrivende, 2) Kolle-

B. RETSHAANDHÆVELSEN.

a) *Retshaandhævelsens Arter.*

I. *Afværgende:* Forbud, Nødværge o.l.

- ##### II. *Oprettende:* Erstatning, Vindikation, Fremtvingelse af misligholdte Forpligtelser, Tilintetgørelse af retstridige Tilstande, f Eks Ncdrivning af Bygninger o.l.

III. *Straffende.*

- #### b) *Retshaandhævelsens Myndigheder* og *Fremgangsmaader.*

I. *Rettergangen i Tvistemaal.*

II. *Rettergangen i Straffesager.*

tive Aftaler (Aftaler mellem Erhvervs sammenslutninger), og B: *Retstridige Handlinger, der krænker en Erhvervsret* (illoyal Konkurrence, Boycot o l).

Idet en *Ret* defineres som *et i 1) Forhold til Mennesker, 2) med Magt, af 3) Samfundets Myndigheder beskyttet 4) Gode*, vil det ses, at den ovenfor givne Systematik tager Hensyn til alle de fire, her fremhævede Momenter i Begrebet *Ret*. Ved Momentet *Magt*-anvendelse sker saaledes Udsondringen af *Retshaandhævelsen* fra *Retsordningen*. Ved Momentet: *Beskyttelse ved Myndigheder* sker Udsondringen af *Rettergangen (Retsplejen)* fra *Retshaandhævelsens Arter*. Ved Momentet: *Forhold til Mennesker* sker Udsondringen af de statsretlige *Forhold* fra de privatretlige *Forhold*. Ved Momentet: *Gode* sker Udsondringen indenfor *Privatretten* mellem de forskellige *Arter af Retsgoder*: *Personlig Ret, Ejendomsret og Erhvervsret*, samt disses *Underafdelinger*.

En af de vigtigste Grunde til Systematik i *Juraen*, til *Sondring* mellem forskellige *Retsomraader*, er, at det ene *Retsomraade* beherskes af helt andre ledende *Grundsætninger og Regler* end det andet. *Statsretten* og *Forvaltningsretten* beherskes saaledes af helt andre *Grundsætninger og Regler* end *Privatretten*. De personlige *Rettigheder* præges af helt andre *Synspunkter og Grundsætninger* end *Ejendomsrettighederne*. Grunden til, at det nye *Retsomraade, Erhvervsretten*, maa udskilles saavel fra *Ejendomsretten* som fra den personlige *Ret*, er en lignende fundamental *Modsætning*. Hvad særlig *Forholdet til Ejendomsretten* angaar, maa fremhæves, at de 4 *Grundsætninger*, der udtrykker *Ejendomsrettens samfundsmæssige Funktioner*, ikke kan finde *Anvendelse paa Erhvervsrettigheder*. Man kan saaledes hverken sælge eller pantsætte en *Erhvervsret* eller lade den gaa i *Arv*, ligesom der heller ikke bliver *Tale om en Tilegnelse fra Kreditorernes Side*. En *Erhvervsret* maa fødes paany for ethvert enkelt *Menneske*. Selv denne *Ret* kan man hverken *arve eller købe*. Dette gælder kun det individuelle *Ar-*

bejdsresultat, den oparbejdede Kundekres, den forarbejdede Ting o.l., hvori Erhvervsvirksomheden har udkrystalliseret sig.

Ved *et Gode* forstaas alt, hvad der tilfredsstiller menneskelige Behov. Den Egenskab, der gør en Ting eller andet Fænomen til Gode, kalder vi *Nytte*.

Økonomiske Goder er, som Nationaløkonomien fremhæver, saadanne Goder, som eksisterer i *utilstrækkelig* Mængde til at tilfredsstillen ethvert Behov for dem. Som Regel kan de kun tilvejebringes ved Anstrengelse, Arbejde. En Undtagelse herfra er Jord.

Frie Goder er derimod saadanne, der eksisterer i tilstrækkelig Mængde til at tilfredsstillen ethvert Behov for dem.

Juraen spænder over flere Omraader af Livet end Nationaløkonomien, idet Retsordenen beskytter langt flere Goder end de økonomiske, saaledes baade legemlige, sjælelige og aandelige. Retsordenen beskytter Goder som Liv, Legeme, legemlig Frihed, en Række Følelser som Æresfølelse, Sædelighedsfølelse (seksuel Renhed), religiøs Følelse o.l. Selv Ejendomsretten beskytter langt flere og andre Goder end de økonomiske, som jeg nærmere skal søge at vise i Ejendomsretten.

Til enhver Ret svarer som nødvendigt Korrelat en Pligt. Ordet Pligt tages i forskellige Betydninger. Den første og vigtigste Betydning af Ordet Pligt er: 1) en Handling eller Undladelse, som, hvis den henholdsvis undlades eller ikke undlades, drager en eller anden *Retshaandhævelse* efter sig, altsaa enten Straf, Erstatning e.l. Langt de fleste af Retsordenens Pligter er Pligter i denne Betydning. Den anden Betydning af Pligt er: 2) en Handling eller Undladelse, der, hvis den henholdsvis undlades eller ikke undlades, drager efter sig *en anden af Retsordenen almindelig fastsat Retsvirkning*. Naar det saaledes siges, at Ægtefæller har en Samlivspligt, tages Ordet Pligt her i denne sidste Betydning. Hvis en Ægtefælle ikke opfylder denne Samlivspligt, sætter Retsordenen ikke i den

Anledning nogen Retshaandhævelse i Gang, hverken Straf, Erstatning, Forbud e a. Men der indtræder andre Retsvirkninger af denne Opførsel. Den kan saaledes give den anden Ægtefælle Ret til Skilsmisse, den faar Indflydelse paa Underholdspligter o l. Endelig tages Ordet Pligt i Betydning 3), nemlig: en Handling eller Undladelse, der, hvis den henholdsvis undlades eller ikke undlades, drager efter sig en i en *privat Viljeserklæring fastsat Retsvirkning* eller *deklaratorisk* i Lovgivningen for vedkommende Kontrakt fastsat Retsvirkning. Det siges saaledes, at man har Pligt til at reklamere om ukontraktmæssig Varc, hvis man vil bevare Retten til at hæve Kontrakten o l; man siges at have Pligt til at iagttage de særlige Vekslerregler, hvis man vil bevare sin Veksleret. En Pligt i denne Betydning kan naturligvis ogsaa kaldes en Betingelse for at bevare en Ret.

4 Kapitel.

SAMFUNDSVIDENSKABENS METODE.

I.

NATURRETEN. DEN HISTORISKE SKOLE.

VED *positiv Ret* forstaar vi den til en bestemt Tid i et bestemt Land gældende Ret. Ved *naturlig Ret* eller *Naturret* forstaas den efter Livsforholdene i et Samfund naturlige, mest hensigtsmæssige Ret. Den positive Ret bestaar i første Række af de til en given Tid i et Samfund gældende Love, Retsædvaner og Domsafgørelser (ogsaa kaldet Retspraksis eller Domspraksis). Den naturlige Ret eller Naturretten, der undertiden ogsaa kaldes den ideale Ret, er den Ret, der bør gælde i et Samfund, fordi den kan rationelt begrundes. Den positive Ret kan paa mange Omraader, ogsaa i Nutidens Samfund, falde sammen med den naturlige Ret. De positive, i Lovene fastsatte Retsregler er paa flere særlige Omraader fremgaaet af sagkyndige, paa alsidige Erfaringer støttede Overvejelser om den mest rationelle Ordning. Men paa mange Omraader er der dog en stærk Modstrid mellem den positive Rets Regler og de Regler, som en rationelt begrundet Retsordning, den naturlige Ret vilde kræve. Hvor dette er Tilfældet, opstaar der i Samfundet en vis Spænding mellem den positive Ret og den naturlige Ret; og alt eftersom denne Spænding føles af Befolkningen i højere eller højeste Grad, faar Spændingen Udløsning enten i begrænsede Reforme eller i Revolutioner, Omvæltninger af hele den hidtil gældende positive Retsorden.

Da der med Renaissance opstod en Tænkning, der begyndte at søge en fornuft- og planmæssig Begrundelse af det menneskelige Samfund og dets Retsregler, forefandt den i Datidens europæiske Samfund en fra middelalderlige Tilstande nedarvet, i mange Henseender forældet positiv Retsorden, med vilkaarlige Skel mellem Mennesker, urimelige Privilegier for en faatallig Overklasse og trykkende Vilkaar for de mange, for Folket, barbariske Straffe o.l. Istedenfor at forklare Retsreglerne som Guds Bud eller tage dem som Udslag af en Fyrstes Naade, opfattede den nye Tænkning, som i 1 Afsnit (S 47) berørt, Samfundet og dets Regler som naturlig begrundet i en Kontrakt mellem Samfundets Medlemmer, indgaaet til alles fælles Tarv. Denne Samfunds-Kontrakt blev af de klareste Tænkere ikke opfattet som en historisk Kendsgerning; men den blev for alle de førende Aander i det 18 Aarhundrede et Udtryk for den simple Tanke, at Samfundet var oprettet i *alle* Samfundsmedlemmers Interesse; følgelig maatte hele Samfundets Retsordning, alle dets Retsregler begrundes ud fra denne fælles Interesse hos alle Mennesker, hos hele Folket; og derfor blev Samfunds-Kontrakten det fornuftmæssige Grundlag for Kritikken mod hele det da bestaaende Samfund: dets vilkaarlige store Begunstigelser af enkelte Personer eller Klasser, dets arvelige Standsprivilegier, den arvelige Enevoldsmagt, Overgreb og Vilkaarlighed mod Borgerne i Retsplejen, de middelalderlige Straffe o.l. Folket blev den, fra hvem al Magt stammede og i hvis Interesse al Magt i Samfundet burde udøves; Fyrstens Magt var saaledes afledet af en Overdragelse fra Folket. Den af dette Grundsynspunkt udledede naturlige Menneskeret skulde sejre over alle de vilkaarlige, urimelige Love og Rettigheder, der nedarves som en tung Byrde fra Slægt til Slægt. Kontraktteorien og Naturretten viste sig overfor al denne forældede, middelalderlige Ret som en sprængende Kraft, der fik Udløsning i Revolutioner, i England 1688, med den nye Overenskomst mellem det engelske Folk og William den 3die med Borgerrettighedernes Erklæring, i den franske Revolution 1789, i Frederik den Stores oplyste Ene-

vælde, hvorefter han betragtede sig som Folkets Tjener, og i omfattende Lovbøger, Kodifikationer, der fejede alle de gamle Retsordninger bort og opbyggede det nye Samfund paa Naturretten, paa dennes ledende Grundsætninger om Lighed for alle Mennesker og Frihed for alle i Erhverv, og dens mangfoldige hensigtsmæssige, rationelle Enkeltregler paa de særlige Omraader.

Den historiske Skole, der opstod i Begyndelsen af det 19 Aarhundrede som en Reaktion mod Naturretten, havde let ved at paa-vise, at Naturretten havde overset Værdien af Retsordningernes langsomme, organiske Vækst gennem Tiderne, at den havde nedbrudt adskillige værdifulde Retsregler og ofte under Reformerne helt misforstaaet den historiske Sammenhæng. Hvor der handles, der spildes; og Stormen var nødvendig. Den franske borgerlige Lovbog, Code civil (af 1804), den franske Revolutions blivende Resultat, kunde *Savigny* paa mange Punkter kritisere; med Rette paaviste han dens historiske Uvidenhed og dens mange Misforstaaelser af romersk Ret. Men som det træffende er sagt: Code civils misforstaaede Romerretsregel var ofte bedre end den rigtige Romerretsregel, mere hensigtsmæssig, mere praktisk; og hvad gør saa Uvidenheden.

I Nutidens Retsvidenskab, hvor vi har faaet Kampen mellem Naturretten og den historiske Skole paa Afstand, kan vi objektivt bedømme disse Retningers Værdi. De har ikke blot begge haft en betydningsfuld Indflydelse paa Samfundets og Rettens Udvikling i det 18 og 19 Aarhundrede, men de betegner to Retninger, der har blivende Værdi for Samfundsvidenskabens og særlig for Retsvidenskabens Metode, idet de hver for sig har fremhævet et rigtigt Synspunkt og ingenlunde er uforenelige, men tværtimod supplerer hinanden, til den rette alsidige Behandling af Retsvidenskabens Problemer. Vi bør i Nutidens og Fremtidens Samfund for det første have Tid nok til at give den retshistoriske Forskning alt, hvad der tilkommer den. Det har altid sin videnskabelige Betydning, ikke blot i sig selv, men ogsaa af Hensyn til Fremtidens Ret, at faa den

helt korrekte og nøjagtige Fremstilling af Rettens historiske Udvikling. Vi forstaar ogsaa bedre Nutidens Retsordninger, naar vi ser, hvorledes de historisk er blevet til. Men dertil kommer, at der ofte i den langsomme historiske Udvikling og Vækst af en Retsordning, et Kompleks af Retsregler eller en Enkeltregel, ligger et vægtigt *Erfarengens* Vidnesbyrd om vedkommende Retsordnings eller Retsregels Værdi. Særlig gælder dette, hvor en Retsregel eller et Kompleks af Regler langsomt baner sig Vej gennem Retspraksis og spredte Lovbestemmelser, idet Retsordenen herved lidt efter lidt giver efter for Livets praktiske Krav. Det er, hvad jeg har kaldt naturgroede Retsordninger. Men det maa naturligvis paa den anden Side ikke overses, at en historisk gennem lange Tider fortsat Retsudvikling undertiden ogsaa kan føre til en uhensigtsmæssig Retsordning, der efterhaanden stivner i forældede Former, og som kun en ny Lovgivning, der ser med friske Øjne, kan feje til Side. Herpaa findes der adskillige Eksempler, selv i engelsk Ret, hvor der i Reglen vises en stor Respekt for Retsreglernes langsomme historiske Vækst. Den engelske Ejendomsretslov af 1925 ryddede saaledes godt op i forskellige forældede, gennem en langsom Retsudvikling tilblevne Retsregler. En vis Maaler for en Retsudviklings Værdi vil der ofte ligge i, om den langsomme Vækst gennem Tiderne af en Retsordning er sket ikke blot i et enkelt Land, men parallelt i en Række Kulturlande, uafhængig af hinanden, jfr til Eksempel Tinglysningsordningen, Reglerne om illojal Konkurrence o fl a.

Idetheletaget maa den rette Metode være: naar der er givet den retshistoriske Undersøgelse, hvad der tilkommer den, altsaa naar en gældende Retsordnings Tilblivelse og Udvikling er blevet historisk fuldtud belyst, tilkommer det derefter Retslæren selvstændig, ud fra samtlige Erfaringer, Nutidens og Fortidens, at bedømme, om den nedarvede Retsordning er hensigtsmæssig, rationel, eller, om den som stridende mod Nutidens praktiske Forhold og Krav maa afskaffes og erstattes af en til Livsforholdene reelt afpasset

Ordning. Denne anden Opgave for Retsvidenskaben var det, Naturretten havde Blik for; og at have fremhævet denne Opgaves Selvstændighed er Naturrettens Fortjeneste. Nutidens og Fremtidens Retsvidenskab maa baade være retshistorisk forstaaende og naturretlig skabende.

Man har mod Naturretten fremhævet, at den opstillede sine Retsætninger som evige, uforanderlige Grundsætninger, gyldige for alle Tider og alle Folk, men at Erfaringen viser, at Rettens Regler og Grundsætninger stadig maa skifte efter de forskellige Tider og de forskellige Landes og Folks Livsforhold. Naturretten og denne Kritik har imidlertid begge delvis Ret og delvis Uret.

Man maa sondre mellem de store ledende Retsgrundsætninger og de talrige særlige Retsregler paa de mange forskellige Omraader af det praktiske Liv. De sidstnævnte Retsregler, de mangfoldige Særregler om de enkelte Livsforhold er ikke evige og uforanderlige, men maa skifte med de faktiske Livsforholds Forandring, ikke blot gennem Tiderne, men tillige ofte fra Land til Land, idet Landenes forskellige Naturforhold ogsaa kan sætte deres Præg paa Retsreglerne.

Alligevel er der en Sandhed i Naturrettens Tro paa en evig, uforanderlig Ret. Det er en Gang sagt: »Det er en Drøm af Menneskeheden, som denne aldrig har ophørt at drømme, at der gives en evig, uforanderlig Ret«. I de øverste ledende Grundsætninger, hvori Retfærdigheden faar Udtryk (ovenfor Side 200-201), er der en evig Ret, som maa gælde for alle Mennesker til alle Tider, saalænge der overhovedet findes et menneskeligt Samliv. Hvis der en Gang i Fremtiden skulde opstaa et Kultursamfund, der udelukkende bestod af uselviske Mennesker, vilde disse for det første alligevel have en vis Orden behov; men dernæst vilde de selv frivillig gennemføre disse højeste Retsgrundsætninger.

De mangfoldige særlige Retsregler paa de forskellige Omraader vil iøvrig, hvis de stemmer med den naturlige Ret, alle, naar man betragter dem dybere, vise sig at være Udslag af de øverste fire

Retsgrundsætninger. Det er kun de mangfoldige skiftende faktiske Livsforhold, hvis Særegenhed præger Grundsætningernes Udformning i Enkeltregler.

Om en retslig Regel eller Grundsætning virkelig kommer til at tilfredsstille Livets Behov, afhænger derfor dels af, om den stemmer med de øverste Retsgrundsætninger, og dels af, om den er formet ud fra et indgaaende praktisk Kendskab til det paagældende Livsforholds Enkeltheder og derunder et Kendskab til de Mennesker, vedkommende Grundsætning eller Regel skal virke mellem.

Det kan imidlertid ikke nægtes, at flere af de fra Naturretten afledede Teorier eller Grundsætninger for et nyt Samfund, som Lederne af Revolutionerne i det 18 og 19 Aarhundrede satte som Program for Omvæltningen, og som de ansaa for cvige, i Virkeligheden var livsfjerne, ganske abstrakt holdte Sætninger, der hverken vidnede om Menneskekundskab eller om Kendskab til Livets mangcartede praktiske Forhold. Som typiske Eksempler herpaa kan nævnes Sætningerne om Frihed og Lighed for alle Mennesker. Disse Sætninger var polemisk rettet mod de mange uberettigede Forskelle mellem Mennesker, Klasser, Stænder, og de mange urimelige Frihedsindskrænkninger i de den Gang bestaaende Samfund, som man løb Storm imod og tilsidst omstyrkede. Men fordi disse nedarvede Uligheder mellem Mennesker og Frihedsindskrænkninger var uretfærdige, generaliserede man dristig til de almindelige Principper om Frihed og Lighed, der beherskede Politikerne i det 19 Aarhundrede og ofte uden tilstrækkelig praktisk Begrundelse ophævede retslige Forskelle og Indskrænkninger i Friheden. Mange fornuftige Forskelle og Frihedsindskrænkninger blev i denne Periode ophævet af Lovgivningen under en simpel Henvisning til disse abstrakte Principper om Frihed og Lighed.

Disse Principper er reelt set ganske intetsigende. Hvis man spørger: skal Menneskene have Frihed, bør man samtidig stille det

Tillægsspørgsmaal: Frihed til hvad? Og spørger man: skal Menneskene være lige, maa man ligeledes tilføje: Lighed i Henseende til hvad? En nærmere Indgaaen paa de praktiske Erfaringer viser her, at paa visse Omraader kan man give Menneskene Frihed, paa andre ikke og paa atter andre en Frihed med visse Begrænsninger.

Frihed i Erhvervsliv og Kontraktfrihed blev fulgt som bærende Retsidéer i de europæiske Stater fra Slutningen af det 18 Aarhundrede og gennem det 19 Aarhundrede. De praktiske Erfaringer har imidlertid senere vist, at denne Erhvervsfrihed og Kontraktfrihed ikke kan fastholdes. I den sidste Del af det 19 Aarhundrede og i det 20 Aarhundrede ser Samfundet sig nødsaget til at indføre den ene Indskrænkning i Erhvervsfriheden og Kontraktfriheden efter den anden, tvunget dertil af de praktiske Behov. Og hvor Samfundet holder sig tilbage eller tøver i saa Henseende, viser det sig, at Borgerne selv danner Sammenslutninger for at gennemføre de nødvendige Indskrænkninger i Friheden.

I Statens Forfatning var det vel rigtigt, at man i det 18 og 19 Aarhundrede nedbrød Skrankerne mellem de forskellige Stænder eller Klasser og afskaffede de Privilegier, som de højere Stænder, navnlig Adelen besad, og idethele alle Forrettigheder, der var knyttet til Fødsel, og ikke til Fortjeneste. *Lighed for Loven* og særlig Lighed i Betydningen: lige *Adgang* for alle til at opnaa Stillinger, Embeder og Erhverv er det Naturretten og det 18 og 19 Aarhundredes Revolutioner, vi kan takke for. Men denne Periodes politiske Ledere generaliserede fra Ligheden paa disse Omraader til alle Omraader og fastslog derfor navnlig, at alle Mennesker ogsaa skulde have lige Ret til at deltage i Statens Styrelse; men de oversaa herved, at den almindelige og lige Valgret, som blev Følgen af denne Generalisering, igen betød Indførelse af en Ret, der skænkede Menneskene alene i Kraft af Fødsel, og ikke i Kraft af Fortjeneste. Demokratierne i Nutidens saavel som i Oldtidens Stater har overset de *sjælelige Kvalitetsforskelle* mellem Mennesker, der alene kan begrunde men ogsaa bør begrunde Forskelligheder og

store Forskelligheder i Menneskers Ret til at opnaa Stillinger, Embeder, Erhverv og til at opnaa Deltagelse i Statens Styrelse.

II.

RETSORDENEN OG MENNESKELIVET.

RETSORDENEN OG DET ØKONOMISKE LIV.

DEN KLASSISKE NATIONALØKONOMI.

Kan Retsordenen overhovedet gennem sine Regler og konkrete Retsafgørelser indvirke paa Menneskelivet og blive bestemmende for dettes Forløb og Udvikling? Eller vil Menneskelivet gaa sin egen Gang, uden Hensyn til Love og anden Indgriben af Retsordenen, og udvikle sig efter sine egne indre Naturlove? Det er det første Spørgsmaal, enhver Lovgiver maa stille sig, inden han overhovedet forsøger paa at gribe ind i Menneskelivet. Og selvom man i dette primære Spørgsmaal skulde komme til det Resultat, at Retsordenens Indgriben kan indvirke paa Menneskenes Liv og til en vis Grad bestemme dettes Retning, saa bliver det for den samvittighedsfulde og dygtige Lovgiver overalt paa de mange særlige Omraader af Menneskers Liv det næste Spørgsmaal, han maa stille sig: *hvor langt* er det muligt gennem Retsregler at paavirke Menneskers Liv eller Opførsel, og hvornaar kommer man til det Punkt, hvor en retslig Indgriben ikke længer har Virkning, hvor en Lovregulering bliver et Slag i Luften?

Det menneskelige Samfunds Erfaringer gennem Aartusender viser nu utvivlsomt, at det ialtfald paa *visse Omraader* er muligt gennem Lovregler og Retsafgørelser at virke bestemmende ind paa Menneskers Opførsel, naar der blot bag Loven og Myndighederne staar en tilstrækkelig faktisk *Magt*. Den Erfaring kan vi alle komme til at opleve, ogsaa i Nutidens Samfund, f. Eks. hver Gang der i politisk bevægede Tider sker Opløb paa Torve og Gader og de modsatte Partiers Mængde i politisk Lidenskab vil angribe, lem-

læste og dræbe hinanden. Naar de Lovregler, der forbyder dette og idethele vil sikre Roen og Ordenen i Samfundet, gennemtvinges med Magt af en tilstrækkelig Politi- og Militær-Styrke, der holder Menneskemasserne tilbage og hindrer dem i at komme i Kamp med hinanden, har man det haandgribelige Bevis for, at Lovreglen *direkte fysisk*, ved Magt kan tvinge Menneskene til en bestemt Opførsel. Og naar Retsordenens Haandhævere gennem Aartusender med Bøddelsværdet har tilintetgjort Voldsmændene, har dette ikke blot haft denne direkte fysiske Virkning, at uskadliggøre de Individuer, der truer Samfundets Fred, men har utvivlsomt ogsaa i det lange Løb gennem disse Enkelttilfælde haft den *indirekte psykiske* Virkning paa Mængden at afskrække den fra Mord og Rov, saa at disse, der i mange Samfund i Oldtid og Middelalder var meget hyppige, efterhaanden i Nutidens Samfund er blevet til sjældne Undtagelsestilfælde. *Modprøven*, paa alle disse Erfaringer kan vi ogsaa gøre i Nutiden, nemlig i Forholdet mellem Staterne, der som bekendt stadig, ligesom i ældre Tid, kaster sig over hinanden med Mord og Brand, ogsaa mod Tusender af fredelige Mennesker, med Rov af hinandens Lande som Maal, fordi der i disse Forhold endnu mangler en Overstat, der er stærk nok til med fysisk Magt at tvinge Enkeltstaterne til at afstaa fra de Mord- og Rovdyrtogter, Krigene i Reglen er.

At Retsordenen saaledes, naar den raader over tilstrækkelig fysisk Magt, baade direkte og indirekte kan virke bestemmende ind paa Menneskers Opførsel i Forhold af fundamental Betydning for Menneskers Liv og Velfærd, er der altsaa ingen Tvivl om. Retsordenen skaber gennem den fysiske Magt først og fremmest Arbejdsro i Samfundet.

Omvendt findes der utvivlsomt store Omraader af Menneskelivet, hvor det ikke er muligt for Retsordenen at indvirke paa Menneskers Liv eller hvor det vilde være uheldigt, om Retsordenen forsøgte det. De Love, der modvirker Mord, Rov og Ulovligheder i Samfundet, navnlig Straffelove, indskrænker sig, som i det fore-

gaaende fremhævet, nøgternt til den begrænsede Opgave at hindre Mennesker i at skade hinanden. Derimod egner Retsordenen sig som Regel ikke til at bevæge Mennesker til positivt at gavne og hjælpe hinanden, endsigte til at nære et velvilligt Sindelag mod hinanden. Dette er et indre, stærkt personligt Forhold, der trives bedst i Frihed, og som Lovgiveren derfor som Hovedregel gør klogt i ikke at blande sig ind i, og som der selv rent etisk ikke kan gives almene Grundsætninger for. Kun paa visse særlige Omraader har Samfundet tvunget Menneskene til gensidig at hjælpe hinanden. Saaledes tvinger Samfundet gennem Skatterne Borgerne til at bidrage til en Række store Opgaver, der er til fælles Gavn for alle, og til gensidig at støtte hinanden, f. Eks gennem den før nævnte almene Forsikringsordning, og til at komme hinanden til Hjælp i Nødstilfælde.

Endelig findes der en 3die Gruppe Omraader, hvor der er Tvivl, om Retsordenen, navnlig Lovgivningen overhovedet kan indvirke paa Menneskelivet og dets Udvikling. Det gælder ganske særlig Samfundets økonomiske Liv. *Hume*, der indledte, og *Adam Smith*, der grundlagde Nationaløkonomien i det 18 Aarhundrede, angreb stærkt den foregaaende Perodes mange Indskrænkninger og Indgreb i Erhvervslivets Frihed gennem Lovbestemmelser; og selvom de ikke var doktrinære, var deres Hovedtendens dog den, at det økonomiske Liv trivedes bedst i Frihed, uden Lovgivningens Indgreb. *Adam Smiths* Efterfølgere, den liberalistiske Skole, kom derfor meget naturlig ind paa at opfatte det menneskelige Erhvervsliv som en Art Naturliv, der beherskedes af sine egne nødvendige Love, hvis Udvikling foregik lige saa uafvendelig som Udviklingen i den organiske og uorganiske Natur, og som det derfor var ganske haabløst for Lovgiveren at gribe ind i. Der opstilledes ogsaa fra flere Forfatteres Side visse Naturlove, der formentes at beherske det økonomiske Liv (Loven om Tilbud og Efterspørgsel, *Malthus* Befolkningslov, den jernhaarde Lønningslov o l). Ogsaa *Karl Marx* sluttede sig til dette naturmæssige Syn paa det økonomiske Liv.

Hans Socialisme betegner intet selvstændigt nyt i videnskabelig Metode eller Grundopfattelse. Ogsaa han mener, at det økonomiske Livs Udvikling foregaar uafvendelig efter visse Naturlove, og at alle Forsøg paa Indgriben heri ved Lovgivning er ganske ørkesløse. Hans Socialisme adskiller sig kun fra Liberalismen i Spørgsmaalet om den økonomiske Udviklings *Retning*. Adam Smith og mange af den liberalistiske Skole efter ham mente, at i det frie Erhvervsliv vilde den Enkelte ud fra en naturlig Egoisme udfolde sine Arbejdskræfter til den størst mulige og mest værdifulde *Produktion*; Egoismen vilde saaledes, sig selv uafvidende, føre til det for Samfundet i det hele gavnligste Resultat, medens Marx, der havde et skarpt Blik ikke blot for Produktionen, men ogsaa og ganske særlig for *Fordelings-Problemet*, mente, at det økonomiske Liv gennem en stadig stigende Kapital- og Bedriftskoncentration paa faa Hænder og en tilsvarende Udbygning af Befolkningens Flertal nødvendig vilde udvikle sig henimod en Katastrofe, hvor tilsidst alle Produktionsmidler og alle Kapitalværdier af sig selv vilde overgaa til Samfundet. For begge Opfattelser var de enkelte Menneskers materielle Egoisme, deres Drift til frit at erhverve saa mange materielle Goder som muligt de drivende Naturkræfter i den økonomiske Udvikling. Dette Grundsyn fik ogsaa en vis Indflydelse paa den historiske Videnskab. En Retning indenfor denne, der fik stor Indflydelse i det 19 Aarhundrede, den *materialistiske Historieopfattelse*, hævdede saaledes, at Samfundets historiske Udvikling ikke skyldtes ideelle Faktorer, ej heller de store Personligheder eller Retsordenen, men de materielle Faktorer, den store Befolknings mangfoldige Arbejder for Tilfredsstillelsen af dens materielle Behov (Føde, Klær, Bolig o l), og talrige gradvise tekniske Fremskridt, i Agerbrug, Haandværk og Industri. Saaledes har f Eks. Opfindelsen af Ploven og af de stadig forbedrede Former for denne haft langt mere indgribende Betydning for Samfundet end de mange Krige og Bevægelser, der er fremkaldt af de saakaldte store Mænd.

Denne materialistiske Historieopfattelse benægtede i og for sig ikke, at aandelige Faktorer, som Religioner, tilsyneladende havde haft Virkninger i det økonomiske Liv, men hævdede, at i sidste Instans vilde det ogsaa her vise sig at være materielle, egoistiske Drivkræfter, der laa bag.

Hele denne Grundopfattelse af det økonomiske Liv som uafhængig af Retsordenen og andre ideelle Faktorer er for en nærmere Undersøgelse ikke holdbar. Selv Retslivet havde man forøvrig, dels under Indflydelse af den historiske Skole og dels under Indflydelse af Udviklingslæren, villet fremstille som Udfoldelser af en Naturmagt, der nødvendig maatte føre bestemte Retsordninger med sig, en Udvikling, som man til syvende og sidst ikke bevidst fra en Lovgivers Side kunde gribe ændrende ind i. Herimod vendte allerede *Ihering* sig, idet han fremhævede: »Retten er ingen Plante, men et Stykke menneskelig Tænken og Følen — ikke et Værk af en blindt raadende Naturkraft, men den tænkende Menneskeaands Fortjeneste og frie Handling«. Revolutionerne i det 18 og 19 Aarhundrede, og de helt nye Forfatninger og Lovbøger, der da opstod, var en Erfaringens Bekræftelse af dette Syn paa Retsordenen. Men den samme Periode viser de store Personligheders Betydning for Samfundets Udvikling. Det er *John Locke* og hans Elever, *Montesquieu*, *Voltaire* og *Rousseau*, der satte Tankerne i Bevægelse hos Europas aandelige Elite og gav Stødet til den amerikanske og franske Revolution i det 18 Aarhundrede og de mange Forfatningsforandringer, der fulgte i deres Kølvannd i det 19 Aarhundrede. Udviklingslæren og den materialistiske Historieopfattelse var en gavnlig Reaktion mod den ældre Historie-skrivnings Overvurdering af Krigenes og Feltherrernes Betydning og fremhævede heroverfor Samfundets langsomme Vækst gennem en Tilpasningsproces, foraarsaget af materielle Faktorer, som Befolkningsforhold, Klima-, Jordbunds- og andre Naturforhold. Men denne Tendens gik til den modsatte Yderlighed. Det menneskelige

Samfunds Udvikling er et meget sammensat Fænomen, hvori baade de ydre materielle, naturmæssige Faktorer og den store Indsats af Menneskehedens aandelige Førere har deres Andel. Dette gælder baade de store Religionstifere, Statsmænd og Opfindere.

Feltherrer, der som Aleksander og Cæsar tillige var store Statsmænd, skabte nye mægtige Statsdannelser, der fik stor Betydning for de følgende Tiders økonomiske og aandelige Udvikling, ikke mindst ved at udvide Menneskehedens kulturelle Horisont (Hellenismen, det romerske Verdensrige). De mægtige aandelige Strømninger, skabt af de store Religionstifere og Tænkere, har sat de dybeste Spor i den sociale Udvikling. Kristendommen har saaledes ved sin stærke Betoning af de *Enkelttes*, selv de lavestes Menneskeværd utvivlsomt betydet meget for Dannelsen af Begrebet Menneskerettigheder i de nyere Tiders Samfund og idethele for Udviklingen af den personlige Ret. De banebrydende Fremskridt i Teknikken skyldes i historisk Tid førende Personligheder; i den ældste Tid forblev de naturlig nok ukendte; men Folkeinstinktet følte rigtigt, da det gjorde den ukendte Skaber af den store Opfindelse, Ilden, til hin mægtige Sagnskikkelse, Menneskehedens Velgører, Prometheus, som selv Guderne misundte.

At de førende Personligheder og de store Aandstrømninger saaledes har haft en betydelig Indflydelse paa Samfundet og Retslivets Udvikling, vil da ikke kunne betvivles. Og det økonomiske Liv kan ikke skilles fra Retslivet. Den Naturtilstand, som den materialistiske Opfattelse gaar ud fra, og hvori den Enkeltes frie Kamp for Tilfredsstillelse af Behov er den drivende Kraft i det økonomiske Liv, eksisterer slet ikke. Det isolerede Enkeltindivid er en Abstraktion. Al Tilfredsstillelse af materielle Behov er i Virkeligheden i ethvert Samfund en social Samvirken. Det økonomiske Liv er ikke et Naturliv, der følger sine egne Love. Den Holdning, Retsordenen — Lovgivning og Domspraksis — indtager overfor Samfundets Erhvervsliv, faar afgørende Indflydelse paa dets Udvikling.

Der kan følgelig ikke opstilles nationaløkonomiske Læresætninger eller Love, der har almen Gyldighed uden Hensyn til en bestaaende Retsordning. Derfor maa en Kritik af sociale Tilstande altid tage Sigte paa den herskende Retsordning. Det har været skæbnesvangert for Nationaløkonomien i det 19 Aarhundrede og de deraf paavirkede Samfund, at den har ment at kunne udelade Hensynet til den retslige Regulering. Samfundsøkonomien er altid betinget af en given Retsorden. »Kapital« betyder f Eks noget helt andet i et privatkapitalistisk end i et kommunistisk Samfund. Selv Adam Smiths Lære om national Velstand har kun Betydning under en bestemt Retsordning.

Det økonomiske Liv har faktisk ingensinde været uden en bestemt Retsordning. Dette skal jeg senere søge at paavise baade paa Landbrugserhvervets og paa Byerhvervets Omraade. Hvor Lovgivning og Domstole i Perioder har forsømt at give Retsregler paa disse Omraader, er der op af Erhvervslivet selv uvilkaarlig vokset en ny Retsordning, som Loven og Domstolene før eller senere har maattet overtage.

Men det mærkeligste er, at der helt udenfor de særlige Erhvervs- eller Næringsretsordninger findes en mægtig Retsorden, hvis Indvirkninger paa det økonomiske Liv hverken Adam Smiths liberalistiske eller Karl Marx' socialistiske eller andre nationaløkonomiske Retninger har set, og det er den *almindelige borgerlige Rets* Regler; og dog har denne Rets Regler, som jeg skal vise, den mest afgørende Virkning for det økonomiske Livs hele Udformning, baade for *Produktionen*, *Omsætningen* og *Kredit*ten.

I. Der vilde for det første overhovedet ikke kunne *produceres* uden *Kontraksretten* og *Ejendomsretten*, som det betryggende Fundament for alt menneskeligt *Arbejde*. Den, der f Eks anlægger

Den Opfattelse, at den borgerlige Ret og anden Retsorden har den mest afgørende Indflydelse paa det økonomiske Liv, har jeg tidligere fremsat i min Afhandling: *Arbejdets og Kapitalens Organisationer*, retslig bedømt, 1913, og i min Fremstilling: *Ejendomsretten* I Bd. 1929 S 22 ff.

en Fabrik og begynder at producere, vilde overhovedet ikke begynde herpaa, hvis han ikke trygt kunde stole paa, at de *Arbejds-kontrakter*, han slutter med sine Arbejdere og Funktionærer, og de *Leveringskontrakter*, han slutter med Aftagerne af Fabrikkens Varer, af *Retsordenen*, om fornødent, vil blive gennemtvunget med *Magt*, ud fra en af de vigtigste Retsgrundsætninger i ethvert Kulturlands Love, at Kontrakter ubetinget skal holdes i alle deres Ord og Punkter. Men han vilde heller ikke kunne begynde nogen- somhelst Virksomhed, hvis han ikke trygt kunde stole paa, at Rets- ordenen, ogsaa med *Magt*, vilde værne om hans *Ejendomsret* til Fabriksbygning, Maskiner, Jord og de af ham producerede Varer.

Selve Kontrakternes Indgaaelse foregaar dernæst idethele under en betryggende Kontrol fra Retsordenens Side, idet Retten med *Magt* værner Kontraktens Parter mod Svig, Tvang og anden ube- rettiget Pression fra den anden Parts Side og giver faste Regler for, hvornaar Kontrakten faar *Retsvirkning for Parterne*, og under hvilke Betingelser man kan træde tilbage fra den.

II. Men dernæst giver Retsordenen sit betryggende Værn til *Omsætningen* af Varer og alle andre omsættelige Goder i Sam- fundet. Ingen vilde overhovedet i det økonomiske Liv turde op- træde som *Sælger* og *Køber* af nogensomhelst Ting, hvis de ikke vidste, at der gives betryggende Retsregler ikke blot for det nys nævnte Forhold, Kontraktens *Retsvirkning for Kontraktens Parter*, men ogsaa for *Kontraktens Retsvirkninger for Tredjemand*. En *Køber* er saaledes betrygget i sin Erhvervelse af Varen, har, som vi siger, faaet en fuldt sikret *Ejendomsret* til Varen overfor den Gruppe Tredjemænd, der hedder *Sælgerens Udlægs- og Konkurs- kreditorer*, naar Varen enten ved Kontraktens Indgaaelse er indi- viduelt bestemt (f Eks 100 Sække Korn, der alle er udskilt og mær- ket som værende afsat til denne bestemte Køber), eller efter Kon- traktens Indgaaelse bliver individualiseret (ved Udskillelse, Mærk- ning, Afsendelse o l) paa lojal Maade. Og mod *Omsætningserhver- vere*, andre Købere af samme Varer i god Tro, er Køberen rets-

beskyttet, naar han har faaet Varen overleveret til sig. Omvendt er *Sælgeren* af Retsordenen beskyttet for sin Interesse i Købesummens Betaling overfor *Køberens Kreditorer* efter de ganske bestemte Retsregler, der indholdes i den saakaldte Stansningsret, hvorefter Sælgeren, hvis Køberen gaar Fallit, kan kræve fuld Betaling af Køberens Kreditorer eller trække sin Vare tilbage, enten naar Varen er undervejs, altsaa endnu ikke naaet frem til Køberen inden dennes Fallit, eller den først er ankommet til Køberen efter Fallittens Indtræden.

Naar Nationaløkonomien ikke har set, at det økonomiske Liv, hverken Produktionen eller Omsætningen overhovedet kan eksistere uden denne Retsordenens overalt ordnende og kontrollerende Indgriben, uden Ejendomsrettens, Kontraktsrettens og Konkursrettens mange tvingende Regler, ligger det i, at den ved Lovenes Kontrol med det økonomiske Liv alene har tænkt paa de politisk iøjnefaldende Lovregler som Toldlove, Import- og Eksportforbud o.l., der hindrer den frie Omsætning af Goderne, Lavsmonopolreglerne, der hindrede den frie Udøvelse af Haandværk, Fabriksvirksomhed og anden Produktion, m a O alle de gamle hæmmende Lovregler fra Merkantilismens Tid, som den nye Videnskab, Nationaløkonomien med *Adam Smith* og hans Efterfølgere vendte sig polemisk imod. Den almindelige borgerlige Rets Regler virker derimod, om saa maa siges, mere *stiltfærdig*, i det ubevidstes Baggrund, uden politisk Kamp og Støj. Men det er ofte de stiltfærdigste af Rettens Regler, der har de dybeste Virkninger. Men det maa iøvrig til Nationaløkonomiens Undskyldning siges, at Juraen selv indtil den allersceneste Tid slet ikke har været klar over, at Ejendomsrettens og Kontraktsrettens Regler, i vidt Omfang i Forholdet mellem Kontraktens Parter, men i videste Omfang i Forholdet til Tredjemand, er virkelig *tvingende*, præceptive Regler d v s Regler, der *ikke* kan *fraviges* ved Kontraktparternes Aftale, og at disse Retsregler *netop* ved denne *tvingende* Karakter i Virkeligheden er de Hængsler, hvori det økonomiske Liv, baade dets Produktion,

Omsætning og Kredit, hviler og virker. Der er en *liberalistisk Jura* saavel som en *liberalistisk Nationaløkonomi*. Man har hidtil i Juraen i vidt Omfang haft den Opfattelse, at Borgerne levede under en Kontraktfrihedens Grundsætning, hvorunder de selv frit kunne bestemme baade Kontraktens Virkninger for dem selv og dens Virkninger for Tredjemand. At selv disse sidste Virkninger skulde bero paa Parternes Aftale, har været den herskende Lære overalt i Landene, har skabt Uklarhed og Usikkerhed i Videnskaben, i Ejendomsrettens Omsætningsregler og sat sit Præg paa Lovgivningen gennem flere uheldige Bestemmelser i denne. Som jeg andetsteds nærmere har paavist, er Kontraktens Virkninger for Tredjemænd, baade for Sælgerens og Køberens Kreditorer og for Købere af samme Varer, ikke noget, Kontraktens Parter kan bestemme, men derimod noget, som *Samfundet*, *Retsordenen* og denne *alene* bør *bestemme*, med tvingende, præceptive Regler. Men selv i Forholdet mellem *Kontraktens Parter* er det *Retsordenen*, der griber ordnende og regulerende ind, ofte ogsaa gennem *tvingende* Retsregler.

Ved *Omsætningen* af Samfundets vigtigste Aktiver, de *faste Ejendomme*, fører *Retsordenen* endog en *direkte Kontrol*, gennem *Tinglysningen*, og knytter *Kontrakternes* ovennævnte *Retsvirkninger for Tredjemand* til Indførelsen i Tinglysningsmyndighedens Bøger og giver herved en betryggende Konstatering af indbyrdes stridende Rettigheders Prioritet og betrygger Tredjemands Tillid til de tinglyste Kontrakter. Den, der køber en fast Ejendom, er først beskyttet mod sin Sælgers Kreditorer, der vil gøre Udlæg i Ejendommen eller erklære ham Fallit, naar han (Køberen) har faaet sit Skøde tinglyst og dermed indført i de af Samfundets Myndigheder indrettede og førte Tinglysningsbøger. Og hvis Sælgeren svingagtig skulde have solgt Ejendommen til to Købere, faar den af disse Ejendommen, som først har faaet sit Skøde tinglyst i god Tro (dvs uden at ane den anden Købers Eksistens).

III. Men dernæst vilde *Kredit*ten i det økonomiske Liv overhovedet ikke kunne bestaa, hverken *Personalkredit*ten eller *Real-*

*kredit*ten, hvis ikke Retsordenen, atter med *tvungende* Regler, nøje fastsatte de *personlige Kreditorers* fuldstændige Lighed i Retsstilling i Tilfælde af Forretningsmænds og andres Konkurs. I denne skal som Hovedregel alle Kreditorer ligelig tilfredsstilles gennem Konkursboets Midler; og en *særlig Fortrinstilling* til Fyldestgørelse af enkelte af disse Midler, faste Ejendomme, Løsøre e a for *enkelte Kreditorer* fremfor disses Flertal, gennem *Panterektigheder* tilstaaes kun under ganske *bestemte*, af Retsordenen *foreskrevne, tvungende Betingelser*, nemlig *Tinglysning*, hvorved en Mands Kreditorer og Forretningsforbindelse i det hele — gennem Tinglysningens Bøger — nøje holdes underrettet om slige Fortrinsrettigheders Stiftelse, eller ved Løsøre-Pantegenstandenes *Overgivelse* til Pantekreditor eller andre Akter, der dels kan underrette de samme Krese og dels betryggende kan konstatere Fortrinsrettens Opstaacen i Forhold til andre Fortrinsrettigheder. Al *Real-kredit* er saaledes gennem Panterektens tvungende Regler nøje reguleret og kontrolleret af Samfundet.

Rent praktisk kan den ovenfor fremhævede Vekselvirkning mellem Retsordenen og det økonomiske Liv udtrykkes saaledes:

En Forretningsmand spørger, naar hans Sælger gaar Konkurs, først og fremmest: er mit Krav paa de aftalte 100 Sække Korn et retslig beskyttet Krav paa at faa disse Sække udleveret af Konkursboet eller er det kun et Krav paa at faa betalt af Boet, ligesom andre almindelige Kreditorer, en ringe Procent (Dividende) i Kroner af disse Varers Værdi? Hensynet til Trygheden og Fastheden i det økonomiske Liv kræver altsaa først og fremmest, at Retsordenen tvungende for alle Parter, baade Købere og almindelige Gældskreditorer, fastslaar *bestemte Skæringspunkter* for, hvornaar *Køberens* Krav er et Krav paa Udlevering af selve Varerne, og hvornaar det kun er et almindeligt Dividendekrav paa nogle Penge; og *ligeledes* kræver det samme Hensyn til det økonomiske Liv, at Rets-

ordenen tvingende fastslaar *bestemte Skæringspunkter* for, hvornaar *Sælgerens* Krav paa Udlevering af sin solgte Vare eller den fulde Købesum fra Køberens Konkursbo gaar over til kun at blive et almindeligt Dividendekrav, et procentvis nedsat Gældskrav paa Købesummen. Disse præceptive Skæringspunkter eller Stadier er, som ovenfor fremhævet, i førstnævnte Retning (for Køberens Krav paa Varen): Varens Individualbestemthed i Kontraktindgaaelsens Øjeblik eller senere betryggende Individualisering, og i sidstnævnte Retning (*Sælgerens* Krav paa sin Vare eller Krav paa den fulde Købesum): Varens Overlevering til Køberen efter Konkursen. I første Tilfælde begrundet Retsordenen sit Skæringspunkt derpaa, at først naar en Del af Sælgerens, den senere Fallents, Aktiver, her en Vare, er bestemt *udskilt* som en *individuel* Genstand fra hele den øvrige Masse af Sælgerens Aktiver, Varer, Penge, Ejendomme o s v, til Opfyldelse af en bestemt Handel, kan Varen naturlig betegnes som *udgaaet* af den generisk eller artsbestemte Masse, som er alle Kreditorers Fyldestgørelsesbasis, og som nu *tilhørende* en bestemt Mand, Køberen; og ligger denne individualiserende Udskillelse *før* Fallittens Indtræden, hvor Sælgeren endnu er Herre over sin Økonomi og kan disponere paa almindelig Maade, maa Varen tilfalde Køberen, og ikke Konkursboet. I sidstnævnte Retning er en Vare omvendt gaaet ind i en Købers almindelige Økonomi, til Videresalg eller Forbrug, naar den er udleveret til ham af Sælgeren; og er denne Udlevering sket allerede *inden* Køberens Fallit, maa Varen tilfalde Konkursboet; og Sælgerens Krav er som alle andre Leverandørers, Udlaaneres e a blevet et almindeligt Gældskrav paa Købesummen (altsaa et procentvis nedsat Dividendekrav paa denne).

Hovedsagen for Forretningslivets Trang til Fasthed og Tryghed er 1) at faa *aldeles bestemte Skæringspunkter* fastsat af Loven, saa at Sælger og Køber ved, hvad de har at rette sig efter, og 2) at faa fikseret disse Skæringspunkter paa naturlige, for alle Parter rimelige, til begge de modsatte Sider retfærdige Stadier, saaledes

som formentlig ogsaa sket ved de ovenfor nævnte, af Retsordenen valgte Stadier af Kontraktmellemværendets Udvikling.

Den Kontraktfrihed, som den liberalistiske Jura gennemførte i Lovgivningen i det 19 Aarhundrede, har utvivlsomt paa visse Omraader været af Værdi ved at overlade det private Initiativ i *Kontrakternes Udformning* at bane Vej for en ny gavnlig Retsudvikling. De kontraktaffattende Sagførere vidste ofte, gennem deres Kontakt med Forretningslivet, hvad dette praktisk havde Behov for. Men det maa samtidig betones, som Resultat af mange Erfaringer, at selv paa dette særlige Omraade, Kontraktudformningen, har det vist sig, at Kontraktfriheden ogsaa ofte i Forretningslivet førte til en Forvirring og Uklarhed, som kun Retsvidenskaben og en paa denne bygget Lovgivning kunde raade Bod paa. I *deklaratorisk* Retning kan nævnes, at Loven ofte har skabt faste Former for Kontraktaffattelse, f Eks gennem Veksellovens, Checklovens, Sølovens og andre lignende Loves bestemte Krav til *Dokumenternes Indhold* (Vekslen, Checken, Konnossementet). I *præceptiv* Retning kan fra nyere Tid eksempelvis nævnes, at naar man i Forretningslivet i Danmark før 1927 foretog en *Sammenlægning* af faste Ejendomme, gjorde man i Praksis intet for klart at fastlægge Prioritetsforholdene i den nye større Ejendom ved at foretage et Opgør mellem *Pantehæftelserne* i de sammenlagte Ejendomme; først Loven skabte her Orden og Fasthed i Forholdene gennem et ufravigeligt Paabud om en klar Fastlæggelse af de indbyrdes Prioritetsforhold *inden* Sammenlægningen, se Tinglysningsloven af 31 Marts 1926 §§ 21, jfr 23 og 24. Ved *Udstykning* af Ejendomme gjorde Forretningslivet og Kontraktpraksis intet for at skabe Orden og Oversigt i *Servitutforholdene*, hvad der medførte, at man uden videre overførte alle de gamle Servitutter fra den udstykkede Ejendom til alle Lodderne, til Overfyldning af Dokumenter, Skøder og Pantebreve, af Tingbøgernes Blade for disse Lodder, til store Ulæmper

for Banker, Kreditforeninger og Hypotekforeninger ved Bedømmelse af disse Byrders økonomiske Betydning. Ogsaa her var det først Loven, der ved præceptive Bud udrensede og skabte Overskuelighed i Dokumenter og Tingbøger, se samme Lovs § 22.

Det maa saaledes efter det ovenfor anførte fastslaaes, at Retsordenen kan gribe stærkt ind i det økonomiske Liv og omforme og vejlede dette til dets Gavn, baade i Produktionen, Omsætningen og Kreditten. Men omvendt maa Lovgiveren ikke overse, at naar han vil gribe ordnende, vejledende og omformende ind i det økonomiske Liv, idet han navnlig tvinger dette til at følge Retfærdighedens øverste Grundsætninger, maa han ved den nærmere praktiske Gennemførelse af disse Grundsætninger i Enkeltheder nøje iagttage de faktiske økonomiske, tekniske og sjælelige Forhold. Han lovgiver ikke for et Land eller et Folk in abstracto, men for det *bestemte Land* med ganske bestemte Naturforhold i Ht *Jordbund, Klima, Raastofkilder* o l og med det ganske bestemte *Folk* med en bestemt *Befolkningsmængde*, med de og de *Race- og Karakteregenskaber, Udviklingsgrad*, og endelig for den bestemte *Tid* med dens ganske bestemte Stæde paa *Teknikkens Omraade*. Om Lovgiveren saaledes f Eks ved den retslige Organisation af Landbruget skal vælge Stordriften eller de mange, mindre selvstændige Bedrifter, afhænger saaledes i høj Grad af disse faktiske Naturforhold, tekniske, økonomiske Forhold o l. Endvidere skal eksempelvis nævnes, at ved den nærmere retslige Ordning af Lejeforholdene maa Lovgiveren ogsaa tage nøje Hensyn til de faktiske Naturforhold i Landet, Befolkningsmængden, de økonomiske og tekniske Forhold idethele. Ved den nærmere Udformning af Retsreglerne om den aandelige Ejendomsret maa Lovgiveren nøje følge Offentliggørelsesteknikkens og Reproduktionsteknikkens Udvikling, o s v. Men selvom Lovgiveren saaledes — hvad enten det drejer sig om Ejendoms- og Bedriftsfordeling, Lejeforhold, aandelig Ejendomsret

eller andre Forhold — aldrig bør undlade nøje at undersøge de faktiske naturmæssige, økonomiske, tekniske og sjælelige Forhold ved den nærmere Udformning af Retsreglerne i Enkeltheder, maa han samtidig aldrig tabe de høje Maal af Syne, der skal ligge bag alle Retsregler, nemlig Ordningen af Forholdet mellem Mennesker efter Retfærdighedens øverste Grundsætninger som Ledestjerne.

III.

RETSVIDENSKABEN I SAMMENLIGNING MED ANDRE ANVENDTE VIDENSKABER. DEN POSITIVE RETSVIDENSKAB OG RETSLÆREN. LOV-KODIFIKATIONEN.

Den positive Retsvidenskab giver en systematisk Fremstilling af de Opførselsmaader og Fremgangsmaader, der er fastsat i Lovene, Domspraksis og Retsgrundsætninger, udviklet gennem Videnskaben, og som derfor skal følges af Samfundets Medlemmer. Disse Opførselsmaader og Fremgangsmaader er fastsat, fordi de af Lovgiveren, Domstolene og Videnskaben efter de hidtidige Erfaringer er blevet anset for de mest hensigtsmæssige Metoder til Gennemførelsen af Rettens Formaal. Sammenligner vi den positive Retsvidenskabs systematiske Fremstilling af disse Metoder og Lægevidenskabens systematiske Fremstilling af dens Opførsels- og Behandlingsmetoder, ligner disse Videnskabers Metoder hinanden deri, at de begge tilstræber den for Menneskeheden mest hensigtsmæssige Opførsel eller Fremgangsmaade; men den ene angaar det enkelte Menneskes Opførsel eller Behandling af Hensyn til dets egen Sundhed, den anden Menneskets Opførsel overfor andre Mennesker, for Tilvejebringelsen af det bedste Forhold mellem disse. En anden Forskel er, at den ene Videnskabs, Retsvidenskabens Opførsels- og Behandlingsmaader i vidt Omfang er autorativt fastslaaet i Love og Domme — netop fordi de an-

gaar Forholdet mellem Mennesker indbyrdes — og kun delvis i den frie videnskabelige Undersøgelse, medens Lægevidenskabens Opførsels- og Behandlingsmaader alene er fastslaaet i den frie videnskabelige Undersøgelse. Men hvis den i en Lov eller Domspraksis fastsatte Fremgangsmaade efter en indgaaende, fri videnskabelig Undersøgelse findes at være uhensigtsmæssig, vil den i Reglen efterhaanden blive forandret, ved ny Lov eller ny Praksis. Lovgivningen i Nutidens Samfund foregaar paa stadig flere og flere Omraader i nøje Samarbejde med Videnskaben; det samme gælder Retspraksis.

Men fordi den positive Retsvidenskab i vidt Omfang i sin Fremstilling af Opførselsmaader er bundet af de i Lovene og Domspraksis fastsatte, tiltrænges der en Retsvidenskab, der uafhængig af enhver positiv Retsorden, som altsaa metodisk lige saa frit som Lægevidenskabens — og de tekniske Naturvidenskaber — kan søge frem til de mest hensigtsmæssige Behandlingsmaader, altsaa frem til de Regler, vi i Juraen kalder Sagens Natur eller den naturlige Ret. Den Retsvidenskab, der paatager sig denne Opgave, kalder vi den almindelige Retslære eller blot Retslæren.

Men Retslæren har tillige en anden Opgave, som den positive Retsvidenskab heller ikke er helt egnet for, og det er Behandlingen af Retsordenens Grundbegreber og Grundspørgsmaal. Uafhængig af enhver positiv Retsorden maa Retslæren behandle disse Grundbegreber og Grundproblemer. Hertil hører for det første: Rettens Opstaaen og Formaal, de øverste Retsgrundsætninger, Begreberne Ret og Pligt, Rettighedernes System, der giver Overblikket over Retsordenen, over de forskellige Arter af Rettigheder, Hovedklasserne indenfor disse: Grundbegreberne Personret, Ejendomsret og Erhvervsret; privat og offentlig Ret. Disse Emner har det foregaaende søgt at behandle. Ved at behandle disse for al Ret fælles, centrale Emner er Retslæren 1) hele Retsvidenskabens, de forskellige juridiske Fags *almindelige Del*. Ligesom alle Fagvidenskaber trænger til en almindelig Del, Erkendelseslæren, saaledes

trænger den enkelte Fagvidenskab, naar den efterhaanden er udstykket i en Række særlige Fag, til en almindelig Del.

Men dernæst maa Retslæren, som ovenfor fremhævet, søge 2) at angive Retningslinjerne for, hvorledes Hovedordningen i Samfundet paa de centrale Livsomraader bør være, altsaa den retslige Hovedordning i de personlige Livsforhold, i Ejendomsforholdene, i Erhvervsforholdene, i Retsmyndighedernes Beskyttelse og i Statens Styrelse.

I flere Lande, som England, U S A, de nordiske Lande o a, er Retsordenen ikke udtrykt i en enkelt Lov, men beror paa en Mængde forskellige Love, givne til højst forskellige Tider, og i vidt Omfang ogsaa paa Retsregler, der efterhaanden har fæstnet sig i Domstolenes Praksis. I England er de fleste Retsregler opstaaet paa denne sidste Maade og støtter sig altsaa slet ikke paa nogen Lov. Men det samme er i stort Omfang ogsaa Tilfældet i de nordiske Lande.

I andre Lande, som Tyskland, Frankrig, Schweitz, Italien o a, beror Retsordenen derimod paa en stor omfattende *borgerlig Lovbog*. Forud for denne er der gaaet en Retstilstand, hvor Retten, ligesom i de førstnævnte Lande, beror paa en Mængde spredte Love. At samle forskellige, spredte Love og Retsædvaner i en fælles stor Lov kaldes at kodificere. En Kodifikation kan ikke blot betyde, at en Mængde spredte Lovbestemmelser m m indenfor *samme Landomraade* samles i en enkelt Lov, men ogsaa, at forskellige Love, der gjaldt for *forskellige Landomraader*, nu samles i en enkelt Lov, der saaledes bliver fælles Lov for disse forskellige Landomraader. Dette sidste var Tilfældet i Frankrig, hvor der før Revolutionen 1789 og Napoléons borgerlige Lovbog, Code civil, herskede forskellige Love, idethele forskellig Ret i Frankrigs Provinser, f Eks én Ret i Bretagne, en anden i Normandiet, en tredje i Provence o s v. Det samme var Tilfældet i de tyske Stater, før de ved deres Samling i det tyske Rige fik deres nye fælles borgerlige Lovbog af 1900.

Værdien af en Kodifikation paa *begrænsede* Omraader, f Eks en Samling af en Række spredte Lovbestemmelser om Lejeforhold, i en fælles Lov om Leje, har aldrig været bestridt. Derimod er Værdien af Kodifikationen i Form af *en alle private Retsforhold omfattende borgerlig Lovbog* i høj Grad omstridt.

Der kan næppe være Tvivl om, at en Lovbog kan have en stor samlende Kraft for et Folk. Erfaringerne fra Code civil af 1804 overfor den ældre i Frankrigs forskellige Provinser splittede Ret og fra den tyske borgerlige Lovbog overfor den i de forskellige tyske Stater splittede Ret, fra den danske og norske Lovbog af 1683 og 1687, og fra den svenske Lovbog af 1734, er tilstrækkeligt Bevis herfor. En fælles nordisk Lovbog vilde sikkert nu have en lignende samlende Kraft overfor de geografisk splittede nordiske Folk. Men dernæst maa det fremhæves, at disse samlende Lovkodifikationer efterhaanden vil bane Vejen for en fælles, alle Folk omfattende Verdensret.

Men der maa, efter min Opfattelse, stilles visse Krav til Fremtidens Lovkodifikationer. Disse Lovbøger maa 1) udarbejdes i nøje Kontakt med Retsvidenskaben, med de sigtede, kritisk prøvede Erfaringer fra Domspraksis og fra det praktiske økonomiske og sjælelige Liv i Nutidens Samfund. Men 2) maa Lovbøgerne i første Række sætte sig til Opgave at give Retsregler paa *de særlige, praktiske Livsomraader*, og afholde sig fra at lovgive om *abstrakte Emner*, en Retningslinje, den nordiske Fælleslovgivning hidtil har fulgt, men som f Eks den tyske Lovbog ikke har fulgt — til betydelige Ulæmper i det praktiske Liv. De retslige Grundbegrebers nærmere Udformning maa i Reglen overlades til et Samarbejde mellem Retsvidenskab og Domspraksis.

En stor Lovbogs Værdi for Folket forringes ikke, fordi det maa erkendes, at en Lovbog nødvendigvis efterhaanden, som Tiden gaar, paa flere Punkter vil vise sig at komme i Strid med en ny Udvikling. Saaledes er det gaaet Chr. den V's danske og norske Lov af 1683 og 1687 og Sverrigs Lovbog af 1734; og saaledes er det ogsaa

gaaet Frankrigs Code civil af 1804. Da der var gaaet henved Hundrede Aar efter den franske Lovbogs Udstedelse, begyndte en Række Videnskabsmænd at foretage et Opgør med denne Lov ved at undersøge, paa hvilke Punkter den efterhaanden er kommet ud af Kontakt med den personlige og økonomiske Udvikling, der har fundet Sted i de sidste Hundrede Aar, siden Lovbogen udkom.

Man fremhæver saaledes fra det *personlige* Retsomraade, hvorledes Udviklingen her mere og mere er gaaet imod Lovbogens ledende Grundsætninger i Familieforholdet; Mandens eneraadende Myndighed over Formuen, den store Forskel i den retslige Behandling af de indenfor og udenfor Ægteskab fødte Børn, den altfor stærkt gennemførte Tvangsarveret.

Fra det *økonomiske* Livs Omraade fremhæver man, at Code civil i Overensstemmelse med den franske Revolutions Grundtanke, med Menneskerettighedernes Erklæring, er individualistisk i sin Grundopfattelse. Den beskytter den Enkeltes *private Ejendomsret* som en næsten *absolut* Ret, tillader den enkelte Ejer at raade over sin Ejendom ganske frit og uhæmmet som han vil; endvidere giver Lovbogen de enkelte Borgere fuld *Kontraktfrihed*, Ret til frit at indgaa, hvilke Aftaler de vil og med hvem de vil. Og i deres øvrige Handlinger udadtil er de kun bundet af Skyld-Grundsætningen, d. v. s. de kan frit handle som de vil, naar de blot derved ikke forsætlig eller uagtsomt tilføjer en Anden Skade.

Paa alle disse Punkter er den senere faktiske økonomiske og tekniske Udvikling gaaet Lovbogen imod. De enkelte Borgeres Stilling er efterhaanden ved denne Udvikling gennem de sidste Hundrede Aar fra at være individualistisk fri blevet mere socialt betinget og afhængig. *Ejendomsretten* er saaledes lidt efter lidt blevet undergivet talrige Indskrænkninger, tildels gennem en fri Udvikling i Retspraksis, nemlig ved den efterhaanden stærkt udvidede Naboret, den i større og større Omfang benyttede Ekspropriationsret og andre Statsindgreb. *Kontraktfriheden* er blevet mere og mere begrænset. Arbejdsforholdet reguleres saaledes gen-

nem tvingende Regler om Fabrikkers Indretning og om Børns og Kvinders Arbejde i disse i Sundhedslovgivningen, endvidere Regler om Arbejdstidens Længde, fastslaaet enten i Lov eller kollektiv Aftale. Idetheletaget betyder den nyere Tids Sammenslutninger, Fagforeninger og Arbejdsgiverforeninger, og deres kollektive Aftaler en Række fundamentale Brud paa den Enkeltes Frihed; og Udviklingen tenderer henimod en Tvang for alle et Erhvervs Udøvere til at være Medlem af disse Sammenslutninger, og til at følge deres Regler i alle deres Arbejdsforhold. Endelig fremhæves, at Skyld-Grundsætningen efterhaanden med de industrielle Bedrifters og de moderne tekniske Samfærdselsmidlers mægtige Udvikling mere og mere udfyldes af et Risikofordelings-Princip, hvorefter Skaden, uden Hensyn til Skyld, bæres af de økonomisk stærkeste og største Faktorer og derigennem fordeles paa videre Krese; det subjektive Ansvar erstattes af det objektive Ansvar.

Alt dette forringer dog, efter min Opfattelse, ikke i mindste Maade Kodifikationens Betydning. For det franske Folk har det haft den største Værdi, at det gennem det 19 Aarhundrede, uanfægtet af politiske Omvæltninger, har kunnet bygge sit borgerlige Liv paa denne Lovbog som det faste Grundlag; og Udviklingen paa de nævnte Punkter bort fra Lovbogen er sket ganske gradvis og langsomt. Paa flere af de vigtigste Punkter frembyder Udviklingen efter Code civil iøvrig ikke noget helt nyt, men en Genoptagelse af en Udviklings Traad, der blev altfor voldsomt afbrudt ved den franske Revolution. Denne Revolutions og Code civils individualistiske Grundsætninger var, saa vidt jeg kan se, altfor doktrinære i deres Brud med den gamle Næringsordning og dens Lavsorganisationer. Lovbogen kunde have sikret sig en meget længere Gyldighed paa disse fundamentale Punkter, dersom den havde bevaret en vis Kontinuitet med Retsordningen i det gamle Samfund.

Men dernæst burde Lovgiveren til en borgerlig Lovbog vistnok følge det Raad, som *Platon* (i sin Bog: *Lovene*) giver, nemlig at lade

Loven først virke en vis Prøvetid, f Eks 5 eller 10 Aar, og iagttage, hvilke Virkninger den faar i det praktiske Liv, og derefter paa Grundlag af disse Erfaringer foretage en sidste kritisk Gennemgang af de enkelte Lovbestemmelser. Ved et omfattende Lovværk som en Lovbog vilde denne Fremgangsmaade virke ganske særlig betryggende. Men efter denne sidste kritiske Revision skulde Lovbogen til Gengæld virke i lange Tider i Fred, for derigennem at sikre den Fasthed og Kontinuitet, der skaber Tryghed og Tillid for Borgerne i det daglige Liv.

IV.

SAMFUNDSMÆSSIGE HENSYN, DER ER VEJLEDENDE FOR LOVGIVEREN.

Ved Udformningen af de mange Enkeltregler paa de forskellige Retsomraader gør der sig en Række særlige Hensyn gældende, som skyldes de praktiske Forhold paa vedkommende Omraade og retstekniske Grunde, altsaa idetheletaget alle de Hensyn, der angaar Retsreglens praktiske Gennemførlighed. Men naar disse praktiske Hensyn fuldtud varetages, er det Retsordnens store Maal, der overalt bestemmer Retsreglernes *Indhold*. Bag alle Retsregler maa Retfærdighedens øverste Grundsætninger virke som de for Samfundet afgørende Maal.

1. Det er ret almindeligt at fremhæve Trangen til *Sikkerhed*, Borgernes Tryghedsfølelse, som et afgørende Hensyn, der ligger bag mange Retsregler. Man har saaledes fremhævet, at dette Hensyn ligger bag Retsreglerne om, at Borgerne kan kræve Spørgsmaalet om Berettigelsen af deres Fængsling hurtig indbragt for Domstolene, at Straffelove som Hovedregel ikke har tilbagevirkende Kraft, at Love om Kontraktsforhold i Almindelighed ikke har tilbagevirkende Kraft for de før saadanne Loves Udstedelse stiftede Kontraktsforhold, at Kontrakter skal holdes i alle deres

Ord og Punkter, at Omsætningserhvervelse i god Tro, baade ved Ihændeleverpapirer, andre Omsætningsgældsbreve, faste Ejendomme og Løsøre i vidt Omfang beskyttes, at en langvarig Besiddelse beskyttes ved Hævd, at Staten gennem en tvungen Folkeforsikring i vidt Omfang værner Borgerne mod Følgerne af Ulykke, Sygdom og Alderdom.

I Virkeligheden er Trangen til Sikkerhed, Hensynet til Borgernes Tryghedsfølelse dog et saa vidt rækkende Hensyn, at det praktisk talt kan siges at ligge bag *alle Retsregler*. Den almindelige Erstatningsregel, at der ydes Erstatning for al Skade, forvoldt ved retstridige og tilregnelige Handlinger, giver jo saaledes ogsaa Borgerne en betydelig Sikkerhed; ja Erstatningsansvaret og Straffen mod Forbrydelser maa dog vel anses for de allervigtigste Værn for Borgernes Sikkerhed. De øverste Retsgrundsætninger 1 og 4, at Mennesker hindres i at skade hinanden, og at Mennesker skal bidrage efter Evne til alle Foranstaltninger af Samfundet til fælles Gavn, og de mangfoldige Retsregler, som paa de forskelligste Omraader gennemfører disse Retsregler i Enkeltheder, beskytter alle Tryghedsfølelsen i Samfundet. Men ogsaa Gennemførelsen af Grundsætning 2 og 3, at Stillinger, Virksomheder og Løn for Arbejde skal tildeles Borgerne efter hver enkelts Evner, Karakter og Arbejdsindsats, tilfredsstiller dette Hensyn. Iøvrig bemærkes, at Retsordenen desværre ret ofte staar overfor at skulle vælge mellem den ene Borgers og den anden Borgers Tryghedsfølelse. Vindikationsreglen beskytter saaledes en lige saa berettiget Tryghedsfølelse hos den oprindelige Ejer, fra hvem et Gode er bortkommet, som den eksstinktive Omsætningsregel gør, naar den beskytter Trygheden hos den godtroende Køber af dette Gode. Her maa altsaa ogsaa andre Hensyn end Sikkerhedshensynet gribe ind og bidrage til Valget. Naar der her særlig maa tages Hensyn til Godets Art, dets følelsesmæssige Tilknytning, de to Parters Opførsel, henholdsvis Ejeren ved Tabet af Godet og Køberen ved Erhvervelsen af Godet, vil det ses, at det særlige Sikkerhedshensyn

her maa suppleres med de Hensyn, som de øverste Retsgrundsætninger 2 og 3 ganske særlig er Udtryk for.

2. Medens Hensynet til Betyggelsen af Borgernes Goder praktisk talt ligger bag alle Retsregler som et væsentligt Motiv, gør der sig jævnsides hermed ved mange Retsregler andre Hovedhensyn gældende, som dels til en vis Grad krydser og begrænser Sikkerhedshensynet og dels supplerer og støtter dette; og, som antydet, kommer her i første Række det Hovedhensyn frem, der ligger i de øverste Grundsætninger 2 og 3. I disse virker ganske særlig Hensynet til at fremme *Omhu, Arbejdsomhed, Initiativ i Produktion og Omsætning* hos Borgerne. Det er allerede nævnt, at en større eller mindre omhyggelig Optræden spiller en Rolle ved Valget mellem Vindikation eller Eksstinktion. Endvidere kan nævnes, at bag den store Retsgrundsætning: først i Tid og først i Ret (prior tempore potior jure), der gør sig gældende baade ved Omsætningen af faste Ejendomme gennem Tinglysningen og ved Omsætningen af Løsøre, er det Foretagsomheden, Opfindsomheden, Forudseenheden, som Retsordenen særlig tager Hensyn til. Det samme Motiv ligger bag Reglerne om Registrering af Patenter, Mønstre og Varemærker, bag Reglerne om Forfatter- og Kunstnerretten. Den, der først opfinder og først faar Opfindelsen registreret og den, der først skaber et Forfatter- og Kunstværk og først faar det offentliggjort, tildeler Lovgiveren Retten. Erhvervelse af materiel Ejendomsret følger i Reglen Skaberen af den individuelle Ting.

3. De mange praktiske, derunder retstekniske Hensyn, der gør sig gældende ved Retsreglernes Udformning, er i Reglen saa forskellige, at der vanskelig kan siges noget alment herom. Enkelte af disse Hensyn gør sig dog gældende paa en Række særlige Omraader. *Økonomiseringen med Tid og Arbejdskraft* er saaledes et vægtigt Hensyn, der ligger bag mange særlige Retsregler; og som særlig oplysende kan nævnes, at de gamle stive Kontraktformer i Nutiden er afløst af mere formløse Kontraktindgaaelser, at Loven

til Lettelse for Erhvervslivet ofte har fastslaaet klare og korte merkantile Formularer, som afføder ganske bestemte Retsvirkninger (Veksler, Checks, Konnossementer). Endvidere kan nævnes Indførelsen af korte, hurtige Procesmaader, korte Forældelsesfrister, Reklamationsfrister, Frister for Kontraktens Anfægtelighed. Ved mange af disse Retsregler betrygges ogsaa Borgernes Retsgoder, ligesom de opfordrer til Omhu, Arbejdsomhed og Hurtighed.

Lovgiveren maa særlig paase, at der under Overvejelse af de forskellige Hensyn ved Retsreglernes Udformning ikke sker en Overbetoning af et enkelt særligt Hensyn, saaledes at det gaar utilbørlig ud over et andet lige saa vægtigt Hensyn. Hurtighed og Forenkling er godt; men det maa paases, at deres Gennemførelse ikke i for høj Grad sker paa Bekostning af Hensynet til Retsikkerheden, til Godernes Betyggelse. Den rette Afvejelse heraf er Lovgiverens vanskelige Kunst.

V.

RETSKILDERNE.

Retsordenen er Indbegrebet af alle i et Samfund gældende Retsregler. Retsreglerne finder man naturligvis først og fremmest i *Lovene*. Men, som i det foregaaende berørt, finder man dem ingenlunde altid i Lovene. Der findes mange Retsregler, der ikke er udtalt i nogen Lov, og som Domstolene dog følger. Hvor *Lovene* tier om et bestemt Forhold, og der opstaar Konflikter mellem Mennesker i dette Forhold, er det i mangfoldige Tilfælde nødvendigt, at Domstolene fælder en Afgørelse. Hvorpaa støtter da Dommeren sin Dom, naar der ingen Regel findes i Lovene?

Hvis det Tilfælde, Dommeren skal afgøre, ogsaa har været afgjort i tidligere Domme og paa ensartet Maade, er Dommeren berettiget til at afgøre Tilfældet paa samme Maade. Han følger altsaa i saa Fald en Retsregel, der støtter sig paa *Domspraksis* eller, med

Natur, fordi Retsreglen her af Videnskaben kan formes helt rationelt og frit efter naturlige, saglige Grunde, uden at være bundet af Love, der jo undertiden kan være forældede eller formede efter andet end rent saglige Hensyn.

Da ogsaa Valget af Analogislutninger og Modsætningsslutninger, som anført, afgørende beror paa retsvidenskabelige Undersøgelser, kan man i Korthed sige, at *Retskilderne* er *Loven*, *Retspraksis* og *Retsvidenskaben*. Loven er imidlertid den øverste Retskilde. Hvor Loven selv har givet en Regel, maa den gælde. De andre Retskilder er kun subsidiære d v s de gælder, som fremhævet, kun, hvor Loven tier, hvor der ikke i nogen Lov findes en Retsregel, der kan anvendes paa det Tilfælde, Domstolene skal afgøre.

2 AFSNIT.

HANDLINGER, DER SKADER NÆSTEN.

RETSTRIDIGE HANDLINGER.

1 Kapitel.

HVAD ER SKYLD?

1. SKADE OG AARSAG.

RETSREGLERNES Formaal er, som i de første Afsnit paavist, at hindre Mennesker i at skade hinanden og at føre dem til at arbejde sammen og støtte hinanden indenfor praktisk rimelige Grænser.

I første Række maa Retsordenen søge at forhindre, at Menneskene skader hinanden. Den maa virke for, at enhver passer sit Arbejde og ikke forstyrrer den anden i dennes Arbejde og Virkekres ved skadegørende Handlinger.

At det ene Menneske ikke gør sin Næste Skade, søger Retsordenen at virke for ved forskellige Midler. Alle disse Midler indbefatter vi under Ordet *Retshaandhævelse*. Denne søger *dels* at gribe forebyggende ind, ved saa vidt muligt at forhindre, at Mennesker faar iværksat en tilsigtet skadegørende Handling, *dels* at sørge for, naar en skadegørende Handling er sket, at tvinge den skadegørende til at godtgøre Skaden, genoprette den tidligere Tilstand, og *dels* endelig, hvor den skadegørende Handling er af særlig graverende Karakter, at tage den skadegørende Person under særlig Behandling, saa at han saa vidt mulig hindres i at gøre Skade i Fremtiden, ved at uskadeliggøre ham for stedse eller for en vis Tid eller paa anden Maade. Disse tre Arter af Retshaandhævelse kan kaldes den *foregaaende* eller *direkte afværgende*, den *oprettende* og den *straffende* Retshaandhævelse. De to sidstnævnte kom-

mer vel begge efter den skadegørende Handlings Iværksættelse, men de virker begge *generelt afværgende*, ved Siden af deres særlige Opgave, henholdsvis som oprettende den enkelte Skade og som straffende den enkelte Retsbryder.

Til den *afværgende* eller forebyggende Retshaandhævelse hører *Forbud, Arrest paa Gods og Person* (for at hindre vedkommende i at unddrage sig at opfylde sin Forpligtelse ved Flugt eller Fjernelse af Gods), *Nødværge* (jfr dansk Strfl § 13), *Internering* og *Kastration* (for at hindre Personer med forbryderiske Anlæg i at begaa nye Forbrydelser) (jfr dansk Straffelov § 70 og Lov om Sterilisering og Kastration 11 Maj 1935), *Prævention* (overfor umiddelbart truende Forbrydelser, jfr Straffelov § 75).

Til den *oprettende* Retshaandhævelse hører *Erstatning, Udlevering* af Ejendomme, der med Urette er kommet i en Persons Besiddelse (kaldet Vindikation), *Nedrivning* af Bygninger (opførte i Strid med en Servitut), *Tilintetgørelse* af Genstande, f Eks Bøger, der er trykt i Strid med en andens Forfatterret, og *anden Fjernelse af retstridige Tilstande*, Tvang til *direkte Opfyldelse* af en *Forpligtelse*, som den forpligtede vægrer sig ved at opfylde, *Ophævelse af ugyldige Aftaler* og *oprettende Egenmagt*.

Den *straffende* Retshaandhævelse bestaar hos os og i de andre nordiske Lande i Almindelighed kun i Indespærring i længere eller kortere Tid og Idømmelse af Bøder, idet den i den ældre Ret hjemlede Dødsstraf og anden Legemsstraf er ophævet.

Man kunde nu paa Forhaand synes, at Spørgsmaalet om Samfundets Stilling til de skadegørende Handlinger var ganske simpelt: Hver Gang et Menneske tilføjer sin Næste en Skade, maa Samfundsmagten anvende sin Retshaandhævelse imod den skadegørende. Med denne Grundsætning skulde alle Problemer være løst, og man skulde altsaa ikke behøve nogen yderligere Undersøgelse.

Saa ligetil er Forholdet desværre ikke. Saasnart man begynder at anvende denne almene Grundsætning paa det virkelige Livs

konkrete Tilfælde, vil det vise sig, at der rejser sig meget vanskelige Problemer.

Vi Mennesker stilles i Livet ofte overfor dette Spørgsmaal: havde du Skyld i dette, i den Ulykke, den Skade, der ramte dit Medmenneske? Undertiden kan dette Spørgsmaal blive afgørende for den spørgendes Skæbne, for hans fremtidige Liv. En Mor, der ser sit Barn blive dræbt, f. Eks. ved Overkørsel af en Lastvogn, vil i lange Tider, ved Dag og ved Nat krese om Spørgsmaalet: Havde du *Skyld* i dette? En Mand, hvis Hustru eller Mor dør af en Sygdom, der foraarsages eller ialtfald fremmes af Græmmelse og Sorg, vil ogsaa undertiden spørge: havde du ved din Livsførelse Skyld i dette? Altid griber Livets Skyldspørgsmaal dybt ind i Menneskers Liv, almenmenneskeligt og retsligt. Men Mennesker staar i mange Tilfælde vaklende, usikre, uden Vejledning i Etik og Ret i disse for deres Liv afgørende Spørgsmaal. De faar ikke det, de af al deres Magt søger: et klart Svar paa dette: hvori bestaar menneskelig Skyld? Paa hvilke Livets Kendsgerninger beror min Skyld?

Det er da værd indgaaende, i Enkeltheder at forsøge at kaste Lys over dette ældgamle, evige Spørgsmaal for Menneskeheden om, hvad Skyld er. Visse Begreber som Skade og Aarsag melder sig her som bestemmende Momenter. Men hvad ligger der i disse Begreber? Hvad betyder de nærmere set?

I. Den første Vanskelighed i Skyldproblemet ligger gemt i selve Begrebet *Skade*. Hvad vil det sige at *skade* et Menneske? Man kan bestemme dette Begreb saa vidt, at det omfatter alle Tilfælde, hvor det ene Menneske tilføjer et andet Menneske en Ulystfølelse, en Smerte. Men i denne altomfattende Betydning er Begrebet Skade uanvendelig baade paa Retsordenens og paa Moralens Omraade, som allerede fremhævet i Afsnittet om Etikken. Forældre og Opdragelseshjem maa som bekendt i adskillige Tilfælde i Opdragelsesøjemed baade spærre for Lystfølelser og tilføje Smertes, uden at der i den Anledning finder nogen Retshaandhævelse Sted, uden at

der foreligger Skyld i retslig eller moralsk Forstand. Mennesker maa dernæst i det daglige Liv i adskillige andre Tilfælde tilføje deres Medmennesker Ulystfølelser og spærre for Lystfølelser, uden at der kan bebrejdes nogen noget; det sker bl a hver Gang man nægter at efterkomme et Ønske eller en Opfordring. Heller ikke i den Anledning sættes der i Almindelighed nogen Retshaandhævelse i Gang. Særlig kan nævnes, at i det daglige Forretningslivs mange Handler maa den ene Forretningsmand ofte være nødt til at tilføje den anden Skuffelser, f Eks ved at afbryde en Forbindelse, ved ikke at købe saa meget som tidligere, uden at Retsordenen rører sig.

Naturligvis vil Forældres eller Plejehjems Unddragelse af Lystfølelser eller Tilføjelse af Ulyst overfor Børnene, Menneskers Nægtelser i andre Forhold af at opfylde det andet Menneskes Ønske og Opfordring, en Forretningsmands hele eller delvise Afbrydelse af en Forretningsforbindelse o l ofte være fremgaaet af en moden, indgaaende Overvejelse og idethele være fuldt menneskelig berettiget. Men *selvom* dette viser sig ikke at være Tilfældet, sætter Retsordenen sig i Reglen ikke i Bevægelse. Der maa nemlig i disse og lignende almenmenneskelige Forhold raade en Frihed indenfor visse Grænser, en Frihed ogsaa for Fejlskønnet og Fejlbedømmelsen, foruden en Frihed til at vælge Forbindelser med Mennesker efter individuel Smag, Frihed til at arbejde med Opgaver, hvor man vil, o l. Dels vilde Samfundet nemlig ikke kunne faa Mennesker til at paatage sig Hverv eller til idethele at arbejde med Tingene uden at tilstede dem en saadan Frihed, baade for visse Fejlskøn, for Individualitet og for Valg af Arbejdsopgaver; og dels vilde det være ganske uoverkommeligt for Samfundets Myndigheder at blande sig i disse Dagliglivets mangfoldige Forhold og Tilfælde og undersøge Berettigelsen eller Ikke-Berettigelsen af en vis Optræden. Begge disse Grunde fører saaledes i samme Retning.

II. Men ikke blot Begrebet *Skade*, ogsaa Begrebet *Aarsag* til Skaden giver ved Anvendelsen i det praktiske Liv Anledning til

meget vanskelige Problemer. Det kunde synes saa simpelt, at et Menneskes Handling er Aarsag til en Skade; og det kunde ogsaa Loven synes at mene, naar den f Eks straffer den, der foraarsager eller »forvolder« et andet Menneskes Død, eller som »tilføjer en anden Skade paa Legeme eller Helbred«, (jfr f Eks dansk Straffelov §§ 241, 245). Imidlertid vil det hurtig i Livets konkrete Tilfælde vise sig, at ikke enhver menneskelig Handling, der i naturvidenskabelig eller erkendelsesteoretisk Forstand kan siges at være Aarsag til Død eller anden Skade, kan eller bør rammes af Straf efter nævnte eller andre Lovbestemmelser. Hvis saaledes en Forretningsmand A anmoder sin Prokurist B om at rejse til England i en meget vigtig Forretningsag, der bedst kan ordnes ved en personlig Forhandling, og Skibet, hvormed B rejser til England, forliser, og B herved omkommer, kan A i naturvidenskabelig eller erkendelsesteoretisk Forstand med Rette siges at have været Aarsag eller medvirkende Aarsag til B's Død, ti uden A's Handling, hans Ordre til B om at rejse til England, vilde B ikke være omkommet. Alligevel vil man ikke idømme A Straf for at have foraarsaget eller »forvoldt« B's Død. Hvis en Person A tilføjer B et Saar i Armen, der er ufarligt, men som ved en skødesløs Behandling paa det Hospital, hvor B behandles, tilføres en saa omsiggribende Infektion, at det senere viser sig nødvendigt at amputere hele Armen, vil A's skadende Handling ogsaa erkendelsesteoretisk kunne siges at være Aarsag eller medvirkende Aarsag til, at B mister Armen, ti uden A's Tilføjelse af Saaret vilde denne Ulykke overhovedet ikke være sket. Alligevel vil man ikke straffe A efter den strængere Regel i den danske Straffelovs § 246 for at have »tilføjet« B en Lemlæstelse, som nærmere beskrevet i denne Paragraf (hvortil bla hører Berøvelsen af en Arm), men kun efter § 244 for almindelig Legemskrænkelser, hvortil bla hører ufarlige Saar.

I Virkeligheden kan mangfoldige menneskelige Handlinger i deres senere Aarsagsforkædninger, ofte ned gennem Tiden til fjerne Mennesker og Forhold, siges at være Aarsag til talrige Ska-

der paa menneskelige Goder. Aleksanders Togt til Indien kan have bevirket Vandringer og Omflytninger mellem Folk, der derved er blevet bosat paa Steder, hvor nogle af deres Efterkommere, f Eks i vor Tid, omkommer ved en Naturkatastrofe eller Farsot, som ikke vilde have ramt disse, hvis deres Forfædre ikke i Oldtiden ved Aleksanders Togt var kommet til de nu af Ulykker ramte Egne. Ogsaa her kan Aleksanders Handling i almindelig erkendelsesteoretisk Forstand siges at være Aarsag til Skaden, men ikke i Retsordenens Forstand. Men det vanskelige Problem er da her: hvor nær skal den menneskelige Handling være til Skaden, i hvilket nærmere, særligt Forhold til denne skal Handlingen staa for at kunne kaldes Aarsag til Skaden i den Forstand, at der er Grund for Retsordenen til at gribe ind med Straf, Erstatning eller anden Retshaandhævelse. I de nys nævnte Eksempler er med Forsæt valgt oplagte Tilfælde, hvor almindelig sund Menneskeforstand straks vil være klar over Forskellen, altsaa klar over, at nævnte Forretningsmand, Personen, der tilføjer Saaret, Alcksander osv ikke er Aarsag i denne Betydning til Døden eller Lemlæstelsen. Men Livet er ofte sammensat. Hvis i nævnte Tilfælde, hvor A saarer B i Armen, B er en overordenlig svag Person, hvis Helbred i flere Aar har været nedbrudt, og A er en Læge, der har indgaaende Kendskab hertil, og ud herfra kan forudse, at selv et forholdsvis ringe Indgreb, som et Saar i Armen, vil kunne blive farligt for B's Tilstand, eventuelt for hans Liv, er da A, hvis B's Død indtræder, Aarsag i retslig Forstand i denne og bla hjemfalden til Straf for Manddrab? Eller for at tage et andet Tilfælde: hvis B's Nervesystem er nedbrudt, og A tilføjer B et Nervechock, hvorved B dør, er A da skyldig i Manddrab, dersom han ud fra sit nøje Kendskab til B ihvertfald maatte regne med Døden som Følge af et saadant Chock, som en ikke særlig fjernt liggende Mulighed?

2. AARSAG OG SKYLD.

De Tilfælde fra det virkelige Liv, der er nævnte ovenfor under I og II, viser *dels*, at Menneskene tilføjer hinanden mange Skader, uden at Retsordenen kan gribe ind, og *dels* at det er overordenlig vanskeligt for Retsordenen i Livets forviklede Tilfælde at finde Grænsen for, hvad den skal gribe ind overfor i Menneskers Færd, og hvad den maa lade passere uden Retshaandhævelse. Sædvanlig anvender man om de skadegørende Handlinger, som Retsordenen griber ind overfor med Retshaandhævelse, Ordet *retstridige* Handlinger — og mener hermed Handlinger, der strider mod Loven eller (i videre Forstand) Retten, idet de *faktisk i den gældende Ret* rammes af en eller anden *Retshaandhævelse*. Men dette *formelle Retstridighedsbegreb* giver os ingensomhelst reel Karakteristik af, hvad det er for Handlinger, der strider mod Loven, hvad det er for noget ejendommeligt, der adskiller disse Handlinger fra andre skadegørende menneskelige Handlinger. Og hvor der begaas skadegørende Handlinger, der ikke i gældende Lov eller Retspraksis er ramt af nogen Retshaandhævelse, men hvor der er Spørgsmaal om, hvorvidt saadanne Handlinger i Praksis bør rammes heraf, lader det formelle Retstridighedsbegreb os ganske i Stikken. I vidt Omfang er det Videnskab og Retspraksis, der paa ulovbestemte Omraader maa afgøre, om en Retshaandhævelse skal sættes ind overfor en skadegørende Handling. Det gælder — i de fleste Landes Ret — navnlig ved Retshaandhævelsesmidlet *Erstatning*.

Vi maa altsaa først søge ind til en *reel Bestemmelse* af, hvad der er det ejendommelige ved de Handlinger, der hidtil faktisk er ramt af en Retshaandhævelse efter den gældende Ret, som altsaa efter denne er retstridige. Det gælder nu her først at trænge til Bunds i det Problem, som ovenfor er fremhævet under II, og som kan udtrykkes saaledes: Under hvilke nærmere Betingelser er en menneskelig Handling Aarsag til Skaden i den Forstand, at

Retsordenen bør gribe ind overfor den med en eller anden Rets-
haandhævelse?

Her vil man nu i Landenes Retsliv Verden over og i dette Rets-
livs Udvikling ned gennem Tiderne støde paa et ældgammelt, men,
som det synes, evigt ungt Retsbegreb, der overalt har givet Folkene
en praktisk, instinktiv Vejledning i at finde, hvilke af Menneskers
skadegørende Handlinger der skal rammes af Retsordenen; og det
er, som før nævnt, Begrebet: *Skyld*. Med de under II nævnte Til-
fælde i Minde kan man ud fra dette Grundbegreb kort bestemme
Retsordenens Begrænsning i Kresen af de skadegørende Handlinger
saaledes: det er ikke nok, at et Menneskes Handling er *Aarsag* til
Skaden; den skal være *Skyld* i Skaden. Men hvad der nærmere lig-
ger i dette Begreb, er vanskeligt at bestemme. I oplagte Ydertil-
fælde vil man instinktivt være klar over Forholdet. I det nævnte
Tilfælde med en Forretnings Indehaver, der sender sin Prokurist
til England, vil man saaledes straks være klar over, at førstnævnte
vel er *Aarsag*, men ikke *Skyld* i sidstnævntes Død. Ligesom ogsaa
i Tilfældet med Saaret i Armen. Men kommer vi ud i de mere sam-
mensatte Tilfælde, vil Skyldbegrebet vise sig at føre ind i vanske-
lige Problemer.

I Nutidens Lovbøger finder man i Reglen fremhævet efter
Grundbegrebet *Skyld* to Hovedformer af *Skyld*: *Forsæt* og *Uagt-
somhed*. Det siges saaledes, at en Person er erstatningsansvarlig
for en Skade, naar han enten forsætlig eller uagtsomt har hidført
Skaden, eller, som det ogsaa kan udtrykkes, naar han enten ved
Forsæt eller *Uagtsomhed* er *Skyld* i Skaden.

Paa Folkenes ældste primitive Stadier hæfter man sig alene ved
det *ydre*: den menneskelige Handling, som er *Aarsag* til Skaden:
denne Handling rammer man uden videre. Det indre psykologiske
Spørgsmaal, om den Handlende er *Skyld* i Skaden, ligger det ikke
for det primitive Sind at grunde nærmere over, endnu mindre over
den finere psykologiske Sondring indenfor *Skylden*: *Forsætlighed*
og *Uagtsomhed*. Dette gjaldt ikke blot den ældste primitive Tids

Privathævn, men ogsaa den Soning og Oprettelse af den Enkeltmand eller Slægten tilføjede Krænkelse, som Retsordenen gennemførte. Under hine Tidens haarde Kamp for Tilværelsen som Følge af vanskelige Naturforhold og usikre Samfundsforhold maatte Hovedsagen være at skaffe den skadelidte Oprejsning gennem Ansvar for Gerningsmanden eller det kollektive Ansvar for Slægten, overfor begge uden særligt Hensyn til større eller mindre konkret Skyld. Derfor havde man ogsaa Ansvar for den Skade, ens Trælle, Børn og Husdyr forvoldte, selvom intet kunde bebrejdes Herren. Først efterhaanden som Samfundsmagten indførte en Retsforfølgning mod Forbrydelser ikke alene for den krænkedes Skyld, men selvstændig for Samfundets egen Skyld, for Samfundets Fred, begynder Retsordenen bevidst at sondre mellem, om den handlende, Gerningsmanden tilføjede Skaden *med Vilje*, eller Skaden var tilføjet *uagtsomt* eller opstaaet *hændeligt*.

I alle Kulturlande er Resultatet af Retsudviklingen, at Samfundsmagten for at gribe ind med Retshaandhævelse overfor Skadetilføjelse fra Menneskers Side kræver *dels en ydre, objektiv Betingelse: en menneskelig Handling*, som har været *Aarsag* til en Skadetilføjelse overfor et andet Menneske og *dels en indre subjektiv Betingelse*, som kan udtrykkes ved Ordet og Begrebet *Skyld*.

3. BEGREBET SKYLD.

I dette Emne maa først to Ting fremhæves, nemlig a: Skyldbegrebet omfatter andre Spørgsmaal end Spørgsmaalet om Forsæt og Uagtsomhed, og b: der er i selve Begrebet Skyld en almenmenneskelig Maalestok, som først maa bestemmes, inden Begreberne Forsæt og Uagtsomhed overhovedet kan anvendes med Værdi.

a. Naar vi spørger, om et Menneske er Skyld i en Skade, tænker vi ikke blot, 1) om han har gjort det med *Forsæt* eller ved *Skødesløshed*, men ogsaa paa, om han var 2) *tilregnelig, normal* i

Handlingsøjeblikket. Selvom en *Sindsyg* med Vilje slaar en kostbar Genstand i Stykker eller med Vilje sætter Ild paa et Hus, vil vi dog ikke sige, at han er *skyldig*. Det samme gælder Børn, der mangler Forstaaelsen af deres Handlingers Betydning. 3) Ligeledes vil vi heller ikke anse en Person, der som Følge af Døvhed eller Blindhed ikke kan tage sig saaledes i Agt for en Skadetilføjelse som andre, for *lige saa skyldig i Skaden* som en Person, der, udrustet med fuldt normale Sanser, tilføjer en anden samme Skade. Skyldbegrebet refererer sig saaledes til to Spørgsmaal, nemlig dels til Spørgsmaalet, om den handlende i Skadetilføjelsens Øjeblik var fuldt tilregnelig, altsaa var udrustet med de normale Evner til at undgaa Skadetilføjelsen — ved hvis bekræftende Besvarelse vi anser ham for *skyldig* — og dels til Spørgsmaalet, om han tilføjede Skaden med Forsæt eller af Uagtsomhed efter hvis Besvarelse vi anser ham for *skyldig i større eller mindre Grad*.

b. Det er klart, at *Viljen, Forsættet* til at begaa en Skadetilføjelse er en *indre, subjektiv Foreteelse*. Og at den handlende *ikke* har villet, tænkt paa eller forudset, at hans Handling vilde medføre Skade, er ligeledes et indre sjæleligt Faktum. Men der foreligger ikke Skyld i Form af Uagtsomhed i alle Tilfælde, hvor A ikke har forudset, at hans Handling vilde medføre Skade for B. Nogle af disse Handlinger kan karakteriseres som uagtsomme, men mangfoldige andre ikke. Inden man kan stemple en saadan Handling som uagtsom, maa der i Virkeligheden skydes en *almenmenneskelig Maalestok* ind, som siger: Du burde ikke have udført denne Handling, ti Du *burde* have forudset, at den vilde medføre den Skade, der skete. Maa *O Uagtsomhed* er *ikke* nogen *faktisk psykologisk Tilstand*, ti hvad enten Skaden var en forudseelig eller uforudseelig Følge af Handlingen, foreligger der i begge Tilfælde det samme negative psykiske Faktum, at den Handlende, A, *ikke forudsaa* eller tilsigtede Skaden. *Uagtsomhed* er et moralsk-retsligt *Vurderingsbegreb*, der udefra dømmer den manglende Indsigt snart som Skyld, snart som Ikke-Skyld. Det er altsaa ikke nok til at statuere Uagt-

somhed, at der foreligger 1) en *menneskelig Handling*, der er *Aarsag* til en *Skade*, og den handlendes *manglende Forudseen* denne Skadens Indtræden; der maa tillige foreligge 2) en Betingelse, der kan udtrykkes som en *nærmere Aarsagsforbindelse* mellem selve Handlingen og dens Følge, *Skaden, set fra den menneskelige Hjernes Synspunkt*, en Aarsagsforbindelse, som den menneskelige Hjerne kan forudse.

Men dernæst foreligger der heller ikke *Forsæt*, Vilje som *Skyld* i sædvanlig Betydning, blot fordi en *menneskelig Handling* har medført en *Skade*, og den handlende, A, har *villet* denne Skade. Hvis A foretager en ganske almindelig fornuftig Handling, som normalt ingen Skade har til Følge, f Eks at sende sin Prokurist B til England med et fuldt sødygtigt Skib, er der ikke for Retsordenen samme Grund som ved Drab til at sætte en Retshaandhævelse i Gang, fordi det bagefter kan oplyses, at A har haft det for B skjulte Ønske, at B skal omkomme paa Sørejsen, selvom dette virkelig sker. Hermed være ikke sagt, at Samfundet skal opgive enhver Retshaandhævelse mod de retstridige Viljer. Valget af Retshaandhævelsesmidler maa blot her særlig overvejes. Det samme gælder i Tilfælde, hvor en Person ved *Forsæt* eller *Uagtsomhed* fremkalder en paaregnelig Fare for en bestemt Skade, men denne indtræder som Følge af andre Aarsager.

Den ovennævnte Betingelse 2), *Aarsagsforbindelsens Erkendelighed* — ved en Handling og dens Skade — maa bedømmes efter, hvad et Menneske i den handlendes Stilling efter *almenmenneskelig Maalestok*, ud fra en *normal menneskelig Forstand* og *Indsigt* kunde erkende eller *forudse*.

Her naar vi til Kernen i Begrebet *Skyld: Forudseelighed*.

Først naar den almenmenneskelige Forudseelighed af en Handlings Følger sættes ind som Maalestok for *Skyld*, *faar Begreberne Forsæt* og *Uagtsomhed Indhold*. Først nu kan man bestemme *Uagtsomheden* som den handlendes manglende Erkendelse eller *Forudseen* af de Følger af Handlingen, Skaderne, som et almindelig be-

gavet Menneske i Handlingens Øjeblik kunde forudse. Om disse følger og den handlende siger vi, at han *burde* have forudset dem. Derfor er Retshaandhævelse paa sin Plads overfor ham.

Og det *Forsæt*, vi rammer med en Retshaandhævelse, er det Forsæt, der vilde en Skade, som af et almindeligt Menneske i Handlingsøjeblikket kunde forudses at ville indtræde som Følge af Handlingen.

Der kræves altsaa til fuld Klarhed over Begrebet Skyld en skarp Adskillelse mellem følgende Momenter, der tilsammen udgør de Betingelser for at tale om Skyld, der vedrører *Aarsagsammenhængen* mellem Handlingen og Skaden og de *indre personlige* Egenskaber hos den handlende.

1) En *menneskelig Handling* maa være *Aarsag* eller medvirkende Aarsag til Skaden. Naturbegivenheder eller Dyrs Handlinger som Aarsag til Skader falder udenfor Skyldbegrebet, dersom da ikke en menneskelig Handling ogsaa her har grebet ind og sat Naturkræfterne (eller Dyrs Kræfter) i Bevægelse.

2) *Skaden* maa være en saadan Følge af Handlingen, som kunde *forudses* af et Menneske i Handlingsøjeblikket som sandsynlig. Naar denne Betingelse er tilstede, kan Skaden henføres til — eller, som vi ogsaa siger, *tilregnes* — den Handlende enten som forsætlig eller uagtsom, idet han enten har villet den forudseelige Skade eller har manglet Agtpaaagivenhed overfor denne. Med disse to Begreber opstaar en *Gradsforskel i Skylden*, der kan motivere Anvendelsen af en forskellig Retshaandhævelse.

3) Den handlende maa i Handlingsøjeblikket have været i Besiddelse af *normale Aandsevner*, Sanser og andre almenmenneskelige Anlæg. Er disse normale Evner ikke tilstede eller tilstede i forringet Grad, er der *ingen Skyld* eller kun en *forringet Grad af Skyld* tilstede. — Hvis man vil anvende Ordet: at tilregne om Be-

Se iøvrig om det naturvidenskabelige Aarsagsbegreb eller de lovmæssige Sammenhæng min Bog: Erkendelse og Vurdering, 1942, S 325-338.

tingelserne 2) og 3), kan man bruge Formen: *Tilregnelser* om 2), og *Tilregnelighed* om 3).

Naar de ovennævnte 3 Betingelser er tilstede, vil Handlingen, der skader Næsten, som *Hovedregel* være retstridig og altsaa blive ramt af Samfundets Retshaandhævelse, enten Straf, Forbud, Erstatning, Tilbagesøgning o a l. Men fra denne *Hovedregel* gælder dog forskellige *Undtagelser*, altsaa Tilfælde, hvor en menneskelig Handling opfylder Betingelserne 1)-3), altsaa er Aarsag til en Skade, der kunde forudses af den handlende, der er normal, og hvor Handlingen dog ikke er retstridig. Men disse *Undtagelser* maa særlig begrundes. Nogle af disse *Undtagelser* er allerede berørt i det foregaaende. Myndigheden, der med Hjemmel i Loven *straffer* en Forbryder, handler saaledes retmæssig, skønt den straffende Handling skader et Menneske og i og for sig opfylder alle Betingelserne 1)-3). Hvad der gælder Straf, gælder ogsaa *Opdragelse* fra Forældres og andre Værgers Side. Endvidere maa *den Enkelttes frie Valg* af personlige og økonomiske Forbindelser, selvom de volder andre Lidelser, være retmæssig af de tidligere anførte Grunde.

Disse *Undtagelser* maa gælde under enhver Retsorden, ikke blot under den nu herskende, men ogsaa under Fremtidens Retsorden. Men der findes en Række Tilfælde, hvor der under den nugældende Retsorden tilføjes Mennesker store Lidelser, og hvor de Handlinger, der er Skyld heri, ikke rammes som retstridige, fordi det ikke er muligt *under den nuværende Samfundsordning*. Der begaaes saaledes stadig af Mennesker, som der i Aartusender er begaaet, Drab og Ødelæggelse af Helbred ad indirekte, økonomisk eller sjælelig Vej; og overfor disse indirekte Mord og Nedbrydelse af Helbred har Retsordenen hidtil, under den nuværende Samfunds- og Statsordning, staaet magtesløs. Under det *politiske* Livs Kampe anstilles der ofte, ikke mindst med Pressen som Middel, en Menneskejagt overfor Modstandere, der, som Erfaringen viser, i mange Tilfælde har været Aarsag i de forfulgtes Død eller anden Ulykke. I »Poul Lange og Thora Parsbjerg« har *Björnson* givet en dybt indtræn-

gende Skildring af denne Kamp og dens Ofre. I det *personlige* Liv mellem Mennesker, i Forholdet mellem underordnede og overordnede og i andre Forhold, hvor to eller flere er nødt til at arbejde sammen, ødelægger og nedbryder Mennesker som bekendt i mange Tilfælde hinandens Liv og Helbred, ved Intriger, Underminering, Bagholdsangreb, sjælelig raa og stødende Ord og Adfærd.

Under Kapløbet i det økonomiske Liv er Kampenes Ofre endnu talrigere; og her gaar det ikke blot udover de *personlige Retsgoder*, som Liv, Helbred og Ære, men ogsaa over de *økonomiske Goder*, over Indtægt, Kapital og Ejendom. Hvad der ovenfor blev sagt om Liv og Helbred, gælder ogsaa de økonomiske Goder. De er vel beskyttet mod *visse Arter af skadende Handlinger*, baade ved Straf og Erstatning, saaledes mod Tyveri, Underslæb o.l., mod Beskadigelse og Tilintetgørelse; men disse Handlinger er, som det vil ses, ligesom Drab og andre Legemskader, Straffeloven rammer, alle *kun de grove, ydre Angreb* paa Godet, hvorved dette direkte fysisk overføres til Angriberen eller fysisk ødelægges eller beskadiges. Men hvis en Person eller en Sammenslutning ved en gennemført Boycot afskærer en Anden fra hans mest værdifulde Forretningsforbindelser eller bevirker hans Afskedigelse, kan dette i de fleste Tilfælde ikke forhindres under den nuværende Samfundsordning, selvom den angrebne ved nævnte Boycot mister betydelige aarlige Indtægter, sin Formue og tilsidst hele sin økonomiske Eksistens. Endvidere er der heller ingensomhelst Beskyttelse for den, der efter at have tjent en Forretning med Samvittighedsfuldhed og Dygtighed i f. Eks. 30 Aar, pludselig afskediges (med det sædvanlige ringe Varsel) uden Grund og derved ser sig truet i hele sin Eksistens.

Overfor den omtalte hensynsløse politiske og anden offentlige Forfølgning, der blot forstaar at holde sig indenfor Injuriclovningens Grænser, maa Retsordenen ligeledes forholde sig passiv, saalænge den nuværende Presscording og Statsordning bestaar.

2 Kapitel.

SKADENS FORUDSEELIGHED. FORUDSEELIGHEDSFELTET.

SOM jeg ovenfor viste, afhænger et Menneskes Skyld af, hvorvidt det i det Øjeblik, da det udfører den Handling, der skader Næsten, kunde forudse, at denne Skade vilde blive Følgen af Handlingen. Det, der saaledes kan forudses af Mennesker i et Handlingsøjeblik, kalder jeg *Forudseelighedsfeltet*.

De Problemer, der vedrører dette Forudseelighedsfelt, har hidtil ikke været tilstrækkelig undersøgt i Samfundsvidenskaberne. Store Vanskeligheder for Erkendelsen paa dette Omraade stammer, saa vidt jeg kan se, herfra. Og den fremtidige Udvikling af det etiske og retslige Ansvar for menneskelige Handlinger afhænger i væsenlig Grad af den nærmere Undersøgelse af dette Felt.

Forholdet er nu her det, at nogle Handlinger i Livet kun i 1 af 1000 Tilfælde vil medføre Skade, andre i et af Hundrede, atter andre i 10, i 25, i 50 af Hundrede Tilfælde. Spørgsmaalet er da: hvor stor Grad af Sandsynlighed for Skade skal en Handling indebære for at kunne paadrage den handlende Skyld? Skal Ansvar være udelukket i Promille-Tilfældene, og i bekræftende Fald, ved hvilken Procent begynder da Ansvaret? Dernæst maa bemærkes, at fordi en Handling kun i 1 af 1000 Tilfælde eller 10.000 Tilfælde medfører Skade, kan denne meget vel *forudses*. En bestemt Art Handling behøver jo kun én Gang af Tusend at have foraarsaget

Skade, for at man *derefter* kan forudse en saadan i næste Promille-Tilfælde.

For at belyse Problemet tager vi nogle Eksempler fra det daglige Liv. To Mænd hugger sammen i Skoven ved Træfældning. Den enes Økse slipper af Skaftet og dræber eller saarer den anden. En omhyggelig Skovarbejder vil altid, inden han bruger Øksen, efterse og prøve, om Øksebladet er forsvarlig fastgjort til Skaftet. Allerede dette simple Tilfælde fra Livet viser, at jo mere omhyggelig man er med sine Medmenneskers Liv (og Ejendom), jo mere regner man ogsaa med Promille-Tilfældene. Selvom det kunde godtgøres, at i alle Tilfælde, hvor man bruger en Økse, ny eller brugt, ens egen eller en Andens, uden nævnte Eftersyn og Prøve, sker der ikke i Ulykke i 1000 eller maaske i 10.000 Tilfælde, vil en forsigtig Mand dog foretage dette Eftersyn. Der er den Fare ved dette Redskab, at en Del af det *kan* falde fra den anden Del; dette Uheld *kan forudses*, og man kan gøre noget for at modvirke det. Her bør Dommen derfor, baade etisk og retslig, erkende den handlende skyldig i Skaden mod Næsten.

Hvis en Haandværker bearbejder et Stykke Metal med en Hammer, der er støbt af *ét* Stykke Jern, og Hammeren under et haardt Slag brister, hvorved et Stykke af den slipper fra det øvrige og rammer en Anden, med Død eller Saar til Følge, da vil man se, at Ansvarer her ligger anderledes end i det ovennævnte Tilfælde, hvor Øksen bestaar af to Stykker. Der er ganske vist den Lighed, at et Uheld ogsaa her *kan forudses*. Erfaringen viser, at der under Støbning af Redskaber, Vogne, Motorer o.l. *kan opstaa indre Bristninger* i det støbte, som man ikke kan opdage udefra og som i et givet Tilfælde af stærk, men normal Brug eller Belastning kan foraarsage en Sprængning af Redskabet, Kedlen, Motoren. Herfra stammer faktisk bl a visse Trafikulykker. Men 1) er der her i Modsætning til det forrige Tilfælde ikke et Redskab, der bestaar af to Dele, hvis faste Forbindelse kan efterses *udefra*, men en ensartet Masse, hvis *indre* Konsistens det *ikke er muligt forud at prøve*, og 2) indtræder

en Ulykke ved saadanne Bristninger i støbt Metal sandsynligvis ikke, som i Tilfælde af ydre Sammenføjninger af to Dele, i 1 af 1000 eller 10.000, men mulig kun i 1 af 100.000 eller flere Tilfælde.

Dersom nogen skyder eller kaster noget over Mur, Plankeværk, Skibsraeling o l, og et andet Menneske derved dræbes eller saares, maa den handlende utvivlsomt anses for Skyld i denne Skade. En saadan Handling rummer Sandsynlighed for Skade — groft sagt — i et Procent-Antal Tilfælde, hvor Handlingen ved ovennævnte Træfældning kun volder Skade i et Promille-Antal Tilfælde. Det særlig uagtsomme eller letsindige i Gerningen i nævnte Skydnings- eller Kastningstilfælde er, at man kaster en Genstand ind paa *et Omraade*, som man *slet ikke kan overse*, idet ens Blik ved Muren, Plankeværket, Rælingen o l paa Forhaand er afskaaret fra at iagttage, om der gaar nogen Person (eller findes nogen værdifuld Ting) bag disse Hindringer for Synet; og hertil kommer saa det normalt ganske *unødvendige* i at foretage en saadan Handling.

Hvis et Menneske sætter Ild i sin egen Hede, men Ilden breder sig ud derover og opbrænder Naboens Hede, Skov og Hus, er den førstnævnte, baade etisk og retslig, Skyld i al denne Skade. At sætte Ild paa Heden er en Handling med stor Sandsynlighed for betydelig Skade, fordi man her *slipper Kræfter løs, hvis videre Virken man ikke kan beherske*. Den omhyggelige Mand indlader sig derfor ikke herpaa, medmindre han i Forvejen dels skiller sin egen Lyngjord fra andres ved et forsvarligt Brandbelte og dels kun sætter Ild, naar der ingen Vind er eller Vinden bærer bort til Steder, hvor Ilden ikke kan gøre Ulykke.

Retsudviklingen ned gennem Tiderne viser, at Ansvarret er blevet stadig skærpet, at det Forudseelighedsfelt, indenfor hvilket Lovene paalægger de handlende Ansvar, stadig er blevet udvidet. Saa vidt jeg kan se, er det en Udviklingens Lov paa dette Omraade, at

De ovennævnte Tilfælde — Træfældning, Kast over Mur o l, Ild i Hede — er omtalt i Chr den V's Lov, nemlig i Artiklerne 6-11-3, 6-11-4, 6-19-6.

jo højere et Samfund udvikles i Kultur, i Viden, teknisk Kunnen, i Følelsen for Medmenneskers Ve og Vel, jo større vil det Forudseelighedsfelt blive, som Mennesker drages til Ansvar for ved deres skadegørende Handlinger. Det Samfund, der paa et ældre Stadium kun drager Mennesker til Ansvar for deres skadegørende Handlinger i Procent-Tilfældene, vil paa et langt senere, mere udviklet Stadium drage dem til Ansvar ogsaa i Promille-Tilfældene.

Hvad der gælder Samfund, gælder de enkelte Mennesker. Det højt udviklede, fint følende Menneske vil allerede paa rent menneskeligt moralsk Omraade bebrejde sig som *Skyld* skadende Følger af sin Handling, som et mindre udviklet, haardhudet Menneske ikke vil skænke en Tanke. En Mor, hvis Barn i et ubevogtet Øjeblik styrter ud af Vinduet og slaar sig ihjel mod Stenbroen, vil aldrig komme over dette, men Resten af Livet ustanselig bebrejde sig sin *Skyld*; en anden Mor, af den mere ligegyldige og lette Type, vil efter nogen Tid ikke længere lade sig forurolige af Spørgsmaalet om Ansvar, men glemme det i nye Oplevelser fra en anden Side af Livet; en tredje Mor, der oprindelig i visse Maader er ret let-sindig af Natur, vil ved Ulykken faa en saadan Rystelse i sit inderste, at hendes Karakter forvandles fra Grunden og herefter bliver sig sit Ansvar i alle Livsforhold alvorlig bevidst.

Af dette Tilfælde ses det forøvrig, at selvom det statistisk set maaske kun i 1 af 100.000 Tilfælde sker, at smaa Børn, der for kortere eller længere Tid lades alene i en Lejlighed, finder paa at aabne Vinduet og derved styrter ud, saa er blot 3 à 4 Tilfælde af saadanne Ulykker om Aaret selv i en Storby tilstrækkelig til hos de omhyggelige Mødre rent menneskelig at vække en stærk Følelse af Ansvar. Adskillige Kvinder af den jævne Befolkning, der ofte ikke kan være hos Børnene, søger under Fraværelse at sikre sig mod saadanne Tilfælde ved særlig Fastgørelse af Vindueshasper o. l.

Etisk maa derfor den Mor, der saaledes foraarsager sit Barns Død, siges at være skyldig heri. Naar hun efter den nuværende Retsordning ikke vil blive ramt af Straf (for uagtsomt Drab) eller

andet retsligt Ansvar, kan dette begrundes ved, at hun i Forvejen er tilstrækkelig haardt ramt, gennem Sorgen og Angeren over sit Barns Død. Hvor Livet selv straffer haardt — i dette Tilfælde endog for haardt — skal Retsordenen ikke føje nogen Straf til. Men hvis det psykologisk usandsynlige Tilfælde en Gang skulde indtræde, at f Eks en Mor af den meget velhavende Klasse var saa overfladisk og ligegyldig, at selv nævnte Skyld i hendes Barns Død ikke gjorde noget større Indtryk paa hende og ikke gjorde noget synderligt Afbræk i hendes forlystelsessyge Liv, vilde en meget betydelig Pengebod (f Eks til et Fond for fattige Børn) under en mere smidig Retsordning være naturlig. Men i Reglen rammer alene Sorgen og Angeren endog for haardt som Straf. Hvis det overhovedet er muligt at indvirke paa en uheldig Mor i et saadant Tilfælde, maa den etiske Dommer eller Sjælelæge sige til hende, at vel er en dyb Anger over denne Skyld rigtig, navnlig fordi den gør hende til et kvalitativt bedre Menneske end hun var og har udviklet hende til den største Ansvarsbevidsthed og Omhu i Fremtiden, men at der paa den anden Side ikke vil være noget retfærdigt Forhold mellem hendes Forbrydelse og hendes Straf, hvis hun fordømmer sig selv til at forbitre sit Sind hele Resten af Livet af Anger over dette, der nu en Gang er sket og ikke lader sig ændre.

Som alle de ovennævnte Tilfælde af Skade paa Næstens Liv eller Ejendom viser, vil Problemet i Fremtidens Retsordning paa dette Omraade blive: skal Ansvaret ogsaa retslig set bestemmes efter den bedste, mest omhyggelige Mennesketype eller efter en mere grov Gennemsnitstype, som ikke regner med Promilletilfældene og som idethele ikke stikker dybt? Man kommer idethele ikke uden om Spørgsmaalet: *hvilken Mennesketype skal sætte Standarden for menneskeligt Ansvar, for Skyld.*

Løsningen afhænger af, hvilket Syn man har paa Retsordenens Opgave i Menneskelivet. Efter min Opfattelse er Retsordenen et Mindretals, nemlig de bedste Mennesketypers stadige Forsøg paa

at løfte den øvrige Menneskehed op til højere Former for Liv, derunder en levende Følelse af Ansvaret for den Enkeltes Handlinger, for disses Virkninger i Livet for andre Menneskers Ve og Vel. Men med dette Syn paa Retsordenen og Livet er det givet, at det retslige Ansvar for Handlinger, der skader andre, i Nutiden maa sættes efter den højeste Maalestok, efter det Forudsælgelsesfelt, som den mest omhyggelige og ansvarsbevidste Mennesketype bestemmer sin Skyld efter. Og det er ligeledes hermed givet, at det retslige Ansvar for skadende Handlinger i Fremtiden vil være under bestandig Udvikling, til stadig større Ansvarsfølelse, til stadig strengere Skyldbevidsthed; — herved banes en af Vejene til mere fuldkomment Samarbejde og Samliv mellem Mennesker.

Forholdene i Nutidens Samfund er ofte meget sammensatte og forviklede, dels paa Grund af vor Tids højt udviklede Teknik og dels paa Grund af det vidtforgrene Embedsapparat, hvormed Samfundet nu om Dage arbejder. Som Følge af denne Sæmmensathed og Forvikling er der ofte en stor Fare for en *Forflygtigelse af Ansvaret*. Som illustrerende Eksempel skal her anføres et Tilfælde, der forekommer mig typisk moderne i saa Henseende. Der indtraf for nogle Aar siden under en Marineøvelse en Eksplosion ombord i et Panserskib, hvorved adskillige, baade af Officrerne og af Mandskabet, blev alvorlig saaret. Der blev i den Anledning nedsat en teknisk sagkyndig Kommission til nærmere Udredning af Aarsagerne til Katastrofen, af Ansvaret for denne, og til eventulelt at stille Forslag til fremtidig Forhindring af saadanne Ulykker. Kommissionen kom til det Resultat, at det Apparat (en Røgbombe), som benyttedes under Marineøvelsen og som foraarsagede Katastrofen, efter en dybere gaende kemisk og teknisk Viden kunde forudses nu og da at ville medføre en Eksplosion, dersom Satsen blev behandlet paa en saadan Maade, som den efter al Sandsynlighed var blevet behandlet i dette Tilfælde. Men Kommissionen

mente dog alligevel ikke at kunne lægge noget Ansvar paa de Marineteknikere, der havde forestaaet Fremstillingen af Apparatet, da disse Personer vel maatte anses for overordenlig dygtige *praktiske* Teknikere, men ikke besad den til Bedømmelse af saadanne særlige Faremuligheder fornødne, *videnskabelige* Indsigt. Kommissionen maatte derfor gøre Regeringen opmærksom paa, at der her forelaa, som Kommissionen udtaler: »Brist af nærmest organisatorisk Natur, som utvivlsomt bør søges afhjulpne. Kommissionen finder det lidet tidsvarende og næppe fuldt forsvarligt, at Indførelsen af Nykonstruktioner eller Fabrikationer, der kan rumme store Faremomenter, udelukkende — saaledes som det maa siges her at have været Tilfældet — lægges i Hænderne paa Officerer og Teknikere, der ifølge Sagens Natur ikke kan have det til Løsning af saadanne Opgaver fornødne, teoretisk underbyggede Grundlag. Kommissionen maa formene, at selv nok saa dygtige, rent praktisk uddannede Teknikere ikke er i Stand til med fornøden Sikkerhed at bedømme et eventuelt Faremoment, f Eks ved en ukendt Satsblanding, og vi formener heri at finde en ikke uvæsenlig Grund til, at den forud for Reglementeringen af Røgbomben foretagne Undersøgelse ikke har været omfattende og dybtgaaende nok til at klarlægge de Omstændigheder, ved hvis Sammentræf Katastrofen er fremkaldt.«

Problemerne om Aarsag og Ansvar bliver, som det vil ses, i dette Tilfælde særlig sammensatte og indviklede netop paa Grund af Nutidens højt udviklede Teknik og Naturvidenskab i Forbindelse med det administrative Systems Udstykning af Opgaverne. Det er, som det fremgaar af Kommissionens anførte Udredning, kun ved Hjælp af en dybtgaaende videnskabelig Indsigt muligt at finde det Sted, hvor Ansvar skal lægges, at finde de Mennesker, der som Myndigheder her i sidste Instans var Skyld i Ulykken. Og det er i denne Forbindelse særlig af Interessc at lægge Mærke til, at det ikke var de *Personer*, der var de *nærmeste Aarsager* til *Ulykken*, — de praktiske Teknikere, der havde udarbejdet Konstruktionen og dermed foranlediget Eksplosionen, — der efter den

dybeste Indsigt i Tingene var de *Ansvarlige*. De egenlige Ansvarlige var de *fjernest* fra Ulykken virkende Aarsager: de *højere Myndigheder*, der *valgte* disse Teknikere, og endnu fjernere det ubestemte Væsen: den *Embedsorganisation*, hvis Brist paa dette Omraade Kommissionens Undersøgelser paa en saa grundig og klar Maade lagde blot. Naar Retsmyndighederne i denne Sag ikke mente at kunne lægge det juridiske Ansvar paa noget bestemt Sted, hverken paa de højere eller lavere Marinemyndigheder, viser dette kun, hvor let Ansvaret forflygtiges under disse Nutidens Forhold. Det er imidlertid et Fagministeriums største og alvorligste Opgave: at vælge de rette kyndige Mænd paa de forskellige Omraader, rettende sig efter den Kyndighedsgrad, der maa udkræves til hver enkelt Opgave. Og i dette Tilfælde var der altsaa som saa ofte i Livet ikke de rette Ledere eller Organisatorer i de højere Embedsinstanser.

En Embedsmand af Gennemsnitstypen vilde vel føle det som en Uretfærdighed, om der var blevet rejst Ansvar i nævnte Tilfælde. Men dette kan ikke være afgørende. Skal den her fremhævede moderne Forflygtigelse af Ansvaret effektivt modvirkes, maa Retsordenen heller ikke ved saadanne Lejligheder forsømme gennem sine Afgørelser og Retsregler at virke *ansporende* til *større Samvittighedsfuldhed*, *større Alvor* i at forudse Faremulighederne for Medmenneskers Liv. Men i saa Henseende er paa dette som paa mange andre Livsomraader *Valget* af *Mændene*, til de forskellige Stillinger og Hverv, af afgørende Betydning.

Hvor Virkningen er menneskelig Lidelse, maa Retsordenen paa alle Omraader *tvinge* Menneskene til at tænke dybere over Livets Aarsagsammenhæng, der ofte er stærkt forgrenede.

— Man møder ofte i Udviklingen om retsligt Ansvar for skadende Handlinger den almindelige Betragtning, at man ved særlig at skærpe dette Ansvar let kan komme til at hæmme Handlefriheden ved at gøre Menneskene overængstelige, og at denne Frihed

er nødvendig for Fremskridtet. Gaar man nærmere ind paa Tilfældene i det virkelige Liv, vil man imidlertid finde, at denne almindelige Betragtning er urigtig. I det virkelige Liv stanses intet værdifuldt Fremskridt ved, at man samtidig med det tekniske Fremarbejde iagttager den største Omhu og Samvittighedsfuldhed for at undgaa Tab af Menneskeliv og alvorlig Skade derpaa.

Ovennævnte Tilfælde skærer igennem megen abstrakt Tale om Handlefrihed og tekniske Fremskridt og viser nøgternt, at Ulykker ikke stammer fra, at man frit anvender de tekniske Opfindelser, men fra, at man ved slet Organisation undlader at anvende de bedste sagkyndige Kræfter paa de afgørende Steder, hvor den tekniske Udførelse forberedes. Erfaringen fra det praktiske Liv viser idethelt, at de fleste Skader paa Menneskeliv — bortset fra Naturkatastrofer og — ikke skyldes, at der *handles*, men at man ikke *tænker*, før man *handler*. Der kræves *ikke* det *Offer*, som den *saglig begrundede Handlefriheds* Indskrænkning er, men derimod et *Arbejde* med at *tænke* ved Iværksættelsen af Handlingen, en *Ansøgelse* af Evner og Karakterer, der kun kan være udviklende for Menneskeheden og til syvende og sidst ogsaa til Gavn for alle tekniske Fremskridt. De i det foregaaende anførte meget forskellige Tilfælde, der alle er taget fra det virkelige Liv og som kan forøges med talrige andre, viser, at ingen Udfoldelse af nyttig eller nødvendig Handlekraft hæmmes, fordi dyb Omtanke og Omhu kræves. Derimod ser vi noget ganske andet, nemlig: mangfoldige Handlinger, der unødigt sættes i Gang paa Omraader, hvor der er et Slør mellem den Handlende og Virkningen af hans Handling, endvidere Handlinger, der slipper Kræfter løs, hvis videre Forløb den Handlende slet ikke kan beherske, eller Handlinger, hvis frygtelige Følger i Promille-Tilfældene let kunde afværges ved en forholdsvis ringe Foranstaltning, eller paa rent tekniske Omraader Handlinger, der saglig er slet forberedt.

3 Kapitel.

SJÆLELIG SKADE.

DET FORUDSEELIGES GRÆNSE.

SKADER paa *sjælelige* Omraader og deres *Aarsagsammenhæng* er et af Juraen og Etikken hidtil ret uopdyrket Felt. Men i Fremtiden bliver Samfundet og dets Retsorden, efter min Opfattelse, nødt til at tage Problemet herom op til Behandling i hele dets Omfang.

Naar vi hidtil ikke er naaet til at beskytte Mennesker mod deres Medmenneskers sjælelige Vold, er det, saa vidt jeg kan se, dels fordi de hidtil anvendte *Retshaandhævelsesmidler* — Straf, Erstatning o! — ikke slaar til paa dette Omraade, og dels fordi vi under den *nuværende Samfundsordning* i vidt Omfang er magtesløse overfor disse uberettiget tilføjede Lidelser. Men det er vigtigt at undersøge, om Vanskelighederne ved at give Retsbeskyttelse paa disse sjælelige Omraader alene skyldes disse Grunde, eller om de ogsaa skyldes Grunde, der stammer fra *Forudseelighedsfeltet*. Et Eksempel fra min egen Erfaring vil illustrere dette Spørgsmaal og vise det vigtige i klart at sondre mellem de forskellige Grunde til den manglende Retsbeskyttelse.

I et Dødsbo, som jeg en Gang som ung Jurist i Sagførerervirksomhed fik til Behandling, viste det sig, at Afdøde, A, en hæderlig og flittig Forretningsmand, havde begaaet Selvmord. I det Værelse i Forretningen, hvor han havde dræbt sig, fandtes der lige foran ham paa et Bord et Stykke Papir, hvorpaa han havde skrevet

som sine sidste Ord: »H har dræbt mig«. Da jeg herefter indgaaende undersøgte Afdødes Forretning, dens Status og Udvikling i de senere Aar, kunde jeg efter samtlige foreliggende Omstændigheder ikke komme til andet Resultat end, at Afdøde i Nedskrivelsen af nævnte Ord havde Ret. H — en kendt stor Forretningsmand —, havde med sin større Kapitalkraft og ved Brug af hensynsløse, men ikke ulovlige Midler under den økonomiske Kappelstrid efterhaanden lidt efter lidt undergravet og tilsidst ødelagt Afdødes Forretning, der oprindeligt havde været en udmærket, ved mange Aars Slid og Dygtighed af Afdøde oparbejdet Forretning. H vidste, hvor nær Afdøde tog sig dette, og hvorledes det efterhaanden ogsaa nedbrød hans Kræfter og Helbred.

Alt dette laa derfor indenfor H's Forudseelighedsfelt. Og efter hele dette Tilfældes Beskaffenhed laa A's Død afgjort indenfor det samvittighedsfulde og for sine Medmenneskers Goder omhyggelige Menneskes Forudseelighedsfelt. Der forelaa utvivlsom forsætlig Helbredsødelæggelse, ja i Virkeligheden, saa vidt jeg kunde skønne, vistnok ogsaa Drab. Alligevel vilde ingen Domstol dømme H efter Straffelovens Paragraffer om Helbredsødelæggelse eller Drab (dansk Strfl. §§ 246 og 237). Men det maa da betones, at Manglen af Retsbeskyttelse her ikke stammer fra Vanskeligheder, hidrørende fra Forudseelighedsfeltet. Aarsagsammenhængen var her utvivlsom forudseelig for en omhyggelig Mand. Men Vanskeligheden ligger for det første i den *nuværende Samfundsordning*, som tillader den ene næringsdrivende frit at ødelægge den andens Erhverv, et bestaaende Erhverv, og dermed sin Næstes sjælelige og legemlige Liv, naar førstnævnte blot holder sig indenfor de ikke særlig hæmmende Rammer af den gældende Injurielovgivning og Loven om retstridig Konkurrence. En anden Vanskelighed ligger imidlertid ogsaa i Samfundets *nuværende Retshaandhævelsesmidler* (Straf, Erstatning o l), hvis begrænsede Virkekraft Fremtidens Samfund formentlig ikke bør nøjes med. Med andre Former for Retshaandhævelse vil man formentlig, selv under den nuværende Sam-

fundsordning, kunne give en vis Beskyttelse, omend i begrænset Omfang, mod saadanne hensynsløse Handlinger, se nedenfor.

Som Tilfælde fra andre Livsomraader end de økonomiske kan nævnes, at et Menneske ved forbryderisk Livsførelse tilføjer et andet Menneske (navnlig Forældre og Hustru) sjælelige Lidelser. Ogsaa her falder Skaden ofte indenfor det Forudscelighedsfelt, som det samvittighedsfulde og omhyggelige Menneske bedømmer sit Ansvar efter.

Paa den anden Side gives der utvivlsomt mange Tilfælde, hvor Aarsagsammenhængen netop ved sjælelige Lidelser er meget vanskelig at forudse selv for det samvittighedsfulde og omhyggelige Menneske. Det hændte for nogle Aar siden, at en meget ærekær Dreng, da han i Skolen fik en Irettesættelse, begik Selvmord. Denne Ulykke vil selv en yderst samvittighedsfuld Lærer eller Rektor ikke forudse. Noget andet er, at *naar* en saadan Følge blot er indtruffet én Gang eller nogle Gange, vil en for sine Elevers Ve og Vel omhyggelig Lærer og Rektor, der erfarer Tilfældet, fremtidig lægge mere Vægt paa en nøje psykologisk Iagttagelse af Eleverne og tildele Irettesættelser og graduere disse efter sine Erfaringer i saa Henseende.

Skyldbegrebet begynder ved det forudseeliges yderste Græns. Det viser sig paa det almenmenneskelige Omraade derved, at de højeste Mennesketyper føler sig skyldige, hvis de ved deres Handling er Aarsag til et andet Menneskes Død eller Skade, selvom denne kun i et af Tusend eller Hundredtusend Tilfælde indtræder som Følge af denne Handling. Alene dette, at en Ulykke *kan* blive Følgen af ens Optræden, maner det samvittighedsfulde Menneske til Eftertanke overfor Fortidens Gerning og til Samling i Alvor af alle Sindets Kræfter overfor Fremtidens Faremuligheder ved samme Optræden. Hvad der imidlertid her almindelig overses, er, at *Forudseelighedsfeltet* vokser ikke blot med den handlendes *Ind-*

sigt, men ogsaa med hans *Følelse* for sine Medmennesker. Naar et lille Barn leger paa Fortovet og uden Tanke paa Fare løber ud paa Vejbanen og knuses af en tung Lastbil — hvad der som bekendt sker mange Gange hvert Aar — saa hedder det almindelig i Beretningerne: Barnet var selv Skyld i Ulykken, da det pludselig løb ud paa Vejen; Kusken var uden Skyld. Naturligvis er der her Tilfælde, hvor selv den mest omhyggelige ikke kunde afværge Ulykken. Men den Kusk, der ved, hvor ofte det sker, at et Barn pludselig løber fra Fortovet ud paa Vejbanen, og som omfatter de smaa Børn med Kærlighed, vil ikke blot vagtsomt iagttage Færdselen paa Vejen, men ogsaa lade sit Blik strejfe Fortovet med de legende Børn. Kærligheden udvider Forudseelighedsfeltet. Der er ogsaa andre, der her har Skyld, nemlig den Mor, der ikke holder sit Barn borte fra Trafikvejene, — og som maaske, naar Ulykken sker, i Anger sørger Resten af Livet — og det Samfund, der i de fleste Bydele har forsømt nær Hjemmene at skabe store Haver og Legepladser med Bevogtning af Børnene. Men paa alle tre ansvarlige Steder har der først og sidst manglet den Kærlighed, der forudsætter alt, frygter alt og derved afværger selv de Farer, der synes at være længst borte i Horisonten. Vejbanen og Fortovet kan vi tage som et Slags Symbol paa hele Livet med dets Ansvar og Skyld. Alle de Tilfælde fra det virkelige Liv, der er fremdraget i det foregaaende, viser, at der for ethvert Menneske paa alle Omraader i Livet er et nærmere og fjernere Forudseelighedsfelt for Farerne; det gælder vore Handlinger indenfor Nutidens sammensatte Teknik, ved Lidelser i de personligste Livsforhold, i Samfærdselsomraadet, i Erhvervskampen.

Og overalt gælder her den Livets Lov, at Kærligheden til Mennesker skærper Forudseenheden, uddyber denne Naadegave til

Først i en Lov af nyeste Dato, den københavnske Byggelov af 29. Marts 1939, fik jeg indsat følgende Bestemmelse (i § 50): »Ved Beboelsesbygninger skal der sikres . . . et tilstrækkelig stort og frit Areal, alene til Opbeholdsted og Legeplads for Børn«.

Menneskene. Providentia og prudentia, Forudseenhed og Klogskab er i alle Livets praktiske Forhold det samme. Og der er en dyb Sandhed i, at det sidstnævnte latinske Ord kommer af det førstnævnte. Men Forudseenheden, Klogskaben hænger altsaa, som nu vist, ikke alene sammen med Forstandsideen i Mennesket. Det fjernere Forudseelighedsfelt afhænger af *hele* Mennesket, baade af Forstand og Følelse, men først og sidst af Følelsen for Næstens Vel. Derfor giver en Tids eller et Samfunds Skyldbegreb et dybt Snit ned i denne Tid eller i dette Samfund, til Dommen over dets Kultur. Selv under Menneskenes indbyrdes Erhvervskamp er det Følelsen, der udvikler og forfiner Intelligensen. Der skal en langt højere og mere udviklet Intelligens til at kunne kæmpe sig frem til de store Resultater uden at behøve at slaa de andre i Kapløbet ihjel end til at bane sig Vej ved at trampe alt og alle ned. Den moralsk tykhudede er ogsaa ofte den intellektuelt forgrovede.

For dem, der skal angive Retningslinjerne i Samfundet ved Ansvar for Retsbrud, først og fremmest Lovgiveren, maa denne Opfattelse af Menneskelivets Kaar føre til at sætte dette Ansvar efter en høj Standard. I Loven om Erstatning for retstridige Handlinger bør Ansvarsbetingelse 2 (S 348) da efter de ovenfor anførte Grunde formes saaledes, at dette Ansvar indtræder, dersom *den Handling, der foraarsagede Skaden, i Handlingsøjeblikket kunde forudses af det samvittighedsfulde og for sin Næstes Vel omhyggelige Menneske at ville medføre Skade*. Og efter denne Standard bør sikkert allerede Nutidens Retspraksis lidt efter lidt højne Ansvar.

Naar Ansvar sættes efter, hvad der »kunde forudses«, ligger allerede heri, at ikke blot den Skade, der kunde forudses som en *Sandsynlighed*, men at ogsaa den Skade, der kunde forudses som en *Mulighed*, man maa regne med, falder indenfor det Forudseelighedsfelt, hvorfor der bæres Ansvar. Og naar hertil kommer det nye Ansvars-Moment, som jeg ovenfor har søgt at hævde som afgørende: hvad det for sin Næstes Vel omhyggelige Menneske kunde forudse — er hermed yderligere bestemt angivet, at baade det

fjernere Forudseelighedsfelt, groft sagt Promilletilfældene, og det nærmere Felt falder ind under Ansvarret. Men Faren maa naturligvis ikke være saa fjerntliggende, at selv et saadant Menneske overhovedet ikke vil regne med den som Mulighed og derfor heller ikke vil træffe Forholdsregler overfor den eller undlade den.

De nuværende Samfunds Straffelove, selv de mest moderne, lever stadig i den nedarvede gamle Tankeverden, at man kun kan slaa et Menneske ihjel med en Økse, et Skydevaaben eller lignende ydre Midler. Allerede det at dræbe et Menneske ved at tilføje ham en Nerverystelse, f Eks ved forsætlig urigtig at meddele ham hans Hustrus eller Børns Død, vil Domstolene næppe kunne ramme efter Drabsparagraffen eller Voldsparagraffen (f Eks dansk Straffelovs §§ 237 og 244), selvom den angrebnes Død eller Helbredsødelæggelse som Følge af Nerverystelsen var forudset af en saadan Voldsmænd. Man skulde iøvrig ikke synes, at Afstanden fra at forvolde et Menneskes Død eller Helbredsødelæggelse ved en Hjernerystelse til at forvolde den ved en Nerverystelse er synderlig stor. Men Straffelovenes Udtryk holder sig til de *rent ydre* Fænomener (jfr Ordene: »angriber en andens *Legeme*« i dansk Strfl § 244) og tvinger derfor Domstolene til at fastholde saadanne unaturlige Sondringer. Og gaar vi ud fra disse Tilfælde over til sjælelige Drab og Helbredsødelæggelser under Erhvervskampen og i det personlige Livs Tragedier, vil Strafferettens nedarvede snevre Begreber og tilvante Anskuelser udelukke enhver Tanke om Straf. Og dog skulde man synes, at det vilde have været ret rimeligt, om f Eks de Fabrikanter, der under Storindustriens første Periode ødelagde Kvinders og Børns Helbred og Liv ved usunde Arbejdslokaler og for lang Arbejdstid, allerede, inden Fabrikslovgivningen begyndte, var blevet straffet, ialtfald for uagtsomt Drab eller Helbredsødelæggelse (jfr dansk Strfl §§ 241 og 249).

Fremtidens Straffelovgivning maa, efter min Opfattelse, ogsaa tage Spørgsmaalet om den sjælelige Foraarsagelse op til Behandling. Men i endnu *højere Grad* maa *Erstatningsretten* tage sig af de

sjælelige Voldshandlinger; og paa dette Omraade kan Domstolene allerede indenfor den nugældende Ret udrette meget — dvs i de Lande, hvor man, som i Norden, ingen hæmmende Lovregler har. Men Erkendelsen heraf baner sig kun langsomt Vej, og kun indenfor begrænsede Omraader. Som et illustrerende Tilfælde fra Retspraksis kan her nævnes: ved A's Drab af B tilføjes der dennes Mor C en sjælelig Rystelse, som medfører hendes Død eller varig Helbredsvækkelse, hvorved hendes Ægtefælle D mister den Arbejds-kraft, der var en væsentlig Betingelse for Opretholdelsen af C's og D's Forretning. I dette Tilfælde har en dansk Dom nægtet at anerkende et Erstatningskrav; en engelsk Dom har derimod anerkendt det. Begge Domme beskæftigede sig forøvrig kun med den *økonomiske* Skade, der fulgte af den ved den sjælelige Rystelse forvoldte Død. Naturligvis bør der ogsaa her indrømmes Erstatning for sjælelige Lidelser. Men dernæst vil det, naar Erstatning idethele indrømmes i dette Tilfælde, ses, hvor urimeligt det vil være at nægte Erstatning i det ovenfor nævnte Tilfælde, hvor den sjælelige Rystelse ikke tilføjes ved en ydre Handling, men ad sjælelig Vej, ved forsætlig urigtig Meddelelse om en nærstaaendes Død. Idetheletaget bør der indrømmes Erstatning — for økonomisk Tab eller sjælelig Lidelse — uanset, om det økonomiske Tab er tilføjet ved ydre legemlige eller ved sjælelige Midler, og uanset om de sjælelige Lidelser er tilføjet ved legemlige eller sjælelige Midler. Men den nugældende Erstatningsret i Landene er ganske ufuldstændig og vilkaarlig; den giver Erstatning i én Gruppe Tilfælde, men ikke i en anden. For at faa en Oversigt over hele dette Omraade, maa man formentlig sondre mellem 4 Grupper af Tilfælde:

1. Tilføjelse af *legemlig* og *økonomisk* Skade ad *legemlig* (fysisk) *Vej*. Eksempler: et Skud berøver en Person Armen, hvilket — ganske bortset fra den sjælelige Lidelse — medfører en ydre, legemlig Skade og et materielt, økonomisk Tab, nemlig forringet Arbejds- og Erhvervssevne; Tilintetgørelse, f Eks ved Brand, af en værdifuld Ejendom, fast eller løs.

2. Tilføjelse af *legemlig og økonomisk Skade* ad *sjælelig Vej*. Eksempler: Det ovennævnte Tilfælde, hvor et Drab medfører sjælelig Rystelse med deraf følgende Død eller Helbredsvækkelse til Skade for Erhverv; idethele sjælelig tilføjede Lidelser med Tab eller Svækkelse af Arbejdskraft og Erhverv; endvidere ofte Tab ved ubeføjet Kritik, Udkonkurrering o l.

3. Tilføjelse af *sjælelig Skade* ad *legemlig (fysisk) Vej*. Eksempler: Skade paa Person, Lemlæstelse, der medfører Lidelse eller Vansir (eller begge Dele); Sorg over Søns eller Ægtefælles Drab; *Skade* paa en *Ejendom*, fast eller løs, der har en særlig personlig Følelsesværdi for Ejeren; Krænkelser af sjælelig bestemte Servitut-ter (f Eks Villaservitutter) ved Forandring af den servitutbehæftede Ejendom eller Opførelse af nye Bygninger.

4 Tilføjelse af *sjælelig Skade* ad *sjælelig Vej*. Eksempler: Ære-fornærmelser og de ovenfor først anførte Tilfælde fra Erhvervs-kampen o l, endvidere Lidelser ved sjælelig Rystelse (jfr Tilfældet under Gruppe 2), Lidelser i personlige Livsforhold, ved positivt urigtig eller paa anden Maade uberettiget offentlig Kritik, Ud-konkurrering o s v.

Kun i Tilfældene under Gruppe 1 giver Lovene i de fleste Stater Erstatning fuldtud. Men hvad enten den sjælelige Lidelse er tilføjet ad sjælelig eller ad legemlig, materiel Vej, er der lige god Grund for Retshaandhævelsen til at gribe ind. I og for sig er det begrundet at give Erstatning for immateriel, sjælelig Skade og ved immateriel Tilføjelse af materiel Skade i alle de under 2-4 nævnte Tilfælde. Men de gældende Love (se f Eks dansk Lov af 15. April 1930 § 15) giver kun i meget begrænset Omfang Erstatning i de herhen hørende Tilfælde.

Men dernæst trænges der i Grupperne 3 og 4 til et nyt Rets-haandhævelsesmiddel ved Siden af Erstatning og Straf, nemlig et Mittel, der har noget af begge disse i sig, som baade kan give den krænkede en væsenlig Erstatning for sjælelig Lidelse og samtidig give denne Erstatning et Element af Straf i sig ved at afpasse

Erstatningens Størrelse efter Skyldens Grad og Gerningsmandens Formueforhold. Dette Retsmiddel kan bedst kaldes *Bod*.

Ved den nærmere Fastsættelse af Erstatningen eller Boden til den Krænkedede for sjælelige Lidelser bør der tages et særligt Hensyn til, om den skyldige har handlet med Forsæt; og det bør her navnlig tages i Betragtning, som graverende Omstændighed, om han ved Skadetilføjelsen har udvist en særlig Hensynsløshed eller Skadelyst. Bodens Størrelse bør imidlertid ikke blot afpasses efter Skyldens Grad, men ogsaa efter den skyldiges Formue- og Indtægtsforhold. Sondringen mellem Forsæt og Uagtsomhed og mellem særlig ondartede Former for Forsæt og andre har hidtil kun spillet en Rolle indenfor den straffende Retshaandhævelse. Men ved det nye Retsmiddel Boden, der har et Strafmoment i sig ved Siden af Erstatningsmomentet, er det kun naturligt, at de særlig hensynsløse Retsbrydere ogsaa ved dette Retsmiddel rammes særlig haardt.

Der vil forøvrig ogsaa kunne blive Brug for en anden Form for Bod, nemlig en Bod til et offentligt Fond, baade ved uagtsomme og forsætlige Retsbrud, nemlig i Tilfælde, hvor den erstatningsberetigede er død, og hvor en Bod til et bestemt offentligt Formaal, som repræsenteres af vedkommende Fond, baade af Skadevolderen og Omgivelserne føles som en naturligere og retfærdigere Udsoning af Brøden end den almindelige Bødestraf.

Sammenfatning.

Naar Erstatningsansvaret (eller Boden) skal bedømmes efter den Standard, det foregaaende har søgt at begrunde, og Ansvar paalægges ogsaa ved sjælelig tilføjede Skader og ved Krænkelser af sjælelige Goder i det her hævdede Omfang, vil der være adskillige Tilfælde, hvor der ikke hidtil er ydet Retsbeskyttelse. Og det vil ofte stride mod de tilvante Forestillinger at give Retsbeskyttelse her. Men derfor bør den ikke nægtes.

1. Tager vi saaledes de i det foregaaende belyste Eksempler fra *Erhvervskampen*, maa det formentlig erkendes, at selvom den helt tilfredsstillende Løsning overhovedet ikke naas under den nuværende Samfundsordning, bør Erstatningsretten ikke derfor helt lægge Hænderne i Skødet overfor alle de Lidelser, der tilføjes i denne Kamp. Der kan godt sættes visse Grænser ogsaa under den gældende Retsordning. Allerede Lovregler og andre Rets-Regler om Boycot og om utilladeligt Kapvirke sætter visse Grænser for denne Kamp. Men der er ingen Grund til at blive staaende herved. Der er ganske vist under den nuværende Erhvervsforfatning intet at gøre ved, at en Person A, der opdager, at der i en Gade drives en Forretning af B med 6000 Kr's Netto-indtægt, i samme Gade opretter en Forretning i de samme Varer med det Resultat, at B fremtidig kun tjener 3000 Kr og A 3000 Kr, endskønt der samfundsmæssig intet Behov er for to Forretninger med deraf følgende Kraft- og Værdispild i et saadant begrænset lokalt Omraade. Tabet — 3000 Kr's Indtægt — kan B utvivlsomt ikke faa erstattet af A under den nuværende Retsordning, ligesaa lidt som de sjældige Lidelser, Kampen volder ham, ti disse Tab og Lidelser er ligefrem en Konsekvens af denne Ordning. Derimod behøvede man maaske i og for sig ikke ogsaa at betragte det som en Konsekvens af den nuværende Ordning, at en *Storforretning* ved sin Kapitalkraft *slaar en eller flere* mindre Næringsdrivende *helt ud af Erhvervet* og derved ødelægger deres hele Eksistens. Den gældende Næringsordning tilstræber tværtimod at opretholde de smaa selvstændige Bedrifter. Hvis Storforretningen mener at kunne opnaa langt større økonomiske Resultater end de hidtil virkende mindre Forretninger, synes det i og for sig ikke urimeligt, at den ogsaa som en passende samfundsmæssig Driftsudgift maatte bære en Erstatning for disse Forretningers Tilintetgørelse. Alligevel vil Retspraksis vel nok vige tilbage for et saadant Erstatningsansvar under den nuværende Ordning, endskønt den almindelige Erstatningsregel er rummelig nok til at kunne begrunde Ansvarret.

Men hvad man nu end vil mene herom, er der ialtfald ingen Grund til at nægte et Erstatningsansvar for Indtægtstab og Bod for Tilføjelse af sjælelige Lidelser i det Tilfælde, hvor Storfornæringens Indehaver forsætlig, som Led i en personlig Forfølgelse, ødelægger den anden Fornæringens Eksistens (jfr S 360-61). En betydelig Bod vilde netop i et saadant Tilfælde være paa sin Plads, ved Helbredsødelæggelse til den skadelidende og ved Død til dennes nærmeste eller et offentligt Fond. Hvad der gælder personlig Forfølgelse i Erhvervskampen, maa ogsaa gælde personlig Forfølgelse gennem offentlig Kritik.

2. Den, der ved Drab af en anden tilføjer dennes Nærmeste en Rystelse med Helbredsødelæggelse eller Død til Følge (jfr S 366), burde baade erstatte det materielle Tab ved sidstnævnte Ulykker og betale Bod for sjælelig Lidelse til den skadelidende eller, hvis denne er død, til dennes Nærmeste eller til et offentligt Fond. Bøden maa forhøjes væsenligt ved forsætligt og hensynsløst uagtsomt Drab.

3. Den, der forvolder en Andens Død eller Helbredsødelæggelse ved urigtig — forsætlig eller uagtsom — Meddelelse om en den Anden nærstaaende Persons Død (jfr S 365), burde erstatte denne Andens økonomiske Tab og yde Bod for sjælelige Lidelser til ham eller, hvis han er død, til et offentligt Fond.

4. Tilføjelse af sjælelige Lidelser og deraf følgende økonomiske Tab i *personlige Livsforhold* (jfr S 362). I disse meget personlige Forhold vil de krænkede i Reglen ikke have Viljen til at rejse Krav paa Erstatning eller Godtgørelse. Men det kunde dog tænkes at forekomme og være naturligt. Tag f. Eks. det Tilfælde, at en Mand ved et forbryderisk Liv ødelægger sin Hustrus eller sine Forældres Helbred, at disse senere kommer i Nød, og at han ved et Tilfælde i Tiden derefter pludselig bliver Ejer af en Formue. Her vilde en Erstatning for materiel Skade og en Bod for sjælelig Lidelse ingenslunde kunne anses for urimelig; og hvis de nævnte

skadelidende er døde, vilde en Bod til et offentligt Fond kun være en retfærdig Udsoning af hans Skyld.

5. Tilføjelser af sjælelige Lidelser og økonomiske Tab i *Tjenesteforhold*, være sig i Statens, Kommunens, et Selskabs, et Firmas eller en Enkeltpersons Tjeneste. Hvis den ene ansatte ved Intriger, Bagholdsangreb og andre Manøvrer uden saglig Berettigelse undergraver en anden ansats Stilling for derved selv at bane sig Vej til denne eller for blot at fortrænge den Anden fra denne, synes en Erstatning for økonomisk Tab, Helbredsødelæggelse og en Bod for sjælelig Lidelse ogsaa at være paa sin Plads, selvom ogsaa Tanken herom strider stærkt mod tilvante Forestillinger. Ogsaa her kan der, hvis den forurettede er død, blive Brug for en Bod til et offentligt Fond.

Alle de ovennævnte under 1-5 nævnte Tilfælde er Tilfælde af sjælelig Tilføjelse af sjælelig og materiel Skade. De her fremhævede Tilfælde er naturligvis langt fra udtømmende, men kun fremhævet som illustrerende Eksempler paa nogle af de vigtigste Grupper af Tilfælde.

Gaar vi dernæst over til de paa forskellige Steder i det foregaaende fremhævede *Tilfælde fra det fjernere Forudseelighedsfelt*, er Forholdet det, at der efter den her hævdede Standard for Answeret bør paalægges Erstatningsansvar eller Bod i alle disse Tilfælde, og at det ogsaa er muligt i samme Tilfælde at idømme Erstatning i Retspraksis gennem en Udvikling indenfor den almindelige Erstatningsregel. En Bod vil ofte her kunne idømmes efter vedkommende Rets sædvanlige Regel herom (i dansk Ret ovennævnte Lovs § 15), hvis den almindelige Erstatningsregel først erkendes at kunne omfatte disse Tilfælde. Men i adskillige af disse Tilfælde vilde en særlig Bod til et offentligt Fond være naturlig.

6. I et Tilfælde som det § 356-57 omtalte burde, som der fremhævet, de højere Myndigheder, der fordelte Arbejdet og valgte Personerne til de forskellige tekniske Dele af dette, ifalde Erstat-

ningsansvar og Bod. Det samme burde gælde den næringsdrivende, der ved usunde Lokaler — værc sig til Arbejds- eller Soverum — ødelægger de hos ham ansattes Helbred og efter Omstændighederne den Kusk, der kører et Barn over, der pludselig forlader Fortovet, nemlig naar Kusken dog ved en særlig Omhu og Vagtsomhed kunde have faact et vist Overblik ogsaa over Fortovet og derved have fulgt ogsaa Barnets Bevægelser.

7. En særlig Gruppe Tilfælde udgør de, hvor en Person ved Mangel paa samvittighedsfuld Agtpaagivenhed bliver Aarsag til sit Barns eller anden *nærstaaendes* Død eller Skade paa Helbred (jfr S 354). Her er Ulykken i sig selv i Reglen Straf nok for dem, der saaledes ufrivillig kommer til at forvolde deres kærestes Død eller Lemlæstelse. Og alene af den Grund er det forstaaeligt, at man næsten aldrig ser Sag rejst i saadanne Tilfælde, hverken fra de private eller Myndighedernes Side. Hvis Døden bliver Følgen af Ulykken, vil der tilmed i Reglen slet ikke være nogen, der *kan* rejse Erstatningsag, eller som, hvis de kan, *vil* rejse den. Alligevel kunde en Erstatning og en Bod tænkes at faa Betydning i enkelte særlige Tilfælde. Hvis et Barn f Eks lemlæstes ved Ulykken og lider varig Skade paa Helbred og Arbejdsevne, og den af Forældrene, der ved sin manglende Samvittighedsfuldhed er Skyld i Ulykken, senere bliver skilt fra den anden og Barnet, og adskillige Aar efter erhverver en stor Formue, vilde en Erstatning i Form af en Livrente for Barnet være paa sin Plads; hvis vedkommende ikke selv skulde føle sin Pligt og sit Ansvar i saa Henseende, er det retslige Erstatningsansvar nødvendigt. I andre Tilfælde, hvor en lignende Mangel paa Alvor og Ansvarsbevidsthed maatte lægge sig for Dagen, vilde det, navnlig hvis Ulykken har medført Døden, være naturligt, som før fremhævet, at idomme en Bod til et offentligt Fond. Fondets Formaal har en vis Betydning i Forhold til Karakteren af den Brøde, som skal sones med Bod. I det her nævnte Tilfælde vilde saaledes et Fond til Fordel for syge og fattige Børn være naturlig egnet.

Skal jeg mere konkret sammenfatte Resultaterne af den foregaaende Udvikling om Ansvar for retstridige Handlinger, sker det bedst ved at skitsere et Forslag til Lovregler herom. Disse Lovregler bør da efter min Opfattelse i Hovedtræk gaa ud paa at fastslaa følgende Grundsætninger:

1.

Den, der retstridig tilføjer en Anden en Skade, er pligtig at erstatte denne.

Det er uden Betydning for Erstatningsansvaret, om Skaden tilføjes ved ydre, legemlige Midler, eller om den tilføjes ad rent sjælelig Vej (Rystelser, Lidelser o l).

2.

Skadetilføjelsen er retstridig under følgende Betingelser, nemlig, *naar* den indtraadte Skade er foraarsaget ved menneskelig Handling eller Forhold, *naar* denne Handling eller Forhold af et samvitighedsfuldt og for sin Næstes Vel omhyggeligt Menneske kunde forudses at medføre Skade, saaledes at han enten vilde have undladt den eller truffet særlige Forholdsregler, *naar* Skadevolderen er tilregnelig, og *naar* Handlingen eller Forholdet enten er ramt af en Retshaandhævelse ifølge Loven eller fortjener at rammes heraf, fordi Handlingen eller Forholdet ifølge Behovene paa vedkommende Livsomraade maa anses for samfundskadelig, og den praktisk egner sig til at modvirkes gennem Retshaandhævelse.

Der maa gives en særlig Erstatningsregel for Sindsyges og Børns skadegørende Handlinger, saa at disse under visse Omstændigheder, navnlig *naar* den Sindsyge eller Barnet er velhavende og den skadelidende fattig, paa drager sig Erstatningsansvar (se f Eks den danske Lov om Umyndighed af 30 Juni 1922 §§ 63 og 64).

3.

Den, der efter de angivne Regler maa anses for den Skyldige i den retstridige Handling eller Forhold, være sig som forsætlig eller uagtsomt handlende, skal ikke blot erstatte den økonomiske Skade herved, men ogsaa yde den krænkedes en Bod for den sjælelige Lidelse, den retstridige Handling eller Forhold har forvoldt.

En Handling eller et Forhold, der forvolder sjælelig Lidelse, er ikke retstridig, naar Lidelsen er begrundet i Opdragelsens, Helbredelsens eller Retshaandhævelsens Øjemed, i den Enkeltes frie Valg af personlige eller økonomiske Forbindelser, i saglig befojet og ridderlig Kritik, i et Kapvirke indenfor rimelige Grænser eller i andet samfundsmæssig berettiget Formaal.

Den krænkedes Samtykke til den skadegørende Handling ophæver denne Retstridighed, med mindre en særlig Lov foreskriver noget andet.

4.

Boden skal give den krænkedes fuld Oprejsning og Erstatning for de sjælelige Lidelser, der retstridig er tilføjet ham. Bodens Størrelse skal iøvrig fastsættes efter Skyldens Grad og den Skyldiges Indtægts- og Formueforhold. Boden forhøjes væsenlig, hvis det er handlet med personlig Skadelyst eller med grov Hensynsløshed overfor Næstens Goder.

5.

En Bod skal desuden, baade ved uagtsomt og forsætligt Forhold, kunne idømmes til Fordel for et offentligt Fond, nemlig naar den skadelidende er død og ikke har efterladt sig Ægtefælle eller Livsarvinger.

Fondet skal have et saadant Formaal, at Bodens Erlæggelse til Fondet er naturlig ved en retstridig Handling af den Art, hvorfor Boden idømmes.

3 BOG.

EN NY SAMFUNDSORDNING.

1 DEL.

DEN PERSONLIGE RET.

1 Kapitel.

MENNESKERETTIGHEDERNE.

VED den personlige Ret forstaas her Indbegrebet af samtlige det enkelte Menneske tilkommende personlige Rettigheder. Ved *personlige Rettigheder* forstaar jeg retsbeskyttede Goder, der er *uadskillelig knyttet til den Enkeltes legemlige og sjælelige Liv*, og derfor ikke kan overdrages til andre, i Modsætning til *Ejendomsrettigheder* d v s retsbeskyttede Goder, der har deres *selvstændige Tilværelse udenfor den Enkeltes legemlige og sjælelige Liv*, og derfor som Regel kan overdrages til andre.

Til personlige Rettigheder maa henregnes Retten til Liv og Legeme, Frihed (til at bevæge sig, vælge Opholdsted o l), Ære og til det private Livs Fred. Ejendomsrettigheder findes over saadanne *udskilte*, særlig begrænsede Dele af Tilværelsen, som faste Ejendomme, Løsøre, Omsætningsmidler som Penge, Forfatter- og Kunstværker o l. De fleste Ejendomsrettigheder er *økonomiske* Goder d v s Goder, der tilfredsstillor almenmenneskelige Behov, men som ikke findes i tilstrækkelig Mængde til at tilfredsstille ethvert Behov for dem (f Eks Føde, Klæder). I Forbindelse med denne økonomiske Egenskab hos Ejendomsrettighederne staar en anden Egenskab, deres Omsættelighed. Men adskillige Ejendomsrettigheder tilfredsstillor foruden økonomiske ogsaa personlige Behov. Til forskellige Ejendomme — Bolig-Ejendomme, Kunstgenstande, Bohave — er der knyttet stærke sjælelige Interesser.

Menneskene maa gennem Samfundet først og fremmest opnaa Beskyttelse for de personlige Rettigheder. Uden Beskyttelse for Liv og Lemmer og for Friheden til at bevæge sig i Verden er der ingen Tryghed i Tilværelsen, ingen Fred til at arbejde. Et Samfunds Retskultur kan derfor maales efter det Omfang, hvori det beskytter de personlige Rettigheder. I Samfundets Udvikling til højere Former er der netop først og fremmest en stigende Linje i Beskyttelsen af de personlige Rettigheder. Oldtidens Samfund, ikke blot de asiatiske, men ogsaa de europæiske, det græske og romerske, stod derfor paa et afgjort lavere Trin i Retskultur i Sammenligning med Nutidens alene derved, at de anerkendte Slaveriet dvs., at en meget stor Del af Befolkningen manglede Retsbeskyttelse for Liv og Lemmer og personlig Frihed, idet Slaverne i saa Henseende ganske var undergivet deres Herrers Forgodtbefindende. Slaverne var væsenlig stillet som Ting; de var ligesom disse Herrens Ejendomsret undergivet. Ejerne af Slaverne kunde vilkaarlig sælge disse, mishandle, dræbe dem, berøve dem deres Bevægelsesfrihed og alle andre Goder. Alligevel stod Grækenland og Rom paa et vist Omraade højere i Retskultur end de asiatiske Riger, som f. Eks. Perserriket. De Mennesker, der i Hellas var frie Borgere, var ikke undergivet *Statsmagtens Vilkaarlighed* saaledes som alle Mennesker i Perserriket var undergivet deres Herskeres Despoti. Borgere i de frie græske Republikker kunde normalt kun berøves deres Liv og Frihed i Henhold til de af dem selv vedtagne Love, efter foregaaende Prøvelse ved Landets Domstole. Sammenstødet mellem Hellas og Perserriket var derfor ikke blot et militært Sammenstød, men et Sammenstød mellem to Retskulturer, en højere og lavere; og til Held for Europas hele senere Udvikling var det, at de østerlandske Despoters Angreb paa Hellas blev slaaet tilbage, og at Perserriket endog tilsidst blev besejret af Alexander og dermed i den senere Udvikling af den græske Kultur, Hellenismen. Det romerske Samfunds Ret hvilede ogsaa paa en Respekt for Individets, den enkelte frie Borgers Rettigheder. Noget andet er, at i Romer-

rigets Forfaldstid, den senere Kejsertid, nærmede Kejsereens Magt sig det østerlandske Despoti.

Men denne Retskultur i det græske og romerske Samfund var altsaa kun et Privilegium for en Overklasse, de frie Borgere. Slaveriet var Grundskaden i det antikke Samfund og én af de iøvrig meget sammensatte Aarsager til dette Samfunds Opløsning, til Romerrigets Fald. Men det europæiske Samfund var det forbeholdt gennem Opløsning og Fald at naa frem til en endnu højere Retskultur, til en Beskyttelse af de personlige Rettigheder for *alle* Mennesker uden Forskel i Klasse, Afstamning e a. En Række forskellige materielle og aandlige Faktorer førte gennem en Udvikling i Middelalder og nyere Tid til Slaveriets Ophør. Blandt de aandelige Faktorer i denne Udvikling maa navnlig fremhæves den kristne Religion, der i hvert eneste Menneske, lavt eller højt stillet, ser en absolut Værdi. I de første kristne Menigheder, der forfulgtes af den romerske Stat, følte alle Medlemmer, hvad enten de hørte til Herreklassen eller til Slaverne, sig som Brødre, lige stillede i alt, først og sidst i Evighedshaabet, i Sammenligning med hvilket denne Verden og dens Samfund var intet.

Beskyttelsen for de personlige Rettigheder maa imidlertid, som

Om Slavernes Retstilling i Oldtidens Samfund se i dansk Litteratur navnlig *Jul Lassen: Romersk Privatret*, 1904, 63-71 og *Poul Nørlund: Det romerske Slavesamfund, en Analyse af Underklassens Retskaar i Oldtidens Slutning*, 1920. Oprindeligt var Slaverne retsløse, kunde sælges, dræbes og mishandles af Herren efter hans Forgodtbefindende; men i den senere Oldtid indførte de romerske Kejsere efterhaanden ved særlige Love en ikke ringe Retsbeskyttelse. Kejser *Claudius* bød saaledes i en Lov til Værn for syge og udslidte Slaver, at den Herre, der for at unddrage sig sine besværlige Forpligtelser, lod saadanne Slaver dræbe, skulde anklages for Mord; og Kejser *Antoninus Pius* bestemte generelt, at den, der uden Grund dræber sin Slave, skal straffes efter den samme Lov som den, der dræber en andens Slave. En tredje Lov forbød Ejeren at straffe sin Slave ved at sælge ham til Dyrekampene uden Øvrighedens Billigelse. En Lov af *Antoninus Pius* bestemte, at de Slaver, der paa Grund af Mishandlinger eller Udsultning søgte Beskyttelse ved de kejserlige Billedstøtter, opnaaede at

i det foregaaende antydet, gennemføres i to Retninger, ikke blot 1) i Forhold til andre Mennesker i Samfundet, men ogsaa 2) i Forhold til *Statsmagten* og dens Herskere. Slaveriet afskaffedes i Europa allerede i Middelalderen. Men længe efter at Beskyttelse 1) derved var gennemført, savnede Borgerne i de europæiske Lande indtil nyeste Tid Beskyttelse 2), altsaa mod vilkaarlige Angreb paa Liv og Frihed fra Statsmagtens Side. Endnu i det 17 og 18 Aarhundrede var den enkelte Borger i de fleste Lande i Europa udsat for vilkaarlig Fængsling og Rettergang fra den enevældige Konges Side, naar den Enkelte ved Anskuelse eller paa anden Maade mishagde Magthaverne. Saaledes kunde man f. Eks. i Frankrig under Enevælden endnu i det 18 Aarhundrede ved de berygtede *lettres de cachet* rent administrativt, vilkaarlig indespærres i Bastillen paa ubestemt Tid, uden nogen Adgang til at faa Spørgsmaalet om denne Fængslings Berettigelse indbragt for Domstolene. En saadan retsløs Tilstand vedblev endog at raade i mange europæiske Stater langt ind

faa deres Sag undersøgt af Øvrigheden. Love af *Vespasian* og *Hadrian* værnede Slavinderne mod Prostitution. Samtidig med denne Udvikling blev *Frigivelse* mere og mere almindelig i Kejsertiden, se *Nørlund* 70-80, 92-93, 97 ff.

De Aarsager, der førte til disse Forbedringer i Slavernes Retstilling og tilsidt til Slaveriets Ophør, har sikkert været meget sammensatte: økonomiske, sociale og aandelige, navnlig religiøse. *Nørlund* udtaler, at Opløsningen af den ukrænelige Husstat og en socialøkonomisk Højnelse af Dele af Slavestanden synes at være de egenlige fremadrivende Faktorer ved Forskydningerne i Slavernes Retstilling, men han erkender, at Udviklingen har været saa mangfoldig, at der bliver Plads for mange Bifaktorer ved Siden af de væsentligste, ogsaa aandelige, særlig Paavirkninger fra Stoicismen og fra Kristendommen, se *Nørlund* S 92. For den senere Opløsning af Slavetilstanden maa dog, saa vidt jeg kan se, Paavirkningen fra den kristne Religion have været en Hovedfaktor ved Siden af de socialøkonomiske Faktorer. Et vægtigt Vidnesbyrd herom er de mangfoldige *Frigivelser*, der i den senere Kejsertid fandt Sted under kirkelige Former, ofte sikkert tilskyndet af de kristne Menigheder. Frigivelsen fandt Sted i Kirken i Overværelse af Menigheden og af Bispem og Præsterne, der som Vidner underskrev Frigivelsesdokumentet. Under Kejser *Konstantin* blev den kristne Gejstligheds Kontrol ved Frigivelser gjort ligesaa fuldgyl-

i det 19 Aarhundrede. Det er det *engelske* Folk, Europas Retskultur kan takke for at have ført den første haarde Kamp for Borgerne personlige Ret mod denne Statsmagts Vilkaarlighed. Efter den langvarige Strid med Kongerne af Slægten Stuart og to Revolutioner vandt den personlige Ret en saadan Sejr, at Beskyttelsen for den borgerlige Frihed siden da har været grundfæstet i England og senere er blevet Forbilledet for Retsudviklingen i alle andre europæiske Lande. Allerede 1679 gennemførtes i England den saakaldte Habeas Corpus Act, hvorefter enhver engelsk Borger har Krav paa, naar han fængsles, at indbringe Spørgsmaalet om denne Fængslings Berettigelse for en af Regeringen uafhængig Domstol. Og efter Stuarternes endelige Forjagelse, 1688, har Habeas Corpus Loven ligget fast som en af Hjørnestenene i engelsk Retsliv. Med den franske Revolution trængte denne Lovs Idé igennem paa Fastlandet og er senere blevet optaget i de andre Landes Ret, adskillige Steder endog i selve Forfatningsloven.

dig som Øvrighedens. Idetheletaget bliver den kirkelige Frigivelse i den senere Kejsertid den typiske Form for Frigivelse i levende Live og tilsidst den eneste, jfr Nørlund 98-100.

Medens Slaveriet i Europa som nævnt forsvandt i Løbet af Middelalderen, indførte den hvide Race senere i Amerika og Afrika Slaveriet for Negrenes Vedkommende. Dette Slaveri ophævedes først i Løbet af det 19 Aarhundrede, ofte først efter haarde Kampe, navnlig Borgerkrigen mellem Nordstaterne og Sydstaterne i USA, 1861-1865.

Livegenskabet, som Bondebefolkningen i adskillige europæiske Stater i ældre Tid var underkastet, var ikke noget egentligt Slaveri, men medførte dog en betydelig Ufrihed. Det afskaffedes efterhaanden i Løbet af det 18 og 19 Aarhundrede overalt i Europa. Livegenskabet var de sidste Rester af de ældre Tidens Slaveri. De livegne var i Modsætning til Slaverne ikke uden Retsbeskyttelse overfor Godsejeren. De havde Beskyttelse for Liv og Lemmer. De havde idethele Retsevne; de kunde indgaa økonomiske Aftaler, have Rettigheder og Pligter. Men Godsejerne havde Ret til en vis Del af de livegnes Formue ved deres Død; endvidere havde de livegne en vis Arbejdspflicht overfor Godsejeren. I adskillige Lande var de livegne stavnsbundne, var forpligtet til at overtage en Gaard efter Godsejerens Anvisning; og de kunde sælges sammen med Gaarden, i nogle Lande endog uden Forbindelse med denne.

Kampen for Borgernes Beskyttelse mod Vilkaarlighed fra Regeringsmagtens Side førtes imidlertid i det 17, 18 og 19 Aarhundrede ikke blot om dette fundamentale Spørgsmaal. I adskillige Stater følte Borgerne sig i denne Periode under Enevælden heller ikke sikre mod vilkaarlige Indgreb i deres *Ejendomsret* fra Regeringens Side. Endelig fandtes der ingen bestemte Lovregler for, i hvilket Omfang man maatte meddele andre sine Tanker og Forslag, være sig ved Offenliggørelse paa Tryk i videre Krese eller ved Tale i snevrere Krese. Ogsaa her raadede der Vilkaarlighed. Censur overfor Bøger, Beslaglæggelse af saadanne og gjorde *Aandslivets* hele Tilstand usikker. Endelig skete der i Fastlandstaterne i samme Periode ofte Forfølgelse af Personer, hvis religiøse Tro og Gudstjeneste afveg fra den af Regeringen autoriserede Religion. Filip den 2 af Spanien undertrykte saaledes Calvinisterne i Holland, ligesom Ludvig den 14 senere undertrykte Huguenotterne i Frankrig.

Ogsaa paa disse Omraader gennemførtes der i *England* allerede i Slutningen af det 17 og i det 18 Aarhundrede en vis Sikkerhed og Frihed for Borgerne.

Det er da forstaaeligt, at det netop blev den engelske Tænkere, *Locke*, der hævdede, at der maatte tilkomme Borgerne visse naturlige Grundrettigheder, uafhængige af Staten, som Mennesker ikke kunde opgive, fordi de indtraadte i Statsamfundet, og som Statsmagten i sin egen Interesse stod sig ved at beskytte og at betragte som en naturlig Begrænsning af sin egen Myndighed. Disse fundamentale Borgerrettigheder eller Menneskerettigheder var: den personlige Frihed, Ytringsfriheden, Religionsfriheden og Ejendomsretten. Denne Lockes Opfattelse fulgtes af *Montesquieu* og andre franske Filosofer; og da nye Samfund skabtes gennem Revolutioner i Slutningen af det 18 Aarhundrede, nemlig det amerikanske og det franske, indskrev de disse Menneskerettigheder i deres Forfatning som Hjørnestene i Borgernes Retstilling og i bevidst Mod sætning til de ældre Samfunds Usikkerhed og Ufrihed (i ameri-

kansk Forfatningsliv første Gang i 1776, og under den franske Revolution gennem Erklæringen om Menneske- og Borgerrettighederne i 1789). Under Kampene mod Enevælden i de europæiske Stater i det 18 og 19 Aarhundrede forøgedes efterhaanden Menneskerettighederne eller Borgerrettighederne baade i Omfang og Antal. Foruden den personlige Frihed, Ejendomsretten, Ytringsfriheden og Religionsfriheden fremhævedes nu Erhvervsfriheden, Forsamlingsfriheden, Foreningsfriheden o a; og i adskillige af de nye frie Forfatninger, der afløste Enevælden i det 19 Aarhundrede, indskreves ogsaa disse Friheder eller flere af dem som hellige Menneskerettigheder.

Mod disse store Udvidelser og mod de ofte altfor vage og uklare Formuleringer af Menneskerettighederne maa der gøres nogle nøjterne Anmærkninger. Det, der først og fremmest er praktisk Trang til for Borgerne overfor Vilkaarlighed fra Statsmagtens Side, er Frihed i den ganske bestemte, begrænsede Betydning: legemlig Bevægelsesfrihed, altsaa Frihed til at vælge Opholdsted, hvor man vil, og idethele bevæge sig, hvorhen man vil, netop den Frihed, som den engelske Habeas Corpus Act har for Øje. Det er her praktisk, at flere Forfatningslove fastslaar, at enhver Borger, der fængsles af Statens Politimyndigheder, har Krav paa inden en kort Frist, f Eks 24 Timer, at stilles for en Dommer. Denne Ret kaldes i det følgende Retten til personlig Frihed. Den aandelige Frihed maa ogsaa formuleres paa en nøje afgrænset Maade. Ofte fremhæves denne Frihedsret af de overfladiske politiske Agitatorer som Retten til »frit at tænke, tro og tale«. Dette forvirrede Udtryk bliver ikke bedre ved Bogstavrim. Enhver kan frit tænke og tro, hvad han vil; det blander Statsmagten sig ikke i, alene af den simple Grund, at det er umuligt at blande sig i, endsige forbyde indre psykiske Foreteelser. Overfor den Sindsforvirring, nævnte Udtryk røber, mindes man *Søren Kierkegaards* sande Ord: »Menneskene er dog urimelige. De bruge aldrig de Friheder, de har, men fordre dem, de ikke har; de har Tænkefrihed, de fordre Ytringsfrihed.« Tænke-

frihed og Trosfrihed har vi altsaa alle, og de trænger ikke til nogensomhelst Beskyttelse overfor Statsmagten. Det, der kan kræves, er en Frihed til at foretage den ydre Gudstjeneste, som man ønsker det, og en vis Frihed til at ytre sine Tanker til andre. Den førstnævnte Frihed maa kun undergives en vis Begrænsning af Hensyn til Sømmelighed og god Orden. Den sidstnævnte Frihed blev under de frie Forfatningers Tilblivelse proklameret altfor vidt og uklart. I Virkeligheden maa Ytringsfriheden — eller, som den ogsaa kaldes, Trykkefriheden, fordi den vigtigste moderne Ytringsform er den trykte Offenliggørelse — undergives meget væsenlige Begrænsninger, baade af Hensyn til andre Borgere, hvem Ytringen kan skade, og af Hensyn til Samfundet.

Ejendomsretten, der ogsaa nævntes blandt Menneskerettighederne i det 18 Aarhundrede, skal ikke behandles i denne Del, der alene handler om de personlige Rettigheder, men i næste Del (2 Del, hvor Ejendomsretten behandles for sig).

I nyeste Tid er den personlige Frihed og Ytringsfriheden atter blevet ophævet eller væsenlig indskrænket i en Række Stater, de saakaldte Diktaturstater (navnlig i Rusland, Tyskland og Italien). Dette maa anses for et afgørende Tilbageskridt i Retskultur. Denne Ufrihed hører ikke Fremtidens Samfund til.

1. RETTEN TIL LIV OG LEGEME. 2. DEN PERSONLIGE FRIHED. 3. YTRINGSFRIHEDEN.

Tilbage bliver af Menneskerettighederne som personlige Rettigheder og reelt holdbare Rettigheder da i første Række kun: Retten til Liv og Legeme, den personlige Frihed d v s legemlige Bevægelsesfrihed, en nøje begrænset Ytringsfrihed og en Gudstjenestefrihed. Den sidste falder i Virkeligheden ind under de to førstnævnte. Under den legemlige Bevægelsesfrihed gaar jo nemlig ikke blot Retten til at gaa og iøvrig færdes, hvorhen man vil, men ogsaa Retten til at foretage andre ydre Bevægelser, lige fra Idrætsøvelser

til religiøse Ceremonier; og den religiøse Ytringsfrihed er kun en Del af den almindelige. De to fundamentale personlige Rettigheder efter Retten til Livet kan altsaa defineres som Ret til at foretage legemlige Bevægelser og til at ytre sine Tanker og Følelser, mundtlig, skriftlig eller paa Tryk, medmindre der — for begge Rettigheders Vedkommende — af Retsordenen ved Lov eller Domspraksis er gjort Indskrænkninger i denne Frihed. Hovedsagen for Borgerne er, at i Nutidens Ret er, i skarp Modsætning til Fortidens vilkaarlige Undertrykkelse, Friheden paa legemligt og aandeligt Omraade Hovedreglen, Indskrænkninger i Friheden Undtagelsen, der skal have særlig Hjemmel. I Korthed kan det siges, at Borgerne har Frihed til at foretage alle Handlinger og fremsætte alle Ytringer, medmindre Handlingen eller Ytringen er retstridig, som skadende enten det enkelte Menneske eller Samfundet.

Retten til Liv og personlig Frihed er i nordisk Ret beskyttet baade *offenligretlig* altsaa mod Statsmagten, (se f Eks dansk Grundlov § 78, jfr § 74, norsk Grundlov § 99, jfr § 96, svensk Grundlov § 16), og *privatretlig*, altsaa overfor de andre Borgere, nemlig dels ved Straffeloven (se f Eks dansk Straffelov §§ 237-242, 244-259, 260-262, jfr §§ 216-224, norsk Straffelov §§ 228-245, 222-227, 191-214, svensk Straffelov 14 Kap, 15 Kap, 18 Kap), der rammer Krænkelser af Liv, Legeme og Frihed, dels ved den almindelige Erstatningsregel (jfr dansk Ikrafttrædelseslov § 15, norsk Ikrafttrædelseslov §§ 19-28, svensk Straffelov 6 Kap).

Den aandelige Frihed — i den ovenfor angivne Betydning — er ogsaa baade *offenligretlig* beskyttet, nemlig ved Forfatningsloven (jfr dansk Grundlov § 84, jfr §§ 74, 75, 77, norsk Grundlov § 100, svensk Grundlov §§ 86, 16) og *privatretlig* beskyttet, nemlig ved Straffeloven (jfr dansk Straffelov §§ 260-262, norsk Straffelov §§ 222-227, svensk Straffelov 15 Kap) og den almindelige Erstatningsregel (jfr dansk Ikrafttrædelseslov § 15, norsk Ikrafttrædelseslov §§ 19-28, svensk Straffelov 6 Kap).

4. SAMVÆRSRETTEEN.

Med den saakaldte *Forsamlingsfrihed* og *Foreningsfrihed* kommer vi ind paa en fjerde personlig Ret, hvis Karakter og Omfang hidtil ikke har været opdyrket i Retsvidenskaben. Den Enkeltes Adgang til at mødes med andre Mennesker i Forsamlinger og Foreninger er, saa vidt jeg kan se, kun Underafdelinger af en mere omfattende Ret, som man kan kalde *Samværsretten*.

Der maa som almindelig Regel indrømmes Borgerne en retsbeskyttet Adgang til at mødes og omgaas andre Mennesker, udveksle Tanker med dem og idethele opnaa de forskellige Goder, der knytter sig til Samværet med Mennesker. Alene den umiddelbare Glæde ved Samværet med sjælelig beslægtede Mennesker er jo for mange Mennesker et stort Gode. Retsordenen blander sig normalt ikke i dette frie Samvær mellem Mennesker, men beskytter det tværtimod. I Reglen trues der ingen Samfundsinteresser ved dette frie Samvær, alene af den Grund, at det normalt kun finder Sted mellem et relativt ringe Antal Personer, som i almindelige Samtaler, i Selskaber o.l. Kun naar Mennesker mødes i Forsamlinger og Foreninger, hvor Samværet ofte omfatter et stort Antal Personer, er der Grund for Retsordenen til at gribe ind, ikke til at forbyde Forsamlings- og Foreningsfriheden, men til at regulere og begrænse den af Hensyn til vigtige Samfundsinteresser. Kun i ekstraordinære, kritiske Tider af Uro og Oprør i Samfundet kan der være Grund til midlertidig helt at forbyde Forsamlinger og Foreninger. Der maa nu for det første gives en *privatreftlig* Beskyttelse for Samværsretten. En vis Beskyttelse gives der allerede ved de almindelige Retsregler mod Vold og Trusler om Vold, idet det selvfølgelig ogsaa er retstridigt — og tillige strafbart — ved slige Midler at forhindre eller søge at hindre Mennesker i at mødes og være sammen. Men det maa endvidere ogsaa i et vist Omfang være retstridigt, at det ene Menneske opfordrer et andet Menneske til ikke personlig at komme sammen med eller omgaas en Tredje. Hand-

linger af lignende Art møder vi hyppig i Erhvervslivet under Navn af Boycotting, altsaa som Opfordringer til ikke at indgaa eller til at afbryde forretningsmæssige eller andre *økonomiske* Forbindelser med en Person og til fælles organiseret Optræden i saa Henseende. Men der gives ogsaa en *personlig* Boycot, i Form af Opfordringer til ikke at indlade sig paa eller til at afbryde *selskabelige* eller *andre personlige* Forbindelser med en Person. Spørgsmaalet om den *økonomiske Boycottings* Retstridighed hører hjemme i *Erhvervsretten*. Her skal alene den personlige Boycot omtales. Der maa imidlertid, saa vidt jeg kan se, om denne Boycot gælde Grundsatninger, der for et vist Omraade er beslægtet med dem, som jeg har paavist maa gælde for Boycotten i Erhvervslivet. Forøvrig er en Opfordring til at boycotte en Person økonomisk ret ofte tillige en Opfordring til at boycotte ham personlig.

Det staar selvfølgelig ethvert Menneske frit for at vælge for sit eget Vedkommende de Personer, han vil omgaa, og at afbryde, baade økonomisk og personlig, de Forbindelser, han hidtil har haft med Mennesker. Det er først, naar man i saa Henseende gaar udenfor sig selv og *opfordrer andre* til at undlade at indgaa Forbindelser med eller til at afbryde en eksisterende Forbindelse med en Person, at det *retstridige begynder*, baade i Personretten og i Erhvervsretten. Men selv en saadan Boycotopfordring er ingenlunde altid retstridig. I *daglig Samtale* mellem Mennesker, f Eks mellem A og B, maa der være en vis Frihed til at udtale sig, ogsaa om Ønskeligheden eller Ikke-Ønskeligheden af at omgaa en Person, C, selvom A og B kun udtaler sig herom ud fra personlige Sympatier og Antipatier. Hvis A og B f Eks er gamle Venner, der nøje kender hinanden og er sjælelig beslægtet, kan der intet indvendes mod, at f Eks A siger til B: ud fra mit Kendskab til C, vil du ikke have Glæde eller Udbytte af at omgaa C, da han ingen Interesser har tilfælles med dig. I dette Tilfælde er der givet en Motivering, der nærmer sig en objektiv Begrundelse. Men selv, hvor A ingen Begrundelse giver, kan hans Opfordring ikke anses for retstridig,

da den gives indenfor den sædvanlige private Samtales naturlige Rammer. Først naar A begynder at gaa ud over den enkelte private Samtales Omraade og giver sig til 1) at agitere *i videre Krese* for en fælles, organiseret Afbrydelse af den personlige Forbindelse med C eller for ikke at indgaa Forbindelser med denne, kan A's Boycotopfordring blive retstridig. Den kan efter min Opfattelse i disse Tilfælde kun være retmæssig, dersom A kan give en *objektiv gyldig Begrundelse* for Boycottens Retfærdighed d v s en saadan, som en upartisk Domstol kan godkende. Dette Krav om objektiv Begrundelse har naturligvis dobbelt Vægt, dersom Boycotopfordringen 2) *offenliggøres* i Dagspressen, Flyveblade e l. Hvis en Boycot holdes strengt indenfor Kresen af 3) en *Forenings* Medlemmer, maa Boycotten og Opfordringen dertil formentlig være retmæssig, selvom der ikke gives en objektiv gyldig Begrundelse, *dersom* Foreningen er af selskabelig, litterær, kunstnerisk, videnskabelig eller lignende personlig Art, og en Optagelse eller en Forbliven i Foreningen ikke er af Velfærdsbetydning for den udelukkede. Dette sidste er i Reglen netop kun Tilfældet ved *økonomiske Foreninger* og endda kun ved et mindre Tal af disse, navnlig Fagforeninger, Arbejdsgiverforeninger og Karteller. I disse sidste Tilfælde bør man da kræve en objektiv gyldig Begrundelse for Boycotten, som det vil blive fremhævet i Erhvervsretten.

Ogsaa *Samværsretten* er i nordisk Ret beskyttet baade *offenligretlig*, overfor Statsmagten, nemlig ved Forfatningsloven (jfr dansk Grundlov § 86, jfr §§ 85, 74, norsk Grundlov §§ 99, 100) og *privatretlig* dels ved Straffeloven (jfr dansk Straffelov §§ 137, 260-262, norsk Straffelov §§ 138, 222-227, svensk Straffelov 15 Kap) og dels ved den almindelige Erstatningsregel (jfr dansk Ikrafttrædelseslov § 15, norsk Ikrafttrædelseslov §§ 19-28, svensk Straffelov 6 Kap). Den personlige Boycot, der efter det ovenfor anførte maa anses for retstridig, paadrager den boycottende Erstatningsansvar efter den almindelige Erstatningsregel. Offenlig Opfordring til personlig Boycot (sorte Lister) kan straffes efter dansk Strfl § 263.

5. RETTEN TIL UFORSTYRRET SÆRTILVÆRELSE.

Dernæst maa som en femte personlig Ret, der ogsaa er altfor lidt udforsket i Juraen, fremhæves en Ret, som jeg vil karakterisere som *Retten til Særtilværelse*. Ethvert Menneske har et naturligt Krav paa at have sit private personlige Liv og sin Livsførelse i Fred for andre Menneskers Indblanding og ligeledes ogsaa normalt i Fred for Statsmagtens Indgriben. Men ligesom Lovgivningen og Juraen idethele hidtil kun sporadisk har behandlet *enkelte Udslag af Samværsretten*, saasom Forsamlings- og Foreningsfriheden i offentligretlig Henseende, men ikke denne Ret i hele dens naturlige Omfang, saaledes møder vi ogsaa kun *enkelte spredte Retsregler* om visse Sider af *Retten til Særtilværelse*. Saaledes findes der i flere Landes Forfatningslove Regler til Beskyttelse af *Boligens Fred* og af *Brevhemmeligheden*, og herom findes der ogsaa ofte Bestemmelser i Straffelovene, ligesom der i disse ogsaa undertiden findes Bestemmelser mod at bringe *offenlige Meddelelser* om en andens *private Forhold*. Endvidere findes undertiden ogsaa i disse Love Bestemmelser mod at forulæmpe en Person ved trods Politiforbud at trænge ind paa ham, forfølge ham med skriftlige Henvendelser eller paa anden lignende Maade.

Men Retten til uforstyrret Særtilværelse rækker langt videre end disse Særreglers Omraade og maa idethele gaa ud paa en retsbeskyttet Adgang til at leve sit eget private — sjælelige og legemlige — Liv uforstyrret af fremmed Indblanding. Denne almene Ret ytrer sig formentlig navnlig paa følgende Hovedpunkter:

a. *Den private Boligs Fred.*

Denne Ret er ogsaa i de fleste Lande beskyttet baade offentligretlig og privatretlig. I nordisk Ret er den saaledes beskyttet mod Statsmagtens vilkaarlige Indgreb, mod Husundersøgelse og andre Krænkelser af Freden, være sig fra Politiets eller andre Myndig-

heders Side, ved Forfatningsloven (se dansk Grundlov § 79, der fastslaar, at saadanne Indgreb i den private Boligs Fred overhovedet kun maa ske efter forudgaaende Retskendelse, hvor ingen Lov hjemler en saerregen Undtagelse, norsk Grundlov § 102, svensk Grundlov § 16). Kun Landets Domstole kan altsaa tage Bestemmelse her. Privatretlig, altsaa mod andre Borgeres Angreb er Boligens Fred beskyttet ved Straffeloven (jfr dansk Straffelov § 264, norsk Straffelov § 147, svensk Straffelov 11 Kap) og efter den almindelige Erstatningsregel, (se den tidligere naevnte danske Lov af 15 April 1930 § 15, jfr Ordet »Fred«).

b. Den private Meddelelses Fred.

Det er af største Vigtighed, at de enkelte Borgere privat kan meddele sig til hinanden, 1) skriftlig eller 2) mundtlig, uforstyrret af andres Indblanding. Denne Indblanding kan tænkes at foregaa dels som en Forstyrrelse eller Ødelæggelse af selve a) Kontakten mellem de Personer, der ønsker at meddele sig til hinanden, og dels b) som et Brud paa den private Meddelelses fortrolige Karakter. Dette Brud sker allerede ved, at en Tredjemand, C, naar to Personer, A og B, samtaler eller brevskriver privat, uden A's og B's Tilladelse (I) selv skaffer sig Kundskab om Samtalens eller Brevets Indhold; og dette Brud forværres, dersom C dernæst — stadig uden A's og B's Samtykke — (II) meddeler denne sin Kundskab videre til andre, D, E o s v; og størst bliver Bruddet paa den private Meddelelses Fred, naar C (III) offentliggør denne Meddelelse. Lovene i de forskellige Stater behandler kun sporadisk enkelte, særlig grelle Krænkelser fra hele det Omraade, der her er angivet ved 1), 2), a), b), I, II og III. Men ved disse enkelte særlige Krænkelser gives der ofte baade offentligretlig og privatretlig Beskyttelse. Den saakaldte Brevhemmelighed eller Retten til den skriftlige Meddelelses fortrolige Karakter, 1) er saaledes *offenligretlig* beskyttet ved Forfatningsloven (i dansk Grundlov § 79,

norsk Grundlov § 102 og svensk Grundlov § 16) mod b) I, en Undersøgelse af et Brevs Indhold fra Myndighedernes Side, hvilken Undersøgelse kun kan ske ifølge en Beslutning af Domstolene. Men samme Brud paa Brev-Freden gives der ogsaa *privatreilig* Beskyttelse mod, altsaa naar det er *Medborgere*, der begaar Bruddet, nemlig efter Straffeloven (se dansk Straffelov § 263, 1, norsk Straffelov §§ 122, 144, 145, 146, svensk Straffelov 11 Kap). Ogsaa Tilfældet 1) a, I — Forhindring af Kontakten mellem A og B — er behandlet i Loven (se nævnte danske Straffelov § 263, 1, norsk Straffelov §§ 122, 144, 145, 146, svensk Straffelov 11 Kap); og 1) b III — Offenliggørelse af et privat Brev uden Samtykke af Brevets Parter — kan rammes i dansk Ret af § 263, 3; og i begge disse Grupper af Tilfælde, § 263, 1 og 2, kan der eventuelt ogsaa blive Tale om Erstatningsansvar (jfr ovennævnte § 15).

Men iøvrig maa det hævdes, at *alle* Krænkelser af den private Meddelelses Fred er retstridige — og maa være retstridige ogsaa efter nordisk Ret — ganske uanset om de er særlig omtalt i en Grundlovsbestemmelse eller Straffelovsbestemmelse. Saaledes maa ogsaa *Aflytning* af Telefonsamtaler og andre Samtaler uden de talendes Samtykke være retstridig. Der findes ingen Straffebestemmelse, der beskytter herimod, hvilket viser det tilfældige i de herhen hørende Lovbestemmelers (i dansk Ret § 263's) Affattelse. Offenligretlig Beskyttelse findes der heller ikke her, da Forfatningsloven (i dansk Ret Grl § 79) kun beskytter Meddelelse pr *Brev*, ikke den mundtlige Meddelelse. Politiet maa altsaa uden nogen Retskendelse kunne aflytte Telefonsamtaler. Men en saadan Aflytning maa naturligvis strengt begrænses til Beslutninger til Fremme af Forbrydelsers Efterforskning eller Forhindring. Erstatningsansvar efter særlig Lovbestemmelse (oftnævnte danske § 15) vil ikke kunne anvendes; og den almindelige Erstatningsregel vil sjældent give Beskyttelse. Der tiltrænges her det særlige Retsmiddel *Bod*. Tilfældet 2), a) — Forhindring af en Samtale — rammes heller ikke af nogen Lovbestemmelse. Den danske Strfls § 263,

1), 2 Regel (Unddragelse af en Meddelelse) angaar saaledes kun skriftlige Meddelelser (jfr Ordet »lukkct«). Her vilde der ogsaa være Brug for Bod.

Ligesom begge Parter i en Samtale har Krav paa Retsbeskyttelse mod Aflytning og Udspredding af Samtalens Indhold til andre, saaledes har ved Breve baade Brevets Forfatter og Modtager Krav paa Beskyttelse mod Aabning af Brevet og mod dets Udspredding i videre Krese, derunder Offenliggørelse, ganske uanset, om Brevet er et individuelt Aandsværk og dermed forfatterretlig beskyttet eller ej. Er Brevets Forfatter, Modtager og nuværende Ejer tre forskellige Personer, har de alle tre Krav paa denne Retsbeskyttelse. Den, der finder et Brev eller en Samling

Om Retten til Breve se iøvrig nærmere min Bog om Ejendomsretten V 1985-87. — Som Følge af det ovenfor om fundne Breve anførte havæ ingen andre end Arvingerne efter den forsvundne Polarforsker André Ret til dennes i Polaregnet fundne skriftlige (saavel som andre) Efterladenskaber (André-Fundene), derunder Retten til deres Offenliggørelse. De svenske Retskyndige *Marks v. Würtemberg* og *Birger Ekeberg* udtalte i deres fortrinlige Betænkning om André-Fundene, at svensk Forfatterrets Arveregler maatte komme til Anvendelse i denne Anledning, men samtidig forbeholdt de en vis Margin for almindelige nordiske Retsgrundsætninger ved den endelige Bedømmelse af visse Sider af Retspørgsmaalene. Heri har disse Retskyndige ganske Ret. I de juridiske Spørgsmaal om André-Fundene *supplerer* de almindelige *Retsgrundsætninger* om den materielle Ejendomsret, om *Ejendomsretten idethele, de særlige positive Retsregler om den litterære Ejendomsret*. Selvom den særlige aandelige Ejendomsret, vi kalder Forfatterretten, efter et bestemt Lands særlige positive Retsorden, som i dette Tilfælde Sverrigs, ophører 30 Aar efter Forfatterens Død, ophører ikke dermed André's lovlige Arvingers øvrige *materielle* og *sjælelige Ejendomsret til Fundene*. At den særlige, aandelige Ejendomsret, der kaldes Forfatterretten, ophører, betyder alene, at *dersom* Arvingerne eller de, der lovlig indtræder i disses Sted, fEks den svenske Stat eller det svenske Videnskabernes Selskab, beslutter sig til at *offenliggøre* Fundene, navnlig André's Dagbogsoptegnelser, er selve disses aandelige Indhold Almenhedens Eje, saaledes at *efter* denne Offenliggørelse kan enhver *senere genoffenliggøre* det. Men selve det primære Spørgsmaal om, *hvordan skal der idethele* skal *forholdes med* André-Fundene, de enkelte Genstande, disses videre Skæbne, maa bedømmes efter den almindelige Ejendomsret, altsaa baade

Breve, har, selvom Ejeren, Forfatteren og Modtageren forlængst er døde, og selvom der ikke er nogen forfatterretlig Beskyttelse, eller denne er ophørt, ingensomhelst Ret til at raade over Brevene, og kan saaledes hverken sælge dem eller offentliggøre dem, men maa aflevere dem til Brevenes Ejer, der eventuelt efterlyses efter de sædvanlige Regler om Hittegods.

c. Retten til eget Navn.

En Persons Ret til eget *Personnavn* d v s Efternavn er i Kulturstaterne Verden over almindelig beskyttet mod Andres Tilegnelse (i dansk Ret ved Lov Nr 89 af 22 April 1904 § 2). Endvidere er i

efter, hvad jeg har karakteriseret som den sjælelige Ejendomsret, og efter den materielle Ejendomsret. Finderne af nævnte Genstande har som alle andre Findere Ret til en Findeløn; men videre gaar deres Ret ikke; og andre Personer har ingensomhelst Ret i Anledning af Fundene. Finderne eller andre Personer har ingensomhelst Ret til at tilintetgøre Fundene, helt eller delvis, beskadige dem, foretage Ændringer eller særlige Behandlinger af Genstandene udover de rent konserverende, eller overhovedet *fysisk* at *indvirke* paa dem, eller *tilegne sig* dem, ved at undersøge dem (udover, hvad Identificationsformaal kræver), gøre Uddrag af Bøgerne, *meddele* dem til andre, derunder *offentliggøre* dem. Dette Spørgsmaal har intet med det særlige Forfatterretsspørgsmaal at gøre. Det er simpelthen den almindelige Ejendomsrets primære Indhold: Retten til at bestemme over Tingenes faktiske Skæbne, indadtil og udadtil i Forhold til Mennesker, og denne primære Ret tilkommer de lovlige Arvinger. Ligesaa lidt som den, der finder en Kasse med almindelige Varer, har nogen Ret til at aabne Kassen, men kun har én Ting at gøre: at bringe Kassen og dens Indhold uforandret til dens Ejer, som et Mærke paa Kassen klart angiver, ligesaa lidt har de, der finder et Manuskript, en Dagbog eller en Samling Breve, der klart viser sig at tilhøre en Familie A, Ret til at tage nogensomhelst Bestemmelse i nogensomhelst Retning om disse Genstande, men har ligeledes kun én Pligt: at aflevere dem til Familien. Men ved Dagbøger og Breve gør der sig, som fremhævet i Modsætning til Kassen med Varer, foruden den materielle tillige en sjælelig Ejendomsret gældende.

Naar en Samling private Breve, Dagbogsoptegnelser e l overgives af Ejeren til et Bibliotek, maa Biblioteket derefter anses for Ejer og saaledes at

nogle Stater *Navne* paa *fast Ejendom* beskyttet (i dansk Ret ved Plakat 11 April 1821, nævnte Lov 22 April 1904 § 2 d, Varemærkeloven 7 April 1936 §§ 1, 4 Nr 4, Aktieselskabsloven 15 April 1930 § 2, 2 Stk og Fimaloven 1 Marts 1889 § 10). Endvidere er *Navne* paa *Foreninger* beskyttet (se i dansk Ret Lov Nr 100, 31 Marts 1926). Dertil kommer, at Firmanavne og andre *Navne* paa *Forretninger* er beskyttet (i dansk Ret ved Fimaloven 1 Marts 1889, nævnte Varemærkelov §§ 1, 4 Nr 4 og nævnte Aktieselskabslov § 2, 2 Stk og Lov Nr. 80, 31 Marts 1937 § 9).

have baade den aandelige Ejendomsret til dem — hvis Brevene ei har litterær Værdi — og den materielle og sjælelige Ejendomsret, medmindre den oprindelige Ejer, der overgav Biblioteket dem, har taget Forbehold desangaaende. Heraf følger, at selvom Biblioteket midlertidig tillader en Person (være sig paa Læsesalen eller til Hjemlaan) at læse Brevene, fEks i videnskabeligt Øjemed, har denne Person ingensomhelst Ret til at offentliggøre Brevene, hverken in extenso eller i Uddrag; og selv til en kort Omtale af eller Henviſning til et eller flere af disse Breve i en Afhandling er han uberettiget, medmindre han faar Bibliotekets Tilladelse dertil.

I fransk Ret har man allerede tidlig i Praksis anerkendt, at der ved Siden af den aandelige Ejendomsret til Breve var en personlig Ret for Arvingerne og andre Ejere af disse. Da *Benjamin Constants* Breve til *Madame Récamier* i 1850 blev udgivet, anlagde *Constants* Arvinger Sag mod Udgiveren. Den franske Domstol gav med Rette Arvingerne Medhold og anerkendte det Forbud mod Brevenes Offentliggørelse, som de havde nedlagt, med den Motivering, at Udgivelsen dels var et Indgreb i deres som Arvinger tilkommende Forfatterret og dels en Krænkelſe af Privatlivets Fred, idet Brevene havde en fortrolig Karakter. En italiensk Dom i 1884 forbød Udgivelsen af *Manzonis* Breve uden Brevskriverens eller hans Arvingers Samtykke. I Dommens Motiver hedder det: »Et Brev bliver skrevet for at blive læst, ikke for at blive offentliggjort. Brevet er ifølge sin Natur et Skrift, reserveret for en enkelt, af en personlig Karakter, og enhver maa kunne forstaa, at hvis Modtageren uden særlig Tilladelse offentliggør, hvad der i god Tro alene er betroet ham, handler han mod Brevskriverens Villie«.

Efter rigtige Retsgrundsætninger, — og ogsaa efter dansk Ret, idet disse Grundsætninger gælder efter Sagens Natur — kræves der til Offentliggørelse af private Breve, som ovenfor fremhævet, baade Samtykke af Af-sender, Modtager og nuværende Ejer.

Disse Navnerettigheder er stærkt personlige Rettigheder og kan derfor som Hovedregel ikke særskilt overdrages eller paa anden Maade overføres til andre. Retten til Navnet paa en fast Ejendom overføres derimod sammen med Retten til Ejendommen; og Firma-navnet kan under visse Betingelser overføres til andre i Forbindelse med en Overdragelse af Forretningen.

Ogsaa paa dette Omraade har Lovgivningen, som det vil ses, kun en sporadisk Karakter, hvad der hænger sammen med, at heller ikke Navneomraadet er videnskabelig opdyrket i hele dets naturlige Omfang. De ovennævnte særlige Lovbestemmelser, der i Reglen findes i Kulturstaternes Retsorden, er i Virkeligheden ikke singulære positive Regler, men maa opfattes som enkelte, særlige Udslag af en mere almen, ledende Retsgrundsætning, som maa gælde, hvor der ikke i et Lands Lovgivning er direkte Bestemmelser, der udelukker en saadan Grundsætning.

Denne almene Retsgrundsætning maa, efter min Opfattelse, udtrykkes saaledes: Det er retstridigt at tilegne sig det en anden — være sig Person, Forening, Selskab — tilkommende Navn. Den almindelige Erstatningsregel er ikke begrænset til den Række særlige Lovbestemmelser, som spredtvis udtaler denne Regel, men gælder til Beskyttelse af ethvert menneskeligt Gods, som egner sig til Retsbeskyttelse, og som ikke moralsk er uværdig dertil, og det samme gælder den mere generelle Beskyttelse mod retstridige Handlinger, der kan gives ved Nedlæggelse af Forbud mod saadanne.

Denne Beskyttelse gælder ikke blot Enkeltpersoners Navne. Allerede i den nævnte positive Lovgivning i Staterne er saaledes, som nævnt, ogsaa *Foreningers* Navne beskyttet. Men idetheletaget maa Sammenslutningers, offentlige Institutioners, Stiftelsers, Myn-digheders og Navne være beskyttet efter den almene Grundsætning; og Tilegnelse af saadanne Navne uden Tilladelse maa kunne imødegaas baade ved Forbud og Erstatning, hvis Skade er lidt herved. De i de nævnte positive Lovbestemmelser hjemlede,

særlige Retsmidler, navnlig *Straf*, kan naturligvis ikke anvendes udenfor de i de nævnte Love nævnte særlige Tilfælde. Men de borgerlige Retsmidler, som Erstatning og Nedlæggelse af Forbud, kan der ikke være noget til Hinder for at anvende ogsaa udenfor de særlige Tilfælde. Derfor kan der næppe være Tvivl om, at det ogsaa uden særlig Udtalelse i en Lovbestemmelse maa anses for retstridigt, hvis f. Eks. i Danmark en ny Stiftelse pludselig uden Tilladelse kaldte sig den Classen'ske Stiftelse eller den Suhr'ske eller den Soldenfeld'ske Stiftelse eller Vallø, eller hvis en ny Skole eller Lærestalt uden Tilladelse vilde kalde sig for Universitet; og derfor maa det ogsaa anses for retstridigt, hvis et nyoprettet Kollegium vilde kalde sig Regensen, alt forudsat at man ikke faar rette Vedkommendes Tilladelse dertil. Endvidere er det retstridigt, dersom en privat Voldgiftsdomstol vilde kalde sig Højesteret eller Landsretten eller Sø- og Handelsretten o. s. v. Paa samme Maade vil det formentlig i Sverrig være retstridigt for en ny Stiftelse at kalde sig Nobels Stiftelse eller i Norge at kalde sig den Stang'ske Stiftelse.

Det er en *samfundsmæssig* vigtig Sag, at de i Samfundet bestaaende Institutioner, private og offentlige, Foreninger, Stiftelser, offentlige Organer saavel som Personer, Firmaer, faste Ejendomme o. l. kan bevare *deres Navne i Fred*. Der ligger baade en ideel og en rent praktisk Interesse bag denne Retsbeskyttelse. For det første vilde det stride mod al højere Retsfølelse, om nye Indretninger — Foreninger, Stiftelser, Ejendomme — skulde kunne tilegne sig de bestaaende Institutioners Navne og den dertil knyttede Anseelse, gode Omdømme o. l. uden disse Institutioners Tilladelse. Men dernæst er Samfundet af mange Grunde rent praktisk interesseret i, at *Identificeringstegnene* ikke forfuskes, blandes sammen, saa at der opstaar Forvirring og *Forveksling* mellem de forskellige Institutioner ved Navne-Lighed eller Navne-Identitet. Dette vil saaledes allerede postmæssig kunne medføre betydelige Ulæmper, ved Fejl-adresseringer, dobbelt Ulejlighed under Postbesørgelsen o. l.

Der er saaledes i det hele taget flere vægtige Grunde til, at Samfundet maa hævde for Institutioner, Foreninger, Stiftelser, Myndigheder, en *Særret til Navnet* ligesaavel som for Personer, Firmaer og Ejendomme. De i forskellige Love anordnede Formaliteter, f Eks Registrering af Foreningsnavne, tilsigter kun teknisk at skabe Hjælpemidler, hvorved *Prioriteten* til Navnet klart kan *konstateres* i Forholdet mellem flere, der hver for sig gør Krav paa samme Navn, men rækker naturligvis ikke i mindste Maade ved den *Særret* til et Navn, der i Forvejen klart tilkommer en Forening eller anden Institution og som forlængst i Samfundet er blevet knyttet til denne alene, og som en nyoprettet Forening eller Institution nu uden videre vil tilegne sig.

d. *Retten til eget Billede.*

Ogsaa om dette Retsgode findes der nu og da i Staternes Lovgivning enkelte Bestemmelser. Saaledes finder der i flere Love om Kunstnerretten en Bestemmelse om, at en Offenliggørelse af Gen-givelser af et Kunstværk ved Portrætter og Portrætbuster ikke maa ske uden Samtykke af den portrætterede eller, hvis de er bestilt af den portrætteredes Ægtefælle, Børn, Forældre, Adoptivforældre eller Søskende, da af Bestillerne. Er den portrætterede død, ud-øves den ham tillagte Ret af hans efterlevende Ægtefælle, Børn, Forældre, Adoptivforældre eller Søskende i den angivne Rækkefølge, (se f Eks den danske Forfatter- og Kunstnerlov, 26 April 1933 § 27, 2 og 3 Stk og Varemærkelov 7 April 1936 § 4 Nr 4). En indirekte Beskyttelse af samme Retsgode er paa et særligt Om-raade, nemlig i Rettergang, givet Borgerne ved det Forbud, der findes i enkelte moderne Love, mod at fotografere eller tegne i Ret-salen under et Retsmøde, være sig Parter, Vidner eller andre, med-mindre Dommeren i enkelte Tilfælde giver Tilladelse dertil (se saa-ledes i dansk Ret Retsplejeloven 1 Oktober 1936 § 31, 4 Stk).

Ogsaa disse spredte Bestemmelser er ikke singulære, men maa

opfattes som Udslag af en mere almen Grundsætning, der ikke blot maa ramme Offentliggørelse, men ogsaa det forudgaaende Stadium, selve Afbildningen, Tegningen, Fotograferingen af en Person. Det maa være en personlig Ret, tilkommende ethvert Menneske, ikke blot i andre Henseender at raade over sin Person og dens Ydre, men ogsaa at bestemme om, hvorvidt ens Person skal afbildes, og hvorvidt en Afbildning heraf skal overgives til Offenheden. Ogsaa dette Omraade maa høre under det enkelte Menneskes Særtilværelse, under hans private, personlige Liv, som han kan kræve Fred om. Der maa følgelig her, uden udtrykkelig positiv Regel, gælde en almen Retsgrundsætning, der kan formuleres saaledes: det er retstridigt at afbilde, tegne, fotografere eller paa anden Maade gengive en Persons Ydre og at udbrede denne Gengivelse til videre Krese og derunder at offentliggøre den, medmindre man erhverver vedkommende Persons Samtykke. Det maa saaledes f Eks anses for retstridigt af Pressen at fotografere en Person og offentliggøre Fotografiet uden denne Persons Samtykke. Men noget andet er, at dersom en Person tillader en Pressefotograf at fotografere ham, maa han være klar over, at Fotografiet i Reglen vil blive offentliggjort i vedkommende Dagblad; og der foreligger saaledes et stiltiende Samtykke fra den fotograferede til denne Offentliggørelse. Hvis Fotografiet derimod tages mod hans Vilje, maa han kunne nedlægge Forbud mod dets Offentliggørelse, ligesom han ogsaa i Kraft af den almindelige Nødværgeret personlig maa kunne hindre selve Fotograferingen, f Eks ved at fratage Fotografen Apparater, eller efter Fotograferingen forhindre Fotografiets Benyttelse, f Eks ved at tilintetgøre Pladen eller eventuelt, hvis Fotografen nægter at udlevere den, ved at fratage ham eller ødelægge Fotografiapparatet, hvori Pladen findes, hvilket ogsaa er anerkendt i dansk Retspraksis, se Dom i U f R 1916. 729.

Fotografering eller Tegning af en Person uden hans Samtykke og senere Offentliggørelse af Fotografiet eller Tegningen maa formentlig i dansk Ret ogsaa kunne straffes som Krænkelse af Privat-

livets Fred, efter min Opfattelse ifølge en klar Analogi af Strfl § 263, 1 Stk Nr 3 og 4, jfr § 1, ligesom der eventuelt ogsaa kan blive Tale om et Erstatningsansvar.

*e. Retten til almen sjælelig Fred. Beskyttelse
mod psykisk Forulæmpelse.*

Et Menneskes sjælelige Fred kan naturligvis i høj Grad forstyrres ogsaa ved andet end psykiske Midler. Fysiske Angreb paa Liv og Legeme, Fratagelse af Ejendom medfører saaledes foruden de fysiske Skader ogsaa Skade af sjælelig Art, Skuffelse, Sorg. Disse Skader omhandles imidlertid naturlig i Forbindelse med de paagældende strafbare Handlingers fysiske Skade. Men paa dette Sted behandles alene de Angreb paa et Menneskes sjælelige Fred, der iværksættes ved rent psykisk skadende Handlinger fra andre Menneskers Side, hvilke Handlinger jeg her kalder psykisk Forulæmpelse.

En særlig grov Art af psykisk Forulæmpelse er Fremsættelse af *Trusler* om strafbare Krænkelser af Liv, Helbred og Velfærd; og denne Forulæmpelse er ikke blot retstridig, men strafbar efter

Fra tysk Ret kan nævnes et Tilfælde fra 1927, hvor et Forlag paa en Bogs Omslag havde anbragt et Billede af en nulevende preussisk Prins uden dennes Samtykke, og hvor Domstolen med Føje dømte Forlaget til at fjerne Prinsens Billede fra Bogens Omslag, idet Dommen med Rette intet Hensyn tog til Sagsøgtens Paastand om, at Prinsen som Barnebarn af den tyske Kejser (Eks-Kejser) tilhørte Historien og dermed Offenheden. Denne sidste Betragtning kan ialtfald kun have Vægt ved 1) afdøde Personer og kun 2) ved Personer, som har spillet en væsentlig Rolle i Landets Historie.

Om Retten til eget Billede se iøvrig *Borum* I 10, der med Rette ogsaa betoner, at enhver har Ret til at modsætte sig, at hans Billede udstilles offentlig eller benyttes som Reklame for en Vare. *Knoph* antager endvidere, at man er beskyttet mod, at en Skuespiller anlægger en altfor nærgaaende Maske, *Knoph* II 49, hvad der sikkert er rigtigt. Men at en Skuespiller parodierer en anden Skuespiller, er dog næppe retstridigt.

de fleste Straffelove (se i dansk Ret Strfl § 266, jfr norsk Straffelov § 266, svensk Straffelov 15 Kap). En anden grov psykisk Forulæmpelse er *Ærefornærmelsen*, der ligeledes er ikke blot retstridig, men strafbar (i dansk Ret efter Strfl §§ 267-274, jfr norsk Straffelov §§ 246-254, svensk Straffelov 16 Kap).

Men der findes andre Arter af psykisk Forulæmpelse, der vel ikke er saa grove som Trusler og Ærefornærmelser, men som dog er saa væsentlige Krænkelser af Næstens sjælelige Fred, at de bør anses for retstridige og i visse Tilfælde endog for strafbare. Straffelovene indeholder saaledes ofte Bestemmelser mod en Forseelse, som man kan kalde *psykisk Forfølgelse*. Saaledes straffer i dansk Ret Strfl § 265 den Person, der krænker nogens Fred ved trods forud af Politiet given Advarsel at trænge ind paa ham, forfølge ham med skriftlige Henvendelser eller paa anden lignende Maade forulæmpe ham. Denne Forfølgelse maa imidlertid ogsaa udenfor dette Tilfælde, altsaa selvom den ikke sker paa Trods af en forud given Politiadvarsel og saaledes ikke er strafbar, formentlig være retstridig, saaledes, at der altsaa kan nedlægges Forbud mod Forfølgelsen. I Praksis forckommer det saaledes ikke saa sjældent, at f Eks en Mand efter Separationen vedbliver at følge efter sin Hustru paa Gaden, tage Opstilling udenfor det Sted, hvor hun arbejder, hvilken Forfølgelse kan være en saa alvorlig Ulæmpe, f Eks for den Butik, hvor hun er ansat, at hun udsættes for at miste sin Plads, hvis denne Forfølgelse ikke hører op. Her vil der altsaa kunne blive Brug for de borgerlige Retsmidler, Forbud og Erstatning. En beslægtet Forulæmpelse er det, naar Skarer af Arbejdere vedholdende ledsager arbejdsvillige (Strejkebrydere) fra Arbejdspladsen til deres Hjem.

En mindre grov psykisk Forulæmpelse er den saakaldte *Fiksering*. Det staar naturligvis enhver frit for i et offentligt Lokale at se paa enhver i Lokalet tilstedeværende og nøje iagttage enkelte, der af en eller anden Grund maatte vække hans særlige Opmærksomhed. Det maa enhver finde sig i, der vælger at opholde sig i

et offentligt Lokale. Men heraf følger ikke, at man har Ret til, hvad man kalder at fiksure en Person, d v s vedholdende gennem længere Tid at stirre paa denne, hvad der navnlig for Kvinder kan føles som en virkelig Forulæmpelse, for ikke at sige en Fornærmelse. I Almindelighed vil Anvendelse af Retsmidler her være upraktisk. Men ogsaa her er der et Tilfælde, hvor der efter Omstændighederne kunde være Anvendelse for et mere smidigt Retsmiddel end de gammelkendte, navnlig for Bod, der ganske kan afpasses efter Tilfældets Art, særlig under Hensyntagen til, om Fikseringen gentages, antager Karakteren af en psykisk Forfølgelse o l.

Endelig maa nævnes en psykisk Forulæmpelse, der er blevet særlig praktisk efter Telefonens Opfindelse, og som bestaar i anonyme Opringninger med ondsindet Formaal, f Eks løgnagtig Meddelelse til en Hustru i Hjemmet om, at hendes Mand, der er ude i Byen, er blevet ramt af et Ulykkestilfælde og bragt til Hospital, o l. I ældre Tid brugtes undertiden anonyme Breve til den Slags Formaal; men det var selvsagt langt vanskeligere ad denne Vej at anrette alvorlige Ulykker. Ved en Telefonopringning som den nævnte kan der tilføjes den, der opringes, et Chock med de alvorligste Følger for Liv og Helbred, hvad der faktisk enkelte Gange er sket. Det er i Reglen teknisk umuligt at opspore den anonyme telefonerende. Men skulde det i særlige Tilfælde være muligt, vil der ofte være Brug for den almindelige Retshaandhævelse, Straf og Erstatning. Men hvor denne Retshaandhævelse ikke kan anvendes, vilde ogsaa her Retsmidlet Bod være naturligt.

De almene personlige Rettigheder eller Menneskerettigheder, som jeg ovenfor har søgt at analysere, har kæmpet sig frem gennem Aartusenders voldsomme sociale Kampe, Revolutioner og Krige, til stadig større og større Anerkendelse. Kampen for disse Rettigheder har kostet Menneskeheden Strømme af Blod og utal-

lige Lidelser gennem Tiderne. Hvad har ikke Aartusenders Slaveri og Kampe for dets Afskaffelse alene kostet Menneskelivet. Dertil kommer det 17, 18 og 19 Aarhundredes Revolutioner og Kampe for disse Rettigheders Frigørelse for Statsmagtens vilkaarlige Indgreb. Europas Folk, ja hele Verdens Folk staar i sidste Henseende i Taknemmelighedsgæld til det engelske Folk, som først af alle, gennem to Revolutioner allerede i det 17 Aarhundrede ved Ofre af sit bedste Blod frigjorde Menneskerettighederne for Afhængigheden af Statsmagtens Vilkaarlighed og vandt for Menneskeheden den borgerlige Frihed i bedste Forstand, legemlig og aandelig, som siden hen er blevet Folkenes store fælles Kultureje. Anderledes er Menneskelivets Kaar ikke, end at næsten enhver Ret maa vindes gennem Kamp. Den Menneskeret, der er vundet med største Indsats af Kamp og Lidelse, er for Folkene den mest værdifulde. Men én Gang endelig vundet bør det kostelige Kultureje, som Menneskerettighederne er, aldrig mere forskertses, aldrig mere gaa tabt for Menneskeheden, ganske uanset at Forfatningerne i Statens Styrelse skifter. Som jeg senere skal forsøge at vise, er den nuværende forvirrede Tids største og mest skæbnesvangre politiske Vildfarelse den, at den har forvekslet den borgerlige Frihed med Demokratiet. Den borgerlige Frihed, som Menneskerettighederne udtrykker, bør aldrig mistes, selvom Folkestyret maa opgives.

2 Kapitel.

FAMILIE- OG ARVERETTEN.

ERFARINGEN viser, at intet Kultursamfund hidtil har kunnet undvære Ægteskabet som Institution. Som alt andet menneskeligt har ogsaa denne Institution sine Svagheder. Men taget i det hele og store har Ægteskabet vist sig at virke tilfredsstillende for Samfundet, baade i personlig og økonomisk Henseende. Beviset herfor ligger i, at selvom Skilsmissernes Antal i nyere Tid har været stærkt stigende, er det dog stadig den overvejende Procent af samtlige Ægteskaber, der bliver bestaaende. Ægteskabet er ogsaa under den moderne Lovgivning en ret smidig Institution, der kan tilpasse sig til højst forskellige Forhold. I *økonomisk* Henseende kan Ægtefællerne indrette deres Forhold i det hele og store frit som de vil, idet de kan vælge mellem fælles Økonomi, retsligt Formuefællesskab, og fuldstændig adskilt Økonomi, gennem det retslige Særeje. Men ogsaa i *personlig* Henseende er de frit stillet. Der er saaledes intet til Hinder for, at de kan bo hver for sig, hvis de maatte foretrække dette og er enige herom. Det er i saa Fald kun et Pengespørgsmaal. Faktisk bor allerede nu adskillige Ægtefæller, navnlig de, der har hver sit selvstændige Erhverv, baade med adskilt Økonomi, med Særeje, og personlig hver for sig.

Endelig maa fremhæves, at for *Børnene* giver Ægteskabet utvivlsomt de bedste og mest betryggende Forhold at leve under. Erfaringen viser, at Børn født udenfor Ægteskab er langt mere ud-

sat for *Kriminalitet, Sygdom og Dødelighed* end Børn født i Ægteskab. Derfor bør Retsordenen ogsaa ved Spørgsmaalet om Skilsmisse tage et væsentligt Hensyn til, om der er Børn i Ægteskabet under 18 Aar eller ej.

1. FAMILIERETTEN.

a. Det er naturligt, at Ægteskabslovene opstiller visse Betingelser m H t *Alder og Sundhed for Indgaaelse af Ægteskab*. Den nordiske Ægteskabslov kræver saaledes, at Manden som Regel skal være 21 og Kvinden 18 Aar for at indgaa Ægteskab, og at de, der vil indgaa Ægteskab, ikke maa lide af Sindsygdum, Aandsvaghed, kronisk Alkoholisme, Epilepsi (i sværere Grad) og smittefarlig Kønsygdum (jfr §§ 6-11). Formaalet, der ligger bag saadanne Bestemmelser, svækkes dog væsentlig derved, at Forbindelser udenfor Ægteskab i ret vidt Omfang indgaaes mellem Personer, der lider af disse Sygdomme. Disse Lovbestemmelser kræver derfor til nødvendig Supplering, at de aandsvage, sindsyge, de kroniske Alkoholister og Epileptikerne steriliseres i langt videre Omfang, end de fleste Landes Lovgivninger tillader; og ganske særlig maa Sterilisation formentlig i disse Tilfælde gennemføres i ret vidt Omfang,

Tvungen Kastration og Sterilisation er i dansk Ret kun tilladt i et meget begrænset Omfang, se Lov Nr 176, 11 Maj 1935 §§ 2-4, jfr Lov Nr 171, 16 Maj 1934 § 5. Den første danske Lov om dette Emne var Lov 1 Juni 1929 (der i det væsentlige var baseret paa Frivillighed). Om Erfaringerne paa Grundlag af disse Love se *Knud Sand: Den legale Kastration, 10 Aars Erfaringer med legal Kastration i Danmark, Afhandling i Nordisk Tidsskrift for Strafferet, 1939, 283-385*. Antallet af Kastrationer har i disse 10 Aar ialt kun været 190, anf Skrift 315. Som Hovedresultat af Erfaringerne fastslaar Forf, at Kastration i disse Tilfælde i det hele og store har virket tilfredsstillende som samfundsmæssig Foranstaltning, Forf 380-83. Heri maa man være enig med Forf. Derimod kan man efter min Opfattelse ikke af Erfaringsmaterialet paa Grundlag af disse Love drage den Slutning, at Kastration i videre Omfang ikke skulde være ønskelig. I de nævnte 190 Tilfælde har Kastration forøvrig været frivillig.

selv mod de paagældendes Vilje. I Sammenligning med en saadan tvungen Sterilisation har de nævnte Bestemmelser i Ægteskabslovene en ret ringe praktisk Værdi.

Foruden Alders- og Sundhedsbetingelser opstiller Ægteskabslovene visse negative Betingelser m H t *Slægtskab* og Svogerskab, altsaa Forbud mod Ægteskab mellem visse Grupper af beslægtede og besvogrede. I ældre Tid var disse Forbud langt talrigere end i Nutiden. I de europæiske Stater indførtes der i ældre Ret under Indflydelse af den katolske Kirke (der byggede paa det gamle Testamente) en Række vidtgaende Forbud mod Ægteskab selv mellem forholdsvis fjernt beslægtede, som mellem en Mand og hans Søster- eller Broderdatter og hans Faster og Moster, mellem Fætter og Kusine, og undertiden ogsaa mellem en Mand og hans afdøde Hustrus Søster. I de fleste Stater blev disse Forbud efterhaanden mere og mere indskrænket, og i Nutidens Ret er de i Reglen tilsidst blevet indskrænket til Ægteskab mellem beslægtede i den ret op- og nedstigende Linje (mellem Forældre og Børn, Bedsteforældre og Børnebørn o s v) og mellem Søskende (Hel- og Halvsøskende) og mellem besvogrede i den ret op- og nedstigende Linje (Stedforældre og Stedbørn, Svigerforældre og Svigerbørn). Det sidste Forbud — mod Ægteskab mellem de nævnte besvogrede — kan vanskelig begrundes. I ældre Tider, hvor det daglige Samliv indenfor Slægten omfattede en langt større Kres end i Nutiden, kan dette Forbud maaske have haft en vis Berettigelse i Retning af at sikre Freden mod Uro og Strid af seksuelle Grunde. Men i Nutiden vejer dette Hensyn ikke stærkt. Svigerforældre og Svigerbørn lever jo i vore Dage altid i vidt adskilte Husstande, og Steddøtre og Stedsønner har i Nutidens Erhvervsliv — navnlig under de unge Kvinders stærkt udbredte Selverhverv og hele selvstændige Stilling — i de fleste Tilfælde mistet Forbindelsen med Stedforældrehjemmet paa den Tid, da der maatte være særlig Mulighed for seksuelle Forbindelser. Et enkelt Land har i nyeste Tid været Foregangsland i Retning af at bryde med dette forældede

Forbud, idet dansk Ret med Loven af 30 Juni 1922 § 13 har bestemt, at der kan gives Bevilling til Indgaaelse af Ægteskab mellem de nævnte besvogrede. Der opstilles dog i § 13 visse Betingelser for at give denne Bevilling, navnlig at det tidligere Ægteskab er opløst ved Døden, og der ikke i dette Ægteskab er Fællesbørn. Disse Betingelser kunde uden Skade stryges, da ingen reelle Interesser ses at være synderlig truet ved deres Bortfald. Det maa iøvrig bemærkes, at denne Lovens Adgang til Indgaaelse af Ægteskab mellem nævnte besvogrede efter Erfaringen i alle de Aar, hvor den har bestaaet, ikke vides at have givet Anledning til nogen Art af uheldige Forhold.

Tilbage af Ægteskabsforbudene bliver da alene Forbudene mod Indgaaelse af Ægteskab mellem *Forældre og Børn*, (og andre Slægtninge i ret op- og nedstigende Linje) og mellem *Søskende* (Hel- og Halvsøskende). Det er imidlertid meget vanskeligt videnskabeligt at finde de reale Grunde, der maatte ligge bag selv disse Forbud. Tidligere har man haft visse temmelig uklare Forestillinger om, at disse Forbud skyldes, at Ægteskab mellem de nævnte nærbeslægtede skulde frembyde en Fare for Afkommets Sundhed, eller, som det ogsaa siges, at Indavl skulde skabe degenererede Individier. I Nutidens Videnskab maa det ihvertfald opgives at søge en Begrundelse af Forbudene i dette Forhold. Efter den biologiske og lægevidenskabelige Forskning maa det antages, at Ægteskab mellem nærbeslægtede ikke i sig selv frembyder nogen Fare for Afkommets Sundhed. I de antikke Stater, hvor Ægteskaber mellem Søskende var tilladt, vides disse Ægteskaber overhovedet ikke at have haft sundhedsmæssig ringere Afkom end andre Ægteskaber; tværtimod haves der flere Eksempler paa, at Søskende-Ægteskaber har haft Børn af meget høj Kvalitet. Dette stemmer ogsaa med Erfaringerne fra Dyreverdenen, hvor netop en planmæssig Indavl i høj Grad har været bestemmende for Udviklingen af stærkt forædlede Racer. Kun hvis der i Ægtefællernes Slægt er arvelige Sygdomme, er der Fare for, at Afkommet bliver ganske særlig belastet

med disse; men dette gælder ogsaa ikke beslægtede Ægtepar, i hvis Familier der er samme arvelige Sygdomsanlæg.

Forbudet mod Ægteskaber mellem disse nærbeslægtede maa da begrundes paa anden Maade. Her kan man formentlig til Fordel for Forbudet anføre, at det i den særlig snevre Familiekres, der her er Tale om, er af Vigtighed, at der under Samlivet hersker fuld *Tryghed* for, at seksuelle Tiltrækninger ikke griber ind i dette Samlivs Fred, hvilket antages bedst at kunne opnaas, naar enhver Tanke herom paa Forhaand ved nævnte Forbud absolut udelukkes.

I Anledning af det Lovforslag, der blev til Ægteskabsloven af 30 Juni 1922, afgav Retslægeraadet en Erklæring, der bla ogsaa omhandlede Spørgsmaalet om Indavlens Virkninger. Det hedder i Retslægeraadets Erklæring desangaaende: »Det er ved de senere Aars Undersøgelser fastslaaet, at Ægteskab mellem blodbeslægtede ikke i og for sig har nogen uheldig Indflydelse paa Afkommet. For Dyrenes Vedkommende har det vist sig, at Indavl kan fortsættes i lang Tid og indenfor ganske smaa Stammer, uden at der kan paavises noget Tab i Retning af Størrelse, Frugtbarhed eller Ydeevne. Tværtimod er det netop paa denne Maade (ved stærk Indavl og Incestavl), at det er lykkedes at frembringe nogle af de ypperste Husdyr-racer, vi kender, fEks den engelske Fuldblodshest, Korthornskvæget og Merinofaarene. En lignende Fremgangsmaade (tvungen Ægteskab mellem Søkende) anvendtes i Oldtiden i Ægypten for at bevare Herskerslægten fra Tilblanding af fremmed ringere Blod, og Udfaldet var i mange Tilfælde udmærket. Det er ligeledes bekendt, at Incestægteskaber (mellem Fæder og Datter) af økonomiske Grunde var Skik og Brug i adskillige Indianerstammer, uden at Stammen derfor vanslægtede. Betragter man de smaa afsondrede Samfund, der forplanter sig Aarhundreder igen-gem uden nævneværdig Indblanding af fremmed Blod, og hvor alle Indi-vider som Følge heraf er beslægtede med hinanden (Beboere af afsides-liggende Fiskerlejer, af utilgængelige Bjergegne, Jødekolonierne i tidligere Tid), viser det sig, at saadanne Stammer i mange Tilfælde kan bevare en fuldstændig Sundhed.

Det kan saaledes formentlig fastslaaes som en Erfaring, at *Indavl ikke i og for sig har nogen uheldig Indflydelse, naar blot vedkommende Stammer er fuldstændig sunde*. Anderledes derimod, naar der er arvelige Sygdomme eller Sygdomsanlæg i Slægten. I saa Fald vil Udsigten til Nedarvning naturligvis forøges ved Ægteskab mellem blodbeslægtede. *De skadelige Følger, man virkelig i mange Tilfælde har set ved fortsat Indavl, skyl-*

Hertil kan dog bemærkes, at dette Formaal normalt vil opnaas selv uden Forbud i Loven. Seksuel Tiltrækning forudsætter i Reglen en vis Margin af Ukendskab til vedkommende. Men Søkende — som der praktisk talt alene kan være Tale om — kender normalt hinanden kun altfor godt til, at en Tiltrækning i saa Henseende skulde kunne opstaa. Selv uden et Forbud vilde der derfor næppe være nogen Fare for saadanne seksuelle Forbindelser. Og i de enkelte, relativt meget sjældne Tilfælde, hvor der i Livet opstaar seksuelle Følelser mellem disse Personer, viser Erfaringen, at

des alene den omtalte forstærkede Nedarvning af uheldige Egenskaber og Anlæg.» (Udhævelserne af Raadet).

Oprindeligt synes der i Reglen ikke at have været Forbud mod Ægteskab mellem nærbeslægtede hos de indoeuropæiske Folk. Hos flere af disse — bl. a. Grækerne og Nordboerne — nævnes udtrykkelig Ægteskab mellem Søkende, navnlig mellem Halvsøkende, som ofte forekommende. Disse Forbud er først trængt igennem, ogsaa hos Germanerne, i Løbet af Middelalderen, under Indflydelse af Kirken, og ofte under stærk Modstand i Folkene. Kirkens Forbud mod Ægteskab mellem beslægtede og besvogrede stammer væsentlig fra et ikke indoeuropæisk Folk, nemlig det jødiske, hvis Moselov indeholdt en Række saadanne Forbud.

Hos meget primitive Folk i Asien og Afrika træffer vi i vidt Omfang disse Forbud. Aarsager, endsige Begrundelse af disse Regler hos de primitive Folk vil man forgæves lede efter. Man har ialtfald hidtil ikke med Sikkerhed kunnet efterspore disse. Rimeligvis hænger de sammen med noget primitive religiøse Forestillinger. Tabu-Regler har i Reglen ingen rationel Begrundelse men taber sig i en lavtstaaende religiøs Mystik.

Til den historiske Belysning af disse Forbud se navnlig *Stig Juul*: »Die Inzestregeln in den indoeuropäischen Rechten« i *Classica et Mediaevalia*, Bd II, 1939 S 27-54 og den der anførte Litteratur.

Det, der i Retslægeraadets ovenstaaende Erklæring sigtes til ved Omtalen af Ægyptens Herskerslægt, er det Forhold, at Kong Ptolemæus den 2 var Søn af Kong Ptolemæus den 1 og dennes Halvsøster, og at denne Ptolemæus den 2 var en af Ægyptens viseste Regenter, betydelig baade som Statsmand og Feltherre. Han beskyttede Kunst og Videnskab. Endvidere kan nævnes, at Ptolemæus den 3, Evergetes (Velgøreren), der ogsaa var fremragende, baade som Statsmand og Feltherre, var Søn af nævnte Ptolemæus den 2 og dennes Søster. Denne kraftige Hersker var saaledes baade Søn af to Søkende og Sønneson af to Søkende.

Forbudet med dertil hørende Straffebestemmelser alligevel, ihvertfald ofte, ikke virker tilstrækkelig afskrækkende. Da det dog paa den anden Side ikke paa Forhaand helt kan benægtes, at Forbudet med tilhørende Straf *kan* have *nogen* Virkning i Retning af at betrygge Freden i Samlivet mellem disse nærbeslægtede mod seksuelle Forstyrrelser, en Fred, der utvivlsomt maa anses for et samfundsmæssigt Gode, synes det alt overvejende at være det rette at opretholde de nævnte Ægteskabsforbud for Søsken, Forældres og Børns Vedkommende i Almindelighed.

Men denne Begrundelse rækker da ikke til i de særlige Tilfælde, hvor f Eks Halvsøskende aldrig har kendt hinanden som Børn og først træffer hinanden som voksne, og uden at vide, at de er Halvsøskende, faar Tilbøjelighed til hinanden. Under Nutidens sammensatte Forhold, navnlig i Storbyernes mægtige Befolkningsmasser, men undertiden ogsaa paa Landet, hænder det, at et uægte Barn bliver bortadopteret til fremmede, at dets Far eller Mor derefter indgaar Ægteskab med en anden end den, hvormed han eller hun fik Barnet, at de faar Børn i dette Ægteskab, og at et af disse Børn, f Eks en Søn mange Aar efter træffer det bortadopterede Barn, en Halvsøster, og at disse Unge, der ikke aner, at de er beslægtede, føler sig stærkt tiltrukket af hinanden, maaske netop fordi de har ganske særlige Betingelser for sjælelig at forstaa hinanden. Da Adoptanterne i Reglen lægger stærk Vægt paa, at det adopterede, uægte Barns Forældre intet faar at vide om, hvem Adoptivforældrene er, for at enhver Forbindelse mellem Barnet og dets Forældre kan blive afbrudt, og de omvendt ikke ønsker at vide, hvem disse Forældre er, kan det ske, at disse Halvsøskende bliver gift og faar Børn uden nogensinde at faa det virkelige Forhold at vide. Men hvis det virkelige Forhold f Eks mange Aar efter, naar de har faaet Børn og levet Livet sammen, skulde blive opdaget, synes det temmelig urimeligt at opløse et saadant, iøvrig lykkeligt Ægteskab. Ingen berettiget Samfundsinteresse ses at kunne begrunde dette. Men det hænder ogsaa, at de unge opdager det virke-

lige Forhold inden Ægteskabet; og der kan da opstaa en Livstragedie, hvis Lidelser og Ulykker ikke staar i noget rimeligt Forhold til Værdien af et fuldstændig undtagelsesfrit Forbud paa dette Omraade. Det hændte for nogle Aar siden i København, at en ung Mand og Kvinde blev fundet druknet i Havnen, idet de havde bundet sig til hinanden med en Rem. Det oplystes senere, at de, der ikke vidste, at de var Halvsøskende — idet Manden var uægte Søn af den unge Piges Far —, da de opdagede dette, besluttede at gaa i Døden sammen. Kort forinden havde Faren, da han fik Forholdet at vide, taget Livet af sig. Denne Tragedie, der minder om Tragedien i Sofokles' gribende Skæbne-Drama, synes ikke at kunne retfærdiggøres ved det Forbud, hvis Begrundelse alene ses at være den ovenfor anførte, ti i disse særlige Tilfælde har den seksuelle Fred i det nære Familieliv mellem Børn, der vokser op sammen, overhovedet ikke været truet.

Idet det altsaa formentlig kan forsvares i Ægteskabsloven og Straffeloven som *Hovedregel* at opretholde de gamle Forbud mod Ægteskab (og anden seksuel Forbindelse) mellem Hel- og Halvsøskende og mellem Forældre (og andre i den rette Linje beslægtede), synes der at være god Grund til samtidig at hjemle en Dispensationsregel i de nævnte, særlig begrænsede Undtagelsestilfælde.

b. Ægteskabets Opløsning. De nordiske Ægteskabslove bygger i vidt Omfang paa *Frivillighedens* Grundsætning. Disse Loves Regler om Separation og Skilsmisse hviler væsenlig paa den Betragtning, at en Fortsættelse af et Ægteskab i Længden ikke vil have nogen Værdi for Ægtefællerne, Børnene eller for Samfundet, dersom Samlivet skal være *tvungent*, dersom det skal fortsættes mod Ægtefællernes Vilje. Samfundet maa her indskrænke sig til gennem passende Lovregler at modvirke, at Ægteskaber opløses let-sindig og uovervejjet, idet der gennem Ordningen med de to Stadier, Separation og Skilsmisse, i Tiden mellem disse, altsaa inden Ægteskabets endelige Opløsning gives Ægtefællerne Betingelser

for en alvorlig Overvejelse af deres Forhold og Konsekvenserne af en eventuel Opløsning. Den nordiske Ægteskabslov bestemmer, 1) at Ægtefæller, som paa Grund af dyb og varig Uoverensstemmelse finder ikke at kunne fortsætte Samlivet, og som er enige om at ønske Separation og om Ordningen af deres indbyrdes Underholdspligt og Forholdet til Børnene, kan faa Bevilling til Separation af Overøvrigheden og, naar der er gaaet 1 Aar (i den danske Lov 1½ Aar) efter Separationen endelig Skilsmisse (jfr den danske Lovs §§ 52 og 54). Men dernæst bestemmer Loven, 2) at selvom Ægtefællerne er uenige (om Adskillelsen og dens Vilkaar), kan enhver af dem, naar Forholdet mellem dem paa Grund af dyb Uoverensstemmelse maa anses for ødelagt, faa Separation, medmindre Uoverensstemmelsen hovedsagelig skyldes Sagsøgerens Forhold overfor den anden Ægtefælle, og efter et vist Tidsrum (i dansk Lov 1½, 2½ Aar) Skilsmisse (jfr den danske Lov §§ 53, 2 Stk, 54).

Den eneste Undtagelse, der efter nævnte Lovregler er gjort fra Frivillighedens Grundsætning, er den anførte, at en Ægtefælle ikke mod den andens Protest kan opnaa Separation (og dermed Skilsmisse), hvis »Uoverensstemmelsen hovedsagelig skyldes Sagsøgerens Forhold overfor den anden Ægtefælle.« Denne Undtagelsesbestemmelse, der er givet efter Forbillede af den schweiziske Lovbogs § 142, 2 Stk, har voldt vore Domstole betydelige Vanskeligheder. Da det i mange Tilfælde viser sig umuligt for Domstolene at trænge tilbunds i det indbyrdes Skyldforhold mellem Ægtefællerne, har der ikke kunnet dannes faste Retningslinjer for Domstolenes Anvendelse af denne Lovbestemmelse; og Domsafgørelserne har derfor ikke kunnet undgaa et vist Præg af Vilkaarlighed. Dette kan efter min Opfattelse ikke lægges Domstolene til Last, men maa udelukkende tilskrives Lovbestemmelsen, hvis Indførelse i nordisk Ret ikke kan siges at være noget heldigt Fund. Hensigten med Lovbestemmelsen — at hindre for hyppige, uovervejede og ubegrundede Skilsmisser — er rigtig nok

Men Lovgiveren har ikke set, at denne Hensigt kunde naas gennem retsteknisk klarere Lovregler, der samtidig individualiserede i højere Grad end hidtil sket. Der bør efter min Opfattelse individualiseres dels efter en stærk Hensyntagen til Børnene og dels efter en Bedømmelse af Ægtefællernes hidtidige Liv.

For det første synes der at være Grund til at sondre mellem, om der i Ægteskabet er Børn (under 18 Aar) eller ej, idet en Skilsmisse mellem Forældre for Børn betyder en Opløsning af det Hjem, der hidtil har været en tryk Ramme om deres Tilværelse. Der kan derfor være Grund til at kræve en længere Tid til Overvejelse for Ægtefællerne inden den endelige Skilsmisse, naar der er Børn end, naar der ikke er Børn, f Eks 2 eller 3 Aars Separationstid i første Tilfælde og 1 Aar i sidste Tilfælde. Endvidere kan der formentlig være Grund til at tage Hensyn til, om vedkommende Ægtefælle, der søger Separation og Skilsmisse, tidligere har været gift og er blevet skilt, eller, om det er første Gang, denne Ægtefælle søger Skilsmisse. Det anstødelige, der ligger i samme Personers hyppige Skilsmisser, vilde kunne stemples af Samfundet paa rette Maade, dersom Loven krævede en meget længere Frist mellem Separation og Skilsmisse, f Eks 3 Aar, dersom den Ægtefælle, der søger Skilsmisse mod den andens Vilje, før var blevet skilt, end hvis der søges Skilsmisse første Gang; og Fristen kunde passende forlænges, jo oftere samme Person søger Skilsmisse. Der ligger en rigtig Erfaring i det gamle Ord, at man har Lov til at tage fejl én Gang. Ganske særlig gælder dette ved Ægteskaber mellem unge, der ikke kan forventes at have tilstrækkelig Menneskekundskab, naar Valget, af Livsledsager træffes. Men dersom samme Person i dette vigtige Forhold tager fejl gentagne Gange, synes det rimeligt at Loven sætter ham eller hende i en vis Karantæne, tvinger dem til en længere Tids mere alvorlig Overvejelse.

Dersom disse to, paa én Gang individualiserende og samtidig retsteknisk skarpe Regler blev indført i Loven, kunde den anførte tvivlsomme Bestemmelse om Sagsøgerens Skyld (i § 53, 2 Stk og

§ 55) udelades af Loven. Frivillighedens Grundsætning vilde da være fuldt gennemført, idet ingen Ægtefælle i Længden ved Domstolens Hjælp kunde tvinge den anden Ægtefælle til et Ægteskab, der ingen Værdi har for Samfundet; men samtidig vilde Loven gennem de foreslaaede to Regler formentlig i nogen Grad modvirke for hyppige og uovervejede Skilsmisser og derunder tage et væsenligt Hensyn til Børnene. Dersom Loven formedes paa denne Maade, vilde forøvrig ogsaa de mange specialiserede Regler i Lovens §§ 55-63 kunne undværes.

c. Ægtefællernes Formueforhold.

Love om Formueforholdet mellem Ægtefæller hører til den Slags Love, som har ringe Betydning for det virkelige Liv. Det er efter min Opfattelse temmelig underordnet, om man indretter dette Formueforhold som et Formuefællesskab med Adgang til Særeje ved Ægtepagt eller som et Særeje som Hovedordning eller en Blanding af disse to Former. Grunden til, at alle Love herom har ringe Betydning for Livet, er den simple, at i de allerfleste Ægteskaber er der overhovedet ingen Formue, der er værd at lovgive om, og at de relativt faa Ægtefæller, der har en væsenlig Formue, altid kan indrette sig ved Ægtepagt. Af dette Lands 4 Millioner er der kun et relativt lille Mindretal, c 250.000 Mennesker, der ejer blot 6000 Kr og derover. Det viser sig da ogsaa, at Indførelsen af en ny Formueordning mellem Ægtefæller (baade da vi i dansk Ret gik fra den gamle Ordning i Chr V's Lov til Loven 7 April 1899 og fra denne til Loven 18 Marts 1925) ikke volder Vanskeligheder og kun mærkes lidt i Praxis.

For de Ægtefæller, der ejer noget, gælder det blot om, at Formueordningen i Ægteskabet indrettes saa praktisk som muligt og saaledes, at Tilliden i Forretningslivet ikke svækkes ved, at Formueværdier, som Kreditorerne har et rimeligt Krav paa, unddrages disse. I begge disse Retninger turde den nordiske Ordning (i dansk Ret

Loven 18 Marts 1925) være ret uheldig. 1) Da hver Ægtefælle efter denne Ordning som Hovedregel raader alene over sin Andel af det saakaldte Fællesbo og kun hæfter med sin Andel for de af den selv indgaaede Forpligtelser, maa Tredjemand i Reglen gaa den besværlige Vej at skaffe sig begge Ægtefællers Underskrift paa alle Kontrakter af væsenlig økonomisk Betydning. 2) Den Ægtefælle, der ikke er Erhverver, ofte Hustruen, og som har nogen arvet Kapital, vil i Reglen kunne bevare denne Kapital netop, fordi Hovederhververen opretholder Hjemmet og den fælles Husholdning. Men denne Delagtighed i de gode Dage synes naturlig at maatte medføre Solidaritet, naar Nedgangen kommer; og den saaledes bevarede Kapital bør da ikke unddrages Hovederhververens Kreditorer. Ordningen efter den danske Lov af 18 Marts 1925, der kalder sig et Formuefællesskab, viser intet Fællesskab i Forpligtelsen overfor Kreditorerne. Der er baade særskilt Hæftelse og særskilt Raaden for Ægtefællerne over hver sin Del af »Fællesboet«. Fællesskabet viser sig — bortset fra Lovens §§ 18 og 19 om fælles Raaden over Bolig og Indbo — mærkelig nok først, naar Ægteskabet opløses (ved Skilsmisse eller Død), idet det saakaldte Fællesbo da deles lige mellem Ægtefællerne. Endelig er det retsteknisk vanskeligt at afgøre, hvad der er hver Ægtefælles Bodel, hvad hver af dem virkelig »har indført i Fællesboet« (Lovens § 16).

Idetheletaget synes der ikke at være nogen Grund for Lovgiveren til alene at beskæftige sig med det Mindretal af Ægteskaber, hvor der er en væsenlig Kapital, og særlig interessere sig for at bevare en Ægtefælles Kapital for Kreditorernes Forfølgning. I Flertallet af Ægteskaber er det eneste Aktiv Hjemmets Indbo. Dette har i Reglen ingen stor Kapitalværdi, men har til Gengæld en stor sjælelig Værdi som Rammen om Hjemmets Liv, ikke mindst for Børnene. Det samme gælder selv den ringeste fæste Ejendom, som er Familiens Bolig. Det rigtigste synes da at være i Retsordningen at tage et særligt Hensyn til det store Flertal af den jævne Befolknings Ægteskaber og lægge Hovedvægten ikke

paa de økonomiske, men paa de sjælelige Værdier og disses Bevarelse for Hjemmet og Familien. Det retteste vil være helt at unddrage Hjemmets Indbo og Bolig Kreditorernes Forfølgning, naar Indboet og Ejendommen ikke overstiger en fikseret beskeden Værdi. Er Bohavet og Ejendommen over denne Værdi, bør den Ægtefælle, der har indført disse Ejendele i Ægteskabet, kunne kræve dem unddraget den anden Ægtefælles Kreditorer. Til at sælge og pantsætte disse Ejendele bør der, ligesom i gældende Ret (nævnte §§ 18 og 19), kræves begge Ægtefællers Samtykke.

I Formuefællesskabet — der maa gælde, naar Ægtefællerne ikke ved Ægtepagt har vedtaget en Særejeordning — bør der iøvrig være Solidaritet mellem Ægtefællerne baade i Raaden og Forpligtelse. Enhver af Ægtefællerne bør kunne indgaa alle sædvanlige Aftaler paa Fællesskabets Vegne; og hele Fællesformuen — alle Kapitalværdier — bør hæfte overfor Kreditorerne for alle Forplig-

Den første paalidelige Statistik over *gifte Kvinders Selverhverv* i Danmark omfatter Aarene 1925-1935 og viser en overordenlig Udbredelse af disse Kvinders Selverhverv. Fra 1925 til 1935 steg Antallet af beskæftigede i Haandværk og Industri med 76.000 til 468.000, altsaa med c 20 pr c. Af disse 468.000 var 107.000 Kvinder mod 78.000 i 1925, altsaa en Stigning i disse 10 Aar paa 38 pr c.

Af de 107.000 Kvinder beskæftigedes c 34 pr c i Beklædningsindustrien og 17 pr c i Næringsmiddel- og Nydelsesmiddel-Industrien.

Det samlede Antal gifte selverhervende Kvinder udgjorde i København i 1931 35.600, hvilket vil sige, at $\frac{1}{4}$ af samtlige gifte Kvinder havde Selverhverv. I 1911 fandtes der i København kun 8.500 gifte selverhervende Kvinder, hvilket kun er 9 pr c af de daværende gifte Kvinder.

De fleste selverhervende Kvinder findes indenfor Arbejderklassen, nemlig c 22.000 af de ovennævnte 35.600. Hver tredje Arbejderhustru har Selverhverv.

De nævnte 35.600 selverhervende gifte Kvinder tjente i 1931 c 46 Milioner, hvilket er 29 pr c af de paagældende Ægteskabers samlede Indtægt. Mændene i disse Ægteskaber tjente gennemsnitlig 3229 Kr. aarlig og Hustruen 1290 Kr. Ca 55 pr c af Ægteskaber, hvor Hustruen har Selverhverv, er barnløse.

Det er blevet paastaet, at man i meget væsenlig Grad kunde modvirke Arbejdsløsheden blandt Mændene, hvis man forbød Kvinderne at have

telser, som Ægtefællerne enkeltvis eller i Forening paadrager sig, være sig ved Aftaler eller ved retstridige Handlinger. Der er i Nutiden Grund til at give begge Ægtefæller, altsaa ogsaa Hustruen, Signaturbeføjelse til at forpligte Fællesformuen ved Aftaler. Gifte Kvinders Selverhverv viser, navnlig i Løbet af den sidste Menne-skealder, en saa overordenlig stærk og vedholdende Stigning, at man dels paa Grund af Selverhvervets Betydning for Familiens Økonomi og dels paa Grund af Kvinders ved Selverhvervet opnaaede Forretningskyndighed ikke længer kan frakende dem Evne og Beføjelse til at indgaa økonomiske Forpligtelser paa Formuefællesskabets Vegne og en lige Ret med Manden i saa Henseende.

Ved Siden af Reglerne om Formuefællesskab bør Loven, navnlig for at spare Ægtepagtskriveri, opstille Regler om en Særejeordning, der skal gælde, naar Ægtefællerne — ved en kort Anmeldelse til Ægteskabsregistret — har valgt Særeje som Hovedordning. I denne Særejeordning, hvor hver enkelt Ægtefælles Ejendele nøje skal være angivet i Ægtepagten, raader hver Ægtefælle alene over

Selverhverv. Dette er urigtigt. Af de ovennævnte 35.600 selverhvervende gifte Kvinder havde 15.000 eller 40 pr c en Indtægt under 800 Kr. 23 pr c var beskæftiget ved Rengøring, Vask og Husgerning. Mangfoldige Arbejderhustruer tjener saaledes en beskeden Biindtægt til Opretholdelse af Hjemmet og sparer derved sikkert Samfundet for en Del social Understøttelse. Der vilde intet vindes til Modvirken af Arbejdsløsheden ved at forbyde disse mange spredte Biindtægter. En Mængde andre Kvinder er beskæftiget som Syersker eller ved andet udpræget Kvindearbejde. Endelig bemærkes, at hvor Kvinder, gifte eller ugifte, har højt betalt Kvalitetsarbejde, betyder dette intet væsenligt i Sammenligning med Massernes Arbejdsløshed; og i de fleste Tilfælde giver disse Kvinder med store Indtægter Arbejde til andre, Kvinder og Mænd, til Hjælp i deres Husvæsen, til Vedligeholdelses- og Reparationsarbejder o. l.

— I den gældende Ægteskabslov 18 Marts 1925 § 11 er der allerede givet hver af Ægtefællerne en ret vidtgaende Signaturbeføjelse i Fællesskabets Interesse. Denne Beføjelse omfatter nemlig alle Dispositioner til Fyldestgørelse af den daglige Husholdnings eller Børnenes Fornødenheder, som sædvanlig foretages i dette Øjemed, samt sædvanlige Dispositioner til Fyldestgørelse af Hustruens særlige Behov.

sin Særformue og kan alene forpligte denne. Den ene Ægtefælles Kreditorer er altsaa afskaaret fra Retsforfølgning i den anden Ægtefælles Særformue.

Paa Grund af den Afhængighed, der er mellem Ægtefæller og som let kan udnyttes til Skade for den mindre forretningskyndige Ægtefælle, bør den Regel, der fandtes i den ældre danske Ægteskabslov § 15, genindføres, men saaledes, at ingen Ægtefælle kan indgaa Kautiøn eller stille Pant for den anden Ægtefælles Gæld, medmindre Øvrigheden (den stedlige Dommer) giver Samtykke dertil. Denne Regel bør gælde baade, hvor Ægtefællerne lever i Formuefællesskab med begrænset Særeje, og hvor de ved Ægtepagt har valgt Særejeordningen.

2. ARVERETTEN.

Ogsaa i *Arveretten* bør de sjælelige Værdier være de vigtigste for Lovgiveren. Vægtige Grunde taler for at opretholde en Tvangsarveret ved individuelle Ejendomme, som repræsenterer disse Værdier, altsaa ved faste Ejendomme, hvortil Slægtens Liv ofte gennem lange Tider har været knyttet, det dermed forbundne Indbo, Familieportrætter og andre Genstande, der har en lignende Interesse for Slægten. Derimod har Samfundet i og for sig ingen Interesse i at sikre bestemte Personer, der tilfældigvis er Børn af en velhavende Mand, Pengekapitaler som Arv efter denne mod hans Vilje. Det er en ren privatkapitalistisk Interesse, som kan have stor Betydning for de faa Mennesker, som ved et Lykketræf har faaet en saadan Far; men nogen samfundsmæssig Interesse er der ikke knyttet hertil, ligesaa lidt som til Lotterigevinster eller andre Gevinster, der tilfalder Personer uden deres egen Fortjeneste. Samfundet har kun Interesse i at knytte Kapitalgevinster til dem, der ved sit eget Arbejde har fortjent dem, og at knytte individuelle Ejendomme — uden Hensyn til deres Pengeværdi — til de Mennesker, hvis Følelser gennem lang Tid har været nøje forbundet med

disse Ejendomme. Artsbestemte Genstande, Penge ganske særlig, repræsenterer ingensomhelst sjælelig Værdi. Dertil kommer, at det kun er et lille Mindretal i Folket, som overhovedet ejer noget væsentligt i Penge; og de allerfleste af disse vil i Reglen alligevel efterlade, hvad de ejer, til deres Børn. At opretholde et helt System af Tvangsarveretsregler for det endnu mindre, ja forsvindende Faatal af Mennesker, som ikke har vundet deres Forældres Kærlighed, er der intetsomhelst rimeligt samfundsmæssigt Forhold i, saa meget mindre som det er givet, at selv af dette lille forsvindende Mindretal er der ialtfald adskillige, som ved deres personlige Vandel har gjort sig fortjent til, at deres Forældre gjorde dem arveløse. Men endelig er det klart, at naar man blot gennemfører den Regel, som gælder i engelsk Ret, der ellers har ophævet Tvangsarveretten, at der altid af en Persons efterladte Formue skal reserveres et Beløb for Ægtefælle og Børn, der er tilstrækkeligt til deres Underhold og for Børnenes Vedkommende tillige til deres Uddannelse, saa vil disse Arvinger ved alle de smaa Formuer — og det er de fleste — faa al den Arv, der med Rimelighed kan tilkomme dem. Den samme Regel bør imidlertid ogsaa komme Forældre, der trænger til Understøttelse, til Gode i Dødsboer efter deres velhavende Børn.

Endelig medfører Tvangsarveretten en Mængde Omgaaelser og Forsøg paa Omgaaelser af denne Ret, maskerede som Livsgaver, hvilket forvolder en Mængde Retsager med de største retstekniske Vanskeligheder for Domstolene i Livsgave - Døds gaveproblemet.

I. Bortset fra ovennævnte Undtagelse ud fra Forsørgelseshensynet bør altsaa Tvangsarveretten til Penge og anden artsbestemt Kapitalformue afskaffes; og iøvrig bør Slægtsarveretten, der skal gælde deklatorisk, naar der ikke er oprettet Testamente, indskrænkes til tre Arveklasser, nemlig: 1. Børns (og deres Afkoms) Arv efter deres Forældre, som de først berettigede, 2. Forældre og Søskende, som næstberettigede, hvis Arvelader ikke efterlader sig Afkom, og 3. Bedsteforældre, hvis afdøde ikke har efterladt sig,

hverken Afkom, Forældre eller Søskende. Derimod er der under Nutidens Forhold, hvor Slægten i videre Forstand ikke spiller nogen væsentlig Rolle, ingen Grund til at udstrække Arveretten til Tanter og Onkler, lige saa lidt som til Fætre og Kusiner. Vil Arvelader undtagelsesvis særlig betænke disse fjernere Slægtninge, kan han tage Bestemmelse herom ved Testamente.

II. De faste Ejendomme, som repræsenterer sjælelige Værdier, er gennemgaaende aldeles overvejende Landejendomme; og dels som Følge heraf og dels af retstekniske Grunde vil det være rigtigt at knytte Tvangsarveretten til disse Ejendomme (i dansk Ret til de i Tingbøgerne noterede Landbrugsejendomme). De bør arves saaledes, at Gaarden helt og udelt skal tilfalde den af Sønnerne (eller eventuelt Døtrene), som Forældrene anser for bedst egnet til at drive Gaarden, dog under Appel til en særlig Landbrugsmyndighed. Samtidig bør der ved præceptive Regler sørges for, at de andre Børns privatkapitalistiske Interesse i Arvens Pengeværdi ikke kommer til at hvile som en uforholdsmæssig tung Gældsbyrde paa Ejendommen. Arveprioriteter bør ikke belaste det arbejdende, produktive Landbrug til Skade for Bedriften. Det bør være en Regel, 1) at der, hvor der efterlades en Landbrugsejendom, ikke maa udbetales noget til Arvingerne, saalænge Gaarden er behæftet med en Gæld, der andrager mere end Halvdelen af Gaardens Ejendoms skyldværdi, og 2) at der overhovedet kun udbetales Arv af den øvrige Formue, der bliver tilbage, naar den nævnte Del af Pantegælden er betalt, og af Gaarden, dersom denne ikke er behæftet indtil Halvdelen af sin Værdi, og i saa Fald kun i Form af Arveprioriteter indenfor denne ubehæftede Del. Med Gaarden maa ogsaa følge, foruden Besætning og Inventar, alt Indbo, der har været i Slægten i to Slægtled eller mere, Familiebilleder o.l. Ogsaa udenfor Landbrugsejendomme kan der være Grund til at bestemme, at disse Løsøregenstande af individuel Værdi for Børnene skal tilfalde disse, saaledes, at de ikke kan borttestamenteres til andre.

Hvis Gaardejeren og hans Hustru mener, at ingen af deres Børn

egner sig til at overtage Gaarden, kan de med Landbrugsmyndighedens Samtykke tillægge en anden Slægtning, som de anser for velegnet, Gaarden, iøvrig efter samme Regler som de nys nævnte. Hvis der heller ikke findes nogen saadan Slægtning, kan de — med samme Myndigheds Samtykke — enten tillægge en fremmed Gaarden ved Testamente eller bestemme, at den efter deres Død skal sælges, hvorefter Nettoindtægten ved Salget tilfalder Arvingerne efter de almindelige Regler.

For at hindre Omgaaelse gennem *Overdragelse* i levende Live, maa der til saadan Overdragelse kræves Samtykke af Landbrugsmyndigheden; og der maa da følges de samme Regler, som ovenfor er fremhævet for Overgang ved Arv.

Iøvrig viser Erfaringen, at der er Trang til særlige Regler om Gældshæftelse af Landbrugsejendomme. Der maa oprettes en Landbrugsmyndighed, der som ovenfor nævnt maa øve en vis Kontrol med Arveforholdene i disse Ejendomme. Den samme Myndighed maa ogsaa have Indseende med disse Ejendommers Gældsbehæftelse. Det burde være en Regel, at ingen Landbrugsejendom maa pantebehæftes med mere end 75 pr c af sin Værdi, medmindre Landbrugsmyndigheden giver Tilladelse dertil. Idet dette ogsaa maa gælde ved Salg af Ejendomme, vilde der saaledes være sat en gavnlig Grænse for Sælgerprioriteternes Størrelse.

Hvis dernæst en Gaardejer ser sig ude af Stand til at dække sine Gældsforpligtelser, maa Landbrugsmyndigheden gribe ind og enten fastsætte en akkordmæssig Gældsordning, hvorved Gaardejeren sættes i Stand til at fortsætte Bedriften paa taalelige Gældsvilkaar, eller, hvis han maa anses for uduelig, sælge Ejendommen og fastsætte Kreditorernes Krav paa Købesummen eller eventuelt paa den nye Ejer.

Foruden de ovenfor anførte Grunde mod den gældende Tvangsarveret for Pengekapitalers Vedkommende, kan der ogsaa anføres andre Grunde imod denne Ret, se *Ph. Prahm* i *U f R* 1930 B, 37-40, og *Torkild-Hansen* i

U f R 1935 B. 201-216; for Tvangsarveretten se Udkast til Arvelov med Bemærkninger af en Kommission af 13 Maj 1936, 1941, S 12 og 31-32. *Ph. Prahm*, i mange Aar Notarius publicus i en Storby som København, siger ud fra sin store Erfaring i disse Forhold: »I de allerfleste Tilfælde vil Arveladeren uden Hensyn til Tvangsarvereglerne lade Arven følge de almindelige legale Arve-regler, som netop medfører, at Børn og Ægtefælle er Arveladerens eneste Arvinger; og i de enkelte Tilfælde, hvor Arveladeren mener, at det vil være i Strid med hans Forretnings eller hans Børns eller Ægtefælles Tarv, at de skal være hans Arvinger, vilde det ikke være i Arveladerens Interesse at tvinge ham til at skulle lade sin Formue eller Forretning gaa i Arv til de Personer, som han selv ikke anser for egnede til at forvalte Arven paa en samfundsmæssig fornuftig Maade. Alle disse Farsønner som netop, fordi de har Arven i Udsigt og er sikre paa, at den ikke kan fratages dem, spilder deres Ungdom med Sold og Lediggang, da de mangler Drivfjederen til at bestille noget, mon de er en Vinding for Samfundet? Hvor tit ser man ikke store og ansete Forretninger gaa til Grunde, fordi Børnene uden videre Uddannelse og uden forudgaaende Arbejde strax kommer i overordnede Stillinger. Var det ikke bedre, om Børnene vidste, at de maatte bestille noget og selv skabe sig en Eksistens, da Forældrene efter Loven er berettiget til at gøre dem arveløse? I England og Amerika, hvor Tvangsarvereglerne ikke gælder, klarer Samfundet sig udmærket, og mon det ikke slipper for en Mængde af de uduelige Farsønner? Paa Notarialkontoret har vi meget hyppig Besøg af Folk, som ønsker at oprette Testamente for at overlade alt, hvad de ejer, til een Søn eller Datter, som har ofret sit Liv for dem og passet dem, medens de andre Børn, der er i Stillinger, og som Forældrene har hjulpet frem, medens de var unge, ikke skal arve, og det er meget vanskeligt at gøre dem forstaaelig, at de Børn, der kan sørge for sig selv, og som ikke har taget noget Hensyn til Forældrene, ogsaa kan gøre Krav paa Arv efter dem; og mange Gange har vi paa den anden Side af velstillede Folk, som ikke havde Børn, men ønskede at give deres Formue til Velgørenhed eller andet, hørt den Betragtning gjort gældende, at Forældrene ikke skulde arve noget, da de kunde faa Alderdomsunderstøttelse, eller mistede samme, hvis de arvede. Socialt set synes jeg, det maa være et Gode, om Tvangsarveretten ophævedes, og erstattedes af en Understøttelsespligt, der baade vilde sikre de Børn, der trænger, en god Uddannelse og befri Staten for nogle Alderdomsunderstøttelser, uden at gøre Indgreb i Arveladerens Lyst til Kapitalopsparing eller Ansporing til Virksomhed i egen og dermed i Samfundets Interesse. Arveladeren faar derhos ogsaa Ret til selv at bestemme, hvem der skal føre hans Forretning videre, foruden at Reglen vil anspore Børnene til at arbejde for selv at kunne tjene deres Brød.«

Der er almindelig Enighed om, at den gældende danske Arvelov, Fr 21 Maj 1845, udstrækker Arveretten til en altfor stor Kres af beslægtede (indtil Tipoldeforældre og deres Afkom), hvad bl a ogsaa dels kan medføre, at en Arv bliver udstykket i en Mængde ganske smaa Lodder og dels bevirker, at Loven maa give meget lange Frister for Indkaldelse af Arvinger, hvorved Boernes Behandling forhales. I Sverrig har en Arvelov af 8 Juni 1928 indskrænket Arveretten til 1 og 2 Arveklasse (Børn og andet Afkom, Forældre og Søkende) og af 3 Arveklasse Bedsteforældre og Onkler og Tanter. Den norske Lov af 25 Juni 1937 medtager desuden Fætre og Kusiner. Det ovennævnte danske Udkast til Lov af 1941 har fulgt den nævnte svenske Lov i saa Henseende, se Udkastets § 3. Fætre og Kusiner maa efter min Opfattelse dele Skæbne med Onkler og Tanter, men, som jeg ovenfor har foreslaaet, saaledes, at de *alle* udgaar af de arveberettigedes Kres.

2 DEL.
EJENDOMSRETTEN.

1 Afsnit.

HVAD ER EJENDOMSRET?

KAN EJENDOMSRETEN BEGRUNDES?

DET er et gennemgaaende Træk i den hastige og udvendige Tid, vi lever i, at under den almindelige offentlige Debat om alt muligt, som breder sig paa Møder, i Foreninger, Forsamlinger, i Skrifter, Blade o l, under al denne Strøm af Tale og Tryk gaar de deltagende uden videre ud fra Grundbegreber som fastslaaede og Slutninger som sikre, endskønt samme Grundbegreber saa langt fra er fastslaaet, at de end ikke er tilstrækkelig videnskabelig undersøgt, og skønt samme Slutninger kun er forhastede og ubeviselige Paastande ud fra vilkaarlig valgte Enkeltilfælde. Den beskedne sokratiske Erkendelse om, hvor ringe den menneskelige Viden i Virkeligheden er, indrømmes almindelig paa *Naturvidenskabens* Omraade. Men saasnart vi bevæger os ind i *Samfundsvidenskabernes* Omraade, synes al aandelig Beskedenhed at forsvinde. Selv de mere udviklede mener sig uden videre berettiget til at fastslaa en bestemt social Opfattelse som et ufejlbarligt System til Samfundets Forbedring. Nu er der sikkert endda Grund til større Beskedenhed paa Samfundets end paa den ydre Naturs Omraade. Det menneskelige Samfund turde være et langt mere sammensat og indviklet Fænomen end alt, hvad vi træffer i den ydre Natur; og Samfundsvidenskabens staar langt tilbage for Naturvidenskabens i sikre Metoder. Ja, den rette Samfundsvidenskab skal først grundlægges. Som jeg i det følgende skal søge at vise, maa Fremtidens Samfunds-

videnskab hvile paa en Sammensmeltning af Jura, Socialøkonomi, Fysiologi, Psykologi, og andre Fagvidenskaber om Menneskelivet. Men trods de usikre Metoder, trods hele den ufærdige Tilstand, hvori Videnskaben om det menneskelige Samfund befinder sig, har ikke des mindre en Række Socialfilosoffer dristig fremsat deres Opfattelser af Samfundet, og af, hvorledes det bør indrettes, som sikre videnskabelige Sandheder; og ingen af disse Opfattelser har noget at lade hinanden høre. Hvilke disse socialfilosofiske Systemer end er og hvad de end kalder sig: Kommunisme eller Socialisme eller den økonomiske Liberalisme, hvad enten de hylder Samfundets eller Statens Beherskelse af alle Forhold eller de hylder Privatkapitalen og det private Initiativ, er de alle videnskabelig set lige uholdbare og hviler paa en Række ubeviste Paastande. Denne saglige Uholdbarhed hos de socialfilosofiske Systemer vilde nu imidlertid være ret uskadelig, hvis Debatten om disse Systemer kunde være foregaaet alene i Videnskabens stille Laboratorier, og ingen Teori var blevet udleveret Folket og Offenheden, før den omhyggelig var blevet prøvet og undersøgt i disse Laboratorier. Men dette eneste rigtige er som bekendt ikke sket. Medens Naturvidenskabens Mænd, naar de f. Eks. undersøger Elektriciteten og dens Virkninger, og Lægevidenskabens Dyrkere, naar de undersøger vore alvorligste Sygdomme, i Reglen omhyggelig vaager over, at intet kommer frem for Offenheden, før det er nøje og grundig undersøgt, for bl. a. ikke at vække falske Forhaabninger, og, naar de overhovedet udtaler sig til Offenheden, med stor Beskedenhed indskærper, hvor begrænsede de Resultater, de har naaet, er, og alvorlig advarer mod for store Forventninger, saa har de socialfilosofiske Forfattere, hvad enten det er Karl Marx eller det er de liberale Økonomer, som bekendt udtalt sig med en Sikkerhed og Selvfølelse, som om deres Systemer var videnskabelig ufejlbarlige, medens Sandheden er, at de i bedste Fald er ganske ubevislige; og med dette Skær af Videnskabelighed er disse sociale Systemer bragt ud til den store Offenhed, og af en Mængde sociale og

politiske Eftersnakkere og Agitatorer gennem en ustanselig Talestrøm indprentet store Delc af Befolkningen, der paa Grund af sit manglende saglige Kendskab er let at vildlede, og som nu har faaet disse ubevislige Teorier som eneste Aandsindhold og fastslaaede Dogmer, hvorpaa der blindt tros, og som det rimeligvis vil tage Aarhundreder for Fremtidens mere beskedne Samfundsvidenskab igen at faa udryddet. Naturligvis findes der ogsaa en Del sociale Forfattere, der har udtalt sig paa en mere begrænset Maade; men i den store Offenlighed er disse stilfærdige Røster i Reglen blevet overhørt.

Hele denne vildledende Indflydelse paa den store Befolkning er saa meget mere skæbnesvanger, som alle de nævnte socialfilosofiske Systemer, der er blevet til politiske og sociale Trosbekendelser, Kommunismen og Socialismen saavel som den liberale, kapitalistiske Økonomi, uden Skrupler navnlig har begaaet to Fejl, som maa anses for de mest fundamentale i Henseende til videnskabelig Metode. For det første gaar de, som anført, uden videre ud fra og bygger, være sig i Forsvar eller Angreb, paa visse *Grundbegreber* uden at paatage sig den — ganske vist ofte nøjsommelige — Opgave *nærmere at definere* disse Grundbegreber, endsige grundig at *undersøge* disse. Og for det andet bygger de deres Systemer op paa *uberettigede Generaliseringer*, d v s de har i Erfaringen stødt paa en Del *Enkelttilfælde*, som synes at pege i en bestemt Retning — f Eks i Retning af det heldige eller det uheldige i Samfundets Ikke-Indgriben eller Indgriben —, og disse Tilfælde almindeliggør man, altsaa slutter uden nærmere Prøvelse fra disse Enkelttilfælde til alle andre Tilfælde, og opstiller følgelig en ganske almindelig Teori om det ubetinget og under alle Forhold heldige eller uheldige i en vis Optræden fra Samfundsmagtens Side, endskønt Erfaringsgrundlaget kun berettigede til den videnskabelig langt mere begrænsede Paastand — som man i Naturvidenskaben vilde nøjes med — nemlig, at i de og de bestemte Tilfælde, som man nøje havde undersøgt, havde en Ikke-Indgriben eller en Indgriben fra

Samfundets Side vist sig uheldig eller heldig; den sokratiske Beskedenhed maatte da have nødsaget vedkommende til baade overfor sig selv og Offenheden blot at fastslaa dette, ganske vist ikke synderlig opsigtvækkende Resultat. Og den store Befolkning havde med Indskærpelsen af den indhøstede Erfarings Begrænsning og Advarslen mod at drage vidtgaaende Slutninger faaet en sand og sund aandelig Næring, medens denne Befolkning, ude af Stand til virkelig Kritik, nu fyldes med en Række uvederhæftige Teorier om det nuværende og det mulig kommende Samfund af de sociale og politiske Agitatorer, i hvis uklare Hjerner Grundbegreber uden Prøvelse og falske Generaliseringer efterhaanden er løbet sammen til en eneste banal og aandelig stiv Masse. Der er kun én Tilgivelse for disse Agitatorer; man maa tilgive dem, ti de vide ikke, hvad de taler om. Der forestaar, takket være disse Menneskers Virksomhed, Fremtidens Samfundsvidenskab en besværlig Opgave med en *Afdogmatisering* af Befolkningen, for kapitalistiske saavel som for socialistiske og kommunistiske Teorier.

De nævnte to metodiske Hovedfejl hos de socialfilosofiske Systemer lønner det sig at undersøge noget nærmere.

I.

GRUNDBEGREBERNE.

Forrest i Debatten om de sociale Systemer, paa offentlige Møder og i Pressen saavel som i Bøgerne, staar som bekendt et stort Grundbegreb: *Ejendomsretten*. Om dette Grundbegreb bølger Kampen frem og tilbage, i Angreb og Forsvar. Men at forsøge paa nærmere og bestemt at definere dette Begreb og forinden at give en indgaaende Undersøgelse af, hvilke Fænomener i Erfaringen der ligger bag dette Begreb, har Tiden i sit Hastværk og sin Udvendighed forsømt. Følgen er, at den ene Forfatter eller Agitator ofte taler i Øst og den anden i Vest; den ene har, naar han taler om Ejendomsretten, uklart visse Fænomener i Hovedet, medens den,

han debatterer med, lige saa uklart tænker paa helt andre Fænomener; og saadanne intellektuelle Forhold gav jo alle Dage udmærkede Betingelser for en lidenskabelig Debat.

Hvis man virkelig havde forsøgt en nærmere Undersøgelse af dette Grundbegreb, Ejendomsretten, og de Fænomener, der ligger bag denne, vilde man snart have opdaget, hvor ufærdige Samfundsvidenskaberne er selv paa dette fundamentale Punkt, og at der derfor var al Grund til Forsigtighed med at opstille bestemte sociale Teorier. Og den ene Samfundsvidenskab har ikke noget at lade den anden høre. Dette gælder ogsaa Retsvidenskaben, som efter en ydre Opfattelse var nærmest til at begynde en nøjere Undersøgelse af dette Begreb, men som har forsømt den. I Virkeligheden magter, saa vidt jeg kan se, hverken Juraen eller nogen anden Samfundsvidenskab alene denne Opgave. Der kræves her, som jeg skal forsøge at vise, en Samling og Bearbejdelse af Erfaringerne fra flere forskellige Videnskaber, fra Jura og Socialøkonomi, fra Psykologi og andre Videnskaber om den menneskelige Natur. Den stærkt isolerende Fagdeling i de moderne Videnskaber har her som flere andre Steder hindret den dybere Indtrængen, det videre Udsyn over Menneskelivet, der alene kan vise de forskellige Anskuelser stærkt betingede, relative Værdi. Paa Grund af den stærke Fagdeling har Juraen saavel som Socialøkonomien og de andre Samfundsvidenskaber om Ejendomsretten og lignende Fænomener til en vis Grad talt som den blinde om Farverne; der har været en Mur mellem Fagvidenskaberne; de har ikke set hinandens Erfaringer, end mindre samarbejdet dem. Specialisering har i for høj Grad været Tidens Løsen. Skal vi i Fremtiden for Alvor undgaa de overfladiske eller halvt gennemtænkte Grundbegreber og de falske Generaliseringer, turde en nærmere Sammenarbejden af de forskellige Fagvidenskabers Erfaringer være nødvendig. Læren om det menneskelige Samfund vil da faa et helt andet Udseende, end man hidtil har tænkt.

Hvor lidt tilfredsstillende Juraens Undersøgelse af Grundbegre-

bet Ejendomsretten har været, ses bedst af de borgerlige Lovbøger, der raader Verden over.

Den franske borgerlige Lovbog, Napoléons Code civil bestemmer i sin Art 544: »Ejendomsretten er Retten til at nyde (eller bruge) og raade over Tingene paa den mest ubetingede Maade, forudsat, at man ikke gør en saadan Brug af dem, som er forbudt af Lovene eller af Forordningerne«. (La propriété est le droit de jouir et disposer des choses de la manière la plus absolue, pourvu qu'on n'en fasse pas un usage prohibé par les lois ou par les réglemens).

Denne Lovbog fra 1804 betoner altsaa, i Overensstemmelse med den Tids Jura og Statsfilosofi, Ejendomsrettens ubetingede eller frie Karakter for det enkelte Menneske og hviler idethele paa en stærk Følelse af den private Ejendomsrets store Værdi. Ejendomsretten var jo ogsaa, som ovenfor nævnt, i Tiden lige før denne Lovbogs Tilblivelse blevet optaget af den franske Revolution blandt de *ufortabelige Menneskerettigheder*, sammen med den personlige Frihed og andre Rettigheder, i Menneskerettighedernes Erklæring af 1789, ligesom den forud var blevet optaget i den nye nordamerikanske Republiks tilsvarende Erklæring, the Declaration of Rights af 1776. Denne ukrænkelige private Ejendomsret var den Gang den nye Tids Løsen; Vejen for den banedes af engelske og franske Filosofer, navnlig Locke og Montesquieu; den hørte med til de Friheder, som Forfatningen skulde værne, i Modsætning til ældre Tidens Enevælde; og de nye frie Forfatninger i det 19 Aarhundrede satte sig da ogsaa overalt i Landene til Opgave udtrykkelig at fastslaa Ejendomsrettens Ukrænkelighed (saaledes ogsaa i den danske Grundlovs § 80).

Ser man nærmere paa den franske Lovbogs nævnte Bestemmelse af Ejendomsretten, vil man imidlertid opdage en betydelig Uklarhed. Først betones Ejendomsrettens ubetingede — absolute eller ukrænkelige — Karakter, Ejerens fuldstændige Frihed til at nyde og raade over sin Ejendom. I Slutningen af Lovbestemmelsen gøres

der imidlertid en meget væsentlig Indskrænkning i denne Frihed, idet det jo ihvertfald heraf fremgaar, at Samfundets Love og Forordninger kan indføre betydelige Begrænsninger af denne Frihed. Og, hvad der er det vigtigste, der er ikke sat nogen særlig Grænse for Samfundets Indgriben i saa Henseende. Den private Ejendomsrets ubetingede, ukrænkelige Karakter er det altsaa i Virkeligheden ret slet bevendt med. Vi staar her overfor et af de mange store Ord, som det er saa let at udslynge i Revolutionernes Frihedsbegejstring og i nye Forfatningers Morgenrøde, men som den efterfølgende nøgterne Tid ikke kan indfri. Som bekendt har Lovene og Forordningerne overalt i Landene gjort mangfoldige og betydelige Indskrænkninger i Ejendomsretten siden 1789.

Det er betegnende, at i den anden store europæiske Lovbog, der kom næsten 100 Aar senere end den franske, nemlig den tyske borgerlige Lovbog (Bürgerliches Gesetzbuch, forkortet til B G B), der traadte i Kraft Aar 1900, er Fremhævelsen af Ejendomsrettens ubetingede eller ukrænkelige Karakter forsvundet. B G B § 903 bestemmer Ejendomsretten saaledes: »Ejeren af en Ting kan, for saa vidt som Loven eller Tredjemands Ret ikke er herimod, raade over Tingen efter sit Forgodtbefindende og udelukke andre fra enhver Indvirkning paa den«. (Der Eigenthümer einer Sache kann, soweit nicht das Gesetz oder Rechte Dritter entgegenstehen, mit der Sache nach Belieben verfahren und Andere von jeder Einwirkung ausschliessen).

Samfundets Erfaringer i de 100 Aar, der ligger mellem den franske og tyske borgerlige Lovbog, maa altsaa afgørende have vist, at man ikke længer i Bestemmelsen af den private Ejendomsret kan optage dens ubetingede eller uindskrænkede Karakter; en Definition med dette Moment er usand; og samtidig med dette Moments Udeladelse er de Indskrænkninger, Loven gør i Ejendomsretten, som det vil ses, rykket fra Slutningen af Lovbestemmelsen ind i Lovbestemmelsens Midte.

Der findes imidlertid andre væsentlige Uklarheder i Lovgivnin-

gernes Bestemmelser af Ejendomsretten; og disse Uklarheder findes saaledes ogsaa baade i den nævnte tyske og franske Bestemmelse.

Uklarheden gælder baade Ejendomsrettens *Indhold* og dens *Genstand*.

Som Ejendomsrettens *Indhold* d v s Summen af de *Beføjelser*, Ejeren har, nævner Code civil Art 544: at »nyde (eller bruge) og raade over« Tingene (»jouir et disposer«), og B G B § 903: »at raade over« (verfahren) — medens Udelukkelsen af andre fra Raaden, som B G B ogsaa nævner, ikke vedrører Ejendomsrettens Indhold men dens Beskyttelse. De anførte Lovudtryk er ret ubestemte; de omfatter vel i første Række en Beføjelse for Ejeren til at *forbruge* Tingen og til iøvrig fysisk at *benytte* og *bruge* den; men den franske Lovbogs nævnte Art 544 omfatter (ved Ordet »disposer«) ogsaa andre Beføjelser, navnlig Beføjelse til at sælge og pantsætte Tingen, medens den tyske Lovbog ikke omfatter disse Beføjelser. Spørgsmaalet er derfor: hvilken af disse Lovbøger har truffet det rette. Men dernæst er det et Spørgsmaal, om de Beføjelser, der er Ejendomsrettens Indhold, blot er en Sum af private Nydelser og Behageligheder, eller om de repræsenterer en Række samfundsmæssige Virksomheder og Værdier.

Et andet uløst Problem ligger der i Ejendomsrettens *Genstand*. Lovbøgerne betegner denne ved Udtrykket »Ting«, »Tingene« (Code civil: »choses«, B G B »Sache«). Men hvad omfatter dette Udtryk? Den tyske Lovbog fastslaar, at ved Ting forstås kun ydre »legemlige Genstande« (B G B § 90), altsaa, hvad man i Fysikken henfører til faste, flydende og luftformige Genstande. Problemet er imidlertid, om man kan begrænse Ejendomsretten hertil. Kan de Fænomener i Naturen, der i daglig Tale kaldes Naturkræfter, og som ikke med nogen Ret kan kaldes Ting, f Eks Lydbølger, Varme, Elektricitet, ogsaa være Genstand for Ejendomsret? Problemet er her, om det herskende Tingsbegreb, som de borgerlige Lovbøger hviler paa, kan opretholdes som Basis for Nutidens Ejendomsret.

Men dernæst: hvorfor begrænse Ejendomsrettens Genstand til ydre, materielle Fænomener? Her rejser der sig et nyt Problem i Ejendomsretten, som heller ikke er opdyrket. Dette Problem kan ikke begrænses til de Fænomener, vi plejer at henhøre til Forfatterret, Kunstnerret, Patentret o. l. Som jeg skal søge at vise, rækker dette Spørgsmaal videre, til nye Egne, der hidtil ikke har været udforsket.

Men det er ikke blot de ældre Lovbøger, hvori de ovenfor berørte Problemer er uløst. Selv de nyeste Lovbøger er ikke naaet et Skridt videre i Ejendomsrettens Grundproblemer. Sovjet-Ruslands nye Lovbog, der ligesom alle andre Samfunds Love har bevaret Ejendomsretten, har ikke vist større Opfindsomhed i Grundbestemmelsen af Ejendomsretten end de tidligere Lovbøger, men har nøje fulgt den nedarvede Opfattelse, Sovjet-Ruslands borgerlige Lovbog bestemmer i § 58 Ejendomsretten saaledes: »Ejeren har Ret til, indenfor de af Loven fastsatte Grænser, at besidde, nyde (eller bruge) og raade over Tingen«.

Men det er ikke blot det Grundbegreb, hvorom Kampen drejer sig, Ejendomsretten, som der er Uklarhed over paa de afgørende Punkter. Ogsaa de sociale Aandsretninger, der her brydes, og som enten angriber eller forsvaret Ejendomsretten, aabenbarer en betydelig Uklarhed over deres egne til Grund liggende Begreber. Hvori bestaar saaledes Socialismen? Er Kommunismen en herfra forskellig social Retning? Eller er det kun om Fremgangsmaaden, Taktikken i videre Forstand, at disse Retninger for Tiden kriges indbyrdes? Men de Retninger, der forsvaret den private Ejendomsret, staar intellektuelt set ikke stærkere; ogsaa indenfor den libe-

Det er nærmest en historisk Tilfældighed, at Sovjet-Ruslands Regeringsparti kaldes kommunistisk, lige saa vel som, at Marx' og Engels' bekendte Opraab i 1847 kaldtes det »kommunistiske« Manifest. Nævnte Regeringsparti er efter Programmet Tilhænger af Marx' Anskuelse; men denne er som bekendt socialistisk i den ovenfor anførte Grundbetydning og har intet med den virkelige Kommunisme at gøre, se nedenfor.

rale eller privatkapitalistiske Samfundsøkonomi, som undertiden ogsaa kaldes Individualismen, raader der stor Uklarhed og Uenighed om Maal og Midler.

Saglig set maa man nu først, for at vinde større Klarhed over de forskellige Retningers Begreber, udrense dem for alt, hvad der vedrører det politisk-taktiske; de Forskelligheder, der knytter sig hertil, er videnskabelig uvedkommende. Det er saaledes en Sagen uvedkommende Tilfældighed, at de Retninger, der for Tiden almindelig kaldes kommunistiske, i Døgnets Politik nu er de mest yderliggaaende og revolutionære. Der behøver ikke heri at ligge en Forskel i Retningernes *Tankeindhold*; faktisk er Forskellen for Tiden i de fleste Lande en Forskel i Taktik. De saakaldte socialistiske og de saakaldte kommunistiske Partier kæmper i Virkeligheden i Reglen for det samme Maal, som foreløbig kun kan karakteriseres mere ubestemt som Statens Overtagelse af den private Erhvervsvirksomhed. Men det saakaldte socialistiske Parti er politisk-taktisk stemt for at naa dette Maal gennem en fredelig, gradvis Omformning med Benyttelse af de lovlige Midler, den bestaaende Statsforfatning hjemler, medens det saakaldte kommunistiske Parti, efter Forbilledet fra Rusland, ønsker at naa Maalet ad Statsomvæltningens Vej.

Der findes imidlertid en selvstændig social Aandsretning som med Rette kan kaldes Kommunisme, som klart kan adskilles fra Socialismen, og som intet har med politisk Taktik at gøre. Vi træffer denne kommunistiske Aandsretning navnlig i fransk og engelsk Arbejderbevægelse, medens den egenlig socialistiske Retnings Tanker navnlig er fremherskende i den russiske, tyske og nordiske Arbejderbevægelse. En stærk nyere Tendens i den franske Arbejderbevægelse ønsker, at en dybtgaaende Omformning eller Omvæltning af det økonomiske Liv skal foregaa netop *uden* nogensomhelst Forbindelse med *Staten*, af hvis politiske Magthavere man intet godt venter sig, at den mere betydningsfulde Industri skal organiseres som et stort Fællessamfund, hvor de private Kapitalister med deres Aktionær- og Spekulantinteresser er afskaffet, hvor Udbytte

uden Arbejde er afskaffet, og hvor hele den i Industrien anbragte Kapital er i samfundsmæssigt Fælleseje; men dette Fællessamfund skal ikke styres af Staten og dens Kontorvæsen, men skal tværtimod have Selvstyre, idet dets øverste Anliggender skal ledes af et industrielt Raad, bestaaende af Repræsentanter for Bedriftslederne, Arbejderforeningerne, tekniske, juridiske og økonomiske Raadgivere o. l. Beslægtet med denne Form for Kommunisme er den i England i nyere Tid opstaaede saakaldte Lavsocialisme (Guild-Socialism), som ligeledes ønsker, at Industrien fra at være privatkapitalistisk skal organiseres som et selvstyrende Fællessamfund, hvis Kapital skal være samfundsmæssigt Fælleseje, og som skal ledes af Arbejderforeningerne eller rettere af nye store Sammenslutninger af Arbejdere, Teknikere og Bedriftsledere; ved Fastsættelse af Priser skal et Organ for Forbrugerne være medbestemmende. Denne Retning er dog, i Modsætning til den franske, tilbøjelig til ogsaa at give Staten en vis Medbestemmelsesret eller Kontrol til Varetagelse af det større Samfunds Interesser.

I de nævnte nyere Bevægelser i Frankrig og England rører der sig en Retning, som vel er ret uklar, hvad der ogsaa rører sig i dens Navn (Lavsocialisme, Syndikalisme), men som dog rummer et særligt Tankeindhold, der er forskelligt fra den hidtil gældende socialistiske. Der trænges til en Afklaring af Begreberne i de forskellige sociale Retninger og deres indbyrdes Forhold, hvad jeg i det følgende skal gøre et Forsøg paa. Ligesom Begrebet Socialisme

Det store Centralforbund af de franske Fagforeninger, *Confédération générale du travail*, har i 1918 og 1919 udformet et helt Program for en Nyorganisering af Storindustrien som et saadant selvstyrende, af Staten uafhængigt Fællessamfund.

Den mod Staten fjendtlige Arbejderbevægelse i Frankrig kaldes ofte Syndikalisme. Men dette Udtryk er forsaavidt uheldigt, som man hermed nu ofte tillige forbinder Forestillingen om de voldsomme *Fremgangsmaader*, som der i den franske Arbejderbevægelse i nyere Tid har været stærke Talsmænd for (Generalstrejke, Sabotage, Boycotting o l), skønt dette jo i og for sig slet ikke ligger i Ordet.

ikke er afklaret, tages Udtrykket Kommunisme i forskellige Betydninger; der findes andre Retninger, der kan gøre Fordring paa Navnet Kommunisme, end den nylig nævnte.

Ser vi bort fra alt det ydre: Spørgsmaalet om Fremgangsmaade, Taktik, og de historisk tilfældige politiske Partibetegnelser, og holder os til de saglige Grundbegreber, kan der, saa vidt jeg kan se, skelnes mellem to vidt forskellige Hovedstrømninger, som naturlig kan betegnes som henholdsvis Socialisme og Kommunisme; og fra den sidste maa vi altsaa paa Forhaand fjerne enhver populær Forestilling om Voldshandlinger og Revolution. Kommunismen og Socialismen kan begge i lige Grad gennemføres enten ved en gradvis omformende eller ved en omvæltende Fremgangsmaade; deres Tankeindhold forandres ikke, om den ene eller den anden Fremgangsmaade vælges. Ogsaa den liberale eller kapitalistiske Ordning kan tænkes gennemført og er faktisk blevet gennemført ad begge Veje. Saaledes kan det med Sandhed siges, at den frie, privatkapitalistiske Ordning i Frankrig først trængte igennem ved den store Revolution og med denne sejrede over Lavsystemet og Statsmagtens øvrige stærke Regulering og Beherskelse af Erhvervslivet i Enevældens Tid.

1. Udtrykket *Kommunisme* tages, som nævnt, ofte uklart i forskellige Betydninger. Der findes nu, efter min Opfattelse, en Række retslig-økonomiske Ordninger, der vel er forskellige, men alle har det tilfælles, at de udgør et almentmenneskeligt Fællesskab i Erhverv eller Ejendom, der kan virke uafhængig af Staten, og paa hvilke Ordet Kommunisme synes passende som Fællesbetegnelse. Navnet Kommunisme stammer fra det latinske Ord for fælles, communis; det betegner altsaa sprogligt og efter sit naturlige Begreb alene et Fællesskab, være sig i Erhvervsvirksomhed eller i Ejendomsret eller i begge Dele; og Erhvervsvirksomhed maa tages i videste Forstand; Fællesskabet kan altsaa omfatte Produktion, Handel, Kredit, Transport o s v. Derimod ligger der intetsomhelst i Begrebet om, at Fællesskabet skal have nogen Forbindelse med

Samfundsmagten, Staten. Fællesvirksomheden og Fællesejet behøver end ikke at være kontrolleret af Staten. Der maa formentlig sondres mellem tre Arter af saadanne Fællesskaber, som for Kortheds Skyld kan kaldes Driftskommunisme, Ejendomskommunisme og Erhvervskommunisme. Førstnævnte kan ogsaa kaldes Kollektivismen.

a. *Driftskommunismen* eller *Kollektivismen*. Den ovennævnte nyere Retning i fransk og engelsk Arbejderbevægelse er alene en Form for Driftskommunisme. Naturligvis vil enhver Driftskommunisme ogsaa rumme et vist Ejendomsfællesskab (fælles Ejendomsret til Produktionsmidler og Kapital); men Driftsfællesskabet er det herskende Træk, hvorfor det kan forsvares her at anvende Ordet Driftskommunisme. Et Drifts- og Ejendomsfællesskab foreligger i og for sig, naar blot to eller flere i Forening ejer og udnytter et Gode, være sig en fast Ejendom, et Skib e.l. Og faktisk er der i det nuværende Samfund en ganske jævn og gradvis Overgang fra saadanne smaa Ejendoms- og Driftsfællesskaber med faa Personer som Deltagere til de største og mest omfattende Foretagender, hvori Tusinder er delagtige med Kapital eller Arbejde. Man behøver blot at nævne Aktieselskaberne. Men i Driftskommunismen, saaledes som den formentlig rettelig maa forstaaes, ligger der noget mere; det er ikke nok, at der foreligger et større Fællesskab i Erhvervsvirksomhed og Ejendomsret mellem et større Antal Mennesker. Et Aktieselskab i det nuværende Samfund er ikke som saadant et kommunistisk Samfund. Der maa tillige kræves, 1) at *Fællesskabet i Erhverv og Ejendom* omfatter *hele den Del af Erhvervet eller Faget, det overhovedet er muligt at organisere som Stordrift, eller den væsentligste Del deraf*. Men naturligvis er der her som andetsteds i Livet gradvise Overgange. Store Sammenslutninger er begyndt med at beherske en mindre Del af Erhvervet som et almindeligt Aktieselskab, er derefter steget til at beherske en væsentlig Del, og er tilsidst endt med at beherske hele eller den væsentligste Del af Erhvervet. De kan

undertiden af Samfundet opnaa en Eneret hertil. For at kunne kalde Fællesskabet kommunistisk maa det imidlertid *yderligere* kræves 2), at det er organiseret saaledes, at det ikke i første Række virker for at skaffe Udbytte til private Kapitalinteresser, men *for at tjene de i Virksomheden arbejdende og Befolkningen i dens Helhed*. Endelig maa Fællesskabet 3) være *selvstyrende, uafhængig af Staten i den daglige Forvaltning*, selvom det mulig kan være undergivet en vis Kontrol i store Træk fra Statens Side. En saadan Kontrol vil selvfølgelig være nødvendig, hvis Staten giver Fællesskabet Eneret paa Erhvervet.

b. *Ejendoms kommunismen*. Ejendomme, Kapitaler og andre Goder kan imidlertid være unddraget den private Ejendomsret, og være bestemt til at tjene Almenheden, uden at der finder nogen egenlig Drift eller Erhvervsvirksomhed Sted. Det er allerede under den nuværende Samfundsordning Tilfældet med betydelige Kapitaler. Ejendommene og Kapitalerne ejes ikke af Staten, men tilhører Almenheden; men en vis Kontrol fra Statens Side kan, ligesom ved Driftskommunismen, tænkes.

c. *Erhvervs kommunismen*. Der findes imidlertid et andet menneskeligt Fællesskab, som man allerede meget tidlig kaldte Kommunisme, og som af dennes Idealister er blevet anset for den fuldkomne Fremtidstilstand. Det er klart, at et Fællesskab om Goderne, uden Statens Indblanding, kan forekomme ikke blot under de nylig nævnte Former, at Goderne tilhører Menneskene *i Forening* eller *forvaltes for fælles* Regning, men ogsaa under den Form, at *Goderne tilhører alle og enhver*, saaledes at *enhver frit kan tilægge sig som sin Ejendom de Goder, han træffer paa*. Hvis de økonomiske Goder fandtes i ubegrænset Mængde, vilde en kommunistisk Ordning i denne Betydning jo være gennemførlig. Under de nuværende Forhold kan denne Kommunisme imidlertid, ligesom den ovenfor nævnte, tænkes gennemført paa begrænsede Omraader. Den bør imidlertid ligesaa lidt som de andre to Fællesskabsordninger paa Forhaand afvises som utopisk; den repræsenterer i Virke-

ligheden allerede under den bestaaende Samfundsordning en Række praktiske Problemer.

Kommunisme eller Fællesskab under den sidstnævnte Form er et almentmenneskeligt Fællesskab i *Adgangen* til Erhverv, idet alle har Ret til fri Tilegnelse; men *noget Fællesskab i Drift eller Ejendomsret* — saaledes som i de to førstnævnte Former — opstaar der *ikke*, ti ligesom enhver under en saadan Ordning paa egen Haand, uden at behøve at virke i Fællesskab med andre, kan tilegne sig et bestemt Gode, saaledes bliver dette Gode efter den Enkeltes Tilegnelse hans *Særejendomsret* undergivet, saalænge han bryder sig om at beholde det og ikke bortkaster det.

Den korrekte Betegnelse for den her nævnte Form vilde i og for sig være Kommunisme i Erhvervsadgang; men for Kortheds Skyld kan Ordet Erhvervskommunisme dog nok anvendes.

2. Begrebet *Socialisme* omfatter naturlig alle Ordninger, hvor det er *Samfundsmagten, Staten*, der driver Erhvervsvirksomheden eller har Ejendomsretten. Ligesom indenfor Kommunismen vil det være naturligt indenfor Socialismen at sondre mellem Driften og Retten hertil og Ejendomsretten, altsaa mellem Driftsocialisme og Ejendomsocialisme.

a. Den sædvanlige Definition af Socialisme som en Samfundsordning, hvor Staten har *Ejendomsret til Produktionsmidlerne*, er uklar og utilstrækkelig. Ti selvom Staten eksproprierede alle de nuværende Produktionsmidler, endog i videste Forstand, (Grunde, Fabrikker, Maskiner o l), vilde der ikke dermed være indført en socialistisk Ordning. Hvis det nemlig stadig var tilladt de Private at drive Erhverv, vilde de snart finde paa andre, mulig helt andre og mere fuldkomne Produktionsmidler; og de vilde hermed kunne konkurrere med Staten. Desuden findes der Erhverv, der overhovedet ikke behøver Produktionsmidler, f Eks Handel; og handle kan enhver, blot han maa opholde sig i Landet, kan færdes paa Torve og Gader og har Tag over Hovedet. I den fuldt gennemførte socialistiske Stat skulde imidlertid ogsaa Handelen være unddraget de

Private og underlagt Staten. Produktionsmidlerne er idetheletaget et daarligt Ord i denne Forbindelse, da det særlig leder Tanken hen paa Industri og Landbrug. Kernen i Socialismen kan derfor hverken juridisk eller økonomisk rigtig udtrykkes ved, at Staten faar Ejendomsret over Produktionsmidlerne, men først og fremmest ved, at Staten overtager al Erhvervsvirksomhed, være sig Handel, Industri, Transport, Kredit o a, og *retslig udelukker* de private derfra, altsaa giver sig selv *Eneret til Erhvervsvirksomhed og deraf følgende Ejendomsret til alle*, baade nuværende og kommende, *Erhvervsmidler* i videste Forstand, baade Produktionsmidler som Redskaber, Maskiner, Fabrikker, Grunde o l, og Transportmidler o a.

b. Men ved Siden af den ovenfor fremhævede Form for Socialisme, hvor Staten har Erhvervsdriften og Eneretten hertil, altsaa Driftsocialisme, er det naturligt at betegne alle Former for Stats-eje uden Erhvervsdrift, hvilket naturligvis navnlig forekommer ved Kapitaler, almene Fond og Naturomraader, som Ejendomsocialisme.

Med Hensyn til Sprogbrugen skal endnu blot bemærkes, at naturligvis kan man meget vel tage Udtrykkene Kommunisme og Socialisme som enstydige og sige, at de begge omfatter baade 1) Fællesskaber i Erhverv eller Ejendom, der virker uden Statens Hjælp, eller som ledes af store Sammenslutninger for hele Fag, der er uafhængige af Staten, og 2) Fællesskaber i Erhverv og Ejendom, der ledes af Staten. Men for det første er det daarlig Økonomi i Sproget at anvende to forskellige Udtryk om det samme Hovedbegreb, naar der samtidig er Trang til forskellige Ord om to Underbegreber, og dernæst gælder det her som andetsteds ikke om at udfinde Definitioner eller Begrebsbestemmelser, der er logisk mulige, men om at finde Begrebsbestemmelser, der bedst udtrykker Livets Realiteter. Men i det virkelige Liv kan Fællesskaber i Erhverv og Ejendom uden privatkapitalistisk Interesse tænkes gennemført under de nævnte to Hovedformer, der hviler paa et grundforskelligt Syn paa Staten og dens Opgaver. Det er da naturligt ogsaa at finde en

særlig Betegnelse for hver af disse Former; og jeg ser ikke rettere end, at de passende Betegnelser er Kommunisme og Socialisme.

3. *Statskontrol*. Undertiden tages Socialisme i saa vid Betydning, at den omfatter al Statens Indgriben i og Regulering af Erhvervslivet, ogsaa ofte kaldet Statsocialisme. Et saa omfattende Begreb er kun egnet til at skabe Forvirring. Der er to Former for Statsindgriben, der skarpt og klart maa adskilles, og er saa fundamentalt forskellige, at de ikke bør indbefattes under samme Navn. Staten kan 1) optræde som *selvstændig produktiv Faktor* i Erhvervslivet, altsaa selv anlægge Fabrikker, drive Handelsvirksomhed, Skibsfart, Jernbaner e a; og Staten kan overlade alt dette til det private Erhverv og nøjes med den mere beskedne Opgave 2) alene som Retsorden at gribe regulerende ind, med almindelige Forskrifter for Erhvervslivet (f Eks Sundhedsforskrifter for Fabrikker, Forskrifter vedrørende Skibes Sødygtighed o l). For at undgaa Forvirring bør Navnet Socialisme alene forbeholdes den under 1) nævnte Indgriben, altsaa Statens Overtagelse af selve Erhvervsvirksomheden (foruden Overtagelse af Ejendomsretten), og endda kun under Forudsætning af, at Staten samtidig erhverver Encret til Erhvervsvirksomheden. At Staten f Eks driver en enkelt Klæde-

I Forbindelse med det ovenfor nævnte uklare Begreb om Socialismen som Statens Erhvervelse af Ejendomsretten til Produktionsmidlerne staar en lige saa uklar Opfattelse af Forskellen mellem Socialisme og Kommunisme, hvorefter den første alene havde til Formaal at overføre til Staten Ejendomsretten til *Produktionsmidlerne*, medens den sidste skulde have til Hensigt tillige at overføre Ejendomsretten til *Forbrugsmidlerne*. Hensigten hermed er temmelig uklar, men kunde formentlig kun være at skabe en ligelig og retfærdig Fordeling af Varerne. Men denne Bekymring er ganske overflødig, naar Staten overtager *Eneretten til al Erhvervsvirksomhed*, efter min Opfattelse det eneste klare Kriterium for Socialismen; ti efter Erhvervelsen af denne Eneret, derunder ogsaa til Handel, Storhandel og Butikshandel, bliver det Staten, der overalt fastsætter *Priserne*, og ved den samtidige Fastsættelse af alle de i Statens Erhvervsvirksomheder ansattes Løn — og Erhvervsvirksomhed udenfor Staten gives ikke — er Staten Herre over at sikre hele Befolkningen Varer til Priser, som deres Lønninger

fabrik eller et enkelt Skibsværft, særlig til eget Brug, gør ikke Staten socialistisk i driftsøkonomisk Forstand; det har Staten som bekendt til alle Tider gjort. Først naar *Eneretten* til hele Erhvervet gaar over til Staten og dermed al privat Kappelstrid i Erhvervet udelukkes, begynder Socialismen; og den bliver fuldstændig, naar Eneretten til samtlige Erhverv er overgaaet til Staten.

Den herfra vidt forskellige Indgriben 2) i Erhvervslivet, der bestaar i at give almindelige, regulerende og kontrollerende Retsforskrifter for de private Erhvervs Udøvelse, maa bestemt adskilles fra Socialismens og for Klarhedens Skyld have sit eget Navn. Denne Indgriben er jo ligesaa lidt Kommunisme som Socialisme; og Privatkapitalismen er ikke paa Forhaand nogen Ven af den. Der er ikke fundet nogen særlig Betegnelse for den, i det følgende vil den blive benævnt den statskontrollerende Retning eller blot Statskontrol. Denne Retning havde mange Tilhængere under den gamle Enevælde; og dennes Regeringer havde som bekendt efterhaanden udbygget et helt System for Kontrol baade med Landets indre Erhvervsliv og med Indførsel og Udførsel — for at skaffe Staten Indtægter, for at frembringe en for Landet gunstig Handelsstatus i Forhold til andre Lande (Merkantilismen) —; men i nyere Tid har Statskontrollen atter faaet mange Tilhængere, omend naturligvis

kan præstere. At sikre sig Ejendomsret til Forbrugsmidlerne er altsaa for Staten under en socialistisk Ordning ganske overflødig; i Kraft af sin Eneret til al Erhvervsvirksomhed har Staten Ejendomsret til alle Forbrugsmidlerne lige fra det Øjeblik, de frembringes, til de sælges i Statens Butikker til Priser, hele Befolkningen kan give — forudsat naturligvis at den socialistiske Ordning idethele er gennemførlig — og fra det Øjeblik, de er solgt, har Staten ingensomhelst Interesse i at beholde Ejendomsretten, da alle Lønningerne forudsættes at være rimelige og kun tilstrækkelige til at tilfredsstille et normalt, godt Forbrug.

Kommunismen, som den rettelig maa forstaas, ønsker allerede ikke, at Staten skal overtage Produktionsmidlerne, og endnu mindre at den tillige skulde overtage Forbrugsmidlerne. Efter Kommunismen kan Menneskene udmærket godt frembringe og tage Goderne selv, uden at behøve Staten som Mellemand, Uddeler og Omsvøbskontor.

under andre Former end under Enevælden i det 17 og 18 Aarhundrede. Der er imidlertid betydelig Uenighed om og Uklarhed over, i hvilket Omfang Statskontrollen bør gennemføres paa de forskellige Omraader af Erhvervslivet.

4. Den *liberale Økonomi eller Privatkapitalismen* er paa ét Punkt klar, nemlig i Paastanden om, at Erhvervsvirksomheden og Ejendomsretten udøves paa den for Samfundet mest tilfredsstillende og produktive Maade, naar de er paa private Hænder, og Staten ikke blander sig i de private Kræfters frie Udfoldelse. Der opstaar imidlertid, som vi skal se, en væsenlig Uklarhed i denne Retning, dels derved, at Forholdet mellem Staten og Erhvervslivet ikke er saa enkelt og ligetil, som Retningen antager, og dels derved, at der findes *andre Magter* i Samfundet end Staten, der ligesom denne kan gennemtvinge og faktisk har gennemtvunget meget kraftige Indskrænkninger i Erhvervsfriheden og Ejendomsretten.

Kommunismen og Socialismen har det tilfælles, at de i Modsætning til den privatkapitalistiske Ordning vil organisere Erhvervsvirksomheden og Ejendomsretten som en samfundsmæssig Fællesvirksomhed og samfundsmæssigt Fælleseje, uden Udbytte til Privatkapital; men Kommunismen og Privatkapitalismen har det tilfælles, i Modsætning til Socialismen, at de ikke ved Ordningen af Erhvervsvirksomheden i Samfundet venter sig synderligt af Staten.

II.

ERFARINGSGRUNDLAGET. DE GENERALISERENDE SLUTNINGER.

I det foregaaende er der med Forsæt kun givet en Fremstilling, ikke en Vurdering af de forskellige sociale Systemer, der er fremsat til Samfundets Forbedring; jeg har med det udviklede kun haft til Hensigt at gøre et Forsøg paa at bringe nogen Klarhed over de sociale Systemers egne Grundbegreber, som disse Systemer selv har

forsømt. En *Vurdering* af de forskellige Systemer vindes først, naar vi derefter gaar over til at undersøge, hvilket *Bevisgrundlag i Erfaringen* de hver især har.

1. Det er naturligt her at begynde med den liberale Økonomi eller Privatkapitalismen. Den er det første større og bevidste Forsøg paa at fremstille et sammenhængende System for det menneskelige Samfunds Erhvervsliv og Statsmagtens Forhold hertil, medens det ældre System, den liberale Økonomi stillede sig i Modsætning til og afløste, Merkantilismen, som bekendt, mere var en tildels ubevidst Tendens hos den ældre Enevældes Regeringer til stærk Statskontrol paa en Række vigtige praktiske Erhvervsomraader end en gennemtænkt og i Sammenhæng udformet Teori. Skabelsen af den nye Aandsretning, af den liberale Økonomi med dens nye Syn paa Erhvervslivet og Statens Forhold hertil, var som bekendt i Hovedsagen et Værk af en enkelt Mand, *Adam Smith*, selvom der var Forløbere nok forud for ham; og naar han fik bestemmende Indflydelse ikke blot paa de ledende Mænd i Stat og Erhverv under den engelske industrielle Revolution i Slutningen af det 18de og Begyndelsen af det 19de Aarhundrede og under den franske politiske Revolution, men paa Tænkere og Statsmænd i Størstedelen af det 19de Aarhundrede og satte sit Præg paa de europæiske Lovgivninger og paa Forfatningernes Grundbestemmelser om Erhvervslivet i denne Periode, skyldtes det, at han i sit Hovedværk om Folkenes Rigdom med dets omfattende Viden, Menneskekundskab og Rigdom af praktiske Erfaringer virkelig leverede *Beviset* for, at *det bestemte*, før hans Tid almindelig herskende Regeringsystem med dets indgribende Kontrol og talrige Indskrænkninger i de private Erhvervsfrihed, var forfejlet og snarest burde opgives. Han var en god Fører for Menneskeheden frem mod et nyt Erhvervsliv, hvor alle disse Indskrænkninger og Hæmninger af den Enkeltes Frihed ikke skulde herske. Han havde saaledes Ret i, at det den Gang almindelig herskende Lavsystem med dets Eneret paa Erhvervene, dets talrige, smaalige Indskrænkninger i Erhvervsfriheden, dets 7

Aars eller lignende urimelig høje Læretid m m, var uheldig og burde falde, at Arbejdslønnings eller Prisers Fastsættelse ved Lovgivningen var forældet (Wealth of Nations, 1776, navnlig 1 Bog 10 Kap 2 Del), at det merkantilistiske Regeringsystems mange Indskrænkninger i den frie Indførsel og Udførsel, være sig i Form af Indførsels- og Udførselsforbud, Told, Præmier o. l. med det Formaal at skabe en gunstig Handelstatus i Forhold til Udlandet, fastholde Pengene i Landet o l, var uholdbare (s V 4 Bog navnlig 1-3 Kap.), 5 og 8 Kap.), at Pengemarkedets Renteforhold ikke lod sig beherske af de daværende Lovgivningers Maksimalsatser for Rentefoden (1 Bog Kap. 9, 2 Bog Kap. 4 i Slutn) o s fr.

Det Grundlag af Erfaringer, hvorfra Adam Smith generaliserede, var i sig selv solidt nok; det var i Virkeligheden hans eget Hjemlands, Englands Erfaringer gennem Aarhundreder, som han summerede op og gjorde til en bevidst gennemtænkt Helhedsanskuelse. Gennem det 16, 17 og 18 Aarhundrede havde Englands Erhvervsliv lidt efter lidt frigjort sig fra Fortidens næringsretlige Ordning, fra Lavsvæsenet og adskillige andre Skranker; og, som jeg senere skal vise, var det det engelske Samfunds tidlig udviklede kommunale og statslige Selvstyre, gennem hvilket dette Samfund i Modsætning til Fastlandets Stater frigjorde sig for denne Middelalderens Retsordning, der stadig vedblev at gælde i disse Stater og var en væsentlig Hindring for deres Erhvervsliv. Under denne Erhvervsfrihed havde England udviklet nye, mægtige Organisationsformer for Haandværket (Hjemmeindustrien i Landdistrikterne), bemægtiget sig Verdenshandelen og gjort sig til Centrum i det mest vidtstrakte Kolonirige. Det var da ikke underligt, at Adam Smith, under Indtrykket af dette Samfunds Udvikling gennem en stigende Erhvervsfrihed i de foregaaende Aarhundreder, kom til det Resultat, at Frihed var den bedste Løsning for Erhvervslivet, og gennem sit Værk samlede alle de tidligere Bestræbelser i denne Retning og bidrog stærkt til Fjernelsen af de sidste Skranker for Friheden, der endnu var tilbage i det engelske Samfund, og ogsaa bidrog

stærkt til de gamle Næringsordningers Fald paa Fastlandet (se nærmere i 3 Del, Erhvervsretten).

Adam Smiths Fremstilling beskæftiger sig i Reglen nøgtern med de enkelte positive Regeringsindgreb i Erhvervslivets Frihed og paaviser Skridt for Skridt disse Indgrebs uheldige Virkninger; og han var for praktisk en Mand til uden videre at fordømme *alle* saadanne Indgreb uden Undtagelse. Han erkender selv, at enkelte Indgreb kan være nyttige; saaledes mener han, at Cromwell's Navigations-Akt, der i det væsentlige forbød fremmede Skibe at indføre andre Varer til England end deres Hjemlands Produkter og gav engelske Skibe Eneret til at indføre til England og dets Kolonier Varer fra fremmede Verdensdele, var en klog Foranstaltning, (navnlig begrundet i Hensynet til Landets Forsvar), ligesom han indrømmer, at Told eller Indførselsforbud kan være anbefalelsesværdig som midlertidig Gengældelseshandling overfor Lande, der ved Told eller forhindrer Indførslen fra andre Lande (anf V 4 Bog 2 Kap sidste Halvdel). Men i det hele og store gik det som en Understrøm igennem hele hans Værk, at Erhvervslivet i dets Helhed trives bedst i fuld Frihed; og der findes ogsaa meget kraftige almindelig holdte Udtalelser om Erhvervsfriheden som den bedste Ordning, om, at den Ejendom, ethvert Menneske har i sit Arbejde og som er Kilden til al anden Ejendom, er hellig og ukrænkelig (the most sacred and inviolable), og at det at hindre den Enkelte i at anvende sin Styrke og Dygtighed paa den Maade, han selv anser for den bedst egnede uden Skade for sin Nabo, er en aabenbar Krænkelser af denne hellige Ejendom; og i Anledning af nogle bestemte Lovgivningsindgreb i Fabrikanters og Købmænds Erhvervsfrihed siger han ganske i Almindelighed, at disse Love var »aabenbare Krænkelser af naturlig Frihed og derfor (udhævet her) uretfærdige« (1 Bog S 110 og 4 Bog 5 Kap S 30). Det var jo ogsaa forstaaeligt, at naar der for Adam Smith forelaa det mægtige Arbejde, der i første Række maatte gøres, med at paavise de bestaaende urimelige og forældede Indskrænkninger i Erhvervsfriheden, maatte

der blive mindre Kraft for ham til den Opgave at undersøge og kritisk prøve Slutningernes generelle Rækkevidde. Det var saaledes ikke uden Berettigelse, at han af sin Samtid og Eftertid blev opfattet som Talsmanden for den ubegrænsede Erhvervsfrihed; og denne blev hos hans Efterfølgere i den liberale Skole yderligere understreget og ophøjet til en evig Sandhed, en Naturlov for Erhvervslivet, for derfra at vandre over i de liberale Politikeres og Folketaleres Trosbekendelse, indprentet Befolkningen paa utallige Møder og i Pressen, og optaget i flere »frie Forfatningslove« i det 19 Aarhundrede (saaledes ogsaa i den danske Grundlovs § 81).

Til en saa mægtig generaliserende Slutning berettigede Adam Smiths eller den øvrige liberale Skoles Bevisførelse slet ikke. Nøgternt videnskabelig set var der kun skabt tilstrækkeligt Erfaringsgrundlag for, at de *bestemte Former* for Indskrænkninger i Erhvervslivets Frihed, som *den Gang*, i det 18 Aarhundrede var almindelig herskende, Lavsystemet og hvad dermed fulgte, de af Loven fastsatte Arbejdslønnings, Varepriser, Maksimalrentesatser o l, i alt Fald for de flestes Vedkommende var uheldige. Men intet berettigede til den Slutning, at fordi disse Indskrænkninger havde vist sig uhensigtsmæssige, var *alle* Indskrænkninger, eventuelle *nye* Indskrænkninger, i Fremtiden forkastelige. Samfundet skulde da ogsaa snart, allerede i det 19 Aarhundrede, gøre Erfaringer, der viste, at *nye Former* for Indskrænkninger i Erhvervslivets Frihed var nødvendige, og da Lovgivningsmagten ikke tog sig af denne Opgave, banede Indskrænkningerne sig Vej i det praktiske Erhvervsliv selv. Saaledes viste f Eks den liberale Skoles Erfaringsgrundlag med Hensyn til Lavene kun, at disse bestemte Former for Erhvervsorganisation maatte opgives. Ja, Erfaringsgrundlaget berettigede end ikke til den Slutning, at *Lavsorganisationerne* overhovedet er uheldige, *men* viste kun, at *den særlige Type af Lavsorganisationer*, som havde formet sig i *det 17 og 18 Aarhundrede*, var forældet og ude af Stand til at bære Byerhvervslivet. Nyere historiske Forskninger har godtgjort, at Lavsystemet i ældre Tid, i det 13, 14 og

tildels i det 15 Aarhundrede, Lavenes bedste Tid, har været en i det hele og store fortrinlig virkende Erhvervsforfatning. Det samme System, der i Middelalderen betegnede Byerhvervslivets Blomstring og Kultur, betegnede i det 18 og 19 Aarhundrede dets Forfald. Men ligesom Erfaringsgrundlaget ikke berettigede til nogen generaliserende Dom om Fortidens Erhvervsorganisationer, saaledes berettigede det heller ikke til nogen Dom om Fremtidens. Det er jo gaact helt anderledes i det moderne Erhvervsliiv end den liberale Økonomi havde tænkt sig. Samtidig med de gamle Erhvervsorganisationers, Lavenes Opløsning har der rejste sig nye Erhvervsorganisationer, Arbejdsgiverforeninger, Fagforeninger, Karteller og Truster, der i Løbet af det 19 og 20 Aarhundrede har skaffet sig en betydelig Magtstilling i det økonomiske Liv, som alle betyder meget væsentlige Indskrænkninger i den Enkeltes Erhvervsfrihed, og som i forskellige Retninger har overtaget Lavenes Opgaver, se nærmere i 3 Del. Endvidere kan nævnes, at vel forsvandt den gamle Lovgivning om Regulering af Arbejdsforholdene, og med Rette; men under den moderne Fabriksindustri's Gennembrud og Udvikling viste det sig snart nødvendigt for Lovgivningen paany at gribe regulerende ind, omend paa andre Omraader. En hel Række nye Retsregler, Fabrikslovgivningen, maatte baade i Arbejdernes og Almenhedens Interesse gribe ind og atter begrænse Erhvervsfriheden. Ligeledes er vel den gamle Lovgivning om Maksimalrentesatser efterhaanden i de fleste Lande blevet afskaffet; men i Stedet for er der opstaaet en ny Form for Lovgivning paa dette Omraade, den moderne Aagerlovgivning, der ikke er bundet til stive Rentesatser, men mere smidig kan ramme det Onde, som den gamle Maksimalrentelovgivning tilsigtede at ramme, idet nævnte nyere Retsregler beskytter den enkelte imod, at en anden udnytter hans Nød, økonomiske Afhængighed o l til at tiltvinge sig aabenbart urimelige Fordele, se saaledes den fælles nordiske Aftalelovs § 31, den tyske B G B § 138, den engelske Retspraksis mod undue influence, og Sovjetlovens § 33.

Men i Virkeligheden er, som jeg paaviste i 2 Bog (S 325 ff) allerede den borgerlige Privatrets almindelige, i enhver Kulturstat gældende Regler et omfattende System af Begrænsninger i Erhvervslevets Frihed. Der var her fra første Færd en væsenlig Uklarhed i den liberale Økonomi. Adam Smith og hans Tilhængere udtaler, at idet Staten skal trække sig tilbage fra Indgriben i Erhvervslevet, skal dens Opgaver indskrænkes til udadtil at værne Landet og indadtil at beskytte de enkelte Borgeres Liv og Ejendom gennem Retsordenen og Domstolene. I en anden Sammenhæng nævner Adam Smith imidlertid, at dersom Lovene i et Land ikke gennemtvinger den Retsregel, at Kontrakter skal holdes, vil det have højst uheldige Virkninger for det økonomiske Liv, navnlig for Renteforholdene; det vil saaledes stille Laantagere paa samme Fod som Fallenter eller Personer af tvivlsom Kredit; og Usikkerheden for at faa Pengene vil bevirke, at Kreditor maa skaffe sig de samme Aagerrenter, som ofte tages af Fallenter og lignende tvivlsomme Personer. Han nævner i denne Forbindelse de Barbarfolk, som trængte ind i det vestromerske Rige; hos disse Folk var Overholdelsen af Kontrakter noget, disse Folks Domstole ikke blandede sig i, og som derfor beroede paa de kontraherende Parters gode Vilje; dette Forhold forklarer, som han siger, maaske de overordenlig høje Rentesatser, der raadede i hine Tider (anf V 1 Bog 9 Kap S 85). Retshistorien viser ganske rigtigt, at hos de germanske Folk i den ældste Tid var der ingen Retsregel om Kontrakters forbindende Kraft, et Træk, vi forøvrig gennemgaaende møder i primitiv Ret; og dette i Forbindelse med de usikre Forhold idethele bevirkede bl a, at Erhvervslevet blev nødt til at beskytte sig gennem en særlig, ny Retsform, Panteretten, som senere fik den største Betydning for Samfundets hele Økonomi.

Men denne Retsregel er kun et enkelt Eksempel paa, hvilken mægtig Betydning den almindelige borgerlige Rets Indgriben har for Erhvervslevet. Nu staar den nævnte Udtalelse hos Adam Smith som en ret tilfældig Bemærkning i Forbigaaende; og

han har overhovedet ikke sat den i Forbindelse med sine Udviklinger andetsteds om den passive Holdning, Retsordenen bør indtage overfor Erhvervslivet, idet dens Opgave skal indskrænkes til at hævde Fred og Orden i Samfundet. Hos hele den liberale Økonomi savnes der en Gennemtænkning af dette Spørgsmaal; men dette er kun et af mange Beviser paa den Paastand, jeg vil søge at godtgøre i det følgende, at den rette Samfundsvidenskab kun naas ved et nøje Samarbejde mellem Jura og Socialøkonomi og andre med disse beslægtede Videnskaber. En Gennemtænkning af Forholdet mellem Erhvervslivet og den almindelige Privatret vil formentlig vise, at denne idethele er et omfattende System til Regulering af Erhvervslivet, at dette i den Form, hvori vi kender det i moderne Stater, i hele sin Opbygning er præget af dette System, og overhovedet ikke kunde tænkes uden dette. Naar derfor den liberale Økonomi og en ret almindelig udbredt Opfattelse efter den betragter Samfundets økonomiske Liv som et Slags Naturliv, saaledes at de økonomiske Love, man mener at kunne udfinde, nærmest maa opfattes som Naturlove, overses det, at selvom vi ribber det økonomiske Liv for alle de Indskrænkninger i dets Frihed, som den liberale Økonomi kæmpede imod, er selve dette Liv i dets »Naturtilstand«, om man saa maa sige, et Produkt ikke blot af denne Klodes Naturforhold men i sin Organismes inderste Væsen, i dets Aarer og Nerver, tillige et Produkt af *Retsordenen*, af et bagved og stilfærdig virkende, men overalt, i Omsætning og Kredit indgribende System af saakaldte privatretlige Regler, fæstnet i Lovgivning og ikke mindst i Retspraksis og Sædvane gennem Aartusenders sikre Vækst. Retsliv og økonomisk Liv kan ikke skilles ad; det er kun en slet videnskabelig Fagdeling, der har skilt dem.

Den liberale Økonomis overmodige og mægtige Generalisering fra visse Enkelttilfælde, fra visse bestemte uheldige Retsordninger i det 18 Aarhundredes Erhvervsliv, til en altomfattende Naturlov om Erhvervslivets ubegrænsede Frihed har saaledes vist sig ikke blot

ubevislig, men positiv urigtig. Denne Retning beroede i selve sit Udspring paa en Uklarhed, idet den mente at kunne gengive det økonomiske Liv en Naturtilstand af ubunden Frihed blot ved at befri det for nogle bestemte næringsretlige Ordninger, der herskede paa dens Tid, men ubevidst oversaa, at selv befriet for disse positive Ordninger er det økonomiske Livs Frihed i Forvejen bundet og indskrænket paa mangfoldige Maader af den almindelige Retsordens saakaldte Privatret. Men selv paa det snevre næringsretlige Omraade, som i Virkeligheden var den liberale Økonomis eneste Erfaringsomraade, har Udviklingen i det 19 og 20 Aarhundrede vist, at endog meget kraftige og omfattende Indskrænkninger i Erhvervslivets Frihed er nødvendige.

Herefter turde det være rigtigt i Undersøgelser, i offentlig Debat, paa Møder og i Pressen, at holde op med at beraabe sig, saaledes som det dog stadig sker fra visse Retningers Side, paa Erhvervsfrihedens Grundsætning, som en for alle Omraader og Tider gældende Lov. Denne Frihedsgrundsætning har ligesaa lidt noget med Videnskab at gøre, som en modsat Retning om Statskontrol som ledende Grundsætning paa alle Omraader har. En Henvi sning til Erhvervsfriheden eller anden Grundsætning er intet Argument, men kun Ord, der indfinder sig, hvor Begribelse mangler, eller for at anvende Digterens egne Ord: wo Begriffe fehlen, da stellt zur rechten Zeit ein Wort sich ein. Om en bestemt Lovgivnings- eller Regeringsforanstaltning strider mod Erhvervsfrihedens Grundsætning, er lige saa ligegyldigt, som at vedkommende Foranstaltning stemmer med en anden ubevislig social Teori om Statsmagtens Forhold til Erhvervs livet. Det eneste afgørende er, om den omspurgte Foranstaltning efter det foreliggende Erfaringsmateriale maa anses for praktisk og nyttig for Samfundet eller ej.

De frie Forfatningers, derunder den danske Grundlovs Bestemmelse om Erhvervsfriheden: »Alle Indskrænkninger i den frie og lige Adgang til Erhverv, som ikke er begrundede i det almene Vel, skal hæves ved Lov«, burde da i et Fremtidsamfunds Grundlov

hedde: »Indskrænkninger i Erhvervsfriheden eller Ordninger, der sikrer denne, indføres eller ophæves, eftersom de er begrundede i det almene Vel eller ej«. Men antagelig vil man i kommende Grundlove udelade alle saadanne intetsigende Bestemmelser.

2. For Adam Smith er *Selvinteressen* Drivkraften i det økonomiske Liv og Hovedkilden til Folkenes Velstand. Den Enkeltes Selvtænde faar Menneskene til at arbejde, til at opspare Driftskapital til nye og større Foretagender og til at udtænke en stadig mere hensigtsmæssig Arbejdsdeling og nye tekniske Opfindelser; Adam Smith paaviser som bekendt bl a, hvorledes Arbejdets Deling mangedobler Produktionen og Udbyttet. Hvis den Enkelte derfor blot faar Lov til at anvende sine Kræfter og Evner frit, vil den private Selvtænde ganske paa egen Haand finde den for Erhvervslivet heldigste Tilstand og skabe de største Værdier. Individet gavner saaledes efter Adam Smith Samfundet netop derved, at det forfølger sin egen Interesse.

Dette lyse Syn paa den private Selvtænde og dens Frembringelses- og Udviklingsmuligheder deler *Karl Marx* ikke. Han har lige det modsatte Syn paa Menneskelivet. De Drivkræfter, der for Adam Smith er Kilden til Samfundets Velstand og til den bedste Ordning i Erhvervslivet, er for Marx »Privatinteressens Furier«, (Karl Marx: *Das Kapital*, 2 Udg 1872, 1 Bd S 7). Det er efter hans Opfattelse den Enkeltes Selvtænde, der har faaet Fabrikanten og Godsejeren til den Udbytning af Arbejderbefolkningen, af Underklassen idethele, som i det 19 Aarhundrede bragte denne fortvivlede økonomiske Kaar, mange Steder Sultekaar, elendige Boligforhold, sundhedsfarlige Arbejdssteder, og som Følge deraf varig Svækkelse eller Undergravning af Helbred. Menneskelivet er imidlertid saa mangfoldigt og sammensat, at det berettiger baade Adam Smiths lyse og Marx' mørke Syn. Menneskelivet, saaledes som det virkelig er, synes at give dem begge baade Ret og Uret. Selvtænden er baade Menneskeslægtens Velsignelse og dens Svøbe. En mægtig Gruppe af Erfaringer viser os den første, og en anden mægtig

Gruppe af Erfaringer viser os den sidste. Men den samfundsviden- skabelige Forskning, der var og endnu stadig er i sin Begyndelse, tænker famlende og *stykkevis*, og opbygger paa den ene Gruppe Er- faringer én Teori til Samfundets Forbedring, og paa den anden Gruppe den stik modsatte. Det var det samme Samfund, hvori Adam Smith og Marx levede, og hvorfra de drog deres Erfaringer, nemlig det engelske. Men det engelske Samfund af 1776, hvori Adam Smiths Hovedværk blev til, og det engelske Samfund af 1867, under hvis Skygge Karl Marx' *Das Kapital* udformedes, saa vidt forskellige ud; de viser os hver sin selvstændige Gruppe af Erfaringer og lader os derigennem ane, hvilke grundforskellige Udviklingsmulig- heder der gemmes i det menneskelige Samfund. Det engelske Sam- fund i den største Del af det 18 Aarhundrede viser os et ungt, frit og rigt Erhvervsliv, der var blevet sig sin Kraft bevidst, som gen- nem de foregaaende Aarhundreder havde tilkæmpet sig større og større Erhvervsfrihed, under hvilken England allerede havde naaet en mægtig Produktion og erobret Verdenshandlen. Men dette Sam- fund stod endnu paa Adam Smiths Tid overvejende i Haandvær- kets Tegn; dette Haandværk havde ganske vist antaget nye For- mer, der betød en større Masseproduktion, og som havde under- gravet Lavsordningen; men under det nye System, Hjemmesyste- met, foregik Haandværket, navnlig Klædetilvirkningen, dog endnu paa denne Tid stadig i meget stor Stil i Landdistrikterne, og ud- øvedes gennem en Mængde Smaamestre. Vel var disse i forskellige Retninger økonomisk afhængige af Storhandlen, af de kapital- stærke Klædckøbmænd; men selve Haandværket udøvedes altsaa under ret selvstændige og forholdsvis sunde Former. En Del betyd- ningsfulde Opfindelser var særlig indenfor Klædeproduktionen alle- rede gjort, da Adam Smiths Værk udkom. Men de praktisk set mest afgørende Opfindelser paa Spinde- og Vævemaskinernes Om- raade sker som bekendt først i Slutningen af 70erne og i 80erne; og den nye Drivkraft, Dampmaskinen opfandt — i dens praktisk særlig anvendelige Form — 1784. Men da denne Maskine kort Tid

derefter blev indført i Klædeindustrien, jævnsides med de andre gennemgribende Opfindelser, og den snart fik Anvendelse ogsaa i andre Industrier, saa sker da i Slutningen af det 18 og i Begyndelsen af det 19 Aarhundrede Maskinindustriens Gennembrud med en saadan Pludselighed og Hast, at man med Rette har kaldt dette Gennembrud for den industrielle Revolution. Hjemmesystemet fortrængtes af Fabriksystemet. De sociale Virkninger af den industrielle Revolution aabenbarede sig allerede i deres fulde Udstrækning i Løbet af det 19 Aarhundredes første Halvdel. Der skabtes herved under Erhvervsfriheden efterhaanden et nyt Samfund, et Samfund, hvis Ansigt viste Træk, som Adam Smith og denne Friheds Forkæmper i det 18 Aarhundrede ikke havde drømt om.

Det er Udviklingen i dette Samfund, nærmere bestemt det engelske Samfund i det 19 Aarhundredes første Halvdel, der ganske særlig er de Erfaringer, der ligger til Grund for Karl Marx's Anskuelser. Det værdifulde i Marx' Arbejde ligger ikke i det positive: hans Forudsigelser om Fremtidens økonomiske Udvikling, der ikke er gaaet i Opfyldelse, eller hans Anvisninger paa en ideel Fremtidstat, der er ubestemte og uklare, men derimod i det negative: hans skarpe og indtrængende Kritik af det her nævnte bestemte Samfund. Han paaviste, hvorledes den frie privatkapitalistiske Ordning med Kræfternes hensynsløse, ubundne Kappelstrid havde medført de Stærkeres Undertrykkelse af de Svagere, en Koncentration af Bedrifterne til større og større Foretagender, en tilsvarende Ødelæggelse af mangfoldige Smaabedrifter i det tidligere Samfund, og en Ophobning af Kapital og Godser i Hænderne paa en faatallig Overklasse, der kun tænkte paa at forøge deres Rigdomme; og denne mægtige Kapitalopsamling var blevet mulig gennem en systematisk Udbytning af Arbejderbefolkningen, der maatte arbejde under elendige Livsvilkaar og sundhedsfarlige Arbejds- og Boligforhold.

Man kan vanskelig tænke sig et Samfund, der mere fuldkomment syntes at give Marx Ret i hans Teorier om den privatkapita-

listiske Udvikling, om den stigende Bedriftskoncentration og Kapitalopsamling paa faa Hænder, og den dermed følgende Elendighed for Arbejderklassen, end netop det engelske Samfund i Perioden 1800-1860. Og det var ikke blot Udviklingen i Byerne indenfor Haandværket og Industrien, men ogsaa den økonomiske og sociale Udvikling indenfor Landbruget i det samme England, der syntes at bekræfte hans Opfattelse.

Det Billede, Marx tegner af den storindustrielle Udvikling i Englands Byer i denne Periode, er i det hele og store næppe for mørkt. Han kan overalt støtte sine Skildringer paa offentlige Indberetninger til Statsmyndigheder, fra Læger og Embedsmænd. Hjemmehaandværket afløstes i denne Periode mere og mere af Fabriksindustrien, der efterhaanden koncentreredes i store Industribyer. Den tidligere Tids mange Haandbomuldsvævere fortrængtes saaledes af Maskinerne; og Følgen blev en almindelig Nødstilstand blandt denne Befolkning. I Fabrikkerne arbejdedes mange Steder 14-16 Timer i Døgnet, ofte i usunde Fabrikslokaler. Den uindskrænkede Erhvervsfrihed medførte dernæst, at Fabriksindustrien under dennes første Periode i den haarde, fri Kappelstrid om de mindste Produktionsomkostninger, om de billigste Varepriser, hensynsløst udnyttede Kvinders og Børns Arbejde. Betegnende er det, at endnu i 1833 tillod en Fabriklov i England i visse Fabriksgrene at anvende 13 Aars Børn i over 11 Timer i Døgnet (69 Timer om Ugen); og denne Lov betegnede endda et stort Fremskridt fra den tidligere Retstilstand. Hertil kom slette og usunde Boligforhold i Fabriksbyerne. Store Dele af Arbejderbefolkningen, ogsaa dens Kvinder og Børn, svækkedes fysisk ved det langvarige og ensidige Arbejde og ved Underernæring; og mange Steder opstod der i de overfyldte Arbejderkvarterer som Følge af utilstrækkelig Ernæring og de usunde Boligforhold stor Sygelighed, undertiden Epidemier. Antallet af Mennesker paa Fattigvæsenet var i 1855 c 850.000 og i 1865 c 970.000 (Marx: Das Kapital 1 Bd S 224 ff, 384-453, 506-690).

Men ogsaa indenfor det engelske Landbrug var der efterhaan-

den foregaaet en stærk kapitalistisk Udvikling, der syntes at give Marx's Opfattelse Ret, idet de mange smaa selvstændige Brug, der oprindelig bestod i de fleste Dele af England, forsvandt og opslugtes af Storgodsbesiddelse. I Middelalderen og endnu i det 15 Aarhundrede bestod den overvejende Del af Landbefolkningen i England af frie Selvejerbønder. Selv Lønarbejderne paa de større Godser var ofte tillige smaa selvstændige Brugere, Husmænd, der fik anvist en Jordlod paa Hovedgaardens Jord, saa at de havde en vis Del af Arbejdstiden til deres egen Raadighed. Samtidig havde Selvejerbønderne og Husmændene en Benyttelsesret af fælles Græsgange og Overdrev (commons), hvor deres Kvæg kunde græsse og hvorfra de kunde hente Træ, Tørv o.l. Men allerede i Slutningen af det 15 Aarhundrede og endnu stærkere i det 16 Aarhundrede begyndte Godsejere dels at inddrage under Hovedgaardens Drift mange mindre Brug fra Husmænd eller Smaabønder, der paa den ene eller den anden Maade var afhængige af dem, og dels i vidt Omfang at inddrage de oprindelig fælles Græsgange og Overdrev under deres Godser gennem Indhegninger (enclosures), idet de hævdede, at denne Fællesjord var deres private Ejendom. Denne Bevægelse for Stordrift i Landbruget skyldtes navnlig, at medens Driftsudgifterne i den mindre Godsbedrift, navnlig til Folkehold, var for store, gjorde samtidig gunstige Priser paa Uld en Drift med store Arealer af Græsgange til Faareavl, hvortil kun krævedes faa Folk, meget rentabel. Allerede i en Udtalelse fra det 15 Aarhundredes Slutning siges det, at »hvor der i forrige Tider i en Landsby fandtes 200 Mennesker levende af hæderligt Arbejde, finder man nu to eller tre Faarehyrder, og Resten er henvist til Ledigang«. Hele denne Bevægelse mod Stordrift gik dog kun gradvis; og i de følgende Aarhundreder var der betydelige Stansninger i Udviklingen; endnu i det 17 Aarhundrede var der paa store Omraader af England en betydelig Klasse af frie Selvejerbønder (the Yeomanry). Men i det 18 Aarhundrede tager Indhegningerne og idethele Inddragningen under Storgodserne atter Fart. Her har sik-

kert ikke en enkelt, men flere forskellige Aarsager virket i samme Retning og fremmet Bevægelsen mod Stordrift, Aarsager, som Marx forøvrigt ikke har belyst. Baade Kornavl og Kvægavl egnede sig godt for Stordrift; hertil og til idethele at drive Landbruget efter de bedste Metoder, krævedes baade en Kapital og et videre Syn, end de smaa Selvejrbønder besad. Skildringer fra den Tid fremhæver, at Driftsmetoderne hos Bønderne i de endnu bestaaende gamle Landsbyer var ganske forældede, at der idethele blandt Bønderne manglede Oplysning, Sans for tekniske Fremskridt og Kapital, at den eneste rentable Form for Landbrug var Stordrift, hvorfor enhver Hindring herfor, først og fremmest Landsbysamfundet burde afskaffes. Der var iøvrig Kapital nok netop hos de initiativrige nye Mænd i det 18 Aarhundredes engelske Handelsliv foruden hos de store Godsejere; men man ønskede kun at anbringe denne Kapital i Landbruget under de mest rentable, teknisk bedste Former, altsaa i Storgodsbedrifter, ikke i Bondebrug. Selvejrbønderne kunde da idethele ikke staa sig i denne ulige Kamp. Paa store Dele af Bondebefolkningen virkede Klædehaandværket under Hjemmesystemets Vilkaar sikkert ogsaa dragende. Landbruget kunde formentlig ofte ikke byde de Lønninger, som dette Haandværk i denne Periode bød. Mangel paa Arbejdskraft har derfor mulig ogsaa været en medvirkende Aarsag til Stordriftens Udbredelse. I Indhegningsbevægelsen benyttede Godsejerne sig af den Magt, de havde i Parlamentet den Gang, til gennem talrige Indhegningslove (bills for enclosures of commons) endelig at udelukke Befolkningen fra de endnu tilbageværende Almindinger og inddrage dem under deres Stordrift. Endnu i Begyndelsen af det 19 Aarhundrede var der dog en Del Selvejrbøndergaarde tilbage; men med de daarlige økonomiske Kaar for Landbruget, der indtraadte efter Napoleonskrigene, navnlig lave Kornpriser, gik de sidste Rester af disse mindre Bedrifter til Grunde. Men hvilke og hvor mange Grunde der nu har været til hele denne Udvikling, blev Resultatet overalt det samme: henimod det 19 Aarhundredes Midte var Stør-

stedelen af Englands Jord under Stordrift og i Hænderne paa en faatallig Godsejerklasse; og der var sket en stærk Indvandring af Bondebefolkningen til Byerne, hvor den i det lange Løb bidrog til at forøge Proletariatet.

I Landbruget som i Industrien møder vi saaledes i det engelske Samfund den samme udpræget kapitalistiske Udvikling, en stadig stærkere Koncentration af Erhvervene i Storbedrifter med Fortrængning af de mange mindre selvstændige Erhvervende, Haandværkere og Bønder, og Kapitalens Ophobning paa faa Hænder (jfr Marx' anf V, navnlig 1 Bd S 233 ff, 384 ff, 506 ff, 745-80, 3 Bd 1 Del S 232 ff, 322 ff, 2 Del S 315 ff). Stordrift behøver nu ganske vist ikke altid tillige at betyde Samling af Kapitalen paa forholdsvis faa Hænder. Men i det engelske Samfund viste Indtægtstatistikken paa Marx' Tid tydelig, at der jævnsides med Stordriftens Udvikling havde fundet en mægtig Kapitalophobning Sted hos en forholdsvis faatallig Overklasse af Industriherrer og Godsejere. Mod-sætningen mellem Rig og Fattig var blevet dybere end nogensinde før. Efter en Statistik fra 1864, der dog væsenlig angik Byerhvervene, anslog Marx de skattepligtige Indtægter i Storbritannien for nævnte Aar til c 96 Millioner Pund Sterling. Af de beskattede — ialt c 300.000 Personer af en Befolkning paa 24 Millioner — havde alene 23.000 Personer en samlet Indtægt af 57 Millioner £; altsaa kun c 8 pr c af de skattepligtige havde næsten $\frac{3}{5}$, eller 60 pr c af hele Samfundets skattepligtige Indkomst; og den øverste Del af de velhavende, 3600 Personer havde en aarlig Indtægt af 36 Millioner £ dvs at kun 1,2 pr c af samtlige disse skattepligtige Personer havde over 37 pr c af den samlede skattepligtige Indtægt (jfr Marx anf V, 1 Bd S 676-77).

Marx' historiske Skildringer af den kapitalistiske Udvikling har senere historisk Forskning rettet i forskellige Enkeltheder. Det gælder navnlig Bevægelsen mod Stordrift i det engelske Landbrug; det har her, som før nævnt, ikke interesseret ham at udrede de forskellige almene økonomiske Aarsager til denne Bevægelse, men

derimod at skildre de hensynsløse, tildels voldelige Midler, Godejerne benyttede under Kampen om Jorden, hvad der jo ogsaa, agitatorisk set, var mere virkningsfuldt (anf V, 1 Bd S 745 ff). Men paa et Hovedpunkt maa man sikkert give Marx Ret. Det maa formentlig erkendes, at Marx' Karakteristik og kritiske Behandling af det engelske kapitalistiske Samfund paa hans Tid, taget i det hele og store, er rigtig. Hovedindtrykket af dette Samfund er blivende.

Derimod er de mægtige generaliserende Slutninger, Marx drog ud fra dette Erfaringsgrundlag, ikke blot ubevislige, men positivt urigtige. Fordi dette bestemte Samfund, det engelske Samfund i Perioden 1800 til 1860, med Forberedelse paa mange Omraader i de foregaaende Aarhundreder, havde formet sig saa udpræget kapitalistisk som omtalt, var det uberettiget heraf at slutte, at i *alle* Samfund, der hvilede paa en privatkapitalistisk Ordning, maatte den økonomiske Udvikling nødvendigvis forme sig paa samme Maade, at ogsaa i alle andre borgerlige Samfunds Industri og Landbrug vilde vi møde de samme Træk: Koncentrationen af Bedrifterne i faa Storbedrifter, de mange tidligere selvstændige Smaaerhvervs Undergang, Ophobningen af Kapitalen paa faa Hænder; og det var uvidenskabeligt at ophøje disse Bevægelser og deres Forløb, iagttaget væsenlig i dette Samfund, til en Naturlov, som alle privatkapitalistiske Samfund maatte følge, indtil Samlingen af alt Erhvervsliv i enkelte Storbedrifter og Kapitalens Ophobning paa faa Hænder tilsidst gjorde Samfundsmagtens, Statens Overtagelse af alt Erhverv og al Kapital naturnødvendig.

England var i den omtalte Periode forud for alle andre Lande i Verden i industriel Udvikling. I dette Samfund var der i Løbet af nogle faa Aar indenfor de vigtigste Erhverv gjort en Række dybtindgribende tekniske Opfindelser. Og disse Opfindelser blev gjort i et Samfund, som i Forvejen, gennem de foregaaende Aarhundreder, i Kraft af sin Beliggenhed og Dygtighed havde erobret Verdenshandlen og de rigeste Kolonier, som allerede derigennem havde skabt mægtige Kapitaler, som straks kunde mobiliseres til

at udnytte de nye Opfindelser i største Stil, og som allerede i Landbruget gennem det 18 Aarhundrede havde udnyttet Stordrift efter de den Gang nyeste Metoder, — og foruden Kapitalen besad dette Land i rigt Maal det Materiale, Kullene, som den ny opfundne Drivkraft særlig krævede —; og endelig havde det samme Samfund gennem de foregaaende Aarhundreder efterhaanden fjernet den gamle Næringsretsordning i Byerne og en væsenlig Del af Retsordningen paa Landet uden at stille nogen ny i Stedet, og dermed fjernet alle Skranker for de kapitalstærkes og de initiativstærkes hensynsløse Erhvervsdrift. At der i det økonomiske Liv i et saadant Samfund, under netop disse Vilkaar maatte opstaa de mest ondartede Former for en storkapitalistisk Udvikling, er meget forstaaeligt. Men fra denne Udvikling at drage almene Slutninger til Udviklingen allevegne, til andre Lande, der ikke besad saadanne enestaaende, paa én Gang baade heldige og uheldige Tilstande, — begge lige dybtgaaende — som England, og herpaa at opbygge en hel Samfundsteori, var ikke saglig forsvarligt; og denne Fejltagelse blev skæbnesvanger, idet den nye Samfundsteori, der lovede Underklassen en naturnødvendig kommende, lykkelig Samfundsomvæltning blev fremsat under Opbydelsen af et større videnskabeligt Apparat, der virkede overvældende paa Samtiden og under Samfundsvidenskabens ufuldkomne Tilstand var egnet til, navnlig hos Agitatorerne og gennem dem hos den brede Befolkning, at indgyde en særlig Tillid, som der i Virkeligheden nærmere beset ikke var tilstrækkelig videnskabelig Valuta for.

I det følgende undersøges Marx' Opfattelse i de to Hovederhverv, altsaa dels i Landbruget og dels i Industrien.

a. Landbruget.

Den marxistiske Generaliserings Uholdbarhed bliver indlysende, blot vi gaar over til et andet Samfund, der ogsaa har en borgerlig, privatkapitalistisk Samfundsorden, men som ikke har haft saadanne

enestaaende heldige og uheldige Betingelser som de nævnte. Marx behøvede blot at have udstrakt sin Undersøgelse til et Samfund paa den anden Side af Nordsøen, f. Eks. til det danske eller norske; og han vilde have fundet en Udvikling, som paa væsenlige Omraader af Erhvervslivet betegner en fundamental Modsætning til den Udvikling, det engelske Folk har gennemgaaet. Særlig ejendommelig er Modsætningen til det danske Samfund, hvor Størstedelen af Jorden i det 18 Aarhundrede ligesom i England var i Storgodsbesiddelse, men hvor Udviklingen siden Slutningen af det 18 Aarhundrede har været en fortsat Opløsning af denne Besiddelse til Fordel for de mindre selvstændige Brug.

I det 18 Aarhundredes danske Landbrug var den selvstændige Bondebedrift vel ligesaa lidt som i England helt forsvundet; der var stadig en ikke ringe Del Bøndergaarde i Selveje. Langt den største Del af Bondebefolkningen var imidlertid ikke Selvejerbønder, men Fæstere, der levede i den stærkeste økonomiske og personlige Afhængighed af Godsejerne. Før 1788 var omtrent $\frac{3}{4}$ af Bønderne og en tilsvarende Del af Bondejorden i Fæste. Men i Slutningen af det 18 og i det 19 Aarhundrede sker der en fuldstændig Forandring i disse sociale Forhold. Dette Storgodssystem med betydelige Hovedgaarde som Centrer i en mægtig Fæstegodsbesiddelse, hvor Bønderne maatte arbejde for og svare Afgifter til Godsejerne, opløses i Løbet af nævnte Periode mere og mere og afløses af en Mængde selvstændige Brug; Fæstebønderne bliver i stadig stigende Tal Selvejerbønder, økonomisk uafhængige af Godsejerne. Medens som nævnt i 1788 $\frac{3}{4}$ af Bønderne og Jorden var undergivet Fæsteforholdet, var allerede 30 Aar efter i 1818 kun $\frac{1}{3}$ af Bønderne og $\frac{2}{3}$ af Bondejorden i Fæste. I 1835 havde Forholdet yderligere forandret sig i samme Retning: der fandtes da c. 42.000 selvstændige Bondebedrifter med c. 177.000 Tdr Hartkorn, og kun c. 25.000 Fæstegaarde med c. 137.000 Tdr Hartkorn. Og i 1885 var der idethele kun c. 5500 Fæstegaarde tilbage med 26.000 Tdr Hartkorn, hvorimod der af Selvejergaarde var omtrent 70.000 med 300.000 Tdr

Hartkorn. Og medens i England Landdistrikterne affolkedes med en stigende Storgodsbesiddelse, ser vi i Danmark Landbefolkningen vokse samtidig med Storgodssystemets Opløsning. Den jordbrugende Befolkning i Danmark udgjorde efter Folketællingen i 1787 c 539.000; men allerede i 1801 var Landbefolkningen vokset til 686.000 Personer, altsaa en Tilvækst i Løbet af 14 Aar paa ikke mindre end 147.000 Personer. Selvom der vistnok, paa Grund af hin Tids noget mangelfulde Statistik, i sidstnævnte Befolkningstal maa forbeholdes en vis Margin for Fejlregning, er Bevægelsen i Hovedtræk dog umiskendelig.

Siden 80erne af forrige Aarhundrede og til nu er de selvstændige, mindre og større Bondebedrifter taget yderligere stærkt til, paa Storgodsernes Bekostning. I Nutiden findes der saaledes i Danmark, naar vi deler Landbrugsejendommene i 4 Grupper, af Husmandsbedrifter i vid Forstand (Ejendomme paa indtil 1 Tdr Hartkorn) c 111.300, af mindre Bøndergaarde (fra 1 til 4 Tdr Hartkorn) c 62.600, af større Bøndergaarde o1 (fra 4 til 12 Tdr Hartkorn) c 25.500, og af Storgodsbesiddelser, Herregaarde (paa 12 Tdr Hartkorn og derover) kun 2200, Hovedstammen i Landbrugsbesiddelserne i Danmark er de mindre og større Bøndergaarde, med et samlet Antal af 88.000 og repræsenterende c $\frac{2}{3}$ af samtlige vore Landejendommers Værdi og Hartkorn, medens Storgodserne i det hele spiller en ringe Rolle.

Det er altsaa ingenlunde naturnødvendigt, at et borgerligt Samfund, der anerkender den private Ejendomsret, maa udvikle sig i storkapitalistisk Retning, til Undertrykkelse og Forarmelse af dets brede Befolkning. Det borgerlige Samfund og dets Grundpille, Ejendomsretten rummer aabenbart i sig Udviklingsmuligheder, Spirer baade til godt og ondt. Vi ser ét borgerligt Samfund i en Periode udvikle Stordrifter paa alle Erhvervslivets Omraader, en mægtig Ophobning af Godser og Formuer paa faa Hænder og en tilsvarende stærk Forarmelse blandt den brede Befolkning. Et andet borgerligt Samfund ser vi i samme Periode mere og mere opløse

Stordriften og i Stedet for skabe en stærkt voksende Befolkning, virkende i mange Tusinder af mindre selvstændige Bedrifter.

Hvori ligger nu den inderste Aarsag til denne fundamentalt forskellige Udvikling i Samfund, der i deres Udgangspunkt bygger paa væsenlig samme Grundlag? Aarsagen ligger, saa vidt jeg formaar at se, og som jeg senere skal søge at vise, meget væsenlig i en forskellig *Retsorden* indenfor den private Ejendomsret. Her er et Hovedpunkt, hvor Adam Smith og hele den liberale Økonomi og Karl Marx og Socialismen, hvor forskellige de end er, er af fuldstændig samme Anskuelse. Deres Grundopfattelse af det økonomiske Liv er, at dette er et Slags Naturliv, der følger sine egne

Medens der, som ovenfor fremhævet, er en Overensstemmelse mellem Adam Smith og Marx, mellem Liberalismen og Socialismen derved, at de begge betragter det økonomiske Liv som et Naturliv, som alene beherskes af selvisk-økonomiske Faktorer, og hvis Udvikling derfor er bundet af bestemte naturvidenskabelige Love, der uanset Forsøg paa Indgriben udefra, gennem Lovgivning o l, maa føre til bestemte Tilstande, er der en vis Modsætning mellem dem ved den nærmere Gennemførelse af deres materielle, naturbestemte Syn, en Modsætning, som maaske bedst kan udtrykkes saaledes, at medens den liberale Økonomi betragter Naturlovene for det økonomiske Liv som evige, uforanderlige ligesom *Fysikkens* og *Kemiens*, som gældende ikke blot for alle Folk, men for alle Tider, betragter Marx og Socialismen efter ham det økonomiske Liv under *Biologiens* Synspunkt, altsaa som undergivet, ligesom Planternes og Dyrenes Liv, en bestemt biologisk Udviklingsgang, der nødvendig maa forløbe paa en bestemt Maade, nemlig, som anført, fra mange, smaa selvstændige Bedriftsceller til en stadig stigende Koncentration af Bedrifter og Samling af Kapital paa færre og færre Hænder, indtil det hele overgaar til en stor Bedrift- og Kapitalcelle, Staten, ganske paa samme Maade som en bestemt Plante- og Dyreart under sin Udvikling til andre Former gennemløber en bestemt Udviklingsgang; og Menneskesamfundets Omdannelse er altsaa i egenligste Forstand *naturhistorisk*. Den kapitalistiske Udvikling er derfor som enhver biologisk netop ikke evig, for *alle Tider gældende*, men derimod en Udvikling, som *alle Folk, Menneskesamfund* efter bestemte Love nødvendig én Gang for alle maa gennemgaa, et Stadium, der senere naturnødvendig afløses af det næste, det socialistiske Stadium i Udviklingen. Denne nærmere Formulering af Marx' naturvidenskabelige Opfattelse af det økonomiske Liv har han selv udtrykkelig godkendt som den korrekte, se saaledes bl a

Love, og maa følge dem lige saa naturnødvendig som Fænomenerne i den store, os omgivende Natur. Man kan forsøge ved Love og Retsregler idethele at binde Erhvervslivets Frihed, saaledes som Lavsystemets Retsregler og de gamle Retsordninger i Landboforholdene forsøgte; det økonomiske Liv baner sig paa Trods af alle Lavs- og andre Retsregler sin egen Vej, efter sine egne, naturbestemte Love. Heri er Marx og Socialismen enig med Liberalismen; men medens denne mener, at det frie ubundne Naturliv i Samfundsøkonomien i Længden vil frembringe de for Samfundet gunstigste Virkninger, mener Marx og Socialismen efter ham, at dette Naturliv nødvendig maa ende med de Stærkes Sejr over de sva-

Das Kapital 1 Bd S 819-21, se ogsaa 3 Bd 2 Del S 353. Fælles for Marx og den liberale Økonomi er derimod, som fremhævet, ikke blot det almene naturbestemte Syn paa Samfundets Erhvervsliv, men tillige den rent materielle Opfattelse, hvorefter alle Fænomener i dette Erhvervsliv og dets hele Udvikling bestemmes af økonomisk-selvise Faktorer i videste Forstand. Man maa ikke her lade sig forvirre af, at Marx enkelte Steder i sin Sprogbrug anvender Udtrykket »rent økonomiske« Faktorer, i Modsætning til andre Faktorer, se saaledes anf V, 1 Bd S 752. Ti ved de andre Faktorer tænker han ogsaa paa de materielle, nemlig paa de økonomiske Magtfaktorer, Magt- og Voldshandlinger, som han jo har et særlig agitatorisk Blik for, medens han ved de saakaldte rent økonomiske Faktorer tænker paa saadanne i Formen mere fredelig virkende Drivkræfter, som f Eks de Interesser i større Rentabilitet gennem forbedret Teknik o l, der fører til Bedriftskoncentration. Men hvad enten den Stærkere i den naturbestemte Kamp for Tilværelsen benytter sig af udadtil mere voldsomme eller mere fredelig virkende Former, er de Udviklingen drivende Faktorer jo alle af økonomisk-selvise Art.

Hvor Marx omtaler *Lovgivningens* Indgriben, og denne har forsøgt at støtte den kapitalistiske Udvikling, som de engelske Inclosure-bills o l, omtaler han dem som ligegyldige parlamentariske, i og for sig unødvendige Former for Rov og Voldshandlinger, der ellers alligevel fuldbyrder sig uden »legal Vidtløftighed«; og naar han omvendt omtaler Love, der forsøgte at stanse den kapitalistiske Udvikling, som visse engelske Love i det 15 og 16 Aarhundrede, der søgte at beskytte de mindre, selvstændige Bondebrug, fremhæver han deres Indgriben som ganske frugtesløs, jfr anf St S 748, 752, 753-54; han har altsaa idethele ganske samme Opfattelse af Retsordenens Forsøg paa Indgriben i det økonomiske Naturliv som den liberale Økonomi.

gere, med Stordriftens og Storkapitalens Ødelæggelse af de mange smaa Erhvervsdrivende og disses Undertrykkelse som Lønslaver i Storindustriens og Storgodsbesiddelsens Bedrifter, — en stærk Retning indenfor hin Tids Naturvidenskab, Darwins Udviklingslære, med dens Syn paa Plante- og Dyrer-Arternes Kamp i Naturen, kunde jo forøvrig synes indirekte at give den marxistiske økonomiske Naturopfattelse et vist Medhold. Efter Adam Smith medfører det ubundne Naturliv i Samfundets Erhverv straks en for Menneskene tilfredsstillende Tilstand; efter Marx vil dette Naturliv ogsaa tilsidst føre ind i en lykkelig Mennesketilværelse; men vi skal først igennem en haard og menneskeødelæggende Kamp, en Overgang i Udviklingen, hvor Menneskeliv i Tusendvis maa forarmes og gaa til Grunde, men som ender med en Naturkatastrofe, hvorefter den lykkelige Samfundstilstand indtræder saa at sige af sig selv. Fælles for den privatkapitalistiske Liberalisme og Socialismen er altsaa inderst inde en Overseen og en Fornægtelse af *Retsordenen* som medbestemmende Faktor i Samfundets økonomiske Liv. Dette Grundtræk hænger sammen med, at Adam Smith og Marx kun regner med *økonomiske, selviske* Faktorer. Men de oversaa, at der ved Siden af de selviske, materielle Faktorer medvirker en Række andre af en helt anden Art; og først iblandt disse medbestemmende Faktorer er Samfundets Retsorden, der, som jeg ovenfor fremhævede, allerede gennem sine mest stilfærdige, usynlige Regler virker gennem alle Nerver og Fibrer af det økonomiske Liv og bestemmer det menneskelige Samfunds Struktur, dets Anatomi og Fysiologi, dets Organer og deres Liv og indbyrdes Samvirken. Man kan ogsaa efter min Opfattelse meget vel til kort Orientering bruge det Billede om Samfundet, der er hentet fra Naturvidenskaben, at Samfundet er en Organisme; men det er ikke en økonomisk Organisme, ovenpaa hvilken der undertiden kunstig, men ret ørkesløst er forsøgt at bygge et Net af Retsregler; nej, Samfundet er fra selve dets Fødsel i Tidernes Morgen og gennem hele dets senere Liv en *økonomisk-retslig* Organisme, hvis inderste

Væsen er præget ikke blot af de Menneskene omgivende Naturforhold, disses Overflod eller Begrænsning, og deres andre faktiske Egenskaber, af Menneskets Kamp for denne Naturs materielle, økonomiske Goder, men tillige og ikke mindst af den menneskelige Retsorden og dermed beslægtede Faktorer. Disse Faktorer er af ikke-materiel, af *sjælelig* Art. Men i de forskellige Samfund, vi kender, kan de økonomiske og de sjælelige Faktorer virke indbyrdes højst forskellig. Selvom begge Arter af Faktorer altid er tilstede og virker i ethvert Samfund, kan snart den ene, snart den andet virke stærkest. Overfor det engelske Samfund i Slutningen af det 18 og den første Halvdel af det 19 Aarhundrede, der viser et Samfund i overvældende Rigdom, et Verdensrige, et Centrum for Verdenshandel, med den stærkeste industrielle Produktion, vor Klode endnu havde set, men samtidig et Samfund, hvis Retsregler tillod den mest hensynsløse Undertrykkelse og Forarmelse af den jævne Arbejderbefolkning, fristes man til at bruge med en Om-skrivning et gammelt, klogt Ord: hvad gavnede det et Samfund, om det vandt den ganske Verden og tog Skade paa sin Sjæl. Et Samfunds Sjæl er dets Retsorden.

Det danske Samfund er ikke det eneste Eksempel paa den marxistiske Generaliserings Uholdbarhed paa et Hovederhvervs Omraade. Vi behøver her end ikke at holde os særlig til de smaa Samfund eller til Samfund, der er forholdsvis daarlig udrustet fra Naturens Haand. Undersøger vi Bedrifternes Størrelse i Landbruget i et stort Land som f Eks Tyskland eller i et Land, der baade er stort og udrustet med den mest frugtbare Jord som Frankrig, vil vi ogsaa der finde, at det nuværende Samfund og den private Ejendomsret paa ingen Maade er ensbetydende med en saa uretfærdig Storgodsbesiddelse som den engelske. Vel har Tyskland og Frankrig langt mere Storgodsbesiddelse end Danmark, men ved Siden heraf har ogsaa disse Lande en mægtig Bestand af Husmandsbrug og mindre og mellemstore Bondebrug, der i Virkeligheden er

*1. Oversigt over Landbrugsejendommenes Fordeling
i Tyskland. 1925.*

Ejendommens Størrelse efter landbrugsmæssigt drevet Areal	Antal Bedrifter	Det samlede landbrugsmæssig drevne Areal af Ejendommene indenfor samme Gruppe	Vedkommende Ejendomsgruppes procentvise Andel i Landets samlede Landbrugsareal
— 2 Hektarer	3.046.000	1.600.000 Hektarer	6 pr c.
2—20 —	1.851.000	12.100.000 —	47 —
20—50 —	174.000	5.000.000 —	20 —
50— —	44.000	6.900.000 —	27 —

*2. Oversigt over Landbrugsejendommenes Fordeling
i Frankrig. 1892.*

Ejendommens Størrelse efter samlet Areal	Antal Bedrifter	Det samlede landbrugsmæssig drevne Areal af Ejendommene indenfor samme Gruppe	Vedkommende Ejendomsgruppes procentvise Andel i Landets samlede Landbrugsareal
— 1 Hektar	2.235.000	1.100.000 Hektarer	3 pr c.
1—10 Hektarer	2.618.00	9.400.000 —	27 —
10—40 —	711.000	11.300.000 —	33 —
40— —	139.000	12.900.000 —	37 —

Grundstammen i Landbruget. Dette fremgaar af ovenstaaende statistiske Oplysninger, i Oversigt 1 og 2.

Herefter kan ihvertfald saa meget fastslaas, at de mindre Landbrug, Husmands- og Gaardmandsbedrifterne, og de mellemstore Ejendomme tilsammen udgør Størstedelen af Tysklands og Frankrigs Landbrugsejendomme. De 4 ovennævnte Grupper — 1. de mindste Lodder og Husmandsbrug, 2. de større Husmandsbrug og mindre Bøndergaarde, 3. de større Bøndergaarde og 4. Godserne (og Proprietærgaarde) — dækker i de to Lande over noget forskellige Størrelser arealmæssig set. Men dette er uvæsenligt i denne Forbindelse, hvor det alene er Hensigten at belyse Forholdene i store Linjer. De ovennævnte Tal synes iøvrig at vise, at der er no-

3. *Oversigt over Landbrugsejendommenes Fordeling i England (uden Wales). 1895.*

Ejendommens Størrelse	Antal Bedrifter	Det samlede Areal af Ejendommene indenfor samme Gruppe	Vedkommende Ejendomsgruppes procentvise Andel i Landets samlede Landbrugsareal
0,40— 2 Hektarer	87.000	100.000 Hektarer	1 pr c.
2—20 —	171.000	1.300.000 —	13 —
20—40 —	47.000	1.300.000 —	14 —
40— —	76.000	7.000.000 —	72 —

4. *Oversigt over Landbrugsejendommenes Fordeling i Tyskland. 1895.*

Ejendommens Størrelse	Antal Bedrifter	Det samlede Areal af Ejendommene indenfor samme Gruppe	Vedkommende Ejendomsgruppes procentvise Andel i Landets samlede Landbrugsareal
0,50— 2 Hektarer	1.400.000	1.500.000 Hektarer	5 pr c.
2—20 —	2.000.000	13.000.000 —	40 —
20—50 —	240.000	7.000.000 —	22 —
50— —	67.000	11.000.000 —	22 —

get mere Storgodsbesiddelse i Frankrig end i Tyskland. I de ovenfor givne Oversigter er der alene regnet med det landbrugsmæssig drevne Areal, ikke med Skove og udyrket Jord. Af sidstnævnte Arealer har naturligvis de store Ejendomme i Reglen forholdsvis langt større Besiddelse end de mindre og mellemstore. Saaledes kan anføres, at de franske Storbedrifter (Gruppe 4) foruden de ovennævnte 12.900.000 Hektarer landbrugsmæssig dyrket Jord har 9.600.000 Hektarer Skove, Heder og andre udyrkede Arealer, medens alle de andre Ejendomme tilsammen kun har 5.000.000 Hektarer af saadanne Arealer.

Af de i det foregaaende nævnte Lande har formentlig Danmark mindst Storgodsbesiddelse og England størst. Af særlig Interesse

er det imidlertid at sammenligne Forholdene i to store Lande, som England og Tyskland, i denne Henseende. En saadan Sammenligning er givet ovenfor i Oversigt 3 og 4 over Fordelingen af Landbrugsejendommene i disse to Lande i 1895; og Forholdene har ikke for Englands Vedkommende forandret sig væsenligt siden den Gang i saa Henseende. Der er ogsaa i disse Oversigter alene regnet med de landbrugsmæssig drevne Arealer.

Der er navnlig to Træk, der er karakteristiske ved den ovenfor givne Sammenligning mellem disse to Staters Landbrugsforhold. Det første er, at medens der i Tyskland er c 3.700.000 Landbrugsbedrifter, er der i England kun c 380.000. Skønt hele det Areal, der her er Tale om, kun er noget over 3 Gange større i Tyskland end i England, udnyttes det i Tyskland gennem omtrent 10 Gange saa mange Bedrifter paa over $\frac{1}{2}$ Hektar som i sidstnævnte Land. Det andet Træk er, at medens Storgodsbesiddelsen i Tyskland omfatter $\frac{1}{3}$ af Landets samlede Landbrugsareal over $\frac{1}{2}$ Hektar, udgør Storgodserne i England ikke mindre end 72 pr c eller næsten $\frac{3}{4}$ af Landets samlede tilsvarende Landbrugsareal. I Tyskland er der imidlertid store Forskelligheder indenfor de forskellige Dele af Riget. I Mecklenborg er der saaledes en udpræget Storgodsbesiddelse som i England, omfattende 70 pr c af det samlede Areal over $\frac{1}{2}$ Hektar.

Sammenligner vi Oversigt 4, som er fra 1895, med Oversigt 1, der er fra 1925, viser det sig, at Storgodsbesiddelsen i Tyskland i Løbet af disse 30 Aar er gaaet noget tilbage og har afgivet Jord til de mindre og mellemstore Bedrifter (mellem 2 og 50 Hektarer). Denne Bevægelse sporer vi ogsaa i Frankrig. Medens Storbedrifterne (over 40 Hektarer) i dette Land i 1892 udgjorde over 45 pr c, udgjorde de i 1908 c 37 pr c af det samlede Areal (heri alt indbefattet, Landbrugsareal, Skove o l). Der kan næppe være Tvivl om, at med den overalt i Nutidens Stater — navnlig i det 20 Aarhundrede — stærkt stigende Formue- og Arvbeskatning vil denne gradvise Formindskelse af Storgodserne fortsættes i den kommende Tid.

Denne Beskatning vil vel næppe heller i det lange Løb lade den engelske Storgodsbesiddelse upaavirket. Men det er forøvrig værd at lægge Mærke til, at Landbrugsbedrifternes Antal i England ikke er forøget væsenligt i nyere Tid. Medens det samlede Antal af Bedrifter over 0,40 Hektar i 1895, som ovenfor meddelt, udgjorde c 380.000, udgjorde det samlede Antal af Bedrifter over 1 Acre i 1927 c 400.000. Græsarealerne synes stadig at forøges paa Kornarealernes Bekostning. Medens saaledes det samlede Landbrugsareal i Storbritannien (undtagen Irland) fra 1892 til 1909 er formindsket med c 9,74 pr c, er Kornarealet i Forhold til andre Arealer i samme Periode formindsket med 10,28 pr c, medens de permanente Græsganges Areal er forøget med 6,21 pr c. Der forsvinder stadig Smaabrug i England, ogsaa ved Stædernes Vækst, idet de fleste gamle Smaabrug grupperede sig om Stæderne. Naar der alligevel siden 1908 er sket en mindre Forøgelse af Smaabrugenes Antal, skyldes det udelukkende en særlig Indgriben fra Lovgivningsmagtens Side, navnlig ved The Small Holdings and Allotments Act af 28 Juli 1907, der har forsøgt gennem Statstøtte at oprette en Række mindre Brug for Personer, der ikke ved egen Hjælp vilde være i Stand til at erhverve sig Landbrugsjord.

b. *Industrien. Kapitalophobningen.*

Det er imidlertid ikke blot indenfor Landbruget, at det nuværende Samfund har højst forskellige Udviklingsmuligheder i social Henseende. Ogsaa indenfor Industrien kan Udviklingen i dette Samfund føre i vidt forskellige Retninger.

1. For det første er Marx's generaliserende Slutning fra Fortiden til Fremtiden om en stadig fortsat og stigende kapitalistisk Udvikling og en tilsvarende Udbytning og Føringelse af Arbejdernes Kaar end ikke blevet bekræftet af Udviklingen indenfor det engelske Samfund efter hans Tid. De sjælelige Faktorer, som han ikke regnede med, har i nyere Tid grebet ind og stanset den vilde og

ubundne Kamp for Tilværelsen, hvor de Stærkere udnyttede de Svagere, med slette Løn-, Arbejds- og Boligkaar for Underklassen til Følge. Den Tilstand af Underernæring og Sygelighed, som fulgte med Storindustriens Gennembrud i England, og som Marx saa levende skildrer, er forlængst kun Historie, et tilbagelagt Stadium. Af de sjælelige Faktorer greb først og fremmest Retsordenen ind. Den moderne *Fabrikslovgivning* har saaledes paataget sig den Opgave at beskytte de Svage mod Misbrugene paa dette Omraade og har baade i England og i de andre Industrielande efterhaanden indskrænket Børns, unge Menneskers og Kvinders Arbejde i Fabrikkerne saa væsenlig, at dette Arbejde ikke længer frembyder nogen Fare for Sundheden eller for Børnenes Undervisning; og samtidig har Fabrikslovgivningen givet almindelige Forskrifter for Fabriklokalernes sundhedsmæssige Indretning, til Gavn for samtlige i Fabrikkerne arbejdende Personer. Den seneste, omfattende Fabrikslovgivning i England er fra 1901, 1903 og 1907; i Danmark er den tilsvarende Fabrikslovgivning Loven Nr 143 af 29 April 1913. Samtidig har den almindelige *Bygningslovgivning* i nyere Tid grebet stærkt ind og idethele sikret Befolkningen sundere Boligforhold, end Fortidens Samfund kunde byde, navnlig ved Reglerne om Forholdet mellem bebygget og ubebygget Areal, Opholdsværelsernes Størrelsesforhold o l. Saaledes er f Eks i København Størrelsen af Opholdsrummet pr Individ (i hvert Beboelseslag), steget fra 18 m² i 1835 til 28 m² i 1914. Selvom man herved tager i Betragtning, at en Del af denne Forøgelse falder paa Forretningslokaler o l, bliver der alligevel en væsenlig Forøgelse af selve Boliglejlighederne tilbage. I denne Forbindelse kan ogsaa oplyses, at medens to Værelser Lejligheder i denne By endnu i 70erne byggedes under 32 m², bygges de nu c 40 pr c større.

Men Nutidens Arbejdere har ikke blot sundere Arbejdssteder og Boliger; de har efterhaanden ogsaa opnaact langt kortere Arbejdstid og væsenlig højere Lønninger end Fortidens Arbejdere i Almindelighed og Arbejderne under Storindustriens første Tid i

Særdeleshed. Her har en anden sjælelig, retsdannende Faktor gjort sig gældende og fremtvunget højere Livsvilkaar, nemlig Arbejdernes Solidaritetsfølelse og stærke Sammenhold. *Fagforeningerne* har saaledes her med Hensyn til Løn og Arbejdstid *udfyldt Lovgivningen*, der virker for sundere Arbejds- og Boligvilkaar. Undertiden har forøvrig ogsaa Lovgivningen, navnlig i England, grebet ind i Lønvilkaarene og fastsat Minimallønninger i visse Industrier, hvor Organisationen af Arbejderne havde vist sig for svag, og hvor disse var Genstand for en særlig ondartet Udbytning. Dette har saaledes været Formaalet med de engelske Love af 20 Okt 1909 og af 29 Marts 1912.

Medens Bedringen i Fabriks- og Boligforholdene og i Henseende til kortere Arbejdstid i Nutiden sammenlignet med Fortidens Forhold er let at konstateres, er det noget vanskeligere at give en virkelig Sammenligning mellem Nutidens og Fortidens Arbejdslønninger, idet man naturligvis ikke kan regne med de nominelle Lønningsstørrelser, men maa søge at udfinde de vekslende Tidens Realløn i Forhold til hinanden. Der er dog blandt de saglige Undersøgelser om dette Emne i nyere Tid efterhaanden blevet almindelig Enighed om, at Arbejdernes *Realløn*, ikke mindst ved Fagforeningernes Virksomhed, er steget meget væsentlig — næsten til det dobbelte — i de sidste Menneskealdrer, altsaa navnlig i den Tid, der falder, efterat Marx's Bog om Kapitalen blev skrevet, saaledes at Arbejderne i Nutidens Samfund er i Stand til at skaffe sig væsentlig flere materielle Goder end i Fortidens.

Den almindelige Bedring i Arbejderbefolkningens Fabriks- og Boligforhold, i Arbejds løn og Arbejdstid spores ogsaa indirekte gennem den stærke Nedgang i Dødelighed og Sygelighed, som Nutidens Statistik klart viser.

Hermed skal naturligvis ikke være sagt, at der nu er naaet, hvad der kan naas til Forbedring af Arbejdernes Kaar. Saaledes er Boligforholdene i de industrielle Storbyers Arbejderkvarterer mange Steder, skønt de i Reglen er væsentlig bedre end Fortidens, ikke til-

fredsstillende, hverken for den legemlige eller aandelige Sundhed. Der er endnu en lang Vej frem paa dette og visse andre Omraader. Men i denne Forbindelse har det alene været Hensigten at fastslaa, at den afgørende Forbedring af Arbejdernes Kaar, der uomtvistelig er indtraadt paa en Række Omraader i de sidste 50-60 Aar, ikke lader sig forene med den omtalte forudfattede sociale Teori.

2. Men ligesom Marx's Generalisering fra Fortiden til Fremtiden med Hensyn til Arbejderbefolkningens slette Kaar har vist sig urigtig, har hans Teori om en stadig stigende Ophobning af Kapital heller ikke holdt Stik. Nogen direkte Sammenligning mellem den tidligere omtalte, af Marx anførte Indtægtstatistik og den nuværende lader sig vanskelig gennemføre, da de skattepligtige Personer i England paa hans Tid paa Grund af den høje Skattegrænse kun udgjorde et forholdsvis ringe Antal Personer i Forhold til den øvrige Befolkningmængde, nemlig som ovenfor nævnt kun c 300.000 Personer indenfor Byerhvervene (hele Befolkningen udgjorde den Gang 24 Millioner). Men at Udviklingen siden da ialtfald langt fra er gaaet yderligere i storkapitalistisk Retning, kan vi slutte af forskellige Kendsgerninger. Ogsaa her har i nyere Tid, blandt forskellige hæmmende Aarsager, Lovgivningen grebet ind, nemlig *Skattelovgivningen*. Den meget stærke Formue-, Arve- og Indtægtsbeskatning, som har udviklet sig i det 20 Aarhundrede i de fleste Stater, har sat meget væsentlige Skranker for Kapitalophobningen. Dette viser sig selv i et saa stærkt kapitalistisk Samfund som det engelske. Saaledes havde den rigeste Promille af Befolkningen i England i 1913-14 en Indtægt, der var 122 Gange Gennemsnitsindtægten, men i 1919-20 en Indtægt, der er 108,5 Gange denne. I 1911 tilhørte 8 pr c af Indtægterne i England Personer med over 5000 £; men i 1922 tilhørte 5½ pr c af Indtægterne Personer med Indtægter over den tilsvarende Grænse af 9500 £; dersom de direkte Skatter trækkes fra, bliver Nedgangen endnu større. I de nordamerikanske Fristater havde de 5 pr c rigeste i 1913-16 c 33 pr c af den samlede Indtægt, i 1918-19 c 25 pr c af denne.

Men, hvad der er langt vigtigere, er, at der er meget *væsenlige Forskelligheder mellem Samfundene* ogsaa i denne Henseende. Ved Siden af stærkt kapitalistiske Samfund som det engelske og nordamerikanske har vi Samfund som Danmark og Norge, der er meget lidt kapitalistiske. I England besad som nævnt Personer med over 9500 £ i 1922 tilsammen $5\frac{1}{2}$ pr c af Befolkningens Indtægt; i Danmark besad de Personer, der havde 100.000 Kr og derover i Indtægt, omtrent paa samme Tid kun 2 promille af den samlede Indtægt. I 1926 var disse store Indtægter sunket til 1 promille af Landets samlede Indtægt; og i 1928 var der af saadanne Personer i Danmark ialt kun 183. Disse Storkapitalisters samlede Indtægt repræsenterer i dette Samfund et ganske forsvindende Beløb i Forhold til Befolkningens samlede Indtægt. Men selvom vi efter vore smaa Forhold til store Indtægter henregner alle Indtægter paa 20.000 Kr og derover, udgør selv Personerne med disse Indtægter tilsammen kun en ringe Del af Befolkningen, nemlig i 1926 34 Promille, eller c $3\frac{1}{3}$ pr c, og tilsammen repræsenterende en ringe Del af Befolkningens Indtægt. Selvom vi begrænser denne til den skattepligtige Del, udgør nævnte større Indtægter kun c $6\frac{1}{2}$ pr c af Landets samlede Indkomst. Til yderligere Sammenligning kan anføres, at medens den rigeste Promille i England, som nævnt, har over 100 Gange Gennemsnitsindtægten, har i Danmark denne Promille c 50 Gange denne Indtægt.

Ser vi endelig hen til *Indkomstkilden*, vil der ligeledes vise sig en dyb Forskel mellem de to nævnte Samfund. I England var, i 1880 saavel som i 1913, $37\frac{1}{2}$ pr c af Englands Indtægter Formueindtægt, og $62\frac{1}{2}$ pr c Arbejdsindtægter. I Danmark var, efter de seneste Beregninger, 16 pr c af Landets Indtægter Formueindtægter (Rente- og Driftsherreindtægt), og 84 pr c Arbejdsfortjeneste (derunder c 3 pr c til sociale Forsikringsydelse, Forsørgelse o l). Retfærdigvis maa dog her i Englands Favør betones, at den fra England anførte Statistik er taget fra et Aar før Krigen, medens vore Tal er fra de seneste Aar (1925); og man tør sikkert regne med, at den navnlig

under og efter Krigen i England gennemførte kraftige Formue- og Indtægtsbeskatning samt Arveafgiften har forskudt de nævnte Tal noget til Formindskelse af den engelske Kapitalindtægt. Endelig maa erindres, at de anførte Tal naturligvis kun kan angive Kapitalforholdene i disse Lande i meget grove Træk. Men selvom der saaledes, af begge Grunde, forbeholdes en betydelig Usikkerhedsmargin, staar alligevel, efter disse i Forbindelse med de andre, før anførte Tal, saa meget fast, at der mellem de bestaaende Samfund gør sig meget væsentlige Forskelligheder gældende med Hensyn til store Indtægter og Kapitalophobning, hvorfor Marx' generelle Slutninger fra engelske Forhold til det saakaldte kapitalistiske Samfund i Almindelighed i Henseende til store Indtægter og Kapitalophobning har vist sig ligesaa urigtig som hans Slutninger fra engelske Landbrugsforhold og fra Arbejdernes elendige sociale Kaar i det 19 Aarhundredes første Halvdel i England til de borgerlige Samfund i Almindelighed i Samtid og Fremtid.

Der er da efter det anførte 1) ikke ud fra Fortidens Erfaringer i de hidtil bestaaende Samfund ført noget videnskabeligt Bevis for, at den økonomiske Udvikling i disse Samfund altid nødvendigvis vil forme sig i storkapitalistisk Retning, og der er 2) ikke ført nogetsomhelst Bevis for, at en socialistisk Samfundsordning er den for Samfundet gavnligste.

Men naar der saaledes ikke ad de hidtidige Erfaringers Vej er ført noget Bevis, hverken af Marx eller andre, for en saadan Sam-

Som bekendt har Karl Marx i sit Værk: Kapitalen, ikke blot givet en Række socialhistoriske Skildringer og udviklet en bestemt økonomisk Samfundsopfattelse, men ogsaa udviklet en særlig Værditeori, som det ikke her er Stedet at komme ind paa. Marx' Værdilære erkendes i Nutiden almindelig som uholdbar, se bl a *Böhm-Bawerk*: Kapital I 1884, 418 ff, 2 Udg 495 ff og navnlig *L V Birk*: Den økonomiske Virksomhed, 1928, 2 Del 183-93 og i *Nationaløkonomisk Tidsskrift* 1903, Bd 41 S 25.

fundsordning, staar der videnskabelig ingen anden Vej tilbage end at prøve, om man *eksperimentelt* kunde bevise den.

Der er i nyeste Tid af et ganske ungt Samfund gjort et stortstilet Forsøg paa at gennemføre Marx' Socialisme i Praksis. Det er som bekendt Sovjet-Rusland, der med stor Dristighed har prøvet dette mægtige Eksperiment. Spørgsmaalet, som har den største Interesse for alle andre Samfund, er da: er der gennem dette stort anlagte Eksperiment ført noget Bevis for, at den socialistiske Samfundsorden er den rette, at den heldigste Løsning altsaa vil være, at Staten overtager Erhvervsvirksomheden i Samfundet og i det hele og store afskaffer den private Ejendomsret?

Dersom man vil være fuldt retfærdig og objektiv overfor dette unge Samfund, bør man ikke bygge sine Undersøgelser paa de talrige, mer eller mindre farvede Skildringer af Tilstandene i Rusland, der kommer fra Sovjetregeringens Fjender. En retfærdig, objektiv Dom kan efter min Opfattelse kun bygges paa Grundlag af Sovjetregeringens egne Handlinger, altsaa paa en Undersøgelse af den nye Sovjet-Stats egne Love og Forordninger, Forvaltningsbekendtgørelser, offentlige Erklæringer og Statistik. Hvad særlig den sidste angaar, møder man ofte en vis Skopsis. En upartisk, videnskabelig Undersøgelse har dog ogsaa den Pligt rent objektivt at referere denne Regerings Statistik, ligesom ethvert andet Lands offentlige Talangivelser. Jeg vil ihvertfald i det følgende alene holde mig til de her nævnte, af Sovjetstaten selv autoriserede Oplysningskilder samt enkelte andre, objektive Kilder.

Efter det herved givne Materiale falder den nye Stats Udvikling fra dens Fødsel i 1917 til nu i 3 Hovedafsnit, Tiden fra 1917 til 1921, Tiden fra 1921 til 1928 og Tiden fra 1928 til 1941, Ruslands Indtræden i Verdenskrigen.

a. 1917—21. I denne Periode forsøgte Sovjetregeringen at gennemføre den socialistiske Samfundsorden i videste Omfang. Ved Forordningerne af 26 Okt 1917 og 19 Febr 1918 afskaffedes al privat Ejendomsret til Jord paa Landet, til de i Jorden værende

Metaller o l, til Skovene, Søer, Floder, Naturkræfter (Vandfald o l); og Ejendomsretten til alle disse Værdier overgik til Staten. Der tilstodes kun de private en Brugsret til Jorden, til Bønder og andre, der ved eget Arbejde vilde dyrke og behandle Jorden. Ved en tilsvarende Forordning af 20 Aug 1918 blev al privat Ejendomsret til Grundbesiddelse i Byerne ophævet. Bygningerne blev (i Byer over et vist Minimum) for Størstedelen ogsaa erklæret for det offentlige Ejendom, nemlig Kommunens; Beboerne skulde betale en vis Husleje eller rettere en vis offentligretlig Benyttelsesafgift til Kommunen. De tidligere private Ejeres Ejendomsret blev saaledes ophævet uden Erstatning; en Erstatning vilde jo faktisk ogsaa have været umulig i Betragtning af de mægtige Kapitaler, det her drejede sig om. Ikke blot Ejendomsretten i snevrere Forstand, men ogsaa de i Byerne vigtige Panterettigheder blev erklæret ugyldige; al Pantegæld i Byejendommene ophævedes uden Vederlag undtagen i en begrænset Kres af Tilfælde, nemlig hvor det drejede sig om Pantefordringer paa 10.000 Rubler og derunder, naar disse tilhørte mindre bemidlede; denne mindre Pantegæld overtoges af Staten som Statsgæld, løsrevet fra den faste Ejendom, i Form af Andel i de nye Laan til den russiske Republik. Ved Forordning af 14 Dec 1917 blev alle Kontrakter og Aftaler om Grundejendom og Bygninger forbudt.

Ved Forordning af 28 Juni 1918 blev dernæst alle industrielle Foretagender og Handelsforetagender overtaget af Staten; denne fik Eneretten til Industri og Handel, baade indenrigsk og udenrigsk; og alle i de hidtidige Foretagender anbragte Kapitaler blev Statens Ejendomsret. De af Arbejderne valgte Arbejderraad blev i vidt Omfang bestemmende for Fabrikernes Forvaltning.

Endelig afskaffedes Arveretten ved Forordning af 27 April 1918, hvorefter Staten blev eneste Arving.

Den private Ejendomsret til Løsøre var det naturligtvis umuligt helt at afskaffe; men nogen synderlig økonomisk Betydning kunde denne Ejendomsret ikke faa, da privat Handel med de fleste

Genstande var forbudt. Udvekslingen af de forskellige Goder skulde foregaa gennem Statens Fordelingssteder eller under Statens nøje Kontrol, saaledes, at bl a Bøndernes Landbrugsprodukter udveksledes med de af Arbejderne frembragte Industrigenstande under Statens Medvirken. Penge i almindelig Forstand, en uheldig Opfindelse af det kapitalistiske Samfund, maatte under en saadan Udviklings- og Fordelingsordning blive overflødige.

De Erfaringer, det russiske Samfund gjorde under denne socialistiske Samfundsordning, foreligger nu udførlig belyst gennem Sovjetregeringens egne offentlige Beretninger og senere Lovgivning. Resultatet af denne Samfundsordning var en almindelig Forvirring og Opløsning i det økonomiske Liv, en Tilbagegang i Erhvervene, der truede med at blive en Katastrofe for Samfundet. Baade Produktion og Omsætning lammedes. I 1920 udgjorde Produktionen i de kendte Industrier knap 15 pr c af Førkrigstidens Produktion. Landbrugsproduktionen, der i 1913 androg en samlet Værdi af c 12 Milliarder, var i 1920 sunket til c Halvdelen af Produktionen i 1913, eller godt 6 Milliarder. Dernæst vilde Omsætningsmaskineriet ikke virke. Da den private Handel praktisk talt var forbudt, kunde den Enkeltes private Initiativ i Omsætningen væsenlig kun gøre sig gældende i Smughandel; og den af Samfundsmyndighederne iværksatte eller rettere forsøgte Fordelingsvirksomhed slog fejl. For at holde blot det allernødvendigste Omsætningsmaskineri, navnlig Levnedsmiddelfordelingen, i Gang, maatte Myndighederne ofte gribe til haarde Tvangsforanstaltninger; saaledes maatte Regeringen i mangfoldige Tilfælde tvinge Bønderne til at aflevere deres Korn o l; men tvinge dem til Frembringelse heraf — udover deres eget Forbrug — var selvfølgelig ikke gør ligt; og nogen yderligere Frembringelse havde Bønderne ingen Interesse i, naar de ikke fik privat Ejendomsret derover og kunde sælge det i fri Handel og derved opnaa Priser, der gav Udbytte; samtidig svigtede, som nævnt, Produktionen af Industrigenstandene, som jo skulde ydes Landbostanden i Udveksling.

Følgerne af denne Udvikling var en saadan Forvirring og Ødelæggelse i Produktion og Omsætning, en saadan almindelig Forarmelse og Nedgang i den for Erhvervslivets Gang nødvendige Kapital, at selve Regeringsmagtens Eksistens under Erhvervslivets Rystelse var alvorlig truet, idet de til enhver Samfundsordens Opretholdelse nødvendige Midler kunde forudses helt at ville svigte, om denne Retstilstand blev fortsat. Og samtidig med, at der blev mindre og mindre Kapital at vente fra Landet selv til at holde Bedrifterne i Gang og til at opretholde Samfundsordenen, viste det sig umuligt at faa Kapital fra Udlandet til disse nødvendige Formaal, da ingen vilde vove at sætte Kapital ind under de nævnte usikre Tilstande, og det var vanskeligt at skabe Tillid til et Samfund, hvor den private Ejendomsret kunde afskaffes uden Erstatning til Ejerne som nævnt.

Nu maa det retfærdigvis indrømmes, at i hele denne almindelige Opløsning og Nedgang har naturligvis ogsaa Krigen og dens Virkninger og den senere følgende Borgerkrig haft sin Andel. Men det er almindelig anerkendt, at den paa denne Tid, i Perioden 1917—1921, herskende Retsordning i Handel, Industri og Landbrug har en meget væsentlig Andel i den Tilstand af Kaos og Opløsning, der den Gang herskede i Ruslands økonomiske Liv. Og dette blev offentlig anerkendt af Sovjetstaten selv, da den i 1921 gik over til et fuldstændigt Systemskifte i Økonomi og Retsordning, se nedenfor. Staten havde forløftet sig paa Opgaverne. Den magtede ikke at organisere al Handel som Statsvirksomhed, baade indenrigs og udenrigs, baade Storhandel og den stedlige Fordeling; den magtede ikke at fremkalde Produktion i Landbrug, naar den ikke gav Landbrugets Udøvere fri privat Ejendomsret og Handel med Hensyn til deres Produkter og idethele en privatretlig nærmere betrygget Tilværelse, ogsaa i Henseende til fast Ejendom. Byggevirksomheden i Byerne magtede Samfundet heller ikke; og den kunde ikke bevæge private til at indlade sig herpaa, naar den overhovedet ikke vilde anerkende den private Ejendomsret til fast

Ejendom. Endelig magtede Staten heller ikke selv at styre og forvalte Industrien. Et overhaandtagende Embeds- og Kontorvæsen med deraf følgende smaalig Indgriben i de industrielle Bedrífers daglige Virksomhed, Omsvøb og Omstændelighed, hæmmede Initiativet og Virkelysten. Naar saa dertil kom, at der samtidig skete en uforstandig Indblanding fra den anden Side, Arbejderraadenes, og man, dersom alle skulde have lige Løn, ikke kunde belønne Kyndigheden og Dygtigheden særlig, forstaar man, at Staten ikke kunde faa disse Kræfter til at arbejde under saadanne Vilkaar, og at Staten navnlig kom til at savne de vigtigste af alle Kræfter, de Organisator- og Lederevner, uden hvilke enhver Industri maa gaa i Staa eller sygne hen. Vil Samfundet bevæge disse Evner til at virke med Initiativ og utrættelig Fremdrift, er Prisen herfor, at man giver dem Friheden og Magten til at træffe alle til Virksomhedens Gavn fornødne Beslutninger, og giver dem en usmaalig Belønning herfor.

Sovjetregeringen blev efterhaanden klar over, at en gennemgribende Forandring i selve den hidtil fulgte Retsordning var uundgaaelig, om Samfundet skulde reddes fra Opløsning. Allerede i Slutningen af Aaret 1920 udstedtes en Forordning om Koncessioner, af 23 Nov 1920, der var en Særlov i Forhold til den almindelige Retsordning, idet den indrømmede udenlandske Kapitalister, der vilde sætte Penge i russiske Forretninger, en Undtagelsesstilling i Sammenligning med Landets egne Borgere ved at tilsikre nævnte Kapitalister, at deres i Rusland anbragte Formue ikke skulde blive konfiskeret eller paa anden Maade taget af Staten, og at de af dem sluttede Kontrakter ikke ensidig skulde kunne forandres ved nogen Regeringsforanstaltning.

Man blev imidlertid snart klar over, at det ikke var tilstrækkeligt at tiltrække udenlandsk Kapital, selvom Forsøget herpaa skulde lykkes, men at det ogsaa var nødvendigt atter at skabe private Kapitaler i Landet selv, at Selvinteressen hos den enkelte og det private Initiativ atter maatte paakaldes som værdiskabende

Faktorer, og at dette ikke vilde lykkes, dersom der ikke indførtes en Retsordning, hvorved den private Ejendomsret atter sikredes, Statens Erhvervsvirksomhed i betydeligt Omfang atter afvikledes og overlodes de private eller Sammenslutninger af disse, og hvor idethele alle fik Frihed til indenfor ret vide Rammer at drive privat Erhverv, som de vilde. I Begyndelsen af Aaret 1921 indledte Sovjetregeringen da en helt ny økonomisk Politik, og i Løbet af beundringsværdig kort Tid skabtes der en helt ny Retsordning.

b. 1921-29. Ved Forordning af 21 Marts 1921 afløstes den statslige eller kommunale Omsætning eller Fordeling af Levnedsmidler og Raastoffer af en Naturalskat, saaledes at Bønderne atter fik Ret til at afsætte deres Produkter, efter Fradrag af Naturalskatten til Staten, i den frie Handel. Men snart frigaves i det hele og store den indenlandske Handel. Statens Eneret til Udenrigshandlen bevaredes vel, men er efterhaanden mere og mere omformet til en Statskontrol med denne Handel, se navnlig Forordningen af 13 Marts 1922. Selve Handelsforretningerne afsluttes nu, med Myndighedernes Tilladelse, iøvrig selvstændig af baade Andelselskaber, Aktieselskaber og Enkeltmandsfirmaer. Endvidere blev Haandværk og Industri i det hele og store frigivet; dog skal man indhente Myndighedernes Bevilling, naar man vil drive en industriel Virksomhed med et vist større Antal Arbejdere, nemlig mere end 10—20 efter Virksomhedens Art, Forordning af 7 Juli 1921; en noget lignende Regel kendtes forøvrig i adskillige europæiske Stater under Enevælden i det 18 og i Begyndelsen af det 19 Aarhundrede; da krævedes der ret almindeligt Tilladelse fra Regeringen til Anlæggelse af Fabrikvirksomheder, se f. Eks. den danske Forordning af 20 Okt 1773. De storindustrielle Virksomheder, som Sovjet-Staten overtog, har under den nye Kurs efterhaanden faaet større og større Selvstændighed; og deres Økonomi er blevet udskilt fra Staten, se nedenfor.

Men dernæst gennemførtes en ny privatretlig Retsordning. I en Beslutning af den russiske Republiks Raadsforsamling i Dec

1921 om det nye System udtaltes det, at det til en Genopbygning af Erhvervslivet var nødvendigt at skabe en fast Retsordning, der kunde styrke »Sikkerheden for Borgernes Person og Formue«. Efter denne Grundsætning udarbejdedes da den nye russiske borgerlige Lovbog, der traadte i Kraft den 1 Jan 1923; og dennes Retsregler er ved en Række senere Love yderligere blevet udfyldt og udbygget. Den herved skabte nye Retsordning for Sovjet-Rusland betrygger den private Ejendomsret, giver en lignende Grundbestemmelse af denne som de andre europæiske Lovbøger, se ovenfor, genindfører Arveretten og opbygger idetheletaget i vidt Omfang den borgerlige Retsordens Regler paa et lignende System, som de gamle Samfunds Lovbøger hviler paa. I Enkeltheder er der forskellige retslige Nydannelser; men de er alle af den Natur, at de i og for sig meget vel kan indføres i et hvilket som helst andet borgerligt Samfund, dersom man iøvrig efter en nærmere Underøgelse maatte anse dem for hensigtsmæssige.

Den nærmere Ordning af Ejendomsretsforholdene paa Landet er givet i den borgerlige Lovbog og i Landboloven af 30 Okt 1922. Som Grunderstatning fastholdes vel stadig Statens Ejendomsret til selve Jorden (Sovjetlovens § 53, Landbolovens § 1). Dette gælder forøvrig ogsaa i et andet Lands Ret, nemlig i engelsk Ret, hvor Staten juridisk set er Ejer af al Jord i Riget. Og undersøger man nærmere de praktiske Retsvirkninger af denne Ejendomsret i russisk Lovgivning, viser det sig, at de ikke er væsensforskellige fra dem, som f. Eks. den danske Stat i Samfundets Interesse hævder og gennemtvinger ved al Jord paa Landet. Den saakaldte Brugsret, Bønderne har til Jorden, er for det første ubegrænset i Tid; den gaar i Arv til Bondens Efterkommere. Han kan dyrke og behandle Jorden, opføre Bygninger paa den til sine Formaal, idethele udnytte Ejendommen, som han vil, naar han ikke derved krænker Naboernes Interesser eller Lovgivningens almindelige Regler, Landbolovens § 24; og alt, hvad han saar og planter, opføres af Bygninger og anskaffer sig af Redskaber o. l. tilhører ham som hans Ejendom,

samme Lovs § 25. Hele denne Brugs- og Udnyttelsesret, der praktisk talt nærmest er en Ejendomsret, tilkommer, nøjere bestemt, den eller dem, der driver Jorden ved deres eget Arbejde, altsaa i Reglen en Familie, hvis Overhoved træffer alle til Bedriftens Førelse nødvendige Beslutninger og Aftaler. Det er denne Gaardbestand af Personer (kaldet en Dvor), hvem Rettigheder og Pligter i Forening tilkommer og paahviler, Landbolovens § 65—68. Gaarden, og hvad dertil hører, hæfter ikke for de enkelte Dvor-Medlemmers personlige Gæld, § 71, en Retsordning, der, trods Forskel i Enkeltheder, er beslægtet med den, andre Stater, navnlig de nordamerikanske Fristater, har gennemført paa visse Omraader i den saakaldte Homestead-Lovgivning. Der føres af Sogneraadet en Fortegnelse over alle Gaardbedrifter; og ingen Udstykning eller Sammenlægning af Gaardene maa ske uden de offentlige Myndigheders Tilladelse, jfr Landbolovens §§ 72 ff. Nævnte Fortegnelse svarer formentlig nærmest til vor Matrikel; men det danske Matrikelvæsen er betydelig fastere organiseret end det russiske; og den Strenghed og Konsekvens, hvormed det i dansk Ret i Samfundets Interesse gennemtvinges, at ingen Ejendom paa Landet maa udstykkes eller sammenlægges uden Myndighedernes Tilladelse, kan vanskelig naas i Rusland.

Landbrug kan ogsaa drives af private Sammenslutninger af Gaardbedrifter eller af Sammenslutninger, organiserede under kommunal Ledelse. I Begyndelsen søgte Regeringen at faa Bønderne til at opgive den individuelle Bedrift og gaa over til kommunal Drift; men efter den nye økonomiske Politik har man opgivet dette; og Bestræbelserne gaar nu mere i Retning af at skabe et Samarbejde mellem Bønderne under Andelselskabets Form.

Staten har naturligvis stadig en Del Landbrugsjord som virkelig Statsejendom; men den udgør kun c 3 à 4 pr c af al Landbrugsjord, medens Bønderne ejer c 96 à 97 pr c. Ogsaa under Kejserdømmet havde Staten forøvrig store Jordbesiddelser. Denne egentlige Statsejendom er dels drevet af Staten selv og dels bortforpag-

tet. Det er i nyeste Tid forordnet, at ikke-benyttet Statsjord kan gives Private i Forpagtning for en Tid af 12 Aar.

Staten har virkelig Ejendomsret til de i Jorden værende Mineralier, Kul, Metaller o.l. se Sovjetlovens § 53, Mine-Loven af 13 Juli 1923 §§ 1 ff. Denne Ret har Staten ogsaa i flere vesteuropæiske Lande. Det samme gælder Retten til Vandfald o.l. At Staten har Ejendomsret til Skovene, er endelig heller ikke noget ukendt Fænomen i det øvrige Europa. Saaledes er f. Eks. Staten i Danmark den største Skovejer i Riget.

Ogsaa i *Byerne* gik man under den nye Kurs over til i vidt Omfang at anerkende den private Ejendomsret selv til fast Ejendom. For at faa Byggevirksohmheden i Gang maatte man for det første indrømme en *privat Ejendomsret til Bygninger*. Ogsaa denne Ejendomsret gaar i Arv; den private kan frit raade over Bygningen indenfor den almindelige Lovgivnings Grænses, kan sælge og pantsætte den; alle Salg og Pantsætninger skal ligesom i alle andre Kulturstater tinglyses (her i Form af en Registrering i et kommunalt Kontor), Sovjetlovens §§ 74—79, 185. Endvidere tjener denne Ejendom som Kreditgrundlag for Ejeren, idet dennes Kreditorer kan iværksætte Udlæg og anden Retsforfølgning i den, Sovjetlovens § 81. Som Grundsætning fastholdes det stadig, at Ejendomsretten i de større Byer til selve Grunden tilkommer det Offentlige, Kommunen. Som Følge heraf maa den byggende afslutte en Kontrakt om Bygningsretten med Kommunen, hvorefter Grunden overlades den Byggende paa en vis længere Tid. Det er betegnende, at medens Loven oprindeligt kun tillod, at disse Kontrakter blev indgaaet paa højest 49 Aar, Sovjetlovens § 71, har en senere Lov af 6 Juni 1925 ændret denne Bestemmelse og udstrakt Tidsrummet til 60 Aar; og endelig er det ved en Lov af 27 April 1927 tilladt at overlade Andelsboligselskaber Grundene paa ubegrænset Tid. Dersom Kommunen efter de nævnte 60 Aars Forløb vil tilegne sig Grunden med Bygninger og saaledes selv blive virkelig Ejer af Ejendommen, maa den give Ejeren fuld Erstatning

for Bygningen. Hvorledes dette Forhold en Gang i Fremtiden vil forme sig, er naturligvis vanskeligt at sige; men da Sovjetregeringen nu i mangfoldige Tilfælde har gjort sørgelige Erfaringer med statslige og kommunale Kontorers Forretningsvirksomhed, vil en fremtidig Masseovertagelse af Ejendommene fra det Offenliges Side om c 60 Aar næppe være fristende; — at Sovjetstaten ikke har gjort ublandet gode Erfaringer ved den kommunale Forvaltning af Ejendommene, viser Forordningerne af 21 Aug 1924 og 19 April 1926, hvorved det er blevet tilladt Kommunerne atter at afhænde de ved Revolutionen kommunaliserede Bygninger, navnlig naar de er kommet i Forfald og trænger til en større Istandsættelse. Ordningen vil derfor praktisk talt væsentlig betyde, at det offentlige, som Betingelse for Bygningskontraktens Fornyelse til sin Tid, kan betinge sig en væsentlig Værdistigningsafgift af Grunden. Men dette Resultat kan man, som Erfaringen i andre Lande viser, naa med et betydeligt mindre juridisk og administrativt Apparat end det her nævnte med en særlig Ejendomsret for Samfundet og en Masseoprettelse af Kontrakter og deraf følgende kommunalt Embeds- og Kontorvæsen. Enhver Stat har det selvfølgelig i sin Magt at paalægge de faste Ejendomme Skatter og Afgifter, ogsaa en Grundværdistigningsafgift, uden at behøve at beraabe sig paa nogen Ejendomsret med deraf følgende Formaliteter. Abstrakte sociale Teorier koster ofte Samfundet mange Penge gennem et formelt-juridisk Puslespil, som ingen andre har Glæde af end de Embedsmænd, der lever deraf.

Efterat det nye russiske Samfund saaledes praktisk talt har anerkendt den private Ejendomsret baade til fast Ejendom og Løsøre og atter har givet Selvinteressen og det private Initiativ i betydeligt Omfang Frihed i Erhvervslivet, vil det ikke undre, at det samme Samfund nu ogsaa fuldtud har anerkendt *Arveretten*. Arverettens Udvikling i Sovjet-Rusland er lærerig. I Begyndelsen ophævedes, som før omtalt, al Arveret, ved Forordningen af 27 April 1918, der indsatte Staten til eneste Arving (bortset fra Redskaber,

Husholdningsgenstande o l). Med den nye økonomiske Politik begyndte Sovjet-Staten at anerkende Arveretten, og i den borgerlige Lovbog af 1922 indrømmedes der en begrænset Arveret, nemlig for en Værdi af indtil 10.000 Rubler (saavel ved Slægtarv som ved Testamentarv); til den øvrige Formue fik Staten en Ejendomsret, der dog, hvis Formuen indestod i en Forretning e l, kunde virke som en Medejendomsret for Staten. Allerede den Gang maatte man dog gøre Undtagelser for særlige Grupper af Tilfælde. Men iøvrig maatte naturligvis navnlig det nævnte Fælleseje mellem Staten og de private i Erhvervsvirksomheder føles meget besværligt og upraktisk. Endelig har da Sovjetstaten ved Lov af 15 Febr 1926 strøget enhver Begrænsning og tilladt Arveretten selv for de største Formuer og har istedenfor, ligesom alle andre Stater, indført en Arveafgift, efter en progressiv Skala, der tilmed indenfor den 1ste Million Kr. er ret maadeholden. Et Fremskridt betegner den russiske Arveret i Sammenligning med de fleste vesteuropæiske Staters derved, at den har begrænset Kresen af den arveberettigede Slægt til de med Arvelader nærmest beslægtede. Den omfattende Kres af selv meget fjernt beslægtede, som mange Stater endnu giver Arveret, er det under Nutidens Forhold urimeligt at opretholde. Forøvrig har allerede Sverig ved sin Arvelov af 8 Juni 1928 indskrænket Kresen meget betydeligt og har derved prisværdig forenklet sin Arveret (se ovenfor S 424).

Endelig maa omtales den interessante Udvikling, der har fundet Sted indenfor Statens industrielle Virksomheder. Naar det overhovedet var muligt for den nye Sovjet-Stat straks at overtage de storindustrielle Virksomheder, laa det i, at Storindustrien overhovedet ikke var og stadig ikke er saa stærkt udviklet i Rusland som i Vesteuropa, hvortil kommer, at den er samlet paa forholdsvis faa og begrænsede stedlige Omraader. I den ovennævnte første Periode dreves de storindustrielle Virksomheder umiddelbart under Statens Ledelse; Bedrifterne havde ingen økonomisk Selvstændighed; de havde Indtægter og Udgifter

fælles med Statskassen; havde de Underskud, maatte det dækkes af Statskassen. Da denne Statens Ledelse af og Fællesøkonomi med de industrielle Virksomheder, som ovenfor omtalt, førte til en almindelig økonomisk Opløsning og Forvirring og en mægtig Nedgang i Produktionen, gik Sovjet-Staten med den nye økonomiske Kurs i 1921 over til et helt nyt System. Efter dette blev Bedrifterne i Reglen organiseret i store Truster efter den amerikanske, engelske og tyske Trustteknik; den enkelte Trust skulde altsaa saa vidt mulig omfatte alle Bedrifter indenfor samme Fag; herved opnaaedes der som sædvanlig en betydelig Koncentration, Forenkling og Besparelse; og urentable, teknisk daarlig udrustede eller daarlig beliggende Virksomheder kunde nedlægges. Disse statslige Truster fik dernæst Selvstyre, baade i den tekniske og økonomiske Forvaltning. Staten skal efter denne Retsordning ikke blande sig i Trusternes daglige Forretningsvirksomhed; og deres Økonomi er blevet udskilt fra Staten. De nærmere Retsregler om Trusterne er givet ved Sovjetlovens § 19, forskellige Forordninger i 1921 og 1922, og navnlig ved Trustforordningen af 10 April 1923 med senere Tillæg og Ændringer, se saaledes Forordninger af 16 Sept 1923 og 28 Sept 1923. Efter disse Retsregler er Trusternes økonomiske Selvstyre retslig sikret derved, at enhver Trust er et juridisk selvstændigt, af Staten uafhængigt Væsen, der paa egen Haand kan afslutte de fornødne Forretninger, Kontrakter og andre Aftaler. Statskassen hæfter ikke for Trustens Gæld; den hæfter saaledes bl a ikke for deres Kontrakter, heller ikke for dem, de slutter med Udlandets Foretagender, medmindre Kontrakten i enkelte Tilfælde er undertegnet af Statens Konsulatsmyndigheder eller andre offentlige Myndigheder. Der sondres mellem Trustens *Grundkapital* — Fabrikker og andre Bygninger, Maskiner, Værktøj, Inventar o l. — og *Driftskapital* der omfatter Penge, Værdipapirer, Raastoffer, Materialer, og Trustens egne Produkter. Udlæg og anden Retsforfølgning fra Kreditorernes Side kan foretages i Driftskapitalen, men som Regel ikke i Grundkapitalen. Trusten drives

efter rent forretningsmæssige Grundsætninger; og dens Bogføring og Revision sker paa almindelig købmandsmæssigt Grundlag. Hvis Trusten faar Overskud, skal det først og fremmest anvendes til Dannelse af et Reservefond, til Oprettelse af en Fond til Forbedring af Arbejdernes Stilling og til Udbetaling af Procent-Løn til Direktører og andre Belønninger til Personale og Arbejdere. Dygtigheden i Organisation og Teknik kan altsaa nu faa et særlig Vederlag. Hvor strengt forretningsmæssig Trusterne idethele nu drives, ses deraf, at ingen Udgifter til Forbedring af Arbejdernes og de Ansattes Stilling maa afholdes, medmindre vedkommende Trust raader over særlige Fond til Forbedring af Arbejdernes og de Ansattes Stilling, og Udgifterne faktisk kan udredes af Bidrag fra disse Fond, Trustforordningens § 46. Skulde Reservefondet blive tilstrækkelig stort, kan en Del af det anvendes som ny Anlægs-kapital. Naar Trusten faar Underskud, kan der efter Omstændighederne optages Laan; og der kan i den Anledning udstedes Obligationer. Men Staten hæfter ikke for disse Obligationer.

Sovjetrusland har saaledes gjort de samme Erfaringer, som man i andre Lande hidtil har gjort med de af Staten selv drevne Foretagender, blot i langt større Stil end andetsteds. Ogsaa i visse andre Stater er man i seneste Tid begyndt at afvikle Statsforetagender og at organisere i Eks Statens Jernbaner som selvstændige Bedrifter med en fra Staten adskilt Økonomi og en forretningsmæssig Ledelse, for ad denne Vej at opnaa gunstigere økonomiske Resultater, end Statsdriften har kunnet give.

At Trusterne er statslige i Rusland, viser sig væsenlig kun paa to Punkter. For det første er de undergivet en vis, mere almindelig Kontrol fra Statsmyndighedernes Side. En saadan Kontrol udøves som bekendt ogsaa i enkelte andre Stater, saaledes navnlig i de nordamerikanske Fristater, hvor Trusterne staar under en vis Kontrol af en særlig Statsmyndighed, The Federal Trade Commission ifølge Loven desangaaende af 1914. Det andet Punkt er, at Grundkapitalen, ligesom i Jernbaner og andre Statsforetagender, er Sta-

tens. Virkningerne heraf er dels, at hvis en Trust skulde kunne indtjene saa store Overskud, at der selv efter Opsparing af store Reservefond, Arbejderfond og nye Anlægs kapitaler, og efter Udbetaling af Procentløbninger blev noget tilovers, vilde Staten kunne tilegne sig dette Overskud, og dels, at hvis en Trust fortsat giver Underskud, kan det tænkes, at Staten i Nødsfald træder hjælpende til, hvad den som nævnt ikke efter Reglerne er juridisk forpligtet til, men som den kan tænkes at ville gøre, hvis Trustens Virksomhed er af særlig samfundsmæssig Betydning. Den første Mulighed, Andel i Overskudet, har Sovjetstaten hidtil ikke mærket synderlig til; den anden Mulighed, Dækning af Underskud har den derimod ret stor Erfaring i. Men dette er jo kun, hvad man kunde vente som Begyndervanskelighed, da det nye økonomiske System endnu kun har virket i kort Tid. Trusterne er heller ikke uden Konkurrenter, baade i Udlandet og i Rusland selv. Der findes udenfor Trusterne en betydelig, rent privat Industri i Rusland. Der rejser sig forøvrig med Retsordningen om den statslige eller samfundsmæssige Grundkapital et interessant Problem, der, som jeg skal vise, ogsaa opstaar under andre Former i andre Stater.

Brugsforeningsbevægelsen er stærkt udviklet i Rusland, endnu stærkere end i Danmark og England. Brugsforeningerne og Andels-selskaberne nyder ogsaa visse Begunstigelser af Staten; de kan saaledes drive Udenrigshandel uden særlig Tilladelse og maa anlægge større Fabriksvirksomhed uden Bevilling.

Den private Industri drives ligesom andetsteds dels som Enkeltmandsforretning, og dels i Aktieselskabets Form. Om Aktieselskaber er der givet en Række Regler i Sovjetlovens §§ 322—366, der, ligesom andre Staters Aktieselskabslovgivning, indeholder en Del tvingende Regler i Samfundets Interesse om Aktieselskabers Stiftelse, Virksomhed og Ophør.

Efterat Sovjetstaten saaledes under den nye Retsordning som vist atter har befæstet den private Ejendomsret, givet det private Arbejde og Initiativ Erhvervsfrihed indenfor ret vide Grænser, og

endog givet de statslige industrielle Virksomheder økonomisk Selvstændighed, har Erhvervslivet i Sovjetrusland i flere Retninger faaet en Genfødelse. Trods alle ugunstige Efterretninger, der navnlig udspreedes fra partisk, sovjetfjendtlig Side, kan der næppe være Tvivl om, at Ruslands Erhvervsliv under den nye Retsordning kan opvise en ret betydelig Fremgang paa flere vigtige Omraader. Medens saaledes Landbrugsproduktionen, som ovenfor nævnt, i 1920 var sunket til c Halvdelen af Produktionen i 1913 eller 6 Milliarder Rubler, er den under den nye Retsordning efter den offentlige Statistik gennem Aarene fra 1921 steget væsenligt og naaede allerede i Slutningen af 20erne op i Højde med Førkrigsproduktionen. Og medens Industriens Produktion, som nævnt, i 1920 var sunket til c 15 pr c af, hvad den var i 1913, siges den, efter Sovjetstatens egne Tal, at være naaet langt op over Førkrigstidens Standpunkt. Ogsaa Antallet af Arbejdere, beskæftiget i Industrien, skal, efter de samme Kilder, i de seneste Aar være steget stærkt. De store Industritruster synes ogsaa at være gaaet frem i Rentabilitet; men hvorledes deres virkelige finansielle Stilling er, er det noget vanskeligt at danne sig en bestemt Mening om.

At det vilde tage den nye Sovjetstat lang Tid at naa op til Førkrigstidens Produktion, kan i og for sig ikke undre. Revolutioner er altid dyre; under den franske Revolution gik Landets samlede Produktion saa stærkt tilbage, at det selv under Napoleons dygtige Regering intet Aar lykkedes at bringe Frankrigs Udførsel op til det Beløb, den udgjorde i Ludvig den 16's sidste Aar. Først i 1827 naaede man over dette Beløb. Hvad der økonomisk er udrettet i Sovjetrusland i de senere Aar, er efter de offentlige Beretninger meget betydeligt. Industrien synes herefter baade teknisk og organisatorisk at være gaaet stærkt frem; men den betyder i sig selv endnu en forholdsvis ret lille Del af Ruslands Erhvervsliv. Der lever saaledes i Rusland ved Industri procentvis af Befolkningen kun $\frac{1}{3}$ af, hvad der lever ved Industri i Danmark. Tyngdepunktet i russisk Erhvervsliv er derfor afgjort stadig Landbruget. Men dette

staar stadig afgjort overvejende paa et primitivt Stadium. Størstedelen af Jorden er i Bøndernes Besiddelse; det var den ogsaa før Revolutionen; men Delingen under denne af Storgodserne, der udgjorde en ret betydelig Mindretals-Procent, forøgede i denne Periode mangfoldige mindre Bondebedrifters Størrelse ret væsenligt. Det er imidlertid i russisk Landbrug i det 20 Aarhundrede endnu som det var i engelsk Landbrug i det 18 Aarhundrede. Naar Bøndernes Landbrug staar paa et teknisk lavt Standpunkt, er det ikke det mindre Landbrug, men Stordriften, der betaler sig bedst. Kun hvor Bondestanden er teknisk vidt fremskreden og idethele oplyst, som i Vesteuropa og navnlig i de nordiske Lande, er den mindre Landbrugsbedrift rentabel, og ofte den mest rentable. Sovjetregeringen gør sig imidlertid store Anstrengelser for teknisk at højne det russiske Bondelandbrug, gennem Oprettelse af store statslige Mønstergaarde, Indførsel og nu ogsaa Tilvirkning i Landet selv af moderne Landbrugsmaskiner o l, og endelig, i de senere Aar gennem Kollektivisering, se nedenfor.

Der gøres endelig en Del for at sikre Roen i Arbejdsforholdene; den individuelle Kontraktsfrihed er her, ligesom i Vesteuropa, afløst af kollektive Arbejdsaftaler, der indgaaes med Fagforeningerne, haandhæves ved faste Voldgiftsretter, og befordres af Forligsnævn o l. De nærmere Retsregler herom er givet i Arbejdsloven af 9 Nov 1922, se særlig §§ 154, 169, 170, jfr. §§ 58 og 59. Staten fastsætter efter nævnte § 59 ved særlige Myndigheder obligatoriske

Oplysninger om de retslige og økonomiske Tilstande i Sovjetrusland findes dels i de af Sovjet-Staten udgivne Samlinger af Love og Forordninger og dels i samme Stats offentlig udgivne Statistik. Af mere lettilgængelige objektive Kilder kan navnlig fremhæves den af *A Santalov* og *L Segal* udgivne *Soviet Union Year-Book*, og den af *J Patouillet* udgivne udførlige Samling af russiske Love og Forordninger: *Les Codes de la Russie Soviétique* (i Samlinger, udgivet af *Bibliothèque de l'institut de droit comparé de Lyon*, under Ledelse af *E Lambert*); endvidere kan nævnes *L Haden Guest*: *The New Russia*, 1926, og *H Freud*: *Das Zivilrecht Sowjetruslands*, 1924 og 1925. Sidstnævnte Arbejde er dog nu paa væsenlige Punkter forældet.

Minimumslønninger. Der sikres endelig Arbejderne Lejligheder til rimelige Priser gennem en Huslejerregulering med Huslejenævn o l, se Sovjetlovens §§ 156 og 166. Arbejdernes Realløn synes i de senere Aar at være steget ret væsentligt; men hvorledes Arbejdernes virkelige økonomiske Stilling er, er det af forskellige Grunde vanskeligt at danne sig en Mening om.

Efterat Sovjet-Statens nu, efter selve sin Retsordning, er blevet et borgerligt Samfund med en stærk Betyggelse af den private Ejendomsret og med en ret udstrakt Arbejdsmark ogsaa for den private og selvstændige Erhvervsvirksomhed, skulde der i og for sig være gode Vilkaar for Erhvervslivets endelige Genfødsel. Men den gamle socialistiske Trosbekendelse medfører stadig nu og da visse Tilbagefald i Regeringens Holdning overfor Erhvervslivet; Regeringen rokker vel ikke ved selve den indførte borgerlige Retsorden, men den søger af og til paa forskellig Maade at hæmme den private Handel, til Fordel for Brugsforeningerne, ligesom den en Tid ved forskellige Foranstaltninger søgte at hindre de dygtige Bønder i at blive velhavende. Men paa begge Omraader og flere andre hæmmes herved den private Kapitaldannelse, som Staten til syvende og sidst selv ikke kan undvære; og der opstaar dernæst ved en saadan, noget svingende Regeringskurs det, som et Erhvervsliv mindst af alt kan taale, en vis Uro og Utryghed.

c. 1928—1941. I denne Periode begynder man paa to Punkter en ny Kurs, uden dog at ændre den fundamentale Retsordning, der, som ovenfor skildret, skabtes i den foregaaende Periode, 1921—1928. For det første søger man fra Regeringens Side i denne Periode at skabe en *Fællesdrift af Landbrugene* under Anvendelse af moderne Maskiner (Traktorer o l), den saakaldte *Kollektivisering*. Og for det andet søger Regeringen at gennemføre en nærmere Kontrol med hele Produktionen i Erhvervslivet gennem de saakaldte *Femaarsplaner*. Denne *Planøkonomi*, der forøvrigt ogsaa er gennemført i større eller mindre Omfang i flere vesteuropæiske Lande, gaar ud paa, at Statens centrale Myndigheder udarbejder

et samlet Overslag for en vis Periode (i Rusland altsaa 5 Aar, i enkelte andre Lande 4 Aar) over, hvad og hvormeget Industrien, de enkelte Industrigræne, Landbruget, Fiskeriet og de andre Erhverv i den kommende Periode skal producere, for at vedkommende Samfunds Behov kan blive rationelt tilfredsstillet.

For fuldtud at forstaa de russiske Landbrugsforhold og den nye Kurs, Kollektivering, maa man erindre, at den russiske Bondebefolkning, baade i almenmenneskelig og i landbrugsteknisk Henseende, hidtil har staaet paa et overordenligt primitivt Stadium, i Sammenligning med Vesteuropas Bondebefolkning. Livegenskabet, der i Vesteuropa — hvor det overhovedet fandtes — allerede ophævedes i Begyndelsen af det 19 Aarhundrede, ophævedes i Rusland først i 1861, ved kejserlig Forordning af 3 Marts 1861. Jordfællesskabet blev først ophævet ved *Stolypins* Reform, ved Love af 14 Juni 1910 og 29 Aug 1911, altsaa c 130 Aar efter den tilsvarende Reform i Danmark; og Storgodssystemet, som hos os allerede opløstes i Løbet af det 18 og Begyndelsen af det 19 Aarhundrede, afskaffedes i Rusland først ved Revolutionen i 1917. Og hvad særlig Jordfællesskabet angaar, havde de nævnte Love, der forordnede dets Ophævelse, endnu kun i ret ringe Omfang naaet at blive gennemført i Livet (væsenlig blandt de mere velhavende Bønder), da Verdenskrigen og Revolutionen udbrød og stansede enhver Reform efter de gamle Linjer.

Ud fra den Erfaring, at det under hele det primitive Stade, hvorpaa de russiske Bønder og deres Landbrug saaledes staaer, er Stordriften, der er den bedste Driftsform, har Sovjet-Statens i de seneste Aar, siden 1928, meget alvorligt søgt at skabe nye Storbefrugter gennem de saakaldte *kollektive Landbrug*, hvorved Driften af en Mængde mindre Bondebrug søges organiseret under en Fællesdrift med Anvendelse af moderne Maskiner og Metoder. Efter ovennævnte Agrarlov 1922 kan Landbrug drives dels af Enkeltmænd, dels af Andelselskaber, og dels af Stat og Kommune. Den Stordrift, som Sovjetstaten i de seneste Aar (som Led i den

hele Erhvervslivet omfattende Femaarsplan) har søgt at gennemføre i Landbruget, er aldeles overvejende blevet organiseret i Form af en Mængde *Andelselskaber*. Disse er selvstændige retslige Enheder; og Staten *kontraherer* i vidt Omfang med dem (navnlig gennem andre Andelsammenslutninger), idet den sælger dem moderne Landbrugsmaskiner og til Gengæld køber deres Korn o. l. Indenfor disse Landbrugs-Andelselskaber er Fællesdriften dernæst gennemført i større eller mindre Grad. Der kan skelnes mellem 3 Grupper af Selskaber. Mindst gennemført er Fællesdriften i 1. *Andelselskaber om fælles Jordbesiddelse*; her er Fællesdriften indskrænket til selve *Markarbejdet* og Anvendelsen af de moderne Landbrugsmaskiner, medens Enkeltbedrifterne iøvrig oprettholdes. Noget større er Fællesdriften i de Andelselskaber, 2. der kaldes *Arteller*. Her er tillige Kvæget og Kvægavlen fælles. 3. Stærkest er Fællesskabet og Fællesdriften i de Andelselskaber, der kaldes *landøkonomiske Kommuner*. Her er praktisk talt alt fælles: Jord, Kvæg, Inventar, Formue, Driften m. m. Her findes ingen individuelle Bøndergaarde, men store Fælleshuse, med fælles Husholdning o. l. De landøkonomiske Kommuner omfatter imidlertid, skønt der findes flere meget store Bedrifter imellem dem, kun en meget ringe Procent af det samlede russiske Landbrugsareal. Langt den overvejende Del af det russiske Landbrug drives af de to førstnævnte Andelselskaber og af private Enkeltbrug. Hvor meget af Jorden, der overhovedet drives af Andelselskaber, er det vanskeligt bestemt at angive. I Perioden 1928—30 gik Kollektiveringen af Landbruget meget stærkt frem; Andelselskaberne støttedes ogsaa paa alle Maader, ved Skattelettelser, ved Statslaan til Indkøb af Landbrugsmaskiner o. l.; og det menes, at c 50 pr c af Landbruget i denne Periode blev organiseret i Andelselskaber. I Foraaret 1930 indtraadte imidlertid en mægtig Krise for hele denne Bevægelse; Landbrugets Produktivitet aftog betydelig, og der indtraadte paa store Omraader forvirrede Driftstilstande. Regeringen maatte derfor stærkt indskærpe Nødvendigheden af et

langsommere Tempo for den kollektive Bevægelse. Mange Andelselskaber opløstes derefter igen. I den seneste Tid er der imidlertid atter indtraadt en Stigning i de kollektive Brug; men Bevægelsen synes nu i det hele at vokse paa en mere jævn og naturlig Maade. Hvis man nu anslaa Landbrugsbedrifterne i Andelselskabernes Form til c 60 pr c af det russiske Landbrug, er langt den overvejende Del af disse 60 pr c organiseret i *Jordbearbejdelseselskabets og Artellets Form*. I Jordbearbejdelseselskabet har, som nævnt, hver Bonde, bortset fra Markarbejdet, sin egen selvstændige Bedrift, med eget Kvæghold, Engareal o l; og selv i Artellet har hver enkelt Bonde, ved Siden af sin Andel i Fællesjorden, sit eget Hus med et mindre Stykke Jord til Have og andet Brug, og det er ham her tilladt at holde Fjerkræ, en Malkeko o l. Med andre Ord, det saakaldte kollektive Landbrug er i dettes aldeles overvejende Type slet *ikke nogen ny social Bedriftsform*; det er i Realiteten som socialt Fænomen kun det gamle *Jordfællesskab om igen*, blot udøvet med moderne Landbrugsmaskiner og moderne Landbrugsmetoder. Det er højst sandsynligt, at det moderne Jordfællesskab, som nævnte russiske Andelselskaber repræsenterer, vil vise sig naturligt og praktisk, saalænge den russiske Bonde staar paa det primitive aandelige og tekniske Stadi, hvor en kollektiv Oplæring i moderne Landbrug fra oven er nødvendig. Endnu ved Revolutionens Udbrud i 1917 var antagelig c $\frac{3}{4}$ af det samlede russiske Agerland under Jordfællesskabet. Det er da kun naturligt, at det nye Jordfællesskab erhverver sig en tilsvarende Udbredelse; og man maa oprigtig haabe, at den russiske Bondebefolkning gennem dette Jordfællesskab og gennem Sovjetregeringens mægtige og prisværdige Anstrengelser for en forbedret Landbrugsteknik maa naa den aandelige og tekniske Højnelse, som den ikke naaede under det gamle Jordfællesskab, og som Bondebefolkningen i Vesteuropa forlængst har naaet.

Under den første Femaarsplan har Kollektiveringen imidlertid ikke forøget det russiske Landbrugs Produktivitet, men har tvært-

imod paa væsenlige Punkter formindsket den. I Femaarsplanen for det russiske Erhvervsliv i Aarene 1927—1932 havde man planlagt Forøgelsen af Landbrugets Nettoproduktion i Femaaret til ca 56 pr c; men Resultatet blev kun 7½ pr c. Kornhøsten pr Hektar gik ikke, som planlagt, op med 25 pr c, men ned med henvend 8 pr c. Særlig truende var Nedgangen i Kreaturbestanden. Istedendfor det planlagte Antal af Storkreaturer, ca 80 Millioner, var der i 1932 kun 29 Millioner, istedenfor det planlagte Antal af Faar, ca 160 Millioner, blev der kun 47 Millioner, og istedenfor ca 35 Millioner Svin kun 10 Millioner. Selvom der mod disse fra nationaløkonomisk kritisk Side fremhævede Tal kan gøres visse Indvendinger vedrørende Enkeltheder, kan Hovedlinjen i Tallene, en ret væsentlig Nedgang for Landbruget i denne Periode, ikke bestrides, da den bekræftes af den russiske Regerings egne Meddelelser.

Aarsagerne til denne stærke Tilbagegang i Landbruget i denne Periode skyldes formentlig dels, at Kollektiveringens, som ovenfor berørt, blev gennemført altfor hurtig og voldsomt, og dels, at selve Andelsforeningernes Organisation i nærmere Enkeltheder er blevet gennemført mere efter Teorier end efter praktiske Erfaringer. Under Kollektiveringens voldsomme Tempo i den første Tid blev de største og mest velhavende Bondebedrifter ødelagt; og disse Bedrifter var undertiden Bærere af de landbrugstekniske Fremskridt. Det havde sikkert været klogt, om Staten havde ladet ialtfald de bedste af disse Bedrifter bestaa, hvorved man havde faaet en vid Forsøgsmark med interessante Sammenligninger mellem disse rent private Brug og de kollektive Brug i Henseende til Produktivitet. Men dernæst havde man under den nærmere Organisering af de kollektive Brug som Andelsforeninger sikkert gjort vel i at følge Erfaringerne herom i det højest udviklede Andelsforeningslandbrug i Verden, nemlig det *danske*. I ethvert Andelsforeningslandbrug, ogsaa det russiske, er man nødt til at foretage en *Deling* indenfor *Driftsformen*, en Adskillelse mellem de Dele af Bedriftsteknikken, der egner sig til Kollektivering, til *Fælles-*

drift, og de Dele af Teknikken, der naturlig bedst egner sig for den Enkeltes *individuelle Behandling*. Grunden til det danske Andels-Landbrugs høje Stade i Henseende til Produktivitet og Teknik er formentlig netop, at dette Landbrug ifølge eget Initiativ og efter sine egne praktiske Erfaringer har *kollektiveret og individualiseret* Landbrugsbedriften *paa de rigtige Led*. Hele den *tekniske Del af Produktionen* af Mælk, Smør, Flæsk o l og *Omsætningen* heraf har de danske Landmænd *kollektiveret* i Andelsmejerier og Andelslagterier, en driftskommunistisk Organisationsform, der har vist sig at være højst praktisk, bl a ogsaa fordi den *maskintekniske og forretningsmæssige Fællesdrift* tvinger Andelshaverne til en højt udviklet *Kvalitetsproduktion*; men samtidig har man *under denne Fællesdrift* bevaret den *individuelle produktive Faktor* i *Tilberedningen af Markerne*, i *Saaning og Høstning* og i *Udvælgelsen og Behandlingen af Husdyrene*, altsaa netop Omraader, hvor de *individuelle Kræfter* og *Evner under fri Kappelstrid* er egnet til at skabe den *højeste Produktivitet* i den Del af Arbejdet, der ligger *forud* for nævnte, mere maskinmæssige *Fællesdrift*. *Fællesdrift* og *individueel Drift* virker altsaa her i en *organisk Enhed*, hver paa sit naturlige Omraade, til Fremme af den størst mulige Produktivitet. I de russiske Andelsforeninger er paa den ene Side den maskintekniske *Fællesdrift* paa Landbrugsproduktionens senere Stadier endnu ikke tilstrækkelig udviklet, og paa den anden Side er *Tilberedningen af Markerne*, idethele *Behandlingen af Jorden* og *Høsten*, i vidt Omfang blevet unddraget den *individuelle Behandling* og taget ind under *Fællesdriften*; men Erfaringerne herfra i det nævnte Femaar viser, at under denne *Fællesdrift* er Bearbejdelsen af Jorden blevet meget slettere, Saaningen ofte blevet forsinket og daarlig foretaget, Kampen mod Ukrudt og Skadedyr forsømt, og Indhøstningen ofte forsinket og slet gennemført. Hvor *Kollektivering* strækker sig til selve *Kvægavlen*, er Kreaturerne ofte blevet slet fodret og idethele daarlig røgtet, hvad der i vidt Omfang forklarer den nævnte *truende Tilbagegang i Antallet af Husdyr*.

I *Byernes Erhvervsliv* mærkes der i de senere Aar en stærkere Bestræbelse fra Statens Side for at trænge de *private Enkeltbedrifter* tilbage, som ovenfor nævnt, navnlig ad indirekte Veje, f Eks ved forøget Beskatning.

Vanskeligst lader dette sig gennemføre i *Haandværket* og den *mindre Industri*; men selv her skal den individuelle Privatdrift procentvis være gaaet tilbage fra c 87 til c 42 pr c. Langt stærkere er de *private Enkeltbedrifter* imidlertid gaaet tilbage i *Handlen*, baade Storhandlen og Butikshandlen. Men i det ydre set, viser Forandringen sig naturligvis stærkest i *Butikshandlen* i Byerne. Ligesom i Landbruget betyder denne Fortrængning af den individuelle Privatdrift i Handlen imidlertid ingenlunde nogen Overgang til en *socialistisk Driftsform*. Vel er der naturligvis oprettet en Del kommunale og statslige Udsalg, ligesom der som før nævnt er oprettet en Del statslige Landbrug; men for *langt den overvejende Del af Handlen* betyder den *private Individualdrifts Tilbagegang* simpelthen en tilsvarende Stigning i *Brugsforeningernes* Antal og Omraade, ligesom *Individualbedriftens Tilbagegang* i Landbrug betyder en tilsvarende Stigning i *Andelsforeningernes* Udvikling. Det er derfor, for Størstedelen af Ruslands Erhvervsliv, for Landbruget, Handlen og Haandværket en ganske falsk Værbetegnelse at kalde det russiske Samfund *socialistisk*. I adskillige vesteuropæiske Lande behersker *Brugsforeningerne* saaledes næsten $\frac{1}{3}$ af Om sætningen, og denne Brugsforeningsudvikling er stadig stigende, idet navnlig den *private Butikshandel* kæmper med store Vanskeligheder, bl a ogsaa fordi Staten ofte beskatningsmæssig stiller den ugunstigere end Brugsforeningerne. Men et Samfunds Struktur forandres selvfølgelig ikke, blot fordi et Lands Brugsforeninger fra at omfatte $\frac{1}{3}$ udvikler sig til at omfatte f Eks $\frac{2}{3}$ af Handelen, ligesaa lidt som Samfundets Struktur forvandles til *socialistisk*, fordi Størstedelen af dets Landbrug, som i Danmark og Rusland, beherskes af den kollektive *Andelsforeningsform*. Det russiske Samfund er derfor den Dag i Dag, trods alle Kollektiveringsforsøg gennem

Andelsforeninger og Brugsforeninger, taget i det hele og store i Realiteten ikke mere socialistisk end det danske Samfund; der er blot den Forskel, at det danske Samfunds Kollektivisering i Mod-sætning til den russiske er gennemført paa en praktisk Maade og gennem en naturlig Vækst, gennem det private Initiativ, og ikke kunstig og voldsomt ved Tvangsbud fra Staten, hvorfor det danske Samfunds Erhvervsliv ogsaa i Henseende til Produktivitet er langt forud for det russiske.

Kun paa ét Omraade af Erhvervslivet kan man med Sandhed sige, at det russiske Samfund har en mere socialistisk Ordning end de *nuværende* vesteuropæiske Lande, og det er i *Fabriksindustrien*; men dette er forøvrig heller ikke noget nyt, nogen social Nydan-nelse. Ganske det samme møder vi i mange europæiske Samfund *under Enevælden i det 17 og 18 Aarhundrede*. Der er i Virkelig-heden meget lærerige Paralleller at drage mellem den gamle euro-pæiske Enevældes storstilede, ofte krampagtige Forsøg paa at or-ganisere en omfattende Fabriksindustri som Statsforetagender og det nuværende Sovjet-Ruslands tilsvarende storstilede, og ofte og-saa kunstige Forsøg paa at organisere en Storindustri som Stats-foretagender. Sovjet-Staten har allerede i vidt Omfang gjort de samme triste Erfaringer i det 20 Aarhundrede som Enevældens Stater gjorde i det 17 og 18 Aarhundrede. Som ovenfor omtalt har Storindustrien i Rusland tidligere været af relativ ringe Betydning i Sammenligning med de andre Erhverv; og derfor var det ogsaa let i Rusland at socialisere denne Industris Bedrifter. Under den oven-nævnte Femaarsplan, 1927-1932, planlagde og gennemførte den russiske Stat med umaadelige Bekostninger (vistnok c 20 Milliarder Tsjervonets-Rubler) en overordenlig Udvidelse af Storindustriens Omraade, gennem Anlæg af helt nye Fabriksvirksomheder og Ud-videlser af de gamle; og man regnede i Femaarsplanen med en me-get væsenlig Stigning i den industrielle Produktions Omfang, Kva-litet og Nedgang i Omkostningskontoen. I førstnævnte Hensende skete der ogsaa som Følge af de mange tekniske Nyanlæg og Ud-

videlser en betydelig Stigning i Produktionens *Kvantum*, men dog langt fra i det Omfang, som man i Femaarsplanen havde regnet med. Fra kritisk nationaløkonomisk Side hævdes det, at Planen i Virkeligheden kun blev realiseret ved Produktionen af *Petroleum* til den forudsatte Procent; for *Kul* og *Jern* blev det frembragte Kvantum derimod væsentlig mindre end det planlagte. Disse to Raastoffer har imidlertid, som bekendt, væsentlig Betydning for Størstedelen af den øvrige Industri; og allerede herved var det givet, at den industrielle Produktion i sin Helhed ikke kunde naa det i Femaarsplanen forudsatte Kvantum. For *hele* Storindustrien blev Planen overhovedet kun realiseret til en væsentlig nedskaaret Procent.

Men dernæst skete der i denne Periode en stærk Tilbagegang i Produktionens *Kvalitet*. Naturligvis er der Undtagelser; der findes Fabriksvirksomheder, der har ydet en fortrinlig Kvalitet. Men naar *Industrien* tages i sin *Helhed*, viser Billedet en almindelig og stærk Nedgang i Arbejdets Kvalitet. Endelig er de Beregninger og Forhaabninger, man i Femaarsplanen havde gjort sig om en Formindskelse af *Produktionsomkostningerne*, trods alle de mange kostbare tekniske Forbedringer, Nyanlæg og Ansættelse af fremmede Ingeniører, blevet stærkt skuffet. Naar det overhovedet lykkedes, som nævnt, at forøge Produktionens Kvantum væsentlig, omend til en nedskaaret Procent, skyldes det væsentlig en mægtig Forøgelse af Arbejdernes Antal, nemlig med ca 102 pr c, medens dette Tal efter Planen blot skulde være forøget med c 38 pr c.

Disse Træk: Nedgang i Arbejdets Kvalitet og et nedskaaret Kvantum i Forhold til Planen, trods en mægtig Forøgelse i Arbejdernes Antal og i Omkostningskontoen idethele, kort sagt en ret betydelig Tilbagegang i Arbejdets Produktivitet gælder for de fleste Industrigrene i denne Periode, den første Femaarsplans og den nærmest følgende Tid.

Aarsagerne til disse daarlige Resultater i den russiske Statsindustri er dels de samme, som følger med alt direkte Statstyre af

Erhvervsforetagender, og som vi kender fra den gamle Enevældes Foretagender, og dels særlige, i russiske Forhold bundende Aarsager. Særlig for russiske Forhold er selve Arbejdernes ringe Kvalitet. Grundet paa det nævnte mægtige Behov for nye Arbejdskræfter maatte Arbejderne i meget stort Tal tages af Bondebefolkningen; og idethele mangler der den store Mængde af *faglærte Arbejdere*, som der findes i Vesteuropa, og som Vesteuropas Haandværker-Kultur gennem Aarhundreder idethele har en væsenlig Andel i. Dernæst mangler der dygtige Teknikere i de mere underordnede, men vigtige Stillinger, medens man i de ledende Stillinger har faaet mange udenlandske Ingeniører, omend næppe i tilstrækkeligt Antal. Dertil kommer den Desorganisation, der følger af, at de ledende Teknikere ofte har manglet den Myndighed og Magt over Foretagendet og Arbejderne, som er den første Betingelse for at gøre et Foretagende rentabelt. Indblanding fra Arbejderraads Side har ofte hæmmet de ledendes Bestemelsesfrihed.

De almindelige Aarsager, der skyldes et industrielt Statstyre idethele, er, at Indblanding i Ledelsen fra et fjernt liggende *centralt Statskontor* aldrig kan give de produktive Resultater, som frie, selvstyrende private Foretagender, hvis egen Ledelse har hele Magten, kan yde. Driftsplaner lægges ofte mere efter politiske-sociale Teorier end efter praktiske Behov. Planlægningen af nye Fabrikker og Udvidelse af ældre er dernæst ofte sket uden tilstrækkelig Undersøgelse af alle praktiske Forhold og uden det fint mærkende Hensyn til de virkelig økonomiske Behov, som Kappelstriden mellem private Foretagender i et frit Erhvervsliv tvinger til. Dertil kommer, at nye Fabriksvirksomheder i adskillige Tilfælde er blevet lagt stedlig forkert, set i Forhold til Tilførslen af Raastoffer til Virksomhederne. I denne Henseende burde Fabrikkerne i flere Tilfælde være anlagt ude i Landet istedenfor at samles i de store Byer, som Moskva, Sct. Petersborg o l.

Der er imidlertid næppe Tvivl om, at de oven anførte Erfaringer

under den første Femaarsplan (1927-32) har ført den russiske Statsledelse til at give Bedrifterne større Selvstyre, deres Ledelse større Magt og Myndighed, til at afvikle mange uproduktive Foretagender og til at vise større Forsigtighed i Anlæg af nye Virksomheder. Og der er allerede fra den russiske Regerings Side gjort meget i disse Retninger i de seneste Aar. Men der er en lang og trang Vej frem her for den statslige Industri.

Hvis man vurderer et Samfunds Erhvervsliv efter dets Produktivitet, vil det ikke kunne bestrides, at Rusland, baade i Landbrug og Industri, staar ret væsenlig tilbage for de vesteuropæiske Lande. Det maa dog her retfærdigvis ogsaa fremhæves, at den russiske Stat kæmper med store Vanskeligheder ogsaa i Landets Natur- og Befolkningsforhold. Landet er idethele meget tyndt befolket i Sammenligning med Vesteuropa; og meget store Dele af det russiske Landomraade er paa Grund af ugunstigt Klima (Mangel paa Varme og Fugtighed) daarlig egnet til Dyrkning og andet Brug.

Hovedresultatet af de russiske sociale Eksperimenter er som vist, at det *ikke er lykkedes* Staten gennem disse *at skabe et virkeligt nyt Samfund; og noget socialistisk Samfund er overhovedet ikke skabt. Statens Overtagelse af hele Erhvervslivet*, af Haandværk og Handel, af Landbrug og Industri har allerede vist sig ganske *uigennemførligt* i Sovjet-Rusland. Statens Overtagelse af et enkelt, tilmed stærkt begrænset Erhverv, som Størindustrien i Rusland, er ikke noget nyt. Dette har ogsaa de vesteuropæiske Lande prøvet, med de samme, ret negative Resultater i Henseende til Produktivitet, som Rusland nu maa erfare. Haandværket er stadig i ret væsenlig Grad overladt den individuelle Bedrift. Handelen og Landbruget er ej heller overtaget af Staten, men er overladt dels til Brugsforeninger og Andelsforeninger og dels til private Enkeltbedrifter, de samme Erhvervsformer, vi kender i de andre Lande, blot med den Forskel, at man i Rusland har forsøgt at forcere

Andelsforenings- og Brugsforeningsbevægelsen kunstig frem, med uheldige økonomiske Resultater, ialtfald i Landbruget, som ovenfor vist.

Retsudviklingen i Sovjet-Rusland viser klart, hvad jeg ovenfor gjort gældende overfor Liberalismen og Socialismen, nemlig at i ethvert menneskeligt Samfund er ikke blot Næringsrets-Ordningen, men den rent privatretlige Retsorden dybt organisk forbundet med det økonomiske Liv. Den private Ejendomsret med dens talrige Virkninger i Omsætning og Realkredit hører til det økonomiske Livs vigtigste Aarer og Nerver; en Omstyrtning af denne privatretlige Retsorden betyder en Stansning af Blodumløbet i Samfundets Erhvervsliv, der truer dets Eksistens.

Derimod indeholder Udviklingen i Sovjet-Rusland intet Bevis for de sociale Systemer, som i saa rigt Maal har været opstillet af samfundsøkonomiske Tænkere i de sidste Aarhundreder. Saaledes behøver vi ikke mere at rejse det Spørgsmaal, om der er givet et eksperimentelt Bevis for den socialistiske Samfundsordens Holdbarhed i den unge russiske Stat. Dette Spørgsmaal er, som det vil ses, bortfaldet af sig selv. Paa den anden Side indeholder dette nye Samfund, saavel som ethvert andet virkelig eksisterende Samfund, heller ikke noget Bevis for noget af de andre sociale Systemer, Liberalismen, Kommunismen, den statskontrollerende eller andre Retninger. Men hvornaar vil man idetheletaget høre op med at forsøge at presse det menneskelige Samfundsliv ind i bestemte, forud teoretisk udtænkte Systemer istedenfor at give sig helt over til at lytte til Erfaringen selv i dette altid bevægelige Samfundsliv, paa samme Maade som Naturvidenskaben? Lytter vi til *den faktiske, retslige og økonomiske Udvikling*, som foregaar i Samfundene selv, vil vi opdage, at det virkelige Liv ikke kender noget enkelt, altbeherskende System, være sig Liberalisme, Socialisme, Kommunisme eller lignende, men en Række forskellige Systemer,

hvor det ene ikke udelukker det andet, idet de gør sig gældende paa forskellige Omraader. Forholdet er i Virkeligheden dette, at hvert af de enkelte sociale Systemer — Socialismen og Kommunismen ligesaa vel som Liberalismen — har faaet fat paa en lille Del af Sandheden, men i Generaliseringens sædvanlige Overmod har villet gøre sin Opfattelse til hele Sandheden. Der mangler de sociale Systemer den Ligevægt i Sindet, som kun kommer af det omfattende Blik for det virkelige Livs Mangfoldighed. Og der mangler dem først og fremmest den aandelige Beskedenhed, som beherskede en Newton, der selv efter sine banebrydende Forskningsresultater erklærede, at han jo kun havde fundet en enkelt smuk Sten ved Strandbredden, medens »Sandhedens store Verdenshav forblev lukket for mit Blik.« Det uheldige er endda ikke særlig, at de sociale Reformatorer mener i et enkelt System at have fundet hele Sandheden, hvad der kunde forblive et indre Privat-anliggende om Mangel paa Selvkritik, men at deres lille Del af Sandheden straks optages paa de partipolitiske Programmer og derfra gennem Menneskealdre indprentes den store Befolkning som hele Sandheden af Agitatorerne, paa Møder og gennem de partibestemte Blade, og paa denne lille Del af Sandheden ophidses Befolkningen, indtil den gennem Revolutioner og utallige Ofre skuffes og gennem Virkelighedens Prøve gør den Erfaring, at det lovede Idealsamfund efter det indprentede System ikke lod sig gennemføre, netop fordi det nu viste sig, at Systemet kun rummede den lille Del af Sandheden, hvis Begrænsning de sociale Reformatorer og Agitatorer passende kunde have begyndt med i Beskedenhed at indskærpe. Endnu vil vel i mange Aar de sociale Systemer stadig figurere paa de partipolitiske Programmer, være sig Liberalismen og den ukrænkelige private Ejendomsret paa de konservative og liberale Partiers Programmer og Socialismen og Kommunismen paa de radikale og revolutionære Partiers. Der findes som bekendt intet saa konservativt som politiske Partiprogrammer, ligegyldigt om disse hører til de revolutionære eller de konservative. Man ind-

pisker jo ikke ustraffet gennem Menneskealdre en bestemt social Teori i den brede Befolknings Sind. Derfor er de politiske Parti-programmer efterhaanden blevet et Opsamlingsted for en Mængde forældet aandeligt Gods, som Partipressen Aar ud og Aar ind maa spille en urimelig Mængde Papir og Tryk paa.

Men udenfor de indskrænkede Partiprogrammers Verden gaar det virkelige Liv sin egen Gang, formende sine økonomiske og retslige Nydannelser uden Hensyn til Programmerne. Intet af de politiske Partier har jo faaet den Evne, som vor Gud Hejmdal har, at kunne høre Livets Græs gro. Hvis vi derimod i Samfundsvidenskaben skal kunne faa noget af denne Evne, maa vi i denne som i al anden Videnskab begynde Iagttagelserne med et aabent Sind, modtagelig for nye Fænomener og befriet for alle Systemer eller, som de ogsaa kan kaldes, fikse Ideer. Vi vil da blive overrasket ved at se, hvad der virkelig bevæger sig og baner sig Vej i de levende Samfund. Erfaringerne herfra lader, saa vidt jeg formaar at se, ane, at Fremtidens Samfundsudvikling vil spotte alle hidtil kendte sociale Systemer og Teorier. Fremtidens Samfund maa formentlig forbeholde sig ganske frit at gennemføre f Eks en liberalistisk, privat Ejendomsrets Ordning paa ét Omraade uden derfor i nogen Maade at lade sig hindre i at gennemføre en kommunistisk Ordning paa et helt andet Omraade, alt eftersom de rent praktiske, saglige Behov kræver det. Som jeg skal forsøge at vise, er der allerede indenfor de nu bestaaende Samfund i det stille foregaaet mægtige kommunistiske Nydannelser paa en Række Omraader; men ganske jævnsides hermed har paa helt andre Omraader den private Ejendomsret vist en betydelig nyskabende Evne; den har i al Stilhed og uden Modsigelse fra nogen Side erobret en Række helt nye og mægtig voksende Retsomraader, Omraader, der har en stedse stigende praktisk Betydning. Men endelig er der helt udenfor alle tilvante Tankebaner ved at vokse helt nye samfundsmæssige Fænomener frem; disse Fænomener er af en egen stilfærdig Karakter, og derfor vokser de frem skjult

for hele den Offenlighed, der larmer i Politik og i Presse; men saa vidt jeg kan se, har de en voksende og stor Fremtid for sig.

I det følgende skal jeg gøre et Forsøg paa at udrede forskellige nye Fænomener; jeg gør imidlertid paa ingen Maade Fordring paa at være udtømmende. Men allerede de i det følgende fremdragne Fænomener turde ihvertfald vise, at der er meget mere mellem Himmel og Jord, end der er drømt om i de sociale Systemers og politiske Programmers Filosofi.

III.

SAMFUND INDENFOR SAMFUNDET.

Endskønt det Billede, at Samfundet er en Organisme, ret ofte er blevet misbrugt, er der i og for sig intet i Vejen for at bruge det til kort Illustrering, naar man fastholder dets Begrænsning og ikke bruger det til Konsekvensmageri i Enkeltheder. Hvis man som en Naturiagttaget udefra vil betragte de nu levende menneskelige Samfund som særlige Organismer i Verdensaltet, vil man formentlig opdage, at der indenfor disse Organismer foregaar visse ejendommelige Celledannelser, der, selv om der mellem de enkelte Samfund eller Organismer indbyrdes er betydelige Forskelligheder, dog frembyder visse fælles Træk, der stadig gaar igen med en Naturlovs Regelmæssighed. Hvis, for at blive i Billedet, Samfundet er en Storcelle, bestaaende af en Mængde mindre Celler, Individierne, viser det moderne Samfund os ikke, at de mange mindre Celler bevæger sig ganske frit omkring, uafhængig af hinanden, i ubunden Kappestrid med hinanden, saaledes som Liberalismen tænkte sig. Men Storcellen frembyder paa den anden Side heller ikke som alment Træk, at nogle faa Celler tilriver sig den største Del af Næringsstofferne i Storcellen og bringer de mange andre, derved svækkede Celler under deres Magt, som den modsatte Teori spaaede. En saadan Udviklingsgang fandt vi, som

ovenfor vist, kun paa visse Fortidstadier af Samfundenes Liv indenfor særlige Erhvervsomraader (Landbruget), eller indenfor enkelte Samfund (f Eks det engelske c 1780-1850), men ikke som alment Træk for Samfundene. Det, der faktisk foregaar i Nutidens Samfund, er derimod en Samling af Cellerne i en hel Række forskellige Samfund indenfor det større Samfund; de mange mindre Celler samler sig i større Grupper om en Række forskellige Op-gaver som Centreer.

Men Sammenligningen mellem Samfundet og en Organisme, bestaaende af talrige Celler, maa, som betonet ovenfor, kun tages som det, den er, et Billede, der vel egner sig til kort Illustrering i grove Træk, men ikke til en systematisk Gennemførelse i Enkeltheder. Der er jo nemlig den væsentlige Forskel mellem en Organisme, bestaaende af Celler, som f Eks det menneskelige Legeme, eller en Plante, og Samfundet, bestaaende af Individier, at Cellerne rent *fysisk* er forbundet med og afhængig af hinanden, har fælles Stof og Stofskifte, fælles Ernæring, medens Menneskene i Samfundet rent fysisk set er selvstændige, uafhængige Individier. Vil man derfor vælge et Objekt i den os omgivende Na-

Det kan ikke nægtes, at Billedet af Samfundet som en Organisme er blevet stærkt misbrugt indenfor Sociologien; og det gælder iøvrig ikke blot den naturalistiske Retning indenfor denne, men ogsaa den nyere idealistiske Retning. Det er jo saaledes en af den sidstnævnte Retnings Hovedpaa-stande, at Menneskene overhovedet ikke eksisterer som selvstændige Enkeltvæsener, der derefter slutter sig sammen i et Samfund, men at Menneskene overhovedet kun er til som *Led* i dette, som *Led* i en Helhed, uden hvilken det ikke kan tænkes, og at Helheden, Samfundet er til forud for Individet, og ikke omvendt. For at illustrere denne Hovedpaa-stand bruger den idealistiske Retning i Sociologien en Sammenligning mellem Samfundet og den menneskelige Organisme: ligesom Hjertet eller Lungen ikke kan tænkes uden som et *Led* i Helheden, overhovedet kun kan leve og virke som *Del* af Organismen, og ingen selvstændig Tilværelse har udenfor Helheden, saaledes skal Mennesket ogsaa være blot et afhængigt *Led* af en anden Helhed, Totalitet, Samfundet. Overfor disse vidt drevne Billeder og de store, tildels mystiske Konsekvenser, der udledes heraf, turde det dog være paa sin Plads nøgternt at gøre opmærksom paa, at vi Mennesker, trods

tur, der frembyder en virkelig Parallel til det menneskelige Samfund, maa man tage tilsvarende Samfund i Dyreverdenen, i Eks Biernes eller Myrernes Samfund. Der findes her utvivlsomt fælles Træk mellem disse iøvrig meget forskellige Samfund. Hvad der saaledes kendetegner baade de dyriske og de menneskelige Samfund, er for det første, at Individerne ikke bevæger sig fuldstændig frit, men i deres indbyrdes Forhold følger *Regler*, et helt System af Regler, der ogsaa i Dyrenes Samfund har Karakteren af Retsregler, idet de, som berørende Samfundets Eksistens, gennemtvinges med Magt. Det andet fælles Træk for de dyriske og menneskelige Samfund er den gennemførte *Arbejds- og Erhvervsdeling*. Visse Myresamfund har saaledes foruden andre Arbejder en Slags Landbrug, idet de bereder bestemte Marker for visse Plantearter; andre Arter indsamler paa en bestemt Maade visse Plantedele ved en særlig Gruppe Arbejdere, der afleverer det indsamlede Materiale til en anden Gruppe Arbejdere, der omdanner det og opmagasinerer det. I de menneskelige Samfund er der jo baade indenfor de enkelte Virksomheder eller Bedrifter en stærk teknisk Arbejdsdeling og samtidig en gennemført samfundsmæs-

det meget, vi er nødt til at have tilfælles med hinanden, hvad enten det er os en Glæde eller ej, dog heldigvis ikke ogsaa har Blodombøb fælles eller fælles Lufttilførsel. Det turde ikke være helt overflødigt at gøre opmærksom paa dette lille, men ikke uvæsentlige Faktum, naar man ser, hvor megen Mystik og uklar abstrakt Teori, den moderne idealistiske Sociologi har faaet ud af disse Billeder af Samfundet som en Organisme, som trods alt kun er Billeder og derfor maa anvendes med al fornøden Begrænsning og sund Fornuft. Da forøvrigt alt i denne Verden, ligesom Stjerner til Sandkorn, eller til Atomere (eller Elektroner), er »Led« i en større »Helhed« eller, med et fint Fremmedord, Totalitet, er disse Begreber ganske tomme; og der kan ikke spindes andet ud af dem end en taaget Filosofi, hvis Længde staar i omvendt Forhold til den aandelige Næringsværdi. For at gøre opmærksom paa det simple Faktum, at Mennesket er født i en vis fysisk Forbindelse med andre Mennesker og i sit Liv og Arbejde i Reglen er nødt til at have en vis Samvirken med andre — paa lignende Maade forøvrigt som Bier og Myrer — turde det ikke være nødvendigt at sætte et omfattende Apparat af abstrakt Filosofi og Mystik i Bevægelse.

sig Arbejdsdeling. Men særlig ejendommelig for Nutidens Menneskesamfund er det, at de ved Arbejdsdelingen udsondrede faglige Virksomheder i nyeste Tid, navnlig i Løbet af de sidste 100 Aar, i stigende Grad er blevet overtaget paa et bredt planmæssigt Grundlag af en Række *selvstændig virkende Samfund indenfor det store Samfund*. Disse særlige Samfund er ligesom mindre Stater i Staten d v s de har deres egen Retsordning eller Love, et helt System af Retsregler, som de selv har bygget op, nøje afpasset efter hvert Samfunds erhvervsmæssige Opgave og Virksomhed. Faktisk virker allerede Størstedelen af Menneskene indenfor disse Samfund. Den væsentligste Del af Erhvervsvirksomheden i Nutidens Stater er allerede gennem disse særlige Samfund *samfundsmæssig organiseret*. Og her er der Tale om et *virkelig alment* Træk i Samfundenes Liv; denne Udvikling træffer vi i vesteuropæiske saavel som i østeuropæiske Lande, i Amerika saavel som i Rusland. Naar jeg her til nærmere Illustrering fortrinsvis vælger vort eget Lands Udvikling, er denne kun taget som Eksempel; den samme Udvikling kan belyses ved objektive Oplysninger fra de andre Lande; Oplysningerne herfra vil paa disse Omraader i Reglen kun frembyde en Række trættende Gentagelser af vore egne; dog skal enkelte, særlig illustrerende Tal herfra anføres i det følgende til eksempelvis Sammenligning. Paa flere af disse Omraader er Udviklingen i Danmark betydelig videre fremskreden i samfundsmæssig Organisation end i andre Lande.

Disse Samfund indenfor Samfundet omfatter saa godt som alle Sider af Erhvervslivet, baade *Produktionen, Omsætningen, Kreditgivningen, Boligbyggeriet, Opsparingen og Forsikringen*.

1. *Samfund indenfor Produktionen.*

Indenfor *Storindustrien*, er der, som jeg nedenfor skal vise, ved at foregaa en Udvikling, der i al Stilhed vil føre til en mere og mere samfundsmæssig Organisation.

Indenfor *Landbruget* er der imidlertid allerede fuldbyrdet en betydelig Nydannelse i denne Retning. Paa et vigtigt Omraade af Produktionen er Danmark her et Foregangsland i samfundsmæssig Organisation, nemlig paa den *industrielle Landbrugsproduktions* Omraade. I *Andelsforeningerne*, navnlig Andelsmejerierne og Andelslagterierne, har de danske Landmænd som bekendt organiseret de vigtigste Sider af Produktionen paa en teknisk saa tilfredsstillende Maade, at de andre Landbrugslande i nyeste Tid søger at efterligne dette Eksempel. Der fandtes i 1925 i Danmark 1350 Andelsmejerier (i 1939 1399), medens der var 260 private Mejerier. Den samlede danske Smørproduktion androg i 1926 150 Millioner kg, (hvoraf c 133 Millioner kg udførtes), i 1940 173 Millioner kg (hvoraf 123 Millioner kg udførtes), og den samlede Mælke-mængde i 1940 4600 Millioner kg. Langt den største Del af denne Produktion skyldes Andelsmejerierne, idet c 90 pr c af alle vore Landejendommers Besætninger af Køer efter en Op-gørelse fra 1923 hører under Andelsmejerierne. I 1926 fandtes der 52 Andelslagterier (i 1939 61), hvis samlede Produktion androg en Værdi af 380 Millioner Kr (i 1939 c 490 Millioner Kr); og c 70 pr c af samtlige Landejendommers Besætninger (af Svin) hørte under Andelslagterierne. Til Sammenligning skal blot eksempelvis anføres, at den samlede Andelsforenings-Produktion i Rusland i 1926-27 udgjorde c 3 Milliarder Rubler paa et Omraade, der rummer c 130 Millioner Mennesker. Alene de danske Andelslagteriers Produktion er altsaa i Forhold hertil mere end dobbelt saa stor som alle russiske Andelsforeningers, Mejeriers, Slagteriers o l's Produktion tilsammen. I de senere Aar er de russiske Andelsforeningers Produktion steget meget, men er stadig forholdsmæssig langt bag de Danskes. De mangler de danske Andelsforeningers højt udviklede Organisation og Teknik.

2. Samfund indenfor Omsætningen.

Den største Del af Omsætningen beherskes i alle Samfund stadig af den individualistiske Ordning, hvor Købmændene enkeltvis staar overfor Forbrugerne og i indbyrdes Kappelstrid om disse, og hvor Handlen iøvrig foregaar gennem Mellemlæddene Grossisten og Butikshandleren. Men paa et stort Omraade forsøges denne Ordning i nyere Tid afløst af en bevidst, planmæssig Organisering af Omsætningen paa en samfundsmæssig Basis. Der er efterhaanden i Landene gennem en jævn Vækst opstaaet et vigtigt Samfund, der har overtaget en væsenlig Del af Omsætningen, nemlig Brugsforeningerne og disses Fællesforbund, af hvilke de mange stedlige Brugsforeninger jo svarer til Butikshandlen, og Fællesforbundet til Grossiststadiet. Ligesom andetsteds opstod de første Brugsforeninger i Danmark i det 19 Aarhundrede, i den sidste Halvdel heraf for vort Lands Vedkommende. Endnu i 80erne af forrige Aarhundrede var der kun c 200 Brugsforeninger i Danmark; men i 1900 var de steget til over 800, og i 1914 til henved 1600 med et samlet Medlemsantal af c 250 000 og en samlet aarlig Omsætning af godt 100 Millioner Kr. I 1925 havde Brugsforeningerne naaet et Antal af c 1750 med c 325 000 Medlemmer, i 1939 1927 med 347 000 Medlemmer og en samlet Omsætning af 315 Millioner. Naar man betænker, at Størstedelen af de 347 000 Medlemmer hver repræsenterer en Husstand, maa man regne med, at ihvertfald $\frac{1}{3}$ af Landets Befolkning faar sit Forbrug af almindelige Varer dækket gennem Brugsforeninger. Brugsforeningerne er naturligvis hos os ligesom andetsteds sammensluttet i et Fællesforbund, Fællesforeningen af Danmarks Brugsforeninger, der forvalter Foreningernes Indkøb i Stort, men som forøvrig ogsaa driver en omfattende industriel Virksomhed, til Fremstilling af en Række af de vigtigste Forbrugsgenstande. Ligesom det er den danske Landbo-stand, der har taget Føringsen i industriel Samfundsdannelse gennem

Andelsforeningerne, er det ogsaa denne Stand, der hos os er gaaet i Spidsen for Brugsforeningsbevægelsen.

I England, hvor det er Arbejderstanden, der har taget Føringerne paa dette Omraade, dannedes de ældste Brugsforeninger allerede i 40'erne af det 19 Aarhundrede; og i 1920 havde Brugsforeningerne naaet et Antal af 1400, et samlet Medlemsantal af $4\frac{1}{2}$ Million og en samlet Omsætning af 250 Millioner £. Mellem $\frac{1}{3}$ og $\frac{1}{4}$ af Englands Befolkning antages nu at faa deres almindelige Varer gennem Brugsforeningerne. De britiske Fællesforbund af Brugsforeninger (Wholesale Societies) driver en meget omfattende Fabrikvirksomhed, samt Bankvirksomhed og Rederi. Endnu skal nævnes, at Brugsforeningerne i Rusland (der er sammensluttet i et Fællesforbund, kaldet Centrosojus) i 1927 havde et Antal af c 28 500 med et Medlemstal af 15 Millioner og en samlet Omsætning af 1 Miliard £. I disse 3 eksempelvis valgte Samfund, det danske, engelske og russiske, indtager Brugsforeningerne saaledes, naar de indbyrdes Størrelsesforhold tages i Betragtning, væsenlig den samme økonomiske Magtstilling.

3. *Samfund indenfor Kreditgivningen.*

Ogsaa indenfor Kreditgivningen er den privatøkonomiske Ordning, Laaneforholdene mellem den enkelte Kreditor og den enkelte Debitor, ved de vigtigste Pantsætningsobjekter, de faste Ejendomme, i nyeste Tid for et stort Omraade blevet afløst af en *samfundsmæssig organiseret* Laangivning, nemlig gennem de store Sammenslutninger, vi kalder Kreditforeninger og Hypotekforeninger, der sikrer Debitorerne faste Laan til ensartet og rimelig fastsatte Afdrags- og Rentevilkaar. Ogsaa denne Samfundsdannelse begynder i det 19 Aarhundrede, hos os omkring Midten af dette; og den har siden hen faaet en stærkere og stærkere Stilling i det praktiske Liv gennem en støt og meget omfattende Vækst. Hvor stærk en økonomisk Magtfaktor disse Kreditsamfund kan blive.

ses bedst af Forholdene i et Land som Danmark, som ogsaa paa dette Omraade er blandt de forreste i Udviklingen. Allerede i 1880 omfattede vore Kreditforeninger et samlet Laanebeløb af 253 Millioner; i 1926 udgjorde Kredit- og Hypotekforeningslaanene tilsammen 3½ Milliard, i 1939 c 6 Milliarder 400 Millioner.

4. *Samfund indenfor Boligbyggeriet.*

I de senere Aar er der i de fleste større Byer i Europa opstaaet store Boligselskaber eller Boligforeninger, som har til Formaal at skabe sunde og gode Boliger for den jævne Befolkning til en rimelig Husleje. De er bygget paa Andelstanken og faar ofte Støtte af det Offenlige i Form af billige Laan af Stat eller Kommune paa tredje Prioritet, efter de fornødne Kredit- og Hypotekforeningslaan. De er driftskommunistiske eller kollektivistiske Samfund, idet al deres Opsparing gennem Amortisering af Laanene og alle deres Værdier idethele tilfalder Lejerne og Samfundet. Eksempelvis kan fra Byen København nævnes, at disse samfundsmæssige Boligselskaber eller Boligforeninger allerede nu raader over Boligkomplekser med ialt c 25 000 Lejligheder i denne By, hvilket vil sige, at over 100 000 af Byens Indbyggere, tilhørende den jævne Befolkning, bor i de kollektive, samfundsmæssig organiserede Boligforeninger.

5. *Samfund paa Opsparings- og Forsikringsomraadet.*

I de fleste Kulturlande er der i Løbet af de sidste Menneskealdre opstaaet en Række Sammenslutninger, der efterhaanden mere og mere organiseres paa kollektivistisk, samfundsmæssig Basis. Det gælder navnlig Sparekasser, Livsforsikringselskaber og Brandforsikringselskaber.

De første Sparekasser oprettedes hos os i Begyndelsen af det 19 Aarhundrede; i 1870 fandtes der 168 Sparekasser med et samlet

Indlaan af 118 Millioner, i 1926 528 med et samlet Indlaan af 2 Milliarder og i 1939 517 med et samlet Indlaan af 2 Milliarder 270 Millioner. Der gør sig naturligvis ogsaa her visse Forskelligheder gældende mellem Folkene; men de berører ikke Hovedtrækkene i Udviklingen. Eksempelvis kan saaledes nævnes, at Sparekassevæsenet er ganske særlig højt udviklet i vort Land. Der indestaar et væsenlig større Beløb pr Individ i Sparekasserne i Danmark, end det gennemgaaende er Tilfældet i det øvrige Vest- og Mellem-europas Lande.

Sparekasserne behersker i Forening den væsenligste Del af det faglige Omraade, deres Virksomhed angaar; der er i disse Sammenslutninger ingen Aktiekapital eller anden Kapital, der kan anvendes til Udbytning. Renten af Indlaanene er fast og lav; det er ikke Kapitalister, men den brede Befolkning, der ejer Sparekasseindskudene. De ovennævnte 2 Milliarder Indskud i de danske Sparekasser er saaledes fordelt paa ikke mindre end 1700 000 Konti; af disse var c en Million Konti paa under 200 Kr., og omtrent $\frac{1}{2}$ Million Konti paa Beløb mellem 200 Kr. og 2000 Kr.

Men ogsaa Livsforsikringselskaberne har i det hele og store hos os en nærmest driftskommunistisk eller kollektivistisk Opbygning. Der findes vel her en Aktiekapital (eller ved gensidige Selskaber en Garantikapital), men den er ubetydelig i Forhold til de mægtige økonomiske Interesser, der her varetages, og til Selskabernes Indtægts- og Udgiftskonto. I 1910 omfattede Livsforsikringselskaberne en samlet Forsikringsbestand paa 624 Millioner, og i 1926 $1\frac{1}{2}$ Milliard, og Selskaberne havde i dette Aar en Aktie- og Garantikapital paa kun 9 Millioner, hvilket Beløb jo er overordenlig ringe i Forhold til nævnte Forsikringsbestand paa $1\frac{1}{2}$ Milliard, og en samlet aarlig Bruttopræmieindtægt af 57 Millioner, hvortil kommer, at Aktieudbyttet i Reglen er fast og rimeligt. I 1939 var den samlede Livsforsikringsbestand naaet c 2,8 Milliarder med en Præmieindtægt af 134 Millioner.

Brandforsikringselskaberne for Bygninger er hos os gensidige;

de virker alene i de forsikredes Interesse og forfølger intet særligt privatøkonomisk Formaal. Disse Brandforsikringselskaber omfattede i samlede Forsikringssummer i 1914 et Beløb af 5 Milliarder, i 1926 et Beløb af 13½ Milliard og i 1939 c 17 Milliarder.

For de her nævnte Sammenslutninger kunde der være Spørgsmaal om i enkelte Retninger at gennemføre en endnu stærkere kollektivistisk Ordning.

For Sparekassernes Vedkommende kan der væsenlig kun være Tale om en nærmere Samvirken mellem de forskellige Sparekasser, navnlig til Afværgelse af Tab for Sparerne, foraarsaget ved en uheldig Laangivning eller privatøkonomiske Misbrug fra Ledelsens Side. Det er jo i samtlige Sparekassers Interesse, at dette Tab begrænses saa stærkt som mulig eller helt ophæves, da ethvert økonomisk Sammenbrud af en Sparekasse er til Skade for Sparekassens væsenets Anseelse og Tillid i Befolkningen i det Hele. Problemet er her at finde en Ordning, der paa en vis forsikringsmæssig Basis kan beskytte den jævne Befolkning mod disse uretfærdige og vilkaarlige Tab uden at svække den enkelte Sparekasses Omhu og Grundighed. Dette kan formentlig naas ved at lade samtlige Sparekasser bidrage til et fælles Sikkerhedsfond med en forholdsvis ringe aarlig Risikopræmie og, hvis en enkelt Sparekasse lider Skibbrud, lade dette Fond dække f Eks 80 eller 90 pr c af Sparernes Tilgodehavende i denne Sparekasse. Der kunde iøvrig være Grund til at gennemføre en beslægtet Sikkerhedsordning for Brugs- og Andelsforeningerne og for Kredit- og Hypotekforeningerne.

For Livsforsikringselskaberne kan der være Spørgsmaal, om der ved et intimt Samarbejde mellem disse Selskaber kunde opnaas nogen væsenlig Besparelse til Gavn for de forsikrede, særlig ved Nedbringelse af Omkostningerne ved Kundeerhvervelse.

Andelsforeningerne, Brugsforeningerne, Kreditforeningerne, Boligselskaberne, Sparekasserne, Livsforsikring- og Brandforsikringselskaberne er altsaa alle Eksempler paa, hvad jeg ovenfor har

karakteriseret som *Driftskommunisme* eller Kollektivismen. Disse driftskommunistiske Samfund staar for det første aaben for alle Medlemmer af det store Samfund, naar deres Produktion, Forbrug eller Laansøgning, deres Boligbehov, Opsparing eller Forsikring naturlig fører dem indenfor disse Samfunds Rammer. Dernæst er den private Kapitals Udbytning afskaffet indenfor disse Samfund; og de omfatter den væsentligste Del eller en meget væsentlig Del af det økonomiske Liv i det store Samfund paa deres respektive faglige Omraader. Virksomheden foregaar i samtlige Medlemmers Interesse; og alt Udbytte af Virksomheden kommer direkte eller indirekte Medlemmerne til Gode. Andelsforeningerne søger at skaffe deres Medlemmer saa gode Produktionsvilkaar, tekniske og samfundsmæssige, og saa godt organiserede Afsætningsforhold som muligt; Brugsforeningerne, Boligselskaberne og Forsikringselskaberne søger at skaffe deres Medlemmer saa billige Priser, Huslejer, Forsikringer og Kreditforeningerne at skaffe saa billige og stabile Laan som muligt; Lederne og de øvrige ansatte i Virksomhederne faar Løn, undertiden ogsaa Procentløn, for deres Forvaltning af den daglige Drift, men de har ingen privat Kapitalinteresse i Virksomheden.

Endelig er disse driftskommunistiske Samfund *selvstyrende*, i deres hele Økonomi og Arbejde *uafhængige af Staten*. De kan være undergivet en vis *Statskontrol*; en saadan kan indenfor visse Grænser være praktisk og nødvendig; men i det hele og store maa de i deres Initiativ og daglige Arbejde være selvstændige, uafhængige Samfund indenfor det store Samfund. Den Statskontrol, der er fornøden, bestaar nærmest i, at der maa finde en vis naturlig Tilpasning Sted mellem disse Samfundsled og andre Dele af det store Samfund.

Som jeg gennem disse Samfund har søgt at vise, bryder den instinktive praktiske Erfaring sig ikke et Lod om de kendte sociale Teorier, men gaar ganske paatværs af dem, naar det passer den. Paa *dette* Omraade har Erfaringen vist, at en ejendommelig *blan-*

det Ordning, en *kommunistisk* Ordning forenet med en vis *Statskontrol* er den mest praktiske Løsning. En *socialistisk* Ordning vilde derimod aldrig kunne have skabt den mægtige og efter de faktiske Forhold nøje afpassede Udvikling, som disse Samfund, Andelsforeningerne, Brugsforeningerne, Sparekasserne, Boligforeningerne, Forsikringselskaberne og Kreditforeningerne i fri Kappestrid med andre Virksomheder har skabt. Og det ses ikke, hvad der samfundsmæssig skulde vindes ved, at Staten nu overtog Andelsforeningerne, Brugsforeningerne, Boligselskaberne, Forsikringselskaberne, Sparekasserne og Kreditforeningerne. Det større Samfund har givet disse mindre Samfund Beskyttelse indenfor sine Rammer, tilladt dem at udvikle sig frit, efter eget Initiativ, og nu og da paa visse Punkter grebet regulerende og kontrollerende ind. Men hertil bør Staten formentlig ogsaa indskrænke sig, saafremt ikke helt nye, uventede Udviklingsstadier maatte udvise særlige Farer. Staten vilde utvivlsomt ikke kunne forvalte Kreditforeningsvirksomheden dygtigere og mere samfundsmæssig end vore Kreditforeninger og Hypotekforeninger. Og det samme gælder Andelsforeningerne, Brugsforeningerne, Sparekasserne, Boligselskaberne og Brand- og Livsforsikringselskaberne. Vore Andelsmejerier vilde næppe vinde ved at blive ledet af Statens Embedsmænd; og intet Statskontor kunde organisere store Fællesindkøb mere praktisk end Fællesforeningen af danske Brugsforeninger. Endelig maa ikke overses, at der under alle de nævnte Samfunds Selvstyre er Mulighed for at give særlige Lederevner en bedre Løn end den, Staten under de nuværende politiske Forhold er i Stand til at give.

I enkelte Lande driver Kommunerne Sparekassevirksomhed; og i Danmark modtager Postvæsenet visse Indskud ligesom Sparekasserne. Saadanne Ordninger kan undertiden af særlige Grunde være praktiske, ligesom det ogsaa kan være sundt, at der opstaar Kappestrid mellem offentlige og private Indretninger. Men efter den nøje Kontakt, der er mellem danske Sparekasser og Erhvervslivet, vilde en *almindelig* Statsordning næppe være heldig. Paa Forsikringsom-

raadet har enkelte Lande forsøgt at lade Staten overtage al Livsforsikringsvirksomhed og givet Staten Eneret hertil; men disse Forsøg opmuntrer ikke til Gentagelse. I Italien indførte man saaledes Statsmonopol paa denne Forsikringsvirksomhed ved Lov af 4 April 1912; men i 1923 maatte man opgive det og afvikle Statsdriften. I nogle Lande er der derimod en Statsanstalt for Livsforsikring, der kappes med en Række private Livsforsikringselskaber; det er saaledes Tilfældet i Danmark, hvor Statsanstalten er ordnet ved Lov af 18 Juni 1870, Lov 5 Januar 1937. Brandforsikringselskaberne for Bygninger var tidligere i Danmark for Størstedelen af Landet Statsanstalter; men i 1872 og 1874 gik Styrelsen over til Interessenterne selv.

Men ligesom man maa følge Livets Erfaring og ikke de overleverede sociale Teorier i Valget mellem socialistiske og kommunistiske Ordninger, saaledes gælder naturligvis det samme i Valget mellem disse og den privatkapitalistiske Ordning. Denne har utvivlsomt stadig paa flere og betydelige Omraader sine praktiske Fortrin. Saaledes er det ikke min Mening her at tage Parti for Brugsforeningerne imod den frie private Handel. For en objektiv videnskabelig Undersøgelse er den frie Handelsform paa Forhaand lige saa god som Brugsforeningsformen. Hvilken der er den bedste, afhænger ganske af, hvilken der efter Erfaringen vil vise sig at være den for Samfundet mest praktiske. Men forøvrig er det jo ingenlunde givet, at der overhovedet behøver at være noget Valg. Det er meget muligt, at Samfundet kan bruge dem begge, at der er visse Omraader, der egner sig bedst for den frie private Handel, og andre Omraader, hvor Brugsforeningsformen er den mest hensigtsmæssige. Endnu behersker den frie Handel jo den forholdsvis største Del af Samfundets Omsætning. Det er muligt, at Brugsforeningerne vil lægge yderligere Dele af Omsætningen ind under sig. Men i denne Kamp mellem Brugsforeningsformen og Handelsformen bør Samfundet være en ganske neutral og lidenskabsløs Tilskuer; dette Samfund maa betænke, at dets Interes-

ser kun kan være tjent med denne Kappelstrid, med at der er to vareudbydende Faktorer, der begge maa anstrenge sig til det yderste for at vinde Almenhedens Gunst gennem billige og gode Varer, let og praktisk Varefordeling, hensigtsmæssigt Vareudstyr, Indpakning o l.

I vor Brug af Ordene privatøkonomisk eller privatkapitalistisk paa den ene og samfundsmæssig organiseret paa den anden Side bør der da idethele *ikke* ligge *nogensomhelst* *Vurdering*. Det er kun de aandelig indskrænkede Mennesker, visse Teoretikere, der har gjort Ord som privatkapitalistisk o l til Skældsord. Der er jo ikke meget ved at være Medlem af et Samfund, hvis Samfundet er slet, og navnlig, hvis dets Individuer er aandelig døde, uduelige, uden Fremdrift og Foretagsomhed. Og ligesom der er visse Omraader af Livet, hvor Privatkapitalismen med Rette er anset som en Forbandelse, saaledes er der ogsaa Omraader, hvor man med Føje ønsker at have det mindst mulige med »Samfundet« og det »samfundsmæssige« at gøre.

Det er med driftskommunistiske Samfund som med andre Retsformer, at der er en *gradvis* Udvikling, adskillige gradvise Overgange fra privatkapitalistiske Ordninger til kommunistiske. Mange Foretagender begynder paa rent privatøkonomisk Grundlag og ender i en samfundsmæssig Organisation, ligesom jo forøvrig den omvendte Bevægelse heller ikke er utænkelig. For adskillige Sammenslutninger gælder det, at de befinder sig paa et Overgangstadium mellem privatkapitalistisk og driftskommunistisk. Det er nu ingenlunde udelukket, at det kan være praktisk at lade nogle af disse Sammenslutninger blive staaende paa dette Stadium. Men det gælder utvivlsomt, som jeg skal søge at vise, om flere Sammenslutninger paa vigtige Omraader af Erhvervslivet, at de bevæger sig, tilskyndet af mange Faktorer, over i en mere driftskommunistisk Ordning

Af de ovennævnte Sammenslutninger har Sparekasserne, Brugsforeningerne og Kredit- og Hypotekforeningerne formentlig den mest driftskommunistiske Organisation.

Men ogsaa Livsforsikringselskaberne har i det hele og store hos os en nærmest driftskommunistisk Opbygning. Der findes vel her en Aktiekapital (eller ved gensidige Selskaber en Garantikapital), men den er, som ovenfor (Side 517) paavist, ubetydelig i Forhold til de mægtige økonomiske Interesser, der her varetages.

Af Sammenslutninger, der befinder sig paa et Mellestadium, maa særlig nævnes Bankerne. De tilfredsstiller i meget væsenlig Grad privatkapitalistiske Interesser. Hos de dygtig ledede spiller de samfundsmæssige Hensyn imidlertid en betydelig Rolle. Bankerne maa nødvendigvis raade over væsenlig større Aktiekapitaler end Forsikringselskaber. I Danmark er Bankernes samlede Aktiekapital saaledes 3 à 4 Gange saa stor som Forsikringselskabernes. Ved en Banks Dannelse og under dens første Udvikling er den nødt til at give en ret stor Dividende, som altid, naar der søges Kapital til et Foretagende, der er forbundet med en vis Risiko; men naar Banken har naaet større Fasthed og Omfang, sker der ofte en stærkere Begrænsning i saa Henseende; saaledes fører vore Storbanker gennemgaaende en ret behersket Dividendepolitik.

At Bankerne i vidt Omfang tjener privatkapitalistiske Interesser, er der intet at sige til; det er simpelthen deres samfundsmæssige Pligt, da der stadig findes meget betydningsfulde Omraader af Erhvervslivet, hvor den privatkapitalistiske Erhvervsordning er den for Samfundet i dets Helhed sundeste og mest praktiske Ordning. Hvad der derimod kan bebrejdes visse Storbanks Ledere, er, at de i økonomiske Opgangstider var medvirkende til en utilbørlig privatkapitalistisk Spekulation og til Dannelse af en Række nye Foretagender uden sund Basis. Der kan her — ligesom ved Sparekasserne — være Spørgsmaal om et nærmere Samarbejde

mellem Bankerne til Begrænsning eller Regulering af Tab, og i Forbindelse hermed om en nøjere Kontrol med de enkelte Banker, ikke udefra, men indefra, altsaa om en Kontrol iværksat af Bankernes eget Samfund, af et dertil særlig uddannet, teknisk og revisionskyndigt Personale. Ogsaa her kan der, ligesom ved Sparekasserne, blive Brug for et fælles Sikringsfond til Dækning navnlig af Sparernes Indskud.

I enkelte Lande er der allerede ved Lovgivningens Indgriben gjort Forsøg i denne Retning. Ved en norsk Lov af 4 Juli 1924, jfr Lov 25 Juni 1926, om Sparekasser er det saaledes bestemt, at enhver Sparekasse skal indbetale 2 pr c af sit aarlige Nettooverskud til en for samtlige Sparekasser fælles Sikringsfond, som derved efterhaanden skal bringes op til at udgøre 1 pr c af Sparekassernes samlede Forvaltningskapital, jfr Forvaltningsregler og Instruks for Sikringsfondet af 24. Juli 1925. I Czekoslovakiet er der ved Lov Nr 238 af 10 Okt 1934 gennemført en Slags tvungen Forsikring (dog uden forsikringsmæssig Beregning) for samtlige Pengeanstalter, navnlig Sparekasser og Banker, der har Ret til at modtage Indlaan. Alle Banker, Sparekasser o.l skal hvert Aar indbetale en Afgift til et særligt, offentligt Fond. I Afgift erlægges halvaarligt et Beløb, der svarer til $1\frac{1}{2}$ pr c af de i Perioden indbetalte eller krediterede Renter af Indlaan, Folio og Kontokurant, jfr Lovens § 11; og Fondet vokser med Indtægterne af sin Kapital. Fondet, der har flere Afdelinger, navnlig én for Banker og én for Sparekasser, antages at vokse med c 30 Millioner Kc aarlig. Enhver Sparekasse og Bank, der har været Medlem af denne tvungne Forsikring i mindst 5 Aar, har, hvis den kommer i Vanskeligheder, og der opstaar Fare for Indskudene, Krav paa Hjælp af Fondet, § 14. I Forbindelse med Hjælpen kan Fondet anordne forskellige Foranstaltninger, saasom Rekonstruktion, Sammenslutning med en anden Pengeanstalt e l, § 19. Skulde der ikke vise sig nogen Mulighed for, at den nødlidende Bank eller Sparekasse kan fortsætte, anordner Fondet en Likvidation, og i saa Fald er der sikret Kreditorerne 80 pr c af deres Til-

godehavende, § 16. Denne Begrænsning er fastsat for ikke at svække Ansvarsfølelsen overfor Kreditorerne. Fondet kan iøvrig, hvis dets Midler i en vis Periode ikke slaar til, ogsaa udstede Obligationer — for hvis Forrentning og Betaling Staten subsidiært hæfter —, jfr §§ 22-26, og antages at kunne mobilisere c 400 Millioner Kc. Der føres en stærk Kontrol med Sparekasser og Banker gennem en særlig, offentlig Revisionsanstalt, der opretholdes ved Tilskud fra Bankerne og Sparekasserne selv. Iøvrig er der i større Banker til indre Brug for Banken selv indrettet en særlig Kontrolafdeling med Pligt til direkte Indberetning til Bestyrelsen. Endelig bemærkes, at Fortielser og urigtige Meddelelser i Regnskaber straffes strengt, jfr Lov Nr 239, 10 Okt 1924 § 31.

Hvorvidt nu Retsordninger som den nævnte norske og czeko-slovakiske i Enkeltheder maatte have truffet det praktisk rigtige, er et Spørgsmaal for sig. Men her har Formaalet kun været at fremhæve, at der i Nutidens Bankvæsen og Sparekassevæsen paa de nævnte Punkter ligger et Problem, som før eller senere maa finde en Løsning. I Aarene 1918-1928 (begge nævnte Aar indbefattet) brød 55 danske Banker sammen (likvideredes eller rekonstrueredes) med et samlet Tab af c 750 Millioner Kr. Nu var Krigstiden og Efterkrigstiden vel ogsaa en særegen Periode med særlig store Risikoer, foruden særlige Muligheder for visse Forbrydertyper. Men det danske Samfund kendte jo ogsaa før den Tid Sammenbrud af Banker og Sparekasser; i 1908 brød i Hovedstaden to Banker og en af Landets største Sparekasser sammen. Hvis der gennem hele sidste Halvdel af det 19 Aarhundrede og gennem Aarene til 1918 — hvoraf 1914-1918 gav Bankerne meget betydelige Indtægter — af Fortjenesterne var blevet opsparet en vis Procent til et offentligt Sikringsfond, vilde ihvertfald en væsentlig Del af ovennævnte samlede Tab kunne været dækket heraf; og Staten havde ikke haft nødtigt at forøge sin Statsgæld med flere Hundrede Millioner Kr for at komme en enkelt Storbank (Landmandsbanken) til Hjælp. Men vigtigst af alt er dog det sjælelige, at den store

Befolknings *Tillid* til de danske Banker og Sparekasser ikke var blevet rokket, som det nu skete.

Et af de vigtigste Punkter, maaske det praktisk vigtigste af alle, i en mere samfundsmæssig Organisation af Bank- og Sparekassesevæsenet er Dannelsen af en *effektiv og praktisk Form for Tilsyn og Revision*. Hovedsagen er her som i alle Livets Forhold at finde de rette Mænd; og det er ikke sikkert, at et *statsligt, embedsmandsmæssigt* Tilsyn med Banker og Sparekasser er det rette. Hvis man tænkte sig at gaa over til en eller anden Form for Sikringsfond, vilde det, naar Lovgivningsmagten havde skabt de ydre Rammer herfor, formentlig i Fortsættelse af Livets egen driftskommunistiske Linje være det rette at overlade *Selvstyret* i Sparekassernes og Bankernes Samfund at ordne de praktiske Enkeltheder, paa hvis rigtige Behandling til syvende og sidst en Ordning Held beror. Og det vilde vistnok herunder være heldigt at overlade Bankernes og Sparekassernes Selvstyre at finde den mest effektive Form for den Fællesrevision, der maatte være Nerven i Ordningen, ti Pengeanstalterne i deres Helhed vilde jo selv være de mest interesserede i en stærk Revision. Til Revisionsmyndighed vilde da sikkert blive valgt Personer, der først og fremmest besad en mangeaarig Erfaring i Bank- og Sparekassepraksis, og altsaa havde et Førstehaandskendskab til det, de skulde føre Tilsyn med og revidere; og da det afgjort kunde betale sig at give en meget høj Løn for dette Arbejde, vilde man kunne faa de dygtigste Bankmænd og Sparekassepraktikere til Kontrolmyndighed.

Ligesom Staten ikke er egnet til at overtage Sparekasserne, Forsikringselskabernes eller Kreditforeningernes Virksomhed, saaledes vil Staten ogsaa være ganske uegnet til at overtage Bankernes mangfoldige, vekslende og praktisk vanskelige Opgaver i Erhvervslivet. Derimod er det naturligt, at Seddeludstedelsesretten forvaltes gennem en særlig Statsbank eller en af Staten særlig kontrolleret Bank, hvilket sidste som bekendt bl a er Tilfældet i Danmark. Om denne Bank, Danmarks Nationalbank, har Loven af

7 April 1936 fastsat nærmere Regler, hvorved Staten dels har en vis Kontrol med denne Banks Styrelse og dels en vis Andel i dens Udbytte.

Taget i det hele og store turde det altsaa efter det ovenfor paaviste kunne fastslaas, at for alle de her omhandlede økonomiske Samfund, Andelsforeningerne, Brugsforeningerne, Kreditforeningerne, Sparekasserne, Forsikringselskaberne og Bankerne vil en selvstyrende, mer eller mindre driftskommunistisk Organisation under Statskontrol være den for Samfundet mest hensigtsmæssige. Dette bekræftes af Erfaringerne fra Retsudviklingen i de forskellige Lande.

Der er gennem disse Samfund, ved deres eget Initiativ og i Kraft af deres Selvstyre efterhaanden udviklet et helt System af Retsregler, eller rettere hele Systemer af Retsregler, der, netop fordi de er udformet af det praktiske Livs egne Mænd, er nøje afpasset efter de enkelte Samfunds Behov. Undertiden har disse Samfund dog ikke magtet Opgaven at skrive deres Forfatning; det gælder imidlertid kun nogle af dem (Andelsforeningerne og Brugsforeningerne), og det drejer sig navnlig om Punkter, hvor Retsforholdet til de vedkommende Samfund omgivende økonomiske Kreser ikke i Enkeltheder har staaet Lederne klart. Her er det en Opgave for Statens Kontrol, for en planmæssig Lovordning at gribe vejledende og støttende ind, ligesom Staten ogsaa undertiden maa værne de omgivende økonomiske Kreser med tvingende Retsforskrifter. Men for et meget stort Omraade har disse selvstyrende Samfunds eget Lovgivnings- eller Retsregelsarbejde været af høj Kvalitet. Denne Indsats er et illustrerende Eksempel paa, hvorledes Retsregler opstaar uvilkaarligt og naturnødvendigt af Livet selv, uden Statens Medvirken. Staten, Lovgivningsmagten skal — naar den saglig behersker sin Opgave — paa disse Omraader begrænse sig til at repræsentere *Overblikket* over samtlige for-

skellige Retsdannelser og ud derfra at tilvejebringe Harmoni mellem disse, Klarhed i Enkeltheder og Fasthed i Beskyttelsen af de omgivende Kreses Interesser.

IV.

DEN AANDELIGE EJENDOMSRET.

Medens der saaledes indenfor store Omraader af Nutidens Erhvervsliv er opstaaet en Række selvstændige Samfund, der allerede har gennemført en driftskommunistisk Retsordning eller nærmer sig en saadan, er der omvendt opvokset store Omraader, hvor den rent private Ejendomsret gennem alle Landes Erfaring har vist sig at være den eneste rette Ordning. Vi staar her overfor helt nye Retsdannelser, der begyndte yderst beskedent i det 17 og 18 Aarhundrede, men som i det 19 og 20 Aarhundrede har været saa stærkt voksende, at de allerede nu behersker meget store Omraader af Nutidens Erhvervsliv og Retsliv. Der er her en Række Rettigheder, der vel er indbyrdes forskellige i visse Enkeltheder, men som alle har den Væsenlighed, at de ikke angaar ydre, materielle Ting, men indre aandelige Værdier eller Frembringelser. Der kan efter min Opfattelse ikke findes noget Udtryk, der karakteriserer disse Rettigheders Væsen mere centralt end: de aandelige Ejendomsrettigheder. Det er urigtigt, naar man hidtil almindelig har holdt dem ude fra Ejendomsrettens Omraade og villet opfatte dem som en ganske særlig Art af Rettigheder. Det hænger sammen med, at Undersøgelsen af Ejendomsrettens rigtige Begreb og Omraade har været forsømt. Disse nye Rettigheder har i Virkeligheden nærmere beset de samme retsligøkonomiske Virkeformer som Ejendomsrettighederne over de ydre, materielle Ting; og der opstaar idethele væsenlig de samme Hovedproblemer for de to Arter af Ejendomsret. Efter det Omraade, der formentlig rettelig maa gives de aandelige Ejendomsrettigheder, hører herhen Forfatterretten, Kunstnerretten, Patentretten og Mønsterretten; men denne

Række gør ikke Fordring paa at være udtømmende; der opstaar stadig nye Arter af aandelig Ejendomsret; og de hidtil anerkendte Arter er i stadig Udvikling, udvider mere og mere deres Omraade. Medens alle disse Rettigheder for blot 100 Aar siden idethele havde en ret ringe praktisk Betydning, vidner i Nutiden ikke blot de omfattende Lovgivninger, der efterhaanden er gennemført i Landene paa disse Omraader, men ogsaa Domsamlingerne om, hvilken indgribende Betydning disse Rettigheder efterhaanden har faaet i det praktiske Erhvervsliv. Domsamlingerne giver os et sjældent paalideligt og objektivt Spejlbillede af det daglige Livs mangfoldige Konflikter. Af det gennem Aarene stigende Antal Retstilfælde paa disse Felter kan vi følge den stadige Vækst af de nye private Ejendomsrettigheder.

Dersom den private Ejendomsrets Angribere havde Ret, skulde man tro, at denne Ret var en forældet menneskelig Indretning, en Retsdannelse, der havde levet sin bedste Tid. Hvorledes kan man da forklare, at netop i de nyeste Retsdannelser aabenbarer den private Ejendomsrets Idé en mærkelig Livskraft, en mægtig Evne til at skyde nye Skud? Og vi møder tilmed her en Ejendomsret, en Raaden af den Enkelte over hans Ejendom af en langt mere udelukkende og ubetinget Karakter end den, Samfundet giver den private over hans materielle Ejendom.

Forklaringen ligger formentlig i, at det, der er al privat Ejendomsrets inderste Begrundelse, netop i den aandelige Ejendomsret naar sit højeste Udtryk. Symbolet paa Menneskeandens Skaber- evne og Snille formede Folkeanden en Gang i den mærkelige Sagnskikkelse, Grækerne kaldte Prometheus, han, som bragte Menneskene den første og følgerigeste af alle Opfindelser, Ilden. Aartusender efter dette Sagns Opstaaen lader en Digter paa Overgangen mellem det 18 og 19 Aarhundrede — den industrielle Revolutions Tid — Goethe Prometheus paa Spørgsmaalet: hvormeget er *Dit*, blot svare:

Den Kres, min Virksomhed opfylder.

Her og kun her ligger den Enkeltes Ejendom, aandelig og materiel, en Kres, stor eller lille, men en Kres, som er *hans*, fordi han har *skabt* den, en Verden, som et Samfund vel af Hensyn til andre Kresse med Rette kan sætte en vis Orden for, men en Kres, hvis inderste Kerne intet Samfund ustraffet forgriber sig paa, ti da slukkes Arnens og Essernes Ild i det Samfund.

Her ligger Ejendomsrettens, den aandelige og den materielle Enerets Begrundelse. Saa langt din *Virksomhed* rækker og skaber, er Dit, men heller ikke længer. Dette er et Retfærdighedsideal for al Ejendom; men naar vi er praktiske Mennesker, ved vi, at dette som ethvert andet Ideal altfor ofte kun naas tilnærmelsesvis paa denne Jord. Det er imidlertid dette Ideal, som bevidst eller ubevidst leder os i Lovgivning, i Domspraksis, i Sammenslutninger og Samfund indenfor Samfundet, i den daglige Færd. Paa ulovbestemte Omraader og i Tilfælde, hvor Lovene frembyder Tvivl, maa det være vor ledende Grundsætning: hvor Værdier skabes af den Enkelte, som Resultater af hans Virksomhed, hører de i første Række ham til; opstaar der derimod Værdier — i Naturen eller under Samfundslivets Udvikling — der ikke med nogen Rimelighed kan henføres til nogen Enkelts eller flere bestemtes Virksomhed, hører Værdierne Samfundet til. Ejendomsrettens Oprindelse er dens Begrundelse. Ejendomsretten, være sig over materielle og aandelige Værdier, er Belønningen for Arbejde og Talent. Hvor store økonomiske Værdier tilfalder Enkelte uden nogensomhelst Indsats af Arbejde eller Talent, eller hvor der tilfalder Enkelte Værdier, hvis Størrelse ikke staar i nogetsomhelst rimeligt Forhold til Indsatsen, føles Misforholdet som en Uretfærdighed. Naar Samfundet alligevel i mange Tilfælde ikke kan gennemføre det rette Forhold mellem Belønning og Indsats, skyldes det alene praktiske, retstekniske Vanskeligheder, Vanskeligheder ved at forme Retsregler, der altid frembringer det retfærdige Forhold. Dette er de fleste Retsreglers Lod. Livet er saa sammensat, at man ofte ved at vælge en Retsregel, der tilsyneladende virkeliggør et Ret-

færdighedsideal, faktisk ved en Sidevirkning, som de abstrakte Teorier ofte overser, kommer til at volde en Skade, der langt overvejer det Gode, man havde tilsigtet med Reglen. Det farligste er, hvis man ved en klodset formel Retfærdighedsregel rammer Produktionens Kilder: Driften til Arbejde og Organisation og Lysten til Opsparing af Driftskapital. Dette Hensyn gør sig som bekendt bl a gældende ved Indkomst- og Formuebeskatningen. Det er saaledes, for at tage et enkelt Problem, her nemt nok at fastslaa, at det er retfærdigt at beskatte en passiv Rentenydere store Formue af Obligationer og Aktier langt stærkere end Fabrikantens og andre Forretningsmænds Driftskapital; men det er skatteteknisk ofte vanskeligt at sætte Grænsen.

Paa den aandelige Ejendomsrets Omraade er det forholdsvis langt lettere for Retsordenen at gennemføre det rette Forhold mellem Indsats og Belønning i Retsreglerne. Hvad Retsordenen her kan gøre, er at knytte den private Ejendomsret eller Eneretten til at udnytte Aandsværket til Frembringeren selv (se saaledes dansk Forfatter- og Kunstnerlovs §§ 1 og 24, Patentlovens § 3, Mønsterlovens § 3 o l). Men noget andet er, at denne ledende Retsregel ikke kan forhindre, at Forfatteren, Kunstneren og Opfinderen under Enerettens praktiske Udøvelse ofte faktisk bliver udnyttet af Kapitalen paa en saadan Maade, at det retfærdige Forhold mellem Indsats og Belønning forrykkes til væsentlig Skade for den frembringende. Nyere Lovgivningsforsøg har her særlig paa Kunstnerrettens Omraade, hvor dette Misforhold i adskillige Tilfælde er særlig greit, tilstræbt en noget retfærdigere Afvejning af Interesserne; og paa Patentrettens Omraade opstaar der særlige, juridiske Problemer, hvor Domstolene faktisk kan udrette en Del.

Men taget i det hele og store har Nutidens Samfund ved retslig at knytte den aandelige Ejendom til den frembringendes Indsats skabt gode Betingelser for en retfærdig Fordeling ogsaa af det økonomiske Udbytte af denne Ejendom; og den Retsudvikling, der er foregaaet i de sidste Aarhundreder, og som stadig foregaaer, har

bragt og vil bringe en stadig stærkere Tilnærmelse til denne Retfærdighed. Den Retsudvikling, der allerede er foregaaet paa disse Felter, er, jævnsides med den driftskommunistiske Udvikling, som det foregaaende søgte at paaavise, Vidnesbyrd om, at det menneskelige Samfund ejer store Tilpasningsmuligheder, Muligheder, ikke blot for en mægtig Produktion, men i væsenlig Grad ogsaa for en retfærdig Fordeling af Goderne.

Den stigende Linje i Udviklingen mod større Retfærdighed er paa disse Felter klar og bestemt i nyeste Tid i Sammenligning med ældre Tidens Samfund. Den aandelige Ejendomsret anerkendtes overhovedet ikke i Oldtidens Samfund, heller ikke i det romerske, der dog paa den materielle Ejendomsrets Omraade naaede en højt udviklet juridisk Teknik. For Forfatter- og Kunstnerrettens Vedkommende hang dette vel tildels sammen med, at Mangfoldiggørelsesteknikken var ret ringe udviklet; men tildels laa det ogsaa i Mangel paa Forstaaelse af den aandelige Ejendoms Natur; Ejendomsfølelsen var bundet til de ydre materielle Ting. Nogen Forandring i denne Retstilstand indtraadte der naturligvis ikke i de middelalderlige Samfund. Men selv da Bogtrykkerkunsten blev opfundet, i det 15 Aarhundrede, og Forfatterretten gennem den her ved muliggjorte Masseproduktion fik stor praktisk Betydning, gav Samfundet ikke Frembringeren Ejendomsretten, men anvendte først i lang Tid en besynderlig Ordning, Privilegiesystemet, hvorefter det var Bogtrykkerne, der af Fyrsterne fik Privilegium eller Eneret paa Trykning af Bøgerne. Det var altsaa dem, der satte Kapitalen ind paa Mangfoldiggørelsen, der ogsaa fik den aandelige Ejendomsret. Forfatterne, der skabte den aandelige Indsats, blev økonomisk ganske afhængige af Bogtrykkeren og Forlæggerne. England var det første Land, der brød med dette System, ved en Lov af 1709, der gav Forfatterne alene Ejendomsretten til deres Værker. Og den franske Revolution, der afskaffede alle vilkaarlige, ubegrundede Privilegier og Særrettigheder, knyttede ogsaa her Retten til Indsatsen og anerkendte Forfatternes Ejendomsret til

deres Arbejder, ligesaavel som den anerkendte den private Ejendomsret paa alle andre Omraader. Efterhaanden er dette Retfærdighedskrav jo trængt igennem i alle andre Kulturstater, baade for Forfattere og Kunstnere; og Staterne har ikke blot gennem en Række særlige Lovgivninger om Forfatter- og Kunstnerretten beskyttet deres egne Forfattere indenfor hver sit Landomraade, men ved international Overenskomst, Bernerkonventionen af 1886, gensidig givet hinandens Forfattere og Kunstnere samme Retsbeskyttelse; denne Overenskomst er blevet yderligere forbedret og udvidet ved Tillægsaftaler i 1896, 1908 og 1928. Ogsaa paa Patentrettens Omraade herskede i ældre Tid Privilegiesystemet. Men dette virkede her forsaavidt retfærdigere, som Privilegiet dog i Reglen tildeltes Opfinderne. Almindelige Retsregler herom fandtes imidlertid ikke; og Fyrsterne tildelte ofte Personer, der overhovedet ikke havde gjort nogen ny Indsats, Privilegier, altsaa paa Erhverv, der i Forvejen var almindelig bekendt. Ogsaa paa dette Omraade er England gaaet i Spidsen. Ved Monopolloven af 1624 brød det engelske Parlament med det vilkaarlige Privilegiesystem, som Kongerne havde misbrugt, idet denne Lov forbød at tildele Personer Monopol paa *bekendte* Erhverv, men samtidig bestemte, at der kunde tildeles den første og oprindelige Opfinder en Eneret paa det herved opstaaede *nye Erhverv*. Denne Lov er vistnok den ældste Patentlov, der findes, og den fastslaar altsaa den Grundsætning, der siden er blevet den ledende i Nutidens Patentret, at den aandelige Ejendomsret skal tildeles den første, virkelige Opfinder; Retten skal følge den personlige Indsats. Denne Grundsætning kan være vejledende selv i den moderne Patentrets mest udviklede Problemer. Selv efter denne Lov af 1624 var imidlertid Tildelingen af Eneretten til Opfinderen dog stadig en *Bevillingsag*. Med den franske Revolution, med Loven af 7 Jan 1791, trængte derimod Patentretten som en virkelig Ret igennem, som en Menneskerettighed ligesom Forfatterretten, som den aandelige Ejendomsret paa alle andre Omraader.

domsret i det hele. Og siden hen har alle andre Kulturstaters Patentlove givet Opfinderen samme Retstilling.

Men fordi den private Ejendomsrets Tanke saaledes paa disse nye Retsomraader har faaet en Genfødselse og en mægtig Udvidelse, er der heller ikke paa dette Omraade nogen Grund til at forfalde til Generaliseringens sædvanlige Overdrivelser. Selvom den private Ejendomsret i den aandelige Verden efter Erfaringen har vist sig som den rette Ordning paa et meget omfattende og betydningsfuldt Omraade, er der ingen Grund til paa Forhaand at benægte, at der her overhovedet ikke skulde blive Brug for kommunistiske eller socialistiske Ejendomsordninger. Der er efter de gældende Lovgivninger netop for et meget stort Omraade gennemført en kommunistisk Ordning, ikke i Betydningen driftskommunistisk, men i Betydningen erhvervskommunistisk, hvorved jeg forstaar, som før nævnt, at Adgangen til at tilegne sig Goderne staar aaben for alle og enhver. Forfatter- og Kunstnerretten ophører efter de fleste Landes Love 50 Aar efter Forfatterens og Kunstnerens Død; og Patentretten ophører 17 Aar efter Patentets Meddelelse. Efter disse Tidsfristers Udløb tilhører Værket alle Mennesker, saa at enhver kan udnytte det økonomisk, som Forbilledet for Arbejder, ved Mangfoldiggørelse e. l. Men dernæst er det ihvertfald et Problem, om det ikke ogsaa paa et vist Omraade kunde være praktisk at gennemføre en socialistisk Ordning, altsaa en Ordning, hvorefter Staten efter visse Tidsrum overtager Eneretten til visse Frembringelser, navnlig til Forfatterværker, naar de 50 Aar efter Forfatterens Død er forløbet.

Saaledes bekræfter ogsaa Retsdannelsen indenfor den aandelige Ejendomsret, hvad jeg her har hævdedet, at vi i Fremtiden kan være baade Kommuniste, Socialiste og overbeviste Tilhængere af den private Ejendomsret samtidig. Dette tilsyneladende Paradoxe er ikke blot muligt, men det er, efter det anførte, videnskabeligt set det eneste holdbare. De nævnte sociale Systemer er alle

rigtige, nemlig hvert System indenfor det begrænsede Omraade, hvor det har vist sig praktisk eller maatte vise sig praktisk i Fremtiden.

V.

DEN SJÆLELIGE EJENDOMSRET.

De ydre, materielle Ting er de lettest fattelige. Det primitive Menneske kan opfatte dem med Sanserne; de er haandgribelige for ham i egenligste Forstand; og ligesom han bemægtiger sig Tingene med sine Sanser, anvender han dem praktisk til at tilfredsstille sine umiddelbare fysiske Behov, altsaa alle Behov til Opretholdelse af Livet i videste Forstand, til Føde, Klær, Redskaber, Vaaben o l, med andre Ord de, som Mennesket i senere, mere udviklede Samfund indbefatter under Navnet: økonomiske. Men det primitive Menneskes Forestillinger og Vurdering bundet dybt selv i Nutidsmenneskers Sind. Det primitive Menneskes Forestillinger behersker Retslivets Udvikling paa adskillige Felter helt op i nyeste Tid. Det er da meget forklarligt, at ogsaa de sociale Systemer, baade den liberalistiske og den socialistiske Økonomi, er behersket alene af de ydre haandgribelige Ting og de rent materielle Behov, Tingene tilfredsstiller. De sociale Kampe former sig i Nutiden alene som en Kamp om de materielle Goder. Det svarer nøje hertil, at Ejendomsretten i Nutidens Jura kun er *Formueret*. Formuerettighederne og de ydre Tings Ret er blevet de staaende Begreber i Nutidens Lovgivninger; og det betones gennem de juridiske Fremstillinger, at Særkendet for disse Rettigheder er, at de tilfredsstiller de almenmenneskelige Fornødenheder, altsaa har økonomisk Værdi. Videnskabens Tankegange, i Økonomi og Jura, og de sociale Kampe i vor Tid kreser saaledes i lige Grad om de ydre, haandgribelige Goder, om de økonomiske Værdier.

Saa vidt jeg formaar at se, er Nutidens Samfund her inde paa en urigtig Vej og er derved kort fast i de vigtigste sociale Spørgsmaal. Saalænge Tankerne og de sociale Kampe i vor Tid vedbli-

ver at bevæge sig om Ejendom og Ejendomsret i denne Forstand, ser jeg ingen mulig Afslutning paa disse Kampe, ingen Løsning af det sociale Problem. Men der findes, som jeg skal forsøge at vise, Ejendomme og Ejendomsret i en helt anden Forstand, Gøder, som er i deres Vorden, i deres første Udvikling, men som synes mig at skulle blive dem, som Fremtidens Mennesketype vil anse for de største Værdier. I samme Grad det lykkes at aabne Menneskenes Sind for disse Værdier, vil det sociale Problem svinde ind, og om jeg saa maa sig, falde bort af sig selv.

Paa en Række forskellige, rent praktiske Retsomraader, som jeg har foretaget Undersøgelser af, paa forskellige Tider og ganske uafhængig af hinanden, og uden at jeg gik til dem med nogen forudfattet Mening, viste mine Erfaringer fra de forskelligste Omraader mig i samme Retning. Hvad enten Undersøgelserne drejede sig om Servitutpraksis eller Spørgsmaal om Ejendomsrettens Grænser eller om Besiddelse eller flere andre Retsomraader, kunde jeg som Forklaring paa en Række Fænomener, der har stigende praktisk Betydning, ikke finde nogen anden Forklaring end, at der op af Livet selv vokser visse Værdier, der ikke hører til de gammelkendte, synlige, materielle, men som jeg ikke kan karakterisere bedre end ved at betegne dem som usynlige eller sjælelige. Saa underlig det end lyder, er de usynlige Værdier de mest reelle, i den Forstand, at de er dem, der mest er i Pagt med det virkelige Livs Krav. Hine gamle Indere havde Ret, der kaldte den os omgivende, tilsyneladende Verden for Gudinden Majas Slør, bag ved hvilken den virkelige Verden skjuler sig. Jeg haaber gennem den følgende Undersøgelse at kunne paavise, at netop det praktiske Livs mest nøgterne Behov ikke kan tilfredsstilles uden gennem Anerkendelse af de usynlige, mest umaterielle Værdier og Rettigheder. Man kan ikke bevise Værdier eller Idealer ved at deklamere om dem, saaledes som visse Talere tror, altsaa ved at bruge et Slags højere Sprogforraad. De maa paavises som *Kendsgerninger*. Ellers faar sunde og naturlige Mennesker med Rette

Skepsis. Saa vidt jeg kan se, kæmper de sjælelige Værdier sig frem gennem det praktiske Livs Kampe som de eneste, der i Virkeligheden kan løse disse Kampe ud af Forvirringen. Det materialistiske Livsyn er ikke urigtigt, *fordi* det er materialistisk, ti for Videnskaben er det materialistiske og det idealistiske Livsyn *paa Forhaand* lige gode. Det materialistiske Livsyn, være sig i Historieforskning, i Socialøkonomi og Jura er alene urigtigt, dersom Erfaringen *paa* en Række forskellige praktiske Omraader *maa* erkendes at modbevise det.

Af disse Omraader tager vi først et, som i en anden Forbindelse blev berørt i det foregaaende. Det var jo i og for sig meget naturligt, at Socialøkonomien, da den begyndte som Videnskab, regnede med det enkleste, mest usammensatte: at det økonomiske Livs Fænomener alene forklares som Resultater af de rent materielle Selvinteressers frie Kamp. Kampen for Fødc, Klær, Bolig o l, for de økonomiske Goder idethele, og for at rive saa mange af disse Goder til sig som muligt, rækker ogsaa langt som Aarsagsforklaring i Samfundets Erhvervsliv; men den blev af den nye Videnskab gjort til den eneste. Som paavist, var den liberale Økonomi og Marx' Lære, hvor uenige de end ellers var, ganske enige i den materielle Aarsagsforklaring; og herefter maatte det synes naturligt, at det vilde gaa i Samfundets økonomiske Liv som i Organismernes Kamp for Tilværelsen i Naturen; Marx trak Konsekvensen; de stærkeste maatte sejre ogsaa i Kampen indenfor Samfundet om de materielle Goder. Den Mulighed, at andre, ikke-materielle Faktorer kunde gribe ind i denne Kamp, afvistes. Det er meget konsekvent, at Marx med Haan omtaler, at han i det berømte Optraab, hvormed Internationale blev indledet, blev nødt til, af Hensyn til visse Meningsfæller at indflette »et Par Fraser om Pligt og Ret, og dito om Sandhed, Moral og Retfærdighed«, men at han anbragte dem saaledes, at »de ingen Skade kunde gøre«. Nu er imidlertid siden den Gang visse af de ikke-materielle Faktorer, hvis Realitet Marx her benægtede, blevet til *Kendsgerninger*. De

danner en enkelt første Gruppe af den Række Faktorer, der her særlig skal undersøges. Der er imidlertid ingen Grund til i den Anledning til Forklaring at sætte i Bevægelse et eller andet abstrakt idealistisk System, hvis uklare Grundbegreber er uvidenskabelige og derfor ingen overbeviser undtagen den paagældende selv. Forholdet er ganske simpelt og ligetil dette, at ved Siden af de modstridende materielle Selvinteresser vokser der efterhaanden op af selve Livets Kamp mellem disse Selvinteresser, midt under Kapløbet for de flest mulige materielle Goder, visse Kræfter, der søger at *beherske* disse modstridende Interesser, at beherske selve Kampen om Goderne indenfor visse Rammer. Disse beherskende Faktorer baner sig naturnødvendigt Vej i Livets Strid, simpelthen fordi de er praktiske, fordi de betegner en heldig *Tilpasning* af de modstridende Kræfter til de faktiske Vilkaar paa denne Jord. Det Samfund, der mister Magten over en enkelt Klasse, der vil tilegne sig de fleste Goder og udbytte de andre, kommer i en Tilstand af Uligevægt og Uro, der enten udløses i Revolutioner, som da den franske Overklasses Udbygning fremkaldte Revolutionen af 1789, eller saaledes som den russiske Overklasses Udbygning fremkaldte Revolutionen af 1917, eller fremkalder i mere støttet Samfund, som Modvægt Sammenslutninger eller Organisationer, der skaber de beherskende Faktorer, som Samfundet forsøgte. Men af Revolutionerne eller Sammenlutningernes Kamp fødes i alle Tilfælde en ny Retsorden, der repræsenterer de sjælelige Faktorer, der holder de modstridende materielle Kræfter i Ligevægt, tilstræber en Harmoni mellem Klasserne. Saaledes er der i Nutidens Samfund opstaaet en ny Retsorden, med stærk Arbejderbeskyttelse gennem den nyere Fabriks- og Boliglovgivning, og Højnelse af Arbejdernes Kaar idethede under Organisationernes og de kollektive Aftalers Indflydelse.

Disse *almene* sjælelige Faktorer, der saaledes virker i Retsordenen, være sig i Sammenslutningernes eller i det større Samfunds Retsorden, er imidlertid ikke de eneste, der er blevet overset af

den materielle Samfundsopfattelse. Det samme gælder de *individuelle* sjælelige Kræfter. Naar Marx og den socialistiske Tænkning efter ham gav sin Fremstilling af de Stærkeres Sejr, Bedriftskoncentrationen og Kapitalophobningen, forsømtes det under denne højst summariske Gennemgang at undersøge det vigtige Spørgsmaal: i hvilken Grad kan de *sociale Forskelle* føres tilbage til *individuelle sjælelige Forskelligheder*? Det er allerede fra flere Sider med Rette blevet fremhævet, at Marx ganske oversaa Værdien af den organisatoriske Evne, Førerevnen, der er en ejendommelig Blanding af karaktermæssige og intellektuelle Bestanddele. Som den praktiske Erfaring viser, er de betydelige Leder- og Organisator-evner meget sjældne; om et større Foretagende, hvorpaa Tusender af Arbejders Vel beror, skal lykkes eller ej, beror oftest paa denne ene Mand, der er dets Leder. Nogle af vore nu største Industriforetagender er begyndt i et lille Værksted i en Kælder, og er ved en enkelt Mands, Driftslederens fremragende organisatoriske Evne draget frem til sit nuværende Omfang. De store Kapitaler, der skabes af disse Evner, er i første Række Driftskapitaler. Men samfundsmæssigt er det ligesaa væsentligt at fremhæve de ganske jævne menneskelige Karakteregenskaber som Aarsag til de mindre Formuer. Af c 5000 danske arveafgiftsberigtigede Dødsboer (i Aaret 1910-1911) var næsten 4900 under 100 000 Kr, og af disse Boer var igen c 4000 under 30 000 Kr (i 1925-26 var der c 8500 Boer, hvoraf c 7900 var under 100 000 Kr). Bag disse mange smaa Formuer ligger der, som praktiske Jurister ved, i Reglen en Forhistorie, der vidner om en mægtig Indsats i store Dele af Befolkningen af Flid, Nøjsomhed, Sparsommelighed o l. Menneskelivet er jo ikke en ensformig, graa, forskelsløs Folkemasse, som Proletariatets Diktatur ønsker, men en rigt varierende Mangfoldighed af intellektuelle Evner og Karakteregenskaber i alle Afskygninger og Blandinger. De mangfoldige sociale Forskelligheder og Afskygninger er en Afspejling heraf. Og i de Samfund, der ikke er særlig kapitalistisk udviklet, er for praktisk set langt de største Omraader de forskellige

Karakteregenskabers Nedfældning i sociale Forskelligheder, i forskellige Indtægter og Formuer, retfærdig. De fremhævede jævne sjælelige Egenskaber, som tilsammen udgør det, vi kalder *Karakter*, er jo simpelthen det, som bærer ethvert Samfund. Selv den materielle Ejendomsret er saaledes i Virkeligheden for meget store Omraader sjælelig begrundet. Det samme gælder et af Ejendomsrettens vigtigste Udslag, Retten til at efterlade sine nærmeste noget. Det sjælelige Element i Formuernes Demokrati er Arverettens Hemmelighed; ti rent bortset fra, at den, der arver, i mange Tilfælde ogsaa har Sparsommelighedens og Savnets Medandel i det arvede, vilde Samfundet, hvis de mange mindre Formuer ikke kunde efterlades til Enke og Børn, borttage et af de væsentligste Motiver til Arbejdsomheden og Sparsommeligheden. Dette frivillige Offer og Savn til Fordel for en Tid, som man selv ikke kommer til at nyde godt af, er ret besat af en særlig Værdi, Samfundet ikke tør miste.

Ordet sjælelig er, som det vil ses, i det foregaaende ikke taget

Naar Marx (Das Kapital I S 341) siger: »Der Kapitalist ist nicht Kapitalist, weil er industrieller Leiter ist, sondern er wird industrieller Befehlshaber, weil er Kapitalist ist«, viser denne Bemærkning, at han i ikke ringe Grad var en stuelærd; den giver et helt fortegnet Billede af Forholdene i det virkelige Erhvervsliv; den passer kun i visse Grupper af Tilfælde. I de fleste af det virkelige Livs Tilfælde er Forholdet det, at Virksomheden skabes af den organisatoriske Evne; hvor denne er betydelig, strømmer Kapitalen af sig selv og villig til.

Det er en Selvfølge, at de rent intellektuelle Anlæg spiller en væsentlig Rolle som Aarsag til Forskelle i Indtægt og Formue, men dog vistnok en mindre Rolle end Karakteranlægene. Verdenskrigen gav Anledning til mere omfattende Intelligensundersøgelser end nogensinde tidligere foretaget; fra en af de mest omfattende Intelligensprøver af indkaldt Mandskab skal anføres, at Gruppen: meget fremragende, kun omfattede $4\frac{1}{2}$ pr c, og Gruppen: fremragende kun 9 pr c og Gruppen: noget over Middeltbegavelse $16\frac{1}{2}$ pr c af det undersøgte Mandskab: Gruppen Middelt udgjorde 25 pr c, medens Grupperne af Undermaalere af alle Afskygninger udgjorde ikke mindre end 45 pr c.

i den omfattende Betydning, at alt, hvad der faktisk foregaar indenfor den menneskelige Hjerne, gaar ind derunder. Ordet sjælelig er taget i en Kvalitetsbetydning, som omfattende de Kræfter, der, samfundsmæssig eller individuelt, er af beherskende Art, og som efter Menneskehedens praktiske Erfaringer alene kan sikre et støt og harmonisk Samfunds- og Menneskeliv. Ligesom Retsordenen stiller de jævne menneskelige Karakteregenskaber indre Krav, ikke Udnyttelsens Krav til andre. Flertallet af Formuerne i vort Samfund er ikke skabt af nogen Rovdrift, ikke af Magt over andre, men af Magt over sig selv. Med Forsæt er her alene talt om de jævne menneskelige Karakteregenskaber; de kan opøves af de mange; og det er dem, der samfundsmæssig tæller, baade i Indtægts- og Formuefordelingen.

Medens den her fremhævede Gruppe af sjælelige Faktorer saaledes er Udslag, individuelt eller samfundsmæssigt, af Karakter-siden i den menneskelige Natur og derved begrænser og begrunder store Dele af den materielle Ejendomsret og de Behov, denne Ret beskytter, er der andre sjælelige Faktorer, der i sig selv er Udtryk for helt andre Behov end de materielle. At Menneskene kan bruge Tingene i Omverdenen til andet end til Føde, Redskaber, Bolig, idethele til andet end økonomiske Behov, er Udtryk for en Alsidighed i den menneskelige Natur, der ikke er oprindelig, et Vidnesbyrd om, at der indenfor den menneskelige Hjerne er foregaaet en vis Udvikling, nemlig en særlig Indstilling af Følelseslivet overfor Indtrykkene fra Omverdenen. Det mest primitive Menneske i Urtiden kender ikke til saadanne Behov. Han har ingen anden Tilfredsstillelse af Tingene i Omverdenen end den nævnte materielle. Men det varer forøvrig ikke længe, inden der viser sig de første svage Spor af en Anvendelse af Tingene, der intet har med deres praktiske materielle Brug at gøre. Allerede hos visse Folk i den saakaldte forhistoriske Tid viser der sig paa deres Redskaber og Vaaben visse ejendommelige regelmæssige Linjer, i Furer eller Forhøjninger, tilsidst ved Hjælp heraf endog Tegninger og

Billeder af Dyr eller Planter, altsammen Fænomener, der i og for sig intet har med Tingens praktiske Anvendelse at gøre, men som vedkommende primitive Menneske aabenbart maa have haft en særlig Tilfredsstillelse af, siden han ofte endog har haft et stort og møjsommeligt Arbejde med at frembringe dem. Nye Kendsgerninger i de menneskelige Behov er saaledes blevet til. Uvilkaarlig og stiltfærdig, i Førstningen næsten umærkelig vokser der saaledes op af Livet selv visse Faktorer, som ikke tilfredsstiller fysiske, materielle Behov. Ud fra denne første enkle Begyndelse af symmetriske Linjer og visse Afbildninger paa Redskaber, Vaaben, senere ogsaa paa Vogne, Drikkehorn o l udvikler sig som bekendt hele den mangfoldige, varierende og rigt voksende Verden, vi senere kalder Kunsten, der efterhaanden deler sig og udsondrer en Række særlige Arter, først stadig i umiddelbar Forbindelse med den praktiske Anvendelse til Redskaber, Bohave o l, som Smedekunst, Billedskærerkunst, senere i noget friere Anvendelse som Billedhuggerkunst, Malerkunst o l. Men der er baade i den ældste Tid og senere i Kunstens bedste Perioder en intim Forbindelse mellem de praktiske og de kunstneriske Formaal. Det ses paa det enkleste Sæt i den ældste Tid. Symmetri betyder jo Ligevægt eller en vis Overensstemmelse eller Harmoni mellem de enkelte Dele i et større Hele. Men en saadan Overensstemmelse eller Ligevægt er, ligesom en vis Regelmæssighed i Linjer og Former, — i Redskaber, Vogne o m a — ofte nyttig af rent praktiske Grunde. Kunsten fortsætter her i Virkeligheden kun en Linje, som Livets praktiske Formaal allerede har angivet. De Fænomener, vi iagttager ved den første Oprindelse af Kunsten i snevrere Forstand, ser vi ogsaa ved Oprindelsen til Arkitekturen; de samme immaterielle Behov og de samme Grundtræk i Udviklingen, vi opdager ved Kunsten i Redskaber og Vaaben, ser vi i Kunsten i Bygninger. De Træstammer, de primitive Mennesker anvendte til at støtte Taget, blev efterhaanden gennem mange Mellemløber og Udviklingsstadier til Søjler, ikke blot i Boliger, men senere ogsaa i Templer; og Søj-

lernes senere rigt udviklede Kapitæler er endnu Mindelser om Blade eller andre Dele af Træer og Planter. Naturtingene efterlignedes ikke blot derved, at de oprindelig direkte anvendtes til bestemte Formaal, men ogsaa undertiden indirekte, som naar Ægypterne i deres Tempelsøjler efterlignede Lotusblomstens Stængler. Men ogsaa i Bygningskunsten sporer vi det samme som i Redskabs- og Vaabenkunsten. En vis Regelmæssighed og en vis Ligevægt eller Overensstemmelse mellem de enkelte Dele og Helheden er ogsaa *praktisk*; den giver bl a Forenkling i Teknikken og Anvendelsen. Kunsten fortsætter Livets egen Linje.

Den sjælelige Tilfredsstillelse ved Tingene i Omverdenen rækker imidlertid langt videre end Kunstens Omraade. Der er noget, som man kunde kalde Følelsernes Demokrati. Foruden at vide Kresc og i vor Tid stadig videre Kresc har en kunstnerisk Tilfredsstillelse ved de ydre Ting, har imidlertid Befolkningen i sin Helhed eller ialtfald langt den største Del af Befolkningen et sjæleligt Behov for Tingene, der i og for sig intet har med det kunstneriske at gøre, men som baade individuelt og samfundsmæssigt har den største Værdi, og menneskelig idethele er lige saa værdifuldt som de kunstneriske Behov. Ogsaa disse Behov hører en højere Mennesketype til. Neanderthalmennesket kendte lige saa lidt disse sjælelige Behov for Tingene som de kunstneriske. Nu er disse Værdier næsten hver Mands Eje. Først kan de belyses ved nogle Eksempler. Den Hedebonde, der efterhaanden gennem en Menneskealders daglige, møjsommelige Slid og haarde Kampe med Naturen, under de største Savn endelig har vundet Sejr over Naturen, vundet Magten over Jorden, har efterhaanden samtidig overfor denne Jord faaet et Indbegreb af Følelser, der rækker langt videre end de økonomiske Interesser. Disse Følelser kan selvfølgelig bl a ogsaa rumme visse kunstneriske Elementer — og rummer det faktisk undertiden —, men de behøver i og for sig ikke at have Forbindelse hermed; alligevel er det Følelser, der baade menneskelig er jævnbyrdig med de kunstneriske, og som samfundsmæssig

betyder en af Ejendomsrettens solideste Grundpiller. Denne Hedebondes Ejendomsret er dobbelt begrundet, baade økonomisk og sjælelig, og den sidste Kvalitet har den baade ved de Karakteregenskaber, der har skabt den, og ved de Følelser, der knytter sig til den. Denne Hedebonde kan udvide *Goethes* Definition af Ejendomsretten, af *mit*, nemlig saaledes: »mit er den Kres, min Virksomhed opfylder og som min Sjæl hænger ved«. Han hører ogsaa til de Typer, der først og fremmest bærer Nutidens Samfund, og som Fremtidens Samfund ikke vil kunne undvære. Men de samme Træk vil jo findes, i forskellige Afskygninger og forskellige Grader, men føleligt hos mangfoldige Ejendomsbesiddere, Gaardjere, Husmænd og Godsejere. De har vel langt fra alle den samme Arbejdets stærke Indsats som Hedebonden; men der findes jo andre sjælelige Baand, der ogsaa vejer stærkt, naar vi skal give den samlede Dom eller Vurdering af Ejendomsretten. Den Gaard og den Jord, som for mange af dem er den fædrene, er Slægtens, hvis Linje de fortsætter, og som tillige ejer deres Barndoms Indtryk, er i mere end én Forstand blevet det faste Midtpunkt i deres Virken. Men selvfølgelig er Menneskene ogsaa her højst forskellige; der findes naturligvis ogsaa adskillige Jordejere, for hvem disse Værdier intet betyder; og navnlig findes der én Type, for hvem Ejendomsretten ikke sjælelig kan begrundes, Grundspekulanten. De sociale Systemer forfalder ogsaa her til deres sædvanlige Overdrivelser. Nogle Retninger, de konservative, har sandsynligvis ubevidst den højere Type af Grundjere i Tankerne, naar de deklamerer om den »ukrænelige private Ejendomsret«; andre, de forskellige sociale Jordreformbevægelser, har særlig forset sig paa Grundspekulanttypen. Men for begge Retningers Udskejelser eller Generaliseringer vogtes man, naar man følger Erfaringen fra al god Jura: *distingvendum est, der maa sondres*. Vi maa udskille de forskellige Mennesketyper til forskellig retslig Behandling ogsaa her. Dette faar Betydning ved de praktiske juridiske Spørgsmaal om Ejendomsrettens Grænser. Den dygtige Lovgiver har en sam-

tidig fast og smidig Haand. Grundspekulanternes Interesser maa han i Problemerne om Ejendomsrettens Grænser og i Beskatningen tage med haard Haand paa, men tage varsomt paa Ejendomsretten af sjælelig Værdi. Ved den sidste kan en teoretisk Samfundsreformator, der skærer al Ejendom over én Kam, let gøre en uberegnelig Skade, ved klodsset at bortskære Motiver, der netop samfundsmæssig har den største Værdi; og Skaden opdages først, naar det er for sent.

Men det er ikke blot fast Ejendom, Jorden og Gaarden, der i mangfoldige Tilfælde er Udtryk for sjælelige Behov. Det samme gælder ogsaa store og vigtige Grupper af Løsøregenstande, selv bortset fra disses kunstneriske Egenskaber. Det gælder dels enkelte Arter af Redskaber og navnlig Bohave d v s det *Bohave*, der udgør et *Hjem*. For Børnene og Familien idethele faar det Indbegreb af Bohavegenstande, der udgør Hjemmet, efterhaanden et *særligt, individuelt* Præg, hvortil der knytter sig en Sum af Følelser, der stærkt nærmer sig dem, der knytter Bonden eller Godsejeren til hans Jord; de er ligesom disse sjælelige Faktorer, Samfundet maa bygge paa, og som det i sine *praktiske Retsreglers Enkeltheder* paa flere Omraader staar sig ved at tage et vidtgaende Hensyn til. Heller ikke her maa man forveksle denne Art sjælelige Behov med de kunstneriske. Bohavegenstandene i Hjemmet *kan*, naturligvis, enten enkeltvis eller samlet, repræsentere ogsaa en kunstnerisk Værdi og gør det, som bekendt, ligesom den faste Ejendom, faktisk ogsaa meget ofte. Der kunde desuden sikkert fra Samfundets Side gøres langt mere, end der nu gøres, for at lede den jævne Befolknings Behov i saa Henseende i Retning af at vælge de lodigere og finere Former for disse Brugsgenstande, altsaa for at skabe en ægte og naturlig Bohavekultur. Men det er en Sag for sig. Følelserne har, baade personligt og samfundsmæssigt, deres ubetingede Værdi i sig selv, ganske uden Hensyn til de mer eller mindre ufuldkomne Udtryk, disse Følelser faar i Valget af de ydre Genstande. Folkesjæl er andet og mere end Æstetik; og ingen bornert kunst-

æstetisk Finfornemmelse maa hindre det frie, aabne menneskelige Syn, der søger og bøjer sig for ethvert ægte Udtryk af en Menneskesjæl, ganske uanset om dette Udtryk er noksaa ubehjælpsomt, set fra en rigtig kunstnerisk Opfattelse. Denne socialt vigtige Sag kan jeg ikke belyse bedre end ved at tage et Eksempel, der vil kunne være Eksemplet for alle. Vor danske Prosadigter *Knud Poulsen* fortæller i en af sine levende Skildringer af australsk Nybyggerliv med en egen stilfærdig Ynde om Nybyggernes Glæder i deres Gaard og Hjem og i deres Samliv med Naturen og slutter en Omtale af deres Gæstfrihed i Hjemmet saaledes: »Naar Latterfuglen ler til Godnat i Bjergskovene, føres man op til et lille, lyseblaat, spartansk udstyret Gæsteværelse, hvor det dufter af nyvaskede Gardiner og Lagener, og hvor Lord Nelson dør paa Væggen i Glas og Ramme«. Nu er det jo muligt, at dette Billede af Lord Nelson i dette Hjem kun har været et tarveligt Olietryk af et kunstnerisk tarveligt Billede, som enhver Kunstæstetiker med Føje vil nægte al kunstnerisk Værdi. Men dette er ganske ligegyldigt i den Sagsammenhæng, vi her undersøger. Der hænger figurligt talt mangfoldige Lord Nelson'er rundt i Tusender af Hjem i Samfundet. Men naar Ejendomsretten begrundes og ses i Lys af de sjælelige Behov, er det ikke blot de kunstneriske eller andre aandelige Behov, der vejer. Overfor Samfundets Nybyggere, baade fysisk og aandeligt, er det vigtigste for den Lovgiver, der vil være virkelig Statsmand, at have Forstaaelsen for, at der til Ejendommene, til de ydre Ting, faste eller løse, knytter sig de samme enkle, ægte og stærke Følelser, som de, der knytter de australske Nybyggere til Billedet af Lord Nelson, der gav sit Liv i Opfyldelsen af sin Pligt, i hvilket Billede gamle Englands hele Storhed, Magt og Stolt-hed for disse Mennesker er samlet som i én Sum.

Det vil af det foregaaende ses, at de Ting i Omverdenen, der tilfredsstiller sjælelige Behov, være sig kunstneriske eller almenmenneskelige, alle er af *individuel* Karakter. Det er de enkelte faste Ejendomme, de enkelte særlige Løsøregenstande, hvortil Værdien

er knyttet. De *artsbestemte* Genstande: Varer til Forbrug, Penge, Ihændehaverpapirer (Aktier, Obligationer) tilfredsstillter ingen sjælelige Behov. Hvis man vil bruge det omskrivende Udtryk, at Tingene har Sjæl, saa maa det tilføjes, at det kun er de individuelle Ting, der har Sjæl. Det maa for den dygtige Lovgiver faa den Betydning, at ved Samfundsindgreb, ved Fastsættelsen af Grænserne for Ejendomsretten er der ikke de samme Hensyn at tage, naar det gælder Indgreb i de artsbestemte Ting som Penge, Ihændehaverpapirer og Varer, som naar det gælder Indgreb i de individuelle. Ved Indgreb i de artsbestemte Ting er det alene saadanne Hensyn som Vigtigheden af at opmuntre til Produktion og Virksomhed idethele, fremme Sparsommeligheden, af ikke at lamme Driftskapitalerne og lignende Hensyn, der motiverer Begrænsningen og Beherskelsen af Statens Indgreb. Men ved de individuelle Ting, navnlig ved de større Grupper af disse, hvortil der erfaringsmæssig knytter sig de største sjælelige Interesser, kommer *desuden* derved særlige Hensyn frem, som motiverer yderligere Varsomhed.

Som antydet er der Forskel selv mellem de individuelle Ting i Omverdenen med Hensyn til deres Evne til at tilfredsstille sjælelige Behov. Den nyere Tids fabriksmæssige Produktion har ikke været de individuelle Ting gunstig i saa Henseende. De Ting, det gamle Haandværk i Lavenes Tid frembragte, havde paa adskillige Omraader ofte en særegen Form, undertiden tillige en kunstnerisk Lødhed, selv ved ganske almindelige Brugsgenstande, som den senere Fabriksproduktion mangler. Det er ikke i og for sig Typiseringen eller Standardiseringen, der er Aarsag hertil; ti ogsaa i Lavenes Tid arbejdedes der i et ret stort Omfang efter bestemte Typer; og der mangler netop ofte i Nutidens Produktion den rette Typisering; men det afgørende er i alle Forhold den Indsats af teknisk Kunnen og virkelig Interesse eller Kærlighed til Opgaven og dens Enkeltheder, som fandtes i Lavenes Tid, men i Nutiden ofte er fortrængt af Profitjagt. Under denne fabrikeres der ofte i Øst og Vest, uden Plan, hvorved store Omraader af Brugsgen-

standene faar et forvirret og forrodet Udseende, medens der i det gamle Haandværks Tid, som nævnt, ofte af alle arbejdedes efter bestemte Typer, som efter lang Tids Erfaring gav Tingene baade en særlig praktisk Anvendelighed og en egen enkel Skønhed. I Nutiden er der ikke nogen Art af Tugt og Orden, idet enhver fabrikerer ganske som han har Lyst, og mere efter reklamemæssige Hensyn end efter Hensynet til indre Lødighed. Lavene udøvede her en Tugt og Orden, som Nutidens Erhvervsorganisationer hidtil ikke ret har magtet. Det er imidlertid værd at lægge Mærke til, at der i den nyeste Tid spores en vis Tendens til igen paa flere vigtige Omraader at gaa over til en mere haandværksmæssig præget, og idethele mere lødig og ægte Frembringelse; og der er allerede paa adskillige praktiske Omraader opstaaet et Samarbejde mellem Kunst og Haandværk, som, naar det ledes efter en vis Plan og Orden, efter visse Hovedlinjer, atter kan give de individuelle Ting paa én Gang en enkel praktisk Form og en egen Skønhed. Denne Bevægelse spores ikke mindst indenfor en af de vigtigste Grupper af Ting paa dette Omraade, nemlig i Hjemmets Bohave. Vi befinder os rimeligvis i en Overgangstid, af hvis Forvirring atter nye større Retningslinjer vil fremgaa.

Den samme planløse Masseproduktion er i Nutiden sket paa de faste Ejendommens Omraade, ved Bygninger, navnlig i Storbyskerne. Det 19 Aarhundredes mægtige Udvikling af disse Byer, direkte og indirekte paa mange Maader fremkaldt af Teknikkens Udvikling, har, som i Afsnittet om Æstetikken belyst, frembragt en Række store Bykvarterer, navnlig Arbejderkvarterer, af et ensformigt, graat i graat, trøstesløst Præg, Rækker af Gadebygninger med døde Murflader, undertiden med forlorne, kedsommelige Forsøg paa arkitektoniske Prydelser og Stilarter i forvirret Blanding, og med mørke Gaarde, der (ved Bygningernes Højde) ofte ligner dybe Skakter, hvor der savnes tilstrækkelig Lys og Luft. Nu maa det vel ikke overses, at selv disse det 19 Aarhundredes Arbejderkvarterer sundhedsmæssigt betyder et vist Fremskridt, sammenlignet med

ældre Tidens tilsvarende Bydele, idet den moderne Boliglovgivning allerede ret tidlig har givet visse sikrende Regler, navnlig om Boligværelseres Loftshøjde og andre Rumforhold, se saaledes i Danmark Bygningslov af 17 Marts 1856 § 78, nu Lov 29 Marts 1939, 11 April 1890 §§ 1 og 13, se Bkg Nr 211, 1 Aug 1912 § 40, Nr 212 s D § 40. Men alligevel er der store Dele af de Arbejderkvarterer, der blev bygget i det 19 Aarhundrede, der selv rent sundhedsmæssig ikke er tilfredsstillende; bl a virker her den kendte Lov, at Dødeligheden staar i et nøje Forhold til Befolkningstætheden i Byerne. Dertil kommer imidlertid, hvad der er det vigtigste, at det sundhedsmæssige og det sjælelig tilfredsstillende eller skønhedsmæssige i Virkeligheden slet ikke kan skilles ad. Hvad der er forfriskende og oplivende for Sindet, af lyse Farver og en vis harmonisk Afveksling i Indtrykket, er ogsaa opbyggende for Sundheden. Virkningen af en ren Luft kan ikke skilles fra Virkningen af det forfriskende Syn af

Der er i de sidste 100 Aar sket en saa mægtig Udvikling af Byerne, som i ingen tidligere Periode set. Man regner med, at Klodens samlede Folketal Aar 1800 var c 640 Millioner, men i 1910 c 1616 Millioner, og det er ganske særlig Byerne, der under Maskinteknikkens og den fabriksmæssige Produktions stærke Udvikling har faaet den forholdsvis stærkeste Del af Tilvæksten. Eksempelvis er Befolkningen i Danmark alene siden 1860 mere end fordoblet; men idet denne Tilvækst navnlig er søgt til Byerne, er disses Folketal omtrent firdoblet i samme Periode.

Fra et andet Land, England, kan anføres, at paa Vilhelm Erobrerens Tid udgjorde Befolkningen i England $1\frac{1}{2}$ Million; nu lever der paa samme Omraade over 30 Millioner, altsaa 20 Gange saa mange. Men i Vilhelms England levede kun $\frac{1}{10}$ af Befolkningen i Byer, $\frac{9}{10}$ paa Landet. I vore Dage bor $\frac{4}{5}$ af Englands Befolkning i Byer.

Det ældre København d v s København, som den var endnu i det 19 Aarhundredes første Halvdel, (hvor Byen i alt væsentligt laa indenfor Voldene) var, som mange europæiske Byer paa den Tid, en sundhedsmæssig meget slet indrettet By. Luften i de trange Gader og Gaarde var ofte forpestet, fordi Bortkørslen af al Slags Affald og Forraadningsstoffer var daarlig organiseret og kun skete med lange Mellemrum, ofte kun nogle Gange om Aaret, og fordi de dybe Rendestene ogsaa tildels virkede som Aflob fra Husene, derunder ogsaa fra Brændevinsbrænderier med Kostalde, Garverier o l. Dernæst var Vandforsyningen slet. Vand til Husbrug blev

grønne Træer og Græs, eller fra det afvekslende og opmuntrende Indtryk af Fugleliv, af Dyr- og Planteliv idethele, ganske bortset fra, at de to Indtryk rent fysisk og stedlig i Reglen er forenet. Det er samfundsmæssig i flere Retninger ikke ligegyldigt, om den brede Befolkning og dens Børn faar disse sidste for Legem og Sjæl lige opbyggende Indtryk eller de faar Indtrykket af de døde Husrækker og mørke Baggaarde, foruden samme Steders mindre rene Luft. Den stærke Bevægelse i de senere Aar, netop blandt de bedste Elementer indenfor Arbejderstanden, for at skaffe sig Havelodder i Byens Omegn, viser jo klart, at der i den store Befolkning er en instinktiv rigtig Trang til, naar Arbejdsdagen er endt, at slippe bort fra de forstemmende Indtryk af Storbyens Husrækker og Gaarde og skaffe sig det mere oplivende Indtryk af Naturens lysere Farver og renere Luft.

Nu har imidlertid netop det 20 Aarhundredes Færdselsteknik

ledet fra Omegnens Søer til Byens Brønde gennem Trærender, der ofte var gamle og derfor undertiden førte forskelligt andet med sig end Vand; og Vandet blev baaret op i Husene, hvorfor der maatte spares paa det; se Borgmester *Jacob Marstrands* Erindringer: Tilbageblik gennem et langt Liv, 1928, S 26-28, 50-51. Det var først den store Koleraepidemi i 1853, der for Alvor gjorde det indlysende for det danske Samfund, at en sundhedsmæssig Nyordning fra Grunden af var nødvendig, og rejste den Bevægelse, der under Lægen *Claus Hornemanns* dygtige Forerskab skabte de første danske Bygningslove, nemlig Bygningsloven for København af 19 Marts 1854, der allerede indholder Kravet om, at ethvert Bygningsfag, der indrettes til Beboelse, ikke maa være under 4 Alens Højde, regnet fra Gulv til Loft (§ 3), og visse begrænsede Forbud mod at indrette Lofter og Kældre til Beboelse (§§ 4 og 5), og den udførligere Lov for samme By, ovennævnte Lov 17 Marts 1856, og den første danske Lov om Sundhedsvedtægter, Lov af 12 Jan 1858, jfr Lov af 21 Marts 1868. De danske Sundhedsvedtægter har ligeledes været en meget værdifuld Retsdannelse. Paa Grundlag af dem er efterhaanden Nutidens planmæssig gennemførte Kloakeringsystem og Vandforsyningsystem samt adskillige andre sundhedsmæssige Forbedringer blevet gennemført. Alle disse offentlige Sundhedsforanstaltninger har uden Tvivl, Haand i Haand med Lægevidenskabens almindelige Fremskridt, bidraget væsentligt til, at den menneskelige Genemsniitslevaalder i de sidste 50 Aar er steget fra c 44 til c 62 Aar.

og Boligkultur skabt hidtil uanede Muligheder for Tilfredsstillelsen af disse intimt forbundne sjælelige og sundhedsmæssige Behov. Bygningskunsten har, som fremhævet, ligesom al anden Kunst, baade i sin Begyndelse og i sine bedste Perioder, faaet visse Hovedlinjer i sin Skønhed bestemt af de almene praktiske Krav; det græske Tempels aabne Søjlerækker og lignende Anordninger passede til Sydens Klima, og den gotiske Kirkes lukkede og hvælvede Rum til Nord- og Mellemeuropas koldere og fugtigere Luft. For Nutidens og den kommende Tids Arkitektur vil den moderne Storbys byplanmæssige Anordning sikkert i visse Hovedlinjer blive væsenlig bestemmende. Men den bevidste byplanmæssige Anordning bestemmes atter af Nutidens Færdselsteknik, en samfundsmæssig begrundet Deling af Arbejdet i forskellige Kvarterer og en sundhedsmæssig Anbringelse af Boligkvartererne. I Nutidens Storbys er der jo faktisk fra Slutningen af det 19 Aarhundrede lidt efter lidt begyndt en vis Deling og Spredning, i Begyndelsen mere ubevidst, men nu mere bevidst og planmæssig, men ofte famlende og usikkert i Valget af de rette Udviklingslinjer, og ofte hæmmet af politiske og administrative Tilfældigheder og uvedkommende Hensyn. Der kræves først og fremmest Fasthed og Myndighed i dette Arbejde, og navnlig ikke den Splittelse af Myndigheden i mange sideordnede Organer, der under de nuværende administrative Forhold ofte hæmmer hinanden, hindrer Overblikket, Planen i de store Linjer og den fornødne Handlekraft. De færdselstekniske Muligheder, de sundhedsmæssige og andre praktiske Hensyn peger alle i samme Retning, i Retning af en ny Storby, hvor Tingene atter vil faa Liv, hvor Husene og deres Omgivelser vil faa de to Egenskaber, der er nøje forbundne, at de bliver nyttige for Sundheden og samtidig Menneskenes sjælelige Ejendom i et Omfang og under Former, som Menneskene i det 19 Aarhundredes Storbys ikke drømte om. Ogsaa paa dette særlige Omraade bekræfter det sig, at de usynlige Værdier er de mest reelle, i rette Forstand de mest praktiske. Det er kun de Spekulanter, for hvem Jorden kun er

Byggegrund, og lignende efterlevende Typer af Neanderthalsmanden, der ikke kan indse det. De mest begavede af Byggespekulanterne har allerede indset, at deres rent privatøkonomiske Interesser er bedst tjent med, at de ogsaa regner med de usynlige Værdier, selvom de ikke kan forstaa dem. Endelig er der i den nyeste Tid opstaaet visse Udstykningsforetagender, der ogsaa har den rette samfundsmæssige Forstaaelse af disse Værdier.

Allerede i Nutidens Storby har der som bekendt efterhaanden dannet sig en Kerne, hvor det har vist sig praktisk at samle de statslige og kommunale Kontorer og Indretninger, og de driftskommunistiske Samfunds centrale Arbejdssteder, Forsikringselskabers, Kreditforeningers, Sparekassers, Bankers, de største Industrieforetagenders og Kontorbygninger, samt de større Værelse, Storhandlens Kontorbygninger og Oplagshuse. Af sundhedsmæssige Grunde er det endvidere praktisk at anbringe Fabrikkerne enten samlede i særlige Industrikvarterer eller, dersom de maa spredes af særlige tekniske, merkantile eller andre gyldige Hensyn, da ialtfald at anbringe dem saaledes, at de ikke forulemper Boligkvartererne paa de sædvanlige Maader, som under de nuværende planløse Forhold giver Anledning til et Utal af Stridigheder og Retssager, hvis store Spild af økonomiske og intellektuelle Kræfter overhovedet kun vil kunne undgaas i Fremtiden gennem en bevidst lagt Byplan. Boligkvartererne vil nu kunne lægges helt udenfor de nævnte statslige, almenøkonomiske, merkantile og industrielle Centre, og vil kunne spredes over større Omraader, af hvilke meget store Dele kan bebygges med Enkelthuse til privat Eje istedenfor fælles Lejehuse. Endnu i Slutningen af det 19 Aarhundrede var Enkeltfamiliehuset i Byens Omegn i landlige Omgivelser kun de velhavendes Sag. Hos os som i de fleste andre Lande opstod de saakaldte Villakvarterer særlig i 70erne, 80erne og 90erne som en Overklassebevægelse. Med det 20 Aarhundredes nye Færdselsteknik og Boligteknik er der aabnet Muligheder for, at Enkeltfamiliehuset i sunde Omgivelser kan blive hver Mands Eje i den brede

Befolkning. Det er jo blevet ret almindeligt med en vis Nyromantik at beklage Nutidens Maskinproduktion og dens Færdselsteknik og betragte en heraf følgende Mekanisering af Livet som et Særkende for Nutidens Samfund i Sammenligning med de ældre, formentlig bedre Tider. Dette turde være en ensidig Betragtning. Det er, som jeg ovenfor fremhævede, ikke i og for sig Typiseringen, der er uheldig, heller ikke den, som Mekaniseringen eller den maskinmæssige Mangfoldiggørelse giver Mulighed for; og det gælder ikke blot ved Brugstingene, der er Løse, men ogsaa ved de faste Ejendomme, Bygningerne. Ogsaa paa disse Omraader arbejdedes der i det gamle Haandværks bedste Tid efter visse Typer, der ved sine bestemte Maal, Forhold og Farver gennem Aarhundreders Erfaring havde vist sig i lige Grad praktiske og sjælelig tilfredsstillende. Det er altsaa ikke Typiseringen, Mangfoldiggørelsen eller, om man vil, Mekaniseringen som saadan, men derimod den *samfundsmæssig planløse*, af ubegavet Profitjagt dikterede Massefrembringelse i Øst og Vest uden Tugt og Orden, der baade paa Bygningernes og Løse-oretingenes Omraade fører til en dels forrodet og dels kedsommelig Tilstand, der baade praktisk-økonomisk og sjælelig er utilfredsstillende, og som bl a ogsaa har skabt en ganske forvirret og tilfældig Bebyggelse, høj og lav og i alle mulige »Stilarter«, i Byens Udkanter. Men der er ingen Grund til at betragte dette Træk som Særkendet for Nutidens Samfund og af den Grund længes tilbage til ældre Tider. Saa vidt jeg kan se, hører dette Træk en Overgangstid til, og ganske særlig det 19 Aarhundredes Overgang fra Haandværk til Storindustri med deraf naturlig følgende Forvirring. Der kan i nyeste Tid, naar man kan høre Livets Græs gro, paa forskellige Omraader spores Tendenser, der naar de myndigt samles og ledes, kan føre til den *samfundsmæssige Tugt og Orden, i Produktionen*, der baade fører til de mest økonomiske Resultater og til en ny Skønhed; og herigennem kan der navnlig for den brede Befolkning naas en saadan Delagtighed i de tekniske Fremskridt og de sjælelige Goder, som de ældre Samfund ikke drømte om, og som

i det højeste var forbeholdt Overklassen som et Privilegium i den gamle Tid.

Det samfundsmæssig vigtigste Omraade vil efter min Opfattelse i Nutiden og den kommende Tid blive Boligkulturen og Menneskenes sjælelige Forhold til Omverdenen og dens Ting idetheletaget. Det vil, dersom jeg formaar at se rigtigt, i allerinderste Forstand blive upraktisk, saaledes som baade Privatkapitalismen, Socialismen og Kommunismen gør, stadig at beskæftige alle Menneskenes Tanker, baade Overklassens og Arbejderstandens, med de materielle økonomiske Goder. Den trættende Kamp, der her føres, den opslidende Tovtrækning mellem Arbejdernes og Arbejdsgiverernes Organisationer om forholdsvis ringe Beløb, ofte kun om nogle Øre mer eller mindre i Timen, er ikke Indsatsen, de materielle Goder, der strides om, værd. Denne i System satte Kamp, disse periodisk indtrædende Konflikter er ikke blot et mægtigt samfundsmæssigt Spild af gode Kræfter paa begge Sider, men rent praktisk, økonomisk medfører disse Kampe aarlig for Samfundet et aldeles uforholdsmæssigt Spild af Værdier, og kræver et administrativt Krigsapparat, som kunde finde en nyttigere Anvendelse under et intimt Samarbejde til Tugt og Orden i Produktionen. Men saa længe alles Tanker monomant vedbliver at krese om de materielle Værdier, om lidt flere eller lidt færre Penge til *Forbrug*, af de artsbestemte, hastig forgaaende Varer til materielle Behov, ses der ingen Mulighed for disse Kampes Ophør. Hvad jeg begyndte med at fremhæve, gentager jeg paa de forskellige Omraader: de usynlige, sjælelige Værdier er de inderst inde mest praktiske, de med Livets Krav bedst stemmende, og til syvende og sidst dem, der ogsaa rent økonomisk kan spare Samfundet for de største Tab af Værdier. Monomanien i denne saakaldte sociale Kamp, den ensidige, primitive Stirren paa de materielle Goder, har imidlertid ikke blot de stridende Parter, men ogsaa Samfundsvidenskaben og det manglende Samarbejde mellem Videnskaberne den største Skyld i. Det er ikke blot de før nævnte ensidige økonomiske Retninger, der her er Aar-

sagen, omend de har en væsenlig Andel; det er ogsaa Fagmurene mellem de forskellige Videnskaber, der hindrer den rette omfattende og ligevægtige Anskuelse af Livet, det store Overblik. Her maa ikke blot fremhæves, at Økonomi og Jura gaar for sig, men ogsaa, at Samfundsvidenskab gaar for sig, Ernæringsvidenskab og Lægevidenskab gaar for sig, Psykologi og Æstetik gaar for sig o s fr. Men hvis man vil belyse den samfundsmæssige Betydning af de Kroner og Ører, som er den saakaldte sociale Kamps alt opslugende Maal, maa Hovedresultaterne fra Menneskelivets forskellige Erfaringsomraader samles. Men man maa selvfølgelig i dette Overblik, i denne Sammenarbejden, kun holde sig til de sikre Resultater paa de forskellige Omraader.

Nu maa her først bemærkes, at selve de materielle Udsving til den ene eller anden Side, der her overhovedet kan være Tale om, ikke paa Baggrund af Nutidens Recalløn er saa væsenlige eller følelige, at de kan bestemme menneskeligt Velfærd eller Lykke i materiel Forstand. Hvad der almindelig set kan naas i saa Hensende ved at ændre Indtægts- og Formuefordelingen, belyser paa sin Vis Lønningskampen og de Resultater, der overhovedet kan forventes gennem denne. Lad os nu for at have et bestemt Tal til Udgangspunkt sætte 30.000 Kr. aarlig som den højeste berettigede Indtægt. Ethvert Tal er selvfølgelig vilkaarligt, men det betyder intet i denne Forbindelse, hvor det gælder en Belysning af Fænomenerne i store Linjer. Selv en socialistisk Stat vilde ikke komme uden om at maatte give de ledende organisatoriske Evner nævnte eller lignende Tal som Indtægt; efter manges begrundede Skøn maa man væsenlig højere op, hvis man vil fremkalde disse Kræfter; men lad os nu holde os til dette Tal som et Udgangspunkt, ingen vil kunne bestride; at dette Tal ihvertfald ikke er for højt, kan forøvrig ogsaa ses deraf, at adskillige af de ledende Arbejderførere i forskellige Lande har Indtægter, der ligger omkring dette Tal. Af Personer, der i dette Land har 30.000 Kr. aarlig og derover, findes der (efter Indtægtstatistikken for Skatteaaret 1940-41, altsaa omfattende

Indtægten i 1939) c 3300 Personer. Iblandt disse findes der en Række af de førende Evner indenfor alle Erhverv og Fag. Af disse 3300 havde de 2000 under 50 000 Kr. Naar henses til den tidligere meddelte Statistik, hvorefter langt den største Indtægt i Danmark er Arbejdsindtægt og ikke Renteindtægt, saa vil, selvom vi regner med en meget bred Margin for denne sidste i den højeste Gruppe Indtægter, alligevel Størstedelen af de 3300 Personers Indtægt være Arbejdsindtægt. Selvom man nu vilde nedskære alle disse Indtægter til 30.000, — jeg ser her helt bort fra alle praktiske Vanskeligheder, som f Eks Hensynet til Driftskapitaler o! — og selvom man idethele vilde tage de passive Rentenydere under ganske særlig haard Behandling og f Eks overfor dem gik ned under 30.000 Kr's Grænsen, og følgelig ogsaa tog Rentenydere, der havde Indtægter under denne Grænse, med, vilde der groft anslaaet ved det overskydendes Fordeling mellem den øvrige Befolkning næppe blive mere end c 25 à 30 Kr aarlig til hver Person; og selvom vi her ved Uddelingen alene holdt os til de Familier, der havde under en vis lav Minimumsindtægt og derfor ganske særlig kunde trænge til Forøgelse, vilde der ikke blive mere at uddele end højst c 200 Kr aarlig til hver Familie. Et lignende magert Resultat vilde man naa, hvis man uddelte hele den Formue, som den øverste Gruppe af Skatteydere i Landet kunde formenes at have for meget. Der er derfor efterhaanden blevet en ret almindelig Enighed mellem Socialøkonomer om, at der ikke vilde kunne naas noget væsentligt til Forøgelse af den store Befolknings Velfærd eller Lykke ad *Fordelingens* Vej. Og højst sandsynlig vilde der kunne naas meget mere ved en forøget Produktion, der navnlig kunde ventes, hvis Samarbejdet var bedre mellem Hovedparterne i Industrien end det nu er.

Overfor dette almindelig antagne, for den brede Befolkning negative Resultat i Fordelingsproblemet, maa der imidlertid efter min Opfattelse tages et meget væsentligt Forbehold. Hvis man vil være helt retfærdig mod den brede Befolkning i Almindelighed og

Arbejderstanden i Særdeleshed, er det ikke tilstrækkeligt, at man nøjes med blot at konstatere det relativt magre Resultat af en formentlig retfærdigere Fordeling af Goderne. Man maa derefter gaa over til at undersøge dette Resultats Betydning i Forhold til de *forskellige Arter af Behov*. Hvis vi nu, for at være paa den sikre Side i den jævne Befolknings Favør, regner med, at der ved en, efter denne Befolknings Mening, retfærdigere Fordeling af Goderne kunde opnaas en Forøgelse af hver Arbejderfamilies aarlige Indtægt med c 200 Kr. eller knap 17 Kr maanedlig til flere Individuer i Forening, saa er det rigtigt, at denne Forøgelse intet væsenligt eller føleligt betyder for *Velværet* ved den store Hovedpost paa Regnskabet, de daglige *materielle* Behov, altsaa Forbruget af alle Slags Madvarer o.l. Langt vigtigere er det imidlertid at fastslaa i denne Forbindelse, at den forøgede Tilfredsstillelse af disse Behov, der her er Tale om, intet væsenligt betyder for *Sundheden*. Naar vi taler om *Eksistensminimum*, er der en betydelig Uklarhed, idet det tages i forskellige Betydninger, og ogsaa her maa vi dele efter Behovenes *Art*. Vi maa altsaa spørge, paa *hvilke Behovs Omraade* tænker man, naar man argumenterer med Begrebet Eksistensminimum. Hvis man paa *Fødemidlernes* Omraade ved Eksistensminimum forstaaer det Kvantum Fødemidler, man vel kan eksistere paa, men kun med en vis, større eller mindre Svækkelse af Sundheden, maa det naturligvis forkastes som Udgangspunkt for enhver samfundsmæssig Undersøgelse. Ved Eksistensminimum paa Fødemidlernes Omraade maa man derfor forstaa det Kvantum af Næringsstoffer (Varmeenheder og Vitaminer), der er nødvendigt for Bevarelsen af den fulde legemlige Sundhed under Udførelsen af det Arbejde, der kræves af Vedkommende. Tages Eksistensminimum i denne Betydning, viser det sig imidlertid efter en nyere Videnskabs Erfaringer, at netop hvor Talen er om *denne* Art Behov, er Eksistensminimum ikke blot selvfølgelig det billigste i Forhold til større Forbrug, men tillige det *sundeste*. Vel er der om andre Spørgsmaal Uenighed indenfor den moderne Ernæringsvidenskab; men det Re-

sultat staar ihvertfald fast, at ældre Videnskabs Opfattelse af det Kvantum Næringsstoffer (det Antal Varmeenheder), der kræves til en sund Ernæring, er urigtig, og at særlig det Kvantum af de dyreste Fødemidler, Æggehviteoffer (navnlig i Kød, Æg o l), visse Fedtstoffer m m, som ansaas fornødent efter almindelig nedarvet Opfattelse, ikke blot er unødvendigt, men i mange Tilfælde skadeligt for Sundheden. Livsforsikringselskaberne har da ogsaa overalt gennemført en særlig Tarif med dyrere Præmier for svære Personer, da de efter Erfaringen har større Dødelighed. Men at en tarvelig og nøjsom Kost — naar den iøvrig har den rette Sammensætning og saaledes giver det til Arbejdet fornødne Antal Varmeenheder og Vitaminer — tillige er den sundeste, er forøvrig noget, al historisk Erfaring kan bekræfte. De med Hensyn til Kosten nøjsomste Folk var alle Dage de stærkeste og de sejrende i Folkenes Kamp for Tilværelsen. Det største af alle Eksempler er tilstrækkeligt. Det Romerfolk, der, skønt det oprindeligt kun udgjorde et lille Samfund, efterhaanden ved en ligefrem eventyrlig Udholdenhed underlagde sig hele Italien og derefter vandt Verdensherredømmet, var som bekendt ikke det Romerfolk, vi kender fra Kejsertiden, men et yderst nøjsomt og haardført Bondefolk, hvis daglige Føde var den tarveligste og enkleste. Den Dag i Dag er det en kendt Erfaring, at det meget ofte netop er Folkene fra de magreste og fattigste Egne, der ogsaa i Storbyerne klarer sig bedst i Kampen for Tilværelsen.

Det, der med Hensyn til disse Behov kan forlanges af ethvert Samfund, er, at intet af dets Medlemmer, Børn eller voksne, svækkes i deres Sundhed af Underernæring. Derimod har Samfundet ingensomhelst Pligt til at skaffe sine Medlemmer en Tilfredsstillelse udover det Eksistensminimum, der netop ved disse Behov er en Betingelse for Sundheden eller ihvertfald en Betryggelse for denne. At der er adskillige Velhavere, der ødelægger deres Helbred ved at spise for meget og for dyrt, er jo i denne Forbindelse ligegyldigt. Sygdom eller Dødsfald som Følge af en Underernæring,

hvis Aarsag er social Nød, sker, som Lægeerfaringen viser, i Nutidens Samfund forholdsvis sjældent. Den før omtalte almindelige Stigning af Arbejdslønnen gennem de sidste Menneskealdrer og Samfundets og Legatfondenes store Understøttelsesystem hindrer i Reglen saadanne Tilfælde. Dersom der i Nutiden findes Personer eller Persongrupper, der gennem deres Kost ikke faar det til deres Fags Arbejde fornødne Antal Varmeenheder, vil Aarsagen hertil sikkert i Reglen være en forkert valgt Sammensætning af Kosten, og ikke manglende Midler til at skaffe sig tilstrækkeligt Næringsstof. Derfor er en Undervisning af den opvoksende Ungdom i Skolerne i det sundhedsmæssig og økonomisk rigtige Valg af Næringsmidler eller Kostens Sammensætning i Virkeligheden langt vigtigere end de forholdsvis ringe økonomiske Fordele, den sociale Kamp nu drejer sig om.

Saa meget kan vi altsaa herefter fastslaa i Fordclingsproblemet,

Med Hensyn til *Livsforsikringspraksis* bemærkes, at denne allerede forholdsvis tidlig kom ind paa ved Præmiernes Beregning at tage særligt Hensyn til Legemsomfanget og Legemsvægten, baade naar disse var for ringe og naar de var for store. *Betænkning angaaende Risikoer*, der antages mod forhøjet Præmie uden Medvirken af *Komiteén for mindre gode Liv*, 1927, konstaterer Enighed om, at ihvertfald, naar Overvægten er over 30 pr c, bør den paagældende ikke antages til normal Præmie, og naar Overvægten er over 25 pr c, og Underlivsomfanget er stort i Forhold til Bystomfanget, bør der ligeledes forlanges forhøjet Præmie.

Paa et helt andet Omraade end det nu nævnte og ganske uafhængig af dettes Erfaringer er der i de senere Aar foretaget Undersøgelser, der belyser det samme Problem, men fra en anden Side; det er de *Kostundersøgelser*, der er foretaget hos os og andetsteds og som belyser Befolkningens klassernes Forbrug af Fødemidler og Valget af disse i Kostens Sammensætning. Materialet viser naturligvis en Del Forskelligheder, men ogsaa mange fælles afgørende Træk. I mange Arbejderfamiliers Kost udgør de tre Fødemidler, Brød, Gryn og Kartoffler kun $\frac{1}{4}$ af Familiens samlede Udgifter til Kosten; men gennem disse tre Fødemidler tilføres der alene $\frac{1}{2}$ af den med Kosten tilførte Arbejdsmængde. Til de dyre Fødemidler — Kød, Fisk, Æg — medgaar hos mange Byarbejdere $\frac{1}{6}$ af Familiens samlede Udgifter til Kosten, men der indtages herigennem kun $\frac{1}{20}$ af den med

at ved *denne Art Behov*, de materielle Forbrugsbehov, vil det mindre aarlige Pengebeløb, der her kan være Tale om for en hel Familie, ikke betyde nogen væsenlig Forøgelse af den store Befolkningens Velvære eller Sundhed. Hvis vi imidlertid gaar over til de *andre Behov*, til de Behov, der ikke angaar de talrige, forbigaaende artsbestemte Ting til Forbrug, men de *varige Brugsting*, og her først og fremmest til den praktisk vigtigste af alle Fornødenheder efter Ernæringen, Boligen, vil Resultatet blive et andet, ti det vil ses, at ved dette Behov betyder c 200 Kr eller blot 150 eller 100 Kr aarlig noget væsentligt for en Familie i den store Befolkning. Huslejen er for Arbejderbefolkningen og idethele for den jævne Befolkning i Storbyerne en praktisk set meget tungt vejende Post paa Familiens Aarsregnskab. Men dertil kommer, at Familierne ikke i Storbyens Lejekaserner sundhedsmæssigt og skønhedsmæssigt faar den rette Valuta for deres Husleje. Denne kan sandsyn-

Kosten tilførte Arbejdsmængde. Landbefolkningen er gennemgaaende mere økonomisk i Kostens Sammensætning end Bybefolkningen, idet man paa Landet søger det fornødne Næringsstof (det nødvendige Antal Varmeenheder) overvejende gennem Kulhydrater, altsaa gennem Brød, Gryn, Mel, Sukker, medens man i Storbyen i væsenlig højere Grad end paa Landet ogsaa forbruger de dyrere Æggehvide- og Fedtstoffer, altsaa Kød, Fisk, Æg, Smør o l. Da det idetheletaget er Æggehviden og Fedtstoffet, der særlig koster, er det naturligvis mest økonomisk at tage en forholdsmæssig stor Del af de fornødne Varmeenheder i Kulhydrater. Selvfølgelig er der ogsaa indenfor Befolkningen store Forskelligheder. Nogle Familier faar meget mere for de samme Penge end andre. Af to Familier, der bruger det samme aarlige Pengebeløb til Kosten, faar f Eks den ene Familie 30 Varmeenheder for hver Øre, medens den anden kun faar 25 Varmeenheder pr Øre. Det maa iøvrig bemærkes, at der meget vel med de billige Levnedsmidler kan skaffes den fornødne Afveksling i Kosten.

De senere Aars Vitaminforskning har fuldtud bekræftet den her givne Opfattelse af Kostspørgsmaalet. Der er relativt mange Vitaminer, baade A, B, C og D Vitaminer i en Kost, der er sammensat af følgende billige Næringsmidler: Gulerødder, Grønkaal, Sild, Havregryn, Kartoffler, Rugbrød og Gær. Derimod er der ingen eller relativt faa Vitaminer i saadanne dyre Madvarer som Kød, Flæsk, Rødspætter, Franskbrød, Kager og Sukker. Af

ligvis i de fleste Kvarterer ikke være billigere, saa at der intet er at bebrejde Ejerne. Der kan nu en Gang ikke bydes mere for de Penge. Men her vil det formentlig indses, efter hvad jeg tidligere anførte om Boligforholdene i Storbyen, at ogsaa paa dette Omraade er Talen om et Eksistensminimum i Forhold til et højere Trin i Virkeligheden meningsløs. Sundhed og Skønhedsindtryk kan, som jeg der paaviste, slet ikke skilles ad. Til den fulde Sundhed hører for den jævne Befolkning saavel som for andre Befolkningsdele en daglig Boligtilværelse i den rene Luft og de for Sindet forfriskende Omgivelser, der i det virkelige Livs Sammenhæng er uadskillelig forbundne.

Til at skabe saadanne Boliger ogsaa for den brede Befolkning betyder, som anført, de omtalte 100 à 200 Kr aarlig et væsentligt Moment. Nu er der selvfølgelig intet fornuftigt Menneske, der tænker paa en Fordeling i den ovennævnte grove Forstand af en Række formentlig for store Indtægter, ganske bortset fra en saadan Fordelings praktiske Ugennemførlighed. En saadan Fordeling er her

dyre Næringsmidler, der derimod er særlig vitaminholdige, kan nævnes Æg, Fløde, Smør, Appelsiner, Citroner og Tomater. Det maa dog bemærkes, at det kun er under de *nuværende* abnorme Forhold, at Æg og Smør er særlig dyre.

Det er ikke Hensigten her at tage nogen ensidig Stilling i Spørgsmaalet om Valget af Næringsmidler, men kun objektivt at fremhæve de økonomisk set afgørende Kendsgerninger. Sammenligner vi de praktiske Erfaringer fra de to ovenfor omtalte vidt forskellige Omraader, fra Undersøgelser, der er foretaget ganske uafhængig af hinanden, behøver vi her kun at fremhæve de uomtvistelige Træk, der gensidig belyser hinanden. Saa meget fremgaar ihvertfald klart af disse Erfaringer, at S sammensætningen af Fødemidlerne økonomisk har en forholdsmæssig større Betydning end Pengebeløbet, der er til Raadighed, at man baade sundhedsmæssigt og økonomisk kan naa langt med de billige Fødemidler, at de mere velhavende Klasser, der anvender flere Penge paa de relativt dyrere Næringsmidler, ikke derfor nødvendig faar mere Næringsværdi end de mindre velstillede, og at de i mange Tilfælde, hvor de faar mere heraf end nødvendigt, forøger deres Dødelighed. Det er saaledes i Kostspørgsmaalet en noget tvivlsom Fordel at være velhavende.

kun taget som Udgangspunkt ved en samfundsmæssig Undersøgelse og Vurdering af de forskellige menneskelige Behov. Naar nu denne Undersøgelses og Vurderings Resultat sættes i Forbindelse med det, jeg tidligere fremhævede om Klassekampen som materielt bestemt, ser jeg ikke rettere end, at der her er en Mulighed for at hæve denne stadige, Samfundsværdier ødelæggende Kamp op i et højere Plan, at føre denne Kamp bort fra den nuværende aandelig snevre Indstilling paa de Kroner og Øre, som alligevel kun forsvinder, uden følelig eller varig Værdi for Befolkningen, i det daglige, omfattende Forbrug af Fødevarer og andre hastig forbigaaende Goder, og over til en planmæssig Forstaaelse mellem disse Parter om under Vilkaarene for Fred at samle alle Tanker og Interesser om de *varige*, solide Værdier, netop de Værdier, der idethele *samfundsmæssig* er de *vægtigste*, de faste Punkter i Livets Omskiftelighed, altsaa de Værdier, der er knyttet til Familiens Hjem og Bolig, med andre Ord samle Tanker og Interesser om at skabe i Nutidens Storbysamfund de sundhedsmæssig og sjælelig mest tilfredsstillende Omgivelser for Familielivet i den store Befolkning som muligt. Under den nuværende sociale Krigstilstand kan man næppe fortænke Arbejderne og deres Førere i, at de under Lønforhandlinger søger at presse det mest mulige ud af den øjeblikkelige Sagernes Stilling, ti de lever jo under den Fornemmelse, at hvad de ved en eventuel Beskæring af Lønnen indvinder for Selskabet, til syvende og sidst ender som Overskud hos nogle dem uvedkommende Aktionærer, deriblandt undertiden Storspekulanter. Denne Fornemmelse kan være mere eller mindre uberegtiget i adskillige Tilfælde, men den passer ubestridelig i adskillige *andre* Tilfælde; og det er ofte ikke let, selv for Eksperter, at skelne imellem eller vurdere, hvornaar det ene eller det andet Tilfælde foreligger. Hvis derimod Storindustrien, derunder ogsaa Trustindustrien, fortsætter, hvad jeg ovenfor har karakteriseret som den driftskommunistiske Linje, som nogle af de største og bedst ledede af Storindustriens Selskaber allerede instinktivt rigtig er

inde paa, hvis de altsaa bevidst og planmæssig i den kommende Tid gaar over til at blive virkelige Samfund i Samfundet, og altsaa naar til en virkelig *Beherskelse af Spekulantoverfald og Aktionæråfpresninger* og en rimelig Regulering af Dividendeudbyttet, noget, der til syvende og sidst er i Selskabets, dets Lederes og alle stabile Aktionærers Interesse, fordi det sikrer en rolig Udvikling, vil der samtidig gennem denne Beherskelse af Dividendeinteresserne blive *større Mulighed for Opsparing af særlige Fond* i Arbejdernes og de øvrige ansattes Interesse, og ganske særlig blandt disse Fond et Boligfond. Ved en saadan Ordning opnaas, at en rimelig Del af Udbyttet, Goderne ikke planløst kastes fra det ene Gab, Aktionærernes materielle Krav, til det andet Gab, Arbejdernes forbigaaende Forbrug i en Mængde daglige Smaadele af materielle Værdier, de i Virkeligheden ingen følelig eller varig Glæde har af, men at Udbyttet kommer dem og deres Familie til *varig Gavn*. Og Arbejderne vilde ved denne Ordning samtidig faa, hvad der er den vigtigste Betingelse for en varig social Fred, nemlig den sikre Fornemmelse af at tilhøre et Samfund, det Foretagende, hvori de daglig virker, ikke et Samfund, hvoraf han med større eller mindre Ret føler sig udnyttet, og overfor hvilket han staar fjendtlig, men *et virkeligt Samfund*, hvoraf han føler sig som Medlem, og med hvis Interesse han føler sig solidarisk, idet der i dette Samfund raader den Ligevægt og Beherskelse af de modstridende Interesser, som der maa være i ethvert retfærdigt Samfund, og hvor han derfor indser, at de enkelte, for Virksomheden lige nødvendige Led faar, hvad der tilkommer dem, Ledernes Organisatorevne, Kapitalen og hans eget Arbejde. Hvis denne Ordning gennemførtes, vilde Lønnens Regulering blive et ret lidenskabsløst Anliggende, idet det vilde blive mindre væsenligt for Arbejderen, om han, fEks i en vanskelig økonomisk Kappelstrid mellem Selskabet og andre, udenlandske eller indenlandske Selskaber, skulde gaa ned i Lønnen med nogle Øre i Timen, idet han ihvertfald havde Sikkerhed for, at Selskabets samlede Overskud

ogsaa kom ham til Gode iblandt de andre berettigede Faktorer, til Skabelse af varige Værdier for ham. Derimod er et Udbyttedelings-System, som ofte har været fremsat, efter min Opfattelse ikke ubetinget heldig. Et saadant System kan vistnok være praktisk i visse Tilfælde, ved visse Grupper af Foretagender, men er som *almen* Ordning i det lange Løb næppe tilfredsstillende. Det afskaffer nemlig ikke det materielle Gab; det giver i og for sig ingen kvalitativ Vurdering af de menneskelige Behov. Det kan under visse særlige Former skabe en vis Opsparing, men det er ikke lagt an paa det vigtigste, Skabelsen af de varige, sjælelige Kvaliteter og Værdier.

Hvis en rimelig Del af de storindustrielle Samfunds eller Foretagenders Udbytte anvendes til Fond til Skabelsen af disse varige Værdier, sundhedsmæssige og sjælelige, findes der betydelige Muligheder for Løsningen af den store Samfundsopgave, der er omtalt i det foregaaende, Storbyens byplanmæssig rigtige Anbringelse af den store Befolknings Boligkvarterer, og samtidig for Indstiftelse af en varig social Fredsordning i det vigtigste Byerhverv. Her ligger en Opgave, som netop Storindustrien baade teknisk og økonomisk alene kan løse. Stat og Kommune magter ikke — allermindst under de nuværende splittede politiske Forhold i de fleste Lande — Opgaven. Men Storindustrien vil, dersom Opgaven lægges an paa en praktisk dvs bred samfundsmæssig Basis, kunne gennemføre den i et planmæssig Samarbejde med de andre driftskommunistiske Samfund, Kreditforeninger, Sparekasser, Forsikringselskaber og Banker. Idet netop den moderne Færdselsteknik har muliggjort, at Arbejderbefolkningen kan bo forholdsvis langt fra sine Arbejdspladser, har samtidig Nutidens typiserende Maskinteknik skabt store Betingelser for, netop gennem fuld Udnyttelse af Stordriftens og Masseproduktionens Fordele ved de vigtigste Bygningsdele, at fremstille Enkeltfamiliehuse til en rimelig Pris. Og jo større, jo mere omfattende eller samfundsmæssig Sagen gribes an, desto større Muligheder for Økonomi gennem Bygnings-

delenes Standardisering bliver der. Om der skulde oprettes et fælles Boligfond for hele Industrien, eller en Række særlige Fond for fagvis grupperede Industrier, eller for de større Foretagender enkeltvis, er et rent Hensigtsmæssighedspørgsmaal om praktiske Enkeltheder, som der ikke her paa Forhaand skal tages Stilling til; men Hovedsagen er, at Ledestjernen i det hele bliver: En usmaalig, i store Linjer anlagt Plan giver de økonomisk bedste Resultater. Dersom der gennem Nutidens Arkitektur skabes først og fremmest praktiske Hustyper med bestemte enkle Maal og Forhold, der baade giver størst Økonomi og størst Skønhed, saaledes som i Haandværkets bedste Tid, vil de fleste enkelte Bygningsdele kunne fremstilles gennem en standardiseret Produktion; og derved vil bl a alle Nutidens tekniske og sundhedsmæssige Fremskridt i Enkeltheder, i Lys-, Varme-, Badeindretninger o l, der allerede nu overalt er Overklassens Ejendom, kunne blive Hvermands Eje. Og vi har Erfaring for, at Bygningsdelenes og Husenes Standardisering paa ingen Maade behøver at være ensbetydende med en aandløs kedsommelig Ensformighed. De begavede Arkitekter og Havearkitekter har formaaet gennem faa stilfærdige Anordninger i Husenes og Havernes Pladsstilling og en vis Skiften i Hustypen at fremkalde det fornødne Liv og Afveksling i det landskabelige Bybillede. Med saadanne Hustyper i disse Omgivelser vil der være skabt et Grundlag for den brede Befolknings og ikke mindst for den opvoksende Slægts legemlige og aandelige Sundhed, i Sammenligning med hvilket nogle Kroner og Ører mer eller mindre til materielt Forbrug er fuldkomment ligegyldige. Og hvad der er særlig vigtigt for en rolig Udvikling af Samfundsforholdene, Ejendomsretten vil for den store Befolkning og dens Børn faa det levende, konkrete, sjælelige Indhold, som rodfæster Familien og Mennesket i Tilværelsen. Samfundsøkonomi og sjælelige Værdier hører inderst inde stærkest sammen. Det er mægtige frembringende Værdier, rent økonomisk, der har sit direkte eller indirekte, ofte lønlige Udspring fra Menneskets sjælelige Ejendom, i Form af Arbejdslyst,

Livsmod og et lysere Syn paa sin Virksomhed, paa sit Samarbejde med andre, paa andre Mennesker i Samfundet. De Mennesker, som de ydre, saakaldte praktisk anlagte Naturer anser for Digtere og Drømmere, er i Virkeligheden reelt de største Socialøkonomer. *Stuckenberg* har skrevet disse Linjer:

Du min Barndoms fuglefyldte Have,
mine Drengedages grønne Strimmel Jord,
hvor bag Elmehegn og Tjørnes lave
nysudsprungne Hæk Konvaller gror.

Jeg staar paa Vejen lænet mod din Laage
og ser ind i din grønne, lyse Fred,
ind i dit Solskin, dine Skyggekrøge,
mens Knopskæl drysser over Vejen ned.

Jeg har søgt dig for i Fred at hvile
blot en Time paa min Barndoms Skød,
at min Sjæl en Time kunde smile
dregelykkelig og rosenrød.

Disse Linjer giver mere sund Samfundsøkonomi end adskillige Bind abstrakt Socialfilosofi. De gamle Indere beholder Ret. Den usynlige Verden er den *virkelige* Verden, eller oversat i Nutidens Sprog: de usynlige, sjælelige Værdier er de mest reelle, de mest praktiske. De Mennesketyper, der ikke forstaar dette, vil, hvad enten de kalder sig med den ene eller den anden sociale Retnings Navn, og hvad enten de hører til Overklassen eller Underklassen, uddø som alle andre Typer, der ikke formaaede at følge med paa Menneskehedens Vej mod højere Livsformer.

Den nye Form for Ejendomsret maa fra første Færd værnes mod at blive indsnevret af de forudfattede Ejendomsteorier i bestemte sociale Skemaer. Ogsaa her vil der blive Brug for forskellige Retsformer. En meget stor Del af den sjælelige Ejendomsret vil, som det fremgaar af det foregaaende, baade paa Løsørettingens

og de faste Ejendommens Omraade, udvikle sig i *den private Ejendomsrets Form*. Det stærkt personlige i hele den Menneskets Tilknnytning til Tingen, der er af ikke-økonomisk Art, faar meget ofte netop i denne Retsform sit ægte, naturlige Udtryk. Denne den private Ejendomsrets Genfødselse paa sjæleligt Omraade, saavelsom paa de aandelige Frembringelsers Omraade, viser bedst, hvor indskrænkede de hidtil raadende materielt indstillede sociale Retninger, Kommunismen og Socialismen er som *generelle* Retsordninger. De er saa langt fra i Pagt med Fremtiden, at de er forældede paa nye store Retsomraader, der faar en stigende Betydning i Nutidens Liv, og hvem Fremtiden ligger aaben.

Men ligesaa ensidigt vilde det være, om man vilde tage det nye Retsomraade udelukkende til Indtægt for den private Ejendomsrets Form. Ved Siden af denne vil der paa de sjælelige Ejendomsrettigheders Omraade ogsaa blive Anvendelse indenfor visse Felter for en Erhvervskommunisme, i overført Betydning, idet Adgangen til sjælelige Indtryk af visse store og vigtige Omraader maa staa aaben for alle og enhver; denne Retsform betyder paa dette som paa materielt Omraade ikke noget Fællesskab i Udnyttelse eller Nydelse; ogsaa her er det i og for sig *den Enkelte*, der ligesom ved den private Ejendomsret staar alene overfor det enkelte Gode, det enkelte Indtryk; derfor faar den ene ofte langt mere ud af Godet end andre; det er kun *Adgangen*, der er *fælles* for alle; men det er Kommunisme i den oprindeligste Forstand. En saadan Retsordning vil ved Tingene i Omverdenen vise sig hensigtsmæssig ved *store Naturomraader*. Disse maa staa aabne for alle. I denne Forbindelse maa ogsaa nævnes, at de fleste aandelige Værdier i Nutiden staar aabne for alle og enhver. Indtrykkene af Kunst er gennem de offentlige Museer og forskellige offentlige Bygninger, Slotte og alles Fælleseje; det samme gælder Litteraturen gennem de offentlige Biblioteker. Endelig er der gennem de seneste tekniske Opfindelser, navnlig Radioen, aabnet Adgang, praktisk talt uden Vederlag, for alle og enhver til den udøvende Kunsts Omraade.

Sandheden er altsaa: De største Glæder, de sjælelige og de aandelige, koster intet. De staar aabne for alle.

Ogsaa i Indtryk af *Bygninger* maa der formentlig i visse Retninger raade en Fællesordning. Som jeg paaviste i det æstetiske Afsnit, kan Bygningers Udseende ikke være den enkelte private Ejers Sag. Det er en Værdi, der vedkommer os alle og som derfor maa beherskes af Samfundet i alles Interesse.

2 Afsnit.

OVERSIGT. EJENDOMSRETTENS VIRKEFORMER. EJENDOMSRETTIGHEDERNES OMRAADE.

1. Ejendomsretten er, som det foregaaende vil have vist, ikke et enkelt usammensat Fænomen. For den sædvanlige Tankegang paa dette Omraade er Livet meget simpelt og ligetil: Ejendomsret er enten den Enkeltes private Ejendomsret eller Statens Ejendomsret; og den private Ejendomsret beskytter udelukkende den Enkeltes økonomiske Interesser. I begge Retninger er Forholdet betydelig mere sammensat end antaget. For det første er der, som jeg har forsøgt at vise, foruden den private Ejendomsret og Statens Ejendomsret, efterhaanden opstaaet en ny Melleform, omfattende Arter af Fælleseje, der tjener Samfundet eller Almenheden, men hvis Økonomi er uafhængig af Staten. Denne Melleform findes i de Sammenslutninger, der ovenfor er karakteriseret som driftskommunistiske Samfund. Desuden findes der forøvrig en Ejendomskommunisme, der er vokset frem gennem Aarhundreder i al Stilhed, udenom Staten, og hvis sociale Betydning maaske netop derfor er meget lidt ænset eller vurderet, men som i Virkeligheden udfører en meget betydelig Samfundsopgave, til Aflastning for Staten; dette Fælleseje findes i, hvad man kan kalde de samfundsmæssige Legatfond. Alene for Danmarks Vedkommende andrager de samlede Stiftelse- og Legatformuer c 300 Millioner.

Men dernæst er selve den private Ejendomsret af en sammen-

sat Karakter. Ejendomsretten er, som paavist, ikke længere udelukkende en økonomisk Faktor. Den er tillige det retslige Værn om andre Sider i den menneskelige Natur. Produktionen af de økonomiske Værdier, af Fødemidler, Klædevarer o s v, har jo navnlig i det sidste 100-150 Aar, ikke mindst paa Grund af Maskinteknikkens Udvikling, antaget saa mægtige Former, som ikke før set, og har bla bevirket, at vor Klode, som tidligere bemærket, nu kan ernære over 1600 Millioner Mennesker, medens den Aar 1800 kun ernærede 640 Millioner; og den ernærer dem tilmed betydelig bedre i vore Dage end den Gang, hvorved ældre Teorier om en Elendighed, der skulde stige med Befolkningmængden, nu kun har historisk Interesse. Men selvom Naturvidenskaben og Teknikken skulde naa saa vidt, at Menneskene blev i Stand til at frembringe Næringsmidler i praktisk talt ubegrænset Mængde mod en ringe Indsats, saa at hele Nationaløkonomien som Videnskab skulde blive overflødig, vil Ejendomsretten leve videre under de mere udviklede Former, som den foregaaende Fremstilling har søgt at belyse.

I Forhold til de forskellige menneskelige Behov kan vi som fremhævet dele Omverdenens Ting i to Grupper. Den ene Gruppe omfatter alle de forskellige Ting, der udgør Menneskets daglige Omgivelser, de varige Ting eller Værker, til Brug eller Anvendelse i videste Forstand, være sig Løsøre, fast Ejendom, Aandsværker af forskellig Art o s v; den anden Gruppe omfatter de artsbestemte Varer til Forbrug, Penge og Ihændekeeperpapirer. Den første Art Ting eller Værker har en særlig Egenskab, der adskiller den fra den sidstnævnte Art, og som man maaske kort kan kalde Individualitet. Ved disse individuelle Ting er Ejendomsretten dobbelt begrundet. Den er for det første økonomisk begrundet; Tingenes Frembringelse er en Arbejdsindsats; Ejendomsretten er Samfundets Vederlag for en Arbejdsindsats i videste Forstand, altsaa være sig af Ejeren, der bearbejder Jorden, bygger o l, af Haandværkeren, der forarbejder Materialet, frembringer nye Genstande, af den industrielle Organisator, og af den aandelig frembrin-

gende, Kunstneren, Forfatteren. Ejendomsretten er i første Række den store produktive Faktor. Og dersom Genstandene afhændes af Frembringeren, vil, naar Forholdet ses i store Linjer, netop de individuelle Brugsting i Livets Massetilfælde blive købt for Midler, der repræsenterer en anden Arbejdsindsats og som saaledes udveksles for den førstnævnte Indsats. Men dernæst har de individuelle varige Genstande, enten de bliver hos deres oprindelige Ejer, Frembringeren, eller afhændes til en Anden, som fremhævet, Muligheder for at skabe visse Værdier, der netop særlig er knyttet til deres individuelle og varige Karakter. I de mangfoldige Tilfælde, hvor dette sker, er Ejendomsretten saaledes i en vis Forstand dobbelt begrundet. Rettighederne til Dagliglivets mange varige Brugsting er i ganske særlig Grad Ejendomsrettighedernes Demokrati; det er ikke mindst af Hensyn til dem, at Ejendomsretten trænger til den kraftigste Beskyttelse fra Samfundets Side; det føles dobbelt haardt netop af den jævne Befolkning, naar de Ting, som de baade ved eget Arbejde har erhvervet, og som de ofte efterhaanden er særlig knyttet til, berøves dem uden Grund af en Anden, f Eks ved Tyveri. Naar Folkets Retsfølelse reagerer særlig kraftig overfor Tyveri, er det, fordi denne Forbrydelse bestaar i at tilsnige sig uden Arbejdsindsats en Andens Arbejdsindsats, som tilmed ofte tillige har en individuel Værdi, som den i alle Tilfælde ikke kan have for Tyven.

De artsbestemte Varer til Forbrug, som Korn, Kul o l, har ingen individuel varig Værdi, de forsvinder som Enkeltfænomener i Døgnet's Forbrug; men bag deres Fremskaffelse og Behandling ligger en produktiv Arbejdsindsats, der begrunder Ejendomsretten.

Ved Penge og Ihændchaverpapirer begrundes Ejendomsretten, forsaavidt som de repræsenterer Vederlaget for en Arbejdsindsats i videste Forstand, Opsparinger af de til Virksomhederne nødvendige og ønskelige Driftskapitaler, af særlige Anskaffelsesfond, Reservefond, af Kapitaler i Forsørgelsesøjemed o l.

Ovenfor er Forholdet i Produktion og Omsætning med Forsæt

holdt i sin Renhed d v s Ejendomsretten er her begrundet i Samfundets Vederlag for en produktiv Arbejdsindsats eller for visse Grupper af Genstande tillige i en Individualværdi af samfundsmæssig Betydning; og Forholdet mellem Indsats og Ejendomsret er opfattet som ligevægtig, altsaa saaledes, at der er det rette Forhold mellem den arbejdendes eller frembringendes Indsats og den Ejendomsret, han har faaet. Fra denne Forholdets Renhed indeholder imidlertid det virkelige Liv som bekendt paa visse Omraader betydelige Afvigelser; og det skyldes navnlig, at den sidstnævnte Gruppe af artsbestemte Genstande, Penge og Ihænde-haverpapirer (Aktier, Obligationer o l), ofte skyder sig ind som et Mellemlid, Kapital i snevreste Forstand, mellem den frembringendes og arbejdendes Indsats og Vederlaget, og at dette Mellemlid undertiden kræver et Udbytte, der staar i aabenbart Misforhold til Værdien af Kapitalens Indsats. I Nutiden er det ganske særlig Ihænde-haverpapiret, der repræsenterer Kapitalmagten. Man har i nyere Tid fra socialøkonomisk Side med Rette fremhævet, at Retsordenen ved at forene disse Værdidokumenter, Aktier og Obligationer, med Ihændehaverkarakter d v s ved at give dem retslig den letteste Omsættelighed, et Dokument kan faa, har bidraget til at løsne Kapitalen fra det arbejdende, produktive Samfunds Interesser, gjort den til en ganske udeltagende Faktor, der gaar fra Haand til Haand, og kun repræsenterer en eneste Interesse, nemlig den at faa det mest mulige Udbytte ud af det produktive Samfund. Og til dette Formaal har Ihænde-haverpapiret faaet en betydelig Magtstilling, der ofte faar Udtryk i Overkapitalisering, Friaktieudstedelser og anden Oppustning af Værdierne.

Det moderne økonomiske Samfund kan imidlertid ikke undvære Ihændehaverpapirerne. Og dersom vi tager et samlet Overblik og Vurdering af disse Papirers Virkninger i Samfundet under normale Forhold, turde for det første den Gavn, disse Papirer gør, væsenlig overveje de Ulykker og Forstyrrelser, de anretter i Forholdet mellem Produktionens Indsats og dens Vederlag; men der-

næst kan der selv mod disse Forstyrrelser findes et effektivt Middel.

Sondrer vi nu først indenfor Ihænderhaverpapirerne mellem offentlige Obligationer — Kreditforeningsobligationer, Statsobligationer o l — paa den ene Side og Aktier og private Selskabers Obligationer paa den anden Side, maa det fremhæves, at ved offentlige Obligationer er jo de paatalte Misbrug udelukket, og at disse Papirer ved deres faste Rente og gode Sikkerhed ogsaa virker som et meget vigtigt Hjul, der paa en nyttig Maade griber ind i og støtter Erhvervslivets andre Dele, idet de offentlige Obligationer som bekendt fortrinsvis anvendes som støttende Anlægspapirer, til Reservefond og andre Fond i Forsikringselskaber, Sparekasser, industrielle og merkantile Aktieselskaber o l, til Midlers Anbringelse indenfor de store samfundsmæssige Legatfond o l, endvidere til de privates Opsparing af Forsørgelsesformue, Anskaffelsesfond og lignende legitime Formaal. Hvad dernæst Aktier o l angaar, er det vel rigtigt, at Ihænderhaverpapirets Magt her ret ofte er blevet brugt til en urimelig Opskruning af Værdierne og Afpresning af uforholdsmæssigt Udbytte; men det bør dog ikke overses, at skal der dømmes helt retfærdigt om Aktiens Virksomhed paa godt og ondt, maa der ikke stirres ensidigt paa *de enkelte* Tilfældes ganske uforholdsmæssige Omfang, men der bør tages *et samlet Overblik* over *alle* Aktiers gennemsnitlige Udbytte. Det er ikke overflødigt at gøre opmærksom paa, at der jo findes mangfoldige Aktier, der kun giver et ringe eller intet Udbytte. Den gennemsnitlige Dividende for samtlige danske Aktieselskaber var i de normale Aar før den forrige Verdenskrig, i 1904-1913, 6,77 pr c. Kun i Krigsaarene 1915-18 udgjorde den gennemsnitlige Dividende 14,80 pr c. Men netop disse abnorme Krigsaar og deres Eftervirkninger viser, at for enhver usund Opskruning af Værdier sætter Livet selv en vis Grænse og en Straf. Hvor meget er der nu tilbage af det Papirbjerg af Aktier, der skabtes den Gang, efter at Aktienedskrivningernes og Likvidationernes Uvejrlighed i de følgende Aar var gaaet hen over dem! Allerede i Aarene

1920-1924 var Gennemsnitsdividenden forøvrig sunket til 7,36. Nu maa Statistikken over Aktieselskabernes Udbytte naturligvis tages med et vist Forbehold; og ganske særlig gælder dette, naar Talen er om danske Aktieselskaber, hvis Regnskabsform ofte er meget lidt oplysende, og hvor Udbyttet undertiden maa søges under andre Poster paa Regnskabet end Dividenden. Men de anførte Tal giver dog visse Hovedlinjer. Og ser man samtidig hen til, at det iblandt samtlige Aktieselskaber kun er en vis afgrænset Gruppe, der giver de meget store Udbytter, maa man ved en samlet Vurdering af de særlige Misbrug paa dette Omraade gøre sig klart, at, bortset fra visse abnorme Perioder vil den Forstyrrelse af det rette Forhold mellem de produktive Kræfters Indsats og deres Vederlag, som Aktiemagten kan forvolde, dog være af forholdsvis begrænset Omfang, omend det i visse Lande er langt større end i andre. Samfundsmæssig er det derimod betydelig værre, at der selv i de mindst kapitalistiske Lande indenfor de mest omfattende produktive Selskaber *kan* finde Misbrug af Kapitalmagt Sted. Det rette effektive Middel herimod er imidlertid ikke en Ophævelse eller Konfiskering af denne Art private Ejendomsret, men en gennemført Tugt og Orden, ogsaa i Kapitaludbyttet, der kan sikre baade Kapitalen og det produktive Arbejde faste og retfærdige Vilkaar.

2. I en retsvidenskabelig Undersøgelse har jeg nærmere undersøgt Ejendomsrettens Natur og Virkeformer. Af denne Undersøgelse skal jeg her fremhæve visse Hovedpunkter.

a. *Ejendomsrettens Indhold.* Den Ret, vi kalder Ejendomsret, bestaar af 4 Beføjelser, nemlig 1. Beføjelse til faktisk at raade over Genstanden, f Eks at pløje, saa og høste Udbytte af en fast Ejendom, at bruge og benytte Løsøre, f Eks Bohave, o l. — der kan kaldes indre Raaden — 2. Beføjelse til at sælge, pantsætte, udleje Genstanden — der kan kaldes ydre Raaden eller Raaden udadtil — 3. Beføjelse til at behæfte Genstanden sammen med alle Ejerens andre Genstande med almindelige Gældsforpligtelser, hvorved hele Ejerens Formue tjener som Kreditgrundlag for hans Forpligtelser.

Naar jeg indgaar en Forpligtelse til at betale f Eks 500 Kr, kan den hertil berettigede, hvis jeg ikke i rette Tid betaler disse Penge, gøre Eksekution i alle mine Ejendomsgenstande, i hele min Formue og ved Salget (Tvangsauktion) gøre sig betalt. 4. Beføjelse til at raade over mine efterladte Ejendele ved Arv (Testamente).

Hver privat Ejendomsfære er en særlig Verden for sig, med sin indre Forvaltning, sine Handler og Aftaler udadtil; og for disses Opfyldelse hæfter ikke blot de enkelte Goder, faste Ejendomme, Varer, Værdipapirer e a, som maatte være særlig pantsat, men, som nævnt, hele Indbegrebet af samtlige Privatejerens Goder eller Ejendele. Uden denne Hæftelse overfor sine Kreditorer med »alt, hvad man *ej*er og *ejendes* vorder«, vilde Løfter og Aftaler, alle Forpligtelser idethele være uden Kraft.

Ejendomsretten er gennem Beføjelse 1) Grundlaget for hele *Produktionen* i videste Forstand, herunder al Bearbejdelse og Dyrkning af Jord, Opførelse af Bygninger, al haandværksmæssig og industriel Forarbejdelse af Materialer, Fremskaffelse og Behandling af Mineralier og Metaller o s v; gennem Beføjelse 2) er Ejendomsretten Grundlaget for hele *Omsætningen* i Samfundet, være sig af faste Ejendomme, individuelle Løseegenstande, Varer, Værdipapirer, Patenter o s v, og ved Retten til at pantsætte fast Ejendom Grundlaget for hele *Realkredit*ten; og gennem Beføjelse 3) er den Grundlaget for *Personalkredit*ten. De borgerlige Lovbøger giver ved deres vage og lidet sigende Definitioner af Ejendomsretten, som en Beføjelse til at »nyde eller bruge« eller »raade« over, »efter Forgødtbefindende«, intet Indtryk af hele denne Ejendomsrettens Betydning som *arbejdende Faktor i Samfundet*; man faar efter disse Loves Ord nærmest det Indtryk, at den private Ejendomsret *alene* er en Nydelsesgenstand, der kun er *skabt for den private Ejers Fornøjelse*. Men denne Ret er, som det vil ses, mere end dette; den er, gennem de nævnte tre Hovedbeføjelser, der er Ejendomsrettens *Virkeformer*, Drivhjulet i Samfundets Økonomi, i dets vidtforgreneede Erhvervsmechanisme, i Samfundets *Produktion, Om-*

sætning og Kredit, med deres mange efter hinanden nøje afstemte Led.

Man maa imidlertid ikke gaa til den modsatte Yderlighed og mene, at den private Ejendomsret *alene er til for Samfundets Skyld*. Det er blevet Mode i Nutiden at fremhæve, at Ejendomsretten er en socialt begrundet og begrænset Ret. Det er rigtigt, at Ejendomsretten er undergivet mange samfundsmæssige Indskrænkninger, f Eks Bygningslovens, Skovfredningslovens og mange andre Loves Indskrænkninger. Men Begrundelsen af Ejendomsretten er baade individuel og social. Ejendomsretten gives, som ovenfor vist, først og fremmest som Belønning for det enkelte Individts Arbejdsindsats. Netop derfor giver Samfundet den enkelte Ejer Ret til at raade over den enkelte Ejendoms-genstand baade indadtil og udadtil, udnytte den, dyrke den, glæde sig ved Forbruget af den eller ved Synet af den, laane den til sine Venner, leje den ud til andre, sælge og pantsætte den o s v. Men *samtidig* med, at Ejendomsretten saaledes er til Gavn og Glæde for den *private Ejer*, tjener den, som vist, gennem de samme Virkeformer, Virken indad og udad, *tillige til Samfundets Gavn*.

Ejendomsrettens Indhold bestaar i de nævnte 4 Beføjelser eller Virkeformer. Man definirer undertiden Ejendomsretten som en Ret til at raade over en Genstand i alle Retninger, hvor Samfundet ikke ved Love el har gjort Indskrænkninger. Denne Definition er i og for sig rigtig; men denne almindelige Raaden viser sig ved nærmere Eftersyn navnlig at bestaa i de ovenfor nævnte 4 Arter af Raaden.

b. Ejendomsrettens Genstand. Ved Ejendomsrettens Genstand forstaar jeg de Fænomener i Omverdenen, hvorover man har de ovennævnte 4 Ejerbeføjelser. Denne Genstand kan man ogsaa kalde *Ejendom* i videste Forstand, omfattende baade fast og løs Ejendom.

Det har hidtil været den almindelige Opfattelse, at Ejendomsret kan man kun have over *Ting* d v s ydre Genstande i varig Form,

f Eks Bygninger, Jord, Bohavegenstande, Kvæg, Vogne o s v. Som tidligere i det foregaaende berørt, nævnte de borgerlige Lovbøger (baade Code civil, B G B o a) ogsaa kun Ting som Genstand for Ejendomsret. I Retspraksis har man dog efterhaanden maattet anerkende, at ikke blot Ting, faste Legemer, som ogsaa flydende Legemer (f Eks Kviksølv, Mælk), og luftformige, (f Eks Gas) kan være Genstand for Ejendomsret og beskyttet som saadan, og yderligere har man maattet erkende, at selv Fænomener som Elektricitet kan være Genstand for Ejendomsret. Domstolene har saaledes beskyttet Retten til Luftarter og Elektricitet som en Ejendomsret, nemlig ved at straffe f Eks en Tilegnelse af Gas eller Elektricitet uden Gas- og Elektricitetsværkets Samtykke for Tyveri. Ogsaa over disse Fænomener har Ejeren Beføjelserne 1-4.

Men det er ikke blot Dele af den *ydre Verden*, som Ting, Luftarter, elektriske Naturfænomener o l, Retsordenen maa give Ejendomsret over. Ogsaa særlige, individuelle Dele af den *indre Verden*, navnlig Forfatteres, Kunstneres og Opfinderes aandelige Frembringelser, har Retsordenen givet Ejendomsret over, omend denne, som ovenfor vist, først er trængt igennem i nyere Tid. Forfatterretten, Kunstnerretten og Opfinderretten (eller Patentretten) giver i Virkeligheden i det hele og store en Ejendomsret til de enkelte Aandsværker (Forfatterværket, Kunstværket, Opfindelsen), altsaa navnlig de nævnte 4 Beføjelser, hvis ikke Loven særlig har gjort Undtagelse herfra. Det er imidlertid ikke Bogen, Statuen, Maskinen, denne Ejendomsret gives over, ti Ejendomsretten til Bogen, Statuen, Maskinen som ydre fysiske Genstande er tilstrækkelig beskyttet gennem den materielle Ejendomsret til disse Genstande, f Eks mod Tyveri af disse. Men det, som Forfatter-, Kunstner- og Opfinderretten giver Ejendomsret over, det er det i Bogen, Statuen, Maskinen nedlagte, af Forfatteren, Kunstneren og Opfinderen skabte særprægede aandelige Indhold, hvilken Beskyttelse viser sig i, at det er forbudt at reproducere dette Indhold, ved Fremstilling af Kopier af samme Bog, Statue, Maskine. Den retstridige Til-

egnelse bestaar i denne Reproduktion i nye Genstande af den aandlige Frembringers Værk uden hans Samtykke. Man kan da ogsaa kalde Forfatter-, Kunstner- og Opfinderretten med det fælles Navn den aandelige Ejendomsret.

Ejendomsrettens Genstand kan saaledes defineres som et særligt, begrænset Omraade eller Udsnit af den ydre eller indre Verden, som i Kraft af en Arbejdsindsats eller sjælelig Tilknytning eller anden af Retsordenen anerkendt Grund tilhører en bestemt Person, saaledes, at han er berettiget til at raade over det gennem Ejendomsrettens ovennævnte 4 Beføjelser.

Ejendomsrettighederne, baade den fuldstændige og de delvise, som Panterettigheder, Lejerettigheder, Servitutter, har man hidtil kaldt Formuerettigheder, idet man har hævdet, at alle Genstande for Ejendomsrettigheder skulde have Formueværdi, økonomisk Værdi. Dette er urigtigt. Mange Ejendomsrettigheder kan have den sjælelige Værdi, jeg tidligere nærmere har paavist, uden at have økonomisk Værdi. Men uanset dette har de ejendomsretlig Beskyttelse. Hvis f Eks A ejer et Maleri af sin Far, vil han, selvom det ingensomhelst økonomisk Værdi har, kunne søge det tilbage (vindicere det), hvis det kommer bort fra ham mod hans Vilje; og den, der finder Maleriet, maa aflevere det som alle andre bortkomne Sager. Mange Servitutter har udelukkende en personlig, sjælelig Værdi for en Enkelt men er uden økonomisk Værdi, og dog har Servituttens fuld ejendomsretlig Beskyttelse. Disse sjælelig betonedede Ejendomsrettigheder uden økonomisk Værdi er et Omraade, der er i stærk Udvikling og vil faa en stigende Betydning i Fremtiden.

Det er kun enkelte Regler, der alene kommer til Anvendelse paa Ejendomsrettigheder af økonomisk Værdi. Som saadanne enkelte Regler kan nævnes, at en Kreditor kun kan gøre Eksekution i sin Skyldners Ejendom af økonomisk Værdi, og, at man kun kan pantsætte Ejendom af saadan Værdi. Men bortset fra saadanne enkelte Undtagelser kommer Ejendomsrettens Regler i Almindelighed til Anvendelse paa alle Ejendomsrettigheder, hvad enten de

har økonomisk Værdi eller ej. Begrebet Formuerettigheder maa derfor falde som Hovedbegreb og fremtidig nøjes med at være et Underbegreb under Ejendomsretten og tilmed af ret begrænset Anvendelighed.

3. *Ejendomsrettens Beskyttelse.* Ejendomsretten er for det første beskyttet gennem *Straf*, idet Tilegnelse af en Andens Ejendom uden hans Samtykke straffes som Tyveri, Underslæb, Bedrageri, retstridigt Eftertryk o. l.

Men dernæst er Ejendomsretten beskyttet gennem *Erstatningsansvaret*, idet en Ødelæggelse eller Beskadigelse af en Andens Ejendom giver Ejeren Krav paa Erstatning herfor.

Endelig er Ejendomsretten beskyttet derved, at Ejeren, hvis hans Ejendomsgegenstand med Urette befinder sig hos en Anden, kan søge den udleveret fra denne. Denne *Udleveringsret* eller *Tilbagesøgningsret* kaldes ogsaa med et romerretligt Udtryk *Vindikationsret*.

4. *Forskellige Arter af Ejendomsret.* Det økonomiske Livs forskellige Formaal kræver nu ikke blot Former, hvorunder Ejendomsretten virker i sit fulde Omfang, med alle sine Beføjelser samtidig overfor samme Gode, men ogsaa Former, hvorunder Beføjelserne er delt. Det vil ofte vise sig praktisk, at den ovennævnte indre Økonomi eller Forvaltning, altsaa Beføjelserne under 1) deles, idet Ejeren ved en Viljeserklæring eller Aftale overlader en eller flere af disse Beføjelser til en anden, medens han selv vedblivende udøver de andre Beføjelser under 1) foruden Beføjelserne 2)-4). En saadan Arbejdsdeling i Ejendommens eller Godets indre Økonomi vil undertiden give en bedre Udnyttelse af Beføjelserne end, om Ejeren selv raader over hele Økonomien. En Deling af denne Art sker saaledes, naar Ejeren A overdrager en Anden B en *Brugsret*, f. Eks. ved en Lejekontrakt eller en Forpagtningskontrakt, over sin Ejendom. Herved sker der den Deling af Ejendomsretten, at en væsentlig Del af den indre Raaden eller Udnyttelse midlertidig overlades til B, medens de andre Beføjelser stadig bliver hos A; A kan

saaledes desuagtet i Reglen stadig sælge og pantsætte Ejendommen o s v. Ejeren kan forøvrig ogsaa blot overlade B en mindre Del af Beføjelse 1), og selv beholde Størstedelen af den. Dette sker ved *Servitutter*, hvorved A giver B Ret til blot i en ganske enkelt Retning at raade over Ejendommen, f Eks en Ret for B til at benytte en Vej over A's Ejendom, eller til at tage Sand eller Grus fra denne. A kan ogsaa give B en Ret til at kræve visse Ydelser ud af Ejendommens Udbytte, f Eks nogle Tdr Korn efter hver Høst, hvad vi kalder en *Grundbyrde*, eller give B, naar denne har ydet A et Laan, en Ret til at kræve visse Ydelser, Renter og Afdrag, og saaledes, at B, dersom disse Ydelser udebliver til den aftalte Tid, har Ret til enten midlertidig at overtage den indre Forvaltning af Ejendommen og gennem dennes Indtægter søge Fyldestgørelse for sine Krav, eller iværksætte denne Fyldestgørelse gennem en Auktion over Ejendommen. Ved den sidste Art af Rettigheder, *Pantere ttigheder*, kan Ejeren A's Overladelse af en enkelt af Ejendomsrettens Beføjelser til B saaledes tilsidst medføre, at A mister hele Ejendomsretten; denne Konsekvens kræves af Hensyn til B's Sikkerhed. Endelig kan Forholdet mellem A og B ogsaa være ordnet saaledes, at B i Tilfælde af A's Udeblivelse med Renter og Afdrag paa Laanet ikke paa Forhaand skal have nogen bestemt Ejendom eller Genstand særlig at holde sig til eller have særlig Sikkerhed i (Pant), men at B i Tilfælde af A's Misligholdelse af Forpligtelserne skal kunne søge Fyldestgørelse i samtlige A's Ejendele i Almindelighed; B har altsaa her, hvad vi kalder en almindelig *Fordringsret*. Ogsaa denne Ret kan i sidste Instans medføre, at A mister selve Ejendomsretten til en eller flere Genstande, nemlig naar Kreditor gør Udlæg i Tilfælde af Debtors Misligholdelse af hans Pligter (til at betale Renter og Afdrag); men i første Række er Fordringsretten ligesom Panterretten blot lagt an paa at drage visse bestemte Ydelser ud af A's Ejendomme eller hele Økonomi.

Idet alle de nævnte Rettigheder, Brugsrettigheder, Servitutter, Grundbyrder, Panterrettigheder og Fordringsrettigheder som anført

opstaar ved en Deling af Ejendomsretten og dennes indre Økonomi, ved at en enkelt eller enkelte af denne Rets Beføjelser overlades en Anden, og man saaledes med Føje kan tale om delvis Overdragelse eller Overførelse af denne Ret, medens dennes andre Beføjelser bliver hos Ejeren, kan man passende kalde alle de nævnte særlige Rettigheder for *delvise* eller *begrænsede* Ejendomsrettigheder. Man kan ogsaa kalde dem *middelbare* Ejendomsrettigheder, ti medens Ejeren ifølge den fuldstændige Ejendomsret over materiel saavel som over aandelig Ejendom raader umiddelbart, uden nogen anden Persons Mellekomst over denne Ejendom, Rettens Genstand, raader Brugeren, Panthaveren, Fordringshaverne o l, kun over Genstanden middelbart, gennem en Andens iforvejen eksisterende, mere omfattende Ret som Grundlag.

Det er rigtigt at indbefatte ogsaa de nævnte delvise eller middelbare Rettigheder, som Lejerrettigheder, Panterrettigheder, Servitutter, Fordringsrettigheder, under Ejendomsretten og kalde dem for Ejendomsrettigheder, ti de er 1) beskyttet, ligesom den fuldstændige Ejendomsret, overfor Andres Tilegnelse uden den berettigedes Samtykke, baade ved Straf, Erstatning og Vindikation; og 2) har den berettigede ogsaa over disse delvise Rettigheder de samme 4 Beføjelser, som man har over den fuldstændige Ejendomsret. Den, der har en Panteret eller en Fordringsret, f Eks et Pantebrev paa 1000 Kr med Pant i en fast Ejendom eller et almindeligt Gælds-brev paa 1000 Kr, kan saaledes sælge Pantebrevet eller Gælds-brevet og pantsætte dem. Dette sidste sker jo daglig, naar f Eks en Person, der vil rejse et Laan i en Bank, giver denne til Sikkerhed Pant i et Pantebrev eller Gælds-brev. Endvidere kan Kreditorerne gøre Eksekution i et deres Skyldner tilhørende Gælds-brev og Pantebrev; og hvis Ejeren af et Gælds-brev og Pantebrev dør, tilfalder disse Aktiver hans Arvinger.

EJENDOMSRETTENS GRÆNSER.

1. SAMFUNDETS KONTROL MED BRUGEN OG UDNYTTTELSEN AF EJENDOMME.

EJEREN kan som *Hovedregel* frit raade over sin Ejendom i alle ovennævnte 4 Retninger. Men Retsordenen har af forskellige Samfundshensyn gjort *en Række Undtagelser* fra denne Hovedregel, dels gennem Love og dels gennem Retspraksis.

En Ejer af en fast Ejendom kan saaledes ikke raade paa en saadan Maade over sin Ejendom, at det medfører Skade paa Naboens Ejendom eller væsenlige Ulæmper for den. En Ejer kan heller ikke bygge ganske som han vil. Han er bundet af Bygningslovens Regler, der af Sundhedshensyn og brandtekniske Hensyn foreskriver, at alle Værelser til Beboelse skal have en vis Højde og Bredde, at der skal være et vist ubebygget Areal o.l. Skovfredningsloven paalægger i Reglen en Skovejer den Pligt, at han ikke maa omhugge Skoven, selvom han derved kunde tjene en Formue, eller drive Rovdrift. Han er pligtig at bevare Skoven som Skov og maa kun hugge i den paa forsvarlig forstlig Maade. En Ejer af Landbrugsejendomme har ikke Lov til at udstykke eller sammenlægge disse, som han vil, eller nedlægge dem som Landbrug, men skal have Tilladelse dertil af Samfundets Myndigheder (i Reglen Landbrugsministeriet). Ejere af Skibe og Vogne er talrige Indskrænkninger undergivet ved Brugen af disse, mHt Lanterner, Lygter, Sejlads- og Køremaade o.s.v. Fabriksloven paalægger af

Sundhedshensyn Ejerne af Fabrikker og Værksteder adskillige Pligter m H t Lokalernes Indretning, Ventilering o s v. Sluttelig bemærkes i denne Forbindelse, at hvis Staten har Brug for en Ejendom til et særligt, samfundsmæssigt Formaal, f Eks til Anlæg af Veje, Jernbaner, Havne e l, kan Staten ekspropriere vedkommende Ejendom.

2. SAMFUNDETS KONTROL MED OMSÆTNINGEN OG REALKREDITTEN.

Ejendomsretten er Grundlaget for al Omsætning og Realkredit i Samfundet. Den liberalistiske Nationaløkonomi mente, at det økonomiske Liv idethele, ikke blot Produktionen, men ogsaa Omsætningen og Realkrediten i Samfundet trivedes bedst i fuld Frihed, at Retsordenen ikke skulde gribe ind heri ved indskrænkende Love, men give de private Selvbestemmelsesret. De nys omtalte Grænser for Ejendomsretten (under 1.) viser klart, at allerede *Produktionen* af Genstande eller Goder i Samfundet i mange vigtige Retninger er undergivet Retsordenens Kontrol, og at hvis denne Kontrol ikke fandtes, og Borgerne fik fuld Frihed, vilde der ske uoprettelige Ulykker for menneskelig Sundhed og Velfærd. Men man har hidtil ikke set, at ogsaa i *Omsætningen* og *Realkrediten* maa Samfundets Kontrol gribe afgørende ind. Særlig paa dette Omraade har *Kontraktfriheden* for Borgerne været den Doktrin, som baade Nationaløkonomi og Retsvidenskab hidtil har svoret til. Allerede i et tidligere Afsnit har jeg kort paavist, at alene den borgerlige Rets almindelige Regler betyder en væsenlig Kontrol med Omsætningen i Samfundet fra Retsordenens Side. Andetsteds har jeg i Enkelt-

For dem, der ønsker nærmere i Enkeltheder at kende Undersøgelsen vedrørende Retsordenens Kontrol med Omsætningen og Realkrediten, derunder, hvorledes denne Samfundets Indgriben har kæmpet sig frem gennem Aarhundreders Udvikling, kan jeg henvise til min Fremstilling: Ejendomsretten, III Bd, Side 753 ff, Side 1213 ff, IV Bd Side 1483 ff.

heder paavist, at Kontraktfriheden i Virkeligheden kun paa begrænsede Omraader er til Gavn for Borgerne, at baade Omsætning og Realkredit vilde ende i Forvirring og Kaos, hvis ikke Samfundets Retsorden med fast Haand greb ind og kontrollerede Omsætningen af Goder og disses Anvendelse til Realkredit. Paa dette Sted maa jeg nøjes med kort at fremhæve Hovedresultaterne af Undersøgelsen.

Der har været Tider i Menneskehedens Historie, hvor selv Omsætningen af Samfundets vigtigste Aktiver, de faste Ejendomme (Jord og Bygninger), helt var overladt til de privates Kontraktfrihed, og hvor Realkrediten i samme Ejendomme, altsaa Laangivningen mod Pant i disse, var overladt til samme Frihed. Og vi kender gennem Aarhundreders Erfaring Resultaterne af denne Frihed.

At Resultaterne af denne Frihed maatte blive Forvirring og Op-løsning i det økonomiske Liv, kan man sige sig selv, naar man kender den menneskelige Natur. Hvis en Ejer af en fast Ejendom er økonomisk vanskelig stillet, vil han søge at skaffe Penge ved at sælge Andre Rettigheder over Ejendommen, f Eks ved at udleje den til nogle, A og B, ved at give andre mod Vederlag Servitutter, f Eks Rettigheder til at grave Tørv, Grus, Kul o l, C, D og E og tilsidst sælge hele Ejendommen til F. Det er da fristende for Eje-ren ikke at nævne for F alle de Rettigheder, han i Forvejen har solgt til A, B, C, D og E, som jo udhuler Ejendommens Værdi for Køberen. Det kan ogsaa ske, at Sælgeren glemmer at omtale for Køberen en eller flere af disse ældre Rettigheder. Ma O der op-staar idethele en Utryghed for alle Købere ved denne Tilstand. Endvidere ved ingen Køber sig sikker for, at Ejeren ikke sælger Ejendommen til flere og stikker af med de kontante Beløb, han maatte have faact ud af de enkelte Købere. Lige saa stor Utryg-hed og Forvirring i Retsforholdene opstaar under disse Tilstande for Realkrediten. Ingen Laangiver, der yder Ejeren af en fast Ejendom Laan mod Pant i denne, ved sig sikker for, at Ejeren ikke forud har givet en Anden eller Andre Pant i samme Ejendom; og

naar disse forskellige Panthavere senere tørner sammen, hvad skal saa bestemme Rangforholdet mellem dem? Man kan ikke stole paa Kontrakternes Dato og bestemme Prioritetstillingen mellem de forskellige Laangivere efter deres respektive Laaneaftalers eller Pantebrevs Dato, ti i saa Fald aabnes der store Muligheder for Forfalskninger ved Antedateringer af Kontrakterne.

Vi har Erfaring for, hvorledes det gaar et Samfund, der finder sig i disse forvirrede og utrygge Tilstande og overlader alt til Borgerne og deres Kontraktfrihed. Saaledes var nemlig Tilstanden i det romerske Samfund. Resultatet var, at Faren for svigagtige Dobbeltsalg og for dobbelte eller flerdobbelte Pantsætninger efterhaanden undergravede Tilliden i Omsætningen og Realkrediten. Ingen Køber eller Laangiver vidste sig sikker for disse Farer; og den Ødelæggelse af Trygheden og Tilliden, navnlig i Realkreditforholdene, som denne Tilstand medførte, var en af Aarsagerne til den almindelige Opløsning og Forvirring i det økonomiske Liv, der raadede i det romerske Rige i dettes sidste Aarhundreder og væsenlig bidrog til Rigets Fald.

Det er nødvendigt, at Samfundets Retsorden griber ind i disse Forhold med fast Haand. Borgerne selv magter ikke denne Opgave. De enkelte Mennesker er aandelig nærsynede, egoistiske og tænker kun paa at faa saa stor øjeblikkelig Profit ud af den enkelte Situation som muligt. Men naar, som her, flere strækker Haanden ud efter samme økonomiske Gode, en fast Ejendom, flere Købere, flere Laangivere og adskillige andre, som Ejeren har givet Rettigheder i samme Ejendom, saa vil alle disse Konflikter ikke kunne løses af disse Mennesker selv, der alle har modstridende Interesser. Her maa Samfundets Retsorden løse Konflikterne, ligesom den løser Konflikter mellem Mennesker paa de fleste andre Omraader. Det var de nordiske og germanske Folk, som opfandt det rette Middel til at løse disse Konflikter og derved bringe Orden, Fasthed og Tryghed i alle Retsforhold vedrørende de faste Ejendomme, i al Omsætning og Realkredit i disse. Opfindelsen er den,

vi med et nordisk Ord kalder *Tinglysningen*, dvs en af Samfundet ved dets Myndigheder iværksat Kundgørelse eller Lysning af alle Handler om og Pantsætninger i fast Ejendom, dels en øjeblikkelig Kundgørelse kort efter, at hver Handel eller Pantsætning er sket, og dels en varig Kundgørelse, nemlig ved en Optegnelse af alle Kontrakter om Køb af eller Laan mod Pant i faste Ejendomme o l i særlige, af Samfundsmyndighederne førte Bøger. Herved bliver alle Borgerne holdt nøje underrettede om alle Køb, Pantsætninger og andre Handler om fast Ejendom. Svig ved Dobbeltsalg og dobbelte Pantsætninger udelukkes. Enhver Borger kan trygt stole paa, at hvad der ikke staa i Tinglysningsbøgerne af Rettigheder over den Ejendom, han vil købe eller give Laan i, kan ikke gøres gældende imod ham. Alene denne fuldt udbyggede Tinglysningsordning har skabt Tryghed i alle Omsætnings- og Realkreditforhold. Og naar man betænker, at de faste Ejendomme er et Kultursamfunds vigtigste økonomiske Aktiver — f Eks udgjorde af Danmarks Nationalformue i 1927, 24 Milliarder, de faste Ejendomme (Grunde og Bygninger) alene 13 Milliarder — vil man forstaa, hvad denne Tryghed og Tillid, som Retsordenens nøje Kontrol med Omsætning og Realkredit gennem Tinglysningsordningen har skabt, betyder for hele det økonomiske Liv.

Men denne Tinglysningsordning er kun blevet til gennem mange Kampe og Genvordigheder, gennem en langsom historisk Udvikling. Af denne skal her kun i Korthed visse Hovedtræk anføres.

Allerede flere af de middelalderlige danske, norske og svenske Landskabslove foreskrev, at Salg af fast Ejendom skulde ske offentlig d v s paa Ting, altsaa paa det Sted, hvor Folket regelmæssig samlede for at overvære Retsagers Behandling og Afgørelse, altsaa for at høre Dømmes Afsigelse, Loves Bekendtgørelse o l. Saaledes foreskriver f Eks Kong Valdemars jyske Lov af 1241: »Paa Ting

Om Tinglysningsvæsenets historiske Udvikling i de forskellige Kulturlande se nærmere min Fremstilling, Ejendomsretten III Side 847-904.

skal man Jord skøde og ej andetsteds«. Denne Regel udvidedes senere til ogsaa at gælde Pantsætninger af fast Ejendom. Man kunde efter denne Regel ikke holde sine Handler om og Pantsætninger af Ejendomme skjult for Omverdenen, de andre Borgere i Samfundet. Reglen udtryktes i det gamle Lovsprog ogsaa saaledes, at alle Salg og Pantsætninger af Hus og Jord skal »lyses til Tinge«; deraf Ordet Tinglysning.

Oprindelig fandt der, som det vil ses, kun en *øjeblikkelig Kundgørelse*, Lysningen paa Tinge Sted; og den opbevaredes kun i de paa Tinget tilstedeværendes Erindring. Men da senere de to Opfindelser, Dokumentet og Bogen, blev gjort, og Salget af en Ejendom blev optegnet i et skriftligt Dokument, Skødet, og Pantsætningen i et tilsvarende Dokument, Pantebrevet, blev det efterhaanden Skik at afskrive disse Dokumenter i de Bøger, Dommeren paa Tinget førte, og hvor han bl a ogsaa indførte sine Domme og andre Afgørelser. Dermed var den *permanente Kundgørelse* gennemført, og de indgaaede Handler og Pantsættelser var ikke længere betroet til noget saa usikkert som Menneskers Erindring.

Efterhaanden som Ejendommenes og Menneskenes Antal steg, og Salg og Pantsætninger derved blev stedse talrigere, kunde Dommerens almindelige Retsbog ikke længer rumme alle disse Dokumenter paa en overskuelig Maade. Der indførtes da efterhaanden særlige Skøde- og Panteprotokoller. Disse paabødes alment ved Chr den V's danske og norske Lov af 1683 og 1687; og senere i det 18 og 19 Aarhundrede blev man nødt til at indrette Register til disse, hvor hver Ejendom har sit Blad, paa hvilket enhver Handel om, Pantsætning af og andre Aftaler om vedkommende Ejendom er kort noteret, saa at man straks kan se alt, hvad der hidtil er stiftet af Rettigheder over Ejendommen.

En omfattende Reform har det danske Tinglysningsvæsen faaet ved Tinglysningsloven af 31 Marts 1926, der har taget den moderne Kontor-

Selv *Omsætningen af Varer og andre Løsøregenstande* maa undergives Kontrol fra Samfundets Side. Hidtil har man ment, at her var der ialtfald et Omraade, hvor Kontraktfriheden fuldtud gjaldt, hvor Borgerne kunde ordne Forholdene, som de vilde uhindret af Retsordenens Kontrol. Men selv paa dette Omraade er denne liberalistiske Opfattelse urigtig. Som jeg andetsteds har paavist, maa Retsordenen ogsaa gribe ind paa dette Omraade af det økonomiske Liv med tvingende, ufravigelige Retsregler, da der ellers opstaar Forvirring og Utryghed i Omsætningen. Retsordenen maa navnlig fastsætte bestemte, klare Skæringspunkter for, hvornaar Købere af Varer og andet opnaar Beskyttelse overfor andre Købere af samme Vare og overfor Sælgerens Kreditorer. Disse

teknik i sin Tjeneste og indført en Ordning, der er væsenlig mere forenklet og besparende end den tyske, engelske og franske Ordning og dog har skabt fuld Tryghed; og den har derfor i flere Henseender været Forbilledet for nyere Reforme af Tinglysningsvæsenet i andre nordiske Lande, navnlig Norge og Sverrig. I stedet for den tidligere omstændelige Afskrivning af alle Skøder, Pantebreve o l i Skøde- og Panteprotokoller har den danske Tinglysningslov indført den Ordning, at der til Dommerkantoret af hvert Dokument, der skal tinglyses, af de private, indleveres en Kopi. Alle Kopier samles i Akter, én for hver Ejendom; i denne Akt kan man altsaa læse alle Dokumenter denne Ejendom vedrørende; og en kort Notits om alle disse Dokumenter finder man i en særlig Bog, Tingbogen, hvori hver Ejendom har sit Blad. Baade Tingbogens Blade og Aktens Kopier kan frit udtages, saaledes, at alle Dokumenter, der aflyses, udtages af Akten og slettes i Tingbogen; og naar dennes Blade saaledes efterhaanden forældes, udtages de af denne. Tingbøgerne og Akter indeholder saaledes kun de nu eksisterende Rettigheder; alt forældet Retstof udskilles, hvad der selvsagt er en stor pladsekonomisk Fordel. Foruden den permanente Kundgørelse i Tingbøger og Akter, som er offentlig tilgængelige, sker der en øjeblikkelig Kundgørelse i Tingbladet, der er en Afdeling af Statstidende og saaledes hver Dag indeholder de seneste tinglyste Ejendomsalg, Pantsætninger o l.

Om den danske Tinglysningslov af 31 Marts 1926, dens Tilblivelse, Motiver og dens Beskaffenhed i Sammenligning med fremmede Tinglysningsordninger og med det ældre danske Tinglysningsvæsen se min Fremstilling, Ejendomsretten III 1 Side 904 ff.

Skæringspunkter kan Kontrakternes Parter ikke selv vilkaarlig fastsætte. Det er Retsordenen, der *autoritativt, ufravigeligt og bindende for alle*, Sælgerne, Købere og Kreditorer, fastsætter disse Skæringspunkter og saaledes paa Forhaand afgør alle Stridigheder om, hvem de omkontraherede Varer tilhører, se ovenfor Side 316-321.

Ogsaa *Pantsætningen* af Varer, andet Løsøre, Værdipapirer o fl a, er nøje bundet til ganske bestemte, ufravigelige Fremgangsmaader. For al Pantsætning, baade af fast Ejendom og Løsøre, gælder for det første den Hovedgrundsætning, at ingen kan give enkelte Kreditorer Pant i hele sin Formue (i »alt, hvad man ejer og ejendes vorder«) eller Pant for ubegrænsede Beløb, idet saadanne Panterettigheder vilde blive til Skade for den ligelige Fyldestgørelse af alle Kreditorer. Dernæst kan Borgerne overhovedet kun stifte Panteret paa enkelte ganske bestemte Maader, ved faste Ejendomme, som nævnt, ved at affatte et skriftligt Dokument: et Pantebrev, i en bestemt Form, fastsat af Myndighederne, og lade dette tinglyse i den Retskres, hvor Ejendommen ligger, og for Løsøre enten ved at affatte et Pantebrev, der giver Pant i bestemt opregnede Genstande, og lade dette *tinglyse* i den Retskres, hvor Pantsætteren bor, idet Pantsætteren beholder Genstanden i sin Besiddelse (Underpant), *eller* ved at *overgive* Pante-kreditor eller en anden paa dennes Vegne den pantsatte Løsøregenstand (Haandpant). Ved Pantsætning af særlig omsættelige Værdipapirer — Aktier, Obligationer, Veksler, o l — skal Papiret ogsaa overgives i Pantekreditors Besiddelse; og ved almindelige Gældsbreve skal der ske Underretning om deres Pantsætning til Debitor efter Gældbrevet.

Samfundets Retsorden har saaledes ved alle økonomiske Goder efterhaanden gennemført en fast Kontrol med al Omsætning og Realkredit, tvunget disse økonomiske Bevægelser til at følge ganske bestemte, i Loven fastsatte Baner og derigennem skabt den Tryghed og Fasthed for Borgerne, som det frie økonomiske Liv aldrig selv kunde have skabt.

3. SAMFUNDETS KONTROL MED FORMINGEN AF BY OG NATUR. EJENDOMSRETTEEN OG VORE BYERS OG LANDSKABERS SKØNHED.

Hos private Ejere af Grunde og Bygninger møder man ofte den Opfattelse, at Bygnings-, Byplan- og Naturfredningslovgivning ved at forhindre dem i at bygge og udnytte Grunde og Bygninger, som de vil, er i Strid med den private Ejendomsrets Interesser. Dette er i Virkeligheden en kortsynet Opfattelse. Erfaringerne viser, at en saadan Lovgivning i det hele og store ikke blot er i Samfundets men ogsaa til syvende og sidst i den private Ejendomsrets egen Interesse.

Det bedste Bevis herfor er, at i det 19 Aarhundredes sidste Halvdel, da der ikke fandtes nogen Byplan- eller Naturfredningslov og ingen Forstaaelse herfor hos Regeringerne paa Grund af den herskende Liberalisme, tog de mest forudseende private Grundejere selv Byplan- og Naturfredningsopgaven i deres Haand og formede gennem den private Kontraktpraksis tvungne Ordninger for Bebyggelsen indenfor store Omraader. Denne Tendens var Grundejerne ubevidst; men den virkede byplanmæssig rigtig.

I nævnte Periode skabte Borgerne nemlig gennem hensigtsmæssige private *Servitutaftaler* en Række Villakvarterer udenfor Storbyens hæslige Gadebebyggelser. Servitutterne sikrede, at Villakvartererne bevarede deres frie havemæssige Karakter, at den høje Husbebyggelse og Fabriksbebyggelse blev holdt borte fra disse Omraader, og at Villabebyggelsen fik en regelmæssig Karakter, idet alle Villaejerne ved Servitutdokumenterne forpligtede sig til ikke at bygge over en vis Højde — i Reglen Stue og 1 Sal — og i en vis Afstand fra Naboskallet og fra Vejene. Domstolene haandhævede i Reglen med fast Haand disse private Servitutaftaler mod enkelte Byggespekulanter, der forsøgte at bryde ud og bygge høje Huse paa Villagrundene, til Ødelæggelse af Helhedskarakteren.

Villakvartererne er ganske vist ikke helt uden Svagheder. Navn-

lig kan nævnes, at Servitutterne i Reglen ikke rørte ved Spørgsmaalet om de enkelte Villaers nærmere Stil og saaledes ikke sikrede Bebyggelsen i denne Henseende en harmonisk Helhedskarakter. Denne Svaghed dækkes dog i nogen Grad af Havernes Bevoksning. Men ganske uanset de Fejl, der er begaaet i saa Henseende i Villakvartererne, maa det erkendes, at disse første Forsøg paa Byplan og Naturfredning ad de private Servitutters Vej og de derved skabte Villakvarterers grønne Bælter omkring Byerne har givet os de første Lyspunkter i det 19 Aarhundredes hæslige Storstæder.

Det er imidlertid ikke alle Grundejere, der er saa forudseende som de Grundejere, der gennem Servitutbestemmelser skabte Villakvartererne. Det er kun, hvor Grundejerne slutter sig sammen i Organisationer, og de dygtigste i Standen faar Ledelsen i disse, at man kan forvente en saadan Forudseenhed. Hvor den enkelte Grundejer optræder isoleret, viser han ofte en Kortsynethed, der ikke blot forringer hans Naboers Værdier, men i sidste Instans ogsaa gaar ud over hans egne økonomiske Interesser. I et Tillæg til denne Fremstilling har jeg illustreret, hvorledes den enkelte Grundejer ved at gaa paa egen Haand ofte ødelægger Værdierne baade for sig selv og sine Naboere. Den Grundejer, der i nyere Tid opførte det i det følgende paa Fig. 2 gengivne Hus (Side 601) har ved at anbringe det i Nærheden af det ældre smukke Hus med de gode Forhold og rene Linjer, som er vist paa Fig. 1 (Side 601) skadet Værdien af denne sin Genboes Hus i væsentlig Grad. De Naboer, der byggede Husene, der er vist paa Fig. 3 (Side 602) synes derimod at have været lige enige om at forringe deres Ejendommens Værdi, ved deres Eksperimenteren i forskellige Bygningsmaader og »Stilarter«. Det er værd at bemærke, at den forrodede Karakter af hele den Bebyggelse, hvori Husene paa Fig. 3 er Led, har faaet samtlige Bygninger og Grunde i dette Kvarter til at synke i Værdi, da ingen fornuftige Mennesker vil bo der, som ikke ligefrem efter deres Erhverv er nødt dertil.

Disse Eksempler viser idethele, at et Hus og dets Ydre ikke kan

være den enkelte private Ejers *udelukkende* Ejendomsret undergivet. Det er i høj Grad et *Naboretspørgsmaal* — ti det maa i og for sig være ligegyldigt, om man forringer Naboejendommens Værdi ved kemiske Uddunstninger eller ved hæsligt Ydre — og i videre Sammenhæng et *samfundsrættligt* Spørgsmaal. Den enkelte private Ejer kan derfor ikke tilstedes at bryde ud af Rækkerne paa egen Haand og anrette, hvilke Ulykker i Bybilledet eller det samlede By- og Landskabsbillede han vil. Og det er jo ikke alene alle Ejerne af Husene i det bestemte By- og Landskabsbillede, han økonomisk positivt skader; det er ogsaa hele det øvrige Samfund, der skal tvinges til at se paa disse forskellige arkitektoniske Misdannelser. *Indtrykkene af Husenes Ydre* er et *aandeligt Fælleseje*; og det er desværre et Fælleseje, som Samfundets øvrige Medlemmer ikke en Gang kan befri sig for; vi er *alle* — hver i sin Del af Landet — nødt til daglig at se paa de individuelle arkitektoniske Aandsfostre, som vore Medborgere finder for godt at velsigne os med. Den Paastand, der ofte høres, at den enkelte Grundejer maa som Ejer selv være Herre over sit Hus' Ydre, er derfor i enhver Hensende urigtig. Husenes Ydre tilhører, ikke mindst under Nutidens tætte Bebyggelse af Landet, ogsaa Nabogrunderne og Samfundet. Men derfor er det ikke nok, at Retsordenen alene interesserer sig for de smukke ældre Bygningers Bevarelse; den maa undergive ogsaa disses Omgivelser af Huse, hele Bybilledet en vis Censur.

Som Eksempler paa økonomisk værdiforringende Bebyggelse kan ogsaa nævnes Bebyggelse omkring Søer og Skove. Den første eller de første Privatejere, der bygger ved en Sø eller tæt ved en Skov, kan tillægge deres Ejendom en betydelig, ogsaa økonomisk Værdi, saalænge de er alene i Nærheden af Søen eller Skoven. Men efterhaanden som alle Søens Bredder lukkes af Huse, eller Synet af Skoven forsvinder bag en Mur af Huse, falder samtlige Ejendomme i Værdi, da ingen af dem, der har Penge, vil bo omkring et saadant moderne Gadekær eller ved en tilmuret Skovrand. Hvad der gælder Bebyggelse langs Skove og Søer, gælder naturligvis og-

saa Bebyggelse langs Havet. Bygningerne paa Fig. 3 er et Led i hele den Bebyggelse, der nu efterhaanden har lukket Øresundskysten for Befolkningen. Fig. 4 viser en nordsjællandsk Kyststrækning, der endnu ikke er lukket af Bebyggelse. Som Eksempel paa en allerede delvis tilmuret Skov kan henvises til Fig. 5 (Side 602). Et andet Eksempel paa skæmmende Bebyggelse kan ses af Fig. 6 (Side 603). Eksempler paa Egne, der er blevet fredede mod Bebyggelse ved forstaaende Grundejeres Indsats, kan ses af Fig. 7 og 8 (Side 603-604). Eksempel paa en Sø, der ved Forstaaelse fra Københavns Kommunes Side er blevet fredet mod en for nærgaaende Bebyggelse, ses af Fig. 9, Side 604.

Det lønner sig ikke blot for Grundejere, men ogsaa for en Kommune økonomisk i det lange Løb at bevare de enkelte Søer og Skove, den besidder, fri for Bebyggelse. Vi har meget lidt Skov tilbage her i Landet; derfor gælder det om, at ikke Udsigten til den efterhaanden lukkes af Bebyggelse. Det er jo ikke blot det at være inde i Skoven, men ogsaa Synet af Skoven udefra, der af Befolkningen med Rette anses for forfriskende for Sindet. Og der er i Forhold hertil rundt omkring Arealer nok til Bebyggelse. Naar de frie Udsyn til Skove og Søer i en Kommune efterhaanden lukkes af Bebyggelse, vil samtlige Grundværdier i Kommunen synke, da ingen velstillede Folk vil bo i en saadan Egn.

Og som det gaar med den enkelte Kommune, gaar det med *hele Landet*. Den Dag, da alle vore Søer og Skove er tilmuret af Bebyggelse, saa at Sø- og Skovlandskaber ikke længer findes, da vil Landet ogsaa rent økonomisk være blevet betydelig fattigere.

Det er imidlertid med den overalt omsiggribende Bebyggelse, der hensynsløst breder sig opad Strande, Søer og Skove, blevet indlysende, at man ikke kan lade Planlægningen og Reguleringen af Byer og Natur bero paa enkelte forstaaende Grundejere og enkelte forstaaende Kommuner. Og under den nuværende Retsordning er disse store Opgaver splittet mellem en Mængde forskellige Myndigheder, der arbejder uden samlet Plan. Det skyldes, at Opgaverne

er taget stykkevis og tilfældig op af forskellige særlige Love, der er blevet til paa meget forskellige Tider og uden Forbindelse med hinanden. I dette Land behandles saaledes nye Bygningers Indretning og Udseende af en særlig — kommunal — Myndighed, mens de ved Siden af nye Huse liggende gamle, værdifulde Bygningers Fredning behandles af en helt anden — central — Myndighed. Byplaner behandles væsenlig af de mange, smaa og store Kommuner, medens den Byerne omgivende Naturs Fredning iværksættes af helt andre, særlige Myndigheder. Denne Splittelse af Omverdensproblemet, af Planlæggelse og Forming af Byer og Natur og deres Forhold til hinanden, mellem en Række forskellige Love og Myndigheder, der arbejder i spredt Fægtning, uden samlet Plan, vil i den kommende Tid føre til, at de fleste af Danmarks skønneste Landskaber vil blive skæmmet eller ødelagt af en tilfældig og disharmonisk Bebyggelse. Enkelte Kommuner og andre Myndigheder er forstaaende og søger at hindre en saadan Bebyggelse; men de fleste Kommuner og Myndigheder forstaaer eller magter ikke Opgaven. Vi ser det daglig i Nordsjælland. Dette Omraade rummer en Række af de skønneste Landskaber i Danmark. Men fra Millionbyen i Nærheden truer en Invasion af alle mulige Bebyggelser, Boligkomplekser, Villa- og Barakbebyggelse, Fabrikker m m. Der er i de sidste Aartier ødelagt uerstattelige Naturværdier i Nordsjællands skønneste Egne gennem denne planløse Invasion. Da der allerede nu er bygget alt for meget i dette Omraade, burde Nordsjælland i de kommende Aar i sin Helhed fredes mod Bebyggelse, og en stort anlagt Plan for Byer og Natur i hele Storbyens Omegn burde erstatte de mange Smaakommuners kortsynede Byplaner og først og fremmest lede den kommende Bebyggelse ud over de meget lidt bebyggede Omraader, der ligger mellem Linjerne København-Roskilde-Køge og Køge Bugt. Under den nuværende Retsordning gaar det hele paa bedste Beskub; ingen central Myndighed leder med Fasthed og Overblik over hele Storbyen og dens Omegnskommuner Bebyggelsen og dens Indgriben i Naturen; daglig

forsvinder derfor det ene frie Omraade efter det andet af dem, der burde bevares. Den ene Dag melder Bladene om en stor Blokbebyggelse ved Gentofte Sø, den anden Dag om en mægtig Bebyggelse ved Humlebæk i de endnu frie Omraader af den skønne Egn om Krogerup, en tredje om Bebyggelse af hidtil frie Strande mod Kattegat o s v.

I Lobet af faa Aar vil Resterne af Nordsjællands skønne og harmoniske Landskaber være ødelagt af den tilfældigste og mest disharmoniske Bebyggelse, hvis der ikke snarest gribes ind med en samlet Plan for hele Omraadet, altsaa uden Hensyn til Kommuncgrænser og Amtsgrenser i Nordsjælland.

En gennemgribende Reform af den nuværende usikre og famlende Ordning, en Sammenarbejdelse af de mange spredte Love, Bygnings- og Bygningsfredningslove, Byplan- og Naturfredningslove og en rationel Organisation af alle de herhen hørende Myndigheder kan imidlertid overhovedet ikke gennemføres under den nuværende Retsordning, men kræver, som jeg i et senere Afsnit skal vise, en tilbunds-gaaende Forandring af den kommunale og statslige Forfatning og Forvaltning.

Under en helt ny, rationel Retsorden med Samling af alle nøje forbundne Opgaver paa dette Omraade bør naturligvis ikke blot Storstaden og dens Omegnsarealer, men ogsaa Landets øvrige By- og Naturomraader undergives en planmæssig Behandling.

Hvad den nærmere samfundsmæssige Planbehandling overfor Bygninger, disses Forhold til hinanden, Byomraader og Naturomraader og disses indbyrdes Forhold angaar, kan der henvises til de Synspunkter, jeg i et tidligere Afsnit har fremsat (Side 235 ff). Opgaven er, som der er fremhævet, ikke udtømt ved Fredning. Den gælder Behandling af Natur og Bebyggelse idethele, i intim Forbindelse. Her kan vi, efter min Opfattelse, lære meget af den storstilede Bebyggelse, der fandt Sted i Danmark i den sidste Del af det 18 og første Halvdel af det 19 Aarhundrede paa de *dyrkede Naturomraader*. Meget af det, vi plejer at kalde Natur, er i Virkelig-

heden en af Mennesker opdyrket og reguleret Natur, saaledes det danske Marklandskab, der præges stærkt af de spredte Bøndergaarde og Husmandshuse. Disse dyrkede Naturomraader maa selvfølgelig underkastes den Behandling, som Kultiveringen til enhver Tid kræver. Det, man plejer at kalde det danske Marklandskabs Skønhed, er væsenlig bestemt ved det menneskelige Dyrknings arbejde og Udskiftningen, der fandt Sted i det 18 og Begyndelsen af det 19 Aarhundrede. Men det er værd at lægge Mærke til, at de mange Udflyttergaarde, der skabtes i hin Tid og nu præger Landskabet, for det første ligger langt fra hinanden, glider naturligt ind i det omgivende Landskab og, først og sidst, er et Eksempel paa *typiseret Bebyggelse*. De giver blivende Skønhedsindtryk af Harmoni og Enhed i Former og lyse, festlige Farver. Den Gang gik ikke enhver Ejer eller Murmester paa egen Haand, med nye, selvopfundne Maal, Forhold og Stilarter, som i Nutiden ofte er ensbetydende med upraktiske Anordninger, men man byggede efter de gennem Tidernes Erfaring fastslaaede Typer, der gav gode praktiske Forhold; og man undgik derved det Kraft- og Tidspild, der ligger i Nutidens ofte i mange Retninger individuelt eksperimenterende Bebyggelse; og derpaa beror de rene Linjer, der er i det danske Bondelandskab. Disse Linjer tilfredsstiller baade praktiske og skønhedsmæssige Behov. Et andet Træk, der præger det danske Mark- og Englandskab, er de mange Hegn, Stendiger eller Jorddiger, der ogsaa for en stor Del stammer fra Udskiftningens Tid, og som skaber baade afvekslende og regelmæssige Grænser for de forskellige Omraader.

Sluttelig skal gøres nogle Bemærkninger om de *frie Naturomraader* i dette Land. De frie Naturomraader, Heder, Moser, Aaer, Bække og Søer, er i nyere Tid under Befolkningspresset og den dermed fulgte intensive Opdyrkning og Behandling blevet stærkere og stærkere begrænset og reguleret. Mægtige Hedearealer er blevet opdyrket til Ager eller tilplantet. En særlig Fortjeneste heraf har som bekendt det danske Hedeselskab haft; ved Udgangen af

1927 var der under dette Selskabs Ledelse beplantet eller indtaget til Beplantning c 85.000 ha; heraf omfatter Selskabets egne Plantninger c 5-6000 ha; hertil kommer de mange Arealer, som ved Selskabets Merglings- og Vandafledningsarbejder er bragt under Agerdyrkning. Men idetheletaget er der rundt om i Landet i de sidste 100-150 Aar opdyrket en Mængde Heder, Moser, mosede Engdrag o l. Den frie Naturs Omraader er derfor gennem alle disse Opdyrknings-, Plantnings-, Vandaflednings- og Reguleringsarbejder tilsidst blevet indskrænket til en relativt meget ringe Del af dette Lands samlede Areal. Det meste af hele dette Arbejde har været rigtigt og nødvendigt alene af Hensyn til Befolkningstilvæksten. Grænsen for hele denne Opdyrkning synes dog nu at være naaet. Der maa sikkert i Fremtiden økonomiseres meget betydeligt med de Rester af oprindelig Natur, der er tilbage. Dette er nødvendigt alene af samfundsmæssige Sundhedshensyn, idet det efterhaanden i alle Lande mere og mere erkendes, at det er uomgængelig nødvendigt at skaffe den store Befolkning i Byerne store, egnede Steder for denne Befolknings Friluftsliv. I Erkendelse heraf er der i mange Lande blevet fredet store Omraader af fri Natur, de saakaldte Naturparker, et Udtryk, der forsaavidt er noget misvisende efter dansk Sprogbrug, idet der netop her ikke er Tale om kunstig behandlede Omraader, men Omraader, der henligger i Naturtilstand til Benyttelse for den store Befolkning til Lejrliv, al Slags Idræt o l. Vi er i dette Land langt tilbage i denne Henseende i Sammenligning med andre Lande, idet vi kun har yderst faa Naturparker; og vi har overhovedet ikke meget tilbage af Land til dette Formaal. Derfor burde sikkert de Rester, der er tilovers fra den store Opdyrkning, af store aabne Omraader, navnlig vore sidste Heder snarest mulig fredes alene af den Grund. Der er forlængst givet Opdyrkingen, hvad den tilkommer.

Det turde da efter det anførte betragtes som givet, at der tiltrænges en stærk Naturfredningslovgivning. Der kræves en stærk Indgriben fra Samfundets Side for, inden det er for sent, at redde

de sidste Rester af fri Natur, der endnu er tilbage i dette Land, og hvis Bevarelse er af den største Betydning for Befolkningens Sundhed og Landets Økonomi. Der burde, som jeg allerede for adskillige Aar siden har taget til Orde for, snarest udarbejdes en samlet Naturfredningsplan for hele Landet, hvor de sidste Rester af Heder, Moser, Søer og andre naturskønne Landskaber var optaget, individualiseret og kortlagt. Ligesom vi har faaet en Landbrugsmatrikel, der tinglyses paa samtlige Landbrugsejendomme, hvorefter ingen af disse maa nedlægges, udstykkes eller sammenlægges uden Matrikelmyndighedernes Samtykke, burde der indrettes en *Naturfredningsmatrikel* over de Ejendomme i Landet, hvor der endnu er frie Naturomraader og idethele naturskønne Landskaber tilbage. Efter en saadan Matrikels Udarbejdelse maatte da intet af disse Naturomraader nedlægges som saadanne, opdyrkes, afvandes, udtørres el l uden en central Naturfredningsmyndigheds Tilladelse. Der er allerede frivillig ved private, tinglyste Servitutter fredet en Del Ejendomme i Landet; men de Ejere, der saaledes af ideelle Grunde har paalagt deres Ejendomme Fredningsservitutter, er kun et lille Mindretal. Overfor Flertallet maa der i hele Landets Interesse gennemføres en almen, obligatorisk Ordning. Og det er paa høje Tid, ti for hver Dag, der gaar, gøres der i vort i Forvejen lille begrænsede Landomraade Indhug i de frie Naturomraader ved Udtrørring, Afvanding, Beplantning og Opdyrkning. Blot der ligger et mindre Kær eller en lille Mose eller Hede, betragter en Grundejer det som sin Pligt snarest muligt at arbejde paa at faa den til at forsvinde, ud fra de gamle nedarvede Forestillinger fra den Tid, hvor Størstedelen af Landet skulde opdyrkes, og adskillige Kommuner søger i samme Uforstand at tildække de smaa Kær og Moser ved at anvende dem som Lossepladser for alskens Affald; de tænker i deres Kortsynethed ikke paa, hvilket ubodeligt Tab alle disse daglige, mange Indgreb samlet betyder for vort Lands Fauna og Flora, for den almene Sundhed og Landets hele Økonomi i store Linjer.

Udarbejdelsen af en saadan Naturfredningsmatrikel vilde — desværre — blive en meget begrænset og overkommelig Opgave, ti det er relativt, i Sammenligning med Landets hele Omraade kun en yderst ringe Del, det staar tilbage at redde; og det, der kan vindes ved en Opdyrkning, Beplantning, Udtørring o l af disse sidste Naturomraader — hvor en saadan Behandling overhovedet er rentabel, hvad den i mange Tilfælde ikke er — staar ikke i noget-somhelst rimeligt Forhold til de Tab, der tilføjes Landets Økonomi og Sundhed idethele ved de sidste Naturomraaders Forsvinden.

Om en samlet Naturfredningsplan se mit Skrift: *Ødelæggelsen af Naturen i Københavns Omegn*. Ved Naturfredningslovens Revision. 1924, S 14 ff.

Det *svenske Samfund* har ofret betydeligt paa Oprettelse af Naturparker. De største af dem, de nordligste har et samlet Areal af 3600 km², jfr *Rutger Sernander* i Danmarks Naturfredningsforenings Aarskrift 1929, 51 ff. I *Tyskland* er fredet en Række større eller mindre Naturomraader, deriblandt Lüneburger Heden, 4 Kvadratmil stor. *Italien* har nu flere store Naturparker, deriblandt en i Abruzzerne, der er 490 km². Om den store *schweiziske* Naturpark, hvis Areal udgør c 140 km², se *Kaj Berg* i Tidsskriftet: *Naturens Verden*, 1928, S 125 ff. Om de talrige og mægtige Naturparker i *de nordamerikanske Fristater*, se Danmarks Naturfredningsforenings Aarskrift 1927—28, S 27 ff.

De Forbud mod Bebyggelse i en vis Afstand fra Skovene og Havet, som jeg fik indsat i Naturfredningsloven af 7 Maj 1937, er desværre blevet betydelig forringet i Værdi ved den Dispensation fra Forbudene, som blev indsat i Loven (§ 25), idet de ellers ikke kunde gennemføres i Rigsdagen; og Myndighederne har ofte i Praksis vist stor Slaphed ved at give Dispensation fra disse Forbud i altfor vidt Omfang.

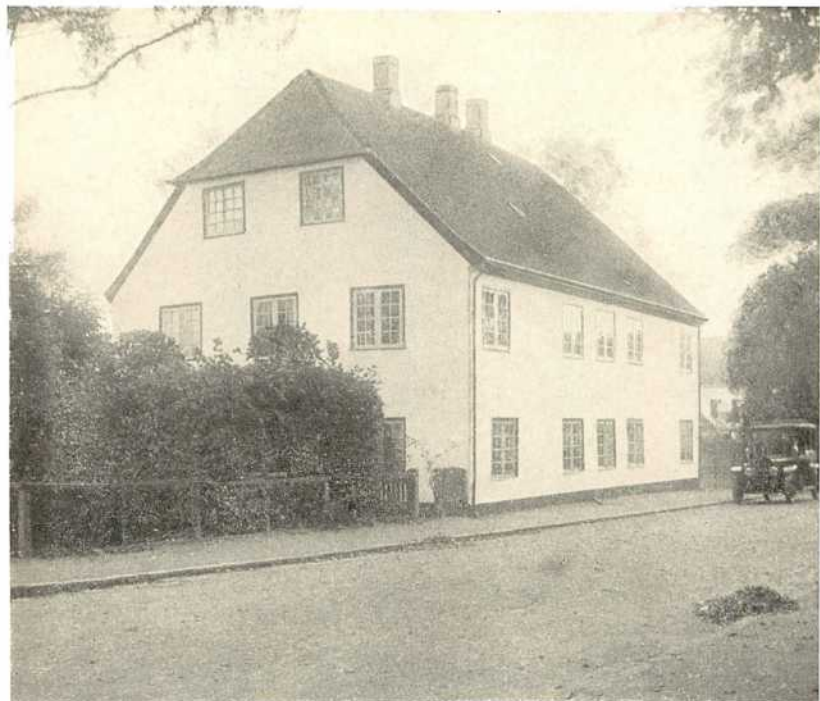

Fig. 1.

Fig. 2.

Fig. 3.

Fig. 4.

Fig. 5.

Fig. 6.

Fig. 7.

Fig. 8.

Fig. 9.